РІДНИЙ КРАЙ

АЛЬМАНАХ ПОЛТАВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№ 2 (25) 2011

ЗМІСТ

ПОЕЗІЯ

Людмила Дробишева 4
Світлана-Майя Залізняк 6
Едуард Кухаренко 10
Олександр Пантелей 15

ПРОЗА

Сергій Коломієць. Свято Новоліття. *Оповідання.* 18
Марина Єщенко. Мій Ваня. *Новела.* 30
Мій Стьопка Федорович. *Новела.* 31
Село. *Новела.* 33

ДРАМАТУРГІЯ

Надія Крамаренко. "Розпрягайте, хлопці, коні...". *Комедія.* 35

ДЕБЮТ

Євгенія Люба. Вірші. 45
Михайло Кишкань. Вірші. 52
Анастасія Черкаська. Вірші. 56

ПУБЛІЦИСТИКА

Микола Рябчук. "Сяк-так, абияк": двадцять років посткомуністичної трансформації в Україні. 59
Галина Вишневська, Стефанія Комендант. Вогонь як природне явище і багатоликий символ. 68
Тетяна Луньова. Філософія суничної галявини. *Есей.* 73
Про швидкість і осіннє листя. *Есей.* 74

ІМ'Я В УКРАЇНІ

Жанна Колоїз. Душа живе любов'ю й словом (до 75-річчя від дня народження Володимира Семеновича Калашника). 76
Тетяна Демиденко. Гармонія як життєвий вимір: Валентина Титаренко. 83

МОВОЗНАВСТВО

Ірина Павлова. Символи в конфесійному дискурсі: лінгвокультурологічний та функціональний аспекти (на матеріалі православних проповідей). 91
Світлана Ігнатьєва. Оцінні стратегії в молитовному дискурсі (на матеріалі щоденникових записів Олеся Гончара). 99
Світлана Педченко. Синкретизм аспектів дослідження модальних часток. 105
Надія Баландіна. *Береза* і *калина* в мовній свідомості школярів (за матеріалами вільного асоціативного експерименту). 112
Іван Гончаренко. Навчання публічної промови: структурні, стилістичні та граматичні особливості дипломатичної промови та листування (теоретико-методологічний аспект). 119

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Ольга Ніколенко. Риси байронічної поеми у творчості Тараса Шевченка (“Катерина”).....126

Тетяна Вірченко. “Усе, що засноване на духовності, завжди буде перспективним” (Конфліктологічні перегуки трагікомедії Михайла Наєнка “Отець Антоній” і оповідання Марка Вовчка “Отець Андрій”).....132

Анастасія Чеботарьова. Вірші Осипа Мандельштама про словесність: мистецтво і митець. 135

Тетяна Пічугіна. Постмодерністський “роман про митця”: “Сестра сну” Роберта Шнайдера. 142

Лариса Литвин. Міфологізація Полтави: зріле бароко. 146

Ольга Мікула. Інтерпретація фольклорних елементів у поемах Олени Пчілки. 150

Галина Білик. Сучасний літературний процес Полтавщини.....154

З КОГОРТИ ВЕЛИКИХ

Юрій Барабаш. “Свого язика не знає...”, або чому Гоголь писав російською?.....161

Микола Степаненко. Галактика людства в щоденниковій сповіді Олеся Гончара.....171

IN MEMORIAM

Марина Новікова. Полтавські сюжети Григорія Кочура. 181

Листи Петра Ротача до Григорія Кисіля. *Упорядник Микола Селецький.* 184

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Віктор Ревегук. Перші українські юнацькі організації Полтавщини на початку XX століття.....189

У “РІДНОМУ КРАЇ” ПРО “РІДНИЙ КРАЙ”

Ніна Степаненко. Політична сторінка “Рідного Краю”.....196

“РІДНИЙ КРАЙ” ПРО КРАЯН

Раїса Танана. Про що розповіли світлини.....198

Володимир Подрига. Полтавщина в житті та прозі Володимира Леонтовича (До 145-річчя від дня народження письменника).....201

Вікторія Пащенко. Нащадки великих. Онук Панаса Мирного Юрій Рудченко. 206

Микола Селецький. Україна – його молитва, його розпука вікова.....210

ДІАЛОГИ

Галина Білик. Дар писати портрети Всесвіту. Художник Юрій Самойленко – про “душу і мову” пензля.....213

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Михайло Шкурка. Село Михайлівка Лебединського району Сумської області у творчості видатних українських та російських художників.....219

Олексій Вертій. Розбудив українське єство. Нотатки про концертну подорож Віктора Мішалова “Шляхами кобзарів”.....225

СТОРІНКИ МАЙБУТНЬОЇ КНИГИ

Микола Степаненко. Енциклопедія “Полтавіка” про крайові літературні премії 236

Валентина Орєхова. Перлини книжкового фонду бібліотеки Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.....247

РЕЦЕНЗІЇ

Микола Степаненко. Новий погляд на прийменникову систему (роздуми над монографічним дослідженням Т. В. Левакіної “Семантична диференціація та функціювання прийменників соціативності в українській мові”. – Херсон, 2011. – 237 с.).....251

Два погляди на одну книгу. Степаненко Ніна. Часопис “Рідний Край”: духовні обшири українства / Н. С. Степаненко. – Полтава: ПП Шевченко Р. В., 2011. – 190 с.....254

Микола Костенко. Поетичні квіти історика. Мова про те, про що слід давно поговорити.....255

Сергій Шебеліст. Олесь Ульяненко: портрет з натури і без цензури. Рецензія на книгу: Ульяненко О. Без цензури: інтерв’ю / Олесь Ульяненко. – К.: Махаон-Україна, 2011. – 376 с. 256

Ольга Пилипчук. Душа, як роса, роса – що мов камінь. 260

Раїса Самойленко “Ця книжка писала мене...”. Рецензія на книгу: Петро Миколайович Щербань. Віхи життя (до 85-річчя від дня народження) / Ред.-упорядн.: А. М. Бойко, Є. І. Коваленко, Д. І. Пащенко, П. М. Щербань (мол.). – Умань.: ВЦ ПП Жовтий О. О., 2011. – 398 с., іл. 261

“...Мій скромний дар весільний”

Ці Франкові слова (“Твойому генію мій скромний дар весільний”) з’явилися того ж (1905) року, що й перше число нашого “Рідного краю”. В обох (і Австрійській, і Російській) імперіях, куди входила Україна, тоді відносно потепліло і стало можливим висловити хоч якусь надію на її краще майбутнє. Бодай назвати її не пасинком імперій, а... рідним краєм і піднести їй бодай словесний “дар весільний”. Через десяток літ, як знаємо, цю ілюзію проковтнула так звана Перша світова; не стало Франка, ліквідовано в Російській імперії всі українські видання, зійшов з дистанції і “Рідний край”... Отже, відзначаємо сьогодні не дуже круглу дату: минає 95 років, як “Рідний край” замовк на цілих 80. Хто б міг подумати, що колись воскресне?

Земля, виявляється, таки кругла; через тисячу літ (у 1995–1996 рр.) вона вкрутилася в ту точку, на якій стало можливим відродити першу в Україні-Русі грошову одиницю – гривню; разом із прийнятою того ж року Конституцією, вона підтвердила самостійну державність України, а відродитися тоді “Рідному краєві”, як кажуть, сам Бог велів. Два роки забрала в середині 90-х років XX ст. паперова тяганина (“узгодити”, “погодити”, “дозволити”), ще два роки пішло на те, аби альманах виходив “просто так”, як освітньо-культурницька примха (публікації в ньому вважалися “неофіційними”), а коли я 1999 року розповів про всю цю “тягомотину” тодішньому голові ВАКу (в його зачовгано-жеківському кабінеті на Хрещатику, 34), він раптом здивовано спохмурнів (“Це що за чудасія?” – ніби вигукнув його близнюк за кольором зачіски Рудий Панько) і таким завмер ще на звичних уже для альманаху два роки: підписав відповідний дозвіл на “ваківську” фаховість його публікацій з філології лиш у листопаді 2001-го. Нині вже відійшли за обрій і той Панько, і очолюваний ним ВАК. Царство небесне! “Рідний край” від того лише трохи посумує, але, сподіваюся, не опиниться серед потерпілих: не дадуть йому цього зробити його натхненні автори та зацікавлені читачі. У недавно виданому дослідженні Н. Степаненко “Часопис “Рідний Край”: духовні обшири українства” наведено слова одного з його перших ініціаторів М. Дмитрієва про те, що він “забезпечить національне відродження України”, а також згадано добрим словом десятки імен, які сприяли тому відродженню своїми публікаціями в часописі: Панас Мирний, М. Лисенко, А. Кримський, Олена Пчілка, С. Русова, Леся Українка, Олександр Олесь, П. Тичина, І. Огієнко... Їхню естафету на новому етапі життя альманаху підхопили знакові в Україні філологічні сили сучасного мовознавства, літературознавства і красного письменства. За 12 років воскреслого буття (а наразі маємо 25-те число піврічника) він надав свої сторінки для більш як 150-ти авторів; це мудрі й прискіпливі дослідники “великого слова” (Т. Шевченко), творці того слова не лише з Полтавського, але й з усіх тих країв-усюд, звідки завжди було й буде завжди видно “шляхи Полтавськії і славну Полтаву” (І. Котляревський). Слово класичне й модерне, післямодерне й постмодерне, слово правди і чину ніколи не перестане родити “науки винні грона” (М. Зеров) і не втомиться кликати до себе нових і нових робітників. Бо не зникає, та й навряд чи скоро зникне актуальність думки одного з найбільших його дбайливців у XX столітті Сергія Єфремова: “...Все, що в інших письменствах само собою давалось, у нас вимагало надлюдської праці”.

Отож, до нової праці в Новому році! Хай не лякають нас умови, коли досі деякі чільники “до нас говорять по-чужому” (П. Тичина); українському генієві наш “скромний дар весільний” перебуде і їх... І ми назавжди забудемо той парадокс, що йому вже понад століття, і який (як рудимент) можна спостерегти хіба що ще в одному рудименті людської цивілізації, тобто – в парламенті:

Собирались малороссы
В тесном дружеском кружке;
Обсуждали все вопросы
На каком-то языке.

(З київського міського фольклору.)

Михайло НАЄНКО,
голова редакційної ради “Рідного краю”

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Людмила ***ДРОБИШЕВА*** *– педагог і поетка з міста Полтави. Народилася 12 березня 1970 року. Працює вчителем української мови й літератури в Полтавській гімназії № 9, заочно навчається на 1 курсі факультету філології та журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.*

"Пишу вірші з дитинства, – зізнається пані Людмила. – Переконана, що світ навколо нас неповторний, що навіть у буденному є часточка краси й поезії. Музика вітру й дощу, стогін заметілі, самотність нічної тиші та свіжість синього ранку, веселий передзвін дитячих голосів, шепіт колосків і шурхіт опалого листя під ногами – усе це складає розмаїту яскраву картину життя, яку хочеться змалювати мелодією слів".

Уже вдруге на сторінках нашого альманаху з'являються вірші полтавки. Її прості й щирі слова йдуть просто від серця, відкриваючи таємниці душі.

В ПЕРЕДЧУТТІ...

В передчутті палкого надвечір'я,
Навшпиньки ставши на старий стіжок,
Зоря червоне вішає ганчір'я
На яблуні замріяний вершок.

Полежу трохи у землі на грудях,
З зорею разом пісню я складу
Й піду туди, куди не ходять люди,
Загубленою стежкою піду.

І заспіваю, й стане тиха-тиха
Моїм жаданням зрошена земля.
А людям здасться: кличе журавлиха
З далеких верст чужого журавля.

Як сонце догорить, він з неба злине
І каменем впаде мені до ніг.
Свою журавку він не зміг покинуть,
Та ж і мене забути теж не зміг.

Розкраяв груди він собі до крові
І занімів, сказавши всі слова...
Нема в житті безкрилої любові,
Безгрішної любові не бува.

А люди... Люди! Ну чого вам треба?
Пора скоритись істині простій:
Любов земна сягає аж до неба,
Вона свята в гріховності своїй.

Хто не любив, тому збагнути важко,
Що треба в степ ходити без чобіт.
Не потопчіть волошки і ромашки,
На крила журавлям не наступіть.

Коли здригнеться волошкова вищість
І закричить інстинкт із небуття,
Не осудіть оту святу врочистість
Народження кохання і життя.

2010 р.

ДОНІ

Прокинулась синім ранком...
Щаслива: живу для тебе,
Для тебе саджаю квіти
в своїм запізнілім саду...

Повіки троянд здригнулись,
Зронили солодкі роси
На вмиті шовкові трави,
Щоб сонце зігріло їх.

А роси – то діти зірки,
А хмари – сестри туманів,
Метелики – дивні квіти
І друзі веселих бджіл.

А трави – русалок коси,
Берези – біляві панни,
Коханки сивого вітру,
Володаря добрих змін...

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Тепер я вже знаю точно:
Цей світ своїми руками
Господь сотворив для тебе,
Щоб чути дзвінкий твій сміх.

Я хочу, щоб ти, моя доню,
Завжди була вдячна долі,
Що чистим серпневим ранком
Прийшла в цей казковий світ.

2004 р.

МИНУЛОСЬ...

Минулось... Відгриміло, відгуло
І в ірій журавлями відшуміло...
Душа болить, і все ще ломить тіло,
Та вже надія прогляда несміло,
В намерзлу шибку дихає теплом.

Замовкло. Відсміялося услід
І відшепталось чорними плітками.
Вже очі не такі сумні у мами,
Вже спиться солов'їними ночами,
І часто сниться серед річки пліт.

Тріпоче серце на семи вітрах,
Червоними вітрилами напнулось.
І щось не розпізналось, не збагнулось...
Минулось, відійшло... Та не забулось,
Лоскоче мрії у бентежних снах.

2001 р.

ПРО БІЛИЙ СВІТ

На причілку стара абрикоса –
До землі в білім цвіті гілля,
Як матуся сивенька моя –
В довгій білій сорочці і боса...

І гудуть волохаті джмелі,
Як статечні господарі вранці,
І метелик на білій фіранці
Золотистий, як хліб на столі.

Біла хата сміється у світ,
Жартома настовбурчує стріху
І хова горобців (їм на втіху),
І кива перехожим: "Привіт!"

А лелеки в саду над селом
Розправляють свої білі крила,
Лиш краєчки у смуток вмочили:
Це щоб біле видніше було...

Я збагнула закон цей простий:
Все, що біле, – то чисте і світле.
Світ наш теж називається білим...
Це тому, що прекрасний такий.

2009 р.

СОН ІЗ ДИТИНСТВА

Примарилось мені:
Чийсь голос, як сопілка,
І місяць у вікні,
І в білім цвіті гілка,

І руки – береги,
І хвилі золотії
Гойдали-берегли
Мої дитячі мрії.

Наснилося мені:
У травах ноги босі,
І очі чарівні,
Й на довгих віях роси.

І вітер шепотів
Про щось своїм туманам.
А голос жебонів,
Тонким хитався станом.

Почулася мені
Та пісня знову й знову:
То мама в моїм сні
Воркоче колискову.

2001 р.

Я НЕ ПРОШУ...

Я не прошу ні згоди, ні любові,
Ні вірності на ніч чи на віки.
Нехай здаля повсюдно над тобою
Молитвою звучать мої рядки.

Ти їх не чуєш – ангели почують
І вбережуть твій сон від мук терпких,
А на твоїх вустах хай заночує
Солодких яблук перестиглий гріх.

Я згодна бути вигнаною з раю,
З твого крила загубленим пером...
Але хрипить думок безсила зграя:
Ти – мій Адам, а я – твоє ребро.

Коли спіткнешся у шаленім герці
І гострий спис проткне твою броню,
Я – те ребро, що прямо проти серця, –
Кале́ну сталь собою зупиню.

2010 р.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Світлана-Майя ***ЗАЛІЗНЯК*** *народилася 31 липня 1963 року в Пирятині. Із 1996 року мешкає в Полтаві. Авторка семи збірок поезій та малої прози, викладок на порталах "Поезія та авторська пісня України", "Захід-Схід". Лауреат Загальнонаціонального конкурсу "Українська мова – мова єднання" (2007). Має відзнаку Пантелеймона Куліша за книги "Міць" та "Струм".*

*Її твори друкувалися в науковому, публіцистичному, художньо-літературному альманасі "Рідний край", у літературно-мистецькому часописі "Захід-Схід", у збірках "SITIS" та "VIA" видавництва "Склянка Часу*Zeitglas", в міжнародному літературно-мистецькому журналі "Склянка Часу*Zeitglas", "Антології сучасної новелістики та лірики України – 2010" та збірнику "100 на 100" (кращі автори журналу "Склянка Часу") тощо. Підготувала до друку восьму книгу "Птахокардія" – поезії та переклади.*

МАЛЬВІНА

Як п'янко пахне скошена трава!
Кортить у пахілля з обніжка впасти,
Дивитися на лапки зозулястих.
І за лаштунками – невгавна гра...

Перука голуба сповзла до крил.
Пес Артемон сліпій врагині вірний.
Вертепу діл ковзкий, у чорній цвілі.
Рік лицедіяла. Тікаю ніч – щосил...

А Ляльковод – услід...
Вже чутно: "Стой!"
Він батіжком маріонеток ляска,
Дає лящі – за ляпсуси і ляси,
За хиби у роботі рук, підойм...

Упасти б на стежини мурашви!
Не м'ятну карамель смоктати – глицю...
Лежати пагоном витким – суниці...
І проростати – крізь кишені шви...

КАЯТТЯ

1

Справляли свайбу Псел і Купина.
Базікали зигзички і сороки:
"Крас невситимий... в себе закохав
Шипшини кущ... Обраниця висока!
Ця наречена мудрих настанов,
Підлещувань і співаниць не слуха...
Скуштує краля й палахку любов,
І перелюбства землю – рухлу!..".

Горнулася до мужа Купина...
Клювало птаство з пелюсток-фужерів...
Під лікоть брав огрядний Листопад...
Повзли хмарини,
гусінь,
листовертки...

2

Не схибив Псел, він русло шлюбне знав.
Не тік у чад пожеж і вакханалій.
Кохану перелюбник Листопад
В ніч горобину переніс до саду.

Круг неї сипав
грушки,
виноград...
Чужа дружина полюбляє вільгу?
Потік в саду
грайливий
водоспад...

А Купина від суму янтаріла...
А Купина
зривалася
у лет...
І кружеляли
садом
сім
епістол...

Одну із них одержав сивий Псел –
І... заховав листочок під камінчик.

ПО ЗЛИВІ

– Мені найбільший персик! – проказав
Спітнілий чолов'яга в окулярах. –
Чи є в кіоску вашому вода?
...На фрукт із пляшки поливає яро.

А я стою під бризками. Мовчу.
Мені б картоплі, помідорів кілька.
Пішов – жантильно, повагом – товстун...
По ліву руку – миловидна жінка.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Обом – за сорок. Хто вони? Куди
Веде інстинкт чи почуття – не знаю.
Той чолов'яга з персиком – рудий –
Так пріапічно жінку обіймає...

Помитий персик ще чекає губ.
Сміється жінка, морщить брови й носик...

Лив зранку дощ.
Калюжами іду –
Збирати в чорнобривцях абрикоси.

РОЗХРЕСТЯ

То стрічалися, то розминались,
розлучились на розтоках міст.

Максим Рильський

1

Пробігла...
Прослизнула мимо Вас.
А Ви і не помітили – Жар-птиці.
Я зазирала навесні у клас...
Вершки давала з пальця Вашій киці...

За Вами залітала у трамвай!
Чекала у фойє кінотеатру...
Вас лихоманило – шептала: "М'ятний чай...
На ніч – "Фервекс" і... мудру п'єсу Сартра".

Я намисли розвіяла – тяжкі.
Пересадила в ґрунт кімнатні квіти...
Ви озирались...
Ви котились – Грім...
Мене Ви не розгледіли –
за Вітром.

2

Ви роздобріли.
Я люблю струнких.
Жона вагітна.
Самокат.
Хлопчина.
– Не наступайте на дві жмені крихт! –
Я голубів годую.
Мимо...
Мимо...

ДЗВЕНЯТЬ НАРУЧЧЯ...

Прабабусі Явдосі – у Вічність

Ні дукачів, ні бурштину, ні перлів
Не залишили нам, вдово Кузьмихо.
Євшану спивши у панів Телевних,
Заповіли по смерті... кварту лиха.

Дбайлива Доля кварту нахилила...
Складають жмені човником жінки...
Той крап не спинять ні борвій, ні злива!
Дзвенять наруччя...
Сьорбаю з руки...

П'ять крапель зіп'єш – десять прибува.
Усе – із лихом: і сівба, й жнива...

КАМЕДЕТЕЧА

У передгроззя вишні гомонять...
Я чула вчора шелестку розмову.
Їх у дворі вціліло лише п'ять.
Летіли кажани у ніч – на лови...

Стомилася – від музики і лиць,
Остуди прагла. У вишневий ґелґіт
Із дому вийшла – під штихи грімниць.
Млоїлося у серці, руки терпли...

Дерева шелестіли про мороз,
Петарди, гусінь, лезва, цвяхи, круків...
Я знаю ліки. І рецептів – стос...
– І вербам – зле! – кивнула в бік прилуки.

Вщухає вітер... Зійде сонце в рань!
Літоростки впиналися у плечі...
Біль струменів, яскріла чорна твань...
Дощ нехотя тлумив камедетечу...

ВИГАДЛИВІСТЬ

1

Вольєри. Кліті. Метушня дрібних.
Цареві звірів – ще кривавий кусень.
Підходить зледащіло... Жовна. Рик.
Тепер і палець поміж ґрат – не вкусить.

Погостювала плідно! У бика
Навчилася жувати квіт офірний.
Стою. Милуюсь тихо сприбока.
Так... слоненя уміє жити сірим.

Соломою зашарудів козел.
Ось шпацирують квочка і курчата...
Когорти.
Зграї.
Кліки.
Я ж ледь-ледь

У оберемок – стежечки хрещаті.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

2

Ні, не зневіра. Не погорда. Путь.
Біль. Антисептика. Обробка вірша сріблом.
У ненажерні пельки – комашву...
Як легко жити – між чужих, піврідних!

ЦУЦЕНЯ

Зло радить:
“Оспівай тепер Добро –
По зраді ближніх...
Починай!
Зумієш?” –
І цьвохка мокре тіло канчуком…
І кожен пошморг посипає сіллю...

А я – Добра скавуче цуценя –
Лижу канчук, просяклий сіллю, кров’ю…

Буран здійнявся...
Двір мене прийняв.
Хутрянка – в перлах...
Дайте кухлик сонця!!!

ХЛОПЕНЯ

Оцей малюк, можливо, вас уб’є –
Як виросте. Буденне лицедійство:
В його руці – червоний пістолет.
Стою в автобусі. Хлоп’я займає місце.
Татусь його на руки не узяв.
Підскакує
автобус
на вибоях…
Наводить дуло жваве хлопеня
На люд. Сопе...
І світ назвав це – грою?

Мовчить татусь. А хлопеня – щосил:
“Ти вмер!
Лягай!!!
У тебе куля – в вусі...”

“Ну й козарлюга, ну й боєць ваш син!”–
Підхвалює дитя суха бабуся.

АЛГОРИТМ ДОЩУ

Дивочні алгоритми у дощів.
У мене – зонт, в Пегаса – паполома.
Окроплюють дощі зело й солому
Під вигримляння, шелех, спів...
О, безлік їх – як мурашви й кущів.
І жоден не лишав мене сухою!
А райдуга так рідко в небесах...
Звикаю жити в злагоді з собою,
Тратую самоти озимий страх.

Повік мені (та й вам...) не розгадати:
Коли, мов блискавка, зітне коса,
Душа злетить: у пекло? в небеса?
Які б від неї захистили лати?
А дощ вмовляє: “Спати...
спати...
спати...”

Зажди, я допишу... Лий на плащі!
Хоча закони всі – у длані Божій,
До алгоритмів “крап...крап...крап...”,
“чів-чів...”
Поет хоча б один додати зможе.

СЕРПАНТИН

Обожнення не буде. Я – без крил.
Координую рухи – по падінні...
Наш мікрокосм завбачливо твори,
Сади бузок і ...розмальовуй стіни.

Запрошувала в казку, але ж ти
Не віриш у інжир на гілці груші.
Моє кохання – довгий серпантин.
Моя зневага – то шпаркий Везувій.

Мене боготворити? Можна... Ні!
Ти біля мене спи – рахманний, милий,
А я вставатиму нечутно на зорі –
Щоб в кратер напівсонний сліз улити.

Й тоді розквітне і ...зів’яне день.
Тоді – по землетрусі – вкотре впевню:
Наш світ – незломний: килим, секретер,
В оправах із лози верцадла, стеля...

ПІД ВЕЧІР…

Усе робити треба гарно:
Кришити фрукти на компот,
Плести скатерку чи фіранку,
Обводити червоним рот.

Шукала мушлі між камінням,
Ступала з хвилі на причал,
Ще й хизувалася умінням
У сорок бути між дівчат,
То й не прив’яла, ніби смоква.
Сушу антонівку, киш-миш...

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Летять листочки в напівспокій
Світлиці Вітру: "Довго спиш!
Зірви мені в мелісі диню,
Коти баштаном пил, кавун...
Я нині – кішка чорно-синя.
Оселя – прихист риб і лун.
Під вечір я – далекоглядна.
Ні, не кажи – напівчужа...
Неси капусту попід ляду,
Виточуй каяття ножа.
Рахуй дерева і стодоли...
На клямку двері зачини!"

Ой... ти пішов у прірву полем...
Там, каже Грім... дають чини...

ДЕРЕВІЙ

У хаті нема рушників.
Газети прижовклі – повсюди.
Отари захожих димів
Лягають на лавах... Де ж люди?

Дзеленькне мобільник чи цеп
Скавкого рудого Полкана...
На клямці побачити леп
Я їхала в спеку з Полтави.

Де ж руки помити отут?
Як спати в оселі бідацькій?
На шлях виглядати грозу
Виходжу в сукенці "моряцькій".

Вже й син у дворі умовля
Вернутись додому надвечір.
Озера...
Комишня.
Поля...
Безкраї простори лелечі.
Тут газу немає – лиш піч.
Зів'яло лице тітки Ліни.
На бал стеаринових свіч –
Мій син із лептопом... У сінях
Гостинці лежать на столі.
Хазяїн тут любить горілку.
До сходів доріс деревій...
А дощ крапотить у тарілку...

Матусю весела моя!
Про що я повинна мовчати?
Я знаю, це наша рідня.
А серце, як птаха – на ґрати...

Пустіть мене полем крізь дощ
У соняхів пишне цвітіння!
З дороги ожинових прощ
Я впала на скалки і тіні.

Немає тут сала й ножа,
А кури сіренькі та дляві.
Як півень, двором походжа
П'яниця Андрій – молодявий.

Я слухаю Валю – сестру,
Тамую і жаль, і відразу.
"На хлібчик у мами беру.
Нема ж ні роботи, ні газу..."

Податися варто кудись.
Шукати стежу – виживати! –
Кажу і дивлюся увись
За гніздище, де лелечата.

Прощаємось.
Лине авто...
"Под...дейкують, поле...Рос...сії..." –
Сміється заїка-пілот.
Пелюстя. Майбутнє насіння...

Із серця – і відчай, і біль,
І радості гостре проміння:
Я їду-тікаю звідтіль,
Де вік дожива тітка Ліна,
Де в хаті плакат "...ССР",
Де вкрита газетою ложка,
Де стіни мишасті, як дерть,
Шепочуть: "Побудьте ще трошки..."

Миргород-Полтава
липень 2010 р.

ДІЖДАЛИСЯ...

В день свята моляться у храмі віддалік,
Ховають вирла від свого народу,
Голодомор назвавши "недородом",
Богобоязні ситі владарі.
А уночі насниться їм дівча,
Що вірило у Альфу і Омегу.
Ніч відірвала від сувою крепу,
Укрила і рідню, і потерчат...
Воно пішло уранці по росі.
Воно хотіло жити.
"Нет! На хутор!!!" –
харчав енкаведист
І бризкав люттю,
І годував м'ясцем породних псів.

Діждалися... Ось правнучок підріс.
Гектарами земельку клав на пузо.
Всі згадки тих, що вижили, у вузол.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Боюся пити соки із беріз,
Бо я не знаю, з кого пророста
Красуня гаю – тиха, білокора.
Була такою ж тихою покора,
З якою ждали манни від Христа.

Ось на корі – таблички заборон* ,
Якими поле розквітало рясно.
Владар кладе балик собі на ясна...
Гризе кульбабку – залетіла в сон.

2010 р.

ЧАЙОК ІЗ ЛИПОЮ

1

А Підлість буває красивою.
Шляхетно бере під руку,
Чайок заварює з липою...
По клавішах пальчиком стукає,
Шепоче: "Тебе обожнюю!
Тобі – панегірик щирий..."
Ти віриш.
Веде...
Камінь.
Озеро.
Підставиш наївно шию?

2

А ти забувай Наївність,
Як ляльку в парку на лаві.
І їй там не буде сумно –
Твоїй вирлоокій Клаві,
І ти в дар одержиш Зосю...
В картатому платтячку Диво.
Я Підлості гладила коси!
Вона...
рік вела
до обриву.

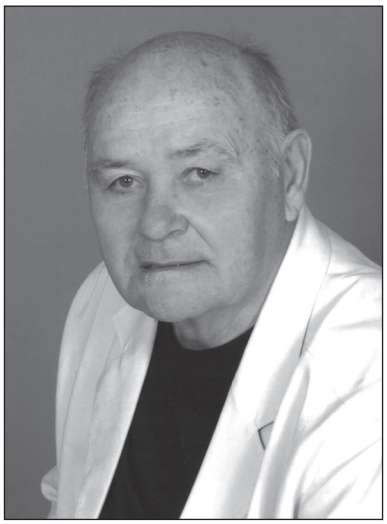

***Едуард КУХАРЕНКО** – сучасний полтавський поет, лауреат обласної премії імені І. П. Котляревського (2011). Народився 10 січня 1936 року в місті Волчанськ Харківської області, та місто Вознесенськ, де минули його дитинство та юність, вважає своєю батьківщиною. Малим пережив страхіття війни – біженські дороги, шибениці на площі, розстріли людей, голод 1946–1947 років. Після семирічки поїхав на будівництво Каховської ГЕС. 1953 року вступив до Одеського мореходного училища, звідки його виключили за "неточність в анкеті" – забув указати, що перебував на окупованій території. Пішов служити матросом, а 1955-го був призваний на флот. Згодом після демобілізації поїхав на Донбас, працював на шахті "Херсонська-комсомольська", двічі перебував у завалах, виносив з-під руїн загиблих друзів. Від 1969 проживає в Полтаві.*

Писати розпочав ще на шкільній лаві. Взірцем для себе вважав Джека Лондона, Джорджа Байрона, а згодом – Василя Симоненка, Григора Тютюнника. Якось Тютюнник, послухавши його вірші, настійно порадив: "Пиши так, як пишеш, хоч, поки ти живий, друкувати їх не будуть"...

Має публікації в "Робітничій газеті", "Зорі Полтавщини", "Полтавській думці", "Полтавському віснику". У Полтаві вийшло 5 збірок поета: "Галактика кульбаб" (1999), "Мотив призахідного сонця" (2004), "Заграй слов'яночку, солдате!" (2005), "Не полони лелеку" (2007), "Осінній дощ у понеділок" (2010), готується до друку вибраний двотомник.

ОСІННІЙ ДОЩ У ПОНЕДІЛОК

Мінорний настрій,
В ринві дощ
буркоче щось
тисячолітнє,
А на горищі тиша літня
У травах скошених
дрімає.
Душа моя
відпочиває
Від спеки ярмаркових
днів.
Краплин прозорих
переспів...
Під запізнілий звук
громів –
Осінній дощ
у понеділок.

* У 1932–1933 роках на "чорні таблички" наносили колгоспи, села, області. Існувала заборона виїзду за межі населеного пункту. В селян вилучали все наявне продовольство, прирікаючи їх на голодну смерть.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Комусь незваний,
плач – не плач,
рясною низкою
невдач,
Та невблаганний,
наче доля,
Мені з осіннім тим
дощем,
Пливе, мов дим,
солодкий щем.
Я не рахую свої
втрати,
І не кажу дощу:
постій!
П'ю осені терпкий
напій,
ледь гіркуватий.
Мінорний настрій,
В ринві дощ
буркоче щось
тисячолітнє,
Правічний стелиться
барвінок...
Осінній дощ
у понеділок.

* * *

В мені звучить
весь білий
світ,
Моїй душі –
не забагато,
Немов прадавній
заповіт
Рясних дощів,
як і років,
Веселе та
задумливе
стаккато.
У мене в хаті
вже нема
батьків,
Лиш полинова тінь
мережками
від мами,
Та сиві спогади
дідів,
Що з бузиновими
ціпками
Осінніми блукають
бур'янами.
Ще, слава Богу,
ясен світ,
Онуки в серці
зірочками,
Візьму на руки,
понесу стежками,
Де полинова тінь
мережками
від мами,
Та під дубами
Вляглися й сплять
віки.
У присмерковій
осені,
В жовтім саду
Ягід ожини
терпкої
шукатиму,
Може, знайду...

ЗАБУДЬ ПЕЧАЛІ!..

Коли черемха вже
розквітне
під вікном –
Забудь печалі,
Ті відстані, що
нас не об'єднали, –
Ті зустрічі, що
нас не обвінчали. –
Забудь печалі!
З'являється із громом
перший птах,
Що подолав
свій споконвічний
шлях.
Хай світяться
в твоїх очах
небесні далі...
Коли черемха вже
розквітне
під вікном
Засніженим
зимовим сном, –
Забудь печалі,
Забудь печалі!

* * *

Подарувала мені
літа молоді,
Подарувала!
І ясени
в зимові сни,
І повесні
причарувала.
Вітер гойда
наші літа...
В кришталеве

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

люстерко
Видно: листок
пурпуровий
зліта.
Вустам від
споминів
терпко…
Подарувала мені
літа молоді,
Подарувала!
Не чаклувала
на темній
воді, –
Щиро кохала.

* * *

У вікно несміливо
стукає дощ,
Ніч на дворі, дощу
там не спиться,
Мабуть, холодно там,
за вікном,
босоніж…
Біля мене у хаті
хоче зігріться.
Відчиню йому
двері,
в сіни впущу,
На ослінчику
поруч присяду,
Буду слухать його
споконвічний
сум.
Та шукати
дощу і собі
Від безсоння розраду.
Вже світає.
Пішов "поза Уманю"
гість,
Безпритульний,
як птах
при дорозі.
На долівці
тоненька
калюжка
зника,
Та краплини
під вітром
На холоднім порозі.

* * *

Над половиною
світів
Вітер свої розправив
крила,
Звучить потужний
органний
мотив,
Дзвенять далекі
небесні
світила.
Море в своїй
могутності
Гнівом кипить,
шаленіє,
Не в змозі здолати
прикутості
до берегів.
Хмари летять
в небесах
Табунами коней,
Що порвали пута,
Над бездоріжжям
людей,
Над безпорадністю
різних ідей,
Десь їм далека
зірка надії
світила…
Над половиною
світів
Звучить потужний
Органний мотив,
Гойдаються
в небесах
далекі світила…
Над половиною
світів
Вітер свої розправив
крила.

* * *

Такі малинові
світання!..
Такі ярмаркові
бажання!..
А ти – в каштановім
цвіті
Зоря ясна.
Не загубилася
в передвечірньому
плесі,
Рясочкою зірки
лягають
на плечі,
Літа – ранети
падають
до ніг…
…Яблуко запізніле
років моїх.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

ПРОЩАННЯ З ОСІННЮ

Давай посидимо
удвох...
Вже весни наші
відгриміли,
І пристрасті
відгомоніли.
Давай посидимо
удвох...
Літа налиті
яблунь дивиною,
Та осені...
Та журавлі...
Зірок у небі
золоті джмелі,
Летять собі, як
повелів їм Бог,
Як Мегелланових
туманів
кораблі.
І ми з тобою
вдвох –
У світанковім небі
журавлі.

* * *

Листопадами
Весни лягають
в зарошені
інеєм трави,
На гілках де-не-де
Лампадами
тьмяніють
червоні яблука,
Короткий спомин
про серпневі
заграви.
На одній нозі
чапля стоїть
в лузі –
У віковічній задумі.
Так стояли її
родичі
Задовго до
фараонів.
Тільки зорі
плавали
на мілині
Маленькими жабенятами.
А місяця ще
не було
на небі.
Було тільки
сонце.
Я збираюсь на
землю
ще повернутись,
Над заплавами
коло зроблю,
Де чапля стоїть
на одній нозі
В споконвічній
задумі...
Стану поруч.

СИНОВІ

Я ті моря не
перейшов,
У них ти –
вдома,
І перли їхні
не знайшов,
Від них давно
у тебе
втома.
Але багаття зір
над океаном,
І полум'я на
сході
над туманом,
Як сонце випливає
з глибини, –
Ти бачиш, Сину,
Віків минулих
ранні сни.
Ще босоногим
хлопчиком
Гомер
Вчував у хвилях
еллінські
наспіви...
Нехай зірки та
маяки
В морях рятують
твою душу,
Молитва мамина,
Та джміль, –
то найдорожче,
що стріча
на суші.

* * *

Не покидай мене,
Любове!
Не залишай з цим
білим світом
наодинці,
Років безжалісні
ординці
Беруть мене
у свій
полон.
Не йди у сни мої,

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

печале,
ой не треба!
Он жевріє краєчок
неба:
Біля багаття
зір
Бенкет справляє
вічність,
І нашого життя
епізодичність
Не зігріва її
холодну кров.
Бринить в душі
забутий вірш
Краплиною роси
на стиглім
житі...
Волошок шепіт
у полях,
І сурми осені
сумної, –
Не покидай мене,
любове,
Побудь зі мною!

* * *

Я так тебе
любив!..
Я так тебе
люблю!
Осіннє листя
Ворсклою спливає,
Дивлюсь услід
своєму журавлю,
Що сиротливі плавні
покидає.
Глибока осінь,
пізно так
світає,
А що літа?
Перо з крила...
І десь весна
майбутня
виглядає,
Зозуля-ключниця
відкриє небеса,
Птахів запросить
із країв далеких.
І сотворяться вічні
чудеса, –
Діток у гнізда
принесуть
лелеки.
В яскраву весняну
зорю
Впливе їх втомлений,
щасливий легіт...
І ти збагнеш,
як я тебе
люблю
В своїх морях,
в своїх світах
далеких.
Останній понеділок.
Вересень
поклав до ніг
красуні-осені
На чисті води
вінки вінчальні,
Багряні клени
в небесній просині
Пливуть фрегатами
в країни дальні.

* * *

Гомоніли зорі,
віщуючи,
Говорила квітка
конвалії,
Ніби все на землі
існуюче, –
Тимчасові
реалії,
Тимчасові світи
в безмежності,
Як і ми, на землі,
безвісні.
Марні пошуки
довершеності –
Ритмів космічної пісні.
Все було, все
відбудеться:
Як трава,
проростуть
покоління,
Хтось прийде,
у цей світ
з'явиться,
Скаже: все-таки
вона обертається.
Подолавши землі
тяжіння,
Скаже людям:
галактика
обертається
До свого вознесіння.
Прокладуть рожеві
п'яточки
Шлях в безмежності
споришеві...
Гиля, гуси,
в галактику –
У світанки вишневі.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

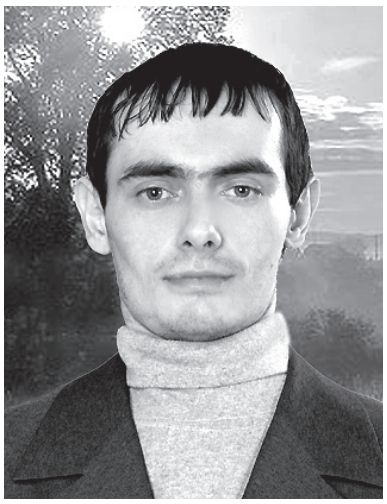

Олександр ***ПАНТЕЛЕЙ*** *– поет із міста Кременчука на Полтавщині. Народився 2 лютого 1980 року, 1997-го із золотою медаллю закінчив Кременчуцьку СШ № 28, 2003-го – з відзнакою Кременчуцький державний політехнічний університет.*

Лауреат багатьох міських та обласних літературних конкурсів. Член Кременчуцької спілки літераторів "Славутич", Полтавської спілки літераторів. Має публікації в періодичних виданнях Кременчука й Києва, у низці регіональних і всеукраїнських літературних альманахів. Автор шести оригінальних поетичних збірок.

Пропонуємо нашим читачам доторкнутися до струн душі молодого митця, ознайомившись із текстами з найновішої його книги "Нефритиві роси" (Кременчук, 2011).

МОЄ БАГАТСТВО

Веде скрижаль звитяг своїх справіку
Учений грек і тайнопис-левіт,
А як то нам, душею без'язиким,
Свої шляхи проторювать у світ?!

Колись з мечем змагались до чужого
Сміливий брит і цезаря сини,
А ми за так дамо своє від Бога,
Утомлені війною без війни!?.

Та все ж не тим земля моя багата, –
Це тут в степах змужнів козацький рід,
Що нам повів на стягах написати
Святої волі перший заповіт!

ЗАХИСНИКАМ ВІТЧИЗНИ

Гряде наш час, де істина відкрита,
Як рівний шлях, хоч вік цілий біжи,
Щоб сотворить і більше зрозуміти,
Коли весь світ блукає на межі.

Тепер у слові сила, мій народе,
Вируй, учись, та тільки не мовчи,
Коли кругом на вогнищах свободи
Гартуються святині та мечі.

Гряде наш час, а воля дзвонить сталлю.
І гордо бачать пращури здаля,
Коли тепер їх мріями постала –
Для щастя нас народжує земля!

ЗІ МНОЮ І В МЕНІ

Де на луках стодоли – поле,
Де шляхи порохняві – тра́ви,
Там у гонах забута воля,
Україна моя і слава.

А світання з полині – лине,
Наче бранка розкута – в руту,
Де відкрилась любов єдина,
Що лелекам у хмарах чути.

Тут хлібів – гляну – океани,
Між садочків, як віхи, стріхи,
А у кожній росинці тане
Рідна доля і пісня тиха.

ЧИ ЦЕ МИ?

Що від страху забули Бога,
Що були у віках пітьми,
Серцем збочені до чужого,
Чи то ми, чи то вже не ми?

Що мовчали про біль і скруту
Перед ким би не довелось,
Ті, які чимось всюди скуті,
Чи то ми ще, чи, може, хтось?

Що в сім'ї не плекали згоди
І собою лякали світ,
Що не знають себе народом,
Чи це ми, чи порожній слід!?

ВЕКТОР

Не молюсь душею за Росію,
Хоч люблю народ її простий,
Разом з ним сумую і радію –
Тільки хто ж заступиться за мій?

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Не спішу на захід через мури,
Щиро поважаючи його
Лоно прав і давньої культури, –
Поки не довідаюсь свого.

Не тремчу, не плачу перед світом,
Не втече нікуди він від нас,
Тільки б тут своє не розгубити,
А на інше – вірю – буде час!

НА ЛІНІЇ БОЮ

Слава Богу, не впорались з нами
Легіони своїх і чужих,
Що ловили дарма над степами
Повний волі козацької вдих.

І віки тихо нищили мрії,
Повертали шляхи на криве,
Тільки рідна земля не бідніє,
Тільки слово народне живе.

Нас вбивали, у злиднях морили
І безвір'ям скоряли бува...
Тільки душі не втратили силу,
Тільки тим Україна жива!

* * *

Присвячується В. Г.

Здаве́н поет не знає в долі ласки,
Сягає словом в нетрі і у вись,
І має гріх – з гріхів зривати маски,
Що звичкою зі шкірою зрослись.

За гріш такому Бога не молити,
Що крила дав відчуть самотній лет,
Щоб істину шукати нашим світом...
Якщо, звичайно, справжній він поет.

НОЧІ-ОКСАМИТИ

Кого іще любитиму я так,
Що цілий світ в очах єдиних видно,
Коли в обійми падати навзнак
І в щасті зріть, як сходить місяць мідний,
І гріти душу подихом твоїм –
Немає більше мудрості і втіхи...
Коли на оксамитах ночі тихо
Вінчає нас крилатий серафим.

СТРУМКИ ЛЮБОВІ

В моїй руці – твоя тріпоче,
Немов сльоза в пелюстках вій,
Ізнов зорять щасливі очі,
В яких сьогодні всесвіт мій.
Не говори в цю мить ні слова,
Не обіцяй тепер мені...
Хай візьмуть лет струмки любові
У чистомрійній тишині.

ЩАСТЯ НЕРОЗТРАЧЕНІ СЛОВА

Сіє листя ясен – сіє рясно,
Сходить іній свіжим молоком,
Сивий вечір стелиться і гасне
Під шпарким зимовим каблуком.

Кличе протяг тіні на гуляння –
Кущ згина під вікнами в дугу,
Там, де ми все літечко останнє
Обіймались в місячну югу.

Висне темінь зорями оката,
Німотою душу напува,
Тільки ясен сіє біля хати
Щастя нерозтрачені слова.

НАТХНЕННЯ

На вікна місяць шлейф накинув сивий,
Як вишні цвіт на зоряний вінець,
В черемхах повів з радісним надривом
Шепоче казку з'єднаних сердець.

І щось несе між хвилями розмаю,
Чи перший сон, чи пташки першу гру,
Що Феб старий в душі моїй ховає
Підвладне незбагненному перу.

* * *

Як сходить краса із вишневого цвіту,
Коли про кохання співає потя*,
І грають росинки в зеленому житі –
Так в рідному слові я чую життя!
Коли щедра праця, і в радість, і в шані,
І плачуть від щастя між хмар журавлі,
І ранок в обіймах дарує кохана –
Так вільний я серцем на рідній землі!

* Пташка (діалектн.).

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

ЗВУКИ ЖИТТЯ

Не знати, коли, і не відати, як там –
Буйніє душа і ще мріє в блакить,
Де вітер-мажор на нефритовій яхті
За гусячим клином по щастя летить.

Дощів арієтки заучує ранок.
І хочеться часом ще вірити тут
У долю просту, як життя на екрані,
Якому і взимку зозулі кують.

* * *

Знову осінь зажурою диха,
Ти ж мене крізь негоди поклич,
Коли вітер колише на стріхах
Закосичену хмарами ніч.

І нехай у засніжену тишу,
Повен волі прийду... Не біда!
Коли сріблом поранішнім пише
Твої вікна сумний Коляда.

Сяду поруч за стіл під стіною,
Що було – не згадаю взап'ять,
Обійму щотепліш і з тобою
Буду ластівок перших чекать.

* * *

Присвячується Ю. Г.

Спить туман на полях, і без того –
Ні душі, лиш в блідій далині
Заплітає у розталь дороги
Рідне місто вечірні вогні;
З кручі вітер мугика, мов п'яний,
Де ріка у плахті срібляній
В небо диха ріжком Іордані,
Наче обрис задумливий твій.

ХОЧЕШ?

Як любив – люблю, і тим живу я!
Хочеш, поруч вірною лети,
Де в стіжках із мавками зорюють
Споконвіку легіні-вітри.

Хочеш – світ жаринками наповнюй
Із криниці з всесвітом моїм,
Коли щастя з місяцем уповні
Загляда над річкою в наш дім.

* * *

Згадай ту ніч на схилі квітня,
Коли з-під крил пісень твоїх
Зірок дорога краєсвітня
Сама стелилася до ніг;
Хіба тоді я знати міг,
Хмільний бруньковим
першим медом,
Що щастя цвіт не доживе до
Осінніх ранків золотих?!

БУДДО-ЮДО

Коли я, собі на диво,
Доберуся автостопом,
Де щороку стигнуть сливи
Під крилом японських сопок –
На бамбуковому маті
Задивлюся в небокраї...
А ти будеш обнімати
Свого горе-самурая.

* * *

Знов деркач сумує в плавнях,
Як тоді, в той вечір
Там, де верби гнучкоставні
З хвилями щебечуть.

Попід берег котить повів
Хмару, наче діжку,
Рушником нам квітне знову
Місячна доріжка.

І навсидьки на купині
Чути: цвіркунами,
Як тоді, до серця лине
Все святе між нами.

* * *

Відбуяли багряні алеї,
Тільки вітер не стримує біг –
Листопадом любові моєї
Посипає розтоки доріг.

Двір наш тихий присмутою вкрило,
Вже твої не почути слова,
Лиш поземка під сріберні крила
Мою душу сьогодні хова.

Де тепер ти – і зорі не скажуть,
Тільки віриться, що навесні
З журавлиним прийдуть екіпажем
І надії, і кращі пісні.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Сергій ***КОЛОМІЄЦЬ*** *– письменник, художник. Народився 13 лютого 1963 року в селі Дмитрівка Кременчуцького району Полтавської області. Мешкав із батьками в селі Потоки, закінчив місцеву школу. У 1980–1983 роках навчався в Комсомольському гірничо-металургійному технікумі, після нього – служив у війську. Протягом 1985–1990 років здобував спеціальність зооінженера в Полтавському сільськогосподарському інституті, за розподілом потрапив у село Бутенки Кобеляцького району головним зоотехніком колгоспу. Тут розпочав і творчий шлях маляра й літератора. Після розпаду колгоспу не цурався жодної праці, аби вижити, однак мистецької діяльності не покидав: влаштовував персональні виставки картин у Кобеляках і Полтаві; організував аматорський театр "Оратанія", писав для нього п'єси, робив їх постанови, у яких грав головні ролі.*

У 2000–2001 роках навчався в Полтавській сільськогосподарській академії на факультеті "Менеджмент організацій". У ці роки став одним із засновників театру "ПарМіКо" при обласному музичному училищі, разом із його акторами сценічно втілив два власних твори – "Храм Прозріння" та "Гримаси часу".

2002 року призначений директором Кобеляцького районного будинку культури, 2004-го став керівником дитячої художньої студії "Веселка", у 2008–2009 роках працював режисером народного театру при Кобеляцькому РЦКД. Прагнув поставити свою драму-містерію "Переволочна", але обставини не дали зреалізувати задум. Написав сценарій і 29 червня 2009 року провів за ним у селі Світлогірське, поблизу затопленої Переволочни, мітинг-реквієм, присвячений 300-літтю боротьби гетьмана Івана Мазепи за визволення України, після чого був звільнений. Наразі працює керівником гуртків "Образотворче мистецтво" й "Етнографія" в сільських школах району.

Пише вірші, пісні, поеми, картини, знімає фільми. На його слова для українських рок-гуртів створений гімн "Євшан-зілля". Драма-містерія "Переволочна" була відзначена Першою премією на міжнародному літературному конкурсі "Козацька балачка", який відбувся в "Мамаєвій Слободі" (Київ, 2011). Друкувався в місцевій та центральній періодиці.

СВЯТО НОВОЛІТТЯ

Оповідання

I

Сонце запалило під роздольним небом Полтавщини першу свічку на алтарі осені. Свіча боязко розгорілась багряним вогнем і пустила в придніпровську долину краплю золотавого воску. Перлина, виношена мріями теплого літа, покотилась по листю берестків – упала на тополі, підпалила клени і застигла на ризці янтарного намиста граціозної двадцятип'ятирічної сосни. Літні сосни, наповнені живицею досвіду, висповідувались перед святим небом. Схилили до землі високе чоло, склали на грудях засмаглі руки і стояли в очікуванні причастя вересня. У підпаленому фіолеті дня розмірено кружляла сім'я круків і переклично, хриплим металевим бовканням оповіщала округу про прихід недобрих часів.

На лівому березі Дніпра стояло 14 вересня за новим стилем – свято Новоліття.

Іван, зачаївшись поміж двох сосен, споглядав, як зелені голки, у творчому пориві вітру, вишивали химерний візерунок у височині небесної блакиті. І ніби не сосни, а мати і бабуся натхненно працювали над полотном білих рушників. Періодично згадували своє. За роботою, розмірено, обговорювали трепетну тему, вкладаючи душу, досвід і родову мудрість у витончений оберіг. У затишку чергової думки закінчили роботу, поклали вишитий оберіг на прозору височину, зітхнули, на мить розслабили невтомні руки. Заворожено милуючись неповторністю ажурної миттєвості, непомітно розтанули в піднебессі. Теплий порив осіннього вітру підхопив неземне творіння і розвісив над світлинами родичів і знайомих. Галерея небесних портретів, зібравшись на обрії у родо-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

вий іконостас, пливла під вишитими знаками світлицею ясного неба. Образи, скроплені променем старого світила, оживали у хмарних обрисах і прискіпливо вдивлялися, здавалося, прямо в душу нащадка, глибокими, пронизливими очима. Наостанок кожен говорив йому напутнє слово і зникав у ореолі соснових крон.

Іван ліг горілиць. Згадалось босоноге, безтурботне дитинство на околицях Градизька, які він винишпорив до останньої лисячої нори. У височині попливли поля. Між пшеничними ланами, благословенними чародійним співом жайворонків, грузно курився слід підводи, ущент завантаженої хлібом. Батьківська сіножать видзвонювала свіжо вимитими копицями. Нив'я хорально виспівувало снопами, налитими добірним зерном, біля соборно возвеличеного на пагорбі, древнього, наче світ, вітряка. На його порозі стояв усрібнений борошном років мельник. Здалося, що навіть у спогадах, старий упізнав у літньому воїні малого Іванка. І – як тоді – душа побігла за село послухати солодкі повір'я, під мління столітніх жорновів. Обвітрені крила вимерлого за часів електрифікації зерномельного птаха з кожним помахом змінювали картини часу. Пам'ять Івана похапцем збирала відзнятий із життям матріал. На ходу монтувала в хронікально-документальну стрічку. Вітряк проектував кадри втрачених відчуттів, оновлюючи переживання, імена та події.

Екраном свідомості пронеслися вершники революції. З-під чорних копит лихогривих коней бризнула червона заграва, спопеляючи ниви, людей і час кривавою фарбою громадянської війни. В її полум'ї мчали тачанки, засіваючи поле кулеметними чергами. У палаючі пшениці падає підкошений кулею жайвір. Ламали крила і рвали душу дві лелеки над гніздом, що потонуло з малечею в підпаленім лихоліттям горнилищі селянської оселі.

Небо вмовкає. Ниви заростають бур'янами. Здавалось, він входив не в село, а в його генетичну вікову свідомість. Назустріч виснажені голодом зі зруйнованих церков ішли тіні земляків. Вони потайки молилися в руїнах безкупольного храму, благали Всевишнього зглянутись над стражденною Україною і дати долю хоча б їхнім дітям. Іван силкувався упізнати, вирізнити зі знеособлених силуетів бодай одне знайоме обличчя. На шиї земляків бовваніло каторжне ярмо колгоспу, гнуло голови селянам до самої землі, а за ними на весь обрій виклично красувався лозунг: "Партія – розум, честь і совість нашої епохи".

Почорніло.

Безпорадність ще раз пережитого розтанула в сюжеті наступної стрічки. У бузкових дібровах розквітало його перше кохання. Дивне поєднання грізного та прекрасного. Саме воно вирізнило найістинніше з потоку кадрів життя. Кохання прийшло до Івана в зрілі роки. Зустрів намріяне барвистим букетом вирощених у серці яскравих почуттів. Вони п'янко виспівували кожною квіткою, млосно пульсували загадковим бісером незвіданості. Душа розкрилась у сяйві взаємної любові. І він, син землі та плуга, інтуїтивно віднайшов найпотаємніші, найпотрібніші, найніжніші слова. Як легко складав їх у прості фрази. Але висота їхня була висічена серцем у скрижалях народу і дана у мить кохання, як дар сокровенний, для головного – щоб рід був. І вірші лилися самі собою. Не відала душа Івана, що дошукувалися їхньої сили поети минулого і сходитимуть у муках творчості митці майбутнього. А тут просто, щиро, не ради слави він простеляв коханій ромашкові поля, запалював яблуневі ночі, підносив перли мерехтливих зірок, дарував їй найдивовижніші сукні весняних лісів, обмережених квітом луків. Цього дива не могли скроїти майстри Ренесансу і не зможуть виставити кутюр'є у престижних салонах XXI століття. І не придбати це дивовижжя, бо дається воно кожному від землі небом у час найвищого злету істинного кохання.

Вона була молодшою від нього на десять років. Благодать полтавських степів розділила свою щедрість з дівочим серцем: обдарувала талантами, наділила красою, озолотила душу щедрістю і не за роками жіночою мудрістю. На Покрову стала йому лагідною і розсудливою дружиною, а на Пантелеймона благословила їх лелека первістком. Як вони чекали, вимолювали душу дитини до свого сімейного кола! Назвали Миколою, на честь батька по Івановій лінії. Вимріювали вечорами біля колиски, часто вдивляючись у личко, ким же стане їхній син? Іван хотів, щоб лікарем, на те, говорив, було Боже провидіння, а мати – щоб господарював на батьківській землі і не цурався роду. Свої побажання висловлювали рідні, але питання лишалося відкритим на розсуд часу і долі. І чи зможе він поділитися життєвим досвідом, підтримати й допомогти синові, адже тільки встигли постригти малого з кумами та гучно відсвяткувати перший рік життя, як розпочалася війна?..

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Вітряк сповільнив оберти. Останній кадр оплавило нестерпне сонце й розпеченою лавою досада побігла по плівці, змішуючи минуле з небуттям. Але мельник спохватився вчасно. Події знову набирали хід: пронизливий голос Левітана, збори, військкомат, ешелон, перше хрещення вогнем, що переростало в суцільне зарево, з якого вибратися ніяк не вдавалось. Біль невідворотності заповнив свідомість. Багато переживає людина. Але водночас витримати накопичене під силу не кожному. Поглянув зверху небесний мірошник у зболену душу людини і самочинно зупинив стрічку спогадів.

Екран свідомості залила реалія дня.

Не випадково він знову лежав у рідних травах. Спочатку його військову частину хотіли відправити на Західний фронт, але плани командування різко змінилися. Видно, земля не хотіла відпускати улюбленого сина. Ростила душу й тіло чеснотами і своєю силою, якими й повстав на захист проти ворога її.

Іван перевернувся, розкинув руки, ніби хотів обняти свою землю, і на повну душу вдихав її неповторний аромат. Мозолистими пальцями у руні різнотрав'я намацав крихітну кульку родючого ґрунту. Ніжно взяв її. Став на коліна і поклав на долоню, густо сходжену лініями долі. Вперше теплі чоловічі очі дивились на неї, як на рівну собі істоту. Дитина Всесвіту благально горнулася до нього всім тілом. Хвилі болю, змішані з радістю відкритого, запульсували переживаннями в його великому доброму серці. Солдат відчув: тільки він і більше ніхто не захистить і не врятує її. "Яка ти маленька і ніжна, – мовив, торкаючись вказівним пальцем живильної благодаті. – Твоя велич зіщулилась у руках людини. Твоя доля залежить від сердець і розуму, що направляють ці руки. Я знаю, ти хочеш любити, родити, світло і легкокрило мандрувати в просторі галактики на радість Богу і людям. Чому ж радість твоїх сподівань ми затьмарили в собі злом братовбивства? Малим я не раз відпускав із руки крапчасте сонечко летіти на небо до своїх діток. Не бійся, я не дам тебе на кривду. Зараз грізний час. Поживи в мене біля серця, зігрійся, заспокойся і не тремти. Я захищу тебе... Ми ще розправимо крила, ми ще помандруємо з тобою щасливими дорогами".

Іван загорнув безцінну землю в маленький вишитий рушничок. Перехрестив і поклав коло серця. Підвівся, поправив ремінь і тією ж натрудженою рукою взяв гвинтівку.

Підрозділ, у якому Іван служив, отримав наказ зробити розвідку для прориву головних сил і – за можливістю – підготувати плацдарм для першого удару. А оскільки він був родом із цих місць, то в загін до коренастого майора, кашкет якого двічі прострелений, визвався першим. Чоловік устиг ще заскочити додому, пригорнути до серця дружину і високо, до сонця, підняти синочка. Віддав нехитрий армійський пайок. У подарунок синові залишив саморобну запальничку, сопілку, виструганy пташку і тепло власної душі. Міцною рукою погладив його ріденькі темнорусі кучері, поцілував на прощання, обійняв кохану. І коли солоний струмок жіночих сліз змішався з порохом і потом його гімнастерки й почав сумом щипати серце, сказав: "Не плач, рідненька, не час тужити, я живий, виженемо фашиста – і все буде гаразд. Заживемо! Ще краще, як до цього. Миколку женимо. Онуків няньчитимемо", – і з цими словами – підхопив її на руки, закружляв кімнатою. Жіноче серце забуло про біль: двері, вікна, рушники сплелись у барвистий вінок. Її довге шовковисте волосся розвівалася колом. Очі блищали забутою радістю. Губи, напоєні нектаром поцілунків, пашіли стиглими полуницями. Серця батьків прощально обіймалися, а малий на хвилі сімейного щастя радісно тупцяв у ліжку, весело вимовляв по складах найзаповітніші слова: "Ма-ма, та-то"...

І вітряк, і всесвіт оберталися далі, але – без них. Добра пам'ять не змололася в жорстоких жорнах світу. Живою зерниною залишилася щаслива мить. Кинь у важкий час – і подобріє рятівним паростком спогадів.

Так і залишилася тримати його за руку. І досі він дивився з любов'ю в її ненаглядні очі, ніби при освідченні. Вона першою відпустила його. Мовчки перехрестила і додала: "Бережи себе. Бережи, любий. Ти у нас один, одинєдиний! Повертайся. Я буду молити за тебе Бога і чекатиму. Чекатиму завжди, день і ніч. Повертайся, коханий!".

Малий, уловивши тривожну нотку в материнім голосі, заплакав. "Ми чекатимемо", – зібрала силу в радість, і Миколка замовк, кліпнувши темними очима.

Востаннє обійнялись, але час зустрічі вичерпавсь і покликав за собою солдата. Іван підхопив речовий мішок, зброю і переступив поріг рідної оселі слідом за ним. На подвір'ї зупинився. Вдихнув на повні груди свіжого повітря. Правицею підтягнув ремінь гвинтівки і на останок сказав дружині: "Не проводжай мене. Не рви серце. Все буде га-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

разд. Живіть…" – замовк на півслові. До горла підкотився клубок невиплаканих сліз. Сильна воля греблею перегородила солоний потік, і він застиг росою в молодих, але посивілих дочасно очах українця. Різко, по-солдатськи повернувся й пішов. Скрип хвіртки обітнув серце дружини. Кинулася слідом, але його слова стримали її чаїний порив. За ним для неї дороги не було, а в хаті надривно плакала дитина. Забила в повітрі крильми. Махала услід квітчастою хусткою, аж доки постать чоловіка не зникла за рогом вулиці. І завмерла впійманою птахою на рідному подвір'ї.

Іван так і не озирнувся. І тільки бита дорога обмивала свої босі ноги в теплій росі його зболілих очей.

Ніби в дзеркалі обрію бачив мерехтливі спалахи її хустки і очі, безконечно кохані очі. Серце витіснило останні краплини крові, протестувало й не хотіло більше битися. Душа прийняла вирок: дорогами її дорогоцінних очей на цій землі він уже не мандруватиме ніколи. "Ніколи!" – загримів відлунно крижаний голос чорного грому над вічним Дніпром.

Гроза покотилася околицею його села. Зупинився. На мить стиснув повіки. Миттєвість виокремилась у ціле життя. Душа протестувала й не могла добитися справедливості ні від збайдужілого до людини світу, ні від його верховного небесного судді. Хотіла відкинути дику примару реальності, яка періодично на його землі влаштовувала жертовний бенкет воєн, переступити за грані часу, знайти інше, краще місце, але там не було його, того колишнього Івана, не було ні жінки, ні дитини. Безвість. Коло замкнулося.

У болісному метанні зникала хата з лелеками й відлітала у вирій сама знедолена Україна. Він простягав слідом руки й не міг дотягнутися. Подумки кинувся навздогін, але там постало назначене. Холодний піт обдав свідомість, і він різко розплющив очі. Перед чоловіком виріс до самого неба його рідний Дніпро. Хвилі могутньої, нескореної ріки сріблилися в осінніх променях незворушного світила до самого неба.

Біль спалахував у серці. Чому так немилосердно розпоряджається доля? Чому постійно на цій землі потрібно проходити випробування? Чому душа за життя потрапляє не раз на судилища й каторги замість того, щоб спокійно жити в Богом даній розкоші? І вхід сюди їй відкриває любов, але чому вихід у руках смерті? І не можна нічого змінити. І місце йому, Іванові, є тільки одне у світі – тут, де його святе джерело постійно каламутять чужинці. Це їх муштровані коні після шаленого, кривавого бігу втамовують сталеву спрагу древніми водами з аорти Дніпра. Але й ті, в чиїх колгоспах він працював, зганяли піт і пили кров не менш загарбників… Питання самі підказували відповіді…

Схвильоване серце приклав до кручі – і земля заспокоїла.

Для кращого огляду широко розсунув лапаті віти молодих сосен. Одна з гілочок наполегливо поверталась на попереднє місце і заважала спостерігати. Іван хотів було зламати непокірну, але рука зупинилась, і він заплів її у косичку з іншими гілочками. Замислено взяв гвинтівку. В народі її називали "трьохлінійкою". Дорогами воєн вона пройшла в одній шерензі з його дідом і батьком і, не зважаючи на час, залишалася такою ж відданою і ясноокою поруч з Іваном. Прилаштував зброю край стовбура і припав до окуляра. На березі історичної ріки відбувалося фантасмагоричне поєднання тіл: дерево, зброя, людина. Серце солдата погнало гарячу кров по воронованій сталі. Приклад зрісся з плечем. Снайперське око магічно зменшило відстань. Орел знявсь над Дніпром. Застиг, роздивляючись із бистрині лету свої віковічні володіння.

Батьківська земля і своє небо удвоювали сили, зміцнювали дух, трьохлінійка додавала рішучості. Іван любив полювання, і зброя завжди магнетизувала його єство. Але цього разу він вишукував особливого, жостокого звіра, котрий пробрався в його благословенні краї, щоб знищити все: Івана, сім'ю, народ, розтерзати країну і під іменем фюрера відібрати землю. Хоч, мелькнула думка, він і до цього не був господарем на своїй землі…

Чорнозем у всі часи притягував усіляких зайд. Скільки зброї, скільки кісток ковтнув! – не перелічити.

Від тих думок Іванові не стало легше. Він давно засвоїв один закон: народжений хлібом – воїн. Красу і благодать потрібно відстоювати.

Сили були далеко не рівні, з боку ворога – найновіша техніка, ефектна зброя, могутня армія, з боку Івана – рідна земля і старенька гвинтівка з кількома потьмянілими набоями. Але він захищав свого сина, родову ниву, саме життя, і це утроювало сили воїна. Саме зараз від нього залежало, що чекатиме Миколку і ввесь народ: рабство, загибель чи воля. Хоч і волі тієї, на мить задумався, в нього теж не було… Чому? Стихія війни швидко оговтала і відігнала на безпечну відстань не-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

безпечну відповідь. Іван належав їй і перечити володарці не міг.

Окуляр прицілу виловлював у сріблі великої ріки відкарбовану монету стародавнього острова. Впіймав. Зіниця снайперки наблизила в розрізі хрещатого прицілу білявого "арійця". Солдат вермахту зухвало закатав рукава уніформи і по-господарськи озирав у бінокль позолочену вереснем округу. Іван генетично відчував: душу гітлерівця не радувало полотно осіннього дня. Думки офіцера вермахту, чин якого він уже встиг розгледіти, линули далі, на його, Іванів, край, щоб по витягнутій вперед руці Фюрера захоплювати й підкоряти. На добротній тканині, як відзнака чи тавро приреченості, чорнів і зухвало щирився Залізний хрест. Хрест прицілу смертельним поглядом уп'явся в нагороду окупанта. Збільшувальне скло оживило зловісність гітлерівської доблесті. "Скільки хрестів, – подумав Іван, – було поставлено моїм землякам за цей кусень іудиного металу!" Свідомістю заметушилися болісні картини спаленої України. Біль ятрив вселенські голосіння жінок. Із чорного полум'я війни, викресаного такими хрестами, до нього тягнулися з порожнечі безбатьківства руки осиротілих дітей. А ще їхні очі... Болісні і довірливі водночас, іконно благали захисту. У серці батька закипала кров, але свідомість протистояла. Він навіть тепер, зважаючи на всі факти внутрішнього суду з найпереконливішими доказами свідків, не міг убити людину.

Земля заклала в душу щедрість: саджати, сіяти, вирощувати, віддавати людям, але не забирати, не убивати їх.

Відвів погляд від окуляра. Подивився в небо. Над його землею висів чорний хрест. Заплющив очі. Хрест пропав. Коли знову припав до прицілу, то зустрів у дніпровських далях, на грудях арійця, той-таки знак війни. "Що ж, – подумав Іван, – смерть позначає вибираних. Потрібно віддати данину нагороді. За все тут потрібно заплатити".

Рукою змахнув піт. По-селянськи витер вологу об полу гімнастерки і знову ніжно долонею охопив розпашіле тіло гвинтівки. Совість начебто узаконила дійство, і розпашіла п'ятірня прагла винести вирок. Прогладжувала кожну впадину, кожен виступ вірної трьохлінійки, аж доки вказівний палець не ковзнув по слизькій вибалці спускового гачка і безповоротно завмер в його безодні. Душа перейняла подих. Серце оговталось, але перейшло в тіло пальця, збільшуючи частоту пульсу, і дзвін поштовхів відлунював у кожній клітині тіла. Попри всі докази розуму в холодному отворі дула билося живе людське серце. Хай воно підвласне чужій волі, нехай у нього інша душа, у котру підселили недобрі наміри, але ж його благословив для життя сам Бог! І чи він у праві виймати кулею душу із собі подібного? Чи, може, війна і єсть божий промисел?! Від цієї думки війнуло холодом. Аж запаморочилась голова.

На мить забув, що коїться. Він не чув німецької мови, і це ріднило, не знав характеру чужеземця, і це приваблювало, молодість зближувала. Можливо, і в того бравого вояка був син? За інших обставин їхні діти могли б разом бавитись, а вони товаришувати. Він не знав і ні разу в житті не бачив цієї людини. Особисто Івану він нічого поганого не зробив. Злісне почуття помсти вмерло. Можливо, обидва були рідними в глибинах крові. Могутнє коріння, з якого виросли їхні держави, живило на міцному дереві розлогі гілки націй. Промайнула блискавична думка: вони можуть бути братами! Інша форма? Але не вона формує світогляд.

У напрузі духовних вагань сонце вийшло на середину Дніпра й зазирнуло в окуляр гвинтівки. На склі спалахнув зрадливий сонячний зайчик. Холодний відблиск упіймало зірке око супротивника. По його сліду офіцер навів бінокль. Погляди їхніх очей збіглися у віртуальній площині відшліфованих лінз. Зависла злочасна пауза. Зникла нерішучість, пішов здоровий розсуд, залишивши один інстинкт виживання. Дзвони сердець, збуджені канатами нервової напруги, все гучніше розносили тілом нечутні дневі хвилі закличного набату. Над Борисфеном, як і тисячі років тому, тривало вічне протистояння народів.

Нарешті напруга дійшла апогею і обірвала заціпеніння. Розум підкорився всевладному наказові своїх вождів. Першим відірвав погляд прийда. Іван бачив, як рука німця потягнулась до гвинтівки, як знервовано смикнула чорний затвор душогубної зброї, як дуло із круппівської сталі почало робити свій смертоносний рух у його бік. Він заворожено дивився в зміїні очі війни. Здавалося, ще мить – і його проковтне чорне тіло смерті.

Зненацька над головою відчайдушно закричала чайка. Ні, це був не пташиний голос. Білогруда птиця благала з небес голосом його дружини: "Іване! Іване! Рідний наш". Слідом скрикнула інша: "Тату! Захисти

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

нас! Ми чекаємо на тебе". Серце стиснулося вказівним пальцем на розігрітому спусковому гачку. Постріл розірвав непорушну тишу дніпровської ідилії. Іван заплющив очі – і срібло почорніло.

Коли подивився знову, то монета острова обернулась для ворога іншим боком. Він бачив агонію смерті, яка непотрібною річчю висмикнула з його рук зброю, скатала у зворотний сувій наміри і кинула нездійсненими спокусливі мрії солдата вермахту на середині гоголівської ріки...

Птаха замовкла.

Острів розбурхався, різнокаліберними пострілами здійнялася стрілянина. Декілька куль просвистіло над головою. Заплетена гілочка молодої сосни скошено впала до його ніг. Не було ні радості, ні страху, ні осуду. Думка побігла до розпластаного тіла німецького вояка, хотіла підняти обірвану ним-таки нитку життя й повести до родини, але помисли перервала дальнобійна артилерія. Звуки "своїх" гаубиць привели до тями. Гармати, ніби по корекції його пострілу, почали обробляти острів, не цураючись і протилежного берега ріки. Легкокрилі снаряди знімались у повітря з неораних степів поблизу його села. Пролітали густими вервечками над Івановою головою, кидаючи протяжний ґелгіт виплаканим небом і грузно, невпопад падали на захоплену ворогом землю. До Івана доносився віддалений клекіт вибухів. Підвівся, взяв гвинтівку і через приціл, ніби через театральний бінокль, дивився з дніпровського "балкона", як на сцені виконувала оперну партію солістка війни – артилерія. Її голос у кульмінаційний момент вибухав емоцією заряду, шматуючи все, що не припало до рівня ґрунту. Солдат не повністю розумів замисел, але сюжет хаотично інсценував прямо перед очима демонічне дійство, а підтекст, смертельні крики і стогін агонії – губилися у вибудованому самими ж людьми амфітеатрі війни. Після цієї партії нічого і нікого могло не залишитись ні на арені, ні в залі.

Невже велика любов породжує людину лише для акту знищення і загибелі?! Невже тільки кров і смерть – за право жити? Невже все не так?! Так! – гомерично заревів вибухом один із снарядів, що з неба зачув людину зі зброєю і рухнув на Іванову кручу.

Три осколки пронизали гострими краями запитань ауру людини, хресним дивом не зачепивши тіла.

Він кинув гвинтівку. Впав на коліна. Міцно стис руками голову і викрикнув до неба: "Господи! Прости нас за братовбивство". Склав у замок руки. Заплющив очі і пошепки звернувся до землі: "Всія тварі Создателю, часи і літа в своїй владі поклавший, благослови вінець літа Твоєя, Господи, зберігая в мирі люди і град Твій молитвами Богородиці, і врятуй ни".

Канонада вщухла. Воістину дух у хвилину покаяння отримує Божу благодать.

"Як же ми багато втратили, – так і залишився стояти на колінах, – спокусилися революцією, зневірою руйнували храми. Нас відлучали від Тебе, від віри, відокремили від самої божої істини життя! Ми ж усі люди: українці, німці, французи, шведи... Не полюбивши ближнього, ми знищуємо себе! А це найтяжчий гріх, бо душа пристановища не має ні біля Тебе, ні на Небі," – тепле одкровення прийняли руки хлібороба від власної землі, і молитва відновила його природу. Примирилися протиріччя. І здалося, що він просто заснув у спекотний день. Ось прокинеться – лан, жайвір у небі і назустріч жінка з дитям... І людська кров ніколи не проливалася в хліб, а лише ростила, і підіймала ним душу до сакральних висот. І ні кривди, ні брехні. Спів.

Звідкись ізблизька донеслося слабке, ніби комарине, дзижчання. "Звідки вдень комарі? – запитав себе подумки Іван. – Ні, це, напевне, Всевишній почув мою молитву і послав небесну колісницю забрати з тенет буття заблукалу душу. Гарно було б подивитися, як там на небі. Ніяких війн. Немає несправедливості. Гармонія між людьми, достаток і спів. Вічний спів літа і жайворонків".

Чомусь саме спів асоціювався в нього з небом. І мати співала над його колискою. І в полі, на сіножаті весь рід співав. І в самого пісня аж рвалася з грудей. Тож, напевне, такі корені не могли не досягнути небесного відчуття.

Немає забутого – є непригадане.

Фантазія враз вималювала захмарні картини витонченої роботи. На небесній дорозі солдат шукав очима золочену колісницю, але замість неї у його світ увірвалася вороняча зграя "мессершмідтів".

Реальність повернулася. Але на цей раз – щоб забрати і його молитву.

"Ні, голубки, не від Бога ви...".

Перезарядив гвинтівку. Підпустив здобич ближче. Взяв випередження і послав кулю назустріч ведучому. Потім ще і ще підпускав і стріляв у наступних. Задоволено відчував, як 7,62-міліметрові "стріли" впивались у сріблясте пір'я зметаморфізованих на-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

хаб. Сама воля прагла зупинити навалу, але плин часу давно привідкрив двері війні, і вхід у вічність був строго-настрого закритий перед інфікованими війною землянами.

У запалі борні скінчилися патрони. Радості солдата не було меж, як один із "мессерів" усе ж упав на крило і потяг чорний дим хрестів у дніпровські плавні.

Сьогодні був його день на його землі. Міцною селянською статурою стояв оберегом рідного краю. Фундамент храму життя заклав рід, споруду духу – день за днем, цеглинка за цеглинкою – виводив самотужки. У день Новоліття його цільна душа стала Собором на високому березі рідного Дніпра. Через строгі чоловічі вуста в горно дня, у якому виплавлювалася перемога, хорально гримнули слова: "Що, захотілося скуштувати українського зерна? Думали своєю технікою легко здолати простого солдата. Хто не орав і не засівав землю, хто не зігрівав її люблячим серцем, тому не ласувати надурняк короваєм! А хто захоче силою забрати, той безславно зложить свої кістки. Ви чуєте мене, чорнороті ворони! Це кажу вам я, Іван, нащадок і син чорнозему. Вічний хлібороб із дніпровських берегів! Земля моїх прадідів буде належати моїм синам. А ви і домовини в ній не знайдете"...

Іван співав на високій кручі "Реве та стогне Дніпр широкий...", а Дніпро гнав хвилі.

Останній літак зробив віраж, розвернувся над протилежним берегом і пішов на солдата. Іван бережно поклав гвинтівку. Вибрав важкий, дикий камінь. І коли пілот знизив машину, жбурнув у агресора. Він не помітив, як сталева птиця висмикнула з-під черева блискуче перо й зі свистом метнула в сміливця. Вогняний вихор підхопив до неба самовіддану душу. Єзуїтським реготом хрести на крилах літака пішли колом...

Душа на землю вже не опускалася. Зверху вона бачила, як повільно змеленим чорноземом зі своїх жорен засипає війна колишнє тіло воїна. У супроводі старого мельника його зустрів німецький офіцер. Весь у борошні, але без форми, він простяг Іванові закривавлений хрест, знятий із прицілу його снайперовської гвинтівки. Осторонь мати співала колискової. Погойдувала у вишневому садку люльку, в якій засинав він сам. Дружина стояла простоволоса край битого шляху, розмашисто червоною хустиною хрестила немилосердну воєнну дорогу. Забувся...

У небі з'єдналися всі хрести. Зі скрипом старого вітряка розкручували вогняним колесом світло в сонячну путь.

II

Чайки безтурботно перекликалися на березі рукотворного моря. Що їм до колишнього Дніпра? Первісне загубилося в пращурах. Простір п'янив. Води набрали неочікуваної сили й розширили до безкраю свої володіння. Море повністю вийшло з покори, руйнуючи плани вершителів, поглинаючи найдорогоцінніше, що отримала від космосу нація, – найцінніший скарб людства й неоціненне надбання Землі – чорнозем. Ніякі вартісні порівняння, ніякі найефективніші та найграндіозніші проекти не мають абсолютного сенсу з невідновною втратою Богом даного родючого ґрунту, котрий є символом і матір'ю самого життя. Напевне, чайки знали, що колись тут усе було по-іншому: колосилися хлібносонячні поля, красувалися мальовничі села, прозірна вода річок кишіла різноперою рибою. Вже й за їх пам'яті зникла в пащі прісного моря частина благодатного степового берега: золотоносні поля, рожевощокі сади, білі хати й домовини тих, хто жив у цих будинках. Та що їм з того – галасували на березі.

Усе без розбору проковтнула чи то людська ненажерливість, чи ненаситність штучного моря. Закусила бенкет церквами, запила криницями.

Люди з глибоким болем лишали плодючі родові місця. Простір, де кохалася й висповідувалася доля, зникав у пащеці апокаліпсичного кита. Трясовинні води щелепами шлюзів зімкнулися дніпровським каскадом по всій Україні. Немов сама безодня глузувала над нестерпним болем хліборобів, знущалися над пам'яттю знічених селян. Кожного літа кидала пригорщні розбещених водоростей у дуже дніпровське тіло. Зелена мара, ніби продзагін, відбирали з води життєдайний кисень, остаточно знищуючи корінних мешканців. Частина "населення" підводної території залишила обжиті місця, масово емігруючи через шлюзи на вільну воду. Та були то одиниці. Бо пройти всі кордони було майже неможливо. В одному кінці – солоне Чорне море, до якого адаптуватися без змін не вдасться. А з іншого – холодна московська земля, де теж вольного місця для теплолюбивої душі не було. От і гинули в замкнутому болоті, а та перероджена дрібнота присмаку чистої вольності не знала. І їх під гучним гаслом "За чистоту довкілля" нахабно виловлювали розперезані безкарністю браконьєри, що самоназвалися тутешніми господарями.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Від рукотворного моря в окрузі стояв удушливий сморід. Його береги, багато літ, ніби після великого побоїща, ставали гігантськими кладовищами, вкритими кістяками риб, що силкувалися якось вижити, так і не переборовши родовий інстинкт.

Мешканців тихих боліт повністю влаштовувало тутешнє життя: багато води, вдосталь смачної їжі. Дикі качки могли здалеку запримітити хижака чи мисливця.

Берегом до пернатого стійбища повільно наближалася людина. Вгодовані селезні насторожено витягнули шиї. Крижні не стали випробовувати долю й першими зі старечим крякотом піднялися в повітря. За ними з одностайною легкістю зринув косяк швидкокрилих чирків. Статечні чайки ще вагались, перебираючи помаранчевими ластами промитий пісок узбережжя. Невдоволено закричали, повільно знялися й полетіли вервечкою за качиним табуном. Берег звільнився.

Витягнуте кручами вересневе скло моря переливалося в таємничості глибин спектром осені.

Миколиних дум давно не зачіпала ця краса. Десь тут, на підточених хвилями кручах, загинув його батько. Не донесла тьмава пам'ять малюка той батьківський образ. Розмився дорогою днини. Тільки фото й задушевні розповіді матері дісталися в спадок. Засинаючи, він не раз спостерігав, як мати, запаливши свічку, розмовляла з батьковою світлиною. Простягувала до найдорожчого, найкоханішого образу під вишиваним рушником натруджені руки і плакала.

Де знаходиться батьківська могила, не відав ніхто. Мати говорила, що загинув він на війні, нібито й зовсім поруч, на цих кручах, але тіла не знайшли. Шукала сама, розпитувала. Біль утрати постійно ятрив її незагоєну тугу. Тліла надія: вернеться чоловік, але жар той вигасав, не розгорівшись вогнем зустрічі.

Раніше мати щоденно ходила на берег. Клала на одному з пагорбів польові квіти. Старіючи, стала рідше бувати. Але кожного разу довго стояла край моря, розмовляючи з чайками. Заміж удруге не вийшла, хоч і була привітна, красива. Правда, трохи горда. Але не гордість стримувала пропозиції чоловіків, зупиняло не скорботне відчуття втрати: вдруге її серце не відповідало на поклик, не могло піднятися на святу вершину кохання, де вони навік залишилися удвох. Життєві турботи брала на свої плечі. З тим і жила. Вірила в Миколку. Хотіла, щоб ріс сильним, мужнім, а там, дивись, вивчився і став, як того бажав батько, лікарем... За роботою і щоденними клопотами не встигала помічати, як вулиця вихопила сина й виховала по-своєму. Життя самонаправилося долею сина без отчого керунку.

Підозрілі товариші вписали небажані риси в його характер. Одружився. Чекала онуків, але його сімейне щастя було коротким. Вирушив на північ за "довгим" карбованцем. Заробив дещо. Хотів розпочати нове життя, але завертілася веремія перебудови... Все зруйнувалося на очах. Закрилися заводи, повалилися ферми, знезцінилися гроші, зникли вклади.

Із важким серцем Микола йшов самотнім берегом. Обходив рештки сільського начиння, яке море ретельно обсмоктало і виплюнуло на огляд чайкам і рибалкам.

У променях перехрещеного Ярила тьмяно поблискували розлущені молюски нехитрого посуду. Глазурованими черепками тарілок, глечиків, кухлів гнила рука моря авангардно інкрустувала відвойоване в степу передчасся.

Миколі хотілося відбутися, стати людиною – хоч би в очах посивілої матері. Але ситуація загнала в безвихідь, майже до стану первісної людини, коли прожити й добути засоби для існування можна було тільки виловом риби, кількість якої катастрофічно зменшувалася з ростом безгосподарності і збільшенням поголів'я невдах, викинутих за борт новітньою пертурбацією. Словом, молот дійсності розплескав на площині ковадла часу і душу, і мрію, і саме життя. У ситуації втомленої безнадії, коли, здавалось, прийшов край, село облетіла чутка, що за віднайдений іменний жетон і вказане точне місце загибелі німецького солдата його сім'я дає гарну винагороду. І саме тут під час війни німців полягло чимало. От і почався "промисел". Микола ще деякий час вагався, сперечався з доводами товаришів, бо ж – не гробокопач він, не варвар, не руйнівник могил! Проте чергова моровиця риби, низка невдач стали найвагомішими аргументами, і він влився в ряди "старателів". Його суть усе більше і більше засмоктувала кістякова лихоманка, припудрена маревом великих грошей.

III

Лівий і правий береги – вічне протистояння однієї ріки. Доки дістаємося протилежного – реалії змінюються на обох. На іншому – ностальгуєш за втраченим. Так і мечеться душа між берегами течією скороплину.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Заморений у часі, занесений ґрунтом, забальзамований мулом весняних розливів, спочиває на дніпровському острові у своєму довічному поході "арійський" солдат. На чужій землі шматок прискореного заліза метеором ухопив молоду душу і поніс у незмірне. Кинуте посеред берегів древньої ріки тіло, татуйоване срібним оберегом, хранило поза часом початок особистості. Одвічним свідоцтвом, невідправленим листом лежав, чекаючи живу душу в чорноземному архіві ключ: індивідуальний жетон солдата.

Жовто-сірий кістяк, поржавіла зброя, останки амуніції не цікавили Миколу. І лежати б їм повічно, якби не дві обставини, породжені часом: низка суспільно-політичних потрясінь, що призвела до зубожіння України з усімами цьому наслідками, і поступовий економічний підйом Німеччини зі зростанням ролі особистості.

Стихія пошуку, підсолоджена вимріяним майбутнім достатком, живила Миколину надію: ось знайде, ось заживе!..

У черговий раз лопата відкидала досаду. Черепи давно не лякали потойбіччям. Він праг статків у свою реальність від їхніх нащадків, і ті мертві – ціною власного безімення – рятували його душу.

"Смерть зіграла тут гучне весілля. Приданого – одні кістки", – саркастично промовив "тост", хльобнувши з фляги ковток оковитої. І далі продовжив пошуки.

Заступ заскреготав. Руки в жадібній конвульсії занурилися в перетлілі останки: ребра, гомілки, череп. Звичний острах до смерті відступив перед натиском інстинкту самозбереження. Потойбічність стала привабливішою за дійсність. У ній він знаходив більше спокою, більше довіри, ніж у лукавих очах реальності. Вона давала доступ, уседозволеність, принаджувала: візьми, не бійся, нічийне ж... Спокуса лихоманкою охопила єство шукача...

На перше побачення вона приходить легкістю з вуст інших: узяв і живу. І ти вже не ніхто. Закохує до самозабуття. Цей фатальний шлюб під силу розірвати тільки високому життєвому спрямуванню. Але коли переглядати цінності? І чим? Душа без культурного напластування – порожня. А чесноти – як позашлюбні діти. Нікому виховувати ідеали, скеровувати до високих цілей. Особливо ж – що сучасність вивела антиподи. Їх навіть не вибирають, вони самі – прямо з екрану –вповзають у нерозторопну душу. А чесноти залишаються – ізгоями, паріями.

Спокуса заохочує прикупом, породжує жадібність, лихоманить серце, примушує забути про совість. Її "величність" вивершується нишком. А встановивши в душі людини свій чорний трон, наказує викинути зі світлиці духу ввесь щирий достаток, аби не дошкуляв рабу. Отримати все більше і більше, за будь-яку ціну робиться гаслом того, ким вона повеліває. Уже не обставини, а вона "рідна" загнала Миколу в плавні, тримає під пильним оком у цьому мошкариному пеклі. Це вона судорожно стискає в руках вицвілі кістки і до крові на пальцях риється в тліні. Вона міражує сите життя, до ілюзії якого так і не дійшов колись упевнений у собі солдат фюрера. Вона безсмертна, доки людина не відцурається зайвого.

У монетній площині острова, в магічних пасах Новоліття відбувся ілюзорний ритуал. В його сяйві мрія "арійця" не вмерла, а перелилась у мозок копача і заставила працювати на себе.

На збитих руках запеклася глина, але Микола не звертав на це уваги. Терпеливо звільняв із чужої обителі останки вояка. Кров сочилася зі свіжих ран, химерними лініями розписувала пожовклі кістки. Немов сам час виступив древнім жерцем, провів культовий обряд кровозмішування й тим завершував церемонію.

Гарячкуватий порив осіннього вітру зірвав залишок білявого волосся з правильного арійського черепа й поніс до води. На якусь мить старателю навіялося: загиблий офіцер підвівся з домовини і пішов далі своїм шляхом.

Копач витер брудним рукавом піт з чола і став далі розгрібати трофей. Його загрубілі пальці торкнулись у вогкій глині твердого предмета. Зачаїв подих. Відпрацьованою злодійкуватістю вихопив і обтер знахідку. На сонці красувалася в гарному стані відзнака німецької воєнної доблесті – Залізний хрест. "От гад, – подумав, – напевне, багатьох наших поклав, раз Гітлер благословив такою нагородою. Значить, закономірно він тут залишився. Отримав розплату".

Микола заховав хрест до нагрудної кишені. Витер руки об поли давно зношеної секондхендівської сорочки. Посміхнувся до зажуреного світила і ще з більшим азартом почав ритися далі. Руки імпульсивно шастали в імпровізованій вибухом домовині. Відчуття, що от-от здійсниться його заповітна мрія, підстьобувало вивірені рухи. Мить – і в судомнім пориві на світ божий виверглась

у його руці німецька гвинтівка. Корозія попрацювала віртуозно, але Микола упізнав продукт Вермахту. Лопатою очистив нарости. Взявся далі, але неловким рухом відбив магазин. Випали спаяні окисом бойові набої. Знахідку застромив дулом у глевкий ґрунт. Присів на дно ями, зібрав і перелічив патрони. Не вистачало одного. "Мабуть, готувався до бою", – мелькнула думка, але чи встиг вистрелити, чи ні, сказати було важко. Земля і час замурували наглухо затвор. Гвинтівка навіки втратила своє нелюдське призначення. Підвівся. Взяв зброю. Підійшов до берега і щосили швиронув смертоносне залізо на переплавку в плавні. Навздогін полетіли набої.

Концентричні кола розбіглися мельхіоровою гладінню, загубивши в собі поховальне місце. Дніпро насупився грозовою хмарою.

Перебрав мотлох стлілої форми, але жетона не знайшов. У пухкому нутрі кістяка пальці нащупали невелику, оброслу глиною річ. Коли обтер її об штани, то в руках затьмяніла куля. На своєму тілі вона добре берегла нарізи: вихідний документ, виданий зброєю у світ. "Трьохлінійка". Подивився довкруж. "Звідки прилетіла? До берега далеко. Правда, рельєф тоді був іншим. Кручі значно ближче стояли. Десь там загинув батько, – примірював часові відстані. – Мати говорила, що коли приходив востаннє, то мав гвинтівку". Миколу осінила блискавична думка: "Невже це він зупинив загарбника! Не дав дійти до їхньої оселі. І той не вбив ні матір, ні його. А може, хтось інший? Все-таки війна...". Задумався. "А якщо він, – шукав внутрішнє оправдання, – то син має моральне право розшукати цей злощасний жетон. Хоч би так, але хай розквитається за смерть батька. Цей фашист поламав і моє життя. Не було б війни, батько навчив би жити, вивів у люди. Став би лікарем і не копирсався б тепер хробаком у протрухлих кістках. Допомагав би живим, а так і собі ради не дам", – і боляче стис кулю в руці.

Протиріччя грозовими хмарами стикалися у свідомості, кидали на тлін його істоти блискавки доводів, ламали горизонти світобачень.

"А я? Куди мені подітися? Де розрадити серце? Нема могили батька – і прийти нікуди. Мати, вона лише жаліє. Безпритульні ми. Потрібно шукати своє коріння, віддати шану своєму роду. Може, тоді Бог благословить і мене на достойне життя. Все, досить, пішов!" Рука екскаваторним ковшом зачерпнула жменю праху, щоб жбурнути з відчаю, і вже замірився, як до сонця потягнувся срібною змійкою почорнілий ланцюжок. "Він! Тут!" Упав і почав відчайдушно розгрібати смертельну суміш із пороху, землі та кісток. Майже відразу знайшов бажане. Протер – і місячний метал відроджено задзвенів на свіжому повітрі. Закличний дзвін підіймав останки воїна, виказуючи шлях на його пенати. У Миколиних очах заіскрився новенький "Мерседес". Хата з-під лишайникового шиферу трансформувалася у європейський котедж. Шикарні ванни виростали замість поштопаних, витертих до заліза цинкових ночов. Кістлява досада вдягалася у валютні купюри, відсторонюючи колишні благородні пориви егоїстичними візіями його майбуття. І тільки чомусь у рожевому мареві не зникали його старі калоші, в яких порав свиней.

Промені натомленого світила кволо прощупували нордичні знаки Третього Рейху. Жетон завис між небом і землею, пульсуючи в тремтячій руці сина солдата. Дух німецького вояка пішов із розмурованого пристановища. Посередині безмежжя некошених підводних полів покинув курганний острів, віддаючи спадкоємцю переможця мізерну долю благ, які колись так щедро були обіцяні йому.

Крізь марево срібла Микола бачив, як на березі його дитинства похилився до знедоленої води почорнілий безіменний хрест. Море забрало останнє пристановище небіжчика. На малахітовій поверхні відшліфованого плеса колихалася розбитим човном домовина...

Микола опустив руку, але не міг відірвати погляд.

З берега, ніби чернець після молитви, піднявся синьо-чорний крук. Крилатий монах поволі підіймався шарами епох. Багатотомна книга кручі гортала часи в старому оці. Не діставшись гори, склав крила в спустошеній могильній ямі. І страшним було його мовчання. Багатоголосим наріканням предків. Знявся й полетів далі. Проминув два струмки. І проступили очі Матері-Землі. Іконно стікали з них сльози по обірваній сторінці берега. І плакала її душа попереджально. І був той лет сповідальним, але покаяння не визволив з-під громаддя духовних завалів. І залишилась постать у темному одіянні крука всередині сотвореного. І силкувалась викликати сумління із совісті нащадка. І допоки душа не визволилась, не припинила власну руйнацію – підіймати їй болі минулого. Так і не покинула непрощеного, бо підвести до небесного причастя наречено їй тільки врятовану душу.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

У нахмурене фіолетом небо, мов духи пращурів, знялися дві білі чаплі. По колу підіймалися у висхідних потоках, залишаючи межі нездійснених сподівань.

Провидіння змішувало картини, поміж яких металася його хвора душа. І в цьому проміжку міжсвіття бачив він сонмище своїх співвітчизників, що отупілим мовчанням витрушували пращурів із могил.

І тривало видіння менше миті, але змісту в ньому – ціле життя.

Заходила гроза. Небесне тло зариштував морок важкого ливня. Блискавка навпіл розітнула громаддя. І щось яскраве висвітлилося в зигзаговиці вилому, однак злива миттєво залатала нетутешнє. Сердито загули громові литаври.

Істота борсалася посеред купи кісток, засмоктана трясовиною матеріального колообігу. Серце стислось у руці разом із жетоном. Все інше зникло.

Вода піднімалась. Стрімголов, кинувши пожитки, побіг до човна, але в останню мить згадав напутні слова бувалих: "До жетона потрібно декілька кісток і череп. Тоді за це платитимуть удвічі більше". Повернувся, схопив потрібне. Цінний вантаж кинув на дно човна і погнав вутлу посудину крізь здиблене море до рятівного берега.

Саме небо випромінювало гнів обурення. Грізним громовим голосом закликало зухвальця одуматись. Енергією, назбираною живим простором, воліло освітити затьмарену свідомість, пробудити, повернути в людину гідність і пам'ять славного роду. Буря ламала весла, підкидала човен у збунтоване повітря, бажаючи завершити посередині Дніпра недописану драму. Ще мить – і стихія рознесе на друзки всю бутафорію і поглине разом з нею п'ятдесятирічне закулісся.

Весла двома смичками скрипіли в кочергах. І ця ледь чутна штучна партія вливала в природну симфонію бурі трепетну значимість життя.

Думки ширяли поміж блискавок, але дістатися ні неба, ні берега не могли. Здавалося, час, відведений на їх існування, – вичерпався. І суцільний шквал переслідував, збивав їхній лет, а буря топила у хвилях всю їхню обнадійливість. Суша в очах Миколи захлиналася магматичним окропом хвиль, барахкалася і ледь не йшла на дно.

Місточки плавали поверх днища. "Не дістанешся", – гримів підземним баритоном череп арійця. І мертві зіниці спалахували блискавками, глибоко в очницях, напівнаповнених збудженою водою.

Шполик відкинуло до корми. Кинув весла. "Виживу", – ухопив рятівну річ і ледь не випав за борт. Сів за весла. Поставив човна проти хвиль. Одним веслом утримував напрям, а другою рукою вихлюпував шполиком воду.

"Молитва, молитву б згадати, хоч би одну, – гарячково пульсувало серце. – Мати ж читала, жодної не вивчив", – досадував Микола.

І вже не знизу – зверху на нього дивився суворий і сивий Дніпро. Дмухнув сильніше, розвернув човна могутньою рукою і вже хотів накрити другою, та Микола взявся щодуху за весла. Вибравсь на щонайвищий пінястий гребінь і там маяком побачив хрест. Та перш ніж шугонути вниз – заволав: "Боже, не погуби!.. Батьку, батьку допоможи, врятуй сина. Мамо, де ти?.." Крик зірвався всередину душі. А там у вишитій сорочці стояв батько. "Живи", – зійшло рятувальне слово з його незворушних вуст.

Дніпро відсторонив від нещасного свій вирок.

Хмари розступилися, хвилі поволі вляглися, відпускаючи душу Іванового сина шукати серед безлічі шляхів свою стежку до олтаря вічності.

Шторм утихомирився. Розтерзані глибини скислого моря пахли порятунком. Повернулася пам'ять, та не родова. Дістав із кишені цінну знахідку. Знову в очах спалахнув холодний вогонь азарту. Лукаве полум'я спалило минулий страх, а з ним і всі муки совісті.

"Пронесло. Ну й привидиться ж!.. Чого тільки страх не наговорить. А може... Треба таки сходити до церкви та поставити батькові свічку".

Але на поверхні оголошених намірів укорінялися "Мерседес" з новеньким "котеджиком".

Човен торкнувся берега. Похапцем зіскочив у воду. Нога ковзнула по чомусь слизькому. Ледь втримався. Намацав у прозеленкуватій каламуті досадну перешкоду. Підняв – і моторошна несподіванка здибила на тілі "гусячу шкіру"...

"Смертельний день", – заціпеніло прошевелились губи.

Із випростаної руки на Миколу прискіпливо зирив із вічності холодний череп. На фоні просвітленого неба очні западини наповнилися чистотою озону і тією ясністю пронизували душу наскрізь.

Машинально зробив крок. Зачепився. Занурив руку. Зі ржавої, без набоїв "трьохлінійки" стікала вода. "Досить. І на цьому

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

світі, і на тому – одна війна. Боже, що це таке?! Я жити хочу. Гарно жити, – і додав, – за будь-яку ціну…".

Гроза відступила. Далеко, наче з глибини, громом сакраментально розімкнулися вуста затоплених порогів: "Опам'ятайся. Згадай про совість. Не хлібом єдиним живе людина", – і гуркіт помчав істину за глибини обрію.

Але на місці совісті вже проростав ненажитий достаток і брав у господарі нащадка хлібороба, щоб його душа покірно рабувала й у новому часі.

"Містика! – протяжно заревів Микола. – Це вже занадто. Напричувалося ж сьогодні… Дайте пожити.. Із совістю не виходить", – і жбурнув трофей назад. На мить завагався з черепом… і послав його слідом.

Зранене тіло води болісно затягувало зелену рану.

З неба, начебто вже безхмарного, бризнули дрібні краплі. З кручі сумно стікали сльози двох відкритих джерел…

Вибрався на сушу. Намацав у кишені багатообіцяючі скарби і рушив берегом.

Посмішка якогось дикого, нелюдського тріумфу не сходила з його обличчя. І побач він своє відображення – вжахнувся б. Злякалися б також інші, але до них він прийде в гримі доброчинності.

Іронічно подивився назад і чужим голосом кинув виправдання: "Не мародер я, не грабіжник! Досить уже моралі. Я буду жити краще і по-новому", – потягнув за ланцюга рятівний човен.

Здавалося, стихія вщухла, але з "позицій" дніпровських порогів останнім громом ударив батьківський голос: "Добре, Миколо, що ти не став лікарем…".

Син ошаліло озирнувся. Порожньо. "Батько… Звідки? Його голос… Може, і чув немовлям, але ж не можу знати. Це вже мариться. Швидше додому. Скільки можна терзати мою душу?! Важкий день".

Зробив півкроку. Прислухався. "Може, ще щось гримне. Може, підкаже, як увійти у власне Новоліття"…

Довкола стояло немилосердне мовчання.

На березі доходила викинута рукотворним морем риба. Вперемішку лящі, щуки, судаки – судорожно хапали останні порції кисню. Погляди приречено скляніли в підсонячному світі, який став далеко агресивнішим за середовище, яке їх викреслило.

Смерть одних підносила щедроти інших. Великий білий мартин чапав узбережжям, здіймаючи – за новою жертвою – вгору крила. Ворони зграєю гієн обсіли коропа. Кудлатий тхір потягнув до нори ще живого судака… "За ніч усе підберуть. Новий день забуде трагедію минулого й знову манитиме до берега золотавим присмерком піску".

Вгрузаючи в мокрий пісок, Микола тягнув важкого човна. На дні плюскалася вода, і від кожного кроку почорнілі кістки емблемно схрещувалися під черепом арійця.

"Яка духовність? Яка турбота про ближнього, коли порожні кишені. Достоїнство, честь не сумісні з голодним шлунком. Яке може бути благородство під зношеними ганчірками. Культура… Совість породжувала в нас лише одні злидні. Усе життя вчать тому, чого не існує для них. Милосердя і покірність довели нас до жебрацького стану. А навкруги, мов гриби після дощу, ростуть статки тих, у кого совість не гримить у душі…. І трудами праведними там і не пахне. А живуть! І нічого. А я хто? Чим вони кращі від мене? Ні розуму, ні таланту. Хитрість навчила виживати. От і вся душа, до копійки. А з іншим, – прищурив око на Дніпро, де впокоївся батьків череп, – як будуть гроші – розберемося…".

Човен прописав берегом кордонну смугу, поділивши його на дві нерівнозначні частини. Позаду залишилася безповоротність, яку не підкупити, й чекати підказки тут було марно. Земля предків мовчала… Попереду – з міфічних валів багатства виростало новітнє життя: сильне, амбітне, досягало круч і зіштовхувало їх у воду.

У древньому небі Борисфена, опромінившись блискавками, здіймались усе вище і вище дві білі чаплі, залишаючи внизу суєтний день під забутим іменем "Новоліття".

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Марина ЄЩЕНКО – поетка, прозаїк. Народилася 15 березня 1986 року на Полтавщині, нині живе і працює в місті Києві. Закінчила Інститут української філології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова й Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (спеціальність "літературна творчість"). Наразі є здобувачем кафедри теорії літератури та компаративістики Інституту філології КНУ. Із 2008 року відвідує літстудію "Перехрестя", входить до київського літклубу "Маруся".

Твори публікувала в обласній та центральній періодиці, альманахах і журналах: "Пробудження" (К., 2004), "Дивовижність" (К., 2008), "Собори душ своїх бережіть" (Полтава, 2008), "Сполучник-IV" (К., 2008), "Нова проза" (Луцьк, 2009), "Сві-й-танок-5" (К., 2010), "Вітчизна" (К., 2010), "Філео+Логос" (Житомир, 2011), "Дзвін" (Львів, 2011). 2011 року стала дипломанткою літературного конкурсу імені Вадима Коваля (Чернівці), отримала заохочувальну премію видавництва "Смолоскип".

МІЙ ВАНЯ

– Я вагітна! – сказала Таня мені в слухавку після кількахвилинної мовчанки. Ця історія – не про неї, та це й зрозуміло.

Ввечері ми перевезли її речі до мене, бо Таньку розбивала депресія, вона не хотіла, щоб батьки щось помітили. Та й тут її не міг знайти винуватець цієї депресії. Вона планувала все вирішити сама.

Того ж вечора я дізналася, що дитину ніхто не збирається залишати. "Убивця!" – подумала я, але вголос вимовила:

– Будеш каву?

– З двома ложечками цукру, – нагло прорікла вона.

– А не пізно вже?

Звісно, пізно. Звісно, на аборт уже ніхто не йтиме. За шалені гроші лікарі не погодяться, або... погодяться. Вичистять по саме нікуди матку, і потім їй діти хіба тільки снитимуться. Або стече кров'ю на робочому столі... тобто операційному. Кому таке треба? "Нікому", – думала я і думала, що ніколи не зроблю аборт, бо ніколи не завагітнію, бо для цього (от дідько!) потрібен хлопець. Але що за тема знову?!! Я подумала: нехай-но народить для мене! Та здоровий глузд переміг, і я підсунула тарілочку з цукром:

– Сама насипай.

Це були мої найкращі півроку. Ми спали в одному ліжку, досить тісному. Танька крутилася, розлягалася, але я дозволяла їй все. Я лягала так, щоб, коли вона засне, притиснутися до її животика і слухати малюка. Він говорив зі мною! Усе як у будь-якому фільмі: бив мене ніжками, я чула його дихання, чула плач, чула, як він перевертався. А може, я не чула цього всього, може, це все мені приснилося, та я назвала його Ванею – не тому, що мені подобалося це ім'я, це всього лиш стійка асоціація з казками, почутими в дитинстві. Дурний Іван, а виживе, переможе.

Танька пила якусь бурдушку і до останнього надіялася, що станеться викидень. Я пила це з нею. Мені ж вірилось, що коли я співпереживатиму цей біль, то дитина легше перенесе отруту. Ваня був хлопець затятий і вперто не викидався. Мене ж кілька разів забирала "швидка". Залякування відправити на психобстеження не надто вражали, та після запевнянь, що після наступного разу однозначно не зможу мати дітей, я вгомонилася. А Танька – ні, бо всі удари брало мале на себе. Спробувала купатися в гарячій ванні, та швидко передумала – так і себе в домовину звести можна.

На дев'ятому місяці Танька стала геть нервова – забороняла мені спати з її животом, а потім не забороняла, бо думала, що від цього станеться викидень. Багато палила і матюка-

лася. Черево геть розбухло від неподатливого Ваньки.

А тоді раптом ці щасливі дні обірвалися. Я зайшла після роботи в квартиру і почула несамовиті крики у ванній. Танька лежала на підлозі і підтікала кров'ю.

– Я скинула його! – лише й простогнала вона.

Хороший кінець хорошої казки, як ви гадаєте? Та це не хороша казка. Це виявилися звичайні домашні пологи. Малого з перекошеною матусею відвезли в лікарню, за кілька днів Танька написала відмову і хутко виписалася. Налагодила стосунки з батьком "викидня" – це було достоту найромантичніше кохання, яке я спостерігала, – і переїхала до нього. Я вірила, що Ваньку забере хороша безплідна пара, та цього не сталося. Кому треба діти з церебральним паралічем і психічними розладами? Я двічі відвідувала його в інтернаті опісля, та Ваня мене не впізнав. Плакав постійно, як псих, і кліпав очима. Він був такий чужий мені, він не говорив зі мною, як раніше, і не штурхав ніжками. Втретє я зупинилася перед дверима квартири і подумала: а нащо? Нащо я не дозволила тій курці зробити аборт і померти на операційному столі? Може, тоді б мій друг колись народився в мене, – подумала я і нікуди не поїхала.

МІЙ СТЬОПКА ФЕДОРОВИЧ

Були часи, коли таткові на зарплату давали згущене молоко ящиками, ми з ним їли його донесхочу, відкривали одночасно десяток баночок, лишали на підвіконнях, тумбочках, підлозі... А тоді приходила мама, сварила нас і нерозпочате варила й ховала за диваном. Я знала, де лежить "згущонка", але варене важко було смоктати з пробитої дірочки, а відкривати повністю я не вміла. Я добре пам'ятаю ті часи, бо тоді мене вперше знудило, і я ніколи не їм "згущонки".

– Мені треба з тобою поговорити! – сердитий голос. – Не кради крупу на кухні! А ще – не бери "згущонку"! Переїхала на квартиру, от і забезпечуй себе сама!

Я мовчу в трубку. Хочеться дорікнути татові, що чомусь, коли я витаскала з дому мамині ядучі фіолетові тіні, і таку ж помаду, і ті кляті парфуми з феромонами, він нічогісінько не сказав... Але ж тату, я не їм "згущонки"!

Однак уголос я кажу інше:

– Добре, тату. Я не братиму круп. Але можна я буду приходити по неділях, коли мама готує борщ із м'ясом?

– Ні, – мій тато завжди категоричний, – по суботах на гречаний суп.

Я слухняна доця. Головне, щоб вони не змінили замок у дверях, бо доки я маю ключ від квартири, я можу нишком їсти і суп, і борщ...

– Ти знову йдеш по "згущонку"? – зупиняє мене Стьопка Федорович, і я винувато схиляю голову.

– Стьопко Федоровичу, Ви ж знаєте, я не їм "згущонки"... З дитинства.

– Знаю, знаю, – посміхається вахтер і протезованою рукою гладить широчезні вуса. – Але дивись мені, – раптом серйознішає дідок, – щоб ніхто не бачив!

– Добре, добре, – кричу зі сходів. – Ніхто не бачитиме, навіть Стьопка Федорович не побачить!!!

Я вбігаю в квартиру і миттю на кухню. Мама буде за годину, татко – раніше. Розігріваю кашу, дістаю з холодильника салат. Головне – з'їсти всього потрошки, не забути все покласти на місце і вимити посуд. Непогано було б іще встигнути в душ, але то розкіш. У себе в квартирі з метою економії я перекрила кран із гарячою водою – щоб не спокушатися. Не встигну. Беру з собою склянку цукру, гречки і баночку "згущонки" – і вихорем з квартири. Уже майже втаранююся у двері під'їзду, як сильна протезована рука хапає мене і затягує у свою кімнатку.

– Батько на вулиці, сховайся під столом.

Мені смішно, що я у своєму віці буду лізти під стіл, але потрапити зараз батькові на очі – перспектива не така вже й весела, і я швидко опиняюся біля ніг Стьопки Федоровича.

Мій татко питає у вахтера, чи не було мене, Стьопка Федорович відповідає, що де ж то я могла бути, як він справно вахтує, і якщо Ігор Владиславович сказав мене не пускати, то Стьопка Федорович не пропустить без їхньої згоди. Татко мій не дуже втішений, передчуває, що "згущонки" немає на поличці, але різко припиняє розмову і йде. А мені байдуже – хай би виволік мене зараз Стьопка Федорович, хай би вийняв із сумки "згущонку",

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

хай би лозиною набили обоє по черзі. Я дивлюся на протези його ніг – і мені байдуже.

Скільки себе пам'ятаю, Стьопка Федорович вахтував у нашому будинку. Зараз він уже старий, сивий, лише вуса весело крутяться і сміються разом із ним. А колись він був не такий старий і майже зовсім не сивий, ганяв мене з дітлахами, коли ми цвірінчали під його віконцем, міг і ляща дати... Ми ніколи не жартували про його протезовану руку – ми страшенно її боялися. І якщо до інших неслухняних дітей приходив бабай, то я неодмінно жахалася появи Стьопки Федоровича. Хоч насправді посивів він ще в далекій молодості. Коли служив в армії, розвантажували вагони – спускали новесенькі танки. Один злетів і підім'яв кількох солдатів. Я собі все це погано уявляю – як залізницею перевозять танки, а Стьопка Федорович волів би цього ніколи не знати. Однак у той час, коли ми боялися його шкіряної руки, у нього не було також і ніг.

– Скажи чесно, ти крадеш "згущонку" лише тому, що всі знають, що ти її не з'їси, значить, вкрасти не могла? – виймає мене з-під столу вахтер. Я дивлюся, як протез впився мені в плече, і думаю, що ті, до кого приходив у дитинстві бабай, уже забули за нього, а Стьопка Федорович мене й досі міцно тримає.

– Я інколи їм. На зло, – обережно починаю я.

– Та знаю я, – і він поважно крутить свої вуса. – Минулого четверга знову виблювала мені все біля ліфта на третьому.

– Я не хотіла... – злякано шепчу: мені не соромно, мені страшно.

– Та знаю я! Спішила, бо батько мав уже прийти. Ну то я прибрав... Мала свинюка!

Останні слова повертають мене в реальність, і я миттю вискакую з його кімнатки.

– Завтра не приходь! – гукає мені вслід Стьопка Федорович, – батько помінявся змінами, завтра в нього вихідний!

Я біжу підстрибцем – радісна, мов у дитинстві, аж цукор з гречкою в сумці підскакують.

– Слухай, – якось говорить мені Стьопка Федорович, – може, не ходи ти до батьків їсти? Давай я тебе підгодовуватиму, а то з'їдять вони мене не солячи, з протезами...

Я дивлюся на нього і посміхаюся його вусам. А що я можу відповісти?..

Тоді я нічого не сказала, майнула додому, поїла млинців. Згодом нарешті влаштувалася на пристойну роботу, навіть почала було ходити до їдальні... Але щойно мене звідти вигнали, – схопила ключі від батьківської квартири... Яке ж було моє здивування, коли вперлася носом в зачинені двері, а на дверях – домофон.

– Набери номер квартири і кнопку виклику! – гукала мені мама з вікна кухні. Її голос аж тремтів від радощів бачити доньку – уже більше місяця в них не зникала "згущонка".

А я стояла і думала про те, що прекрасно знаю, як користуватися домофоном, я навіть маю універсальний ключ до всіх цих замків – ще з роботи в соціальній службі лишився... І якби вони поставили цифровий, то я б напевно вгадала з п'ятого разу. Звісно, якщо б на ньому хтось змінив заводські налаштування і код "38"... Мене лякало інше – темне віконечко вахтерської кімнатки.

– Стьопка Федорович!!!

Мені ніхто не відповів. Мені ніхто й не міг відповісти. Лише потім я дізнаюся, що мій особистий бабай зі шкіряною рукою помер того самого дня, коли батько зініціював збори під'їзду і на цих зборах всі одноголосно вирішили ставити домофон... Він помер у своїй вахтерській, його поховали за містом, на якомусь кладовищі для бідних, бо ні родичів, ні житла він не мав – Стьопка Федорович весь час і жив у цій кімнатці... Вахтерську закрили і не заходили. Усіх лякав склад "згущонки" в кутку – він налічував більше сотні баночок, деякі були ще сімнадцятирічної давності – з часів, коли моєму таткові на зарплату давали "згущонку", а мама варила її, щоб ми не їли... У тілі Стьопки Федоровича було забагато залізяччя, мабуть, тому він так легко поступився металевим дверям із чарівними кнопками...

Але зараз я цього ще не знаю. Зараз я піднімаюся на п'ятий поверх. Мама насипала борщу, врізала велику скибку хліба і приготувала мені пакунок на дорогу. Тато у відрядженні – він не любить цих телячих ніжностей. Потім я вийму з шафи баночку "згущонки", яка завжди була в запасі для батька, і на мамине здивування самостійно відкрию і виїм. Потім попрощаюся, йтиму сходами і на третьому поверсі все виблюю. І сама – сама приберу.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

СЕЛО

Коли мама забрюхатіла мною, баба зразу сказала, щоб і ноги її в селі не було. Я думаю, мама знала, хто мій батько, однак нікому про це не стала говорити – навіть йому. Баба була суворою, била сильно і довго, але на кожен удар мама говорила, що дитина народиться від великого кохання, і на це в баби аргументів не було. Тихо ввечері мама зібрала сумку, і наступного ранку я покинула село, так його й не пізнавши. Відтоді бачила багато сіл, подорожуючи по всій країні, однак це були не ті села, і мені завжди хотілося довідатися, яке ж воно – село дитинства моєї мами, село, яке виплюнуло її, ледве дізнавшись, що на світ маю з'явитися я.

– Воно безжалісне, – говорила мама, – воно не прощає і не забуває. Ти оступилася, а твої внуки передаватимуть у спадок своїм дітям зневажливі погляди в спину. Ніщо так не вбиває, як село. Люди все про тебе знають. Вони завжди напоготові засуджувати, вибити тобі на чолі тавро. Ти ніколи не почнеш життя спочатку, бо старе нізащо не відпустить. Село не дозволить, щоб ти вибралася з ями, в яку ненароком упала...

Напевно, мама вірила, що я зненавиджу село, як не зносила його вона, але малій мені тоді це здавалося романтичною баладою.

– Інша справа місто, – переконувала мама, – тут ти байдужий усім, хоч ляж посеред центральної площі. Тобі не забороняють ні жити, ні померти. Якщо впадеш – затопче, а якщо піднімешся – посміхатиметься, хоч йому завжди байдуже до тебе.

Та я це знала. Мама загубилася в місті, на одній із сірих вулиць з рядом нічим не примітних будинків, так схожих один на одного, на одній із робіт у якійсь непримітній установі – чи діловодом, чи бухгалтером, чи ще кимсь... Вона завжди зливалася з цим містом, губилася в ньому, і бувало, що я могла кілька днів не бачити її, живучи з нею в тій самій однокімнатній квартирці. Так, ми давно вже перестали помічати одна одну. Мені навіть інколи здавалося, що мама починає боятися, що, коли прийде час помирати, я не подам їй води і не заговорю з нею, а вона не зможе покликати до себе, бо теж не побачить мене в кімнаті...

А ще вона любила говорити, що мій дід – її батько – завжди сумував за нею. Його не пускала до дочки сувора баба, й напевно тому він стужився і помер рано. Вслід за ним стужилася й сама баба, і минулого року з села прийшла звістка про її кончину. У мами було багато чоловіків, але вона так і не одружилася. Здогадувалася, що цьому заважала я, однак мама говорила, що насправді це вони – чоловіки – заважали б нам із нею, нашій справжній дівчачій дружбі, і я радо вибирала цей варіант. Дід не тужив за нею – зараз я це точно знаю, він не писав листів, не приїжджав, не передавав харчів, однак мама, вигадавши для мене "історію", починала свято вірити у свою видумку. Напевно, хотіла, щоб залишався хоч би один образ чоловіка в моїй дитячій уяві, на який я молилася б. Хотіла остерегти від своїх помилок. Та я була впертою атеїсткою, і своє народження ніяк не могла вважати помилкою. Я інколи плакала в подушку від думки, що, коли відчую під серцем нове життя, і мама мене випровадить з дому, вона не зможе заборонити моєму батькові відвідувати мене, бо я навіть не знаю, хто він! З роками мама ставала суворішою – такою, як баба в розповідях, і від цього ще дужче хотілося, щоб у мене був батько.

А потім я різко виросла з того віку, коли мріють. У Сергія була закохана не довго, проте вже встигла звикнути до думки, що він буде батьком моєї дитини. Однак завагітніти від нього так і не вдалося, і ми розійшлися друзями. Це був кінець одинадцятого класу, і я з сумом дивилася позад себе й не могла зрозуміти, що буде далі, адже моя мама закінчила восьмирічку і в моєму віці, випускаючись із технікуму, вже носила дитя... Відчуття даремності мого життя, нереалізованості, втраченого часу не полишало мене. Мама планувала, що я вступлю в університет, а мені було байдуже, куди. У моєї дитини повинен бути гарний батько, і хай він ніколи не стужиться і не помре рано з жалю за донькою, я повинна це знати, у це повинна вірити моя донька.

...Ми сиділи за столом і їли пельмені зі справжньою домашньою сметаною. Мама завжди купувала на базарі, бо звикла ще з села їсти справжнє. Домашнє. Адже в них була корова!.. Я заздрила, що в них була корова... Я завжди уявляла, що це дід передає

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

з дому сметану, молоко і м'ясо, що не з базару мама повертається щонеділі... Однак рівно два роки тому, коли ми дізналися про смерть діда, я перестала фантазувати. І мріяти. Я стала дорослою. Ми їли пельмені, зроблені мамою, – справжні пельмені, і мені хотілося сказати їй, що я теж навчуся робити домашні пельмені, бо є для кого, бо скоро буде для кого! Але мама вкотре не помічала мене, у нас не прийнято було говорити за столом...

А потім я зробила те, що мала зробити. Знайшла ключі від бабиної хати, зібрала сумку звечора і повезла зранку свою майбутню доньку в село. Кінець літа, десь на стендах біля університету мають вивісити моє ім'я у списках зарахованих (мама за все домовилася), а я стояла на платформі й чекала, коли під'їде автобус, що повезе мене в село. Ранок був холодний, вогкий, руки вкривалися сиротами, а на очах виступали невиспані сльози, та я гладила свого живота, який ще ніяк себе не видавав, і мені було радісно. Автобус старий, закіптюжений, сидіння поламані, вікна місцями забиті фанерою... А мені – радісно. Я сіла біля вікна, і всю дорогу разом з пилом, що здіймався під самісіньку стелю, всотувала в себе придорожні краєвиди. Дерева, поля, стовпи електропередач, будинки, таблички – я була невибагливою і поїдала все, не пережовуючи і не запиваючи... Я була жадібною і навіть маленьким камінчиком не поділилася б зараз... Двогодинна дорога втомила, і сон почав напосідати. Ще трохи – і я б віддалася йому – так само невинно, як і кожному потенційному батькові моєї дитини... Та почався спуск, і я завмерла: так, це воно! Це в'їзд у моє село, в село, яке готове розтоптати мене, закидати камінням, засміяти, заплювати... Я їду по це, мені це зараз так необхідно. Сонце сліпить очі, старий автобус повільно спускається розбитою асфальтованою дорогою – а мені хочеться жити, і це життя вирує в мені, як ніколи. На очах виступають сльози – чи то від сонця, чи від перенасичення життям...

Автобус спиняється біля сільради, тонучи в гілках каштанів, і я сходжу. Я не знаю, куди мені йти, але маю ключі і маю бажання йти. Прямо і прямо, доки хтось не спинить... Кожна хата, кожен двір – свій світ, а я всього лиш шукаю той, із якого мене забрали... Трепетно так і солодко.

– Ти чия будеш? – гукає старезна баба, зігнута вдвоє. З самого ранку вона вже господарює на городі.

– Здрастуйте... – злякано відповідаю. Я не знаю відповіді на її питання.

– Внука Миколаїхи? Царство їй небесне... – і баба підходить ближче, витираючи піт на чолі. – Зараз покличу зятя, нехай завезе, бо тобі в твоєму положенії не можна так далеко йти.

Я опускаю очі на свій ще такий непомітний животик, а за мить піднімаю, щоб заглянути сонцю в душу. Щоб воно засліпило, але доки воно сліпитиме, я наберуся від нього тепла.... Мружу очі і посміхаюся.

Вибач, мамо, але я починаю закохуватися в наше село.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

***Надія КРАМАРЕНКО** – поетка, прозаїк, драматург. Народилася 16 листопада 1956 року в селі Млини Гадяцького району Полтавської області. 1974 року закінчила середню школу. Два роки працювала на Полтавській бавовнопрядильній фабриці. 1980-го закінчила сільськогосподарський технікум. Протягом 1980–2003 років працювала в радгоспі села Лисівка Гадяцького району. Нині домогосподарка.*

Залюблена в літературу ще зі шкільної лави. Ранні її твори, а це верлібри, етюди, друкувалися в районній газеті, обласній "Зорі Полтавщини", республіканських "Сільських вістях", альманахах "Криниця" (Полтава), "Вітрила – 90" (Київ).

1983 року написала свою першу п'єсу "Відлуння". Згодом розвинула цей жанр цілою низкою драматичних творів: "Хочеш їсти ковбасу?", "Золота Настя", "Розпрягайте, хлопці, коні...", "Журавка", "Цвіте черемха", "Через тисячі літ", "А у нас в селі весілля", "Українські королеви", "Снігова королева" та ін. П'єси письменниці ставилися на сценах сільських клубів Полтавщини.

"РОЗПРЯГАТЕ, ХЛОПЦІ, КОНІ..."

Комедія

ДІЙОВІ ОСОБИ

ІВАН – *"кандидат у президенти" – чоловік років тридцяти.*
ВАСИЛЬ – *кум Івана.*
НАТАЛКА – *дружина Івана, повненька молодичка.*
ОЛЕНА – *дружина Василя, худіша за Наталку.*
БРИГАДИР
ЮЛЯ І ТАНЯ – *доньки Івана та Наталки.*
ЗІНА – *кухар.*

КАРТИНА І

Сучасна сільська кімната. Праворуч – двері, які ведуть надвір, вікно, диван з вишитими подушками. Ліворуч – двері в кухню, стіл, стільці. За столом сидить Іван у картатій сорочці із засуканими рукавами. Він уважно перебирає крупу.

Звучить радіо: "Говорить Київ. Сьогодні неділя, восьма година. В ефірі новини. В країні офіційно розпочалася кампанія з виборів Президента України. Відповідно до календарного плану основних організаційних заходів з підготовки та проведення виборів Президента України, оприлюдненого Центральною виборчою комісією, висунення кандидатів на пост Президента України розпочинається з сьогоднішнього дня. Висувати кандидатів мають право політичні партії, виборчі блоки політичних партій, громадяни України шляхом самовисування. Проведення передвиборної агітації кандидата розпочинається наступного дня після його реєстрації". З кухні заходить Наталка в барвистому халатику, у фартушку, вив'язана хустинкою. В руках у неї каструля.

НАТАЛКА. Ну що, перебрав пшоно?

ІВАН. Яка ти швидка! Це ж тобі не картопля!

НАТАЛКА. Вода вже закипіла, коли ж та каша звариться? Ти, Йване, пальцями швидше перебирай, а не радіо слухай! *(Вийшла в кухню.)*

ІВАН. Ви подивіться на неї! Знайшлася моторна! Ой, хлопці, дурний, хто жінку слухає. Раз послухай, другий... Так вона сяде тобі на шию і ноги звісить! Неділя, перед очима келих пива холодненького, а ти, Іване, сиди,

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

пшоно перебирай. Та мій сусід Михайло вже давно біля генделика вештається, а я й досі з двору не виходив. Ой, яка в мене доля невесела. *(Деякий час перебирає крупу. Потім чути, як заіржав кінь. Іван кинувся до вікна.)* Ти бач, хтось конем під'їхав... А кінь який гарний. Йо-йой! Та це ж куми наші із Сар приїхали! Кум у брилі, а кума вирядилась, як краля! *(Відірвавшись від вікна, кричить.)* Наталко, Наталко, біжи сюди!

Виходить Наталка.

НАТАЛКА. Чого ти репетуєш?

ІВАН. Куми приїхали конем із Сар!

Наталка хутко зиркнула у вікно, скинула хустинку, поправила скатертину, подушки на дивані.

НАТАЛКА. І чого це вони приїхали? Іване, ти б причесався.

Іван пригладжує долонею чуба. Входять куми, кум у брилі, кума святково одягнена, з корзиною в руках.

ВАСИЛЬ. Здоровенькі були, наші рідні!

ОЛЕНА. Доброго здоров'я вам!

Обнімаються, цілуються.

ІВАН. Дай, Боже, і вам здоров'ячка!

НАТАЛКА. Здрастуйте, здрастуйте, дорогенькі, коли це ми бачились?

ВАСИЛЬ. Наче недалеко і живемо, а бачились ми давненько, ще весною, а вже осінь.

Василь дістає з корзини пляшку горілки, ставить на стіл, Олена дістає з корзини хлібину, пиріжки, кладе на стіл.

ОЛЕНА. Ось прийміть наші гостинці.

НАТАЛКА. Дякуємо, дякуємо... Роздягайтесь... Одяг ось тут вішайте. *(Іван скидає плащ, бриля, Олена – курточку, вішають на вішалку.)* Осьдечки сідайте на диван та поговоримо.

Василь та Олена сідають на диван, Іван і Наталка – поруч на стільцях.

ІВАН. Ну, куме, що нового у вас у Сарах?

НАТАЛКА. Як люди виживають?

ВАСИЛЬ. А хто як може! Хто по заробітках їздить, хто торгує...

ОЛЕНА. Хто розсаду вирощує, а хто горілку п'є!

НАТАЛКА. А у нас, у Лисівці, і на заробітки не їздять, і не торгують, і розсаду не вирощують, а горілку п'ють!

ІВАН. От заладили вже про горілку!

ВАСИЛЬ. А ти, Йване, все трактористом працюєш?

ІВАН. Аякже! Поки в полі робота є – працюю!

ВАСИЛЬ. А я на повишеніє пішов – я тепер контору охороняю!

ІВАН. Сторожем тебе призначили, чи що?

ВАСИЛЬ. Та яким там сторожем! Такого тепер нема! Охоронник я! Люблю охороняти касу під час зарплати. Отоді прислухаюсь до шурхоту грошей! Яка славна мелодія для моїх вух! Бетховен відпочиває... День і ніч би слухав! Люблю гроші понад усе! Та я за гроші в огонь і у воду!

ОЛЕНА. Ось такий чоловік у мене завзятий!

НАТАЛКА. А ти, Йване, гав не лови, прислухайся до кума, може, навчишся в нього, де копійку заробити, а то чекаємо ту зарплату, як свята, а її вистачає днів на п'ять! Як добре, що ви приїхали, хоч поговорити про наболіле є з ким!

ОЛЕНА. А ми тепер хоч куди поїхати – поїдемо, ми ж коня купили!

ІВАН *(вражено)*. Так то ваш?

ВАСИЛЬ. А чий же? Не позичений, ось подивіться! *(Іде до вікна, усі підходять до нього.)* Що гарний, як із виставки, молодий, сильний, а розумний!.. Ото як довго не буваю дома, підійду до нього, погладжу та й питаю: "Приходив хто до моєї жінки?" А він мотне головою, показує, ніби каже: "Ні!".

Всі вертаються від вікна.

ІВАН. От мені б такого коня!

НАТАЛКА. Нам ще коня не вистачало! А ми корівку купили, з молочком тепер! Діти такі раді, такі раді! Та й продати є що. Два роки складали копійку до копієчки, а таки купили!

ОЛЕНА. А ми ще овець завели! Баран такий потішний, усі дерева пообгризав!..

НАТАЛКА *(перебиваючи)*. А ми спальню новими шпалерами обклеїли і килим купили... Пішли, Оленко, покажу, та й допоможеш мені на стіл лаштувати, а чоловіки хай поговорять про своє.

ОЛЕНА. Ну добре, пішли.

Виходять у кухню.

ІВАН. Ну, куме, давай вип'ємо, поки тих цокотух немає.

Іван на ходу бере чарки, підходять до столу. Наливає горілки, п'ють.

ВАСИЛЬ. Ну, куме, за краще наше життя!

ІВАН. За все хороше.

ВАСИЛЬ *(придивляється до столу)*. А що це в тебе, куме, на столі пшоно розсипане?

ІВАН. А хай би його чорти взяли! Ото на пай нам дали пшона, а воно наполовину з

просом, так Наталка заставила перебирать на кашу.

ВАСИЛЬ. Тьху, куме, на твоє дурне пшоно і просо!

ІВАН. Та чого ти так зневажливо? Може, пшоно й дурне, а пшоняна каша з салом ой яка смачна!

ВАСИЛЬ. Іване, Іване... Поки ти їстимеш ту пшоняну кашу? Придивись, як люди тепер живуть! Їздять на іномарках, п'ють коньяк, снікерсами закусують... А ми? Раді тій конячині та каші пшоняній!

ІВАН. Ну й заладив ти про кашу! Куди це ти, куме, хилиш? Щось я тебе не розумію... Кажи прямо, чого приїхав?

ВАСИЛЬ. Скажу й прямо: треба нам, куме, із цих злиднів вириватись! Нам уже за тридцять, пора і нам до влади рватись! Ось де краще життя!

ІВАН. Та як же до тої влади рватись? Ми оце сільського голову вибрали на п'ять років...

ВАСИЛЬ *(перебиваючи)*. Та навіщо тобі той сільський голова? І він їсть пшоняну кашу та з п'яницями на селі воює! Бери, куме, вище!

ІВАН. А що? До району будемо лізти?

ВАСИЛЬ. А що район? Яку він владу має? Самі обов'язки перед столицею. У столиці, куме, влада, у столиці! Туди нам треба лізти!

ІВАН. А очі нам не вилізуть?

ВАСИЛЬ *(стукає кулаком по столу)*. Не вилізуть! Це я сказав!

ІВАН. Та чую, що ти сказав. Як же мені, трактористові, в ту столицю лізти?

ВАСИЛЬ. Тепер демократія! Усі перед законом рівні!

ІВАН. Та щось мені не віриться...

ВАСИЛЬ. А треба вірить! Степан Разін при цареві всея Русі однією ногою на престолі був! А він же з народу, такий, як ми! Куме, час прийшов для нас! Тепер олігархам ніхто не вірить, а за тобою народ потягнеться, бо ти знаєш, що потрібно людям, простим людям. Ось скажи, що тобі в житті потрібно?

ІВАН. Та якби робота була, та сіно вродило, та якби ще картопля не гнила...

ВАСИЛЬ *(перебиває)*. Тьху, Іване, на тебе і твою дурну картоплю! В якому столітті ти живеш? Який же ти далекий від політики! Ти хоч би газети читав, чи що?

ІВАН. Ти, куме, не дуже тут плюйся! Грамотний який знайшовся! Може, я щось і не розумію в тій політиці, так підкажи, а то плюєшся зразу! Треба якось по-людському... Я ж не дурень, зрозумію...

ВАСИЛЬ. Ну то добре, добре, слухай уважно! Час нині такий, що ризикувати варто, розумієш?

ІВАН. Ага!

ВАСИЛЬ *(каже на вухо, але голосу не понижує)*. Пора, куме, каміння розкидати, пора! Зрозумів?

ІВАН. Атож!

ВАСИЛЬ. Тоді за діло! Бери папір, ручку і пиши. Іван бере ручку, папір, сідає до столу, пише.

ВАСИЛЬ. Пиши тутечки, у правому кутку: "До районної адміністрації". Далі пиши своє прізвище. Написав?

ІВАН. Написав.

ВАСИЛЬ. Пиши далі. "Заява. Прошу вас зареєструвати мене кандидатом у Президенти України".

ІВАН *(здивовано)*. Ого, як тебе заносить...

ВАСИЛЬ. Іване, ми домовились, що ти мені будеш довіряти! Роби те, що я тобі кажу. *(Іван пише.)* Став дату і розписуйся. Завтра, куме, відвезеш до району в адміністрацію, вони зобов'язані цю заяву зареєструвати, розумієш? По закону зобов'язані!

ІВАН. Та чого ж, відвезу, спробувати можна. А де ж та адміністрація?

ВАСИЛЬ. Та в центрі міста, біля заготконтори. Оце тобі праворуч – адміністрація, а ліворуч – заготконтора. Зрозумів?

ІВАН. Та що я – дурень, у котрий раз тобі кажу? Ти так мені розтолковуєш, ніби я дитина.

ВАСИЛЬ. Ну то добре. Пиши тепер другий документ. Пиши своє прізвище. А далі розписка. "Даю гарантію в тім, що як мене оберуть президентом, то я свого кума Василя призначу прем'єр-міністром". Постав дату і розпишися.

ІВАН *(дописавши, кидає ручку)*. Василю, та навіщо ця розписка? Хіба я коли-небудь тебе обдурював?

ВАСИЛЬ. Е-е, куме, це ти зараз такий добрий, а як дорвешся до влади, так чортом зробишся, не тільки свого кума, а й рідної жінки відцураєшся!

ІВАН *(схопився з місця)*. Та що ти, куме! Та я на тебе вік буду молиться! Щоб я тебе образив, та ніколи! Давай, куме, я тебе поцілую!

ВАСИЛЬ. Ну добре, добре, куме! Я тобі вірю і без твого поцілунку.

З кухні виходять Наталка й Олена,
у руках – миски зі стравами, ставлять їх на стіл.

НАТАЛКА. Е-е, Олено, запізнилися ми. Вони тут без нас випивали.

ОЛЕНА *(взяла чарку, нюхає)*. Невже без нас пили?

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

ВАСИЛЬ. Ех, які ви, жінки, недалекі! Вам би все до чогось принюхуватись. Ну перехилили ми по чарчині з кумом, так у нас була на те причина: ми тут політичні справи вирішували. Ось, Наталко, почитай! *(Бере зі столу папір.)*

НАТАЛКА *(читає, потім говорить вражено)*. Господи, що це таке? *(Тиче Іванові папір в лице.)* Я питаю, що це таке, га?

ІВАН *(сердито)*. Я тебе поцекаю! Я тебе поцекаю! Грамотна яка знайшлася! Цекає вона!

НАТАЛКА. Люди добрі, хата біла! Ось Олено, почитай, що вони придумали! *(Дає папір.)*

ОЛЕНА. Та я знаю, ми ж за цим і приїхали до вас.

НАТАЛКА. Та ви що, подуріли всі?

ІВАН. Ану замовкни, розходилась тут! Я тебе подурію зараз!

ВАСИЛЬ. Та ти, Наталко, заспокойся, ми тобі все пояснимо. Розумієш, прийшла пора і нам підставити своє плече державі. Рятувати країну потрібно. А хто ж це зробить, як не ми? Не пробувати щось зробити для своєї Батьківщини – це злочин. От такі справи, ясно?

НАТАЛКА. Та трішки проясніло...

ІВАН. А ви, наші вірні дружини, повинні нам допомагати, а не цекать в лице!

НАТАЛКА. Та ми ж не проти! Та ми з вами, наші дорогенькі!

ВАСИЛЬ. Ну отак би й спочатку. Іван завтра поїде до району реєструвати заяву. Якщо печатка буде ось на цьому папері, то справу майже виграно.

НАТАЛКА. Ну то сідайте всі до столу. *(Сідають до столу.)*

ІВАН *(розливаючи в чарки горілку)*. Беріть по чарці та вип'ємо за наш успіх.

НАТАЛКА. За вас, хлопці!

ОЛЕНА. А я побажаю вам швидкої перемоги!

П'ють, закусують.

ВАСИЛЬ Хорошу справу зробили! Аж на душі радісно! Співати хочеться!

ІВАН. А чого ж, і заспівати можна!

НАТАЛКА. Неділя, дорогі гості в хаті, як же обійтися без пісні, Іване, починай!

ІВАН *(співає)*.

Розпрягайте, хлопці, коні
Та й лягайте спочивать...

ВАСИЛЬ. Куме, не цієї!

ІВАН. Отакої! Чого б це!

ВАСИЛЬ. Ця нам не підходить. Чого б це ми коні розпрягали, ми тільки-но їх запрягли!

ІВАН. І то таке. Ну ось я другої заспіваю. (*Співає.*)

За туманом нічого не видно,
Тільки видно дуба зеленого...

ВАСИЛЬ. І цієї не треба!

ІВАН. А ця пісня чим тобі не вгодила?

ВАСИЛЬ. А чого це нам за туманом нічого не видно? Е-е, куме. Тепер ми повинні все бачить і крізь туман!

НАТАЛКА. Та ну вас, хлопці! Давайте я ось якоїсь почну. *(Співає.)*

Гей, ну-те, хлопці, славні молодці.
Чому ви смутні, невеселі?
Хіба в шинкарки мало горілки,
Пива і меду не стало?

Співають усі.

Повні чари всім наливайте,
Щоб через вінця лилося.
Щоб наша доля нас не цуралась,
Щоб краще в світі жилося.
Вдармо ж об землю лихом-журбою,
Щоб стало всім веселіше,
Вип'єм за щастя, вип'єм за долю,
Вип'єм за все, що миліше!
Пиймо ж, панове, пиймо, молодці,
Пиймо, покіль іще п'ється,
Поки недоля нас не спіткала,
Поки ще лихо сміється!

Кінець І картини

КАРТИНА ІІ

У кімнаті Наталка прибирає і співає веселої пісні. Заходять Олена та Василь, сідають на диван, деякий час слухають.

ОЛЕНА *(по закінченню співу)*. І як воно ото тобі, Наталко, співається в такий час. Ми з Василем так хвилюємося за Івана, а тобі й байдуже!

НАТАЛКА. А чого хвилюватися?

ВАСИЛЬ. Так зранку як поїхав, і досі ні слуху, ні духу... Як воно там справи в нього?

ОЛЕНА. Може, його міліція затримала?

НАТАЛКА. Таке придумаєш? Він нічого не крав і не вбивав нікого! Може, там черга реєструватись у кандидати, як у нас в магазині за оселедцями?

ВАСИЛЬ. Ось перестаньте вигадувати, а може... а може... *(Стук у двері.)* Ось, мабуть, і він іде!

Заходить бригадир.

БРИГАДИР. Добрий день, вам! Директор послав мене взнати, чого це ти, Наталко, та Іван на роботу сьогодні не вийшли?

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

НАТАЛКА. Бо в нас, бригадире, є на те важлива причина!

БРИГАДИР. Отакої! Яка ж така важлива причина?

НАТАЛКА. А не всі повинні знать!

БРИГАДИР. Ти бачив отакої! Ну то добре, а завтра вийдете?

НАТАЛКА. Якщо Іван владнає одну справу, то ніколи вже працювати не будемо, а якщо не поталанить, то де ми дінемося – вийдемо! Отак і скажи директорові.

БРИГАДИР. Ну і на цьому дякуємо. До побачення. *(Виходить.)*

НАТАЛКА *(глянула на годинник)*. Уже й останній автобус з району прийшов, а його немає. *(Пройшлася по кімнаті, визирнула у вікно, говорить радісно.)* Іде і наче веселенький!

Входить Іван – радісний, схвильований.

ІВАН. Заре... Зареєстру... Зареєстрували!!!

ВАСИЛЬ. Не може бути!

ІВАН *(дістає з кишені папір)*. Ось, бачив? Усі бачили? Кругла печатка і підпис!

ВАСИЛЬ. Ану дай роздивитися!

ІВАН *(згортає папір, ховає)*. Побачили і досить! У руки нікому не дам! Це ж документ державної ваги! Що, куме, далі будемо робити?

ВАСИЛЬ. Ну та ви, Наталко й Олено, ідіть нам приготовте щось перекусить, а ми з Іваном свої справи обговоримо.

НАТАЛКА. Ну то пішли, Оленко, у кухню.

ОЛЕНКА. Пішли.

Жінки виходять.

ВАСИЛЬ. Іване, перш за все треба тобі навчитись розмовляти з трибуни. *(Бере табурет, ставить на стіл.)* Оце тобі трибуна. *(Витягує з кишені папірець.)* А оце я написав виступ для односельців. Ану іди читай, подивлюся, що воно з тебе вийде.

ІВАН *(піднесено)*. Дорогі мої односельці! Дозвольте з усією відповідальністю вас запевнити, що я достойний цієї високої посади! *(Чухає то потилицю, то плечі.)*

ВАСИЛЬ. Іване, що ти чухаєшся, ніби тебе короста напала! Руки повинні думки твої виражати. Зрозумів? Читай далі!

ІВАН. Коли я буду обраний президентом, я обіцяю, що для вас, мої дорогі земляки, зроблю все можливе й неможливе!

ВАСИЛЬ. Стій! Подивись, дурню, на свої руки!

ІВАН. А що? Дулі скрутив. Ти ж казав, щоб руки виражали мої думки, отож я подумав, що дулю ви, дорогі земляки, отримаєте, як мене оберуть президентом!

ВАСИЛЬ. Та хто ж тебе просив показувать те, що думаєш? Якби кожен показував, так можна й руки повикручувати. Показуй те, що в доповіді написано. Читай далі!

ІВАН. Перш за все я перетворю наше село в квітучий сад. Обсадимо вулиці апельсиновими та мандариновими деревами, замість будяків – посадимо троянди, а на полях будемо вирощувати тільки культурні рослини! Замість гороху будемо сіяти арахіс, замість картоплі – ось такі кавуни і дині, замість буряків – виростимо ось такі банани!

ВАСИЛЬ. Ти, куме, того, ти не показуй, які банани будемо вирощувати, ще народ нас не так зрозуміє.

ІВАН. Народ у нас грамотний. Усе так, як треба, зрозуміє!

ВАСИЛЬ. Ну то добре, бачу оратор з тебе вийде добрий. Завтра я займусь організаційними питаннями, а ти купи собі костюм, краватку, про папку не забудь, нові черевики і все таке інше.

ІВАН. Отакої! Купи, кажеш, а де я грошей візьму?

ВАСИЛЬ. Ну це вже твої проблеми, тебе кандидатом в президенти висуваємо.

ІВАН. А ти моя довірена особа, ти ж повинен мені підказувати.

ВАСИЛЬ. Ну добре, підказую: продавай, куме, корову, бо витрати будуть чималенькі!

ІВАН. Корову? Продати? Так шкода ж!

ВАСИЛЬ. Куме, ти ж забув, яку ми гру розпочали? Ця гра варта свічок! Ану, куме, погукай сюди жінку та дітей.

ІВАН *(прочинивши двері в кухню)*. Наталко, а йди-но сюди з дівчатами.

Входять Наталка, Юля, Таня та Олена.

НАТАЛКА. Що тут таке?

ВАСИЛЬ. Хороші у вас дочки, гарні. От тільки як для кандидата в президенти якісь сіруваті. Треба, щоб усе було на сучасній основі, розумієш, Іване?

ІВАН. Та щось не дуже я второпав.

ВАСИЛЬ. Потрібно дівчаткам накупити одягу модного та й репетитора з іноземної мови найняти, хай англійської їх підучать, тобі ж з ними прийдеться за кордон їздити. Дівчатка, а танцювати ви вмієте?

ЮЛЯ. Я вмію польку...

ТАНЯ. А я вальс...

ВАСИЛЬ. Це не підходить. Наймайте

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

вчителя танців, та хай їх навчить якогось там хіп-хопа танцювать.

ІВАН. Добре, такому вони швидко навчаться. Ну ідіть, дівчатка, у двір, скоро корова прийде, щоб загнали.

ЮЛЯ. Добре.

Дівчатка виходять.

ВАСИЛЬ. Ну, а тепер приймемось за твою дружину, Іване. Потрібно, щоб у неї була гарна сукня і для ділової зустрічі, і на званий обід, і на якийсь там бал. Та й по закордонах часто прийдеться вам їздити, а в неї, мабуть, крім халата та фартуха, немає нічого.

НАТАЛКА. Це правда. На базарі таке все дороге, що я останнім часом собі і не купую нічого.

ОЛЕНА. А в мене є гарний одяг! Може, як потрібно за кордон буде їхати, так я з Іваном поїду?

НАТАЛКА *(тиче Олені дулю)*. Ось бачила закордону? *(Взялася руки в боки.)* Ви подивіться на неї! Вона з моїм Іваном за кордон лаштується! Аякже! Тебе хтось туди запрошувать буде!

ОЛЕНА. Тю, дурна, я ж хотіла тобі допомогти! Де ж ти купиш пристойну одіж на свою товстозаду фігуру? Та ти ж Івана на весь світ опозориш! За кордоном жінки, як балерини, а ти будеш між ними ходити, як бочка. Ти хоч би дієти трішки дотримувалась!

НАТАЛКА. І не подумаю! Як їла сало з пампушками, так і буду їсти! Нехай я бочка, зате є що повезти і показать за кордоном. Що ось нога, так нога вже, а не те, що твої худі шпичаки, і все остальне *(крутнулась перед Оленою)* маю своє, не позичене!

ОЛЕНА. Хоч у мене й ноги худі, як шпичаки, так зате руки білі та ніжні, як у панночки, а в тебе, як у сажотруса, чорні та порепані! Та твоєї руки король Філіпінських островів не те що погидує поцілувати, а й потиснути не схоче!

НАТАЛКА. Чхала я на твого короля Філіпінських островів!

ІВАН. Та перестаньте, слухати вас соромно. Наталко, ти поросятам давала сьогодні?

НАТАЛКА. Та які там поросята, я забула, що вони в нас і є!

ІВАН. Так піди ж дай, бо вся Європа буде знать, що в кандидата в президенти поросята з голоду подохли!

НАТАЛКА. Та йду вже, йду. *(Виходить.)*

ВАСИЛЬ. Піду і я свого вороного напою та трави підкину. (*Виходить*.)

ОЛЕНА. Та й дурна в тебе, Ваню, жінка!

ІВАН. Я знаю, а що зробиш? Бачили очі, що купували, їжте, хоч і повилазьте.

ОЛЕНА. Любить керувати. Ваню, не ти, а вона буде президентом. Така всією країною буде править.

ІВАН. А то вже дудки! Якщо в мене буде печатка всієї України, я всіх на місце поставлю! Усіх до одного!!!

ОЛЕНА. Йо-йой! Який ти, куме, сміливий і рішучий! Хто б подумав, ще кілька днів сидів собі такий смирненький, пшоно перебирав... А сьогодні плечі розправив, вогонь в очах... Аж мурашки під шкірою... Ваню, ось такий ти мені подобаєшся, дуже подобаєшся!

ІВАН *(обнімає Олену за плечі)*. І ти мені, кумонько, давно подобаєшся.

ОЛЕНА. Справді?

ІВАН. Атож, моя голубонько, моя радосте!

ОЛЕНА. Не вір, Ваню, своїй жінці, що в мене ноги, як шпичаки. Ось, подивись, які вони стрункі та рівненькі!

ІВАН. Гарні ноги!

ОЛЕНА. А руки які в мене білі та ніжні. Ось торкнися, не бійся!

ІВАН *(несміливо торкається)*. Та я не боюся. Гарні руки.

ОЛЕНА. То, може, не Наталку, а мене будеш брать за кордон?

ІВАН. Солоденька моя, я так зроблю, що Наталка тільки збиратиметься зі мною їхати, а ти вже там будеш!

ОЛЕНА. Справді?

ІВАН. Аякже, при одній умові.

ОЛЕНА. Якій?

ІВАН. Викрадь у Василя розписку мою, у якій я даю гарантію, що призначу його прем'єр-міністром!

ОЛЕНА. Ой, куме, не знаю... він у мене такий строгий, такий строгий...

ІВАН. Та вже, рибонько моя, якось постарайся. Ти ж знаєш, як він любить гроші! Та він же, як дорветься до каси України, так не тільки нас, а й усю державу пустить з торбою по світу!

ОЛЕНА. Ну то добре, постараюсь викрасти.

Входить Василь.

ВАСИЛЬ. Забарились ми у вас, і кінь стояти біля двору не хоче. Поїхали, Олено, додому. А ти, Іване, продай корову та виконуй, що я тобі наказував. А я приїду днів через три, перевірю, як ти все виконуєш. *(Виходять з Оленою.)* Пора, куме, каміння збирати, пора!

Кінець II картини

КАРТИНА III

Іван гордовито ходить по кімнаті в новому костюмі. Наталка в шортах, у модній кофтині, на дівчатках теж модний одяг.

НАТАЛКА. На хвилинах кум з кумою приїдуть, так ви ж будьте слухняними, привітними, по-англійському слово закиньте, щоб бачили, яка в нас сім'я культурна.

ІВАН *(підходить з краваткою в руках до Наталки)*. Ти, Наталю, умієш оце горе зав'язувати?

НАТАЛКА. Та хоч умію, хоч ні, а треба якось зав'язати. *(Зав'язує краватку.)* Ну що, не давить?

ІВАН. Та трішки давить, ну хай, перетерплю.

До хати заходять куми.

ВАСИЛЬ. Ну, добрий день вам! Які ви всі гарні! Молодець, Іване, добре постарався.

НАТАЛКА. Та корівку ж продали, так шкода, так шкода... Я й плакала. Ну чому не можна, щоб у президента корова була?

ВАСИЛЬ. Немає такого закону, щоб забороняла президентові тримати корову, та коли ж йому череду відпасати? Ну як ви вже так молоко любите, я дам розпорядження, щоб за державний кошт вам з базару поставляли. Домовились?

НАТАЛКА. Ну то добре, хай буде й так.

ВАСИЛЬ. Ну тепер у нас порядок...

ОЛЕНА *(перебиваючи)*. Василю, який порядок? Ти подивись, Наталка на себе труси начепила, не жінка, а калікатура якась!

НАТАЛКА. Ось не гавкай! Яка ж ти необізнана: тепер усі культурні люди ось у такому ходять! Та й не труси це, а шпроти... Чи як там вони звуться? Шорти!

ОЛЕНА. Ви чули, що вона меле? Та ця жінка опозорить усю нашу неньку-Україну!

ВАСИЛЬ. Ану цитьте! Мали б совість, хоч би при дітях не лаялись. Не допомагаєте нам, а вибиваєте нас із колії.

ЮЛЯ (*до Василя)*. А ми навчилися танцювать.

ВАСИЛЬ. От розумниці, ану, дітки, покажіть, чому вас навчили.

ІВАН. Я ось музику включу.

Лунає музика, дівчатка танцюють.

ВАСИЛЬ *(після закінчення танцю)*. Гарно танцювали, молодці, дівчатка.

НАТАЛКА. Ну а тепер, дітки, пішли, я вам обідати дам.

Виходять Наталка, Юля, Таня.
Хтось стукає у двері знадвору.

ІВАН. Відчинено, заходьте.

Входить бригадир.

БРИГАДИР. Добрий день вам. О, а що це ти, Іване, наче в театр зібрався?

ІВАН. Не твоє це діло! Чого прийшов?

БРИГАДИР. Та директор прислав дізнатися, коли ви з Наталкою за розум візьметеся та на роботу вийдете?

ІВАН. Скажи директорові, що скоро я його разом із тобою буду запрошувать на роботу. Тебе призначу свиней пасти, а його контору сторожувати. Ясно тобі?

БРИГАДИР. Та щось не дуже ясно.

ІВАН. Воно скоро розвидниться всім. Пішли, я тебе проведу аж за двір. І щоб більше твоєї ноги тут не було.

БРИГАДИР. Зовсім здурів чоловік.

Бригадир та Іван виходять.

ВАСИЛЬ. Оленко, хочу тебе запитать: ти випадково в мене в кишені не брала Іванову розписку про призначення мене прем'єр-міністром?

ОЛЕНА. Таке скажеш! Чого б я ото її брала?

ВАСИЛЬ. Де ж вона ділася?

ОЛЕНА. Може, якось випала сама...

ВАСИЛЬ. Та не випала вона. Я вже скрізь дивився: і під столом, і під стільцем.

ОЛЕНА. Може, миша згризла.

ВАСИЛЬ. Якби ту мишу спіймати та зуби їй повибивать!

ОЛЕНА *(зашарілась)*. Піду я, Васю, до Наталки, може, їй потрібно що допомогти. *(Виходить у кухню.)*

ВАСИЛЬ. Що ж його робить? Треба ж у кума другу розписку потребувать.

Входить Іван.

ВАСИЛЬ. Куме, знаєш що, напиши мені ще одну розписку, що ти мене прем'єр-міністром призначиш.

ІВАН. Це ж навіщо – другу?

ВАСИЛЬ. Та так, хай буде на всякий випадок.

ІВАН. Е-е, куме, ти щось мудруєш. Будеш мати дві розписки, тоді мені тебе прийдеться на два строки призначати прем'єр-міністром, а ми так з тобою не домовлялись. Не дам. *(Визирнув у вікно.)* Он піди краще коня прив'яжи, а то відв'язався, ще втече.

ВАСИЛЬ. Чого це він відв'язався? Клопіт ще з тим конем. *(Виходить, з кухні входить Олена.)*

ОЛЕНА. А де Василь?

ІВАН. Я відправив його коня прив'язувати.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

А то пристав, пиши йому ще одну розписку. Ти, мабуть, у нього вкрала?

ОЛЕНА *(дістає з кишені папір)*. Аякже! Для тебе, Ваню, старалась!

ІВАН. Яка ж ти молодчина! Давай її, голубонько, сюди. *(Бере розписку, ховає в кишеню.)* Ну а тепер поцілуй же мене, моя ластівочко!

Обнімаються. З кухні входить Наталка з віником в руках. Хвилину стоїть оторопіла, потім віником б'є то Івана, то Олену.

НАТАЛКА. А це що за любощі, га? Сто чортів вашій матері! Не встиг чоловік президентом стати, а ти вже йому на шию вішаєшся?

ІВАН. Які це любощі, Наталю, заспокойся... Кума мені краватку зубами розв'язувала. Бо ти ж її морським вузлом зав'язала, я ледь не задушився!

ОЛЕНА. От ненормальна! Неук чортів! Ти краватку навчися правильно зав'язувати, а тоді галасуй! Я їй чоловіка рятувала, а вона тут ротяку розкрила...

ІВАН. Наталю, та чи мені любов та в голові? Я вже думаю, як країну з кризи вивести, як людей роботою забезпечити, та я думаю за мир у всьому світі, а ти подумала казна-що! Аж соромно за тебе. Ти ж моє перше кохання, хіба б я наважився тебе зрадити?

НАТАЛКА. Ну-ну, дивіться мені тут, шануйтеся! А ти, Іване, як ще раз буде тобі тиснути краватка, візьми ніж та й розріж її.

ІВАН. Так шкода ж річ таку псувати.

ОЛЕНА. Якась ти дивна, Наталко! Таке подумала. Чи мені замало мого прем'єр-міністра?

НАТАЛКА. Ну то вибачайте, коли щось не так. Пішли всі до обіду. Я в садку стіл накрила. Вип'ємо, пообідаємо, заспіваємо, та й всі неприємності забудуться.

Кінець III картини

КАРТИНА IV

У кімнаті Наталка, Олена та дівчатка. Наталка в мисці тримає руки.

НАТАЛКА *(показує руки)*. Ну що, Олено, подивись – побіліли?

ОЛЕНА *(махнула рукою)*.Та... трішки.

НАТАЛКА. Ну, буду ще держать.

ЮЛЯ. Мамо, я їсти хочу!

ТАНЯ. І я!

НАТАЛКА. От, Господи, як воно ото вам за їжу думається! Тут і дихнути ніколи. Що ж робить? Я ж стільки руки відбілювала, не буду ж тепер картоплю чистить. Знаєте що, дітки, підіть до тьоті Зіни, що на тракторній бригаді поваром працює. Та попросіть її, щоб і на нашу долю їсти варила, а ми їй за це платити будемо, зрозуміли?

ЮЛЯ. Ага, зрозуміли, пішли, Тетянко! *(Виходять.)*

НАТАЛКА. Оце вже в чому ці руки тільки не відбілювала! І в розсолі, і в білій глині, і в квашеній капусті, а це порадили потримати їх в скипидарі. Смердить, ну терпіти можна. *(Роздивляється руки.)* Скільки ще їх потрібно відбілювать?

ОЛЕНА. Та досить їх уже тобі відбілювать, бо ще й шкіра облізе. Скоро, мабуть, і чоловіки прийдуть. Треба трішки тут поприбирати, бо сьогодні в нас ніби свято! *(Говорячи, прибирають у кімнаті. Олена ставить вазу з квітами на стіл.)* І квіти ось поставимо, хай відчувають, що сьогодні знаменний день!

НАТАЛКА. А я ось включу музику. Ми їх ще і з музикою зустрінемо. *(Лине тихенька музика.)* Подумати тільки, сьогодні наші чоловіки, як державні діячі, пішли на зустріч із народом!

ОЛЕНА. Чи приймуть їх там, в Лютеньці, добре?

НАТАЛКА. А чого ж не приймуть? Лютенька – велике село, люду збирається багато... Мій Іван і вночі не спав, а все думав і думав про цю зустріч. Каже: "Наталко, це ж мені потрібно на всіх дивитись, а зазирнути кожному у вічі, до всіх говорити, а пообіцяти щось кожному!".

ОЛЕНА. Іван – молодець! І з трибуни навчився говорити добре, і такий у костюмі гарний, такий гарний! Буде окрасою країни! А очі в нього так і світяться, так і світяться...

НАТАЛКА. Ти, Олено, того... Ти на свого дивися. Вже й про очі придумала. От не люблю такого!

ОЛЕНА. Тю, дурна! Іван твій повинен подобатись жінкам із державної точки зору: половина народу – жінки, потрібно, щоб вони голосували за Івана.

НАТАЛКА. Ой, я про це й не подумала. Оце клопіт – неприємно, як хтось ще любить твого чоловіка, а тут потрібно буде, щоб його любили всі жінки країни! Аж моторошно стає! Іван один, а жінок до біса! А що вчиниш – вибір зроблено. Оленко, давай трішки вип'ємо, от тільки закусувати будемо самим хлібом. *(Дістає хліб, чарки, пляшку горілки, розливає.)*

ОЛЕНА. А чого ж, давай і вип'ємо. Подумати тільки, кумонько, може, ми самогонку п'ємо востаннє! Хіба ми не варті кращого?

НАТАЛКА. Варті, Оленко, варті! Я серцем відчуваю, що будемо ми культурними людьми. У мене вже отут *(показує на груди)* все радіє, кипить і сміється! Та хіба я не варта того, щоб у моїх руках був не оцей сільський стаканюра, а кришталевий фужер? Я буду його ось так ніжно тримати і пити шампанське маленькими ковточками... А закусувати буду лимоном! І ось так буду граціозно ходити *(показує)* і так гордовито на всіх дивитися... Бо я – дружина президента! Я – перша леді України! *(Стає на невелике підвищення.)* Я ца-ри-ця!!!

У кімнату ввалюється Іван – захеканий, розхристаний, сорочка порвана, краватка аж на спині, брудний, у соломі та пір'ї.

ОЛЕНА. Хто це? *(Засміялась.)* Та цар же твій!

НАТАЛКА. Щоб ти на кутні сміялась! Ваню, голубчику, що трапилось?

ІВАН. Ой-ой-йо! Побили нас у тій проклятій Лютеньці! Казав я Василеві, що там народ непевний, там же банда Христового орудувала, так йому заманулося з Лютеньки почати таку святу справу! Ой-йо, нога болить, і тут болить, і тут...

НАТАЛКА. Ой, Іванку, помаленьку йди, ось сідай на стілець.

ОЛЕНА. Іване, а де ж Василь?

ІВАН. Василь попав до жінок, вони з нього й штани стягли!

ОЛЕНА. Горечко яке! Та чого ж ти його покинув?

ІВАН. А що? Треба було чекати, щоб і мене догола роздягли, ой-ой... скрізь болить...

НАТАЛКА. Та за віщо ж вас били?

ІВАН. А я знаю? Ото як почав я читати доповідь, так лютеньці й почали кричать, свистіть, як перелякані. А потім почало летіть на мене груддя та каміння...

НАТАЛКА. Та це ж неподобство! Як вони посміли каміння на людину кидать?

ІВАН. А нині демократія! Що в кого є в руках, те й кидає!

НАТАЛКА (*обдивляється Івана*). Ніякого жалю в людей, отак мені чоловіка побили. Ось ґуля і ось синяк... Ой лишенько, та тут і голова розбита... так ні. Це ж жовток з яйця... Та як вони посміли яйця в людину кидать? Куди та міліція дивиться?

ІВАН. Оце ж міліціонер і кинув! Він спереду стояв, слухав, слухав, а тоді свисток до рота та як свисне і правою рукою в кишеню! Думаю, гранату зараз попре, коли, слава Богу, яйце кинув тухле... А бабахнуло... А смердюче! Отоді вже ніхто в Будинку культури не всидів! Таке почалося... Ворогові не побажаю! Словом, лютеньці – завзятий народ!

Вбігає Василь, брудний, без штанів.

ОЛЕНА. Це хто?

НАТАЛКА. Чи тобі повилазило? Прем'єр-міністр!

ОЛЕНА. Васю, а де твої штани?

ВАСИЛЬ. А хіба я без штанів? *(Прикривається руками.)*

ОЛЕНА. Та не соромся, он Наталка спеціально труси одягла і каже, що це не труси, а шпори.

НАТАЛКА. І не шпори, а штори, чи як там воно в біса? Шорти! Ну й що – одягла, а тобі, мабуть, завидно.

ІВАН. Та замовкніть! Як ви набридли своєю гризнею! Наталко, діставай зеленку та позамазуйте нам виразки, а тоді будете догризатися.

Наталка дістає аптечку.
Олена допомагає Василеві сісти на стілець, замазує хлопцям виразки.

ВАСИЛЬ. Тобі, куме, наче менше дісталось.

ІВАН. Та де там менше! Якомусь чолов'язі краватка моя сподобалась. Так він мені ледь голову не відірвав. Як узяв сіпать, крутить... Бігав я кругом нього, як бичок.

ОЛЕНА. І не дивно, Наталка ж краватку морським вузлом зав'язує.

НАТАЛКА. Ти диви на неї! Ти б так чоловікові штани вміла застібать, то оце б на ньому були!

ВАСИЛЬ. Та перестаньте! Щоб вам язики повідпадали! Ніякої підтримки від вас, тільки й чуєш: гар-гар! Куме, ти б дав штани мені якісь.

ІВАН. Зараз дам. (*Дістає штани.)* Ось візьми і віддавати не будеш, я їх чималенько прикупив.

Василь одягає штани.

ВАСИЛЬ. Не розумію, куме, чому люди нас самозванцями обзивали? Треба було документ з собою брати.

ІВАН. Ще чого захотів. Щоб і з документом було те, що з твоїми штаньми? Це дорогий документ, він осьдечки в мене прихований. *(Виймає зі схованки папір.)* Ось на ньому чорним по білому написано, що я кандидат в президенти. І печатка кругла, і по печатці написано "рай... районна за... за"...

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

ВАСИЛЬ. Та що ти там закаєш? На печатці повинно бути написано: "Районна адміністрація"!

ІВАН. Та щось тут не таке... написано "Районна заготконтора"!

ВАСИЛЬ. Та чи тобі повилазило! Не може бути такого!

ІВАН. Як це не може бути, як оце написано "Районна заготконтора", ось дивись. *(Показує папір.)* Читай...

Василь читає, вихватив папір, роздивляється біля світла, потім підбіг до Івана, схопив його за барки.

ВАСИЛЬ. Ах ти кіт помийний! Так ти ж цю заяву не в районну адміністрацію носив, а в заготконтору! Там із тебе посміялись і печатку поставили. А ти, йолопе, не давав мені подивитися на цю заяву. І ми здуру і закрутили цю справу! Опозорив ти нас усіх!

НАТАЛКА *(голосить)*. Корівонька пропала даром! Ти ж, куме, обіцяв молочка з базару, а тепер що?

ВАСИЛЬ. Я б твого Івана смолою гарячою напоїв!

ІВАН. Ти, куме, того... Ти не дуже обзивайся, бо ми із-за такої дурниці ще й побитися можемо!

ОЛЕНА. Та куди вже вам, битим-перебитим, та між собою ще битись?

У хату входить бригадир.

БРИГАДИР. Здрастуйте, шановні! *(Кланяється.)* Оце директор дізнався, що Вас, Іване Михайловичу, висунуто кандидатом у президенти. Так він прислав поспитати, чи не потрібний Вам його "бобик", бо Вам же тепер їздити потрібно багато? Якщо потрібна машина, так вона вже біля Вашого двору стоїть.

ІВАН. Скажи директорові, щоб завтра до мого двору пригнав трактора, бо я завтра виїду в поле орать. Закінчено з цим президентством!

БРИГАДИР. А що ж так?

ІВАН. Не в ті двері в районі зайшов! До біса дверей тих нині, і треба в цьому ділі знать, у які зайти, розумієш, бригадире?

БРИГАДИР. Та щось не дуже.

Заходить Зіна з макітрою вареників.

ЗІНА. Здрастуйте! Оце наварила, як ти, Наталко, просила, вареників.

ВАСИЛЬ. Так став їх на стіл!

ЗІНА. Спочатку заплатіть, мені платити обіцяно. П'ятдесят гривень ця страва коштує, бо з доставкою в дім.

НАТАЛКА. Та я передумала, де в нас такі гроші?

ІВАН *(зазирнув в макітру)*. А вареники які! Білі та пухкі!

ВАСИЛЬ *(і собі подивився)*. Апетитні вареники, а ми голодні, як вовки.

БРИГАДИР. Та ставте уже ті вареники на стіл, я вже заплачу з тої радості, що ти, Йване, вийдеш на роботу.

Зіна ставить макітру на стіл, бригадир дає гроші.

НАТАЛКА. Ну, до столу всі. Осьдечки горілочка вже на столі.

Всі сідають до столу.
Іван розливає горілку.

ІВАН. Ну що ж, вип'ємо за наше здоров'ячко! *(П'ють, закусують.)* Оце я тепер зрозумів, а то думаю, чого це шкури телячі по стінах в адміністрації розвісили, а воно то була заготконтора!

ВАСИЛЬ. Сверблять у мене руки з тебе, Іване, здерти шкуру та й повісить її на найвиднішому місці!

НАТАЛКА. Та перестаньте вже! А я оце думаю, слава Богу, що все закінчилося, хоч краватку Іванові не зав'язувать. А то зав'язувати ранком мені, а розв'язати знайдеться кому!

ВАСИЛЬ. А я все думаю, яка ж сволота в мене розписку викрала...

ІВАН. Не в ті двері, значить, я зайшов... Яка дрібниця, а чого нам коштувала?..

ОЛЕНА. Та годі вам сумувати, хіба ще виборів не буде? Давай, Наталко, заспівай нам веселенької, та й забудем про все.

НАТАЛКА *(співає)*.

Гей, ну-те, хлопці, славні молодці,
Чому ви смутні, не веселі?..

ВАСИЛЬ *(перебивши)*. Наталко, не цієї... Які ми ото хлопці-молодці?.. Не сип мені солі на рани.

НАТАЛКА. Ну то добре, я ось іншої почну.

Розпрягайте, хлопці, коні.
Та й лягайте спочивать...

Пісню підхоплюють усі, співають до кінця.

Завіса

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Дебют

***Євгенія ЛЮБА** – поетка. Народилася 25 червня 1981 року в селі Горбанівці Полтавського району. 2003 року закінчила історичний факультет Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Живе в місті Полтаві.*

Друкувалася в газетах "Зоря Полтавщини", "Полтавський вісник", "Коло", у журналі "Мистецькі грані", альманасі "Маршруты полтавской поэзии", на мистецько-літературному порталі "Захід-Схід".

Абсолютний переможець VII обласного літературного конкурсу "Собори душ своїх бережіть" (Полтава, 2011), присвяченого пам'яті Олеся Гончара.

2011 року рукопис її дебютної збірки "Зала очікування" ввійшов до десятки кращих, відзначених журі літературної премії видавництва "Смолоскип".

НА РИНКУ

Серпневі ринки пахнуть базиліком,
І схожі на відбиток на стіні,
Вони живуть не галасом і криком,
А тихою знемогою в тіні.

Торговці рано закривають виторг,
Мов у ріку, пірнають у метро,
Аби на ранок знову оживити
Торгових площ пульсуюче ядро.

Воно живе, здіймається і диха,
Довколишні провулки і рови
Притягує, засмоктує у вихор
Контейнери, палатки і церкви.

І я блукаю, змучена і млява,
Не в силі побороти цей потік.
Пахуча зелень, прянощі і трави...
"Беріть, недорого" –
"Будь ласка, базилік".

МОЛОЧНИК

Продавець молока із оперним голосом
Щонеділі о восьмій ранку
Виконує під вікнами
Одну і ту ж оперну арію:

"Мо-ло-ко! Мо-ло-ко!"
О Боже, яка тут акустика, –
Думає він щоразу:
Три хрущовки літерою "П",
І четверта – цегляна стіна.

Його високий голос
Піднімається по партеру, досягає балконів,
Ударяє в балконні рами,
Тремтінням скла проникає до квартир,
А там – до грудей напівсонних громадян.

Громадяни неохоче виповзають із ліжок,
Виходять на свої театральні балкони,
І, замість оплесків, позирають униз:

Там оперний співак
У фартуху молочника
Розливає по бідонах
Свій густий білосніжний нектар.

Громадяни дивляться і думають:
О Боже, іще один ранок.
На щастя, – недільний...

У ПАРКУ

Трикутник парку носом корабля
Врізається у місто, де нависла
Раптова осінь, що незвична для
Міського серпня у двадцятих числах.

У цьому парку із ліхтарних куль
Птахи пірнають прямо до фонтану,

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

І погляда розморений патруль
Поблажливо на постать наркомана.

Самотня бабця в німбі голубів
Жбурляє хліб своїй пернатій сотні –
Маленький парк в оточенні домів
Притягує голодних і самотніх.

Останній день останнього тепла,
І всім до болю хочеться обману –
Немов до парку осінь *не дійшла,*
Зіщулена, як постать наркомана.

***

У квартирі напроти живуть мати
і дівчинка-підліток.
Диктат матері, дівчачий бунт,
підліткова криза –
Їхні сварки гучно лунали з-поза старих
дерев'яних дверей.
Мати встановила броньовані.
З тих пір дівчинка розкладає у під'їзді
підпалену вату,
І дим її відчаю проникає під сусідські двері,
І змушує сусідів виходити на сходовий
майданчик,
Аби вкотре відчути, як же він, власне, пахне –
чужий відчай.

А недавно я відчинила двері під'їзду
І потрапила у димову завісу.
На сходах горіло справжнє багаття,
Леся поливала його із чайника:
"Оце вийшла за газетами, а тут таке.
Ви не знаєте, що це?" – глянула підозріло.
"Не знаю", – відповіла я і відвернулася
до своїх дверей.
Я збрехала. Я добре знала, що це таке.
Це були димові сигнали SOS.

SOS! Врятуйте мою душу!
Вона – ніби самітник
На безлюдному острові власного тіла!
Вона – ніби потопельник, що потрапив
у кораблетрощу
На березі власного тіла!
Я не можу переплисти це море!
Я не можу збудувати човен з цього піску!
Витягніть мене з цього полону!
Киньте якір у бухті мого серця!
Простягніть канати до мисів моїх пальців!
Вишліть човен, усього лише
маленький човен –
Ніби ткацький човник із ниткою,
Киньте мені його!

...Сусіди відчиняють двері і провітрюють
під'їзд,
Сусіди давно нікого не сварять,
І поки вони заливають сигнальне багаття,
З-під їхніх власних дверей
Тоненькою цівкою тягнеться димок.

НА ЗУПИНЦІ

Це, певно, день сліпих дощів –
Коли з суціль ясного неба
Ті раптом падають на тебе
І перехожих без плащів.
І всі тікають під дашок
Якоїсь ближньої зупинки
І все накуплене на ринку
Складають біля підошов,
І дощ під сонцем, що зійшов
На переповнену зупинку,
На них нагонить на хвилинку
Веселе збудження і шок.

І смішно їм, кумедно їм,
Як дощ занурює свої
Долоні ливневі у ринви
І тягне, тягне звідти линви
Своїх бездонних ручаїв.

ЗАЛА ОЧІКУВАННЯ

Шкурки з бананів на підлозі й на сидінні,
Порожні пляшки з-під тоніку,
Касирка зі своєю шаленою енергією
Не вміщається у власній буді,
Вистрибує з неї, вимагає квиток,
Відчиняє скляні двері і лається
З висоти третього поверху –
Одразу видно: людина на своєму місці;
Маленька циганка несе від буфету
Повну пластикову склянку гарячої
"Мівіни" –
Переступає так повільно, так обережно,
Мов боїться зронити навіть краплю;
Жінка на сидінні поруч тре перенісся,
Аби не заплакати –
Вона щойно повернулася з Італії,
Проблеми з посольством, таке інше.
Сьогодні субота,
Перший вихідний після свят,
Завтра вибори...

Маленька циганка виокремлює мене
З натовпу інших пасажирів,

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

І дивлячись у підлогу,
Жалібно-протяжним голосом просить:
“Д-а-й-т-є н-є-м-н-о-г-о м-є-л-о-ч-і!”
Дістаю з гаманця паперову гривню,
І дівчинка, з блакитно-жовтим папірцем
у руці,
Простує між сидіннями далі;
Нахабно просить прибрати з дороги клунки,
Пасажири грошей не дають,
Але сумки приймають.

У мене в пакеті – два кіло мандаринів,
У сумці – дві нові, щойно куплені книжки,
Сяду вдома, і буду читати і їсти доти,
Поки не наб’ю оскому, чому ні?
Чудові вихідні,
Чудова країна,
Яка так часто робить вибір,
І щоразу обирає одне й те саме.

ХАРКІВ *ВОКЗАЛ* ХАРКІВ

Показом слайдів за вікнами –
чорно-білих світлин
Починається Харків:
Хвилинка, Нова Баварія...
Потяг завжди запізнюється
рівно на десять хвилин,
І в цьому йому не завадить
навіть найбільша аварія.

Разом з юрбою студентів
пірнаємо на вокзал,
Де майже храмовий купол
ясніє прямо над нами,
І прямо з церковних розписів
на голови нам звиса
Щасливий соцреалізм
багряними прапорами.

Безплатна вбиральня в підвалі –
розрада усіх бомжих,
Вода і гарячі труби –
є все, щоб тримати форму.
Роздягнені аж по пояс,
вони позирають на всіх
Із найпалкішим викликом
свого гарячого сорому.

Та ось виника прибиральниця
із нетрів своїх хрущоб,
Бог і повний володар
туалетного соцреалізму:
“Виходь, погань така!
Миєшся там, чи що?!” –
Грюка вона бомжисі
і шарпає двері грізно.

Бездомні зникають геть,
а я – виходжу надвір:
Скрегіт залізних колючок
біля приміського вокзалу,
Навпроти – згаслий фонтан,
ніби у сплячці звір,
І площа, яка нагадує
велику вокзальну залу.

Двадцять перше березня,
а вдягнені, як по зимі.
Не знаю: може, вони
там, нагорі, поснули?
Пізня весна цього року,
Господи Боже мій...
Хоч би сонце, або
просто фонтан ввімкнули.

У СОБОРІ

Купол Благовіщенського собору –
Правильне коло,
Де чергуються вітражі:
Жовтий, зелений, синій,
Жовтий зелений, синій,
А вже над ними –
Постать Бога із розкинутими руками.

Його обличчя стерто роками,
Або режимами, яка різниця.
Видно лиш те, що розмито лиця
І янголів, і самого Бога,
І тому невідомо, яке лице у нього –
Жорстоке і мстиве
Чи добродушне і милостиве.

Обличчя Бога стерто режимами,
Воно незриме,
Тому все, що лишається людям
Зі мною поруч, –
Домалювати його власнóруч.

* * *

Хотілось казати просто і весело, а натомість
Кільцем залізним оперезана голова.
Скажіть: якщо хвора моя свідомість –
Виходить, хворі мої слова?

Скажіть: якщо у прямокутній кімнаті
Неможливо визначити, де підлога,
Бо *стіна*, *підлога* і *стеля* – однієї статі,
А зіпертись хотілось на *Нього*,

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Чи означає це, що Його немає
У цій кімнаті прямокутного кольору?
Що Його немає, бо Він літає
Поза межами дому?
Чи працює столяром,
Так, звичайним, буденним теслею,
У сусідньому ЖЕКу, на 800 гривень зарплати?

...Так хотілось казати легко і весело,
А натомість – хочеться плакати.

ПОДРУГА

У моєї подруги на сторінці "ВКонтакте"
Питання: "Чи хотіли б ви знову стати дитиною?"
За місяць їй стукне тридцять,
За тиждень її колишній одружується з іншою.

У моєї подруги довге руде волосся, що пахне розмарином –
Вона сама готує шампуні із трав,
Ліпить прикраси із глини,
Читає Бердника і Єфремова,
Вивчає англійську.

У моєї подруги довге руде волосся
І майже дитячий сміх,
Сестра, з якою вона свариться періодично
(Тобто з періодичністю тричі на день),
І величезний рудий кіт, схожий на єнота.

У моєї подруги довге волосся, що пахне розмарином,
І дві вищі освіти,
Червоний диплом кращого вишу міста
І залізна хватка юриста.

Та коли нахлинає ніч (саме так – нахлинає),
І їхню кімнату затоплює річкова вода рідної Сули,
Вона знову, маленька, заходить у неї,
І за два кроки звично потрапляє в обрив.

О Боже, це провалля, знову це провалля...
Вона борсається щосили, намагається плисти
На тихе дихання сестри на канапі,
Хапає ротом повітря, та до легень потрапляє
Лише каламутна вода минулого.
І коли здається, що це вже точно кінець,
Раптово надходить ранок.

...Перші промені сонця на стінах, мирне сопіння сестри.
А там – ранковий душ, годівля кота, переповнений транспорт.
Так, – думає вона, визираючи у вікно маршрутки, –
Так, це правда:
Усі ці автобуси везуть нас до річок дитинства,
Усі ці тролейбуси потрапляють до вибоїн минулого.
О моє дитинство, моє дитинство!..
Ти мій вир, ти моє провалля
За два кроки від мого життя.

* * *

Всі ми мали своїх пророків,
Лікарів, вчителів і учнів,
Всі зміряли камеру кроками
У проваллі своїм гримучім.

І тікали у бік вокзалу,
І жили у вагонах потягів,
Адже мали там все, що мали, –
На полиці горішній протяги.

Прокидались на ранок скуйовджені
І одразу дивились у дзеркало –
Подорожні між подорожніми,
Із малим у руці люстерком.

О шостій рівно, або ж о сьомій,
Між брудного вокзального краму,
Ми стояли уже на пероні
Під скляною до міста брамою.

Подорожні... Так, подорожні,
На шляху без мети – до мети.
...За вокзалом – місто порожнє,
Темна річка і три мости.

КАРМА

Коли батько Олега повертався додому,
Він вибивав двері натиском плеча,
І Олег, ідучи до школи зранку,
Мусив відхилити простирадло,
Що ним було завішено дверний проріз.

Коли жінка Олега повертається додому,
Вона довго грюкає у вхідні двері,
Потім обходить дім довкола
І довго грюкає у вікно,
Аби розбудити п'яного чоловіка.
Коли син Олега повертається додому,
Він плутає квартири і торсає ручку моїх дверей –
Вище він поки дістати не може,
І я, виходячи до під'їзду,

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Бачу на порозі маленького хлопчика,
Який дивиться на мене знизу вгору.
……
О, ця їхня ненависть – дзвінка, наче ляпас!
Вона бринить у повітрі дому,
Як високовольтні лінії у вітряний день.
О, ця співуча силабо-тоніка їхніх прокльонів,
Ці безкінечні верлібри їхнього мату,
Протяжні, немов рефрени обрядових пісень –
Як вони дзвенять у вечірній тиші,
Як вони пробуджують на світанку!
І ти, лежачи під ковдрою,
Розрізняєш у крику ледь чутний шепіт:

Не залишай мене, не залишай…
Усе, що я вмію – це ненавидіти тебе.
Поглянь на моє серце – як воно палає,
Яка пристрасть кипить у ньому.
Ніхто і ніколи не зненавидить тебе так, як я.
О, ця ненависть, яка стоїть поміж нами!
Вона тримає нас краще за всяку любов.
Не залишай мене, не залишай…

Ю. К.

I

Ця осінь не пробачить нам жодної помилки,
Жодної гри, у якій ми програли.
Осіннє прозріння з упертістю голки
Пронизує парки, алеї, квартали...

І правда проступає – шита жовтою ниткою,
Проступає на осінньому листі, як на папірусі,
Проступає на асфальті калюжною сіткою,
Проступає у тілі хворобами й вірусами.

І я викашлюю правду – з кров'ю, непросто –
Що таки напевно, у тій боротьбі
Моя любов була схожа на вдалу помсту
Самій собі, самій собі…

II

Минуле смішне – наче висохла квітка латаття
У дальній шухляді, під стосами вицвілих фото,
І ми на тих фото, і усмішки наші, і плаття,
Що вийшло із моди і знов повернулось
до моди.

Минуле смішне – ніби дотик на вигині литки
У вигляді квітки – і що нам лишилось
від нього?
Ну, може, відбитки. На тілі незримі відбитки.
І більше нічого…
Так смішно…
І більше нічого.

* * *

Харківська бродяча собака.
Ми зіштовхнулися із нею
На подвір'ї невідомої мені школи
У незнайомому мікрорайоні.
Я нахилилася, аби її погладити.
Собака завмерла і примружила очі,
Прислухаючись, як я проводжу пальцями
По її спині, по голові, по вухах,
Із завмиранням собачого серця
Від кожного мого дотику.

"Ну що, досить?" – засміялась я
і спробувала відійти.
Собака ткнулася мені у ноги
І тихо попросила: "Ще" –
Так несміло і винувато, як просять ласки
Самотні, не звиклі до неї люди;
Так, ніби за все довге собаче життя
Ніхто ніколи її не погладив;
Так, ніби у собачому просторі рідного
мікрорайону
Вона усе життя шукала того невідомого
месію,
Який би з'явився раптово, нахилився
І просто її погладив…

У ПОТЯЗІ

Вагонний гамір, збуджений від ранку,
Вплітає сміх у протяги від скла,
І лагідно торкається фіранка,
Мов кінчиками пальців, до чола.

Вечірнє сонце, втомлене і зріле,
За день звершило повний поворот,
І поглядає старцем, як недільний
У потязі втішається народ.

Це просто вечір – зернями лягає
На ці поля, де скошена стерня
Останній раз вагітна урожаєм
По вінця переповненого дня.

СВІДКИ

Ось вони стоять обабіч дороги –
Твої Свідки, Господи.
Вони знають кожну літеру Твого наймення.
Поглянь, як воно пурхає довкола
їхнього язика,
Наче метелик.
Вони прийдуть сьогодні до мене додому,

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Вони постукають – і я відчиню їм,
Вони прокажуть своє пророцтво – і я почую.
Той, хто знає Твоє ім'я, не може
Свідчити марно.

Пробач, Господи,
Що не називаю тебе на ймення –
Я його не знаю.
Хочеш, я одягну найчистішу сорочку
й краватку
І подамся із проповіддю по квартирах?
Або стану побіля вокзалу з Твоїми
журналами
І почну закликати:
"Прокиньтесь! Прокиньтесь!"
Даруй мені тільки
Найменшу літерку з власного імені,
Закинь мені її до рота, наче льодяника,
Дай мені нею прочистити голос!

...А сьогодні мені знову наснилося,
Що я стою на краю провалля.
Господи, Господи – де ж Твої Свідки,
Де Твої Ловці,
Чому вони не ловлять мене у цій безодні?
Ось вони стоять – обабіч дороги.
І кожна їхня сторінка волає:
"Прокиньтесь! Прокиньтесь!"

І я прокидаюсь.

ПОМИНАЛЬНИЙ ДЕНЬ

Пливли, мов ріки, поміж гробками,
На машинах чи просто пішки,
Прокладали дорогу з пляшками й чарками,
Наповняли пішохідні доріжки.
Пили за Царство небесне, за упокій,
Намагались говорити про вічне і денне,
Але язики, неслухняні й легкі,
Перескакували на життя буденне.

І, чуючи себе неймовірно живими,
Ніби здійснили для цього якийсь учинок,
П'яні зі всього, повільно брели ми
До своїх автобусних зупинок.
У маршрутки в снопи набивалися,
Відпливали, як на кораблях,
І твердою до сказу здавалася
Божевільно справжня земля.
Борсались у людях, як в ополонці,
Шаленіли від поту й торкання,
І чути було, як муляє в оці,
Наче смітинка, одне питання:
Як серед цього людського потоку,
Прірви жителів землі і неба
Відшукати маленьке, на півкроку,
Місце для себе?...

* * *

Різдво. Саморобна церква.
Колись це була сільська водонапірна башта,
Потім – бібліотека, що гніздилася
(від слова "гніздо")
Під самісіньким дахом цієї башти,
А тепер ось –

Маленька кімната, білена крейдою.
Стеля нависає низько; дивно, чому
Саме прямокутність цієї кімнати
Так не відповідає моїм уявленням про церкву?
Ми із сестрою стоїмо під самою грубкою,
Але ноги мерзнуть. Святкова літургія
Триває години три, ми запізнились.
Отець Василь наверстує упущене – говорить
довго.
Його святкове вбрання, шите синіми нитками
Однією з прихожанок громади,
То виникає, то зникає за голубою фанерою
Царських ворітець. Паперові голуби і янголи
Звисають із паперових ікон, що їх позносили
прихожани,
Пришпилених до паперово-крейдяних стін –
Уся ця саморобна церква, навіть сам отець
Василь
Нагадують орігамі, складене із білого паперу
Людьми, що називають себе "*громадою*"...

Ноги мерзнуть, літургія триває.
Та ось нарешті – "Вірую".
Наш сусід хутко зникає за дверима –
Там стоїть дзвін, єдиний дзвін цієї церкви,
Підвішений до перекладини,
Із занадто високим голосом, що тяжіє
до фальцету.
У нашої молитви з'являється музичний
супровід:

Вірую
Дзень!
в Бога Вседержителя, Творця неба і землі.
Дзень!
І в Ісуса Христа, Сина Його єдиного, Господа
нашого,
Дзень!
який був зачатий від Духа Святого...
Дзень!

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Це ж треба – у сусіда майже музикальний слух,
Лише раз не потрапив у такт.

Я дивлюся на нього і знову пригадую:
Його батько послав на смерть мого прадіда,
Доносом у 37-му.
Як йому дивитися на мене?

Я виходжу і стаю на його місце,
Я входжу до його тіла,
Я відшукую поглядом у натовпі свою власну постать,
Я б'ю у дзвін:

Мій батько
Дзень!
послав на смерть її прадіда.
Дзень!
Що робити маю?
Я вибив для її баби й діда
краще місце на нашому кладовищі.
Дзень!
Бог свідок, простіше було вибити кращу ділянку
під будівництво у нашому царському селі.
Дзень!
А тепер ось будую церкву...

Вона, ця нова церква, лише за сотню кроків звідси.
Велика, двокупольна,
Кажуть, наступного року стане до ладу.
Перенесуть до неї начиння із саморобної церкви, де краще,
І все це орігамі перетвориться
На розігнутий лист паперу
У зморшках і згинах...

Це якесь закляте місце вічних метаморфоз.
Колись тут стояла інша церква –
У 30-х її зруйнували, коли до школи ходив мій дід.
(Він казав: коли розібрали попівський сарай,
Звідти посипалися людські пожертви – хліб,
Попи віддавали його свиням;
Дід до смерті не сприймав священиків та релігії,
Для нього це було одне і те ж).

Церкву зруйнували, а церковноприходську школу залишили –
Мою школу.
Вона загинула в 90-ті, її розтягли по цеглині,
І на половині шкільного подвір'я
З'явився котедж нового жителя царського села.
А на іншій половині – нова церква.

Це закляте місце вічних метаморфоз:

Водонапірна башта → Бібліотека → Церква;

Церква → Школа → Котедж → Церква;

Навіть сусідній клуб не оминула ця доля:

Клуб → Фабрика → Склад → Пустка...

Це закляте місце вічних метаморфоз.

...Господи! Чому ти в'яжеш такі міцні вузли?
Чому вдягаєш мені на ногу Свого ланцюга
І тягнеш мене до цього клятого місця,
Наче пса?...

А на подвір'ї моєї школи – тепер церкви –
Свого часу відкопували рештки священиків;
Про мого однокласника говорили,
Що він знайшов у ямі череп.
Той Віталик постійно був у чомусь винний,
І на це не впливали ніякі метаморфози клятого місця.
Малолітній хуліган...
Його вже кілька років, як немає,
Він повісився у сусідньому садку,
І його мати, що торгувала при дорозі поряд,
Навіть не змінилася на лиці від цієї звістки –
Так спилася,
Його батько давно як помер від туберкульозу,
Його сестра вийшла заміж і втекла звідти,
Їхня хатка розлізлася по швах,
І тільки сусідка запитувала час від часу:
"Віталику, ти не голодний?..".

Господи,
Я могла би продовжувати цей вірш безкінечно,
Певно, це вже навіть не вірш – це проза,
Це вже мало не Прохасько –
"з цього можна зробити кілька віршів";
Отак би й писала далі –
Без абзаців, без розділових знаків,
Слово за слово, наче кільця того ланцюга,
На якому Ти мене тримаєш,
Господи.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

* * *

На межі доріг
Я роздам майно,
Лиш зоставлю гріш
На Твоє вино.

На Твоє вино –
Темну істину,
І Твій чорний хліб,
Кинеш – їстиму.

І чи ж бідна я,
Все це маючи?
За Тобою вслід –
Я світ за очі.

Стопи зранені
Втру гординею,
Стану служкою
І рабинею.

І до ніг Тобі
Покладу ключі.

...Чи ж не вільна я,
Все це маючи?

* * *

Загальний вагон –
краща схованка від людей,
Калюжа пивна,
недопитий у склянці чай,
Чужа голова
на рівні моїх грудей,
Чужа голова
на рівні мого плеча.

Я бачу себе
у дзеркалі цих зіниць,
Я чую себе
у шепоті цих розмов,
І руки мої
звисають з бічних полиць,
І тіло моє –
не тіло моє, немов

Увесь цей вагон –
рельєфи мого лиця,
І лише на мить
почую крізь стогін рам,
Як тихо дзвенять
у грудях чужі серця,
Немов у сумках –
дешевий базарний крам.

***Михайло КИШКАНЬ** – поет. Народився 3 червня 1990 року в селі П'ятигірці Лубенського району Полтавської області. Закінчив Ісківську середню школу (2008). Нині студент 4 курсу факультету філології та журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Член факультетської команди КВК "БезКонспекту", учасник театру-студії "Глобус", фольклорного ансамблю "Жива вода" імені Павла Бакланова, творчого об'єднання молодих літераторів "Magnum Opus".*

Віршує з дитинства, в шкільні роки друкувався в лубенських газетах, альманахах, збірках юних поетів. З новою силою і новим стилем почав писати в університеті.

Не уявляє свого життя без сцени, обожнює театр і має мрію в майбутньому вступити на факультет акторської майстерності в театральний виш.

ОСІННЯ МІНІАТЮРА

Календар на моїй стіні
від сьогодні кохає осінь,
від сьогодні свій вільний час
він присвячує лише їй.
Мить за миттю лягають дні
у холодну осінню постіль,
а над ними танцює вальс
листопад із осінніх мрій...

* * *

Один на ввесь світ у загубленому, пустому вагоні нічного поїзда, що повільно котився запиленою і втомленою колією, він, безнадійно закоханий у власні відчаї, їхав у безвість. Спалахами йому здавалося, що курсує він од своїх ненормальних думок до єдино вірного для нього пункту призначення – абсолютного забуття, що мало хоч трохи ослабити сліпий зашморг збитої долі... Але то йому лише здавалось. Направду все виглядало зовсім поіншому. Ті думки зливою опускалися в його

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

хвору від безнадії пам'ять, а мозок, подібно до автомобільних двірників, не встигав їх витирати...

Йому бачилося, що їде від нікчемної тривіальності до змін, тих необхідних і бажаних змін, які наведуть хоч непевний, але рятівний порядок у його голові, котра натерпілась від нього ж самого. А власне, чого ж хотів він? Чого добивався? Щоб життя клало йому до ніг все, чого він хоче? Так не дванадцять років наче, мрії б мали поступово конкретизуватися та ускладнитись... Обманувся він... І обман той ввічливо ховався за чиєюсь широкою спиною, паралельно допиваючи останні краплі давно втраченої надії. Та й чи шукав він того обману? Захотів би – знайшов.

ФОТОАЛЬБОМ

А ти була ніде і скрізь
у нашому фотоальбомі
життя, якого вже немає...
...Ось тут цілуємось. Дивись,
як в небі зорі безсоромні
тихенько фільм про нас знімають.

А тут кохаємо весну,
яка, налякана грозою,
сховалася у наших душах.
Глянь – тут годинник мій заснув;
він так хотів, щоб ми з тобою
були удвох, про час забувши...

У всіх початків є кінець,
кохання теж долає втома:
що ж, врешті, це її робота.
Усе минуле – нанівець.
У нашому фотоальбомі
уже немає наших фото...

ГОЛОВНИЙ БІЛЬ

Лягати у ліжко з мокрою головою –
означає вранці бути незачесаним,
означає, що ти плюєш на симетрію.

Приймати рішення гарячою головою –
означає можливість зробити помилку,
а вчасно її зрозуміти і взятись за голову –
означає, що ти бажаєш навчитися,
бо на помилках вчаться.

Досконало вміти ходити на голові –
означає побачити світ навпаки,
означає, що в реалі тобі нецікаво.

Від шаленого кохання втратити голову –
означає відчути запах життя,
а прожити його з високо піднятою головою –
означає мистецтво. Але дивись під ноги –
щоб часом не впасти.

ІДЕАЛЬНИЙ СВІТ

Триматися в ритмі класно,
коли ти у ногу з часом
ідеш. А інколи – падаєш;
потім встаєш, пригадуєш
шлях до своєї мети,
аби довести
собі, не іншим,
що ти не такий – ти інший.

Залишити все та піти
так легко, якщо тобі йти
нікуди, і є одна дорога –
до Бога.
(На бал чи на страту –
вирішує він). Не мати
в житті гріхів означає –
ти прямуєш до раю.

Знати, що десь є світ,
який тебе порятує від
спеки гарячих людських думок,
дасть шанс зробити крок
назустріч своїм ідеалам, –
мало.
Мало, власне, знати –
треба навчитись його шукати.

НЕСКАЗАНЕ ПОСТУКАЛО В ГОСТИНУ...

Пам'яті Павла Олексійовича Бакланова

З людських очей несе весняну повінь
печаль думок, що Ви уже не з нами...
Минає рік, як Вас Господній човен
відніс у рай небесними річками...

Ні, Ваша смерть – коротке інтермецо
між двох життів... Зізнайтесь мені щиро:
Ви йшли, щоб повернутись в кожне серце
частиною свого... Покійтесь з миром...

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Несказане постукало в гостину,
збудило пам'ять споминами-снами
про Вчителя, про Батька, про Людину...
Ми рік без Вас...а втім – ні...рік із Вами...

НЕДАЛЕКО ДО ВЕСНИ

За вікном чи то дощ, чи то снігу торішнього
сльози
б'ють полтавський асфальт боковими
ударами акви;
ще немає грози, лиш знайомі її суголосся
налагоджують в небі утрачені взимку
контакти.

Рай весняних балад загубився в холодних
мінорах,
допиваючи втомлений день на годину пізніше.
Вічно сонний бабак ще не мріє облишити нору –
він збрехав про весну... але все ще невинний,
безгрішний...

Парки міста вертають залишені в осені
френчі,
птахофонд поспішає з гостинцями в рідні
пороги...
Іще трохи зимових хрестів залишилось на
плечах
молодої весни, і нести їх лишилося трохи...

ЗАХОТІТИ ЗМІНИТИСЯ

Ти віриш, що світ відносний, і що всього того, що ми бачимо, любимо і відчуваємо, можна легко позбутися з допомогою легкої, невидимої руки випадковості? Я знаю, віриш. Бо ти віриш у кохання з першого погляду, але той фрагментарно-бісерний момент теж є випадковістю, і цей факт важко, якщо взагалі можливо, заперечити. І людина, сама того не знаючи, робиться статистом у ситуаціях, де не має ніяких, навіть мізерних важелів впливу на власну підсвідомість.

Ти віриш, а значить, припускаєш існування долі, котра керує нашими справами, не бажаючи нас повідомляти про свої плани. А ті її плани часто вносять несподівані корективи в життя, і ми лишаємося в дурнях – з наслідками, та не обов'язково з висновками. Зробити помилку насправді дуже легко, а створити передумови для унеможливлення її повторення зможе далеко не кожний. Захотіти змінитися. Ось що потрібно.

АФЕКТНИЙ

Коли з будівель спустять прапори
під фаталізм шопенівських канонів,
мої думки покинуть свій поріг
і більше не повернуться додому.

Коли з облич сховається усміх
під канонади дощових патронів,
моє життя залишиться для всіх
історією пальця біля скроні...

Коли із вуст проллється пафос слів,
котрий розчулить люд чужих проспектів,
вернусь на землю подихом вітрів
своїх надій, так схожих на афекти...

ВІТЕР ЗМІН

Я дочекаюсь вітру змін,
який усе стоїть в заторі
даремно втрачених годин
мого життя, моїх історій.

Я дочекаюсь в темноті
свого ліхтарика надії
на краще. Як би я хотів
тебе і рай. А ще постійно

чекатиму вечірніх рим,
в собі поета, в людях – брата.
Я – оптиміст, хоча цей грим
уже дістав. Пора вмиватись.

СТАНСИ

Писала душа уранці
до крику болючі станси,
і плакала океаном,
бо думала – легше стане

хоч трохи. Душі боліло
скалічене часом тіло,
і сил не було терпіти
бите, та не добите...

І каялась душа Богу,
і з глузду повзла потроху
до раю, де мала шанси
колись дописати станси...

8

Не тримай, все одно ж не втримаєш
коло себе мої дороги. Кинь!
Полікую я рани римою,
вип'ю вісім таблеток логіки.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Перебуду десь на обочині
власних мрій і печалей, вірю: я
колись вийду-таки з оточення,
якщо ти не постанеш прірвою…

Вуалюю сумними фарбами,
залишаючи невидимою
безкінечність своєї фабули
на твій розсуд… пусти… не втримаєш…

У ДЗЕРКАЛІ

За ґратами я, за ґратами
безвісті, скованої римами.
Награвся... Уже не гратиму
в цю гру. Ненормально стриманий,

а значить нещасний. Винними
не бачу нікого. Дзеркало
винне, бо в ньому римами
автопортрет начерканий...

БРАВО!

В чайнику закипіла вода.
Це значить – пора пити каву.
Кажуть: "Кава – отрута!",
але продам
життя за одну склянку.
Браво
тим, хто придумав цю фразу!
Може, нап'юсь і помру одразу.

На дорогах лежить лід і сніг.
Пора на роботу, у мене справи.
Кажуть: "Може, ти пішки?";
плюю на всіх,
хто лізе в мої плани.
Браво
тим, хто вкрив льодом трасу!
Може, зірвусь і помру одразу.

По дорозі заїду в фаст-фуд.
Замовлю собі улюблені страви.
Кажуть: "Це небезпечно!".
Але я тут,
бо я люблю ризик.
Браво
тим, хто готує собаче м'ясо!
Буду ситий і мертвий одразу.

У автівці на склі твоє фото.
Посмішка щира і трохи лукава.
Кажуть: "Це не твоє! Є
інші лоти
аукціону життя".
Браво
тобі! Ти є серед сірої маси
лотів. Закохався й помер одразу.

ТЕАТР МОГО ЖИТТЯ

Я сьогодні вмираю на біс:
той же потяг, той шлях і та ж станція…
Відпусти мою руку, змирись:
не врятує мене операція.

Я сьогодні прощаю усім,
а простити собі не судилося.
Вже прожив двадцять осеней, зим,
лиш двадцята весна загубилася…

До життя поміняю замок,
а ключі переплавлю у спогади.
Досить слів. Замовкаю. Замовк…
…німа сцена – прощаюся поглядом…

Десь лишився неспалений міст,
і в тунелях трапляються проблиски;
Ти не плач: це театр – я артист,
а артистів ховають під оплески…

НЕВИДИМЕ

Ну! Стріляй!
Уже ж давно поранила!
Мій маршрут
у рай прямим автобусом...
Кров? Тримай
життя червоні гранули...
...все твоє,
ні краплі поза конкурсом...

Добивай
мене останнім поглядом,
вже давно
у серці ніж самотності...
Лише знай:
я не боюся холоду,
що в вікно
летить з твоєю гордістю...

Пропаду?
Нехай... нехай не житиму...
Що мені –
облишити невидиме...

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Анастасія ***ЧЕРКАСЬКА*** *– учениця 8 класу Полтавської спеціалізованої школи № 29 з поглибленим вивченням англійської мови. Народилася 8 квітня 1998 року в місті Полтаві, перші проби пера здійснила в шість років, і з тих пір полюбила цю справу назавжди. Пише всюди – на вулиці, вдома, в автобусі, вночі під ковдрою та навіть на уроках. Найбільше надихають її сім'я, друзі, природа рідного краю, шкільне життя. Захоплюється вивченням англійської мови, поезією, мріє навчитися добре грати на гітарі та відвідати Лондон. Любить читати, особливо твори О'Генрі та Павла Глазового. Має звання найкращого читача Полтави (2011).*

Пропонуємо добірку текстів Анастасії з її першої (поки що рукописної) книжки поезій, упорядкованої та підготовленої до видання. Хай цей дебют стане для талановитої авторки стимулом для нових натхненних сходжень до вершин художнього слова.

* * *

Цей парк холодний зовсім постарів.
Тут стало так незатишно і сумно...
Він вже не пахне світлом теплих днів.
Тут мертва тиша. Тут уже не шумно.
А люди – як фігури воскові!
Сидять. Сидять собі без справи.
І, знаєте, так холодно мені!
І, знаєте, це все так ранить...
Я хочу осінь! Теплу і живу!
Коли навколо золото сіяє!
Усім я серцем клени полюблю!
Про осінь цю ніхто іще не знає...
Тут буде листя чарівних тонів!
Тут буде сонце! Щире, золотаве.
Тут буде все у мареві сплетінь!
Тут буде все в мереживі яскравім!
Тут буде все. Тут будем я і ти.
Життя тут буде справжнє, обіцяю!
Ласкава осене! Я так тебе чекаю!
Росту поволі. Ти ж – колись – прийди!

* * *

Ви знаєте, я так люблю дощі...
Холодні й сірі, теплі і гарячі.
І так тихенько там... в моїй душі...
Коли дивлюсь на те, як небо плаче...

Тоді неначе соромно мені...
Сидіти десь... на тому підвіконні...
Але дрібниці, я – люблю дощі!
Гарячі й теплі, сірі і холодні.

З дощем, буває, довго говорю...
Ви знаєте, усе він розуміє!
Із серця біль йому ввесь переллю,
Бо тільки дощ так солодко зігріє...
Ви знаєте, я так люблю дощі...
Можливо, зараз це уже не модно...
Гарячі й теплі, сірі і холодні...
Ви знаєте, я так люблю дощі!

* * *

Ранковий ранок. Синя неба синь.
Яскравий промінь ясного світанку.
Гарячий дощ. Тінява тіні тінь.
Приємний сон. Ранковий ранок ранку.

* * *

Тихо-тихо в моїй кімнаті...
Вранці місто ще міцно спить...
Золотим, паперовим лататтям
За вікном листопад шелестить.
Наче спалений жовтий аркуш,
Покружля, відірвавшись, лист.
В килим осені, в килим жалю
Заховсь моїх мислей зміст...
Закриває тепер вже літо
Браму юності на замок.
Тремтячи, нерішуче, невміло
Опадає останній листок...

* * *

Зима. І сніг. І лід. І холод.
Прозорий дим. Гарячий чай.
Туман. І дощ. І іній знову.
І знову сніг. І сонце. Рай.

Весна. Потік. І тепле світло.
І цвіт дерев. І спів птахів.
І ліс, що сонцем весь залитий.
Метелик. Дзвін трави лугів.

Блакитне, синє небо літа.
Буяння фарб. Спекотні дні.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Легеньке плаття, в смужку зшите.
Безмежжя барв. Солодкі сни.

Високий тиск. Магнітні бурі.
І справжні теж... Буяє льон.
Карпати. Синє Чорне море.
Світанок-сон. Рожеве тло.

Дощі. Самотні тротуари.
Туман. І грім. І – знов дощі.
Холодне небо. Сірі хмари.
Мокрющий ліс. Густі кущі.

Мрячить. Вже дощ. Вже град. Вже злива.
І тиша. Потім листопад.
Така вже доля вередлива.
Веселка. Дощ. Веселка. Град.

Зима. І сніг. І лід. І холод.
Прозорий дим. Гарячий чай.
Туман. І дощ. І іній знову.
І знову сніг. І сонце. Рай.

ЛЕТИ НА ВОЛЮ, ПТАШКО!

Лети на волю, пташко,
Лети у ліс, співай.
Тобі у клітці тяжко –
Лети під небокрай.
Лети туди, де сонце,
Лети туди, де гай,
Привіт тим, хто у небі,
Від нас передавай.
Лети на волю, пташко,
Лети в широкий світ.
Тебе лиш там зігріє
Квітучий сонця цвіт.
Лети, співай на волі,
Лети, бо там твій рай.
Лети на волю, пташко,
Шукай красу, шукай!

ЯКА КРАСА ВРЯТУЄ СВІТ?

(за твором В. Близнеця "Звук павутинки")

Бува на світі дві краси –
Душевна й та, що видна,
Звичайно, що тепер в житті
Потрібні нам обидві.
А втім – зів'яне вид і лик,
Чарівність – перебуде...
Краса душі, краса сердець –
Важливіш завжди й всюди.
Дитяча думка, сміх, печаль,
Такі тремкі, чуттєві,
Потрібні більше, ніж краса,
Та, що прийде миттєво.
Якби побільше в нас було
Таких дітей, як Льонька,
Чи, може, дівчинка з веслом –
Його уяви донька!
Адам – душевний чоловік,
Хоча він і не красень.
І кожен з нас – не ідеал,
Проте душею ясен.
Важливо в серці мати щем,
Важливо душу мати!
Усмішку під смутним дощем
Потрібно цінувати.
Герой наш, Ленд, сприймає світ
Незвичним та яскравим.
І сам, мабуть, не зрозумів,
Де дійсне, де уявне...
І ми – з дитячого вікна –
Ввесь світ прозріти можемо.
Життя розхитує човна,
Душа ж – непереможна!

НІЧ НА МОРІ

"Садку..." Т. Г. Шевченка

Горить, палає
Полум'я зірок.
Кругленький місяць
Із-за хмари виглядає.
І під ногами
Сиплеться пісок.
Сорочку темну
Небо одягає.
Блакитні хвилі
Грають у "квача",
Наздоганяють швидко
Одна одну.
На хвилях відблиск,
Схожий на м'яча,
Стриба тихенько
По воді холодній...

ФОНАРИ

В парке нет ни души... В зимнем парке
Одиноко горят фонари...
Светом искренним, светом ярким
От заката до ранней зари...

Вас никто, фонари, не расспросит.
Не расскажет, что было, что есть...
Только изредка в зимнюю проседь
Может кто-то на лавку присесть.

Вы под холодом, стужей и снегом
Обречены стоять допоздна.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

В зимнем парке, в холодном парке
Вас спасет лишь одна весна…

Каждый день, каждый час, минуту,
И опять, и опять, и опять…
Тихим вечером в парк неуютный
Я приду с вами хоть помолчать…

* * *

Среди густого, солнечного леса
Под нежно-белым снегом февраля,
Как будто спрятавшись от странного
прогресса,
Стоит он, еле-еле шевелясь.
Ведь он сумел! Сквозь землю, снег пробился!
(Цвести не каждый сможет в феврале.)
Ах, как хотелось поскорее очутиться
На этой дивной, сказочной земле!
Теперь он гордо смотрит на рассветы,
Теперь свобода в нем кипит, как кровь.
Теперь от облаков, от неба, света
Он просто счастлив. Счастлив вновь и вновь.
Он в инеи серебряных узоров,
Он в капельках холодного дождя.
Стоит, сияя, – согревает взоры,
Привет весны, сигнал календаря…

* * *

В садах вишневых цвет уже опал.
Теперь все пахнет нежно, снежно-бело.
В садах как будто наступил декабрь,
Засыпал землю чистым-чистым снегом.
И под деревьями, прокравшись спешно,
Взмахнешь рукою – дождь из лепестков:
Осядет медленно, так трепетно и нежно,
Повеет ароматом теплых снов…
В саду теперь мужчина в старой шляпе,
С метлой придя, смахнет мой милый снег.
Мой майский снег, ах, что ты с нами сделал…
Мой майский снег. Вишневый теплый мех…

ВЕСНА

Зазвенел ручеек
Звонко,
Задрожали снега
Вдруг,
Закурлыкал журавль
Громко –
И очнулись сады
От вьюг.
Капли рос на оживших
Травах.
Шелестит под ногами
Спорыш.
И, забыв о высоких
Нравах,
Что, березка, одна
Стоишь?
Накрываясь зеленым
Шарфом,
Свежей веткою машет
Сосна.
А на землю широким
Шагом
Приспевает девица-весна –
Весна!

ПРЕЗЕНТУЄМО ВИДАННЯ

[Тут має бути назва]: Антологія сучасної літератури. – Кременчук, 2011. – 158 с.

Дебютна збірка літературно-мистецької групи "Творчий Кременчук" об'єднала тексти двадцяти молодих авторів – поетів і прозаїків. Це Катя Чуранова, Ірина Ярошенко, Павло Жидков, Богдан Чебанов, Тетяна Красельникова, Роман Бублик, Олеся Міфтахова (Панченко), Соня Пітерс, Богдан Духевич, Ірина Ануріна, Олена Маляренко, Світлана Чергенець, Юлія Суперека, Андрій Ткаченко, Валерія Кірєєва, Олександр Ємець, Майя Солнцева, Сашко Ткаченко, Ксенія Хорошеніна, Вікторія Леміжанська. У книзі збережено особливості авторського письма. Ілюстрації зробив Сергій Брильов.

Збірка репрезентує різнобарвні, потужні й монолітні літературні пагіння краю, переконує в невичерпності мистецьких джерел Кременчуччини.

Буде цікавою для молодіжної аудиторії та широких читацьких кіл шанувальників сучасного письменства.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Микола Рябчук

"СЯК-ТАК, АБИЯК": ДВАДЦЯТЬ РОКІВ ПОСТКОМУНІСТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ

Саркастичну формулу "сяк-так, абияк" ("muddling through") на позначення українських реформ і взагалі посткомуністичної трансформації вперше, здається, вжив Олександр Мотиль у статті "Як зрозуміти Україну", опублікованій 1997 року в березневій "Критиці", а невдовзі й у "Harriman Review" (Winter, 1998). У подібних термінах описали розвиток України й Домінік Арель ("плутаний шлях" [10, p. 342–346]), Андрей Лужницький ("рух зиґзаґами" [20]) та Марта Дичок ("рух без змін, зміни без руху" [13]). Усі ці та інші звороти вказують на те саме: відсутність чітких, послідовних та ефективних реформ у країні, котра, попри високі початкові сподівання, так і не стала позитивним прикладом посткомуністичних змін.

Двадцять років тому, коли розпався Совєтський Союз, Україна була однією з найрозвиненіших країн реґіону. Безумовно, комуністична модернізація була перверсивною, й Україна успадкувала від неї ресурсномістку, технологічно відсталу, гіпермілітаризовану промисловість, неефективне сільське господарство, недорозвинену інфраструктуру. Проте за більшістю соціально-економічних показників вона виглядала не гірше від країн Балтії та Центрально-Східної Європи, не кажучи вже про Балкани. Навіть коли врахувати характерну для всіх постсовєтських держав низьку соціальну згуртованість та взаємодовіру, глибоко закорінений правовий нігілізм, повсюдну корупцію, дисфункціональність усіх інституцій та специфічну совєтську (чи східноєвропейську, як вважає Джордж Шопфлін) політичну культуру [32], Україна все одно мусила б трансформуватися принаймні на рівні Румунії та Болгарії чи Албанії-Македонії.

А проте, на відміну від відсталіших балканських країн, Україна зіткнулася з двома специфічними проблемами, які істотно ускладнили її інтеґрацію у євроатлантичний світ і посткомуністичну трансформацію загалом. По-перше, це проблема національної ідентичності, що її українці схильні недооцінювати й заперечувати, а європейці, навпаки, – перебільшувати й есенціалізувати. І, по-друге, це проблема уявної приналежності України до російської сфери впливу, до "упривілейованих інтересів" Кремля, що її європейці на словах заперечують, проте практичними діями лише підтверджують, посилюючи цим українські неврози та ресентименти й непрямим чином заохочуючи росіян до ще аґресивнішої поведінки. Першу проблему добре ілюструють журналістські кліше про гаданий поділ України на буцімто "націоналістичний" Захід і так званий "проросійський" Схід. Другу проблему відображено в поширених стереотипах цинічного Заходу та зловмисної Росії, що потайки домовляються коштом України за її спиною.

Жоден стереотип не є цілком безпідставним. Проблему ідентичності та пов'язану з нею проблему ціннісних орієнтацій засвідчують найрізноманітніші соціологічні дослідження. Декотрі з них показують високу кореляцію між типом/силою національної ідентичності та соціально-політичними настановами [33], що ретранслюються зокрема й у різну електоральну поведінку та, відповідно, чітку реґіональну поляризацію, помітну в результатах усіх виборів [9]. "Російську" проблему підтверджують досить численні приклади застосування Заходом подвійних стандартів як у Східній Європі, так і в цілому світі, де цинічна Realpolitik раз-у-раз спонукає до жертвування ідеалами й цінностями задля практичних інтересів.

Українці зіткнулися з цією Realpolitik ще в 1918–1920 рр., коли держави Антанти

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

не лише не підтримали їхніх національно-визвольних змагань, а й стали на боці їхніх сильніших супротивників. Ще драматичнішим і абсолютно ганебним було цілковите іґнорування західними урядами організованого більшовиками Голодомору. Суто інструментальне ставлення до України – підрядне щодо значно важливіших стосунків з Росією – помітне і в сьогоднішніх діях та висловлюваннях західноєвропейських політиків. Робоча записка, підготовлена міністерствами закордонних справ Франції та Німеччини 2000 року, напередодні великого розширення Євросоюзу, стверджує, зокрема, що "прийняття України до ЄС означатиме ізоляцію Росії. Тому досить обмежитися тісною співпрацею з Києвом. Євросоюз не повинен розширюватися далі на схід..." [22] (див. докладніше про це в моїй статті "Метафори зради" [3; 29]).

Стереотипи виникають тоді, коли реальні явища сприймаються некритично, однобоко, в містифікованому, есенціалізованому та спрощеному вигляді. Журналістське кліше України, поділеної на "націоналістичний" Захід та "проросійський" Схід, безумовно, відбиває певну реальність (ідентичнісні та політико-реґіональні відмінності), проте водночас спотворює цю реальність, накидаючи досить фальшиве уявлення про суть самого поділу. Що, наприклад, означають терміни "націоналістичний" і "проросійський" у поширеній журналістській мантрі? Чому бінарну опозицію створено з двох прикметників, які не є насправді бінарно опозиційними? І які наслідки цієї мовної маніпуляції? Чи не підказує вона, що "націоналістичний" Захід – більш ксенофобський і тому небезпечніший, аніж не-націоналістичний (себто інтернаціоналістський? космополітичний? толерантний?) Схід? І чи не випливає з тої фальшивої бінарної опозиції, що сам факт "проросійськості" (хоч би що вона означала) робить когось менш "націоналістичним", а отже, морально зрілішим і політично респектабельнішим від того, хто не є "проросійським" (або є недостатньо "проросійським")? Чи не стає таким чином "проросійськість" синонімом "нормальності", а її брак – цілком у дусі совєтської пропаґанди – синонімом "націоналізму"?

Тож чи не було б правильніше й інтелектуально порядніше підставити реальні антоніми в цю псевдо-бінарну формулу? І протиставити (якщо вже так кортить) "проросійському" Сходові – "проєвропейський" Захід? Або, коли дуже вже муляє очі український "націоналізм" Західної України, – протиставити йому російсько-совєтський націоналізм України Східної?

Подібну деконструкцію й проблематизацію варто застосувати і до стереотипу "цинічного" та "зрадливого" євроатлантичного Заходу. У нашому випадку найцікавіше і, ймовірно, найнеприємніше для українців питання варто сформулювати так: "А чи не є Захід таким піддатливим на російські маніпуляції і готовим так легко пожертвувати Україною задля якихось своїх геополітичних, економічних та інших вигод саме тому, що Україна так і не стала надійною і відповідальною державою, а самі українці насправді ще більш піддатливі на російські маніпуляції, ніж Захід, і ще менш за нього готові будь-чим пожертвувати заради власної незалежності та декларативної європейської інтеґрації?". І чи не дистанціюється Захід від України з тих самих причин, що й від Туреччини? Адже обидві країни й справді мають велику і досить впливову прозахідну меншість, обидві проголошують євроінтеґрацію своєю метою і навіть роблять дещо в цьому напрямку, а проте, обидві мають так само велику й впливову антизахідну більшість, зорієнтовану на традиційні антиєвропейські цінності, що їх репрезентує в одному випадку середньовічна мусульманська духовна спільнота "умма", у другому – така ж архаїчна російсько-імперська православно-слов'янська уявна спільнота – "русский мир". У всіх цих країнах, що межують із Євросоюзом на півдні і сході, проникливо зауважує Йозеф Ланґер, "точиться більш або менш відкрита громадянська війна, в основі якої – незгода щодо засвоєння чи відкинення західних цінностей" [19].

Поразка західників у цих країнах, особливо в таких великих і вже достатньо вестернізованих, як Туреччина й Україна, може мати для Заходу справді катастрофічні наслідки. Проте з цього зовсім не випливає, що Захід, закинувши все, повинен робити за турків та українців їхні домашні завдання.

Енергія міфу

Можна сказати, що більшість внутрішніх і зовнішніх проблем, із якими борюкається сьогоднішня Україна, тою чи тою мірою пов'язані з невирішеною проблемою ідентичності. Україна, по суті, змагається з наслідками злоякісного історичного міфу, що, будучи інтерналізованим, фатально вплинув на становлення української ідентичності й

так само фатально, будучи інтернаціоналізованим, вплинув на сприйняття України світовою спільнотою. Ідеться про міф так званої "тисячолітньої російської держави", котра, насправді, не була ні російською, ні тисячолітньою. Важко назвати ще якийсь міф, котрий зробив би таку карколомну міжнародну кар'єру в ролі незаперечної історичної "правди". На кілька століть він непохитно утвердився в університетах і наукових працях, розмножився в мас-медіях та маскульті й зробився такою собі прописною істиною, ставити під сумнів яку могли лише божевільні та націоналісти (тобто теж божевільні, тільки специфічного виду). Сама відсутність у західних мовах прикметника "руський" великою мірою ілюструє його потугу: в рамках цього імперського міфу просто немає потреби розрізняти словесно те, що вважають історично тотожним.

Сконструйований на межі XVII–XVIII століть – приблизно в той самий час і в той самий спосіб, до речі, що й міф про Румунію як спадкоємицю Стародавнього Риму, – києворуський міф відкидав, по суті, золотоординську спадщину Московського царства і винаходив нову спадщину, київську, про яку в попередні століття московські царі, за проникливим спостереженням Едварда Кінана, навіть не думали [18]. Цілий ланцюг додаткових маніпуляцій було пророблено для надання міфові більшої переконливості і привабливості. Конґломерат середньовічних князівств, доволі слабко поєднаних кровними зв'язками, без ефективних комунікацій і спільного адміністративного апарату, було піднесено до ранґу "імперії" – попередниці теперішньої Російської, її, сказати б, історичної префіґурації. Досить віддалений генеалогічний зв'язок московських князів із київськими – загалом тривіальний для тогочасної Європи, де всі правителі були до якоїсь міри родичами одне одного, – було доповнено ще й церковною спадкоємністю і таким чином сакралізовано. По суті, русько-православна "умма" була одержавлена, інституціалізована як імперія на чолі з Божим помазаником, а імперія – сакралізована як синкретична спільнота не лише підданих, а й вірних. І навіть на фонетичному рівні було утверджено міфічний зв'язок із Руссю через просту, проте ефективну заміну традиційної назви Московія на спеціально сконструйовану у квазілатинському, "архаїчному" стилі самоназву "Росія".

Винайдення "Росії" мало відтак для Русі та русинів-українців куди серйозніші політичні наслідки, ніж винайдення "Румунії" для римлян чи, скажімо, "Великобританії" – для бретанців. По-перше, воно леґітимізувало територіальні претензії Москви/Петербурґа до начебто "російських" земель і, зокрема, до Києва, тобто до України і Білорусі, котрі ніколи не належали Московському царству, проте за допомогою простого перейменування перетворювалися на історичну частину міфічної Русі-Росії. Знищення Польщі та загарбання Росією її східних – білорусько-українських – земель стало закономірним наслідком безневинної начебто історико-філологічної маніпуляції. А по-друге, фіктивна спадкоємність Москви щодо Києва ефективно делеґітимізувала саме існування українців та білорусів, оскільки і ті, й ті були "руськими", а отже, "росіянами" – дарма що насправді до XVIII століття не мали з московитами майже нічого спільного. Власне, навіть сьогодні, після двох століть брутальної русифікації, українська та білоруська мови є значно ближчими одна до одної і навіть до польської (лексично), аніж до російської. Православ'я на цих теренах завжди було відкритішим до західних впливів, освіченішим та екуменічним, а сама церква (до її підпорядкування Москві) була радше інституцією громадянського суспільства, ніж авторитарної держави [35].

Парадоксальним чином міф "Київської Росії" виявився надзвичайно шкідливим не лише для українців та білорусів, існування яких він засадничо заперечував, а й для самих росіян, оскільки суттєво затримав їхнє перетворення в модерну націю. Задля уявної "спадкоємності" Москви щодо Києва він поклав надто сильний і вже навіть на той час досить анахронічний наголос на релігійній (православній) ідентичності східних слов'ян як основі їхньої квазі-національної єдності і зробив малоістотні в модерну добу династичні зв'язки між київськими князями та московськими царями інституційною леґітимізацією новочасної російської держави. Таким чином, у рамках міфу не лишилося жодного місця для появи модерної громадянської ідентичності й жодних можливостей для формування новочасних державних інституцій у моноліті сакралізованого самодержавства та одержавленого сакрум.

Середньовічна православна "умма" як суто духовна спільнота вірних була одержавлена і перетворена на політизовану (панслов'янську) спільноту імперських підда-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

них. Заміна православного месіанізму на комуністичний не змінила загального характеру русько-російської "умми", її анахронічної державної інституціалізії та засадничо негромадянського способу ототожнення з нею з боку підданих. "Русский мир" є й сьогодні своєрідним аналогом "умми", що фактично визнають консервативні російські мислителі, заявляючи про спорідненість власного панслов'янсько-православного фундаменталізму з ісламським на противагу ворожому західному лібералізмові. "Православна й ісламська традиції майже в усьому подібні, – твердить знаний кремлівський "геостратег" Алєксандр Дуґін. – Ми однаково відкидаємо специфічні аспекти світської, західної, європейської, індивідуалістичної концепції прав людини". Інший кремлівський пропаґандист і промотор "русского мира" патріарх Кіріл (Ґундяєв) переконаний, що є "цінності не менш важливі, ніж права людини. Це – віра, етика, церковні таїнства, Вітчизна" [12].

Розвінчання й відкинення архаїчного "києворуського" міфу виглядає відтак надзвичайно важливим для успішного розвитку всіх трьох східнослов'янських народів, а особливо для росіян, котрі найглибше його інтерналізували й найвідчайдушніше борються за його збереження. Цей злоякісний міф системно посилює антизахідні, антимодерні й фактично антимодернізаційні сили в усіх трьох країнах, наголошуючи засадничу "іншість" есенціалізованої євразійсько-східнослов'янсько-православної цивілізації та відкидаючи західні цінності й інституції, включно з поняттями прав людини, громадянської національної ідентичності та ліберально-демократичної держави-нації як єдиної новочасної альтернативи домодерній патримоніальній імперії. Православно-східнослов'янська "умма" – "русский мир" – ідеологічно обслуговує саморуйнівну війну із Заходом та безперспективне збереження домодерних норм, звичаїв, практик, інституцій. Майже двохсотлітнє протистояння "західників" і "слов'янофілів" є лише частковим відбиттям фундаментальнішого "зіткнення цивілізацій" і "змагання ідентичностей" у новочасній Росії, а до певної міри і в Білорусі та Україні.

З-поміж трьох східнослов'янських народів українці, схоже, просунулися найдалі в емансипації від "умми" та конструюванні модерної національної самтотожності. Проте цей процес ще далекий від завершення, що легко помітити, зокрема, з актуальних політичних та ідеологічних баталій. Українській національній ідентичності в Україні протистоїть нині не російська імперська й, тим більш, не російська національна ідентичності, а – специфічний різновид місцевої, постімперської ідентичності, що її за браком іншого терміна можна окреслити як "малоросійська" чи "креольська". У певному сенсі (насамперед територіальному, але також політичному і почасти навіть культурному) ця ідентичність є теж українською. Проте, на відміну від української національної, котра протягом двох століть формувалася в процесі болісного виокремлення з русько-православної "умми" через протиставлення себе російському "Іншому" й уявно-символічне ототожнення із Заходом, українська "креольська" ідентичність сформувалася фактично в межах "умми" як продукт її напіврозпаду, перетворившись з імперсько-реґіональної ідентичності в різновид національної щойно після здобуття Україною незалежності й великою мірою завдяки їй. Якщо у випадку української національної ідентичності культурна й ментально-психологічна еманципація її носіїв від імперії передувала емансипації політичній, то у випадку "креольської" ідентичності політична емансипація (розпад СССР) виявилася первісною, натомість культурна й ментально-психологічна емансипація від імперії залишається перспективним проектом, який може реалізуватися по-різному або й не реалізуватися зовсім.

Суперечливі ідентичності

Вісім років тому американський автор проникливо зауважив, що головна відмінність між західними "новими незалежними державами" колишнього СССР, з одного боку, та балканськими державами, з іншого, полягає не в економіці, політичній культурі, правовій свідомості, масштабах корупції тощо. Найголовніша, якщо не єдина справді істотна відмінність між двома цими групами криється в їхній ідентичності [34]. Відповідно й російський чинник проявляється щодо них по-різному. Якщо в одному випадку Росія має і бажання, і здатність маніпулювати цими країнами, то в другому така здатність, а відповідно й бажання є значно меншими. В цьому сенсі головною проблемою України є не те, що вона "лише невеликою мірою була зачеплена еволюцією політичних структур від авторитаризму до плюралізму, яка відбулась у Західному світі за останніх п'ятсот ро-

ків" [14; 15]. Балканські країни теж не вельми були нею зачеплені. Проте, і це значно важливіше, вони не стали частиною середньовічної "умми", не інтерналізували (в основній своїй масі) наднаціональної мусульманської ідентичності під отоманськими турками – на відміну від українців та білорусів, котрі інтерналізували русько-східнослов'янську ідентичність як таке собі одержавлене продовження ідентичності русько-православної із засадничо антизахідними й антимодерними компонентами.

Совєтський тоталітаризм із його лютим антизахідництвом, політичним терором та "антинаціоналістичною" пропаґандою лише зміцнив наднаціональну східнослов'янську ідентичність у більшості українців та білорусів. В обох цих випадках головним і безмірно ворожим "Іншим" проголошувався не лише зловмисний та лиходійний Захід, а й ті прозахідні українці та білоруси, котрі єретично відпали від сходнослов'янської "умми". Характерно, що навіть сьогодні, по двадцяти роках незалежності, жителі Центральної України почувають більшу соціальну дистанцію до західних українців (котрі давно вже й безповоротно від "умми" відпали), ніж до росіян. А жителі Півдня та Сходу вважають не лише "западенців", а й жителів Центральної України чужішими за росіян і навіть за білорусів (у їхній уяві – повністю зрусифікованих/совєтизованих, а отже – "формальніших", "своїших").

Результати соціологічних досліджень дають чимало матеріалу для роздумів про "разючі відмінності між заходом країни та сходом і півднем – у всьому, що стосується цінності незалежності, ролі й статусу в Україні російської мови, суті стосунків із Росією, геополітичної орієнтації тощо, – словом, феномену, центрального для повсякчасних дебатів про «дві України»" [4; 28; 37; 40]. Але вони ж таки створюють ґрунт і для найрізноманітніших інтелектуальних та політичних спекуляцій. Здебільшого ці спекуляції досить наївні й некомпетентні (що зовсім не означає, що цілком нешкідливі) [11; 16; 23, р. 11; 24; 25; 30; 36]. Подеколи вони зумисне провокативні, аґресивні й загрозливі – як, скажімо, репліка Путіна Бушеві в Бухаресті на саміті НАТО, що "Україна – це навіть не країна" [31], або "обмовка" в інтерв'ю журналові "Time": "Україна дуже близька до нас, майже половина її населення має друзів або родичів у Росії. В Україні офіційно живе 17 мільйонів етнічних росіян. Майже 100% населення вважають російську рідною мовою" [27]. (Насправді, за даними останнього перепису населення, 2001 року в Україні проживало 7,8 мільйонів росіян і близько 30% населення країни називало рідною мовою російську [38].) Невдовзі в розмові з Обамою Путін знову заявив про "17 мільйонів росіян в Україні", підтвердивши тим, що йдеться аж ніяк не про випадкову обмовку (17 мільйонів замість 17 відсотків, або 17 замість 7), а таки про свідому провокацію [26].

Незалежно, зрештою, від щирості та правдивості цих заяв, усі вони обслуговують спільне пропагандистське послання – утверджують як самоочевидну й загальновизнану ідею драматичного поділу України на українську й російську (чи україномовну й російськомовну) частини і про буцімто прагнення тої другої відокремитися від України і приєднатися до Росії з огляду на свою одвічну й органічну до неї приналежність. Ця ідея насправді така ж наївна, як і припущення, що англомовна більшість Ірландії хоче приєднатися до Великобританії, квебекці – до Франції, а іспаномовні жителі Латинської Америки мріють про возз'єднання з Іспанією.

Загальнонаціональне опитування, проведене в грудні 2004 року, у самий розпал сепаратистських погроз із боку донецької владної олігархії, переляканої Помаранчевою революцією, показало, що українці не підтримують ані утворення незалежної держави в межах південно-східної України (8,8 % "за", 82,3 % "проти"), ані автономії Донецького реґіону (8,1 % "за", 83,4 % "проти"), ані відокремлення Донецької області від України та приєднання до Росії (5,9 % "за", 86,2 % "проти"). У 2007-му абсолютна більшість респондентів (89,5 %) заявили, що бачать майбутнє свого реґіону в межах України. При цьому 88,2 % опитаних категорично висловилися проти відокремлення їхньої області від України й утворення незалежної держави; 85 % – проти відокремлення і приєднання до іншої держави; і 74,1 % – проти надання їхній області автономного статусу в межах України. На півдні країни сепаратистські тенденції підтримали 8,1 % опитаних (переважно в Криму), на сході – 4,8 %. При цьому цікаво, що позиція росіян і русофобів в Україні стосовно територіальної цілісності країни не надто відрізняється від позиції решти населення: 79 % опитаних росіян висловилися проти незалежності їхньої області, 77 % проти її приєднання до іншої держави, і 60 % – проти федералізації України [6, с. 20].

Навесні 2008 року абсолютна більшість опитаних (87,5 %) заявила, що вважає Україну своєю батьківщиною, і переважна більшість (68,5 %) при тому ствердила, що пишається своїм громадянством [5]. У 2005-му майже 75 % опитаних назвали себе патріотами України [8, с. 12]. При цьому, знову ж таки, настрої росіян та русофобів не надто відрізнялися від загальнонаціональних: 86 % респондентів із цієї групи визнали Україну своєю батьківщиною і 72 % назвали себе її патріотами [2].

Опитування, проведене в Україні наприкінці жовтня 2008 року, у розпал світової економічної кризи, засвідчило, що лише 20 % респондентів не проти проміняти національну незалежність на економічний добробут, тимчасом як 65 % рішуче проти такого обміну. Реґіональні показники дещо відрізняються – на Заході "обмін" підтримує лише 13 %, на Сході 24 %, тимчасом як рішуче відкидає таку пропозицію відповідно 70 % і 62 %. Проте загальне позитивне ставлення до незалежності як спільної цінності зберігається скрізь, попри загострення економічних проблем [7].

Поділені, але не розколені

Щоб краще зрозуміти українські реалії, слід пам'ятати, що мовні й етнічні ідентичності жителів України є досить часто гібридними, розмитими та нестабільними. Якщо, скажімо, розширити можливі варіанти етнічної самоідентифікації респондентів, передбачивши в анкетах ширший спектр відповідей, то ми з'ясуємо, що "виключно українцями" себе вважає лише 56 % опитаних, "виключно росіянами" – лише 11 %, натомість аж 27 % зараховує себе до проміжних груп, себто вважає себе одночасно, хоч і різною мірою, й росіянами, й українцями [39, p. 32]. Так само плинною і неоднозначною є мовна самоідентифікація багатьох громадян у країні, де практично всі розуміють і українську, й російську, і де три чверті населення можуть вільно спілкуватися обома мовами, залежно від обставин.

Україна, поза всякими сумнівами, поділена – мовно, культурно, релігійно, політично, реґіонально. А проте в ній немає чіткої географічної лінії, вздовж якої би можна було безболісно розділити цілу країну – як це прогнозують або й дораджують міжнародні оглядачі і як, може, й справді було б зручніше для реалізації двох досить різних, важко сумісних між собою національних проектів. Точніше – таких ліній є надто багато і водночас у багатьох випадках їх бракує, тому що різні групи та ідентичності перемішуються, взаємодіють, витворюють гібридні й перехідні форми з плинними межами та постійною дифузією й мутацією ідентифікаційних прикмет.

Традиційний поділ на "Схід" і "Захід", що його так полюбляють зарубіжні оглядачі, є справді виразний, коли обмежити той напівміфічний "Схід", скажімо, Донбасом, а напівміфічний "Захід" – Галичиною. Проте мірою просування з обох кінців України до центру контрасти блякнуть і відмінності затираються. Дедалі виразнішими натомість стають гібридність, еклектицизм, подеколи в курйозних формах, котрі можна було б назвати постмодерними, коли б ця країна не перебувала насправді за багатьма показниками в домодерному стані.

Найвідчутнішим і, безумовно, нейнебезпечнішим є ідеологічний поділ, який ретранслюється в поділ політичний та, відповідно, в чіткі електоральні преференції в "помаранчевих" реґіонах історичної Речі Посполитої й Гетьманщини та "блакитних" реґіонах історичного "Дикого поля". В основі цього ідеологічного поділу лежать різні, щоб не сказати діаметрально протилежні, уявлення про українське минуле й майбутнє та про українську ідентичність узагалі. Один проект – український національний – можна окреслити також як "центрально-східноєвропейський" – і з огляду на його генеалогічну та, сказати б, дискурсивну подібність до більшості інших східноєвропейських національних проектів, і з огляду на його нормативні орієнтації та зовнішньополітичні інтенції. Він ґрунтується на переконанні, що Україна є засадничо європейською нацією і, хоч її розвиток був затриманий та спотворений русифікацією й совєтизацією, вона все ж прагне "повернутися до Європи", подібно до всіх її східноєвропейських сусідів.

Другий проект – український "креольський" (чи "малоросійський") – можна окреслити як східнослов'янський, виразно зорієнтований на всіх рівнях у протилежний, антизахідний бік. Опис цього проекту є значно складнішим, оскільки він лише недавно виокремився з суто реґіонального "малоросійства" і ще до кінця не оформився як проект саме національний. Наразі йому бракує символічних ресурсів і послідовного, внутрішньо зв'язаного й несуперечливого наративу. Еклектичні запозичення з різних дискурсів – від імперсько-українофобсько-

го, панслов'янського й православно-фундаменталістського до неосовєтського чи навіть українсько-нативістського – використовуються поки що інструментально, залежно від ситуації та специфічної цілі, проте не витворюють ще цілісності, необхідної для національного (чи такого, що прагне стати національним) проекту.

Фактично він є поки що перехідним явищем – від суто колоніального малоросійства до постколоніального українства чи, ймовірніше, до неоколоніального креольства. Проект мовби коливається між старосвітським імперським реґіоналізмом (психологічним, культурним і політичним) та новочасним постімперським креольством, яке утверджує власне домінування – домінування урбанізованих, освіченіших, заможніших колоністів – над відсталішими, марґіналізованими, переважно рустикальними тубільцями.

Хоч як це парадоксально, але саме цей проект був підтриманий у грудні 1991-го двома третинами тогочасного дорослого населення України, котре проголосувало на референдумі за формальне відокремлення України як території від Москви, проте зі збереженням старих колоніальних інституцій, кадрів (на чолі з Леонідом Кравчуком), практик та, як з'ясувалось невдовзі, структурних механізмів домінування колоніальних "еліт" над аборигенами. Натомість за антиколоніальний проект, представлений несовєтськими кандидатами (насамперед В'ячеславом Чорноволом), проголосувало менше третини.

За десять років ситуація дещо змінилася – не в останню чергу внаслідок зміцнення української національної ідентичності та поступового розвитку громадянського суспільства. Співвідношення сил між прихильниками двох альтернативних проектів зробилося більш-менш рівним. Починаючи від 2002 року, проєвропейські, демократичні партії та кандидати отримують на всіх виборах приблизно ту саму кількість голосів, що й проросійські/совєтофільські. Доля виборів, таким чином, вирішується проміжною, украй нестабільною групою виборців, котрі чітко не визначилися й тому легко піддаються найнепередбачуванішим хвилевим чинникам. Так само опортуністичною і кон'юнктурною виявляється й поведінка значної групи політиків, котрі цих виборців прямим чи непрямим чином репрезентують. Консолідація демократії, як, утім, і авторитаризму, за таких обставин виявляється доволі проблематичною.

У пошуках нової парадигми

Помаранчева революція 2004 року показала відносну силу українського громадянського суспільства, здатного – спільно з низкою ситуативних союзників – протистояти авторитарному тискові олігархічної влади і навіть активно протестувати проти грубих виборчих фальсифікацій. Водночас революція показала відносну слабкість суспільства, нездатного належно проконтролювати приведених ним до влади революційних лідерів та спонукати їх до здійснення широкомасштабних реформ.

Усупереч сподіванням, Помаранчева революція не стала українським аналогом східноєвропейських оксамитних революцій 1989 року, оскільки не змінила радикально старої системи, не усунула від влади скорумпованих авторитарних еліт і не встановила справді нових, ліберально-демократичних правил гри в рамках фундаментально реформованої правової держави. Замість почати й рішуче утвердити в масштабах усієї країни гру за чіткими й однаковими для всіх правилами, помаранчеві лідери продовжили звичну і характерну для всіх квазі-демократичних режимів гру з правилами. Внутрішні поділи в їхньому таборі зробили, однак, цю гру набагато менш ефективною, ніж у мафійно консолідованіших попередників та опонентів, що врешті й призвело до цілковитого паралічу та колапсу помаранчевої влади і тріумфального повернення на всі керівні позиції представників найреакційнішої, найкорумпованішої і найавторитарнішої частини попереднього режиму – так званого "донецького клану".

За кілька місяців після свого обрання в лютому 2010 року президент Віктор Янукович, не надто церемонячись із Конституцією та іншими законами й правилами, узурпував із прибічниками практично всю владу в країні й розпочав досить енергійне переслідування політичної опозиції з виразним наміром установити в Україні "керовану демократію" російського зразка. Як і за Леоніда Кучми, в якого Янукович два роки (2002–2004) був довіреним прем'єр-міністром, вибіркове застосування права й заснований на цьому політичний та економічний шантаж знову стали основним інструментом здійснення державної влади.

Водночас, усупереч багатьом прогнозам, Янукович не опанував, принаймні поки що, кучмівського "центризму", який полягав у маневруванні між різними кланами та показній

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

державницькій "миротворчості" – зрівноважуванні інтересів сходу й заходу, совєтофілів і атлантистів, проросійських і українських націонал-радикалів. На відміну від усіх своїх попередників, Віктор Янукович зробив виразну й однозначну ставку на російськомовний, переважно совєтофільський і досить часто українофобський електорат, не погребувавши навіть призначенням одіозного україножера Дмитра Табачника на посаду міністра освіти та безсоромним фаворизуванням православної церкви Московського патріархату коштом усіх інших українських церков. Від березня 2010 року Януковичів уряд здійснює політику повзучої, проте досить послідовної ресовєтизації та русифікації символічного простору, національного наративу й мовно-культурної самоідентифікації населення.

З погляду панівної російськомовної олігархії така політика є по-своєму слушною. "За це [за приниження й упослідження українців] їхній електорат їх і любить, – вважає письменник Юрій Андрухович. – За це він пробачить їм будь-яке "покращення життя" і все одно, за будь-яких обставин, за них голосуватиме. Бо вони ж "нагнулі бендєр" – і це найголовніше" [1]. Ці люди навряд чи читали дослідження Стівена Шульмана про кореляцію між українською ідентичністю громадян та їхньою прозахідною, проринковою, продемократичною орієнтацією. Проте діють вони цілком відповідно до Шульманових спостережень: всіма доступними засобами намагаються ослабити українську ідентичність – як головну перешкоду їхньому авторитарному врядуванню, і заступити її звичнішою і зручнішою для себе ідентичністю гомосовєтікуса, засадничо антизахідною й антиліберальною, – різновидом тієї самої російсько-совєтсько-східнослов'янської ідентичності, що її подібні авторитарні режими плекають у Росії, Білорусі та Придністров'ї. Тому, як прогнозує Олександр Мотиль, "українцям слід очікувати, що наступ на демократію й українську ідентичність триватиме. Справді, оскільки українська мова, культура й ідентичність пов'язуються з демократією і Заходом, а російська мова, культура й ідентичність, на жаль, – з авторитаризмом і совєтським минулим, Янукович повинен атакувати і демократію, й українську ідентичність з однаковим завзяттям" [21].

В обмеженій часовій перспективі така політика здатна принести президентові та його оточенню певну вигоду, проте у віддаленішому майбутньому може мати принаймні два фатальних для держави і нації наслідки. По-перше, вона позбавляє Україну реальних шансів на повноцінну модернізацію й просування в перший світ, – оскільки те й те в специфічних реґіональних умовах є можливим лише на шляху всебічної євроатлантичної інтеґрації, якої без союзу з демократичною частиною суспільства та прийняття демократичних правил гри не осягнути. По-друге, така політика антагонізує значну частину населення й веде до поглиблення наявних мовно-культурних поділів та, в кінцевому підсумку, до розколу країни або її "ольстеризації". І по-третє, ескалація внутрішнього конфлікту та репресивних дій уряду неминуче веде до "лукашенкізації" режиму, тобто його міжнародної ізоляції й потрапляння під повний контроль Росії, що означає, зокрема, консервацію і поглиблення всебічної цивілізаційної відсталості.

Відчуття цих загроз, схоже, спонукає режим – принаймні прагматичну його частину – повернутися до кучмівської політики зовнішньої "багатовекторності" та внутрішнього "центризму", проте з цілої низки причин ця опортуністична політика "моментократії" – "сяк-так, абияк" – не є нині реальною. Одну з цих причин ще два року тому відзначили Адріан Каратницький та Олександр Мотиль: Росія більше не схильна толерувати багатовекторні ігри Києва й вимагає від нього цілковитого послуху [17]. Дедалі менше готовий грати в ці ігри й Брюсель. Євросоюзові, схоже, набридло толерувати антиєвропейську за своїм духом політику авторитарного українського уряду лише на тій підставі, що він невпинно декларує свою "проєвропейськість". Так само малореальною є нині й відбудова для уряду квазі-центристської ніші. З одного боку, комуністична загроза, яку успішно експлуатував у 1990-х роках Леонід Кучма, зійшла нанівець, а совєтофільський електорат КПУ й ПСПУ став фактично електоратом Партії реґіонів. А з другого боку, "націоналістична загроза", попри всі зусилля Януковичевих політтехнологів її роздмухати, так і не набула достатньо переконливих вимірів.

Сказане, зрозуміло, не означає, що уряд Януковича відважиться, за прикладом Лукашенка, на радикальну ресовєтизацію країни та перетворення її в поліцейську державу – з усім міжнародними наслідками, які з цього випливають. Тим більше не означає це готовності української олігархії до реальної демократизації та європеїзації країни, себто – відмови від звичної монополії в усіх галузях і запровадження чесної, а тому абсолютно

незвичної і небезпечної для них політичної та економічної конкуренції. Скоріш за все режим якийсь час вагатиметься між репресивними діями в стилі Лукашенка та маніпулятивними заходами в стилі Кучми, причому остаточний вибір на користь тої чи тої політики доведеться зробити 2012-го чи, найпізніше, 2015 року – у зв'язку з парламентськими та президентськими виборами і цілком реальною загрозою втрати влади. Характер вибору залежатиме від того, що на тоді видаватиметься режимові небезпечнішим: прихід до влади опозиції чи міжнародні санкції за фальсифікацію виборів.

Висновок

Протягом двадцяти років Україна розвивалася без чіткої стратегії, опортуністично реаґуючи на хвилеві виклики або ж просто їх за змогою уникаючи. Мовно-культурні поділи та несформована національна ідентичність істотно посилили загальну амбівалентність суспільства й ускладнили процес посткомуністичної трансформації. По-перше, вони ослабили суспільну довіру, згуртованість, солідарність і об'єктивно зменшили без того низький рівень соціального капіталу. По-друге, вони полегшили виживання поганим політикам, котрі можуть приховати власну нездарність і непорядність демагогічними гаслами; електорат, таким чином, мобілізується не довкола конкретних політичних програм, а просто довкола "наших поганих хлопців" супроти "чужих". По-третє, вони зробили суспільство вразливим щодо зовнішніх маніпуляцій – насамперед з боку Росії. І по-четверте, поглибили в багатьох відчуття обложеної фортеці, обмеживши тим самим обсяг, зміст та відвертість інтелектуальних дискусій, спонукаючи супротивні сторони говорити й робити не те, що правильно, а те, що вигідно. Ці поділи, як слушно зауважили Мотиль і Каратницький, "впроваджують політику ідентичності геть у все, роблячи компроміс дуже важким" [17].

Подолання такого роду "поділів" є досить складним, хоч, у принципі, як показує досвід окремих країн, цілком можливим. Для цього, однак, потрібна певна національна консолідація на альтернативних засадах, якими могла б бути історія економічного успіху, правова держава, ліберально-демократичні правила гри – словом, усе те, чого досягти за наявних ідентичнісних поділів і конфронтацій доволі проблематично. Помаранчева революція була спробою розірвати порочне коло, проте відчинене нею вікно можливостей досить швидко зачинилося. Це, звісно, не означає, що всі шанси безнадійно змарновані і не варт працювати над відчиненням нового вікна.

Література

1. Андрухович Ю. Навіщо Януковичу червоний прапор? [Електронний ресурс] / Юрій Андрухович. – Режим доступу: http://www.unian.net/ukr/news/news-437640.html.
2. Дзеркало тижня. – 2008. – № 18. – 17–23 травня.
3. Рябчук М. Метафори зради / Микола Рябчук // Критика. – 2009. – № 7–8.
4. Сольчаник Р. Хто ці люди? / Роман Сольчаник // Критика. – 2009. – № 7–8.
5. Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kipu.com.ua/Komment/2009.03/k_18_03.html.
6. Формування спільної ідентичності громадян України: перспективи і виклики // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 9.
7. Центр з інформаційних проблем територій Національної Академії Наук України, загальноукраїнське соціологічне дослідження, 29–31.10.2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://maidan.org.ua/static/news/2007/1226089879.html.
8. Якименко Ю. Регіональні особливості ідейно-політичних орієнтацій громадян України в контексті виборчої кампанії-2006 / Юрій Якименко, Олександр Литвиненко // Національна безпека і оборона. – 2006. – № 1.
9. Arel D. The "Orange Revolution": Analysis and Implications of the 2004 Presidential Election in Ukraine / Dominique Arel // Third Annual Stasiuk-Cambridge Lecture on Contemporary Ukraine. – Cambridge University, 2005. – 25 February.
10. Arel D. Ukraine: The Muddle Way / Dominique Arel // Current History. – 1998. – No. 8.
11. Coalson R. Putin's Russia Reaches Out / Robert Coalson // RFE/RL Newsline. – 2008. – 23 December.
12. Coalson R. Russian Conservatives Challenge Notion of "Universal" Values / Robert Coalson // RFE/RL Report. – 2008. – 10 December.
13. Dyczok M. Ukraine: movement without change, change without movement / Marta Dyczok. – Amsterdam, 2000.
14. Fraser D. Taking Ukraine Seriously: Western and Russian Responses to the Orange Revolution / Derek Fraser // Europe's Last Frontier? Belarus, Moldova, and Ukraine between Russia and the European Union / Oliver Schmidtke and Serhiy Yekelchyk (eds.). – New York, 2008.
15. Hamilton D., Mangott G., eds. The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova / Daniel Hamilton, Gerhard Mangott. – Washington DC, 2007.
16. Hochhuth R. Um 1000 Kilometer näher / Rolf Hochhuth // Frankfurter Rundschau. – 2008. – 30 Dezember.

17. Karatnycky A. The Key to Kiev / Adrian Karatnycky, Alexander Motyl // Foreign Affairs. – 2009. – No. 3.

18. Keenan E. On Certain Mythical Beliefs and Russian Behaviours / Edward Keenan // The Legacy of History in Russia and the New States of Eurasia / S. Frederick Starr (ed.). – Armonk NY, 1994.

19. Langer J. Wider Europe and the Neighbourhood Strategy of the European Union – A Quest of Identity? / Josef Langer // Europe 2020. – 2004. – 19 April.

20. Lushnycky A. Ukraine on Its Meandering Path between West and East / Andrej Lushnycky. – Bern, 2009.

21. Motyl A. Containing the Con / Alexander Motyl // Kyiv Post. – 2010. – 12 May.

22. New Neighbourhood – New Association. Ukraine and the European Union at the beginning of the 21st century // Batory Foundation Policy Papers. – 2002. – No. 6.

23. Papadopoulos M. Russia steps up pressure on Ukraine / Marcus Papadopoulos // Religious Intelligence. – 2008. – 16 June.

24. Petro N. N. Recasting Ukraine's identity? / Nicolai N. Petro // Open Democracy. – 2009. – 30 January.

25. Prazan M. L'Ukraine, "pays européen"? Pas évident, par / Michaël Prazan // Le Monde. – 2008. – 15 Septembre.

26. Putin to Obama: At Least 17 Million Russians Live in Ukraine // Ukrainiana. – 2009. – 9 July.

27. Putin Q & A: Full Transcript // Time. – 2007. – 18 December.

28. Riabchuk M. Die Ukraine: ein Staat, zwei Länder? / Mykola Riabchuk // Transit. – 2002. – No. 23.

29. Riabchuk M. Metaphors of Betrayal / Mykola Riabchuk // Eurozine. – 2009. – No. 14.

30. Richard Wagner, War Joseph Roth vielleicht Ruthene? // Neue Zürcher Zeitung. – 2008. – 3 Juni.

31. Russian Officials Keep Up Tough Talk on Ukraine // RFE/RL Newsline. – 2008. – 8 April.

32. Schopflin G. The Political Traditions of Eastern Europe / George Schopflin // Daedalus. – 1990. – No. 1.

33. Shulman S. National Identity and Public Support fro Political and Economic Reform in Ukraine / Stephen Shulman // Slavic Review. – 2005. – № 1.

34. Solchanyk R. Ukraine, Europe, and... Albania / Roman Solchanyk // The Ukrainian Weekly. – 2003. – No. 10.

35. Soltys D. Shifting civilizational borders in orange Ukraine / Dennis Soltys // International Journal [Toronto]. – Winter, 2005–2006.

36. Spengler. Americans play Monopoly, Russians chess / Spengler // Asia Times. – 2008. – 19 August.

37. Szporluk R. Warum die Ukrainer Ukrainer Sind / Roman Szporluk // Transit. – 2002. – No. 23.

38. www.ukrstat.gov.ua/Perepis/PidsPer.html

39. Wilson A. Elements of a theory of Ukrainian ethno-national identities / Andrew Wilson // Nations and Nationalism. – 2002. – No. 1.

40. Zhurzhenko T. Ukrainische Mythologie / Tatiana Zhurzhenko // Transit. – 2002. – No. 23.

Галина Вишневська,
Стефанія Комендант

ВОГОНЬ ЯК ПРИРОДНЕ ЯВИЩЕ І БАГАТОЛИКИЙ СИМВОЛ

Вогонь – одна з могутніх природних стихій, яка володіє життєдайною і водночас величезною нищівною силою. Усі народи вважали його даром небес, присутністю Божественної сили у вогні та світлі, сприймали його як істоту, котра живе, вмирає, а потім знову оживає.

Поклонялися вогню й наші далекі предки – язичники, які взагалі обожнювали сили природи – тварин, рослини тощо. Один із послідовників язичницького світобачення В. Шаян писав, що "уміння розпалити вогонь і упокорити його силу стало вершиною, досягнутою людиною..." [6, с. 10].

В Україні існувало чимало язичницьких обрядів, пов'язаних із вогнем, і здійснювалися вони на всі язичницькі свята, як-от на Купала (Купайла) 20–21 червня. Християнська церква призначила в цей день свято Різдва Івана Хрестителя. За версією митрополита Іларіона, християнська віра органічно вплелася в життя українців саме завдяки сакральній спорідненості святкових циклів. Таким чином, древній ритуал купальського очищення вогнем і хрещення водою в Предтечі збіглися в часі: вогні церковних свіч у християнських храмах та купальських вогнищ понад водоймами горять одночасно. Розпалювання вогнищ на свято Купала і стрибання через них вважалося обрядом очищення. За повір'ям, купальський вогонь і купальська вода воло-

діють цілющою силою. Купальський вогонь знищує все зле: хвороби, нещастя, злидні; крім того, стрибаючи через багаття, молодь перевіряла себе на міцність у шлюбі. З плином часу віра в магічну силу вогню поступово втрачалась, але сам ритуал святкування зберігся як розважальне дійство, як добра традиція. Обряд святкування Купала в наш час відтворила Ліна Костенко в романі "Записки українського самашедшого": "На Івана Купала поїхали за місто, в Музей села... Жінки сплели собі великі страпаті вінки з полину й польових квітів, заразом і купальські, й захисні від сонця...Увечері запалахтіло багаття. Хлопці ловили дівчат і стрибали парами через *вогонь*" (тут і далі підкреслення наше. – *Авт.*).

Сприйняття вогню як Божественної сили зафіксоване в старовинному прислів'ї: "Коли Бог не годить, то й *вогонь* не горить", а в Біблії сказано: "Бог – це *палючий вогонь* і перебуває в неприступному світлі".

Послідовники язичництва вважають, що магічна сила вогню залежить від джерела, з якого він добутий. Наприклад, вогонь від блискавки володіє великими чаклунськими, магічними якостями. Його використовували проти ворога, під час боїв. Є вогонь від сонця. Такий вогонь запалювали раз на рік і один день в році. Цей вогонь вважався найсвятішим. Відомі вогні, добуті від дерева, від кресала тощо [6, с. 20].

До речі, від сонячних променів у Греції, в Олімпії, запалюється *Олімпійський вогонь* – традиційний атрибут (із 1928 р.) Олімпійських ігор. Його запалюють естафетою на урочисте відкриття Ігор, де він горить на Олімпійському стадіоні в спеціальній чаші до самого завершення спортивного дійства [8, с. 907]. В ритуалі запалювання і зберігання Олімпійського вогню лежить турбота про успадкування спортивних ідеалів. Учасниця XXI зимової Олімпіади у Ванкувері, українка за національністю, але громадянка Канади, 91-річна Ольга Котелко, якій довірили пронести Олімпійський вогонь, писала, що він надихає та обнадіює, переповнює почуттями патріотизму й гордості. Вогонь – це символ міцного здоров'я й добробуту.

Складовою частиною святкування Різдва Христового є *Віфлеємський вогонь*. Це вогонь із храму Різдва в м. Віфлеємі (за Біблією, місце народження Ісуса Христа). Вогонь із Віфлеєма вважається символом миру, любові, милосердя. Це сакральне полум'я, пов'язане з релігійними обрядами. Воно зберігається в спеціальній гасовій лампадці й передається в різні храми.

В основі ритуалів поклоніння вогню лежить його загадкова сутність, для характеристики якої в українській мові існує велике гроно слів, зокрема дієслів. В антонімічні стосунки вступають, наприклад, дієслова *горіти* і *гаснути*. Вони очолюють широкі синонімічні ряди, компоненти яких мають на меті показати, як відбуваються ці процеси. Порівняймо: **горіти**, *палати*, *палахкотіти*, *палахтіти*, *стугоніти*, *пломеніти*, *паленіти*, *полихати*, *жевріти*, *жаріти*, *тліти*, *диміти*, *іскритися*, *мерехтіти* тощо. **Гаснути** (переставати горіти), *згасати*, *загасати*, *погасати*, *загашуватися*, *тухнути*, *затухати*, *пригасати*, *притухати*, *меркнути*, *примеркати* тощо.

Цікавий запис з цього приводу в "Щоденнику" зробив Олесь Гончар: "Увечері в Кончі сиджу біля вогнища. Сам. Полум'я *квітне*, *в'ється*, *перегортається пелюстком* якось задумливо. Наче щось хоче сказати – давнє, предвічне. Мудрий вогонь".

Цей запис якоюсь мірою нагадує розповідь про магічну силу вогню одного із сучасних послідовників язичництва В. Матвієнка: "Якщо запалити вогонь, то можна спостерігати за тим, як він горить: або стелиться дим, або йде вгору, або йде прямо, як в трубу, або горить блакитним, або, найгірше, зеленим полум'ям..." [6, с. 18]. Далі автор застерігає: "Коли зеленим горить, тікайте з цього місця... Через блакитний і через зелений вогонь ні в якому разі не можна стрибати... А коли малинове сяйво йде, на цьому місці можна будувати хату, будувати святиню і робити освячення" [6, с. 18].

Про нищівний зелений вогонь пише В. Шкляр в романі "Чорний Ворон": "А під дзвіницею був *зелений вогонь*, що розгортався з новою силою... Давні книжки невідьчому горіли *зеленим полум'ям*". Оранжевий колір Майдану Ліна Костенко теж пов'язує з кольором вогню: "Він як очисне *помаранчеве полум'я*, в якому має згоріти вся нечисть".

Для розкриття особливих якостей вогню в українській мові вражає розмаїття прикметників, які виконують функції означень. Вони можуть вказувати на його колір (*червоний*, *малиновий*, *криваво-червоний*, *рудий*, *зелений*, *блакитний*, *голубий*), інтенсивність дії (*гарячий*, *пекучий*, *пекельний*, *смертельний*, *нещадний*, *дикий*), форму (*хвилястий*, *язикатий*), позитивну оцінку (*благодатний*, *святий*, *священний*, *мудрий*, *живий*, *веселий* та ін.). Наприклад:

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

О зоре ясная моя!...
І світиш, і гориш над ним
Огнем** невидимим, **святим,
Животворящим...
(Т. Шевченко)

Зі словом *вогонь* поєднуються й відносні прикметники, зокрема: *поетичний*, *творчий*, *любовний* і деякі інші. Порівняно недавніми є словосполучення *вогонь чорнобильський* (*радіаційний*, *атомний*). Як і якісні прикметники, вони використовуються для створення мовної експресії. Проілюструємо це твердження уривком з роману М. Коцюбинського "Фата моргана":

"*Вогонь*!
Червоний, *веселий*, *чистий*.

Ще недавно лежав він у темній коробці, *холодний* і *непомітний*, наче Хома на світі, а тепер мститься за людську кривду.

Гори, гори...

Каламутні Хомині очі теж мечуть іскри. Якби могли, вони б усе спалили, усе спопелили, – сіно, хліб панський, будинки, саму землю обняли б вогнем...

Бо воно грішне. Все грішне на проклятій землі... Все грішне, тільки *вогонь святий*. Аякже. Сам Бог у гніву кида вогонь на землю".

Так Хома, вчинивши підпал, мститься за своє змарноване на чужій роботі життя.

Для характеристики вогню як нищівної стихії вміло використав художні означення В. Шкляр: "*Страшний вогонь* стугонів над дзвіницею – *криваво-червоний*, *язикатий*, *зловісний*".

В українській мові іменник вогонь має кілька синонімів, обмежених в уживанні певними рамками: вогонь, полум'я, огонь *розм.*, полуміння *рідше*, жевриво *рідше*, пломінь *поет.*, *заст.*, жижа *дит.*, огень *діал.*, жарінння *діал.* [7, с. 296]. Завдяки своїй семантиці, лексема вогонь увійшла до складу військової термінології в значенні *стрілянина*, *пальба*, *канонада*, *команда стріляти*, наприклад: "Їх зупинив *кулеметний вогонь* летючого загону" (В. Шкляр). "Долинало час від часу: *вогонь! Вогонь!*" (Л. Костецька). Вогонь – це і *освітлення*, *ілюмінація*: "*Огні* горять, музика грає, / Музика грає, завиває" (Т. Шевченко), "Адріан курить і дивиться на *вогні* майдану" (О. Забужко).

Вогонь належить до найдавніших архетипних символів, що їх створило людство. Ритуальне поклоніння вогню поступово набувало форм символізації, що призвело до створення численних образно-метафоричних виразів із цим словом у ролі стрижневого компонента: "Вогонь – це універсальний символ божественної влади, гніву або істини, а також сил природи, які не піддаються контролю і несуть руйнацію і оновлення. В багатьох космологіях світу полум'я асоціюється як зі створенням світу, так і з апокаліпсисом – воно сяє в раю і палить у пеклі" [2, с. 200].

В. Кононенко справедливо зауважує, що на національному ґрунті архетипні символи розвивають нові значення відповідно до традицій, звичаїв і менталітету певного народу [4, с. 49]. В Україні, наприклад, хода з вогнями символізує собою вшанування людей, які боролися за її волю. З цього приводу Олесь Гончар занотував у "Щоденнику": "Рідкісне видовище – похід із смолоскипами до пам'ятника Василя Левського, апостола свободи...".

Можна нескінченно дивуватися, яке неймовірне розмаїття образів-символів створили наші художники слова, спираючись на семантичну поліфонію лексеми вогонь. Бо й сам процес творчості пов'язаний з особливим емоційним станом митця – горінням: П. Тичина писав з цього приводу:

*Як не **горю** – я не живу...*
*Бо завжди я – як **полум'я!***

Недаремно Олесь Гончар в "Щоденнику" характеризує Довженка – "...ходячий *вогонь*, ходячий *вулкан*". Вогнем він називає і Яновського: "Довженко й Яновський – *вогні* талановиті, умілі, світочі, носії правди, волі, освіти". Вражає його спогад про Малишка: "Згадую його молодим, жахким, *вогнистим*. Вийшов на трибуну малим, на палочку спирався (щось було з ногою), плохенький такий – з трибуни вертавсь клубком *вогню*, титаном, паличку свою на сцені забув". Про велику емоційну напругу у творчому горінні пишуть Дмитро Павличко та Іван Драч:

Якби я знав, яку мені роботу
Призначено звершити на Землі,
***Згорів** би на **вогні** завзяття й поту,*
*Як на свічі **згоряють** мотилі.*

Чому ти, серце, все болиш частіше?
Пора б тобі вже бути бронзовіш,
А ти кипиш, од муки розпанахане,
***Вогонь** горить буйніш – не тихне*
і не тихне.

Учений-сходознавець В. Єрошенко, сліпий, писав про себе, використавши ціле гроно "вогняних" слів:

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Запалив я у серці ***вогонь,***
Хто здолає його загасить.
Ясне ***полум'я*** *в грудях пала,*
Поки дихаю – ***вогник горить.***
Доки житиму – хай він буя,
Зігріває, осяює *нас.*
Мій ***вогонь*** *– то любов до людей,*
До свободи любов повсякчас.

Спалахом вогню, що "обпікає серце і душу", назвав А. Дімаров книжку Любові Сироти "Прип'ятський синдром". Аналізуючи роман В. Шкляра "Чорний Ворон", М. Слабошпицький побачив у ньому не "мертве і сумне згарище історії, а *живий вогонь*". У наведених прикладах йдеться, зрозуміло, про вогонь в переносному, образно-метафоричному значенні – вогонь творчий, як писав І. Франко, – "вогонь в одежі слова". Тут варто сказати про непогасимість "вогню в одежі слова", на відміну від реального, природного, який із часом гасне. Про здатність горіти в серцях людей, самозапалюватись пророче сказала Леся Українка:

Як я умру, на світі ***запалає***
Покинутий ***вогонь*** *моїх пісень,*
І стримуваний пломінь засіяє
Вночі ***запалений, горітиме*** *удень.*

Слід підкреслити, що поетичне мислення відкриває можливості для порушення існуючих норм лексичної сполучуваності. У художньому мовленні порушення звичних зв'язків між словами є одним із важливих стилістичних засобів. "Са́ме порушення звичних зв'язків слів, яке надає їм інших відтінків, лежить в основі багатьох класичних образів, що стали хрестоматійними прикладами епітетів, метафор, метонімій" [1, с. 15]. Порівняймо: *Горить торф* під Києвом (Л. Костенко) і *Горить, тремтить ріка*, як музика (П. Тичина). В художніх і публіцистичних текстах зустрічаємо чимало подібних образів. Наприклад:

Горить історія, горить земля,
Горять *віки, мов книги…*
(В. Стус)

По всій землі ***чеченська кров***
Горить *у вітражах церков.*
(Д. Павличко)

Горить вогонь – ***веселий сатана,***
Червоним реготом *вихоплюється з печі…*
(Л. Костенко)

Вагомим компонентом символічного значення слова вогонь є боротьба за волю України, визвольний рух, національний опір. Надзвичайно виразно продемонстрував це значення В. Шкляр у романі "Чорний Ворон": "Ворон розгорнув полотнину. На ній було вигаптовано срібною заполоччю герб – тризуб у терновому вінку. І головний холодноярський девіз "Воля України або смерть". Із другого боку полотнища над тризубом у вінку яскравіло Тарасове пророцтво: "І повіє новий огонь з Холодного Яру". Як заклик". І далі: "Я страшенно скучив за Холодним Яром... Чи *жевріє* ще *вогонь* хоча б у його печерах?".

Вогонь як символ прозріння, оновлення, як заклик до свободи протиставлений ідеї темряви, зневіри у вірші Лесі Українки "Досвітні вогні":

Вставай, хто живий,
в кого думка повстала!
Година для праці настала!
Не бійся досвітньої мли, –
Досвітній огонь запали,
Коли ще зоря не заграла.

Вогонь може означати палкі, нестримні людські почуття, запал. Такий вогонь мучить героїню новели М. Матіос "Дванадцять службів" Фрозину. Вона страждає від того, що ні в чому не повинних її односельців прийшла влада "забирає в далекі, холодні світи – всіх без пощади: калік і здорових, старих і молодих, удів і нешлюблених, грамотних і неписьменних". Від цього Фрозина не знаходить собі спокою: "Мучить Фрозину всередині нутра щось таке, ніби там розіклали *ватру*. І пече той *вогонь* день відо дня. І не дає їй ані дихати, ані спати, ані їсти… в старому нутрі *пече вогнем*. Але й *вогонь* в її нутрі *безконечний* і *нещадний*". Про інший вогонь пише дочка І. Франка Анна, розповідаючи про молодих галичан, які боролись за волю України. Їхні серця: *горіли ясним вогнем*.

У художніх і публіцистичних текстах іменник вогонь поєднується з іншими іменниками у формі родового відмінка: вогонь любові (кохання, душі, духу, серця, розмови, слів, очей, війни, миру, інфляції та ін.).

У таких словосполученнях вогонь і полум'я можуть бути глибоко особистісними символами сильної любові, пристрасті, внутрішнього тепла або уособленням агресії, ненависті, помсти тощо. Наприклад: "Хай завжди в їхнім серці горить *вогонь любові* до їхнього роду" (Л. Ткач), "…деякі військовослужбовці свого часу пройшли через *вогонь війни* в Афганістані" (газ).

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

В орбіту символізації потрапляють й такі семантично споріднені з лексемою вогонь слова, як *промінь, жар, пожежа, пожар, ватра* та ін. У пісні "Ой, ти, дівчино, з горіха зерня" хлопець запитує дівчину: "Чом твої очі сяють тим *жаром*, що то запалює серце *пожаром*?"

Незвичне словосполучення знаходимо в М. Матіос – "*вогонь йорданського снігу* на підошвах босих ніг". Виступаючи контекстуальним синонімом лексеми холод, слово вогонь несе на собі високе емоційне навантаження.

Про діалектне слово *ватра* газета "Наше слово", яка видається у Варшаві, писала: "Ватра – це не що інше, як вогнище, але дуже велике. Мета розпалювання ватри – привернути пам'ять про людей, що відійшли від нас, згадати минуле, розбудити почуття спільноти, повернутися до традицій". Поетеса з Дніпропетровська Леся Степовичка розповіла про іншу ватру – літературну: "Карпатська *літературна ватра* – поняття містке, багатоголосе. ЇЇ *вогонь* запалювали свого часу різні діячі культури й літератури..." (газ).

Символічного змісту набула й зменшувальна форма слова вогонь – *вогник*. За допомогою цього слова письменники розкривають внутрішній стан своїх персонажів, досить часто через вираз очей, оскільки око вважається дзеркалом душі: "При цих словах в очу Стодолі спалахнув *той хижий, бистрий вогник* злого тріумфу, тут-таки схований прижмуром..." (О. Забужко). *Вогник*, як і *вогнище*, можуть символізувати осередок високої духовності і культури: "Його київська квартира була тим *вогником*, на який зліталися з усієї України, переважно переслідувані, спраглі забороненої правди" (газ), "І. Франко з дружиною були обоє в розквіті літ і служили *огнищем* громадсько-поступово-літературного життя" (А. Франко-Ключко), "Три вірні сестри, три хранительки *вогнища* – Алла Горська, Надія Світлична і Михайлина Коцюбинська, такі різні, як Віра, Надія і Любов, і такі єдині біля *вогнища душі*" (Є. Сверстюк).

Словосполучення *родинне* (домашнє, сімейне) *вогнище* фразеологізуються і є синонімом до слів *родина*, *сім'я*, *гніздо*. Наприклад, книжка спогадів і есеїв у пам'ять про виняткову родину, яка полишила Україні великі культурно-наукові скарби, названа "Родинне вогнище Зерових".

Як уже зазначалося, "слово-поняття вогонь може передавати широке коло асоціацій, його значення часто-густо розходяться, трансформуються в досить віддалені за змістом образи" [4, с. 51]. Одним із таких образів є образ світла. Завдяки йому митці створюють атмосферу радості, святкового настрою, як, наприклад, у творі Франка "Святочна казка":

Бо вечір то святий, палає ***світло*** *всюди,*
І ***огник радості*** *у кожній тліє груди...*

На основі асоціативного мислення в слова *світло* розвинулись переносні значення, що вживаються як символи істини, розуму, освіти або радості, щастя і под.: "Твій ум буде вічно рватися //До *світла* правди і добра" (І. Франко). Або:

Боже великий, єдиний,
Нам Україну храни,
Волі і ***світу*** *промінням*
Ти її осіни,
Світлом *науки і знання*
Нас, дітей, просвіти...
(Молитва за Україну)

В емоційно-пізнавальній сфері діапазон зображень засобами "вогняних" слів – невичерпний, бо митець має "іскру в серці і вогонь у душі" (Леся Українка). Вражають, зокрема, художні образи, створені за участю таких слів у складі порівнянь і порівняльних зворотів. Наприклад:

День прозорий ***мерехтить, мов полум'я,***
І душа моя ***горить*** *сьогодні.*
(О. Теліга)

Як ватра, *сонце* ***догоріло,***
Пожаром очі обпекло.
В горючому вінку несміло
Схиляю радісне чоло.
(Б. І. Антонич)

Колодязь, тин і два вікна сумні,
що тліють у вечірньому вогні.
І в кожній шибі – ***ніби дві жарини –***
журливі очі вставлено. Це ти,
о пресвята моя зигзице-мати!
(В. Стус)

Варто звернути увагу на те, що іменник вогонь люблять використовувати письменники і публіцисти в назвах своїх творів, збірок віршів, газетних матеріалів, таким чином увиразнюючи їх основну ідею, наприклад: "Досвітні *вогні*" – Леся Українка; "Україна в *огні*" – О. Довженко; "Заклинання *вогнем*" – Б. Олійник; "*Вогнище*" – Д. Павличко; "Як викрещується *вогонь*" – І. Драч; "*Огонь* його душі" – О. Чорногуз; "Моїм *вогнем*, моїм благословенним гнівом" – Т. Салига тощо.

Відомо й чимало сталих словосполучень, стрижнем яких є слово вогонь, зокрема: боятися (стерегтися), як *вогню* – дуже боятися;

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

вогнем і мечем – з нещадною жорстокістю, знищуючи все; гратися (грати) з *вогнем* – поводитися необережно, здійснювати щось небезпечне; піти *у вогонь* і у воду – піти на самовідданий вчинок; не буває диму *без вогню* – на все є своя причина; *з вогню* та *в полум'я* – з однієї неприємності в іншу, ще більшу; між двох *вогнів* – про небезпеку з усіх сторін; пройти *вогонь* і воду – багато всього пережити та деякі інші.

Окремо слід сказати й про утворені від іменника вогонь (огонь) прикметники і прислівники: *вогнистий, вогняний, вогнявий, огненний, вогненно, вогнисто*. Вони теж є носіями якостей вогню, сполучаючись із різними нейтральними іменниками:

Подай душі убогій силу,
Щоб ***огненно*** *заговорила,*
Щоб слово ***пламенем*** *взялось.*
Щоб людям серце розтопило.
(Т. Шевченко);

"*Смичком вогнистим* тнуть цигани, розмашисто співає бас" (Б.-І. Антонич); "І мов на *жар* пекучий наступати, я буду на *слова* твої *огнисті*..." (Леся Українка); "Ті *поцілунки* наші *вогняні*, вони горять, як тавра на мені" (Л. Костенко).

Таким чином, лексема вогонь є номінацією однієї з наймогутніших природних стихій. Завдяки своїй загадковій сутності вогонь вважався Божественним даром і став складовою частиною давніх, язичницьких і сьогочасних свят і обрядів. Слово-поняття вогонь має розгалужену семантичну структуру й багату синоніміку. Вогонь належить до найдавніших створених людством архетипних символів. Його символізація призвела до створення численних образно-метафоричних контекстів, що передають широку палітру значень, які певною мірою пов'язані зі значенням первісним. На українському мовному ґрунті ці значення формуються відповідно до звичаїв, традицій і менталітету нашого народу і служать джерелом збагачення української мови лексичними художніми засобами.

Література

1. Голуб И. Б. Стилистика русского язика / И. Б. Голуб. – М.: Айрис Пресс, 1999. – 441 с.
2. Знаки и символы / Иллюстрированная энциклопедия. – М.: Эксмо, 2008. – 255 с.
3. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський. – К.: Укр. книга, 2000. – 480 с.
4. Кононенко В. Символи української мови / В. Кононенко. – Івано-Франківськ: Плай, 1996. – 269 с.
5. Кононенко В. Рідне слово / В. Кононенко. – К.: Богдана, 2001. – 303 с.
6. Сварог. – 1998. – Ч. 7. – 138 с.
7. Словник синонімів української мови. – Т. 1. – К.: Наук. думка, 1999. – 1026 с.
8. Універсальний словник. Енциклопедія. – К.: Тека, 2006. – 1430 с.

Тетяна Луньова

ФІЛОСОФІЯ СУНИЧНОЇ ГАЛЯВИНИ

(Не-анотація до фільму Інгмара Бергмана "Сунична галявина")

В основі філософської системи "Суничної галявини" лежать три прості постулати – як три лопаті суничного листка: 1) сонце сходить на сході і сідає на заході, поки воно іде небом – роздає світло і тепло; 2) ширококрилий хижий кречет, полохливий, але безтурботний ховрашок і малесенький, собі на умі слимачок – рівновеликі; 3) у житті немає ніякої істини, крім самого життя. Усі постулати об'єднані одним ключовим принципом – черешком – ідеєю зв'язку. Зв'язок мусить бути зі своїм корінням.

Перш ніж продовжувати, варто уточнити, що ви розумієте, про що йдеться: сказане вище не метафоричний виклад ще не відомої вам концепції котрогось з амбітних професорів, не еквілібристика думок і слів, не жонглювання символами, і тим паче не постмодерністський жарт. Це філософія у своєму первинному сенсі – як *любов до мудрості*, бо немає в нашому житті глибиннішої та істиннішої мудрості, ніж мудрість природи.

На відміну від багатьох філософських концепцій, побудованих як архіскладна й, нерідко, достатньо плутана система, філософія суничної галявини структурована просто й чітко. Шляхом нескладних дій з трьох основних постулатів цього вчення ви можете

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

отримати все, що захочете: можете мимохідь кинути оком на цілісний маленький космос суниць, вирвавшись на хвильку з розхристаного гамору вашого міста; можете заглибитися всією душею в цей космос; можете зірвати одну-єдину білу зірочку-квіточку і, несподівано для всіх, подарувати її тому, кого любили давно-давно – тоді, коли були молодими

і щирими; можете назбирати листочків для родинного зимового чаю, якщо шукаєте альтернативи розкрученим оманливим брендам; можете поділитися з випадковими попутниками запашними солоденькими червоними ягідками, котрих наспіло поки що лише півжменьки; можете запам'ятати осяйний образ суничної галявини і носити його, як талісман, проти всякої скрути. (Можливість витоптати галявину тут виключається, адже тоді ви не тільки знищите суниці, а й зруйнуєте можливість збагнути істину.)

Ви супитися заклопотано, мовляв, це малодоступна філософія, бо де її, ту суничну галявину, шукати – і так на все бракує часу... Ні-ні, не відмахуйтеся. Ви ж ходили сьогодні на базар по черешні чи апельсини. Хіба ви не помітили: там бабуся продавала пучечки суничного листя? Вона стояла серед тих зараз уже малочислених продавців, котрі не перепродують закуплені на оптовому ринку турецькі чи китайські помідори, часник або картоплю, а торгують власноруч вирощеним чи зібраним на своїй землі. Розкладені на газетці суничні букетики – зелене листя й кілька білосніжних квіточок – були безкінечно гарними, такими ж красивими, як букети троянд чи орхідей, або альстромерій, якщо для вас еталон квіткової краси – альстромерії. Не бубоніть про нестачу грошей – старенька продавала суничні пучечки по гривні, віддавала за один жовто-голубий папірець, знецінений до сороміцького стану.

Зелені листочки – поклик суничної галявини, мов книга з великої бібліотеки: вам кортить перечитати все зібрання, тож не варто відмовлятися від першого тому. Якщо ж вам просто хочеться провести весь вечір перед телевізором, не скаржтеся на нібито віддаленість суничної галявини. Для вас її філософія залишиться непізнаною, як і книга непрочитаною.

...відомо, що Платон навчав своїх учнів в оливовому гаю. При цьому гай розглядають як такий собі антураж, фон, на якому не обтяжені побутовими проблемами спудеї могли вільно витрачати свій час на осягнення мисленнєвих побудов. Я переконана, що насправді все було навпаки: справжня *філософія* крилася в самому гаю, і уроки були лише видимістю для сторонніх спостерігачів – для тих, кому були необхідні раціональні мотиви для обґрунтування доцільності існування Академії...

Тож досить читати про *філософію суничної галявини* – мерщій до неї самої! Смак суничної істини вам неодмінно сподобається.

ПРО ШВИДКІСТЬ І ОСІННЄ ЛИСТЯ

Земля обертається зі швидкістю 460 м/с.

Сонячні промені поширюються зі швидкістю 300 000 000 м/с.

Електрони рухаються зі швидкістю від кількох мм/с до кількох см/с.

Осіннє листя опадає зі швидкістю смутку, що м'яко й ніжно огортає, мов тонкий тумановий серпанок.

Літосферні плити переміщаються зі швидкістю 5–100 мм/рік.

Гори ростуть зі швидкістю 0,6–10 мм/рік

Цунамі у відкритому океані мчить зі швидкістю 700–850 км/год.

Осіннє листя падає зі швидкістю спогаду про щастя, що поступово все сильніше й сильніше тьмяніє і зрештою зовсім стирається з пам'яті.

Руда такса жене гоном через парк: вона чи то вчула, чи то їй здалося, що під опалим листям метушиться миша.

Чорна мураха поволі тягне до мурашника велику білу піщину, котру вона знайшла під

зів'ялим листком, і котра їй конче потрібна саме цього року.

Голуб то літає над площею, якою вітер перекочує зім'яті оголошення про літній відпочинок, то спускається на землю, вибирає затишну місцинку і, заплющуючи очі, починає дрімати.

Осіннє листя падає зі швидкістю болю, що спершу пік розпеченим залізом, а потім вистиг і вже майже починає холодити.

Ніхто не загадує бажань, коли з дерев зривається осіннє листя: воно – не зірки і навіть не шматочки метеоритів.

Ніхто не вигукує "Еврика!", коли осіннє листя торкається землі: воно – не яблука.

Ніхто не хоче зупинити мить, коли осіннє листя кружляє в повітрі: воно – не юні квіти, які закоханий приніс своїй нареченій.

Зате осіннє листя залюбки зображають на рекламі, що закликає поспішати на сезонний розпродаж за зниженими цінами: воно яскраво-привабливе й асоціюється з падінням.

Але осіннє листя не тільки падає. Інколи, спіймавши потрібний повітряний потік, воно піднімається вгору, дивуючи горобців, павучків і людей, яким випадає подивитися в цей момент у вікно. Ще воно шаманить, танцюючи попід деревами та на рогах вулиць свої химерні кругові танки і шарудячи-шепочучи замовляння – не дивуйтеся, хіба ви не знали, що без його чаклунства ніколи не настала б знову весна.

А ще осіннє листя з цікавістю спостерігає за тим, з якою швидкістю рухаємося ми. Чи задумливо йдемо пішки, чи шалено мчимо потужною автівкою, чи переганяємо звук на супершвидкісному авіалайнері; чи, розлюбивши, намагаємося якнайскоріше викинути із серця бурхливе колись почуття, чи неквапливо перебираємо в душі все найцінніше, прагнучи полюбити знову.

Часом осіннє листя наздоганяє нас, інколи випереджує, інколи йому набридає за нами гнатися, і воно залітає на веранду чи між віконні рами і затихає...

Наші шляхи перетинаються регулярно й часто, але ми дивимося на опале листя згори вниз: у системі наших цінностей нам важливо встигнути вчасно в заплановану точку з визначеною метою і не важливо, що інколи в наших мандрівках нас супроводжує осіннє листя.

Наш світ тримається на швидкостях двох типів: тих, що є константами, і тих, що можуть варіюватися і змінюватися. *Осіннє листя падає з таємничою швидкістю, що є сталою з точки відліку Вічності*: воно знову і знову о призначеній порі зривається з дерев, не зважаючи на те, наскільки за цей рік збільшилася швидкість Інтернету чи як швидко змогли розігнати елементарні частинки в колайдері, – *і змінною з точки відліку окремого Людського Життя*: воно то сиплеться швидким дощем, то, не поспішаючи, кружляє, встигаючи облетіти півкварталу, перш ніж пригорнеться до принишклих трав чи вдариться об вихололу бруківку..

Якби, користуючись теорією Ейнштейна, ми могли пристати на вічну швидкість осіннього листя, перед нами зовсім в іншому образі постало б наше життя. Воно б замерехтіло-замелькотіло, і ми б силувалися збагнути: що то за яскраві цятки, котрі так прудко кудись поспішають і так хутко гаснуть.

І так поспостерігавши за швидкоплином нашого життя з точки зору осіннього листя, ми б, дивлячись у дзеркало заднього виду, більше ніколи не думали, що опале листя не встигає за нами і відстає, трохи пролетівши нам услід, зупиняється і зітхає на узбіччі; ми б зрозуміли, що на Справжній Дорозі немає значення, хто з якою швидкістю рухається, важливо лише, кого ми вибираємо собі в Попутники.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Жанна Колоїз

ДУША ЖИВЕ ЛЮБОВ'Ю Й СЛОВОМ

(до 75-річчя від дня народження Володимира Семеновича Калашника)

Цей афористичний вислів Володимира Калашника досить влучно характеризує його автора. Глибоко усвідомивши те, що "*душа без слова – гіпс, а не скульптура*" [1, с. 64], він обрав його величність Слово своїм життєвим кредо. Відтоді його Слово, як поетичне, так і наукове, наснажене любов'ю з рідних джерел, сприяло утвердженню української науки, української мови, української культури.

Володимир Семенович Калашник,
доктор філологічних наук, заслужений професор ХНУ імені В. Н. Каразіна

Володимир Семенович Калашник належить до когорти тих видатних українських діячів, які важкою працею торували собі стежину до наукових і творчих вершин, долаючи тернистий шлях, не забували, хто вони, чиїх батьків сини...

Я не клянусь тобі в любові
І за недолю не клену.
Але завжди ношу з собою
Калину й вітку полину.

Вони живі любові свідки.
Я з ними твій, а не нічий.
Лише в калиновому світі
Полин недолею гірчить [3, с. 5].

Народився В. С. Калашник 3 липня 1936 року в с. Мануйлівка Козельщинського району Полтавської області. Тут промайнуло його не дуже радісне дитинство і пролетіли незабутні шкільні роки. Рідне село не лише дало путівку в широкий науковий світ, але й стало тим життєдайним джерелом, яке спонукало його до поетичного мислення. В одному зі своїх віршів Володимир Семенович згадує:

І знов наснилося село:
Білявих хат знайомі строї,
Зелений гай попід горою –
Усе у барвах, як було.

І я по росяній траві
До Псла іду квітчастим лугом,
А юне сонце з виднокруга
Шле щедро промені живі.

З сяйного дня заходжу в ніч,
Чаруюсь зорями ясними.
І ось знаходжу (дивна річ!)
Свою любов отам, між ними,

Де красень-місяць угорі
Пливе по ночі до світання
І повні зорі на зорі
Дрімають, зморені коханням
[3, с. 13].

Він досі підтримує зв'язки зі своїми однокласниками, яких з кожним роком стає все менше ("*Усе гостріше почуваюсь гостем / На цій землі, якою скрізь живу. / Стрічаю друзів більше на погості / Та в споминах, все менше – наяву*" [1, с. 35]), буває, хоч і нечасто, в рідній школі, щороку відвідує Мануйлівку – "село полтавсько-пслове", звертаючись до якого, молитовно просить:

Побудьмо разом довше не вві сні,
Поки в мені звучать твої пісні
І лине із душі любові рідне слово [1, с. 35].

Народився маленький Володя в інтелігентній родині сільського вчителя – Семена Митрофановича Калашника, світлу пам'ять про якого вдячний син свято береже дотепер:

Світ зупинивсь і став суцільним болем,
Лиш чулося: це праведника смерть.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Мовчать уста, і їх не розімкнути.
Червневий пломінь холодом пройма.
Хіба мій світ без тебе може бути?
Хіба бува скінченна путь пряма?!

Коли спинились шану дати школі –
Твого життя негаснучій зорі,
Мов школярі, струнчилися тополі
І тополино мліли школярі.

Оркестр ридав, виплакував прощання.
Займався вічним полум'ям кумач.
Не вірив я, що разом ми востаннє,
І молитовно шепотів: "Пробач"
[1, с. 31–32].

Дуже рано залишився без материнського тепла і ласки – у вересні 1943 року фашисти, відступаючи, спалили рідне село й п'ятьох його мешканців, серед яких була й мама семирічного Володі – Наталка Луківна:

Дощенту спалене село.
На згарищі останки мами,
Повиті димом зі сльозами...
Було все те чи не було?

Червоний слід олжі на всьому.
Конає правда, править зло.
Іде голодний сорок сьомий...
Було все те чи не було?!

Карбує серце біль і втрати.
А скільки цвіту замело!
Були труди, знамена, дати –
Лиш волі й щастя не було [3, с. 36].

У хаті дядька Дениса в с. Мануйлівка. На стіні портрети мами Наталки й дядька Василя, яких поглинула кривава війна

Тому саме від батька він перейняв не тільки найкращі чоловічі риси, але й ніжне, щире, лагідне, любляче серце. А його розмова з батьком "На столітній батьків ювілей" є не що інше, як звіт про те, що рід Калашників гідно передає від покоління до покоління найкращі традиції виховання національно свідомого громадянина:

Чуєш, батьку? Крізь товщу літ
Озовися до мене.
Подивися на інший світ
І на інші знамена.

На Вкраїни новій путі
Стільки синього неба!
У своєму земному житті
Я вже старший за тебе.

Знай: не може піти твій
син
З поля чесного брану,
Бо чужа ця фальшива синь
Золотистому лану.

І ведуть нас вожді чумні,
То назад, то в ошую.
В роковини твої сумні
Ми всім родом віншуєм.

На сторіччя тримаєм звіт,
Твої діти й онуки.
В'яне, сохне правнуків цвіт
Без твоєї науки.

Зараз прапор у нас несуть
Уподібнені звіру.
Повести їх на правий суд
Дай і силу, і віру [4, с. 20].

З учасниками зустрічі в "Поетичній світлиці" Мануйлівської ЗОШ

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Попри всі труднощі й перипетії Володимир Семенович завжди тягнувся до знань, був закоханий передусім у рідне слово. А відтак і професію обрав без жодних вагань: філолог – той, хто любить слово.

На філологічному факультеті Харківського державного (нині – національного імені В. Н. Каразіна) університету здобув відповідну лінгвістичну освіту. Він зі вдячністю говорить про "вічно юну альма-матер":

Тебе благословив Каразін
На славу рідної землі.
В тобі наснага творчій спразі,
Мов у Кастальськім джерелі.

Виходиш знов і знов на старти,
І нескінченний твій політ.
Ти вічно юна, альма-матер,
Єднаєш плід і першоцвіт.

Хай осявають зорі повні
Твій шлях у далеч без узбіч.
А ти у Космосі духовнім
Незгасним сонцем сяй довіч [1, с. 20].

До високого ювілею ще далеченько

Ще в студентські роки апробує себе як науковець. На одній із підсумкових студентських конференцій виголошує доповідь "Українська радянська поезія 1917–21 років". Після закінчення 1958 року з відзнакою Харківського університету дев'ять років учителює в м. Барвінкове на Харківщині. Починав педагогічну працю в середній школі № 1, де, власне, одержав уроки педагогічної майстерності і підтвердження правильності обраного життєвого шляху. Згодом працював заступником директора цього навчального закладу, а пізніше – директором середньої школи № 2. Проте бажання присвятити себе науковій діяльності виявляється сильнішим. А тому 1967 року В. С. Калашник переїжджає до Харкова й розпочинає викладацьку роботу в університеті. Потужно працює над кандидатським дослідженням "Ранній Горький в українських перекладах. Експресивно-емоційний аспект відтворення мовного стилю". З-під його пера виходить низка публікацій, присвячених досліджуваній проблемі. 1973 року перед закінченням навчання в цільовій аспірантурі він успішно захищає дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук.

У 1974–1976 роках викладав українську мову на відділенні славістики Університету Бордо-III (Франція). Франція залишила надзвичайно чимало незабутніх вражень і приємних спогадів, адже Володимиру Семеновичу пощастило побувати в багатьох видатних місцях. Однак він повсякчас прагнув повернутися на батьківщину:

До України повернусь...
А я й не розлучався з нею.
Живу коханою землею
З найменням отчим гордим – Русь.

Вона одна, колосозерна,
В святій молитві Кобзаря.
Довічних див степи, озера...
І чиста вранішня зоря.

Хай інших ваблять далі прерій,
Манлива розкіш-машкара.
Я твій навіки, роде древній, –
Нема ж бо другого Дніпра [1, с. 46].

Після повернення до рідного університету активно долучається до різних наукових дискусій, передусім тих, що порушували функціональний аспект мови: "Мовні засоби лірики Андрія Малишка" (1977), "Діалектна лексика і фразеологія в оповіданні О. Кобилянської Valse melancolique»" (1978), "Народнопоетична фразеологія у мові творів Г. Квітки-Основ'яненка" (1978) та ін.

Наукова діяльність В. С. Калашника в царині українського мовознавства надзвичайно широка, плідна і багатогранна.

Початок 1980-х означився тим, що предметом серйозних зацікавлень молодого науковця стає фразеологія української мови, зокрема як важливий складник художньої мови: "Поетичний фразеологізм у словесно-образній системі" (1980), "Латинская поэтическая фразеология в украинской советской лирике" (1980), "Вариантные лексико-фразеологические формы как носители поэтического значения" (1982), "Народнопоетична фразеологія в сучасних східнослов'янських мовах" (1982), "Поетичні фразеологізми в українській радянській поезії" (1982), "Афористичні вислови О. П. Довженка" (1984), "Поетична фразеологія Т. Г. Шевченка в українській художній мові радянського періоду" (1984), "Поетичний фразотвір і поетична фразеоло-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

гія" (1985), "Структурно-функціональні різновиди афоризмів" (1988), "Афористичність поетичної мови Д. Павличка" (1989) тощо. Усі напрацювання в царині фразеології узагальнено в докторській дисертації "Українська поетична фразеологія і афористика поетичної мови пожовтневого періоду: семантико-типологічний аспект", захищеній у Дніпропетровській спеціалізованій ученій раді 1992 року.

Уже в ранніх працях Володимир Семенович зарекомендував себе як талановитий, вдумливий і теоретично освічений учений, котрий глибоко знає українську мову, правильно розуміє актуальні проблеми її розвитку та суспільне значення в житті українського народу. А відтак цілком закономірно, що 1986 року його обирають завідувачем кафедри української мови, яку й очолює дотепер – ось уже 25 років.

Поза увагою науковця не залишаються й інші лінгвістичні аспекти, репрезентовані такими науковими працями, як "Народно-поетичний символ "зоря" в художній мові О. Гончара" (1988), "Символіка образно-смислових єдностей у поетичній мові І. Драча" (1988), "Українсько-російський білінгвізм і питання культури української мови" (1988), "Засоби фольклорної стилізації в оповіданні М. Коцюбинського «На крилах пісні»" (1989), "Сторінки інтернаціональної Шевченкіани" (1989), "З історії українських назв осіб за родом занять і фахом" (1990), "Мовностилістичні особливості лірики Віктора Забіли" (1990), "Стилістичний аспект форми українського звертання" (1991), "Ключова метафора в авторському стилі Григора Тютюнника" (1991) тощо.

Плідно працює Володимир Семенович і як рецензент вітчизняних та зарубіжних наукових доробків. На сторінках різних наукових видань з'являються його одноосібні та написані у співавторстві рецензії на праці В. П. Григор'єва "Поэтика слова" (М.: Наука, 1979); О. Д. Григор'євої, Н. М. Іванової. "Язык лирики XIX в. Пушкин. Некрасов" (М.: Наука, 1981), О. Д. Григор'євої, Н. М. Іванової "Язык поэзии XIX–XX вв. Фет. Современная лирика" (М.: Наука, 1981), Н. В. Черемисиної "Вопросы эстетики русской художественной речи" (К.: Вища школа, 1981), С. І. Дорошенка "Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові" (1981), С. Я. Єрмоленко "Фольклор і літературна мова" (К.: Наукова думка, 1987) тощо. Загалом же за період його наукової діяльності прорецензовано понад 30 наукових і методичних видань [2, с. 21–23].

У колі наукових інтересів професора В. С. Калашника – питання теорії та практики перекладу, лексикології, фразеології, лінгвопоетики, соціолінгвістики, термінології, фоностилістики й культури мови. Цим проблемам присвячено численні наукові розвідки (бібліографічний покажчик наукового доробку вченого нараховує понад 200 студій). Так, скажімо, проблеми термінології привертають увагу науковця ще в 90-х роках минулого

Колектив кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

століття й не полишають до сьогодні. Спроба їх осмислення сприяла появі як одноосібних, так і колективних праць: "Деякі особливості

У міській раді. Делегація Конгресу української інтелігенції подає пропозиції до заходів, спрямованих на розвиток використання державної мови в м. Харкові

української математичної терміносистеми (до укладання російсько-українського математичного словника)" (1992), "До впорядкування сучасної української електротехнічної термінології" (1993), "Про умови та межі використання кальок у науковій термінології" (1993), "Термінологізація загальновживаного слова (семантико-лексикографічний аспект)" (1994), "Окреслення системи понять як важливий етап термінологічної лексикографії" (1996), "Інтернаціоналізація науково-технічної термінології як чинник становлення й розвитку української терміносистеми" (1997), "Еволюція впливу російської і англійської мов на розвиток української науково-технічної термінології в умовах глобалізації економіки й інтернаціоналізації науки" (2000), "Українська радіологічна термінологія: історія, проблеми, перспективи" (2002), "Проблеми перекладу медичної термінології" (2004) тощо. Він є автором ряду словникових статей до "Української мови: Енциклопедії" (2000, 2004, 2007), зокрема з реєстровими словами *алітерація*, *асонанс*, *милозвучність*, *немилозвучність*, *фоностилістика*.

Серед робіт, які мають вплив на розвиток вітчизняного мовознавства та методики вивчення української мови сьогодні, слід відзначити монографію "Фразотворення в українській поетичній мові радянського періоду: Семантико-типологічний аспект" (1985), навчальний посібник "Особливості слововживання в поетичній мові" (1985), підручник "Фразеологія сучасної української мови" (1977, у співавторстві з Л. Г. Авксентьєвим, В. Д. Ужченком), "Самоучитель украинского языка" (1989, 1990, 1993, у співавторстві з Ю. А. Ісіченком, А. О. Свашенко). Плідною є праця науковця в галузі кодифікації української мови: "Українсько-російський словник наголосів" (1997, у співавторстві з Л. Г. Савченко), "Новий російсько-український словник із граматичними таблицями" (1999, у співавторстві з М. Г. Зубковим), "Словник фразеологічних антонімів української мови" (2001, 2004, 2006, 2008, у співавторстві з Ж. В. Колоїз), "Українсько-російські синтаксичні паралелі: Труднощі перекладу" (2003, у співавторстві з Ж. В. Колоїз) та ін.

За співавторством і загальною редакцією В. С. Калашника видано колективні лексикографічні праці, як-от: "Тлумачний словник української мови" (2002, 2005), у якому, крім алфавітного, використано гніздовий принцип розташування матеріалу й подано важливий матеріал із культури мови; "Тлумачний словник української мови: Загальновживана лексика" (2009); "Тлумачний словник української мови: Фахова лексика" (2009). Він є також одним із співукладачів і співредакторів "Російсько-українського словника з радіотехніки, радіоелектроніки та радіофізики" (2006).

З університетськими колегами

Доктор філологічних наук, професор (із 1994 року) Володимир Семенович Калашник є сьогодні академіком АН ВШ України, дій-

сним членом УВАН (США), головою спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій зі спеціальності 10.02.01 – українська мова, членом національної правописної комісії, членом редколегії академічного часопису "Українська мова". Долучався і долучається до обговорення проблем функціонування мови в суспільстві, державного статусу української мови, двомовності, розвитку сучасної української мови в естетичному напрямі, питань про самобутність української мови й літератури і т. ін.: "Українська національна ідея і духовне відродження України" (1995), "Двомовність у трактуванні О. Потебні й українсько-російський білінгвізм" (1996), "Проблеми функціонування сучасної української мови як державної" (1997), "Розвиток сучасної української мови в естетичному напрямі" (1998), "Питання про самобутність української мови й літератури в російській науковій думці початку XX ст." (2003), "Двомовність в історично-лінгвістичному вимірі" (2006) тощо.

Він відмінник освіти України, заслужений працівник освіти України, заслужений професор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Символічним є те, що саме В. С. Калашник є автором сучасного університетського гімну:

У Каразіна мріях зродилася ти,
Слобожанська духовна твердине.
І летить твоя слава в далекі світи
Від минулих віків і донині.

Альма-матер свята,
Даленіють літа...
Тільки духу прийдешнє належить.
А студентська пора
Нас у юність збира,
"Гавдеамуса" співом бентежить.

Твоя сила від рідних ланів і гаїв.
Твої старти з майдану Свободи.
Ти наснажуєш Харків натхненням своїм
І торуєш шляхи між народи.

Хай щаслива зоря нам сіяє завжди
І веде на звитяжні вершини.
Наші вірні серця, наші думи й труди
Несемо на олтар України [3].

З ініціативи кафедри загалом і її завідувача зокрема традиційними стали наукові конференції й тематичні читання, присвячені видатним представникам харківської філологічної школи, які свого часу працювали в університеті: О. О. Потебні, М. Ф. Наконечному, Ю. В. Шевельову, Ф. П. Медведєву та ін. Володимир Семенович високо оцінює здобутки своїх попередників у лінгвістичній царині, у розбудові української наукової думки. Своє

Із професором М. Степаненком на Пленумі Наукової Ради Інституту української мови НАН України, м. Полтава

ставлення до тієї чи тієї особистості він неодноразово демонстрував поетичним словом:

Скарбами нетлінними сповнена осінь –
То пам'ятник мудрості чесних синів.
І ось садівник – на калиновім мості.
А далі – в безсмертя. Щоб сад не відцвів
[1, с. 38], –

ідеться у вірші, присвяченому пам'яті М. Ф. Наконечного. Про О. С. Юрченка він з любов'ю говорить:

Інші мали спокій і причали,
Ти ж горів лиш словом і рядком.
Всі тебе любовно величали
Просто, по-довженківськи, Сашком.

Часу зупинити нам не сила.
За крайнеба ти пішов уже.
І тепер Мерефа, люба й мила,
Спокій твій довічний береже [4, с. 27].

Таке поетичне слово, наснажене любов'ю, звучить не тільки про тих, хто "відійшов у небесні світи", але й про тих, хто поруч, хто словом і ділом підтримає, допоможе, навчить, скерує, хто, як і він, є словопоклонником, словоприхильником і словолюбцем:

У творчості висот – земна основа.
Вас чесний труд привів до верховин.
І нині Ви, Вкраїни вірний син,
Між корифеїв на Олімпі слова.

Хай буде й далі доля незрадлива,
Щоб келих щастя випився до дна,
Щоб щедро колосилась ваша нива
І слалася манлива далина.

(С. І. Дорошенкові);

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Знову кличе весна сподіваннями-мріями,
Але душу щемливе чуття огорта:
Повертають птахи із далекого вирію,
Замість них відлітають назавжди літа.

Нам лишають у спомин солодкі світання,
спитий трунок кохання у день молодий,
Те, що вперше було, й те, що буде востаннє,
І життєпису-творчості вічні сліди.

Серед смертних безсмертні Ви,
Вчителю й Мамо,
Дар Господній Вам дано – творити цей світ.
Роду славного гілка, багата плодами,
Не пускає за обрій перейдених літ [4, с. 25].

(Л. А. Лисиченко)

Упродовж дванадцяти років В. С. Калашник очолював Харківське обласне відділення товариства "Україна-Світ", був першим головою регіонального відділення Конгресу української інтелігенції. Громадська діяльність Володимира Семеновича сприяла встановленню зв'язків кафедри з українською діаспорою. За підтримки наших співвітчизників із діаспори було проведено конференції до ювілеїв

Із дружиною Раїсою Іванівною, дочкою Олесею та внуком Богданом

відомих мовознавців Юрія Шевельова (1998, 2002), Миколи Наконечного (2000) й видано матеріали цих наукових форумів, а також опубліковано збірники статей "Слово про Шевченка" (1998) та "Олександр Потебня: сучасний погляд" (2006).

Працюючи з мовою художньої літератури як науковець, В. С. Калашник ніколи не припиняв власної поетичної творчості. Він є автором поетичних збірок "Осінній дивоцвіт" (2000), "Бентежне надвечір'я" (2004), "Біла зоря" (2006), "Незгасимі світи" (2010), у яких органічно поєдналися оригінальна лірика й переклади. Кожна його збірка, "як лірико-філософське осягнення минулого, пройденого, передуманого. І все це крізь призму морально-етичних норм, закорінених у Заповіді Божі" [4, с. 3]. Перегортаючи "повість свого життя", Володимир Семенович констатує:

Але на все земне веління Боже:
На поступ і падіння, сміх і плач.
Сюжет життя змінити вже не може
Ні автор, ні герой, ані глядач [4, с. 39].

Він з гордістю заявляє:

Стрічаю рік новий і багатію
Не тільки тим, що знову зерно сію,
Й не тим, що в полі вруняться жита.
Багатшаю на вас, мої літа!

Приймаю все: і поопалий цвіт,
І неба поклики, і стишений політ...
Кажу, піднявши келишок вина:
– Скарбівню літ хай криза обмина.

Колись літа спішили у світи.
Я мушу кожну днину зберегти.
Тепер літа зі мною – навпаки.
Не розлучаймося, перейдені роки!
[4, с. 14].

Воістину, мудрі слова... Отож, благословен хай буде і кожен рік, і кожен день, і кожна мить Вашого, Володимире Семеновичу, життєвого та творчого шляху! Нехай він буде довгим і світлим, приносить тільки добро, бажання жити, любити і творити! Хай завжди зігріває Вас тепло людської вдячності за добрі справи, а поруч буде надійна берегиня Вашої родини – Раїса Іванівна!

Література

1. Калашник В. С. Бентежне надвечір'я: Лірика, поетичні переклади / Передмова В. Борового / Володимир Калашник. – Х.: Майдан, 2004. – 120 с.
2. Калашник Володимир Семенович: Бібліографічний покажчик / Уклад.: Г. А. Губарева, Р. А. Трифонов. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006. – 28 с.
3. Калашник В. С. Біла зоря: Поезії / Передмова лауреата Шевченківської премії С. Сапеляка / Володимир Калашник. – Х.: Майдан, 2006. – 78 с.
4. Калашник В. С. Незгасимі світи: Лірика, паліндроми, переклади / Передмова А. Стожука / Володимир Калашник. – Х. : Майдан, 2004. – 120 с.
5. Калашник В. С. Осінній дивоцвіт: Лірика, поезії, переспіви / Передмова О. Юрченка / Володимир Калашник. – Луганськ: Шлях, 2000. – 48 с.

Тетяна Демиденко

ГАРМОНІЯ ЯК ЖИТТЄВИЙ ВИМІР: ВАЛЕНТИНА ТИТАРЕНКО

Певно, одне з найдовершеніших відчуттів, які дарує людині життя, – це відчуття гармонії, співмірності й узгодженості тих його складових, які, зливаючись у потужний акорд буття, надають йому повноти і сенсу. Натомість повсякденність не часто дозволяє нам зосередитися на творенні внутрішньої гармонії чи пошуку її в інших. І, може, саме тому особливо цінуєш ці знахідки, відчуваючи глибоку повагу до людини, котрій вдається гармонійно поєднувати в собі служіння, як писав поет, "красивому і корисному", різні грані таланту, неабиякі досягнення у сферах, що на рівні масової свідомості сприймаються як протилежні або принаймні далекі одна від одної.

Валентина Петрівна Титаренко, *доктор педагогічних наук, професор, декан факультету технологій та дизайну ПНПУ імені В. Г. Короленка*

Погодьмося, що типовий образ професора, доктора наук стереотипно асоціюється в більшості з людиною, котра має високий інтелект, моральні чесноти, глибоку ерудицію, але водночас буває безпорадною в ситуаціях, що потребують умілих рук, життєвої кмітливості, майстровитості. З іншого боку, звичний образ умільця-майстра, на кшталт Шульги в Миколи Лєскова, сприймається як самородок, самоучка, далекий від систематичної освіти, проте багатий на життєвий досвід, природну мудрість і стійкість.

І коли нам трапляється поєднання в одній людині освіченості й майстровитості, належності до академічних сфер і здорового прагматизму, сповідування високих ідеалів та реалістичних поглядів на життя, здатності продукувати ідеї й уміння їх втілювати, ми особливо гостро відчуваємо справедливість і гармонійність поетичної формули щастя, виведеної Максимом Рильським:

У щастя людського два рівних є крила:
Троянди й виноград, красиве і корисне
[5, с. 182].

Саме ці рядки спадають на думку, коли знайомишся із життєвим і творчим шляхом доктора педагогічних наук, завідувача кафедри теорії та методики технологічної освіти, декана факультету технологій та дизайну Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, професора Валентини Петрівни Титаренко.

Народилася Валентина Титаренко (дівоче прізвище – Сорока) 26 листопада 1948 року в мальовничому селі Великі Сорочинці Миргородського району Полтавської області. Батько – Петро Петрович Сорока – працював водієм у колгоспі імені М. В. Гоголя, помер 1973 року. Мати – Марія Василівна – була майстринею-вишивальницею, володіла різними видами декоративно-ужиткового мистецтва, пройшла трудовий шлях на фабриці імені Н. К. Крупської – одній із семи на Полтавщині, що випускали вишивані вироби. Марія Василівна пішла за межу життя у 87-річному віці, ще замолоду передавши доньці вміння й талант рукодільниці та навчивши дітей, як писав Борис Олійник, "у світі по совісті жити".

Змалку кмітлива дівчинка уважно придивлялася й до занять бабусі – Одарки Йосипівни Сороки, яка майже все життя займалася тканням на домашньому верстаті ліжників для односельців. Мабуть, уже тоді Валині руки набули вправності в роботі з голкою та ниткою, а її допитливий погляд увібрав у дитячу пам'ять зразки справжньої народної творчості у виконанні найрідніших людей. Завдяки їм опанувала найпоширеніші на Полтавщині техніки: лиштву, вирізування, зерновий вивід, ляхівку, різноманітні мережки.

Ставши школяркою, Валя тішила і батьків, і вчителів неабиякими успіхами в навчанні. Із вдячністю вона згадує свою першу наставницю – Софію Федорівну Пархоменко, а з учителів старших класів – викладача улюбленого предмета хімії Зінаїду Костівну Ксьонз. Саме ця жінка допомогла золотій медалістці,

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

випускниці Валентині Сороці ретельно підготуватися до вступних іспитів на природничий факультет Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка. Склавши на "відмінно" хімію авторитетному й досвідченому тодішньому деканові факультету, легендарному Андрію Потаповичу Каришину та молодому асистентові, а нині поважному доценту Григорію Федоровичу Джурці, Валентина стала студенткою, активно взялася до громадського життя, наполегливо вчилася, як лідер молоді ініціювала багато цікавих справ. Невдовзі її обрали членом профкому вишу, і профспілковій діяльності Валентина Петрівна не зраджує вже понад сорок років.

Свій трудовий шлях розпочала 1971-го, звідтоді жодного разу не змінювала місце роботи: в її трудовій книжці адреса одного навчального закладу – Полтавського державного педагогічного інституту, нині – національного університету імені В. Г. Короленка. Тут, у стінах Alma-mater, вона пройшла шлях від старшого лаборанта кафедри хімії до професора, завідувача кафедри, декана.

Із сестрою Любою (перша зліва) на святі Івана Купала в с. Великі Сорочинці. 1965 р.

1973 року Валентина Петрівна народила сина Валерія. Попри родинні клопоти, молода мама і дружина продовжувала викладацьку діяльність – працювала асистентом кафедри трудового навчання, тривала й робота над дисертаційним дослідженням.

Студентка-випускниця Полтавського педінституту. 1971 р.

1989 року захистила кандидатську дисертацію з теми "Підвищення продуктивності ячменю та гороху шляхом передпосівної обробки насіння препаратом ДИНУК" у Харківському науково-дослідному інституті рослинництва й здобула науковий ступінь кандидата сільськогосподарських наук.

У 1988–1995 роках Валентина Петрівна працювала головою профспілкового комітету педагогічного інституту. Уже тоді поряд із традиційними для профспілки турботами про дотримання умов колективного договору, оздоровлення спілчан та членів їхніх сімей, організацію дозвілля тощо голова профкому, не байдужа до рукотворної краси, ініціювала виставку-конкурс виробів (вишиванки, плетиво, різьбярство тощо), виготовлених викладачами й співробітниками. Відвідувачі виставки були приємно подивовані різноманітними талантами членів профспілки, а перше місце посіла тоді з оригінальними плетеними виробами доцент Лариса Безобразова. Профспілкову діяльність Валентина Титаренко успішно поєднувала з викладацькою роботою на педагогічно-індустріальному факультеті, створеному в структурі навчального закладу 1978 року.

Основним аргументом на користь організації факультету була нагальна необхідність підготовки кваліфікованих кадрів. На той час лише десять відсотків учителів трудового навчання Полтавської області мали вищу освіту [2, с. 75]. Факультет упродовж кількох років вирізнявся, з огляду на специфіку фаху, здебільшого чоловічим студентським складом. Валентина Петрівна викладала тут великий курс "Основи сільського господарства". Але

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

в середині 1980-х чоловіче студентське товариство було "ушляхетнене" присутністю дівчат: на факультеті з'явилися нові спеціальності, до відкриття яких доклала зусиль Валентина Петрівна. Й оскільки автор будь-якої ідеї найчастіше наражається на необхідність втілення її в життя власноруч, довелося доценту Титаренко і фах для дівчат визначати, і самій же студенток навчати. Тут і пригодилася мамина та бабусина наука – почала Валентина Петрівна вчити української народної вишивки. Водночас і сама брала уроки майстерності в заслуженого майстра народної творчості Олександри Великодної, викладачів вишивання Решетилівського художнього професійно-технічного училища № 28 Лариси Пілюгіної та Надії Вакуленко, згодом – у викладачів килимарства Євгена Пілюгіна й Тетяни Кирпотіної. Навчалася й за книгами, подарованими ще в дитинстві подругами, відтворювала, як і раніше, з допомогою матусі різні техніки вишивання, а їх же існує понад сто!

Із мамою Марією Василівною. 1998 р.

Наполеглива праця увінчалася успіхом: до Валентини Петрівни прийшло визнання. Її стали запрошувати на виставки в різні міста України та зарубіжжя, роботи учениць демонструвалися в експозиції музею українських народних промислів та ремесел, створеному на факультеті 1988 року за її ініціативою...

Факультетський музей – це постійно діюча виставка творчих робіт студентів, своєрідний майстер-клас з декоративно-ужиткового мистецтва. Затишна, простора світлиця містить експозицію українських рушників, жіночих і чоловічих вишиванок, килимів і писанок, різьблених виробів, бісерних прикрас, штучних квітів, виробів з лози та рогози – всього того, що навчилися створювати власноруч студенти під керівництвом своїх талановитих наставників. Згодом такі твори декоративно-ужиткового мистецтва посядуть не одне почесне місце на культурно-освітніх заходах в Австрії, Болгарії, Бельгії, Італії, Німеччині, Франції, Швейцарії [2, с. 125].

Особливо пам'ятною для Валентини Петрівни Титаренко стала поїздка в складі делегації вишу до Італії (1997). Сам Папа Римський Іоанн Павло II вітав народну майстриню і всіх полтавців у своїй резиденції у Ватикані, а Валентина Петрівна з приємністю вручила йому прапор Полтави, вишитий її руками. Розповідь жінки про цю подію подав у місцевій газеті журналіст Віталій Цебрій: "Наш інститутський ансамбль "Весна" мав гастрольну поїздку до Італії і, звичайно ж, це вже була сама по собі рідкісна можливість побачити красиву європейську країну, ознайомитися з пам'ятками давньої середземноморської цивілізації... Нас люб'язно зустрів в Італії мер невеличкого містечка Орієтта сеньйор Марчелло Томазіні. Саме він й організував цю фантастичну зустріч. Пан Марчелло випадково дізнався від нас, що 24 серпня всі українці відзначають величне для нас свято (а ми прибули до Італії напередодні). І тому він запропонував: "А хочете...". І хоч я, приміром, православна,

Вишиває "Рушник національної єдності". 2007 р.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

але зустрітися із самим Папою Римським, та ще й з такою людиною, котра була великим

Зустріч із Папою Іоанном Павлом II у Ватикані. В. П. Титаренко вручає прапор Полтави. *1997 р.*

другом українців... Звісно ж, захотіла і я, усі захотіли! Уявіть собі: одного разу, за кілька років до того, ми з народним хором "Калина" Полтавського педінституту побували у Польщі. У містечку Вадовіце, де народився Папа, нам показали його будиночок. І ми співали там українських пісень, навіть не здогадуючись, що доля нам подарує цю надзвичайну зустріч... Отже, ми опинилися в Італії.

Ну, а далі події розвивалися так. Сеньйор Марчелло звернувся до українського посольства з відповідним проханням. А посол України написав листа на Секретаріат Папи у Ватикані...".

Дещо пізніше Марчелло Томазіні зізнався Валентині Петрівні: усі 63 роки свого життя, мовляв, прожив в Італії. Давно мріяв про аудієнцію в Папи. Але нагода така щаслива склалася ось тільки зараз!

"Ми прибули у Ватикан у надзвичайно спекотну погоду, – згадує Валентина Петрівна. – Але я наполягла на тому, щоб усі були в національному вбранні. Жарко було, та що ж! Папа Римський, звісно, і раніше приймав українські делегації. Та з Полтави ми були першими! І взагалі, як мені пояснили, подібні аудієнції Іоанн Павло II (при всій його комунікабельності) влаштовує не частіше одного разу на рік. Тож нам, тридцятьом полтавцям, дуже пощастило!

Папа приймав українців серед 160 (!) делегацій з різних країн світу. Спершу він привітав усіх присутніх у залі Ватикану, підтвердивши репутацію знаменитого поліглота, саме тими мовами, якими розмовляли його численні гості. Потім до нього почали підводити по черзі представників кожної з делегацій. Українцям надали таке почесне право майже одразу після італійців.

Переді мною до Іоанна Павла II підвели поважних італійських черниць. А потім сеньйор Марчелло хапає мене за рукав і тягне за собою. Я італійської практично зовсім не розумію. Тому довірилася інтуїції й намагалася наслідувати приклад тих, хто підходив до Папи. Виконала всі ритуальні моменти (з цілуванням руки первосвященика, подякою за таку його милість), вручила Папі прапор Полтави. Іоанн Павло II коротко поздоровив нас із прийдешнім святом (власне, це була головна причина, чому нас запросили у Ватикан). Він сказав слова привітання зрозумілою нам мовою, і це було приємно надзвичайно! А потім від нього в дарунок я одержала срібні чотки. І повернулася до делегації. Далі була ще доволі дивна річ. За ритуалом прийому Папи, після того, як удостоїлася честі з ним ручкатися, мою "освячену руку" мали потім цілу-

Перша науково-практична конференція трудовиків України (в центрі ліворуч – академік Д. О. Тхоржевський). *2000 р.*

вати всі члени делегації. Так робили всі 160 делегацій – своїм представникам... Українці також не стали винятком. Не скажу, що цей ритуал був мені неприємним...", – жартуючи, завершила розповідь журналістові Валентина Петрівна [8]. До речі, фото прийому у Ватикані, котрі українська делегація привезла до Полтави кілька років тому, сьогодні як історичний раритет займають почесне місце в експозиції Полтавського обласного краєзнавчого музею.

Не одну закордонну подорож (до Австрії, Болгарії, Бельгії, Польщі, Швейцарії) здійснила Валентина Петрівна разом з українським народним хором "Калина" (керівник

Із колегами-науковцями (зліва направо): Валентина Радкевич, Ольга Щербак, Неля Ничкало (праворуч)

– заслужений діяч мистецтв України, професор кафедри музики Григорій Левченко). Її виїзди на численні зарубіжні гастролі цього славетного університетського колективу були цілком закономірними, адже під керівництвом та за безпосередньою особистою участю доцента Титаренко були вишиті 60 жіночих та 55 чоловічих сорочок для хористів, 25 сорочок для оркестрової групи хору, 10 рушників, виготовлено 60 українських віночків... Практика "одягання" студентських колективів художньої самодіяльності у власноруч виготовлені костюми з легкої руки Валентини Петрівни стала доброю університетською традицією: під її керівництвом майстрині факультету технологій та дизайну виготовили костюми для камерного хору "Гілея", танцювальних ансамблів "Кредо" та "Грація", естрадного колективу "Ананас", команди КВК "ФІМА", хору "Просвіти" та інших колективів.

За такою плідною й активною творчою діяльністю стояла копітка, ретельна науково-дослідницька робота Валентини Титаренко з пошуку й вивчення зразків української народної вишивки, опису її техніки, поширення в різних місцевостях тих чи тих орнаментів, кольорової гами, традицій. Із дозволу директора Полтавського краєзнавчого музею Катерини Борисівни Фесик Валентина Петрівна працювала у фондах з багатою колекцією рушників. Як плід цієї роботи 1998 року вийшла її книга "Український рушник як засіб національного виховання і витвір народного декоративно-ужиткового мистецтва" [7] , а через два роки по тому – "Полтавська традиційна вишивка: минуле і сучасне" [6] .

За короткий термін Валентина Титаренко сформувала на факультеті творчий колектив однодумців, які успішно здійснюють наукове дослідження за держбюджетною темою "Відродження і розвиток національної традиційної культури українського народу" [2, с. 124]. А впродовж останніх десяти років Валентина Петрівна – керівник фундаментального дослідження "Теорія і методика формування естетичної культури майбутнього вчителя технологій". Вона – автор понад 300 наукових праць.

2010 року доцент Титаренко успішно захистила докторську дисертацію (науковий консультант – член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професор Віктор Костянтинович Сидоренко). Мабуть, тільки сама Валентина Петрівна знає, яким складним був шлях до її завершення: на

Після захисту докторської дисертації. У центрі поряд із академіком І. А. Зязюном (ліворуч) та членом-кореспондентом В. К. Сидоренком (праворуч)

плечах цієї невтомної і відповідальної, тендітної жінки лежала турбота про стареньку й недужу маму, чоловіка, сина з невісткою та трьох онучат, завідування кафедрою, керівництво факультетом, робота в редколегіях журналів, науково-методичній комісії з трудового навчання Міністерства освіти і науки України, участь у наукових конференціях,

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

різнопланова громадська діяльність, членство в журі учнівських та студентських олімпіад, професійних конкурсів "Учитель року", активна співпраця зі "Слов'янським клубом", засідання якого набували особливого затишку завдяки її зусиллям і турботі... А ще – напружена багаторічна виставкова діяльність. Пам'ятні Валентині Петрівні демонстрування творчих надбань студентів факультету в час проведення у квітні 1998 року Всеукраїнських науково-мистецьких читань "Українська нитка у мистецтві вишивання, ткацтва, килимарства", виставка-продаж "Мисткині-вишивальниці Полтавщини", організована нею разом із жіночим клубом "Порадниця". Про цю неординарну подію в культурному житті області писала газета "Зоря Полтавщини": у статті Ванди Лис відзначалася роль в організації виставки Валентини Титаренко, котрій удалося залучити до участі в заході більше 50 майстринь-вишивальниць із різних районів Полтавської області, зокрема й усесвітньо відому мисткиню Олександру Великодну [4]. Були на цій виставці й роботи Валентини Петрівни та її мами – Марії Василівни.

Лауреати премії імені Панаса Мирного – Олександр Горшечніков і Валентина Титаренко. 2005 р.

Подією всеукраїнського масштабу стала приурочена до десятиріччя незалежності держави виставка творчих робіт студентів під керівництвом Валентини Титаренко, що відбулася в Києві в Експоцентрі

У музеї І. П. Котляревського. Вручення вишитої сорочки для експозиції

України 20–26 серпня 2001 року. У квітні-травні 2003 року виставку "Барвінковий світ весни" було розгорнуто в літературно-мемо-

В. П. Титаренко – лауреат премії імені В. Г. Короленка. 2006 р.

ріальному музеї І. П. Котляревського. Про неї із захопленням розповідалося в місцевій пресі, зокрема на сторінках "Зорі Полтавщини" [1].

Упродовж травня-жовтня 2007 року проводилася Всеукраїнська культурно-мистецька й суспільно-політична акція "Рушник національної єдності". Полотно завдовжки 9 метрів і завширшки 75 сантиметрів знайшли в селі Мухалі Хмельницької області. За словами співкерівника проекту Тамари Степаненко, воно "живе", тому що виткане руками жінки з вирощених нею конопель, политих дощем, овіяних вітром, напоєних сонцем. Коли на нього наноситься вишивка, рушник набуває сили оберегу. Вишивали рушник на громадських засадах більше п'ятисот майстрів народної вишивки з 24 областей, а також АР Крим, Києва й Севастополя. Візерунок розробили науковці – історики та художники. На полотні зображений наймогутніший для України символ – дерево життя, ескіз якого створила заслужений художник України, голова Черкаського осередку спілки майстрів народного мистецтва Олександра Теліженко. Перед тим, як завітати на Полтавщину, рушник побував у Херсонській та Запорізькій областях. Першими в нас його зустріли мешканці Решетилівки – відомого осередку народного ткацтва, килимарства й вишивки. Другий етап акції пройшов у музеї українського рушника нашого університету, де до творення його долучилися студентки другого і третього курсів факультету технологій і дизайну. До творчої праці приєдналася і декан факультету Валентина Титаренко...

У межах статті не уявляється можливим навести хоч би перелік усіх тих виставок, у яких Валентина Петрівна брала участь сама або разом зі своїми студентами: лише впродовж 2005–2010 років художньо-творчі роботи її вихованців демонструвалися на 40 міжнародних, всеукраїнських та місцевих виставках.

Учасники дійства "Учитель року" – 2010

Звичка до постійної наполегливої праці, висока вимогливість до себе й інших, сміливість і рішучість в опануванні нових сфер діяльності, неабиякі організаторські здібності, лідерські якості забезпечили Валентині Петрівні авторитет і визнання. Сьогодні вона, колишня Валя Сорока з Великих Сорочинець, стала поважним професором, знаним науковцем, досвідченим керівником, мудрим

Зі студентами факультету – переможцями Всеукраїнської олімпіади з трудового навчання. Уманський педуніверситет. 2009 р.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Із родиною – чоловіком Миколою Олексійовичем, сином Валерієм, невісткою Ольгою та внуком Ігорем

вихователем, талановитим майстром. Певно, саме про таких людей, чий високий статус є результатом їхніх власних зусиль і невтомної праці, англійці з повагою говорять як про особистість, котра сама себе створила – "self made man".

Валентину Петрівну Титаренко відзначено званням "Відмінник освіти України" (2000), Почесними грамотами Центрального комітету профспілки працівників освіти і науки України (2003, 2009), Почесною грамотою Міністерства освіти і науки України (2004), дипломами лауреата премії імені Панаса Мирного в номінації "Народна творчість" (2005) та премії імені В. Г. Короленка (2006), вона нагороджена знаком "Василь Сухомлинський" (2008), Почесною грамотою Національної академії педагогічних наук України (2009) [3].

І при всьому цьому Валентина Петрівна залишається чарівною жінкою, завжди енергійною, сповненою нових задумів і планів, здатною на вольові вчинки і... на рішучу зміну іміджу. Якось у день її народження, коли привітати іменинницю прийшли колеги, студенти, члени "Слов'янського клубу", що присвятив своє засідання творчим досягненням факультету технологій і дизайну, всі присутні на урочистостях були приємно вражені тим, як нова стильна зачіска, модний колір волосся, елегантна сукня дозволили і без того стрункій, моложавій жінці створити довершений образ сучасної успішної леді. Валентина Петрівна всім способом свого життя немовби кидає виклик рокам і підтверджує влучність поетичного спостереження Р. Рождественського: "Есть только дни рождения у женщин, годов рождения у женщин нет".

Література

1. Бажан Г. Барвиста Україна / Г. Бажан // Зоря Полтавщини. – 2005. – 13 грудня.
2. Год Б. Полтавський державний педагогічний університет імені В. Г. Короленка: історія і сучасність / Б. Год, О. Єрмак, П. Киридон. – Полтава, 2009.
3. Ігнатенко О. Учив, як рідну землю любити / О. Ігнатенко // Зоря Полтавщини. – 2006. – 29 серпня.
4. Лис В. І квіти любові, і барвінок печалей / В. Лис // Зоря Полтавщини. – 2000. – 28 квітня.
5. Рильський М. Троянди й виноград / М. Рильський // Далекі зірниці. Українська література першої половини XX ст. – К.: Грамота, 2001.
6. Титаренко В. П. Полтавська традиційна вишивка: Минуле і сучасне: Навчально-методичний посібник / В. П. Титаренко. – Полтава, 2001.
7. Титаренко В. П. Український рушник: засіб національного виховання і витвір народного декоративно-ужиткового мистецтва: Навчально-методичний посібник / В. П. Титаренко. – Полтава, 1998.
8. Цебрій В. Як Папа Римський Іоанн Павло II полтавців із Днем незалежності вітав / В. Цебрій // Полтавський вісник. – 2011. – 12 серпня.

Ірина Павлова

УДК 271.2:2–287:[2-282.3+81'276]

СИМВОЛИ В КОНФЕСІЙНОМУ ДИСКУРСІ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ (на матеріалі православних проповідей)

У пропонованому дослідженні проаналізовано роль і місце символів у конфесійному дискурсі на матеріалі православних проповідей. Основну увагу зосереджено на характеристиці семантико-функціональних особливостей культової символіки, подано класифікацію слів-символів. Наголошено, що релігійна символіка має регулярний характер вияву, усталену природу. Проаналізовано вплив вертикального контексту та фонової інформації на сприймання змісту слів-символів вірянами. Доведено, що символ виявляє свій зміст через взаємодію екстра- та інтралінгвальних чинників.

Ключові слова: *слово-символ, символічне значення, смисл, асоціативний зв'язок, емблема, образ, знакова природа, семантична структура, семантема, контекст, релігійний світогляд, фонова інформація, вертикальний контекст.*

Однією з важливих рис релігійного світосприймання, яка виразно проявляється в усіх жанрах релігійного мовлення, є символи. На сьогодні, на жаль, ще не маємо загальної теорії символу, розуміння символу як основи мислення, мовної комунікації й усієї культури людства, частково обстежені окремі питання історії терміна. Існує чимало визначень поняття символу. Найчастіше терміном "символ" користуються для умовного позначення якогось предмета, поняття, явища, процесу [16, с. 376–378], символ ототожнюють із художнім образом, який відбиває певну думку, ідею, почуття [8, с. 32], називають уявленням, що викликає певне коло асоціацій у певній поетичній системі [6, с. 110], вказують на близькість засобу вираження символу до поняття, "внутрішнє життя" людини, народу [17, с. 204–209].

Важливою ознакою символу є його властивість зберігати зв'язок між означуваним і означувальним. Тому символ не можна замінити будь-яким іншим знаком. О. Потебня визначив три основні відношення символу до означуваного: порівняння, протиставлення й відношення причинне. Він заклав теоретичне підґрунтя вчення та з'ясував багатозначність слова-символу: "Нові слова споріднювалися вже з символами не первинного, а пізнішого утворення і, у свою чергу, віддалилися від першого значення ознаки" [15, с. 285].

Представники Тартуської школи розглядають символ як категорію семіотики. Так, О. Лосєв уперше у XX ст. представив характеристику природи слова-символу та показав його суттєву відмінність від суміжних категорій – знака, порівняння, метафори. Учений обґрунтовує розуміння символу як навантаження художнього образу ідейністю і вважає, що символ – це 1) функція відображення дійсності; 2) смисл дійсності; 3) інтерпретація дійсності в людській свідомості; 4) сигніфікація дійсності; 5) перетворення дійсності. На думку вченого, "міфологія – це втілена дійсність", а "символ – це субстанційне поєднання ідеального і реального. Це сама річ за її ж суттю" [13, с. 51]. Проте "смисл речі є... сама ж річ, не тільки взята в тотожності сама з собою, а оскільки ототожнювати можна тільки те, що різне, то смисл речі є сама річ, але взята водночас і в різниці з самою собою" [13, с. 128].

О. Лосєв твердить, що "символ – така образна конструкція, яка може вказувати на будь-які межі небуття і в тому числі також на "безмежжя", однак важливо зрозуміти, що "не можна провести межу між скінченим і нескінченим символом, адже, з одного боку, категорія символу скрізь і завжди скінченна, а з другого – нескінченна" [12, с. 443]. Визначаючи

символ як словесний знак, Ю. Лотман указує на значущість його змісту, "який є планом вираження для іншого, культурно ціннішого змісту" [14, с.10].

Символ у мистецтві в широкому розумінні, а в релігійному зокрема – це універсальна естетична категорія, що розкривається через зіставлення із суміжними категоріями – образу художнього та знака й алегорії. Символ – це образ, узятий в аспекті своєї знаковості, він є знаком, наділеним усією органічністю та невичерпною багатозначністю образу. Будь-який символ є образом, і будь-який образ, хоч би до деякої міри, є символом. Категорія символу вказує на наявність якого-небудь смислу, що нероздільно зливається з образом, проте не ототожнюється з ним. Предметний образ і глибинний смисл у структурі символу – два полюси, немислимі один без одного, тому що символ утрачає без образу свою явність, а образ без смислу розпадається на складники. Разом із тим образ і смисл роз'єднані. Стан "притягування-відштовхування" зумовлює розкриття символу. "Переходячи в символ, образ "світліє", смисл "світиться" крізь нього, він є смисловою глибиною, смисловою перспективою" [5, с. 7].

Багатозначний характер символу відокремлює його від алегорії та емблеми, які стосуються поодиноких явищ. Алегорія – це втілення абстрактного поняття в конкретному художньому образі: підступність – **змій**, лицемірство – **вовк**. Емблема позбавлена багатозначності, проте може репрезентувати досить широкі за змістом поняття. Мається на увазі не тільки значення, але і його зафіксованість у понятійному плані раз і назавжди (**хрест** – християнська емблема). Будь-які прояви символу набагато ширші від ідеї емблеми. Символ не має усталеного раз і назавжди значення. Знакова природа символу, однак, зближує це мовне явище з алегорією та емблемою.

Характерна риса символу, що робить його універсальним, загальнолюдським фактом, – його здатність поєднувати окреме з усією сукупністю буття. Але разом із тим дуже часто символ знаходить вираження на рівні національної свідомості народу, "загальна ідея, що її передає символ, часто набуває яскраво вираженого національного характеру; саме в символах нерідко відбиваються народні традиції, звичаї, обряди, вірування тощо, а зрештою, і національні риси характеру, рівень національної свідомості. Словесна символіка народу виступає важливим чинником творіння національно-культурної картини світу; навіть індивідуальні символи, характерні для художньо-творчого осмислення дійсності, звичайно зумовлені особливостями національного мовного типу, мовної особистості" [10, с. 31].

Основними рисами символу як мовного знака є такі: а) символ – це семантична структура з особливою організацією елементів, яка формується під впливом позамовної дійсності на основі відповідних асоціацій, породжених чуттєвим досвідом людини; б) семантика слова-символу має в основі семантику тих слів, що вже існують у мові з відповідною структурою семантеми. Формування символьного значення пов'язане з видозмінами в семантиці несимволічного слова, які зумовлюються особливостями поняття й незвичним його сприйманням. Отже, слово-символ і його символічне значення перебувають в асоціативному зв'язку; в) слово-символ не має чітко сформованого значення. Воно вказує на зовсім інший предмет, явище, ніж несимволічне слово, в системі мови; г) значення слова-символу найбільш повно розкривається в контексті, у першу чергу під впливом найближчого лексичного оточення; ґ) слово-символ має усталене, загальноприйняте тлумачення, що робить максимально ефективним процес передачі-сприймання інформації.

Символ – мовний знак з особливою семантичною структурою, що сформувалася в результаті трансформацій на асоціативному рівні семного складу семем відповідних слів як наслідок взаємодії предметів, явищ позамовної дійсності під упливом загальнолюдських духовно-матеріальних та національно-культурних чинників.

Залежно від сфери, яку обслуговують символи, розрізняють наукову символіку, філософську, художню, міфологічну та релігійну [13, с. 186–197]. За К. Юнгом, релігійна символіка – один з давніх здобутків людської підсвідомості – виявляється у створенні архетипів: "архетип продукує символіку, котра з давніх часів характеризувала і виражала божество..." [18, с. 360]. Особливістю будь-якої релігійної символіки є її усталена природа, причому сталість – невід'ємна риса й тих символів, структура значення яких ускладнилася нашаруваннями національної культури (*писанки* – символи Воскресіння Христового, *рідна мова* – символ духовного й матеріального буття народу і людини, *колядки* – символи Різдва). Символізм у християнстві і, зокрема, у православ'ї винятковий, оскільки абсолют-

но все, із чим взаємодіє людина в конфесійній царині, – символічне. А тому мовлення, що обслуговує релігійно-церковний культ, теж має відповідний, символічний, характер. Слова-символи, використовувані, до прикладу, проповідниками у своїх промовах, за незначними винятками є тотожними й різняться лише мовними прийомами впливу на реципієнтів. Наприклад: *Ми всі приймаємо Святе Причастя на ознаку єднання з Христом... Будьмо пильні в ці часи Великого Посту, ідімо за покликом Ісуса і поможімо Йому нести Його тяжкий хрест на гору, де Його розіпнуть за наші гріхи* (Теодор о. Форостій)*; Безумовно, до Святого Причастя християнин повинен ставитись з великою увагою, як до таємного акту найтіснішого єднання з Христом і приступати до Причастя зі страхом Божим, вірою і любов'ю* (В. Липківський).

Релігійна символіка в православних проповідях і конфесійному мовленні загалом послідовно представлена одиницями таких груп:

1) символи – назви священнодійств: ***Хрещення*** (символ духовного народження через триразове занурення тіла у воду із прикликанням імені Пресвятої Трійці, омивання від першородного гріха, а також від усіх гріхів, учинених людиною до Хрещення, відродження благодаттю Духа Святого в нове духовне життя і входження в лоно Церкви, тобто благодатного Царства Христового); ***Миропомазання***; ***Покаяння; Причастя***; ***Шлюб; Священство; Єлеосвячення (Соборування); Страшний Суд; хресне знамення*** (символ зв'язку людини з Богом; символ перетворення в душах земного на небесне; символ визнання перемоги над смертю; символ відкидання гріха силою благодаті Святого Духа; символ заклику імені Божого; символ славлення Господа); ***молитва***; ***благословення священика; цілування руки, що благословляє***; ***читання Символу Віри; триразове занурення в освячену воду***; ***миропомазання рук і ніг; триразове ходіння священика з новоохрещеним і його хрещеними батьками; хрестоподібний постриг волосся на голові***; ***Піст***; ***Служба Божа; освячення; адорація, кадіння, милостиня, віяння рипід, поминання*** та ін.;

2) символи – назви предметів, матеріалів: ***хрест***; ***яйце***; ***свічка***; ***віск***; ***звіздиця*** (символ зірки, яка з'явилася при народженні Спасителя); ***копіє*** (символ списа, яким воїн пронизав ребра Ісусові на Хресті); ***воздýх***; ***дикирій*** (символ двох сутностей Ісуса Христа – Божественної і людської); ***трикирій; рушник; золото*** (символ чистого світла, духовного скарбу Христа; символ зла, ідолопоклоніння); ***орлець*** (символ того, що єпископ повинен під час Богослужіння, подібно до орла, підноситись від земного до небесного); ***панікадило*** (символ життя; символ чистоти душі; символ небесного вогню (сонця)); ***ікона***; ***камінь; пісок; залізо; солома*** і под.;

3) символи – назви кольорів: ***зелений***; ***білий***; ***жовтий (золотий); червоний***; ***чорний***; ***блакитний***; ***пурпуровий*** (символ влади Господа). (Проповідь, яку виголошують і сприймають у храмі, завжди більш упливова й результативна. Експериментально доведено, що близькі до теплової частини спектра червоні кольори мають тонізуючу дію, жовті – нейтральну, зелені – таку, що уповільнює. Жовтий і зелений як кольори сонця і рослин – кольори життя – стабілізують людську природу, згладжують сплески емоцій. Кольори, які використовують у храмі, огортають душу вірянина спокоєм, налаштовують на добро, а отже, й на позитивне й духовно активне сприймання змісту релігійних істин.);

4) символи – назви чисел: ***один***; ***два*** (символ подвійної природи Ісуса Христа – Божественної і людської; символ добра і зла; символ об'єднання; символ життя-смерті; раю-пекла; початку-кінця); ***три***; ***чотири*** (символ природної повноти та універсальності; символ завершеності (чотири пори року, чотири стихії, чотири євангелія, чотири сторони обрію)); ***п'ять; шість*** (символ людини – створення її на шостий день; символ – недосконалості, або "невдалої" досконалості (7–1)); ***сім*** (символ семи Святих Таїнств; символ завершеності, святості (сім днів у тижні, сьомий день присвячений Богові, семикратні ритуальні дії, сім Вселенських соборів)); ***вісім*** (символ оновлення, очищення, воскресіння); ***дев'ять*** (символ досконалої трійки (дев'ять ангельських чинів); числовий символ Святого Духа)); ***десять*** (символічна "множина" (десять Заповідей, десять талантів)); ***дванадцять*** (символ досконалості та святості "обраного народу" та його представників (дванадцять апостолів)); ***сорок*** (символ сорокаденного посту Ісуса Христа) та ін.;

5) символи – назви будівель та їх частин: ***храм***; ***вівтар***; ***середня частина храму***; ***притвор*** (символізує земне буття в кожному творінні – світ, у якому діють закони простору і часу; символ людського тіла Ісуса Христа; символ тіла людини); **купол** (символ Неба); ***глава купола з хрестом*** (символізує главу Церкви Ісуса Христа); ***п'ять глав***;

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

тринадцять глав; ***Царські врата; хата*** (символ Всесвіту, батьківщини, рідної землі; безперервності роду; тепла, затишку, святості; добра і надії; материнської любові; захисту і допомоги) і под.;

6) символи – назви організацій: ***Церква***; ***сім'я*** (символізує Малу Церкву, Домашню Церкву); ***чернецтво, монастирі*** (символ ангельського світу (монах є ангел, а діло його є милість, мир і жертва хваління));

7) символи – назви конкретних або узагальнених осіб релігійно-церковної чи світської історії: ***Ісус Христос***; ***Богородиця***; ***Дух Святий***; ***Ілля*** (пророк); ***ап. Павло; Каїн; Авель; Марфа; Марія; Тарас Шевченко*** (символ України; символ голосу України; символ Божого пророка для України; символ перемоги України над духовним і фізичним кріпацтвом; символ нездоланності України; символ невмирущої слави; символ віщого поклику, слова; символ таланту і генія українського народу; символ Кобзаря – співця народної долі); ***прочани; юродиві; монахи; преподобні; праведники; Адам; Ной; Авраам; Іван Хреститель*** та ін.;

8) символи – назви фізіологічного стану, стану буття, стану вищого духовного задоволення: ***сон*** (символ тимчасового забуття, символ волі Божої); ***успіння*** (символ переходу від землі на небо; символ торжества духовного над матеріальним; символ блаженної смерті тіла); ***смерть*** (символ народження нового життя; символ вічного життя; символ вищої свободи; символ переходу від часу до вічності; символ відділення душі від тіла); ***життя*** (земне) (символізує підготовку до вічності; символ боротьби добра і зла; символ пошуку істини); ***блаженство*** (символ вічності; символ здійснення Божих обітниць) і под.;

9) символи – назви рідин: ***вода***; ***кров*** (символ життя; символ душі; символ життя тіла і духу; символ Вищої крові; символ очищення, спокутування; символ жертвоприношення, боротьби за віру (пролита кров); ***сльоза*** (символ духовного очищення, каяття; символ жалю, співчуття, співпереживання); ***єлей; миро; вино; роса*** (символ благодаті і ласки Божої); ***слина*** (символ очищення від усього злого) та ін.;

10) символи – назви страв, продуктів харчування: ***хліб*** (символ Господа; символ життя); ***паска*** (символ Бога; символ єднання людей з Богом); ***риба; кутя*** (різдвяний символ України; символ родини; обрядовий символ єднання з Богом, зі світом померлих); ***сіль*** (стійке словосполучення ***хліб-сіль*** символізує гостинність: хліб – побажання багатства і достатку, сіль – захист від зловорожих сил);

11) символи – назви частин людського тіла і душі: ***рот*** (символ Слова як першоджерела життєстверджуючої сили, сонця, вогню; символ руйнівної, поглинаючої сили; символ межі внутрішнього і зовнішнього світу, поєднання Неба і землі, пекла і землі; символ доступу до підземного царства, внутрішнього світу); ***уста; рука*** (символ діяльності; символ жертвоприношення; символ захисту, молитви; символ внутрішнього світу людини; символ заступництва, опікунства; символ авторитету, влади); ***око*** (символ розуму і духу; символ світильника для тіла); ***голова; вуха; ноги; серце*** (символ Бога; символ життя; символ розуму; символ ласки, любові; символ радості і смутку; символ розуміння, сміливості; символізує місце зустрічі з Богом; символ релігійної відданості, чистоти; символ здатностей); ***розум; почуття***;

12) символи – назви природних явищ: ***тінь*** (символ душі людини; символ непорозуміння в стосунках); ***темрява; потоп***; ***райдуга***; ***вогонь***; ***вітер*** (символ духу; символ неусвідомленості; символ швидкості; символ руйнації і водночас оновлення); ***гроза; буря; зоря*** (символ доброї душі; символ нового щасливого життя; символ вічності; символ очей Бога; символ Богородиці); ***сонце; світло; блискавка*** та ін.;

13) символи – фітоніми: ***тополя; барвінок; калина; верба; яблуня (плоди); осика; вишня; чебрець; кукіль***; ***пшениця (добре зерно)***; ***виноград***; ***квітучий виноград*** (символ Премудрості); ***виноградна лоза*** – символ Христа; ***чужа лоза*** (символ язичницьких звичаїв); ***трава, зелень*** (символи швидкого зростання, плинності; символи численності, множинності); ***терен; неопалима купина; терновий вінок***; ***лавр; оливкове дерево (гілки оливи);*** **мак** (символ безневинно пролитої крові); ***дерево життя (дерево пізнання добра і зла)*** та ін.

Рослинна символіка в християнстві формувалася через символіку природних властивостей рослин. Рослини символізують життєву силу створеного Богом світу, відродження, покарання, велич, чистоту, святість тощо. За допомогою змін, які відбуваються в рослинному світі, їх упливу на людину та особливостей взаємодії людини з рослинами, виявляється, набагато легше пояснити вірянам явища взаємодії між духовним і матеріальним, добрим і злим, вічним і тимчасовим. Важливо, що православна християнська символіка

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

рослин постала на ґрунті дохристиянських та національних традицій. Це розширило семантичний простір багатьох символічних значень і ще більше поріднило національне із загальнолюдським. Так, наприклад, слово *верба* має кілька символічних значень: "символ Космічного океану", "символ Прадерева життя", "символ пробудження природи, весни", "символ України (Батьківщини)". До них українська православна історія додала ще значення, які можна тлумачити як самостійні або ж включити в структуру значення "символ України" – "символ особливої національної гостинності", "символ рідного взагалі", оскільки наш народ щороку перед Великоднем зустрічає вербовим гіллям Христа: *Ми, браття, у своїй хаті зустрічаємо Христа своєю правдою, своєю волею, служимо Йому тими дарами, якими він нас обдарував... У нас в Україні росте верба, ми і зустрічаємо Христа з вербою,... ще більше Йому приємно, коли Його кожний нарід зустрічає тим даром, який вирощує йому земля, у якій він живе* (В. Липківський).

14) символи – зооніми: ***ягня*** (символ чистоти; символ жертовної відданості; символ Ісуса Христа); ***бик (телець)*** (символ багатства; символ жертви; символ язичницьких ідолів); ***віл*** (символ власності, багатства; символ жертвоприношення; символ покірності; символ праці); ***віслюк; орел; вовк; козеня; півень; голуб; скорпіон; свиня*** (символ багатства, зажерливості; символ гріховності (духовної бідності); символ нечистоти); ***змій; собака; ангели*** та ін.

Світ тварин показаний у конфесійній сфері як невід'ємний складник світу, створеного Богом і відданого під панування людини. "Символічні тваринні образи вибудовуються в контексті онтологічного та генетичного зв'язку, своєрідної "спільної долі" тварин та людей як тваринних істот" [4, с. 329]. Гармонійні відносини, що виникали у світі тварин, тлумачаться як символ всемогутності Творця; порушення гармонії у тваринному світі й існування ворожості окремих тварин до людини, а також тваринне начало в ній самій означало гріховність світу, відпалого від Бога. Тваринні образи, якими послуговуються проповідники, є уявною проекцією людських якостей та життєвих ситуацій. Дуже часто використовувані образи амбівалентні, хоч у конкретних текстових умовах репрезентується лише одне символічне значення. Як правило, воно домінує й визначає ставлення промовця до відповідного явища. Наприклад, у старозавітній оповіді голуб символізує глупоту (Ос. 7 : 11) і добру звістку від Бога, а в Новому Завіті – це символ Духу Святого. В аналізованих проповідях зовсім відсутнє перше старозавітне значення, очевидно, через існування в денотативному макрокомпоненті значення ядерної асертивної негативної семи "відсутність розуму, розсудливості", яка суперечить іншим, із позитивною семантикою, символам. У світському мовленні назви тварин використовуються переважно як алегоричні образи, абстрактні поняття зі світу людей. У сфері релігійного культу тваринні образи полісемантичні, тому виходять за межі алегорії.

15) символи – назви частин простору, місць перебування: ***Небо; земля; Рай; пекло; безодня морська; пустеля; гора*** (символ місця зустрічі земного з небесним, людини з Богом (Нагірна проповідь; Преображення; остання молитва Ісуса Христа на Оливній горі); символ внутрішньої висоти людського духу; символ вселенської жертви (пагорб Голгофа); ***сад; шлях***; ***прямий шлях***; ***вузький шлях*** (символізує спрямування до вічного життя; символ побожного життя); ***широкий шлях*** (символ спрямованості до загибелі; символ випробування; символ оновлення); ***Схід-Захід*** (символ життя-смерті; символ світла-пітьми; Раю-пекла; Бога-диявола; Добра-Зла; початку-кінця); ***праве-ліве***; ***верх-низ; дерево життя (світове дерево)*** та ін.;

16) символи – назви днів тижня: ***Великий понеділок; Великий вівторок; Велика середа; Великий (Чистий) четвер; Велика п'ятниця; Велика субота; неділя; понеділок; вівторок; середа; четвер; п'ятниця; субота;***

17) символи – назви свят: ***Різдво; Благовіщення; Богоявлення; Великдень; Покрова; Вознесіння; Воздвиження*** і т. п.;

18) символи – назви книг: ***Біблія*** (має найбільш розгалужену систему символічних значень, що ускладнюється символізмом таких слів, як "книга", "Завіт") (символ Книги Книг, Космосу, Законності, духовного спокою, мудрості; неповторності; віри; таїни Слова Божого; знання, життя; повчання, поради, духовного заповіту людству; Слова Божого); ***Старий Завіт; Новий Завіт; Апокаліпсис; Кобзар; Молитовник; Катехізис; Требник; Служебник; Устав*** і под.

Пропонована класифікація є досить умовною, вона не охоплює всього багатства слів-символів, використовуваних у конфесійному мовленні, оскільки в цій царині кожне слово, що називає якесь поняття, явище, річ, дію з релігійного світогляду, є символічним.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Виразною рисою православної символіки є використання слів із символічним значенням для тлумачення або характеристики явищ, предметів, які вже є символами: ***ап. Павло* – наріжний *камінь*; *Христос* – *Цар Всесвіту*** (*Христос* – символ Єдиного Бога, Спасителя, Месії, Боголюдини; Вічного життя, Воскресіння; Радості світу; звільнення від земних пут, гріховності; перемоги духа над матерією; спасіння людства; Ісус Христос – боголюдина, яка вміщує в собі всю природу Божу + *Цар* – символ необмеженої влади; могутності; глибокої поваги; недосяжності й відповідальності); ***Христос* – *Світло* для світу; *кругла Церква* – символ вічності; *Діва Марія* – *ковчег* чеснот** (*Діва Марія* – символ ідеалу жінки-матері; володарки і надії всіх народів + *ковчег* – символ сили, яка оберігає все і всіх; материнського черева); ***Діва Марія* – *Зоря*** (*Зоря* – символ животворної й родючої природи, дівчини-красуні, кохання; доброї душі, нового щасливого життя; світлого духу; оборонця людей, вічності, очей Бога). "Християнська Діва Марія асоціюється із декількома символами – <...> обгородженим стіною садом, запечатаним фонтаном, ковчегом; живою весною, а також із "живим кущем", місцем проявлення божества; із зачиненими воротами і вратами Небес; із хмарою світла, чистою і ні до чого не прикріпленою, з якої краплями духовного дощу падає вниз благословення <...> "невгасимою лампадою" [11, с. 201]; ***святі* – *світильники* віри** (*світильник* – символ життя, святості, творчості, чистоти душі, сонця (небесного вогню), любові, благополуччя, здоров'я і сили, світлих мрій, сподівань людини).

Регулярно таке мовне явище репрезентовано структурою: слово-ідентифікатор – перифраза. Символ у перифразі, розширюючи символічні межі слова-ідентифікатора й постійно вживаючись у релігійному мовленні, сприяє тому, що навіть без перифрази останнє відтворюється у свідомості вірян з усім набором символічних значень.

Смислова структура символу багатошарова і розрахована на активну внутрішню роботу того, хто сприймає; символ тим змістовніший, чим багатозначніший. "Категорія символу виявляє свій зміст і наповнення завдяки активній дії багатьох власне мовних і головне – позамовних (національних, культурних, соціальних, релігійних та інших) чинників, що визначають його розуміння всіма членами соціуму" [9, с. 150]. Для того щоб максимально точно ідентифікувати символічне значення слова, вірянин і той, із ким він спілкується безпосередньо чи опосередковано (наприклад, проповідник), повинні володіти однаковою фоновою інформацією. Вона являє собою, за визначенням В. С. Виноградова, "соціокультурні відомості, характерні лише для відповідної нації або національності, засвоєні масою їх представників і відображені в мові певної національної спільноти" [3, с. 40]. Оскільки йдеться про релігійні поняття, то згадані соціокультурні відомості лише частково мають національне маркування, а в основі своїй є загальнолюдськими, такими, які не обмежуються ні територіальними, ні національно-культурними межами. Фонова інформація виявляє себе одночасно з "горизонтальним" контекстом, тобто лексичним оточенням слова, умовами й особливостями функціонування його в мовленні. Фонова інформація невичерпна, різноманітна, без неї неможливе результативне спілкування проповідника і вірянина. Вона неоднаково виявляється в кожній мовленнєвій ситуації, зокрема й у церковних промовах, і залишається фоновою, доки не включається повністю чи частково в її зміст. Це зумовлюється неоднаковим рівнем релігійної освіченості слухачів. Проповідник орієнтується спочатку на того, хто робить перші кроки на шляху до Христа. А для обізнаних з проповіданою правдою це спосіб зміцнення у вірі через повторне переживання сказаного. Якщо фонова інформація збігається з темою промови, то частина її, найнеобхідніша для розкриття змісту, відтворюється проповідником, решта ж – у різноманітних формах і образах, у більшому чи меншому обсязі репрезентується у свідомості релігійно освічених слухачів. Якщо предмет, явище, подія, особа релігійної історії лише згадуються в промові, тобто служать засобом розкриття іншого змісту, то фонова інформація матеріально не відтворюється, хоч завжди приходить на допомогу слухачеві проповіді як необхідний елемент сприймання. Наприклад, у деяких фрагментах проповіді В. Липківського "Мати Божа в уявленні Т. Шевченка" (На Благовіщення) фонова інформація повинна бути обов'язково використана вірянами, оскільки зміст символічних слів розкритий автором недостатньо: *Сьогодні, любі брати й сестри, ми починаємо свято Благовіщення Пресвятої Богородиці. Сьогодні Син Божий стає сином Діви і архангел Гавриїл про це їй благовіствує. Небесне благовіщення Пресвятої Діви Марії – це є той дивний величний мент, коли сталась*

велика тайна єднання Божої істоти з людською в єдину Богочоловічеську особу і цьому єднанню послужила пресвята Діва Марія... (В. Липківський). Найближчою фоновою інформацією для слова-символу *Благовіщення* є інформація про народження Пресвятої Діви Марії; уведення Її в храм; розповідь про перебування в Йосифа; сповіщення ангела про народження Предтечі та історія самого *Благовіщення*. Є в проповіді й текстові масиви, де фонова інформація конденсується у відповідних словах чи семантично неподільних словосполученнях, значущих за обсягом до відтворюваного поняття: *Пречисту Діву Марію Шевченко уявляє собі в образі нашої ж таки сердешної селянської матері, святої у своїй убогості, чистої у своїй праці, непорочної у своїх мріях, і весь побут життя Йосифа і Марії з їх сином змальовує красками життя убогої бідолашної селянської сім'ї...* (В. Липківський).

Правильному розумінню значення символічного слова допомагає й вертикальний контекст, під яким розуміють історико-філологічний контекст відповідного твору і його частин, "питання про те, як і чому той чи той письменник передбачає у своїх читачів здатність сприймати історико-філологічну інформацію, об'єктивно закладену у створеному ним літературному творі" [13, с. 49]. Вертикальним контекстом у православних українських проповідях є Біблія, Закон Божий, молитовник, історія Української православної церкви, прозові та поетичні твори класиків української літератури, науково-публіцистичні статті. Вертикальний контекст найактивніше репрезентується цитатним мовленням ("Мовлення, що характеризується вкрапленням у нього буквального тексту, запозиченого з інших творів..." [2, с. 387]. Наприклад: *Нема нічого більш очевидного за смерть: всі ми помремо, і наші тіла перетворяться на прах, на землю, з якої створена людина на початку, а наші душі, створені Богом за Його образом і подобою, – безсмертні. Вони постануть перед Богом на суд. Таке Божественне установлення, яке ніхто із смертних змінити не може. "Людині визначено один раз умерти, а потім суд", – говорить ап. Павло* (Патріарх Філарет); *Тяжка доленька Матері Христової це те, що найбільш наближає Її до тяжкої долі народу, робить Її найбільш рідною матір'ю тих, що в неволі, що в кайданах, що в тяжкій нужді та біді. Т. Шевченко у своїй поемі "Марія" звертається до Неї зі щирим благанням за бідний, поневолений, пригноблений кріпацтвом народ. "Молюся, плачу і ридаю, возри, Пречистая, на їх, отих окрадених, сліпих невольників; подай їм силу Твойого мученика Сина, щоб хрест-кайдани донесли до самого, самого краю..."* (В. Липківський).

На відміну від слів-символів світського мовлення релігійні слова-символи вирізняються закритою семантичною структурою, тобто смисл релігійного символу об'єктивно репрезентує себе як наочність, а не як динамічна тенденція: він вже даний, а не заданий. Це зумовлено тим, що в основі символічних значень лежать факти релігійної історії, морально-етичні поняття, ставлення до яких не може змінюватися.

Символи-слова і символи-предмети своєю таємничою урочистістю, естетичністю, красою емоційно збуджують учасників спілкування як очного (у храмі, під час Богослужіння), так і заочного (вдома, під час читання молитов або проповідей із запаленою свічкою, перед Святими образами). Символи в культовому мовленні утворюють обряд і об'єднуються навколо провідної ідеї – навернути до віри, до праведного життя із Христом. Вони виражають ставлення до світу, до себе, до іновірців.

Література

1. Ахманова О. С. "Вертикальный контекст" как филологическая проблема / О. С. Ахманова, И. В. Гюбеннет // Вопросы языкознания. – 1977. – № 3. – С. 47–54.
2. Ахманова О. С. Словарь лигвистических терминов / О. С. Ахманова. – М., 1966. – 524 с.
3. Виноградов В. С. Лексические вопросы перевода художественной прозы / В. С. Виноградов. – М., 1975. – 115 с.
4. Головащенко С. Біблієзнавство. Вступний курс: навч. посіб. / Сергій Головащенко. – К., 2001. – 496 с.
5. Дмитренко Н. А. Словник символів / Н. А. Дмитренко. – К., 1995. – 150 с.
6. Ерёмина В. И. Символика. Символ / В. И. Ерёмина // Народные знания, фольклор. Народное искусство. – [Вып. 3]. – М., 1991. – С. 107–115.
7. Єрмоленко С. Я. Народнопісенний паралелізм і слова-символи / С. Я. Єрмоленко // Українська мова і література в школі. – 1983. – № 11. – С. 41–48.
8. Керлот Х. Словарь символов / Х. Керлот. – М., 1994. – 625 с.
9. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія: навч. посіб. / В. І. Кононенко. – К., 2008. – 327 с.

10. Кононенко В. І. Словесні символи в семантичній структурі фраземи / В. І. Кононенко // Мовознавство. – 1991. – № 6. – С. 29–42.

11. Купер Дж. Енциклопедія символів / Дж. Купер. – М., 1995. – 428 с.

12. Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф / А. Ф. Лосев. – М., 1982. – 520 с.

13. Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство / А. Ф. Лосев. – М., 1976. – 367 с.

14. Лотман Ю. М. Об искусстве / Ю. М. Лотман. – СПб., 1998. – 704 с.

15. Потебня О. О. Естетика і поетика слова / О. О. Потебня. – М., 1985. – 302 с.

16. Похлёбкин В. В. Словарь международной символики и эмблематики / В. В. Похлёбкин. – [3-е изд.]. – М., 1995. – 560 с.

17. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М., 1993. – 656 с.

18. Юнг К. Г. Воспоминания, сновидения, размышления / К. Г. Юнг. – К., 1994. – 425 с.

Iryna Pavlova

THE SYMBOLS IN THE CONFESSIONAL DISCOURSE: LINGVOCULTURAL AND FUNCTIONAL ASPECTRS
(at the core of the Orthodox sermons)

The role and place of the symbols in the confessional discourse at the core of the Orthodox sermons have been analyzed. The main attention is focused on the characterization of the semantic and functional peculiarities of the religious symbolism; the classification of the words-symbols is given. The fact that the religious symbols have a regular expression and a stable nature has been emphasized. The influence of the vertical context and background information on the believers' perception of the words-symbols has been analyzed. The fact that the symbol expresses its meaning through the interaction of extra- and intralingual factors has been proved.

Keywords: *word-symbol, symbolic meaning, meaning, association connection, emblem, image, semiotic nature, semantic structure, semanteme, context, religious outlook, background information, vertical context.*

Ирина Павлова

СИМВОЛЫ В КОНФЕССИЙНОМ ДИСКУРСЕ: ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ И ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТЫ
(на материале православных проповедей)

В предлагаемом исследовании анализируется роль и место символов в религиозном дискурсе на материале православных проповедей. Устанавливаются семантико-функциональные особенности культовой символики. Предлагается классификация символов. Акцентируется внимание на том, что религиозная символика имеет устоявшуюся природу, регулярный характер употребления. Выясняются особенности влияния фоновой информации и вертикального контекста на восприятие религиозных символов.

Ключевые слова: *слово-символ, символическое значение, смысл, ассоциативная связь, эмблема, образ, знаковая природа, семантическая структура, семантема, контекст, религиозное мировоззрение, фоновая информация, вертикальный контекст.*

Надійшла до редакції 14.09.2011 р.

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

Синтаксична концепція Арнольда Грищенка: вибране/ [упорядники: І. В. Дудко, Ю. С. Макарець; редактор і автор вступної статті М. І. Степаненко]. – К., 2011. – 456 с.

У книзі представлене найістотніше з того, що опублікував Арнольд Панасович Грищенко впродовж 1969–2004 років у вигляді статей, монографії та окремих розділів колективних праць, присвячених синтаксичному ладові української мови.

Для науковців, викладачів вищої школи, аспірантів, студентів-філологів.

Світлана Ігнатьєва

УДК 811.161.2'373.25

ОЦІННІ СТРАТЕГІЇ В МОЛИТОВНОМУ ДИСКУРСІ
(на матеріалі щоденникових записів Олеся Гончара)

Визначено оцінні стратегії, засоби їх реалізації в молитовному дискурсі Олеся Гончара. Виокремлено змістову й інтенційну спрямованість молитви. Простежено симетричні модусні сфери – сферу суб'єкта мовлення ("я"-сфера) і сферу адресата мовлення ("ти"-сфера). Представлено зворотній вектор реалізації комунікативної стратегії "людина – Бог".

Ключові слова: *лінгвоаксіологія, оцінні стратегії, молитовний дискурс, інтенція прохання, модусні сфери, аксіологічна опозиція, оцінні домінанти.*

Наша праця присвячена дослідженню оцінних стратегій у молитовному дискурсі, виявленому нами в щоденникових записах Олеся Гончара. Це один із найдавніших і найбільш актуальних типів інституціонального спілкування. Молитовний дискурс – жанр релігійного, який відносимо до статусно-фіксованого спілкування (В. І. Карасик, 1998, 1999, 2000, 2007). Його важливим складником є система цінностей, і тому окреслення її характеристик збагачує лінгвістичну теорію цінностей – лінгвоаксіологію. Підґрунтям дослідження в галузі теорії дискурсу стали праці вітчизняних мовознавців (І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, А. П. Грищенка, Ф. С. Бацевича, С. Я. Єрмоленко, Н. В. Гуйванюк, П. С. Дудика, А. П. Загнітка, Н. Л. Іваницької, Л. О. Кадомцевої, Л. І. Мацько, А. К. Мойсієнка, М. І. Степаненка, І. А. Бехти, Н. П. Литвиненко) і зарубіжних лінгвістів (Р. Барта, Р. Водака, Т. Ван Дейка, І. Р. Гальперіна, В. І. Карасика, С. Г. Воркачева, Г. Г. Слишкіна, М. Л. Макарова, А. В. Олянича), психолінгвістики (Л. С. Виготського, І. Н. Горєлова, М. І. Жинкіна, О. О. Леонтьєва, К. Ф. Сєдова), теорії впливу (А. М. Баранова, Й. А. Стерніна), міжкультурної комунікації (Т. М. Астафурової, О. А. Леонтович, М. Л. Шамне).

Спочатку з'ясуємо, у якому співвідношенні перебуває релігійний і молитовний дискурси. На наш погляд, ці типи спілкування, безперечно, близькі, проте ототожнювати їх не можна. Подібність цих типів дискурсу полягає передусім у спільності їх мети – привертання уваги до віри і зміцнення віри в Бога. Проте відмінною ознакою є різний підхід до дослідження жанрових різновидів типів дискурсів, які порівнюються.

У "Великому тлумачному словнику сучасної української мови" ***молитва*** визначається як "Дія за значенням молитися. 1. Моління. 2. Установлений текст, який промовляється, виголошується віруючими під час звернення до Бога, до святих" [1, с. 537]. Молитися, молюся, молишся. 1. Звертатися до Бога, до святих з проханням, подякою; проказувати слова молитви. 2. Благати, дуже просити. 3. Захоплюватися ким, чим-небудь, схилятися перед кимось, чимось. [1, с. 537]. На нашу думку, широке семантичне коло поняття "***молитва***" і похідного від нього дієслова "***молитися***" дає пояснення суті цього соціолінгвістичного явища, розкриває особливості ситуації, умови спілкування, стосунки між комунікантами.

Молитва передбачає спілкування з Богом – спілкування незвичайне з традиційного погляду. Відправник (адресант) молитви надсилає її конкретному адресату – Богу, сам виступає в ролі квазіадресата.

Важливе значення для реалізації й актуалізації змістового наповнення молитовного дискурсу, розширення його тематичного діапазону має оцінна стратегія. Слушною, на наш погляд, є думка В. І. Кононенка, який вважає, що "...в умовах утвердження державного статусу української мови, зростання її пріоритетів і функцій у формуванні національно свідомої особистості відбуваються зрушення в ціннісних орієнтаціях як щодо самої мови, так і щодо багатьох суспільно вагомих понять. <...> Введення ціннісних критеріїв у мовне буття передбачає утвердження вартісних якостей самої української мови як національного феномена, важливого чинника реалізації національної ідеї" [7, с. 55]. У щоденникових записах Олеся Гончара вона реалізується через щире звертання митця до:

а) **Бога**: "***Боже великий, єдиний***, нам Україну храни!" [2, т. 3, с. 382]; "***Боже***, *що ми за люди. Що пережили? Але й досі ніхто не розшукав могили, хоч чиновництва повно…*" [2, т. 2, с. 44]; "***Боже***, *яка краса! Тільки б молитись на неї* " [2, с. 221]; "***Боже***! Що ми пережили! За віщо кара така? Отой розгул самознищення… "[2, т. 2, с. 97];

б) **Господа**: "***Господи***, *дай мені сили, щоб міг змиритися з тим, що я не можу змінити. Дай мені мужності, щоб я міг боротися з тим, що я можу і мушу змінити. І дай мені мудрості, щоб я міг відрізнити одне від одного*" [2, т. 2, с. 145];

в) **Небесних сил**: "***Сила небесна***, *з нами будь*!" [2, т. 3, с. 176]; "*Подалі від цього бруду, інтриг, доносів, від дрібних, жалюгідних, дволиких і двоєдухих…* ***Сило небесна, допоможи усе перебути, дай міць***. *Дай не здрібніти серед літературних чиновників, серед чвар… На простір, на вітер, в життя*" [2, т. 2, с. 91]; "*У Валі день народження. 43 роки ми разом. Таки прихильною була до мене доля, що дала нам змогу зустрітись… І от змигнуло життя. Разом зазнали і горя, і щастя. Так, так, миттєвості щастя – вони були! Благословляю їх із цих уже надломлених, до краю виснажених літ…* ***Сили небесні, будьте добріші*** *до Валі, вона цього варта, заслужила це своєю безмежною добротою*" [2, т. 3, с. 305];

г) **Матері Божої**: "***Мати Божа***, *моя покровителька, прости мої гріхи і те, що не можу до кінця звільнитись від суєтного, буденного…*" [2, т. 3, с. 306].

Як бачимо, релігійна свідомість така, що друга (зворотна) частина мовленнєвого акту в молитовному спілкуванні дещо прихована. Вона передбачає відповідь для самого себе подумки, ніби від особи Бога. Промовляючи молитву, Олесь Гончар одночасно "прокручує" у своїй свідомості можливі, з його погляду, відповіді на свої прохання і мольбу. Він християнин за своєю суттю, людина, яка може молитися спільно або наодинці, може вимовляти устами слова молитви або тільки подумки розмовляти з Богом: "*Засобів не вибирає, не щадить навіть голодуючих студентів та тих, хто їх підтримував своїми, мовляв, нещирими протестами. Кілька (нрзб.) натяків (та умовчань) кинуто і в мій бік, і все це з* ***святенницьким лицемірним звертанням до Біблії та до Бога…*** *Так і кортить сказати:* "***Отче*** *Борисій!* ***Не гнівіть Бога***. *Бо він все ж бачить і за личиною праведника від нього не сховається імперський раб…*" [2, т. 3, с. 327].

Отже, змістові рамки оцінної стратегії в молитовному дискурсі Олеся Гончара чітко окреслені його завданнями – залучення і зміцнення віри, а ще необхідністю знайти душевний спокій та вмиротворення, мати підтримку (в цьому випадку з боку Всевишнього).

У тематичному плані молитовний дискурс створюється через своєрідне тематичне нанизування, в якому одна тема плавно переходить в іншу. Вирізнити головну, центральну з-поміж них складно, оскільки Олесь Гончар торкається таких аспектів, які є актуальними і значущими для будь-кого в різних життєвих ситуаціях. Бог для нього – це і небо, та вища сила, яка дає наснагу, бажання жити і творити: "***Небо***, *як ніщо інше, здатне зцілювати душу. Спробуйте якийсь час дивитись у високість, у блакить або зверніть погляд на повен світла палаючий захід, і ви помітите, що очищається душа від усього несуттєвого, як, ставши ніби значнішою, вже прагне вона до чогось великого й чистого*"[2, т. 2, с. 578].

Чітко простежується в молитовному дискурсі Олеся Гончара дріада "небо" – "Бог". "***Небо – синонім Бога***, *образ ідеалу, недаром же воно всім народам, у всі віки давало відчуття безсмертя. З небом людині нічого не страшно!* " [2, т. 2, с. 578]. Проте він постійно відчуває "тривожну симфонію небесності" [2, т. 2, с. 402]. Із небом закономірно пов'язується позитивна оцінка (*небесна краса, небесний нектар, неземна краса*) тощо. Подібну оцінку має рай і все райське, божественне (*райське життя, райські хвилини, райське задоволення*). Домінанти "небо, рай – пекло" становлять ще одну авторську аксіологічну опозицію. "Пекло" – оселя диявола, злих духів, сил і загублених душ. Пекло для кожного християнина ототожнюється з найнижчою оцінкою. "Саме ця асоціація і мотивує значення прикметника пекельний" [8, с. 28], – стверджує Тетяна Космеда. Опозиція "пекло" викликає біль, збуджує страждання, приносить зло (*пекельний день, пекельна робота, праця, пекельний біль* тощо).

Олесь Гончар, переборюючи подумки всі перешкоди, по-своєму заручається увагою та підтримкою Всевишнього, чітко визначає лінію поведінки, встановлює внутрішній духовний контакт із Богом (Всевишнім, небесними

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

силами), висловлює свої сподівання, бажання й надії. За формою молитва монологічна, однак для неї характерні й діалогічні риси, оскільки віруючий Гончар знаходиться в постійному внутрішньому діалозі з Богом. Він просить у нього прощення, благословення, висловлює вдячність за милість Божу. "Глибинна діалогічність підтверджується тим, що у висловлюванні простежуються дві симетричні модусні сфери – сфера суб'єкта мовлення ("я"-сфера) і сфера адресата мовлення ("ти"-сфера). Актуалізація "ти"-сфери діалогізує висловлювання і сприяє створенню діалогічності мовленнєвого твору в цілому" [9, с. 110]. Жоден мовленнєвий акт не може здійснюватися, відбуватися без певної мети – у мові діє принцип мовної економії, при якому не виникає мовленнєвий акт з нульовою інтенцією і, відповідно, з нульовим зворотнім зв'язком. Як бачимо, в молитовному дискурсі є один адресат – Бог, і його комунікативна стратегія реалізується через звертання до нього. Тут же представлений і зворотній вектор реалізації комунікативної стратегії "людина – Бог". Контактовстановлююча стратегія актуалізується в основному за допомогою дієслівних одиниць: "***будьте***", "***будь***", "***просвіти***", "***храни***", "***прости***", "***допоможи***", "***захисти***", "***благаю***", "***врятуй***", "***покарай***", "***дай не здрібніти***", "***умій прощати***" тощо.

Провідною в молитовному дискурсі Олеся Гончара є інтенція прохання. Зміст вербально виражених прохань різний, проте проаналізовані зразки дають нам підстави стверджувати, що це прохання "за себе" і прохання "за іншого". Однак прохання "за іншого" певною мірою стосуються і самого адресанта, бо він молиться за тих, хто є для нього рідним, близьким, дорогим. Він представляє коло тих людей, для яких є необхідним саме те, про що Гончар просить у своїх молитвах. Зокрема:

а) ***просить про поміч***: "***Благаю Бога, щоб Він охороняв Собор Душ Прийдешніх Українських поколінь!***" [2, т. 3, с. 314]; "*Остается одна минута. Началось!* ***Боже, помоги нам!*** *Гремит бой. Висота 358,1, которую нам брать, вся в дыму и в огне. Войско деловито работает, разговаривает на своем языке*" [2, т. 1, с. 54];

б) ***просить порятунку***: "***Боже, врятуй нас!*** *Сатанинське має відступити. Син Божий, думається мені, був екстрасенсом всемогутніх, унікальних можливостей*" [2, т. 3, с. 331]; "***Боже, просвіти нас! Допоможи, Боже***, *повернути мені оту таку щиру, таку гарячу віру дитинства! Адже те, чого вчила бабуся, завжди зі мною. Правда її сильніша за всіх! Були блукання, були заблудження: каюсь! Але ж світлий Великдень завжди був у моїй душі!..* " [2, т. 3, с. 347]; "*І це ж тоді, коли біля нашої святої Софії кози паслися в бур'янах після татарських погромів і лише ледь-ледь сходила над Січчю зоря майбутньої свободи... Ні, не треба прикрашувати нам свою історію, нещаслива доля випала нам у віках, і це мусимо визнати. Інша річ, що духом своїм ми таки належимо Європі! Там наше коріння!.. І, може, справді ключ від майбутніх проблем континенту лежить у нашій українській кишені.... Будемо вірити.* ***Будемо молити Бога,*** *щоб відкрив нам дорогу до європейського дому! Бо тільки там Україна знайде* ***свій порятунок***, *там – наша доля!..*" [2, т. 3, с. 355];

в) ***просить оберігати, захищати, молитися***: "*Ви навчили мене з цієї мізерії життя вибрати те Головне, що зветься істиною, вічністю...* ***Храни Вас Бог***" [2, т. 3, с. 347]; "*Страшенно скучаю за нею (Лесею). Хоч би вона була щаслива в житті.* ***Боже, захисти***..." [2, т. 2, с. 144]; "*Шура приїхала. Дочка крізь напади забуття – просить: – тьотя Шура,* ***помоліться за мене!***.. *Дощик пройшов. І стовп райдуги над Русанівкою... Може, щасливе знамення?* " [2, т. 2, с. 145];

г) ***просить пробачення за провини***: "*Зачем и я еще призывал к убийству?* ***Прости, господи, меня, великого твого мученика***. *Не могу писать – я рыдаю, рыдаю за вас, люди, прекраснейшие и глупейшие создания нашей Божьей Земли! Мучусь, мучусь, за что мне такие мучения?* " [2, т. 1, с. 54]; "*Мати Божа, моя покровителька,* ***прости мої гріхи*** *і те, що не можу до кінця звільнитись від суєтного, буденного...*" [2, т. 3, с. 306];

ґ) ***учить прощати:*** "*Стільки було підтекстів, натяків, боягузливого єзуїтського каміння в мій город... А навколо нього наші лакизники, двоєдушники, що так жадібно рвуться до керівних стільців. Знікчемнілі, безпринципні люди, в яких уже нічого від письменника не зосталось... Гидко. Та хай.* ***Навчись і їм прощати...***" [2, т. 2, с. 73]; "***Умій прощати !*** *Це таки, мабуть, найвище мистецтво життя*" [2, т. 2, с. 538]; "*Я таки*

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

не злопам'ятний... Іноді ніхто б людину так не покарав, як покарає вона сама себе. ***Тож умій прощати.*** *Та ще в ці світлі дні, в дні Великодні!* " [2, т. 2, с. 335];

д) ***просить покарання:*** "*Я думав, наші кремлівці просто невігласи (такими себе вдавали), а насправді вони – злочинці! І ніхто з них за державну брехню не сів на лаву підсудних... Царюють, як і раніш...* ***Боже, покарай душогубів!*** *Порятуй нещасних дітей чорнобильських, безневинних... Тільки на небо надія!*" [2, т. 3, с. 352].

Усе вищезазначене дає нам підстави стверджувати, що оцінною домінантою в структурі молитовної стратегії виступає саме прохання. "Оцінювати, – за визначенням В. І. Карасика, – означає хвалити, засуджувати, критикувати, мотивувати, визначати місце об'єкта, оцінки на умовно оцінній шкалі, встановлювати ідеали" [6, с. 309]. Оцінна стратегія в молитовному дискурсі є однією з провідних і полягає в оцінці певних явищ, подій, фактів дійсності, визначенні їх суспільної значимості. Автор щоденників з приємністю:

а) славить Бога, Божу Матір, Різдво: "*І хоч кругом злидні, купони, черги, безладь і хаос, та все ж оживає в душі й надія: є народ, є майбутність, якщо такою красою, такими щедрівками зустрічає Україна свій Новий рік.... Ніби до всього світу співають ці чисті дитячі голосочки, що так натхненно* ***славлять Божу Матір, вітають Різдво****...*" [2, т. 3, с. 336]; "*У палаці "Україна" – з'їзд КПУ (друга черга). Партократи змагаються в нападках на демократію. Павло (водій) каже, що згадували й мене, – якийсь миколаївський чмур осуджував... О, пігмеї! А з партії виходять тисячами, як сповіщає навіть Одинець <...> в "Правде"... Та на нападки чорних у мене вже виробляється імунітет. А от що Хмара припинив голодовку (друзі умовили) – це велика радість.* ***Слава Богу!***" [2, т. 3, с. 334];

б) дякує йому за всі добродійства: "***Спасибі за віру***" [2, т. 2, с. 586]; "*І знову Конча повна солов'їного щебету, і душа моя оживає, і весь я відроджуюсь до життя. А думалось, що вже край... Ні, ні, раз є солов'ї – є життя, є смисл,* ***є Сила Всевишня,*** *є світ!* " [2, т. 2, с. 187].

За змістовою й інтенційною спрямованістю всі молитви Олеся Гончара можна поділити на:

окличні: "***Боже, дай*** *полегкість душі!*" [2, т. 3, с. 50]; "*Боже, скільки горя!..*" [2, т. 3, с. 95]; "*Чудом, тільки чудом може врятуватись людство!* ***Боже всесильний****, всесвітній,* ***дай нам просвітлення, пощади нас, грішних****...*" [2, т. 3, с. 378]; "*Стою зачарований перед тобою, Мати Природо. І хто пояснить мені сутність цієї гармонії, що єднає в єдність краплину роси, й промінчик сонця, і суцвіття вишневе... І душу мою! Ні, те, що я бачу, –* ***від Бога, від Бога!***" [2, т. 2, с. 216];

прохальні: ***Дай, Боже,*** *вивершити "Собор"! Хоча б нічого не сталося... А дух є, робота радує, все наче виростає само!*" [2, т. 1, с. 410]; "***Боже, дай мені*** *сили на все, що мене жде*" [2, т. 2, с. 31]; "*Всі висловлені думки президент гаряче підтримав.* ***Дай Боже зреалізувати****...*" [2, т. 3, с. 344];

питальні: "*Ніколи ще такі кількості важкої води не виходили з-під контролю людини, не тікали кудись у надра, в ті самі, що дають людству життя.* ***Боже, хто допоможе нам****?*" [2, т. 3, с. 108]; "*Зберегти хоч рештки рослинності, якою квітували колись наш південний п р а с т е п, Подніпров'я і навіть нижнє Поросся та Поорілля,* ***– хто це зможе? Дай Боже сили*** *стояти проти новітніх тамерланів*" [2, т. 2, с. 428];

наративно-вдячні: "*Ми в Гагрі, де так любив бувати Рильський. А ми й не знали. Цвіте алича. А в Києві зима. Вітер льодяний. А тут цвіте алича й повітря весняне. Рай. Рай земний.* ***Спасибі Богу-творцеві***" [2, т. 2, с. 46];

хвалебно-вдячні: "*Скільки добрих людей зустрічалось на життєвому шляху.* ***Дякую Богові!*** *І на фронті мене уберіг, і в пеклі концтабірної Холодної гори, і щастя дружби подарував, і щастя творчості... Чисте й щире моє* ***почуття вдячності Покровителеві Небесному й Пречистій Богоматері****, заступниці запорізького війська...*" [2, т. 3, с. 368–369].

Як бачимо, мовний матеріал Гончарової молитви відзначається високою синтаксичною організацією, стилістичною якістю синтаксичних побудов. Отже, головна молитовна стратегія полягає насамперед у вираженні єдності людини з Богом.

Важливою рисою релігійного світосприймання автора щоденникових записів є символи (храм, ікона, молитва, собор і под.). Олесь Гончар використовує певні мовні засоби

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

впливу. Терміни й терміносполуки, властиві конфесійному мовленню (*рай, пекло, віра, любов, душа, Бог, Божа ласка, кара, мученик, апостол, вечірня відправа, празник, свято душі, духовна близькість* і под.), епітети, слова з переносним значенням (*великий мученик, рай земний, Бог-творець, сила небесна, Божа мати, Великдень, благовіст*).

Оцінний характер молитовного дискурсу виявляється у формуванні в людини не тільки міцних переконань і віри, але й у визначенні системи оцінок та цінностей. Цікавою, на наш погляд, є використання дієслівної наказової форми із заперечним значенням, яка створює своєрідну оцінну опозицію (*дай – не дай, не допусти*): ***Боже, не дай, не допусти***: "*Може, випадково, а може, й справді так: не видно веселої Франції, мало усміхнених облич. Люди пробігають по вулицях заклопотані, зовсім невеселі. Невже тривоги за майбутнє поклали свій відбиток і на душі цих людей, на їхні обличчя?* ***Боже, не допусти****, щоб це було знищено, щоб вся оця казково-прекрасна Європа, яку ми бачили з літака повною весняних сил, виплеканою до останньої грядки, з гаями, тополями вздовж шляхів, з виселками трударів, –* ***Боже, не дай****, щоб все це було перетворено в скипілий, безплідний атомний шлак! Мене розбирає не професійна письменницька цікавість до цих людей, – я до них, незнайомих, почуваю любов. Ось жінка стоїть на колінах під величавим склепінням Нотр-Даму, в його барвистих вічних присмерках, – і, занімівши, схилившись на перило перед статуєю Божої Матері, молиться і плаче. За що вона молиться? Як і мене, може, якраз її сповнює тривога за майбутнє. Ось діти з щебетанням висипають з храму, я стою біля дверей, очікуючи, поки перейдуть, і серце мені щемить…* ***Я так хотів би усім їм щастя***" [2, т. 1, с. 178].

Рушійною силою, відправною точкою молитовної стратегії є передусім своєрідний страх, відчуття безпорадності, неспроможності знайти вихід зі скрутного становища. Саме молитва допомагає Олесеві Гончару відчути єдність із Богом, надає сили як духовної, так і фізичної, тілесної. Молитва окреслює його внутрішній психологічний стан і визначається:

а) **відчуттям своєї безпорадності:** "***Яке горе!*** *Загинув Андрійко, син Коротичів – таке славне, розумне, гостре, шалене хлоп'я… Страшно уявити їхній стан, що там зараз у них…* ***Боже, обережи їх в цей найтяжчий час!*** " [2, т. 2, с. 98]; "*Прекрасна дочка прекрасного народу – такою знають її в усіх кінцях країни і такою вона зостанеться для нащадків… А зараз* ***лишається сподіватись тільки на чудо. Може, станеться воно? За це молимось***" [2, т. 2, с. 209]; "***Горе тяжке, найстрашніше: тяжко занедужала донька****… Перед горем цим одразу поменшало все. Не просто ж донька – людина духовно близька, співзвучна, батькова улюбленичка… Натура справді тонка, поетична.* ***Живем зараз тільки вірою, тільки надією***" [2, т. 2, с.144];

б) передачею внутрішнього стану радості, блаженства: "*Неділя. Ранок сонячний. І на схилах уже… вишеньки цвітуть!* ***Боже****, яка краса! Яке щастя для душі…*" [2, т. 2, с. 112]; "*По знайомій стежці серед дубів іду,* ***молюсь зеленому світу й небесам****. Все таке – до смутку – прекрасне*" [2, т. 3, с. 102];

в) відчуттям сили і міцності душі і тіла: "*Йду мимо Володимирського собору. Чую – спів. Вечірня відправа. Зайшов.* ***Яке видовище!*** *Все ілюміновано, повно світла, багатющий живопис виступає ще виразніше, ніж удень. З глибини вівтаря,* ***просто з небес йде, ступає по хмарі Богородиця з дитям.*** *Йде просто до людей. І хор, хор… Це велич. Візантія. Це здатне наснажувати дух. Спитав якусь жінку: – Який сьогодні празник? І вона відповіла тихим, добрим голосом: – Миколая… Людей повно, але без тісноти. Вони в атмосфері духовності…*" [2, т. 2, с. 371–372].

Отже, для молитовного дискурсу Олеся Гончара характерна емоційна наснага, художня досконалість слова, глибинна внутрішня культура й духовність. Характерними особливостями авторської концепції його молитовного слова є: а) пошук духовної опори у світогляді; б) провісні передбачення; в) сповідальне переосмислення пережитого.

Олесь Гончар, як зауважує М. Степаненко, був "криштально чистою людиною, людиною, котра понад усе цінувала Правду, убачала Бога саме в ній, а не в силі" [10, с. 12]. Молитовна тема в щоденникових записах Олеся Гончара входить у контекст його роздумів про природу релігійного світосприйняття. Саме християнська молитва єднає Гончара з Богом, додає фізичних і духовних сил проти злого і скріпляє його в добрі: "*Спокійніше*

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

живеш, ніякі фінали не можуть застрашати, коли почуваєш, що хоч одна з-поміж написаного є річ, що жити їй, доки й народові, річ – навіяна ***небом*** *або, як сказали б колись, –* ***боговдохновенна***" [2, т. 2, с. 77]. Саме богонатхненне слово Олеся Гончара єднає віруючого з Богом. Гончар стверджує: "*Велич молитви найперше в тому, що вона покірна (сумирна)*" [2, т. 2, с. 327]. Сакральне слово сприймається як абсолютна цінність, зокрема в проповідницькому закликові, який звернений до всього людства: моліться Богу! Для Олеся Гончара молитися – значить духом злучатися в любові з Богом і розмовляти з ним, бо: "*Віруючі люди у випробах, які їм на долю дістались, і навіть у своїх стражданнях, вбачають ласку Божу*!" [2, т. 3, с. 272].

Підсумовуючи, наголосимо, що оцінна стратегія характерна для тих жанрових зразків релігійного дискурсу, в яких людина звертається до Всевишнього, просить його про поміч і захист. Оцінна стратегія є додатковою в мовленнєвому жанрі молитви – людина віруюча, адресант оцінює речі, явища і події дійсності як позитивні і через це просить Бога послати йому благополуччя, здоров'я, любов тощо. Для того, щоб виразити через молитву те, що є для нього бажаним чи небажаним, благовісним чи не благовісним, корисним чи не корисним, Олесь Гончар спочатку сам дає оцінку тому, про що буде просити в Бога. Оцінна стратегія є однією з рушійних механізмів творчої діяльнотсті. "*Хочу молитись за них, за прийдешніх*", – стверджує він [2, т. 3, с. 95]. Це його особиста, внутрішня молитва, яка не підлягає аналізу.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови; [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К..; Ірпінь: ВТФ "Перун ", 2004. – 518 с.
2. Гончар Олесь Щоденники: у 3-х / О. Т. Гончар; [Упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар] . – К.: Веселка, 2002 –2004 . –
   Т. 1 (1943–1967). – 2002. – 455 с.
   Т. 2 (1968–1983). – 2003. – 607 с.
   Т. 3 (1984–1995). – 2004. – 606 с.
3. Карасик В. И. Культурне доминанты в языке / В. И. Карасик // Языковая личность: культурне концепты: Сб. науч. тр. – Волгоград; Архангельськ: Перемена, 1996. – С. 3–16.
4. Карасик В. И. О категориях дискурса / В. И. Карасик // Языковая личность: социолингвистические и эмотивные аспекты: Сб. науч. тр. – Волгоград; Саратов: Перемена,1998. – С. 185–197.
5. Карасик В. И. Религиозный дискурс / В. И. Карасик // Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики: Сб. науч. тр. – Волгоград: Перемена, 1999.
6. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002.
7. Кононенко В. І. Рідне слово / В. І. Кононенко. – К., 2001.
8. Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики / Т. Космеда. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 350 с.
9. Прохватилова О. А. Православная проповедь и молитва как феномен современной звучащей речи. – Волгоград: Изд-во Волгогр. гос. ун-та, 1999. – 364 с.
10. Степаненко М. І. Літературний простір "Щоденників" Олеся Гончара: монографія / М. І. Степаненко. – Полтава: ТОВ "АСМІ ", 2010. – 528 с.

Svitlana Ignatieva

THE AXIOLOGICAL STRATEGIES IN THE DISCOURSE OF PRAYER (at the core of Oles Honchar's diaries)

The article determines the axiological strategies and the tools for their implementation in Oles Honchar's discourse of prayer. The semantic and intentional direction of the prayer is singled out. The symmetric modus spheres of the subject of speech ("I"-domain) and the addressee / recipient of speech ("you"-sphere) are studied. The reverse vector of the implementation of communication strategies "A person – God" is presented.

Keywords: *linguistic axiology, axiological strategies, discourse of prayer, the intention of the request, modus areas, axiological opposition, axiological dominants.*

Светлана Игнатьева

ОЦЕНОЧНЫЕ СТРАТЕГИИ В МОЛИТВЕННОМ ДИСКУРСЕ (на материале дневниковых записей Олеся Гончара)

Определены оценочные стратегии, средства их реализации в молитвенном дискурсе Олеся Гончара. Выделена содержательная, а также интенциональная направленность молитвы. Прослежены симметрические модусные сферы – сфера субъекта речи ("я"-сфера) и сферу адресата речи ("ты"-сфера). Представлен обратный вектор реализации коммуникативной стратегии "человек – Бог".

Ключевые слова: *лингвоаксиология, оценочные стратегии, молитвенный дискурс, интенция просьбы, модусные сферы, аксиологическая оппозиция, оценочные доминанты.*

Надійшла до редакції 24.05.2011 р.

Світлана Педченко

УДК 141.338:81'367.635

СИНКРЕТИЗМ АСПЕКТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ МОДАЛЬНИХ ЧАСТОК

Пропонована стаття присвячена комплексному багатоаспектному аналізові модальних часток з позицій функційної граматики, комунікативної лінгвістики та прагматики. Особливу увагу зосереджено на проблемі параметризації партикул як найпродуктивніших реалізаторів субкатегорійних модальних значень.

Ключові слова: *модальна частка, партикула, субкатегорійне модальне значення.*

Лінгвістична природа окремих груп службових слів, їхні семантичні межі, особливості реалізації на синтаксичному рівні є актуальними проблемами сучасного мовознавства. Неабияку увагу лінгвістів привертають модальні частки як найменш досліджена лексико-граматична категорія, що займає осібне місце в партикулятивній системі сучасної української мови. Аналіз наукової літератури доводить, що питання про частки загалом і модальні зокрема на сьогодні остаточно не вирішене. Пояснено це передусім особливостями функціонування партикул, а саме: багатозначністю, поліфункційністю, нечіткими семантичними межами, тісним зв'язком із семантико-синтаксичною структурою речення, здатністю утворювати своєрідні партикулятивні комплекси, вступати в омонімічні відношення з іншими граматичними класами (сполучниками, прислівниками, модальними словами тощо).

Частки як невід'ємний складник мовної системи "кидають виклик" багатьом лінгвістичним теоріям і класифікаціям. Для них індиферентними є такі дихотомії, як знак – денотат, синтагматика – парадигматика, частина мови – член речення, повнозначні слова – службові слова тощо. К. С. Акопян порівнює їх із своєрідними вірусами, що, втручаючись у структуру висловлення, заражують його – створюють навколо нього особливий семантико-прагматичний світ [1, с. 328].

Розвиток теорій дискурсу, функційного синтаксису, семантики, виникнення лінгвістики тексту, теорії пресупозицій, прагматики тощо викликали необхідність по-новому поглянути на природу та особливості функціонування модальних часток. У процесі дослідження їхніх значень лінгвісти послуговуються зовнішніми категоріями. А. Вежбицька, зокрема, пропонує одинадцять різних підходів до з'ясування семантики часток [26]. Аналіз наукових праць останніх десятиліть дає змогу виділити кілька взаємопов'язаних аспектів вивчення партикул, зокрема такі: семантичний, функційний, прагматичний, комунікативний, синтаксичний, текстовий, стилістичний.

Семантичний аспект. Питання щодо семантики часток у сучасному мовознавстві має неоднозначне, почасти протилежне вирішення. Слушною в цьому зв'язку є позиція О. О. Стародумової. Спираючись на універсальне визначення двобічності мовного знака, дослідниця стверджує, що частка, як і будь-яке слово чи морфема, – значуща, має ідентифікувальну сему, що вирізняє її з-поміж інших однотипних елементів [21, с. 22–23]. Проте варто зауважити, що це значення водночас є граматичним, контекстуально детермінованим, тобто має службовий характер щодо модифікованої часткою одиниці (висловлення, тексту). Отже, семантичний аспект дослідження партикул виявляється невіддільним від **функційного**.

На нашу думку, питання наявності чи відсутності значення в модальних часток, його відносної "самостійності " на сьогодні не є принциповим. Адже як би воно не оцінювалося, очевидно, що такі одиниці, як *хіба, тільки, авжеж, нехай, невже* та ін., репрезентують різноманітні модальні смисли, пор.: ***Навіть*** *Андрій прийшов;* ***Тільки*** *Андрій прийшов;* ***Невже*** *Андрій прийшов?;* ***Так****, Андрій прийшов;* ***Хай би*** *Андрій прийшов;* ***Ніби*** *Андрій прийшов*. Індивідуальність партикул особливо відчутна, коли вони функціонують як слова-речення, при повторі, як маркери при однорідних членах речення тощо. Актуальнішою видається проблема з'ясування сутності семантики досліджуваного лексико-граматичного розряду, способу її дефінування.

Однією з невирішених проблем сучасної семантики та лексикографії є полісемантичність часток. Їхнє значення завжди зумовлене конситуацією й занадто рухливе, щоб можна було його ідентифікувати та диференціювати на окремі семеми. У зв'язку з цим

спостерігаємо суперечливі, не завжди послідовні, діаметрально протилежні кваліфікації партикул: від пошуків "семантичного інваріанта", що, як правило, виявляється занадто абстрактним і метафоричним, до механічного перерахування ніяким чином не пов'язаних між собою дефініцій. Зауважимо, що поняттями "сема", "значення" ми оперуємо умовно, оскільки вони стосуються насамперед повнозначних лексем. З огляду на те що партикули не позбавлені семантичної природи, нам видається можливим і доречним закріплення цих термінів за досліджуваним класом слів.

Окремі спроби витлумачення індивідуального значення деяких модальних часток знаходимо в традиційній українській лексикографії, передусім в одинадцятитомному "Словнику української мови", пор. потрактування семантики партикул "авжеж" [19, т. I, с. 9], "хіба" [19, т. XI, с. 68–69], "тільки" [19, т. X, с. 140] та ін.

Не втратила своєї цінності лінгвістична концепція часток Н. Ю. Шведової. Хоч дослідниця й заперечує можливість приписування частці будь-якого значення, проте не виключає репрезентативної ролі партикул у модальному плані конструкції, індивідуалізує експліковані ними суб'єктивно-модальні значення, що акумулюють "характеристику відношення до повідомлюваного, експресивне вираження тих чи тих емоцій мовця з приводу змісту висловлення" [22, с. 16].

Деякі лінгвісти намагаються дослідити семантику часток із позицій логічного аналізу [4, 7], що дає змогу залучити до розряду модальних так звані логіко-модальні партикули, які в традиційних класифікаціях іменують як указівні, обмежувальні, підсилювальні тощо. Цей аналіз базований на логічному понятті "сфери дії", в основі якого – семантика маркованих часткою компонентів.

Інший спосіб значеннєвої ідентифікації часток, що посів гідне місце в сучасних граматичних ученнях, – пресупозиційний аналіз, підґрунтям якого є протиставлення пропозиційного змісту та "модальної рамки" (А. Вежбицька) висловлення. Його вперше застосував Ч. Філлмор. Дослідник "розділяє значення речення на дві семантично прості пропозиції, одна з яких передає основний інформативний зміст висловлення, а інша експлікує конотативне значення" [2, с. 123], носіями якого є партикули. Пресупозиційний аналіз часток зреалізований здебільшого в працях зарубіжних учених [15, 24, 25 та ін.]. Такий підхід уможливлює визначення "змісту" не лише логічних слів як репрезентантів об'єктивної частини висловлення, а й суб'єктивно орієнтованих одиниць. У сучасному мовознавстві термін "пресупозиція" вживається щонайменше в п'яти варіантах: семантичні, логічні, прагматичні, синтагматичні, комунікативні пресупозиції. Досліджуючи значення модальних часток, необхідно враховувати передусім семантичні (відображення об'єктивної частини висловлення) і прагматичні (умови ефективності мовленнєвого акту, оцінка мовцем загального фонду знань, особливості його думок, поглядів, інтересів тощо) пресупозиції.

Прагматичний аспект. Індивідуальна специфіка більшості модальних часток пов'язана з їхніми прагматичними властивостями. Т. Ван Дейк з-поміж "індикаторів ілокутивного акту", тобто мовних засобів, які дають реципієнтові "ключ до визначення ілокутивної сили висловлення", називає "прагматичні частки", що "вказують на ставлення мовця до пропозиційного змісту висловлення або адресата спілкування" [9, с. 31].

Для більшості модальних часток як особливих елементів, які "попереджають можливу реакцію мовця", властива вибіркова поєднуваність з ілокутивними типами висловлень, у формуванні інтенсіонального компонента яких вони беруть активну участь. Як слушно зауважує І. М. Кобозєва, ілокутивний потенціал речення із часткою, як правило, вужчий, ніж потенціал того самого речення без частки, що дозволяє ідентифікувати модальні партикули з опосередкованими індикаторами ілокутивних функцій [12, с. 54–55].

З огляду на те, що прагматичний компонент є домінантним у структурі модальності, модальні частки постають як репрезентанти прагматичних, тобто співвідносних із конкретним мовленнєвим актом (МА), значень, що дає підстави деяким мовознавцям називати їх **прагмалексемами** [15]. Показовими в цьому плані є частки-оформлювачі питальних речень, які модифікують висловлення семами на зразок "очікування стверджувальної / заперечної відповіді", "очікування схвалення / незадоволення" тощо. Наприклад: – *Ти* ***хоч*** *умієш веслувати?* (М. Стельмах); ***Чи*** *поможе нам Варшава?* (Ю. Андрухович); ***Хіба*** *міг умерти Моцарт? А Мікеланджело чи Петрарка?* (І. Роздобудько); – *Хлопці, як* ***же*** *воно? Ми в себе вдома, а німець пре по самій середині Дніпра, а ми ховаємося?* (П. Загребельний). Тісний зв'язок значення аналізованих лексем з ілокутивною функцією ви-

словлення при правильному його розумінні й використанні є потужним інструментом виявлення "додаткових змістових рядків" [15, с. 139], що їх уносять партикули до семантичної структури речення.

Як бачимо, еволюція назви часток відображає еволюцію сприйняття їх лінгвістами – від маленьких слівець до актуалізаторів МА, термін же "прагмалексеми" засвідчує, що розглядувані слова не тільки мають своєрідне, детерміноване контекстом значення, а й виділяються серед інших службових класів полісемантичністю та багатофункційністю. Аналіз часток за типами МА у світлі теорії лінгвістичної прагматики дає змогу виявити в партикулятивній системі парадигматичні відношення синонімії, омонімії та багатозначності й переконує в тому, що модальні партикули за своїми прагматичними характеристиками – доволі гетерогенний клас слів.

Нещодавно з'явився принципово новий, один із найсучасніших підходів до з'ясування семантичної сутності часток – процедурний, що полягає в презентації значення партикули у вигляді інструкції з проведення деякої операції над іншою частиною висловлення з тим, щоб інтегрувати її в модель світу, яка зосереджена в актуалізованій свідомості мислячого суб'єкта [5]. Розробкою цього методу займається Лабораторія формальної лінгвістики Університету Paris 7 під керівництвом Д. Пайара. Цінним надбанням згаданої теорії є визначення семантичного інваріанта партикули, який виявляє спроможність до трансформацій у різних контекстах.

Розрізняють три типи модифікацій. Перший тип – внутрішнє варіювання: взаємодія різних компонентів плану змісту слова, що передбачає пріоритетність одного з-поміж них. Другий тип – зовнішнє варіювання: взаємодія елементів конситуації з партикулою і, як результат, трансформація значення останньої. Третій тип варіювання пов'язаний з поняттям "сфери дії" лексеми, що зумовлене передусім закономірностями структури синтаксичної одиниці, порядку слів та актуального членування висловлення. Незважаючи на безперечну наукову вагу описаного методу, опрацьований нами великий за обсягом фактичний матеріал переконує в складності, а подеколи й неможливості встановлення ідентифікувальної семи для деяких партикул. До того ж зазначимо, що прихильники процедурного підходу ототожнюють частки з іншими дискурсивними словами (прислівниками, займенниками, модальними словами тощо), й це, зі свого боку, дещо нівелює специфічні категорійні ознаки модальних партикул.

Комунікативний аспект. Термін "комунікативний" на сьогодні охоплює доволі широкий спектр дефініцій. Аналіз сучасних лінгвістичних теорій дає змогу виокремити щонайменше 5 опозицій, другим компонентом яких є комунікативний аспект: 1) віртуальний – актуалізований; 2) номінативний – комунікативний; 3) пропозиційний – ілокутивний; 4) статичний – динамічний; 5) структурно-семантичний – комунікативний.

Звертаючись до комунікативних функцій часток, важливо розмежовувати значення розгляданого терміна в третій та п'ятій опозиціях. Про комунікативно-прагматичну роль партикул було зазначено вище, у комунікативно-синтаксичній функції вони постають як засіб актуального членування речення. Здатність часток маркувати комунікативно значущі компоненти висловлення стала предметом дослідження українських мовознавців [8, 10]. Так , автори "Теоретичної морфології української мови", наголошуючи на суто синтаксичному призначенні "не-частиномовних" партикул і розглядаючи їх як "аналітичні синтаксичні слова-морфеми", що виконують "роль релятивних елементів", зводять їхню спеціалізацію лише до двох комунікативних функцій – актуалізаційної та функції оформлювачів комунікативних типів речення за метою висловлювання [10]. Проте нам видається очевидним, що роль тематизаторів і рематизаторів є невіддільною від семантичної структури речення й тісно пов'язаною зі **значенням** конкретних часток як репрезентантів субкатегорійних модальних смислів, контекстуально детермінованим та до певної міри умовним. У цьому зв'язку вважаємо доцільним уведення до складу модальних партикул так званих логіко-модальних часток.

Релятивністю часток зумовлений **текстовий аспект** їхнього вивчення. Побіжно зупинимося на ньому, оскільки дослідження означених лексем на рівні тексту не є предметом нашої уваги. Якщо розглядати текст як "деяку послідовність пов'язаних між собою відповідно до загального задуму автора речень" [14, с. 6], то частки поряд з іншими індикаторами його єдності функціонують як "конектори" або "текстові скріпи". Пресупозитивні властивості часток передбачають виконання ними анафоричних та катафоричних функцій, адже майже кожна частка наділена спроможністю відсилати реципієнта до передтексту або – інколи – до післятексту. Наприклад,

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

частка **ось** виконує і анафоричну, і катафоричну роль, а партикули **же, ж** – показники анафоричного зв'язку. Досліджувані лексеми в такому разі можна кваліфікувати як сигнал синсемантичності висловлення. Тільки в особливих випадках частка модифікує автосемантичні, контекстуально незалежні одиниці (афоризми, сентенції тощо), напр.: *Після нас* ***хоч*** *потоп*; ***Тільки*** *мертві не повертаються.*

Функція текстової скріпи виявляється в часток на межі двох висловлень, вона є властивою таким лексемам, як **так, адже, ось, тільки, лише, ніби** та ін.: *Ну що ж, епохо, їж мене, висотуй!* ***Лиш*** *вісь земну з орбіти не згвинти* (Л. Костенко); *Заснули.* ***Наче*** *й нема їх у кубельці* (В. Близнець); *А-а, хіба це риба!* ***От*** *колись була риба, щоб ви знали* (О. Довженко). У наведеній позиції партикули функційно наближені до сполучників, це так звані проміжні транспозити, функційні еквіваленти кон'юнктивів.

Зауважимо, що характерною особливістю більшості модальних часток є те, що вони, крім багатозначності в межах партикулятивної системи, здатні вступати в омонімічні відношення з граматичними класами іншої природи. Транспозиційні процеси здебільшого відбуваються на рівні сполучник – частка, що інколи призводить до хибного розуміння лінгвістичного статусу службових слів у тій чи тій позиції. На наш погляд, основна відмінність між партикулами й однозвучними з ними кон'юнктивами полягає в тому, що сполучники, виконуючи конструктивну роль, репрезентують синтаксичні зв'язки й семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами складного речення чи їхніми конденсатами (відокремленими членами речення). Частки ж, реалізуючи семантико-синтаксичні модальні значення, модифікують загальне модальне тло речення або маркують значення окремого його конституента. Пор.: *Великі хмари ніколи не бувають поодинокими. Поруч них завше легкі хмаринки,* ***наче*** *пух* (Г. Пагутяк) – *Небо над собором сьогодні було* ***наче*** *блакитніше, ніж завжди* (О. Гончар); ***Чи*** *це буде в клініці,* ***чи****, може, хтось буде й на дорозі чіплятися…* (Т. Осьмачка) – ***Чи*** *ж заволодію я тим, що мені – і мені лиш! – по праву належить?* (О. Ірванець); *В неволі тяжко,* ***хоча*** *й волі, Сказать по правді, не було* (Т. Шевченко) – *Стояти на роздоріжжі, на перехресті вітрів* ***хоча б*** *раз у житті доводиться кожному* (І. Роздобудько).

Складність визначення категорійного статусу подібних однозвучних одиниць зумовлена тим, що частки генетично й функційно пов'язані з іншими класами слів, здебільшого – незмінними одиницями (прислівниками, сполучниками, модальними словами, вигуками), а також з деякими змінними повнозначними частинами мови (займенниковими словами, дієсловами). Парадигматичні зв'язки партикул з означеними лексико-граматичними категоріями в морфологічній системі мови стали предметом дисертаційних досліджень українських учених. Мовознавці розглядають їх на рівні діахронії – перехідність, транспозиція [18] та синхронії – міжчастиномовна омонімія, гібридність [8]. Складні й неоднозначні відношення часток з іншими морфологічними групами ведуть до зміни кількісного складу перших, відкриваючи кордони для різноманітних партикульованих одиниць.

Синтаксичний аспект. Наявність "синкретичної зони" на межі партикул і кон'юнктивів та невіддільний зв'язок модальних часток із семантичною структурою речення зумовили синтаксичний аспект їхнього вивчення. Дослідницька література фіксує щонайменше три форми участі часток у синтаксичних конструкціях: 1) частка – функційний еквівалент сполучника [17, т. 2]; 2) частка – конкретизатор, уточнювач сполучника [16, 20]; 3) частка – компонент семантичної реалізації структурної схеми простого речення [22, 23]. У світлі проблематики нашого дослідження особливий інтерес викликає третій тип синтаксичної активності партикул як регулярних оформлювачів конструкцій з об'єктивно- та суб'єктивно-модальним значенням. "Функціонуючи у складі тієї чи тієї структури, – зазначає Н. Ю. Шведова, – частка виконує в ній роль синтаксичного форманта, що бере участь в утворенні речення або предиката з даним, конкретним модальним значенням" [22, с. 18].

Помітним явищем у дослідженні виявів партикул на рівні "речення-висловлення" є дисертація В. А. Чолкан, у якій частки кваліфіковані як "суб'єктивно-модальні форми", категорійною ознакою котрих є реалізація трьох типів відношень: 1) змісту речення до дійсності; 2) суб'єкта до предикативної ознаки; 3) мовця до повідомлюваного [23]. Щоправда, дискусійним нам видається ранжування модальності в означеній праці на предикативну, комунікативну й актуалізаційну і, як наслідок, виокремлення з-поміж модальних значень партикул функцій на зразок "суб'єктивно-модальне ускладнення пре-

диката", "кваліфікація модальності самооцінки", "актуалізація підмета-суб'єкта" тощо.

Д. Х. Баранник, поділяючи граматичну структуру речення на два рівні – "базово-комунікативний та модифікаційно-супровідний, або рівень суб'єктивно-модального та комунікативного прирощення", розглядає частки як компоненти інфраструктури висловлення, що "забезпечують йому узгоджену з ситуацією та індивідуально-суб'єктивною настановою мовця інформативну повноцінність" [3, с. 12].

Заслуговують на увагу виділювані деякими мовознавцями синтагматичні властивості модальних часток. Здатність окремих партикул до сполучуваності з певними компонентами семантико-синтаксичної структури речення **умовно** дефінують "дистрибуцією" або "валентністю". Так, І. М. Богуславський, послуговуючись уже згадуваним логічним поняттям "сфера дії", указує на дві валентності слова **тільки** – "валентність виділеного об'єкта" та "валентність якості цього об'єкта" [6]. О. О. Стародумова потрактовує їх як "правобічний" і "лівобічний" компоненти. Правобічний компонент – маркована часткою синтаксема, лівобічний (фоновий) – синтаксичний сегмент, співвідносний правобічному компонентові. Заповнювачами першої виокремленої позиції можуть бути (1) предикат, (2) не-предикат, (3) ціла пропозиція, утілена в предикативній одиниці (висловленні чи його частині), а другої – (1) предикат або (2) предикативна одиниця [21, с. 59–69]. Пор.: (1) *Аж одного разу, коли вже копали городи, бачить Ганка, що її город* ***наче поменшав*** (Є. Гуцало); (2) *За метрикою Левко Хоробрий, а походженням* ***нібито з мудреців вавілонських****, хоч і не має на те якихось незаперечних доказів* (В. Земляк); (3) *Ну, хитрував, лестив, лукавив... Чого добивсь?* ***Лиш уплямив себе!*** (Л. Костенко) – виділені правобічні компоненти; (1) ***Чула немов*** *павутиння на всьому тілі од гарячого погляду чорних очей, од блиску зубів в пожадливо одкритому роті* (М. Коцюбинський); (2) ***І коли заходив у річку, цмулив ранішню воду, теж було видно: думає. Навіть*** *з водою на губі серйозно міркує* (В. Близнець) – виділений лівобічний компонент.

Партикули, отже, перебувають у відношенні значеннєвої сумісності з репрезентантами конститутивних позицій, що суттєво вирізняє їх з-поміж інших "граматичних" класів слів. Принагідно зауважимо, що специфічною ознакою деяких модальних часток є вибірковість у поєднанні з синтаксемами певної семантики. Так, порівняльно-гіпотетичні частки, обіймаючи здебільшого припредикатну позицію й впливаючи на модальну структуру ядерного члена речення, маркують загальний модальний план висловлення значеннями умовності, уявності, сумніву, невпевненості, подібності, гіпотетичності тощо. Важливо наголосити, що семантика вершинного компонента в таких реченнях доволі часто репрезентована предикатами стану, які вказують на змінну, тимчасову характеристику предмета, напр.: – ***Немов*** *заснула: лице таке ясне та біле, їй-бо, не брешу* (М. Куліш); *В голові йому* ***немов*** *світало* (М. Коцюбинський); *...Життя людського здебільшого вистачає лише, щоб чогось навчитися. А завершувати вже* ***мовби*** *й нема часу* (О. Гончар).

Стилістичний аспект. Стилістичні параметри часток не були предметом спеціальних досліджень. Загальновизнаним є факт, що партикули володіють значним емоційно-експресивним потенціалом, а емоційно-експресивна оцінка є субкатегорійним значенням суб'єктивно-аксіологічної модальності. Усі наявні протиставлення мовних форм, стилів та підстилів відкривають потужні можливості для з'ясування особливостей функціонування модальних часток.

Вивчення часток у стилістичному аспекті, на нашу думку, повинно проводитися за певними напрямками на основі таких опозицій, як 1) усне мовлення – писемне мовлення, 2) діалогічне мовлення – монологічне мовлення, 3) описові стилі мови – експресивні стилі мовлення; 4) протиставлення в межах функційних стилів та підстилів тощо.

Первинне функційне середовище часток у найзагальнішому вигляді можна окреслити як розмовне мовлення, передусім у його усній формі, а ще вужче – усний діалог. Тому використання їх (часток) у різних типах писемного мовлення пояснюють здебільшого виявом "розмовності". Партикули в такому разі характеризують як засіб, що створює ефект невимушеності, ненавмисності. Урахування лише цієї стилістичної ознаки розглядуваних слів уможливлює аргументацію переважного вживання їх у публіцистичних жанрах, художній літературі, навіть у деяких різновидах наукового (науково-популярного) стилю. Проте, на наш погляд, частка в тексті – не завжди лише прояв розмовності. Зважаючи на неоднорідність партикулятивної системи, полісемантичність, поліфункційність її одиниць, необхідно в кожному конкретному

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

випадку виважено підходити до характеристики стилістичних параметрів часток, ураховуючи такі поняття, як "контекст", "експресивність", "конотація", "стилістична метафора", "суб'єктивна стилістема" тощо.

Як бачимо, аспекти дослідження часток узагалі та модальних зокрема багато в чому корелюють із напрямками і способами потрактування модальності. Беручи до уваги усе зазначене вище, вважаємо, що розгляд модальних партикул неможливий без залучення результатів досліджень теорії модальності, реалізаторами субкатегорійних значень якої вони є. Оскільки модальність останнім часом витлумачують як універсальну логіко-граматичну категорію широкого семантичного діапазону, у якій "найбезпосередніше взаємодіють прагматичний, семантичний і синтаксичний аспекти висловлення, однак домінує прагматичний" [11, с. 5], то частки постають як кваліфікатори або модифікатори об'єктивно-суб'єктивного змісту висловлення, що сукупно з іншими засобами (парентетичні внесення, редуплікація, порядок слів, семантика предиката, конотативні елементи тощо) формують модально-оцінну рамку речення. Як слушно зауважує І. О. Нагорний, структурна факультативність, граматикалізація значення частки зовсім не заважають цьому службовому слову бути синтаксично й прагматично містким, виконувати в реченні-висловленні цілий комплекс різноаспектних функцій [13, с. 105]. Актуалізований у комунікативному процесі клас слів, що за частотністю вживання займає одне з перших місць у повсякденному спілкуванні, здатний функціонувати як реалізатор облігаторних у плані прагматики смислів на семантичному рівні речення. Модальні партикули – інструмент кваліфікації авторського відношення до мовленого, фіксатори точки зору кваліфікуючого суб'єкта.

Дослідження висловлень з частками переконує в тому, що модальні партикули хоч і не належать до пропозитивно-значущих елементів реченнєвої структури, однак беруть активну участь в уточненні, а іноді – й формуванні її семантики, у результаті чого відчутно трансформують змістове поле речення модальними характеристиками, виконуючи роль семантично обов'язкових компонентів. Пор.: ***Невже** так буде вічно, думаю я, **невже** я не вигадаю чогось іншого?..* (І. Роздобудько) – *Так буде вічно, думаю я, я не вигадаю чогось іншого?..*; ***Чи** вони знали, що я не такий, як вони?* (М. Вінграновський) – *Вони знали, що я не такий, як вони?*; ***Хай** станцює та жінка так, як ти кажеш!* (Н. Зборовська) – *Станцює та жінка так, як ти кажеш*; ***Немов** зараз бачу: одчинене вікно, вітрилом напнулась серпанкова завіса* (М. Куліш) – *Зараз бачу: одчинене вікно, вітрилом напнулась серпанкова завіса*; *Кохання не має мети, не має напрямку, воно **ніби** безглузде, і в цьому його найвищий сенс, бо воно огортає тебе, обіймає і перетворює* (Ю. Покальчук) – *Кохання не має мети, не має напрямку, воно безглузде, і в цьому його найвищий сенс, бо воно огортає тебе, обіймає і перетворює*.

Отже, частки належать до найпродуктивніших виражальних засобів субкатегорійних модальних значень. Вони реалізують об'єктивно-модальні (реальність / ірреальність) та суб'єктивно-модальні (проблематична достовірність, волюнтативність, емоційна аксіологічність тощо) субкатегорійні семи, причому експліковані ними модусні смисли почасти проникають у диктумну частину висловлення, ускладнюючи її значеннєву структуру. Проблема параметризації модальних партикул вимагає застосування різних аспектів їхнього вивчення, що корелюють із підходами до трактування категорії модальності, а саме: семантичного, функційного, комунікативного, прагматичного, синтаксичного, текстового та стилістичного.

Література

1. Акопян К. С. К проблеме толкования логико-модальных частиц (на примере анализа семантики и прагматики частицы *хоть*) [Электронный ресурс] / К. С. Акопян // Русский язык: исторические судьбы и современность: II Международный конгресс исследователей русского языка: Труды и материалы. – М., 2004. – С. 328. – Режим доступа: http://www.philol.msu.ru/rlc2004/ru/decision/

2. Арутюнова Н. Д. Идеи синтаксиса и семантики в работах Ч. Филлмора / Н. Д. Арутюнова // Вопросы языкознания. – 1973. – № 1. – С. 117–124.

3. Баранник Д. Х. Два рівні граматичної структури речення / Д. Х. Баранник // Мовознавство. – 1993. – № 6. – С. 12–19.

4. Баранов А. Н. Модальные частицы в ответах на вопрос / А. Н. Баранов, И. М. Кобозева // Прагматика и проблемы интенсиональности. – М.: ИВАН СССР, 1988. – С. 45–69.

5. Баранов А. Н. Путеводитель по дискурсивным словам русского языка / А. Н. Баранов, В. А. Плунгян, Е. В. Рахилина. – М.: Промовский и партнеры, 1993. – 207 с.

6. Богуславский И. М. Семантика частицы "только" / И. М. Богуславский // Семиотика и информатика. – Вып. 14. – М., 1980. – С. 134–158.

7. Богуславский И. М. Сфера действия лексических единиц / И. М. Богуславский. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1996. – 464 с.

8. Бондаренко Л. В. Склад та комунікативні функції вторинних часток: автореф. дис. <...> канд. філолог. наук: 10.02.01 / Л. В. Бондаренко. – Кіровоград, 2005. – 20 с.

9. Ван Дейк Т. Язык. Познание. Коммуникация / Т. Ван Дейк. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.

10. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська; [за ред. І. Р. Вихованця]. – К.: Пульсари, 2004. – 400 с.

11. Доценко О. Л. Семантико-прагматичний синтаксис: особливості вираження модальності / О. Л. Доценко. – К.: Міленіум, 2006. – 226 с.

12. Кобозева И. М. Интенсиональный и когнитивный аспекты смысла высказывания: научный доклад по опубликованным трудам, представленный к защите на соискание ученой степени доктора филологических наук: 10.02.19 – Теория языка / И. М. Кобозева. – М., 2003. – 92 с.

13. Нагорный И. А. Функциональная семантика русских предположительных частиц / И. А. Нагорный // Вестник МГОУ. – 2007. – № 1. – М.: Изд-во МГОУ. – С. 105–108. – (Серия "Русская филология").

14. Николаева Т. М. Лингвистика текста. Современное состояние и перспективы Т. М. Николаева // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 8. Лингвистика текста. – М.: Прогресс, 1978. – С. 5–39.

15. Николаева Т. М. Функции частиц в высказывании: на материале славянских языков / Т. М. Николаева; [под. ред. В. Н. Торопова; изд. 2-е, стереотипное]. – М.: УРСС, 2005. – 168 с.

16. Прияткина А.Ф. Союзные конструкции в простом предложении: автореф. дис. <...> д-ра филолог. наук / А. Ф. Прияткина. – М., 1977. – 38 с.

17. Русская грамматика: в 2 т. – М.: Наука, 1982. –
Т. 1. – 783 с.; Т. 2. – 720 с.

18. Симонова Е. С. Формирование состава и развитие функций модальных частиц в украинском языке: автореф. дисс. <...> канд. филолог. наук / Е. С. Симонова. – К., 1982. – 28 с.

19. Словник української мови: в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід (головний редактор) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1970–1980.

20. Стародумова Е. А. Соотношение функций союзов и частиц в контактном и неконтактном расположении / Е. А. Стародумова // Языковые категории в лексикологии и синтаксисе: межвуз. сб. науч. тр. – Новосибирск: Изд-во Новосибирского университета, 1991. – С. 159–169.

21. Стародумова Е. А. Частицы русского языка: (Разноаспектное описание) / Е. А. Стародумова. – Владивосток: Изд. Дальневост. ун-та, 2002. – 291 с.

22. Шведова Н. Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи / Н. Ю. Шведова. – М.: АН СССР, 1960. – 377 с.

23. Чолкан В. А. Речення з суб'єктивно-модальними формами в сучасній українській мові: автореф. дис. <...> канд. філолог. наук: 10.02.01 / В. А. Чолкан. – Івано-Франківськ, 2001. – 18 с.

24. Doherti M. "Noch" and "schon" and treir presuppositions / M. Doherti // Generative Grammar in Europe. – Dordrecht, 1973. – P. 154–177.

25. Horn R.L. A presuppositional analysis of only and even / R.L. Horn // Paper from the 5th regional meeting Chicago linguistig societhy. – Chicago, 1969. – P. 98–107.

26. Wierzbicka A. The semantics of interjections / A. Wierzbicka // Journal of pragmatics. – 1992. – № 18. – P. 159–192.

Svitlana Pedchenko

THE SYNCRETISM OF THE ASPECTS OF THE MODAL PARTICLES STUDY

The article focuses on the complex multidimensional analysis of the modal particles from the standpoint of the functional grammar, communicative linguistics and pragmatics. The particular attention is paid to the problem of parameterization of particles as the most productive distributors of the subcategorical modal meanings.

Keywords: *modal particle, particle, subcategorical modal meaning.*

Светлана Педченко

СИНКРЕТИЗМ АСПЕКТОВ ИЗУЧЕНИЯ МОДАЛЬНЫХ ЧАСТИЦ

Предлагаемая статья посвящена комплексному всестороннему изучению модальных частиц, исходя из принципов функциональной грамматики, коммуникативной лингвистики и прагматики. Особое внимание уделено проблеме параметризации партикул как самого продуктивного средства выражения субкатегориальных модальных значений.

Ключевые слова: *модальная частица, партикула, субкатегориальное модальное значение.*

Надійшла до редакції 21.09.2011 р.

Надія Баландіна

УДК 392.332:81'23-057.874

БЕРЕЗА І *КАЛИНА* В МОВНІЙ СВІДОМОСТІ ШКОЛЯРІВ

(за матеріалами вільного асоціативного експерименту)

У статті за матеріалами асоціативного експерименту досліджено мовну свідомість школярів на прикладі слів 'береза' і 'калина'. Метою розвідки є аналіз асоціативних полів, пошук закономірностей в асоціативних взаємозв'язках, а також виявів універсальних і національно-культурних елементів в асоціативній семантичній структурі слів-стимулів.

Ключові слова: *асоціативний експеримент, асоціативне поле, мовна свідомість.*

Необхідність використання асоціативного експерименту як дослідницького методу спочатку з'явилася у зв'язку з розробкою проблеми методичної типології лексики і спробою кількісно визначити труднощі запам'ятовування іншомовного слова в процесі його сприйняття [8]. Асоціативні експерименти дозволили встановити й той факт, що характер та інтенсивність взаємодії мов у процесі навчання залежать від рівня володіння другою мовою [19]. За допомогою асоціативного експерименту досліджувалися питання словотворчості в умовах навчального білінгвізму [16], а також установлювалися закономірності взаємодії і взаємопроникнення різномовних структур у свідомості білінгва порівняно з мовною свідомістю монолінгва і параметри внутрішнього лексикону дитини дошкільного віку [1], визначалася роль художньо-образних асоціацій в загальному і мовленнєвому розвитку дитини [12].

Варто відзначити й такі прикладні результати експерименту, як укладання асоціативних словників школярів: асоціативний словник молодших школярів [14], асоціативний словник дітей дошкільного віку [19]. Для дидактичних досліджень використовують й асоціативні словники, де респонденти не обмежувалися за віком, і їхній матеріал є результатом опитування значної кількості людей (від 200 до 1000). Такими словниками є, наприклад, "Словник асоціативних норм української мови" [6], "Русский ассоциативный словарь" [17] та ін. Дані асоціативних словників школярів використовуються для виділення актуальних для них сфер комунікації, розкриття семантики імен подій, типів текстів, жанрової структури комунікації, відображення прецедентних феноменів свідомістю школярів і т. ін.

Не зважаючи на значні здобутки в застосуванні асоціативного експерименту в навчальній практиці, глибоких наукових досліджень у цій царині, появи низки нових асоціативних словників, наприклад "Український асоціативний словник" [11], останнім часом прийшло розуміння того, що асоціативний експеримент може прислужитися й у вивченні комунікативної компетенції учнів, у нашому випадку йдеться про аналіз компетенції, сформованої на уроках російської мови в школах з українською мовою навчання.

Метою розвідки є вивчення мовної свідомості школярів на прикладі слів *береза* і *калина*, що передбачає:

а) аналіз отриманих асоціативних полів;

б) пошук закономірностей в асоціативних взаємозв'язках;

в) вияв універсальних і національно-культурних елементів в асоціативній семантичній структурі слів-стимулів.

Джерельною базою даного дослідження слугував матеріал опитування, проведеного у травні 2011 р. в школах м. Миргорода Полтавської області. В експерименті взяли участь 183 учні 5–9 класів, відповідно, базу даних складають 183 анкети із зафіксованими в них реакціями. Процедура експерименту проводилася в усіх школах за єдиною методикою. Слова-стимули подавалися в усній формі, кожна відповідь записувалася учнем відразу після прослуховування стимулу. Вибір слова-реакції не обмежувався ні формально, ні семантично. Часу для запису виділялося рівно стільки, щоб можна було записати приблизно три реакції. Відомо, що при жорсткому обмеженні часу, точніше, відсутності часу на обдумування, респонденти дають найбільш типові відповіді, тоді як збільшення часу призводить до більшого розмаїття відповідей і до появи незвичних і навіть унікальних асоціацій.

Обрані для асоціативного експерименту слова-стимули *береза* і *калина* не входять у ядро мовної свідомості носіїв мови: вони не

зафіксовані в жодному із зазначених асоціативних словників, укладання яких ґрунтується на максимальній частотності вживання. Їх вибір для нашого експерименту зумовлено кількома причинами. Насамперед, вони є ефективним засобом доступу до знань про природні умови існування людини, входять в один із найстаріших прошарків лексики, є одиницями тематичної групи слів "Природа". Маючи усталене значення в багатьох мовах, і зокрема в українській і російській, кожне з них упродовж віків сформувало в семантичній структурі свої конотації, які дозволяють виявити специфіку мовної картини світу та її усвідомлення учнями. Крім того, соціокультурна компетенція учня передбачає серед низки інших питань і знання природно-географічних факторів становлення й розвитку соціуму. Головним є те, що ці слова наділені значними дидактичними потенціями й цілком можуть прислужитися для аналізу вербального вияву образів свідомості й оцінки стану країнознавчого компоненту семантики.

Кожне слово отримало практично однакову кількість реакцій: 453 на слово *береза* і 458 на слово *калина*. П'ять респондентів не дало жодної реакції на слово *береза* і шість – на слово *калина*, відповідно, по дві відповіді ми не в змозі були прочитати. У таблиці наведено найчастотніші приклади вербальних реакцій, які називають культурно-первинними і які формують центр асоціативного поля, підкреслені реакції – його ядро. Одиничні асоціації, що належать до периферії, у це поле не включено, хоч і вони становлять цікавий матеріал для дослідження. Цифри, виділені в таблиці напівжирним, позначають кількість угруповань слів: це близькі за значенням слова-реакції (практично абсолютні синоніми), наприклад, реакцію *Україна* (див. Табл. 1) репрезентують ще асоціації *символ України, символ* (сумарно вони становили 54 реакції), у парі *береза – черно-белая* позначення чорно-білого кольору було ще таке: *черный и белый цвета, пятна, белый, белая, зебра* (10 реакцій).

Накопчений у науці досвід проведення асоціативних тестів показує, що лише деякі асоціації є унікальними, більшість натомість – типові. Власне, це було підтверджено експериментом (див. Табл. 1). Цікаво, що й деякі одиничні реакції, які не подано в таблиці, виявилися також типовими, наприклад: *береза – корни, запах, природа, весна; калина – сердечки, косточки, сады, природа, сладкая, терпкая, маленькая, зеленая, красивая, малина, автомобиль* (асоціація з автомобілем "Лада Калина"). До унікальних, швидше суб'єктивних, можна віднести *береза – мое окно, консервация, стража, гнезда для птиц, птицы, одиночество, девушка, плакать; калина – пирожки, маска, дедушка, бабушка, йогурт, болезнь*.

Таблиця 1

Центр і ядро асоціативного поля слів *береза, калина*

Береза	***Калина***
сок – 121 реакція (27%)	Украина – **54** реакції (12%)
дерево – 50	ягода – 36
стройная – **15**	красная – 26
красивая – **12**	куст – **20**
черно-белая – **10**	кислая – **14**
кора – **6**	варенье – **13**
листья – 5	полезная – **9**
сережки – 5	горькая – 7
Россия – 4	чай – 6
почки – 2	песня – 3
роща – 2	вкусная – 3
	гроздь – 2

Сформовані концептосфери включають основні та периферійні ознаки, іноді навіть випадкові, пізнання яких відбувається в учнів упродовж їхнього життєвого шляху, чи то навчального, чи побутового, чи будь-якого іншого. Типове, стереотипне уявлення про отриманий стимул експлікується у 82 % реакціях дітей, індивідуальне, суб'єктивне, виражене в окремих реакціях становить 12 %, нульова реакція – 0, 06 %. Та все ж обидва типи реакцій – типові та індивідуальні – увиразнюють мовну свідомість школярів, яка відображає об'єктивну дійсність через призму суб'єктивізму, що й засвідчує факт ядерного асоціативного значення слова *береза* – це сік, а *калина* – символ України. У зв'язку з цим ще О. О. Потебня зазначав, що всі здобутки мислення, хоч і зумовлені зовнішнім світом, є продуктом особистісної творчості [15, с. 195].

Як відомо, тлумачення слів у словниках ґрунтується на типових характеристиках предмета, дії чи ознаки. Так, порівнюючи подане нижче тлумачення слова *береза* в "Большом толковом словаре" [5] й учнівські асоціації, спостерігаємо більш-менш повний збіг семантики. Для унаочнення в словниковому тлумаченні слова підкреслено вирази, які збігаються з асоціаціями учнів. Ті ознаки, які

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

виділено курсивом, хоч і в експерименті оцінюються як одиничні, теж належать до типових, наприклад: *мебель, дрова, ветви, роща*.

БЕРЁЗА, -ы; ж.

1. Лиственное дерево с белой (реже тёмной) корой и *пахучими* сердцевидными листьями. Карельская, карликовая б. Белая, кудрявая, плакучая б. (трад.-поэт.).

2. только ед. *Древесина* этого дерева; берёзовые *дрова*. Столик из берёзы. Бюро карельской берёзы. Топить берёзой. < Берёзка, -и; мн. род. -зок; ж. Уменьш.-ласк. Белоствольная, стройная б. Берёзонька, -и; мн. род. -нек, дат. -нькам; ж. Нар.-поэт. (1 зн.). * Белая берёзонька / С зелёною косой (Некрасов). Берёзовый, -ая, -ое. Б-ые листья, *ветви*. Б-ая роща. Б-ая шкатулка. Б. веник. Б-ые почки (используются в медицине как мочегонное средство). Б. сок (добываемый весной из берёз). Б-ая каша (шутл.; о наказании, первоначально – розгами).

Якщо звернути увагу на ядро семантичного центру асоціативного поля й первинне словникове значення (умовно кажучи, ядро семантичного поля словникового тлумачення), бачимо певні розбіжності, пор.: *береза – сок* (найчастотніша асоціація) і *береза – лиственное дерево* (первинне словникове значення). Мовна свідомість українських учнів не включає такі поняття, як *карельская, карликовая*, вираз *березовая каша* – більш характерні для свідомості росіян.

Прикметно й те, що українські діти знають про символічне для росіянина значення цього слова: воно асоціюється з Росією, хоч у жодному з тлумачних словників російської мови ми не знайшли цієї культурної конотації. На неї вказують лише країнознавчі довідники, де *береза* описується як практично національне дерево Росії. Росте в країні 40 видів беріз. З неї традиційно будують будинки, топлять печі, кору берези (бересту) використовують для виготовлення домашнього начиння, а колись плели взуття – лапті. Відомі березові віники, березовий сік. Береза ввійшла до багатьох народних ритуалів: наприклад, дівчина, що хотіла вийти заміж, прикрашала двері свого будинку гілками. Росіяни вважають, що перебування в березовому лісі очищає душу. Береза стала символом Росії, таким самим, як калина для України.

Не дивно, що для українських школярів символічне значення слова *калина* (*калина* як *Україна*) в асоціаціях переважає; саме воно становить ядро асоціативно-семантичного поля (див. Табл.1), проте й інші семантичні ознаки, подані в словнику [5], також увиразнені респондентами:

КАЛИНА, -ы; ж.

1. Кустарник сем. жимолостных, с кремовыми цветками и красными ягодами.

2. собир. Красные горьковатые ягоды этого кустарника. *Пирог* с калиной. < Калиновый, -ая, -ое. К. куст. К. листок. К. кисель.

Як бачимо, семантичне поле словникового тлумачення значно вужче, аніж те, що подали українські школярі. Практично таким самим воно є і в українському тлумачному словнику. Водночас було б несправедливо не побачити культурні конотації цього слова в російській концептосфері. Відомі й дотепер такі російські пісні, як "Вот так калина, вот так малина", "Ой, цветет калина", "Калина красная". Увіковічнив цей народний образ письменник Василій Шукшин у своєму кінофільмі "Калина красная". Наші учні побачили за цим словом значно ширше і глибше асоціативне поле: *калина* – це *Україна*, і тільки потім йдуть *ягода, красная, куст, кислая, варенье, полезная, горькая, чай, песня, вкусная, гроздь, малина, птицы, автомобиль, сердечки, косточки, сады, природа, сладкая, терпкая, маленькая, зеленая, красивая, болезнь, народная, рушник, рубашка, вышивка, оберег*, що, можливо, викликане об'ємнішим образом калини у свідомості українців.

Дані експерименту засвідчують значно ширші та глибші асоціативні поля, пов'язані зі словами *береза* і *калина*, ніж те уявлення, яке дає про них тлумачний словник російської мови. Цей факт є важливим не тільки для досліджень у галузі психолінгвістики, а й лінгводидактики: завдання формування комунікативної компетенції передбачає не вузько лінгвістичний підхід до слова, а ширший – енциклопедичний, культурологічний, країнознавчий. Якщо скористатися поділом асоціацій В. М. Телія на універсальні, національно-культурні й індивидуально-авторські (суб'єктивні) [21], то неважко зауважити, що українські школярі слово *калина* пов'язують з власне українськими реаліями і поняттями – *символ України, рушник, рубашка, вышивка, оберег*. Асоціація калини з Україною є ядерною й настільки сильною, що вона становить найбільше реакцій цього асоціативного поля – 12 %. Частотність асоціації зі значенням культурної ідентифікації (*калина – Україна)*, зумовлена тим, що це сполучення слів, належачи до ритуалізованого та художньо-образного дискурсу, має вже всі ознаки

прецедентного тексту, тому й мислиться як стандарт в мовленнєвій і мисленнєвій діяльності учнів. Якщо порівняти учнівські реакції на слово *калина* з даними в "Українському асоціативному словнику", то їх ядро становить асоціація *червона*, а національно-культурна асоціація – *Україна* – йде тільки після слів *малина, дерево* (в асоціаціях осіб чоловічої статі), і після слів *дерево, малина, кущ* (в асоціаціях осіб жіночої статі) [11, т. 1, с. 169].

Отриманий нами результат можна вважати етнічно маркованою асоціацією, не пов'язаною з російськими культурними стереотипами, а такою, що виникла під упливом соціуму й рідної мови. Якщо перекласти це мовою психології, то можна погодитися О. О. Леонтьєвим, який писав: "...в основі світобачення і світосприйняття кожного народу лежить своя система предметних значень, соціальних стереотипів, когнітивних схем. Тому свідомість людини завжди етнічно зумовлена; бачення світу одним народом не можна звичайним "перекодуванням" перекласти мовою культури іншого народу" [10, с. 16–21].

Асоціативна реакція учнів на слово *калина* засвідчила факт семантичної інтерференції, оскільки в російській мовній картині світу це слово-поняття має інший семантичний обсяг і відображає дещо інший бік цієї реалії. У зв'язку з цим проблема розбіжностей в мовній свідомості достатньо гостро стоїть у практиці викладання нерідної мови. При формуванні соціокультурної компетенції школяра значна роль мусить бути приділена не тільки тому спільному, що єднає народи, а й виявленню специфічного, своєрідного, нехтування чим призводить до комунікативних невдач у міжкультурній комунікації. Бути культурним – це вміти користуватися вербальними і невербальними засобами так, щоб перебіг колективної й індивідуальної міжкультурної діяльності був успішним.

Крім типових та індивідуальних асоціацій, ядра, центра й периферії асоціативного поля, універсальних і культурно маркованих асоціацій, учені здійснюють ще й інше структурування поля, сприймаючи його як особливу семантичну організацію – семантичний гештальт (за Ю. М. Карауловим), що увиразнює знання про навколишній світ, співвідносячи семантичну структуру зі структурою навколишньої дійсності. Як твердить Ю. М. Караулов, семантичний гештальт складається з кількох зон (їх кількість коливається в межах 7+/–2), які поєднують типові для тієї або тієї мовної свідомості ознаки предмета чи поняття, і це відповідає імені поля (= стимулу) [9], що й підтвердилося проведеним експериментом.

Подамо спочатку структуру уявлень школярів про *березу*, тобто угрупуємо їхні реакції за семантичними ознаками. Найкрупніший сектор поля ставлять асоціації, що виражають відношення двох предметів – головного й похідного від нього (*сок* – 121 реакція, *дрова* – 1, *мебель* – 1 = 123 реакції). Далі подано асоціативні відношення, що кількісно зменшуються: родо-видові відношення (*дерево* – 50); ознака предмета (*черный и белый* (цвета) – 2, *черно-белая* – 4, *белый* – 1, *пятна* – 1, *зебра* –1, *белая* (кора) – 1, *высокая* – 2, *стройная* – 6, *стройность* – 2, *тонкая* – 2, *худая* – 1, *большая* – 1, *живая* – 1, *запах* – 1 = 26 реакцій); відношення цілого й частини (*кора* – 6, *листья* – 5, *сережки* – 5, *почки* – 2, *ветки* – 1, *корни* – 1 = 20); оцінка предмета за зовнішнім виглядом (*красивая* – 3, *красота* – 7, *красавица* – 2 = 12); відношення культурної ідентифікації (*Россия* – 4, *Есенин* – 1, *девушка* – 1, *стража* – 1 = 7); просторові відношення (*мое окно* – 1, *березовая роща* – 1 = 2); ситуативно-тематичні відношення (*природа* – 1, *гнезда для птиц* – 1, *консервация* – 1 = 2); відношення темпоральності (*весна* – 1); відношення психологічного стану (*плакать* – 1).

Найчастотнішою реакцією в семантичному полі *калина* є відношення культурної ідентифікації (реакція *Украина* нараховує 34 реакції, *символ Украины* – 8, *символ* – 11, *песня* – 3, *украинец* – 1, *рушник* – 1, *рубашка* – 1, *вышивка* – 1, *оберег* – 1, *автомобіль* – 2, *малина* – 2, *народная* – 1 = 65), менш частотними є відношення ознаки предмета (*красная* – 26, *горькая* – 7, *кислая* – 10, *кислота* – 2, *кислость* – 1, *сладкая* – 1, *терпкая* – 1, *маленькая* – 1, *зеленая* – 1); ознаки предмета за цінністю (*полезная* – 2, *лечебная* – 1, *лечение* – 1, *лекарство* – 1, *витамины* – 1, *здоровье* – 2, *лечение* – 1 = 59); цілого і частини (*ягода* – 36, *гроздь* – 2, *сердечки* – 1, *косточки* – 1 = 40); родо-видові відношення (*куст* – 17, *дерево* – 3, *природа* – 1 = 21); предмета й похідного від нього іншого предмета (*варенье* – 9, *джем* – 4, *пирожки* – 1, *маска* – 1 = 15); ситуативно-тематичні відношення (*дедушка* – 1, *бабушка* – 1, *чай* – 6, *болезнь* – 1, *птицы* – 1, *снегири* – 1 = 11); оцінка предмета за зовнішнім виглядом і смаком (*кислятина* – 1, *красивая* – 1, *вкусная* – 3 = 5); просторові відношення (*сады* – 1).

Більшість реакцій має логіко-понятійний характер, за винятком оцінки предмета

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

(*кислятина* – 1, *красивая* – 1, *вкусная* – 3 = 5 реакції) і його ознаки за цінністю (*полезная* – 2, *лечебная* – 1 = 3 реакції). Як відомо, процес оцінювання вважається суб'єктивним: будь-яка оцінка – позитивна чи негативна – дається певним суб'єктом і залежить від вільного вибору його поглядів та смаків, від того, отримує він насолоду чи відразу, симпатію чи антипатію стосовно об'єкта. Незначна кількість оцінних асоціацій (*береза* – 12 реакцій; *калина* – 5) викликана не тим, що учні не вміють давати оцінку, а, ймовірно, тим, що оцінка "є найбільш яскравим виразником прагматичного значення" [2, с. 5–6], вона завжди орієнтована на реципієнта: щоб той знав про ставлення мовця до предмета, події, ознаки. Процедура проведення асоціативного експерименту, хоч і є різновидом комунікації, передбачає лише умовного адресата – це той, хто результати експерименту буде аналізувати, реакції якого опитуваний не очікує, тому, з прагматичного погляду, навряд чи потрібно було учневі вдаватися до оцінок у такій ситуації. Таким чином, підтверджується думка Ш. Баллі про те, що людська думка постійно коливається між логічним сприйняттям та емоцією, ми або розуміємо, або відчуваємо; найчастіше наш погляд складається одночасно і з логічної ідеї, і з почуття. І хоч два елементи можуть поєднуватися в різних пропорціях, у кожному конкретному випадку переважає щось одне: або логічне сприйняття, або почуття. Відповідно, наше висловлювання в одних випадках має логічну домінанту, в інших емоційну [3, с. 182]. Якщо Ш. Баллі говорить про емоції, а ми про оцінку, то це не суперечить одне одному: позитивні чи негативні емоції часто виникають як результат позитивної чи негативної оцінки.

Подані учнями оцінки також неоднорідні: при характеризації берези йдеться виключно про позитивне бачення, точніше, про естетичну насолоду: *береза – красивая, красота, красавица*. Оцінка калини досить неоднорідна: за зовнішнім виглядом – *красивая*, за смаком – і *кислятина*, і *вкусная*), що і є результатом вільного вибору з низки альтернатив.

Частиномовне вираження семантичного конструкту таке: число іменників – 416 (береза), 398 (калина), прикметників – 36 (береза), 60 (калина), займенників 1 (береза), дієслів – 1 (береза). Така монотонна частиномовна репрезентація асоціацій має своє пояснення: наприклад, відсутність дієслів викликана обмеженими дієвими ознаками щодо цих представників рослинного світу. Відсутність числівників теж можна зрозуміти – реакція *два, п'ять* або *тисяча* була б абсолютно нелогічною для семантичної інтерпретації поля. Учені також звертали увагу на традиційно незначну кількість прислівників в асоціативних реакціях.

Асоціації можна назвати природними класифікаторами понятійного змісту лексики. Уявлення й поняття у свідомості людини взаємопов'язані. Цей зв'язок ґрунтується на набутому досвіді і з більшою чи меншою точністю відтворює зв'язок між явищами об'єктивного світу. З часів Аристотеля виділяють асоціації за схожістю і за суміжністю чи, користуючись термінологією Ф. де Соссюра, – парадигматичні й синтагматичні. Синтагматичні відношення представляють нормативну сполучуваність слів-понять: *береза – черно-белая, стройная, тонкая, большая, красивая; калина – красная, горькая, кислая, сладкая, терпкая, маленькая, зеленая, красивая, вкусная, полезная*. Парадигматичні відношення є складнішими. Складність і неоднорідність парадигматичних відношень іноді викликає сумніви стосовно принципу семантичної спільності. Зокрема, Г. Щур зазначає, що зміст цього терміна до кінця не визначений, а вважати слова семантично близькими лише тому, що вони є асоціатами один до одного (*корова – коза*) чи мають спільні асоціати (*корова – молоко, трава; коза – молоко, трава*), недоцільно. Це стосується й слів, які асоціюються з родо-видовими відношеннями. Однак "ідея наявності семантичної близькості між членами окремих асоціативних рядів не є чистим вимислом і має під собою певне підґрунтя" [23, с. 141–142]. У межах парадигматичних асоціацій було виділено такі угруповання: *береза – дерево* (родо-видові відношення), *береза – кора, листья, сережки, почки, ветки, корни* (відношення включення), *береза – Россия, Есенин, стража, зебра* (ототожнення), *береза – красота* (оцінні відношення), *береза – весна, природа, запах, птицы* (тематичні відношення) і т. ін.; *калина – куст* (родовидові відношення), *калина – ягода, гроздь, сердечки, косточки* (відношення включення), *калина – Україна, песня, оберег, автомобиль* (ототожнення), *калина – сад, птицы, снегири* (тематичні відношення).

Природно припустити, що ці відношення є відображенням угруповань у мовній свідомості учня, які при потребі в реальній комунікації активізуються: учень обирає потрібне слово (чи словоформу) з парадигми і пов'язує

обране слово з іншим словом за законами певної мови. Таким чином, знання мови – це знання парадигматичних і синтагматичних відношень її одиниць. Коли ж взяти до уваги одну з таких одиниць – слово, то, як образно зазначав В. В. Морковкін, "життя слова відбувається на перехресті двох планів – парадигматичного і синтагматичного" [13], тому саме цим відношенням при вивченні лексикології варто приділяти належну увагу, зважаючи в тому числі на результати асоціативного експерименту, де парадигматичні відношення кількісно перевищують відношення синтагматичні.

Роль синтагматичних відношень у мовній свідомості важко переоцінити, вони значно полегшують побудову висловлювання, бо ближче стоять до акту предикації. Асоціація *береза – струнка* може стати основою для творення речення *Береза струнка*. Отримана реакція слугує предикатом стосовно стимулу – підмета. При цьому було б неправильно применшувати роль парадигматичних зв'язків. Цікаву експериментальну роботу з дослідження асоціативних процесів і породження висловлювання провела І. Г. Овчиннікова. Отримані результати однозначно довели зв'язок асоціативних процесів і структурування висловлювання. Основним фактором, що впливає на структурно-семантичні особливості речення, є тип асоціації [7]. Власне, це доводять і наші приклади, порівняємо різні типи асоціативних зв'язків і різні типи похідних від них речень. Так, асоціативна пара *калина – красная* може стати актом предикації *Калина красная,* відповідно, *калина – символ Украины: Калина – это символ Украины, калина – чай: Пью чай из калины.* У цих асоціаціях ми бачимо і відношення референції: *береза – высокая*, і відношення оцінки: *береза – красота*.

В основі розуміння значення слова лежить уявлення, що складається не тільки з більш-менш об'єктивного образу берези чи калини, а й як обов'язковий компонент значення включає через оцінку ставлення до них. Цікаво й те, що наведені учнями асоціації долучають усі елементи, які можуть стати ключовими словами для створення текстів різних типів: опису, розповіді, роздуму.

Таким чином, і синтагматичні, і парадигматичні асоціації, й асоціативне поле зокрема, у цілому демонструють "готовність" стати висловлюваннями, у свою чергу, висловлювання – "готовність" стати текстом. Власне, асоціації – це потенційний матеріал для побудови текстів. Сам же текст може мати заголовок, тотожний слову-стимулу. На думку Н. С. Болотнової, у межах діяльнісного підходу до слова як до одиниці комунікації, правомірно розглядати "асоціативне значення" слова як таке, що належить не тільки слову, а й свідомості комуніканта, саме тому, що воно має лінгвістичну основу й екстралінгвальну зумовленість [4, с.16].

Текстотвірною потенцією асоціацій скористалися методисти в навчанні мови, спеціально укладаючи на основі асоціаціативного поля тексти-примітиви, чи мікротексти [22]. Використання таких текстів пропонується як прийом типології лексики, її семантизації, як ефективний засіб зіставного аналізу мовної свідомості представників різних лінгвокультур. Побудова мікротекстів на основі власних асоціацій є дієвим засобом для формування зв'язного мовлення і відтак сприяє розширенню й поглибленню різного типу компетенцій. Отримані асоціації можуть розглядатися як ключові слова для творення власних текстів. Таку діяльність варто поєднувати й з іншою: вчити учнів умінню знаходити ключові слова-асоціати у творах письменників і таким чином знайомитися зі стратегією побудови тексту на основі асоціацій. При цьому корисно буде проводити порівняльний аналіз ключових слів, створювати тексти-описи, розповіді, роздуми на основі асоціативних полів.

Щоб поширювати й поглиблювати мовну свідомість учнів про певний предмет чи явище, варто на уроках розвитку мовлення подавати в текстах про цей предмет чи явище різнобічну інформацію. Автори деяких підручників використовують цей прийом. Наприклад, у підручнику для 7-го класу в одному з підрозділів подано низку текстів, об'єднаних заголовком "Во поле береза стояла...", куди ввійшов енциклопедичний коментар про це дерево, вірш, де в образній формі увиразнено і найтиповіші ознаки берези, включено також країнознавчий текст з низкою прецедентних імен та виразів, пісня, а також текст українською мовою про тополю для увиразнення ролі дерев у світосприйнятті українського і російського народів [18, с. 559–266].

Проведений асоціативний експеримент показав, що діти мають достатні об'єктивно закріплені знання про цих представників рослинного світу – й енциклопедичні, й культурологічні. Можливо, варто було б більше попрацювати з країнознавчим складником асоціативного поля й національно специфічними концептами, щоб уникати семантичної

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

інтерференції й мати уявлення про адекватну структуру значення слова в нерідній для учнів мові. Робити це краще на основі зіставного аналізу, щоб наочніше розкрити ті аспекти смислу російської лексики, які не характерні для аналогічних понять рідної мови.

Поданий вище аналіз асоціативних полів може розглядатися як модель мовної свідомості учнів, що дозволяє виявляти її опорні поняття та лакуни. Вивчення цієї моделі може посприяти й розв'язанню низки практичних завдань: при укладанні підручників і посібників, при комунікативному підході до навчання лексики, доборі текстів.

Література

1. Акуленко А. А. Параметри внутрішнього лексикону дитини шкільного віку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01. "Українська мова" / А. А. Акуленко. – К., 2007. – 21 с.

2. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – 341 с.

3. Балли Ш. Французская стилистика; [пер. с фр.] / Ш. Балли. – М.: Изд-во иностр. лит., 1955. – 342 с.

4. Болотнова Н. С. Лексическая структура художественного текста в ассоциативном аспекте / Н. С. Болотнова. – Томск: Изд-во Том. гос. пед. ун-та, 1994. – 212с.

5. Большой толковый словарь русского языка; [сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов] / С. А. Кузнецов. – СПб: Норинт, 2000 – 1536 с.

6. Бутенко Н. Г. Словник асоціативних норм української мов; [наук. ред. і автор вст. ст. А. Є. Супрун] / Н. Г. Бутенко. – Львів: Вид-во при Львівському ун-ті видавничого об'єднання "Вища школа", 1979. – 120 с.

7. Горошко Е. И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента / Елена Игоревна Горошко. – Харьков, М.: "Изд. гр. РА – Каравелла", 2001. – 320 с.

8. Залевская А. А. Слово в лексиконе человека: психолингвистические исследования / А. А. Залевская. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1990. – 205 с.

9. Караулов Ю. Н. Национальные образы сознания в ассоциативной структуре слова / Ю. Н. Караулов / Национальный менталитет и языковая личность: Межвуз. сб. науч. тр. Перм. ун-та. – Пермь: Изд-во Пермского ун-та, 2002. – С. 3–17.

10. Леонтьев А. А. Языковое сознание и образ мира / А. А. Леонтьев // Язык и сознание: парадоксальная рациональность. – М., 1993, – С. 16–21.

11. Мартінек С. Український асоціативний словник: у 2 т. / Світлана Мартінек. – Вид. 2-ге, стер. – Львів: ПАІС, 2008. –

Т. 1. Від стимулу до реакції. – 344 с.

Т. 2. Від реакції до стимулу. – 468 с.

12. Мельник Н. Роль художественно-образных ассоциаций в общем и речевом развитии ребенка / Н. Мельник // Слово. Стиль. Норма: Зб. наук. праць. – К., 2002. – С. 81–86

13. Морковкин В. В. Идеографические словари / В. В. Морковкин. – М.: Наука, 1970. – 71 с.

14. Овчинникова И. Г. Лексикон младшего школьника (характеристика лексического компонента языковой компетенции) / И. Г. Овчинникова [и др.]. – Пермь: Изд-во Пермского ун-та, 2000. – 312 с.

15. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. – М.: Искусство, 1976. – 616 с.

16. Подражанская Н. Т. Опыт анализа словообразовательных реакций / Н. Т. Подражанская // Психолингвистические исследования в области лексики и фонетики. – Калинин: Изд-во Калинского ун-та, 1983. – С. 124–133.

17. Русский ассоциативный словарь / Ю. Н. Караулов, Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов, Н. В. Уфимцева, Г. А. Черкассова. – М.: ИРЯ РАН, 1998. –

Кн. 5: Прямой словарь: от стимула к реакции. Ассоциативный тезаурус современного русского языка. Ч. 3. – 204 с.

18. Русский язик: 7 кл.: Учебн. для общеобразов. учебн. заведений с укр. яз. обучения / Баландина Н. Ф., Дегтярева К. В., Лебеденко С. А.; Под ред. Н. Ф. Баландиной. – К.: Знання України, 2007. – 368 с.

19. Сазонова Т. Ю. Экспериментальное исследование процесса идентификации английских прилагательных в условиях овладения и владения языком / Т. Ю. Сазонова, А. Ю. Тягунова // Актуальные проблемы психолингвистики: Слово и текст. Тверь: Изд-во Тверского ун-та, 1996. – С. 18–23.

20. Соколова Т. В. Ассоциативный словарь ребенка. Вербальные реакции детей 3–7 лет. Ч. 1: От стимула к реакции / Т. В. Соколова. – Архангельск, 1996. – 82 с.

21. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.

22. Хирёва Л. Н. Использование лексических смысловых ассоциаций в практике преподавания русского языка как иностранного французским и американским учащимся: Дис. <...> канд. пед. наук: 13.00.02 "Педагогика" / Лилия Николаевна Хирёва. – М., 2004. – 426 с.

23. Щур Г. С. Теория поля в лингвистике / Г. С. Щур. – М.: Наука, 1974. – 255 с.

Nadiya Balandina

BIRCH AND GUELDER ROSE IN THE LINGUISTIC CONSCIOUSNESS OF SCHOOLCHILDREN (based on a free associative experiment)

On the materials of associative experiment the linguistic consciousness of schoolchildren on the example of words "birch" and "guelder rose" is studied in the article. The main aim of the research is the analysis of associative fields and searching for patterns in associative relationships and the manifestation of universal and national-cultural elements in associative semantic structure of the words-stimuli.

Keywords: *associative experiment, associative field, linguistic consciousness.*

Надежда Баландина

БЕРЕЗА И КАЛИНА В ЯЗЫКОВОМ СОЗНАНИИ ШКОЛЬНИКОВ (по материалам свободного ассоциативного эксперимента)

В статье по материалам ассоциативного эксперимента исследуется языковое сознание школьников на примере слов 'береза' и 'калина'. Цель работы – анализ ассоциативных полей, поиски закономерностей в ассоциативных взаимосвязях, а также проявлений универсальных и национально-культурных элементов в ассоциативной семантической структуре слов-стимулов.

Ключевые слова: *ассоциативный эксперимент, ассоциативное поле, языковое сознание.*

Надійшла до редакції 23.09.2011 р.

Іван Гончаренко

УДК 37.016(042.5)–027.555

НАВЧАННЯ ПУБЛІЧНОЇ ПРОМОВИ: СТРУКТУРНІ, СТИЛІСТИЧНІ ТА ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДИПЛОМАТИЧНОЇ ПРОМОВИ ТА ЛИСТУВАННЯ (теоретико-методологічний аспект)

У статті запропоновано розмисли й напрацювання автора щодо визначення місця та ролі мистецтва публічного виступу в мовленнєвій підготовці дипломатів, розвитку мовленнєвих навичок ділового мовлення під час здобуття фахової освіти в студентів Дипломатичної академії України при МЗС України, уявлення про оптимізацію сполучення методів та елементів класичної й неориторики. Аналізується специфіка сучасної дипломатичної промови, її структурні, стилістичні та граматичні особливості.

Ключові слова: *герменевтика, візуальний контакт, класична риторика, мистецтво мовлення, неориторика, преамбула, риторичний етос, риторичний логос, риторичний пафос, сфери комунікації.*

Метою статті визначено компаративний аналіз особливостей мистецтва ділового мовлення, зокрема дипломатичної промови, її структурних, стилістичних та граматичних особливостей, можливостей поєднання елементів та методів класичної й неориторики в мовній підготовці дипломатів у рамках програми "Ділове мовлення" кафедри іноземних мов Дипломатичної академії України при МЗС України.

У мовній підготовці слухачів Дипломатичної академії України, працівників дипломатичної служби України навчання мистецтву публічного виступу посідає одне з чільних місць. Навіть якщо молодим працівникам закордонних установ і центрального апарату МЗС далеко не завжди доводиться робити промови іноземною мовою або взагалі промови, поступове, системне набуття навиків публічного виступу для молодшого дипломата є вкрай важливою справою, адже старші дипломати МЗС України, глави місій, делегацій, керівники закордонних установ використовують іноземну мову як необхідний засіб у своїй повсякденній роботі та професійної діяльності, зокрема в процесі ведення переговорів. Мовна підготовка українських дипломатів, володіння мистецтвом публічної промови, вміння не лише вести світську розмову, а й виступати з широкого кола професійних питань є своєрідною візиткою представника нашої держави, свідченням інтелектуальної потужності вітчизняного МЗС. Представляючи Україну за кордоном і працюючи в центральному апараті, українські дипломати відстоюють національні інтереси держави,

використовуючи інтелект і слово як основні засоби, тому в професійному спрямуванні діяльності українських дипломатів мистецтво мовлення посідає особливе місце [4].

Успіх публічного виступу безпосередньо залежить як від психологічної підготовки того, хто робить промову [11], так і від знання ним структурних, стилістичних та граматичних особливостей, критеріїв, за якими зазвичай формується дипломатична промова, а також оцінюється публічний виступ. Оскільки оратор і аудиторія в процесі комунікації взаємодіють одне з одним, головним суб'єктом процесу риторики вважають оратора (від лат. "orare" – говорити), а людей, до яких спрямовані його слова, – аудиторією (від лат. "audire" – чути, слухати) [5, с. 240].

Мистецтво публічного виступу належить до царини риторики [18], адже риторика, ораторське мистецтво, як філологічна дисципліна, вивчає художню мову, прозаїчну й усну, яка у своїй основі тісно пов'язана з поетикою і стилістикою [1]. Предметом риторики є прозаїчна, "забарвлена", тобто "художня" мова та правила її побудови [2]. Риторика включає елементи поетики, що визначають поетичну мову, елементи граматики, що орієнтована на вивчення "звичайної", естетично не забарвленої мови і герменевтики, спрямованої на розуміння тексту [5, с. 240].

Сучасні дослідження психологічних особливостей сприйняття аудиторією публічної промови [17, p. 457], які на замовлення, зокрема МЗС Федеративної республіки Німеччини, проводилися фахівцями в галузі когнітивної психології, логіки, неориторики, психології, психолінгвістики, соціолінгвістики, здебільшого збігаються з результатами дослідження багатьох науково-дослідницьких центрів з даної проблематики. Отримані висновки полягають у наступному: якщо умовно визначити промову оратора як одиницю, яка складається із сукупності складових і дорівнює 100%, відсоткове визначення уваги аудиторії до змісту промови дорівнює лише від 5% до 7%; решта – від 93% до 95 % – належить іншим складовим, які визначають загальне образне та конкретне особистісне сприйняття оратора аудиторією; психофізичні, екстравертивні здібності оратора; його вміння керувати аудиторією; візуальний контакт з аудиторією; темп, чіткість, динамізм, голосність мовлення; міміка, постава; а також "мова тіла" (body language), тобто невербальні засоби комунікації, які включають жести, поставу тощо.

Окремий відсоток уваги аудиторії до публічної промови посідає її увага до структурного оформлення промови, яке має включати вступ, основну частину і завершення. Окрім того, аудиторія відзначає власну впевненість оратора, здатність випромінювання ним упевненості, його власні позитивні відчуття від своєї промови, можливості їх передачі аудиторії.

Складові елементи сучасної публічної промови, які характеризують "неориторику", співпадають із класичним визначенням мистецтва мовлення [7], що не зазнало суттєвих змін з часів стародавніх греків, які визначали три категорії, що характеризують акт мовотворення, а саме: риторичний логос (Logos), риторичний пафос (Pathos), риторичний этос (Ethos) [18]. Риторичний логос, в античній думці, представляє собою аргументацію в мові, що пов'язана з розумінням дійсності [3]. Логос сприяє активізації пафосу. У свою чергу, риторичний пафос характеризується як вольова категорія, оскільки пафос є пристрасть, основним мотивом якої є прагнення до того, щоб аудиторія прийняла рішення [7]. Пафос, тобто емоції, які реалізуються під час промови через тональність голосу і невербальну мову, пробуджують в аудиторії відповідний відгук [1]. Риторичний етос визначається емоціями оратора і є емоційним відтінком, що виявляється при читанні тексту драматичного змісту.

Риторичний етос є категорією довіри, за умови, що виступаючий вміє встановити доброзичливі відносини з аудиторією [10]. Цьому слугує преамбула, яка привертає увагу аудиторії і візуальний контакт, котрі є ключами пафосу [1].

У свою чергу, пафос, що віддзеркалюється аудиторією, підсилює пафос самого оратора. У більшості випадків аудиторія реагує мовчки, але жести аудиторії виявляють її емоційно-оціночну реакцію щодо враження від промови оратора [12]. Форма обраної аргументації важлива, але ще більш важливо, щоб вона була правильно структурована і викладена лаконічно та переконливо [13, с. 16]. Коли мова має ясний і впорядкований характер, слова і жести того, хто робить промову, проявляються сильніше й видаються переконливішими.

Оскільки мислення людини здійснюється у двох формах: логічній і формі образу, їм відповідають два різновиди пізнання – наука та мистецтво, які взаємно доповнюють одна одну [11]. Ораторська промова є своєрідним видом емоційно-інтелектуальної творчості, що відбувається шляхом залучення живого слова. Вона одночасно впливає і на свідомість,

і на почуття людини. Мистецтво публічного виступу полягає саме в тому, щоб вміло використовувати обидві форми людського мислення [2].

Оскільки види ораторського мистецтва розподіляються в залежності від сфери комунікації, що відповідає одній з основних функцій мови – спілкування, повідомлення та вплив, то існують кілька основних сфер комунікації: наукова, інформаційно-пропагандистська, соціально-побутова й ділова. До наукової сфери комунікації належить лекція, наукова доповідь; інформаційно-пропагандистська охоплює сегмент промов емоційного характеру: патріотичних, промов на мітингу; соціально-побутова – промов з нагоди ювілею, застільні, тостів тощо [12]. Попри те, що "дипломатична промова" може охоплювати майже всі наведені елементи комунікативного процесу, вона здебільшого належить до сфери ділової комунікації і відрізняється певними особливостями офіційно-ділового стилю, який обслуговує правову й адміністративно-суспільну сфери діяльності та використовується при написанні документів, ділових паперів і листів у державних закладах, а також у різних видах ділового усного спілкування [10]. Для дипломатичної промови часто використовується англійська мова. Наступні складові навчання мистецтву публічного виступу, які нами надаються у вигляді стислого викладення основних рекомендацій, були розроблені в Дипломатичній школі МЗС Федеративної республіки Німеччина і викладалися в курсі лекцій її викладачів, зокрема професора Кьоллера, в Дипломатичній академії України при МЗС України.

Публічний виступ готується заздалегідь. У ньому враховуються найбільш значимі особливості, від яких залежить кінцевий результат – наскільки оратору вдається встановити контакт з аудиторією, впливати на її поведінку, отримати "бажану" реакцію, оскільки в дипломатичній практиці метою оратора не завжди є сподобатися й отримати "схвальну" оцінку.

Планування, підготовка промови */ Advance planning: Перед тим як робити промову, слід знайти відповідь на запитання: / Before making a speech one should be able to answer: хто саме складає аудиторію? Who exactly is your audience? Скільки буде присутніх / How many people will be present? Де відбуватиметься промова? У приміщенні, ззовні? Where are you speaking? Inside or outside? У залі, маленькій / великій вітальні / садочку / аеропорту? / In a hall / a large or small reception room/garden/aeroport. Наявність "сцени" / Will you be on a stage? Мікрофон / Have you a microphone? Коли саме відбуватиметься виступ? Вранці? Після обіду? Після інших ораторів? / When are you speaking? Early in the day? After dinner? After a number of other speakers? З якої нагоди промова? / Why are you speaking? Вітання, з нагоди від'їзду, поздоровлення, задля того, щоб переконати? / To welcome or to say farewell/thank/congratulate/persuade? Наскільки тривалим має бути виступ? / How long should you (my) speech be? Структура промови / Structuring your speech: Про що саме я говоритиму? / What am I going to say?*

Тема виступу */ What exactly is the topic of my speech? Наскільки ті, хто слухатимуть промову, можуть буди обізнаними в темі? / How much do my listeners already know? Краще за все поставити себе на місце тих, хто слухатиме / The best way is put yourself "in your listeners' shoes". Якщо аудиторія інформована, знається на предметі виступу, вступ має бути стислим / If they are already well informed, introduction should not be lengthy. Якщо аудиторія не знайома з предметом виступу, потрібно ясно і чітко визначити її у вступі і надати необхідні пояснення / If the audience doesn't know anything about your topic, you should give a clear introduction and clear explanations.*

Стиль мови: *офіційний / неофіційний (what is the level of language going to be – formal and informal?) Виступ обов'язково складатиметься зі вступу, основної частини і заключної частини (Every good speech requires an introduction, a purport and a conclusion).*

Вступ */ Introduction: Хто буде присутній? (Who will be present?) Імена найбільш значимих присутніх осіб мають бути згадані у вітальній частині промови, слід також переконатися в правильності їх вимови (Include the most important members of your audience in your salutation; always make sure that you know how to pronounce people's names): Президенте / President, Прем'єр-міністре / Prime Minister, Посол / Ambassador, високоповажні члени парламенту / distinguished parliamentarians, шановні гості / hounoured guests, пані та панове / ladies and gentlemen; Радий бути сьогодні разом з вами та наданій мені можливості звернутися до вас / I am delighted to be here with you this evening and to have been given the chance to address you...; Маю приємність скористатися нагодою...; It gives me great*

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

pleasure to have this opportunity to...; Хотів би, насамперед, сказати про те, яким задоволенням і приємністю є.../ May I first say what a pleasure it is to...; До кого слід звернутися "Високоповажність" / Who must you mention by title or name?; Слід уважно перевірите прізвища, не лише іноземні імена, на предмет правильності їх вимовляння / Check and double check how to pronounce names (not only foreign names) correctly?

***Основна частина промови** / The Purport (main body) of Speech. Розвиваючи тему, необхідно дотримуватися суті промови / Develop your theme; keep to the point. Рекомендовано вживати усталені слова і словосполучення "з одного боку / з іншого боку, по-перше, по-друге", надавати аргументи за та проти, ставити запитання та надавати відповіді на них / Use structure words \ phrazes "on the one hand \ on the other hand", "firstly, secondly"... Give arguments for and against, put questions and answer them. **Структура основної частини промови** / Structuring the Purport of Your speech: Хотів би на початку зазначити.../ May I begin by saying...; Насамперед дозвольте / First of all, let me ...; Торкаючись питання щодо.../ To turn to the question of ...; Зважаючи на (беручи до уваги, враховуючи)... / Let us now consider...; Завершення завжди має бути чітко визначеним / Concluding statements: conclusion should always be definite and clear: На завершення хотів би / In conclusion, may I...; Дозвольте завершити, сказавши / May I conclude by saying...; Отже, пані та панове / Finally, ladies and gentlemen...; Варто своєчасно редагувати промову, робити її більш стислою, зрозумілою / Constantly edit and "tighten" your speech", be clear, crisp, concise, not boring, baffling, bewildering. Більшість промов зійшли нанівець, оскільки в них бракувало заключної частини, а зупинка оратора залишала аудиторію дещо розчарованою... / More good speeches were ruined by speakers not having prepared an ending and simply stopping, leaving the listeners a little frustrated. Хороша промова має закінчуватися на позитивній ноті / A good speech should be ended on a positive note. Не слід поспішати, дочекайтесь аплодисментів / You should not be in a hurry and wait to receive your applause.*

***Основні оціночні критерії:** Динаміка промови / Speech dynamics; Зоровий контакт / Eye contact; Зрозумілість, чіткість, ясність / Clarity; Швидкість / Speed; Рівень гучності, голосності / Volume; Мова тіла / невербальні засоби комунікації, що включають жести, пози та інші невербальні знаки / Body language; Жести / Gesture: using hands and arms to effectively underline what you are saying. Варто уникати того, щоб читати промову (з аркуша); / Manuscript speech: try to avoid it. У процесі підготовки промови бажано вживати ключові слова, окремі заголовки, усталені словосполучення, використовувати паузи / Use headlines, key words, phrases, and pauses. У разі відчуття невпевненості, слід занотувати вступ і заключну частину / If you are nervous, write out the introduction and the ending. Одним з найбільш значимих елементів, що визначає якість промови в цілому, є психологічна переконаність доповідача у власних силах / Personal Conviction as the most essential element of your speech. Вираз обличчя: будьте розкутим, усміхніться, отримайте задоволення від промови: аудиторія це оцінить / Facial expression: Relax and smile, enjoy your speech: your listeners will too. Секрет усіх хороших промов полягає в досвіді, здобутому практикою / The secret of all good speeches is Practice. "Навик майстра ставить" / Practice makes perfect.*

Одним із різновидів офіційно-документального стилю є дипломатичний підстиль [6], якому притаманні чіткі визначення щодо правил і звичаїв промови, а також техніки, знання якої сприяє тому, щоб словом гармонійно впливати на міжнародні відносини: адже дипломатія є мистецтвом вирішення міжнародних протиріч мирними засобами, а саме силою слова, вмінням аргументовано переконувати, відстоюючи позицію "центру" або закордонної установи і в такий спосіб відстоюючи національні інтереси держави [14]. Сучасний дипломатичний підстиль охоплює низку документів дипломатичного характеру, таких як *конвенція, комюніке, декларація, заява, меморандум, нота, міжнародні угоди* та ін. Дипломатичний підстиль відрізняється певними мовними особливостями: вживанням міжнародної дипломатичної термінології і термінології міжнародного права, в основному латинського і французького походження, наприклад: *consul* (консул), *convention* (конвенція), *attaché* (аташе), *démarche* (демарш), communiqué (комюніке) [8]. Оскільки мові дипломатії притаманна емоційно-експресивна забарвленість, це наближує дипломатичний підстиль до публіцистики [10]. Граматичний лад дипломатичних документів, зокрема синтаксис, передбачає уживання умовно-допустових підрядних речень, гнучких формулювань, що відповідає вимогам дипломатичного етикету й дипломатичного такту.

– The Embassy of Ukraine in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland would be most grateful to Your Excellency, if Your Lordship would send the Embassy the true copy of "Memorandum on legal policy cooperation between the Government of Ukraine and the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland".

– Посольство України в Об'єднаному Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії було б дуже вдячне Вашій Високоповажності, якщо б Ваша Високоповажність надіслала Посольству завірену копію "Меморандуму про співробітництво у сфері правової політики між Урядом Об'єднаного Королівства Великої Британії та Північної Ірландії та Урядом України".

Приклад: *дипломатичний лист, вербальна нота; Допустові підрядні речення (Adverbial Clauses of Concession): Inasmuch as the attaché of the Consulate of Canada in Lviv, Ukraine, was not found guilty by the police either as an alcohol-impaired driver or driving the car himself, which was private, not being a property of the Consulate, the Consulate of Canada in Lviv, Ukraine cannot be responsible, no matter who caused the accident. Незалежно від того, хто спричинив аварію, аташе Консульства Канади в місті Львові в Україні не несе за неї відповідальність, оскільки він не перебував, згідно з експертною оцінкою Державної автоінспекції України, ані в стані алкогольного сп'яніння, ані за кермом автомобіля, який належить приватній особі і не є власністю Консульства Канади в місті Львові в Україні.*

Наказовий спосіб і відповідно імперативні речення вживаються в дипломатичному підстилі лише в окремих випадках, як-от у нотах протесту, ультиматумах тощо, проте саме слово "протест, протестувати" вживати не прийнято, оскільки основну роль відіграє сутність викладеного, що може бути передана за рахунок вживання фразеології за зразок "we insists, earnestly insist, demand, we are alarmed, concerned", "ми наполягаємо, вимагаємо, ми занепокоєні, стурбовані", а не імперативністю мови. Вербальні, персональні ноти не містять ані скорочень, ані абревіатур.

Приклад: *"Заява МЗС України": "В Україні глибоко занепокоєні подіями, які сталися в Іраку. Міністерство закордонних справ України виходить із необхідності утримуватися від подальшого застосування силових засобів для вирішення проблем у регіоні, суворо дотримуватись відповідних резолюцій Організації Об'єднаних Націй...". – "Ukraine is deeply alarmed with the events that happened in Iraq. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine proceeds from the requirement to refrain from any further use of force for resolving problems in the region, strictly adhering to corresponding resolutions of the United Nations".*

Дипломатичний "підстиль" вважається найбільш "відкритим" з усіх "підстилів" ділової мови. Він тісніше за інші різновиди офіційно-ділового стилю перетинається з політикою й публіцистикою, що обумовлює його мовну і стилістичну своєрідність. Дипломатичному "підстилю" притаманні сухість, відсутність емоційно забарвлених слів, стислість і компактність викладу. Найбільш яскравою рисою є мовні штампи або кліше (франц. cliché)[8].

Приклад *"компліменту" персональної ноти до глав посольств Великої Британії: "I have the honour to be, with the highest respect, My Lord Marquis, Your Lordship's obedient Servant"; "Маю честь бути з високою повагою, Мілорде Маркіз, Вашої Милості покірний слуга"; "I am with great truth and respect, Madam, Your Excellency's obedient Servant"; "Залишаюсь зі щирою повагою, Мадам, Вашої Високоповажності покірний слуга".*

Дипломатичний "підстиль" характеризується точністю, яка виключає можливість тлумачень та інтерпретацій, мовним стандартом тощо. Ці його риси проявляються у відборі мовних засобів: лексичних, морфологічних і синтаксичних, що у свою чергу відбивається на стилістичних особливостях, пов'язаних з оформленням ділових паперів, документів [8]. Словникова система дипломатичного "підстилю", окрім загальної лексики, включає мовні штампи, канцеляризми, кліше, професійну термінологію, архаїзми тощо.

Приклад *усталених словосполучень, які вживаються в дипломатичному "підстилі": "за наявністю", "за умови", "беручи до уваги", "зважаючи на"; "given the necessary prerequisites", "given the political will of the powers concerned", "given the opportunity", "given a free choice", "given a good will on the part of other states", "given favorable market conditions".*

В офіційно-діловому стилі не прийнято вживати багатозначні слова, а також слова в переносному значенні, а синоніми допускаються вкрай рідко і, як правило, належать одному стилю. До морфологічних ознак офіційно-ділового стилю мови відноситься багаторазове, частотне використання окремих частин мови та їх типів: іменників – назв осіб

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

за їх ознаками, що обумовлені їх дією; іменників, що означають посади, ранги, титули у формі чоловічого роду; віддієслівних іменників з часткою *не*; похідних прийменників; інфінітивних конструкцій; дієслів у теперішньому часі в значенні дії; складних слів, що утворюються від двох та більше основ. Іменники в преамбулі і заключній частині "компліменту" не повторюються.

***Приклад** вербальної ноти Сполучених Штатів Америки: "Посольство Сполучених Штатів Америки засвідчує свою повагу Міністерству закордонних справ України і має честь надіслати у додатку запрошення Міністру закордонних справ України з нагоди національного свята Сполучених Штатів Америки Дня Подяки. Посольство користується нагодою, щоб поновити Міністерству закордонних справ України запевнення у своїй вельми високій повазі". "The Embassy of the United States of America presents its compliments to the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine and has the honour to send in enclosure the invitation to the Minister for Foreign Affairs of Ukraine on the occasion of the National Holiday of the United States of America the "Thanksgiving Day". The Embassy avails itself of this opportunity to renew to the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine the assurances of its highest consideration".*

Використання наведених форм пояснюються прагненням ділової мови до точності передачі змісту й однозначності тлумачення. До синтаксичних ознак офіційно-ділового стилю відносяться: вживання простих речень з однорідними членами, наявність пасивних конструкцій, вживання родового відмінку, вживання низки іменників у родовому відмінку, переважання складних речень, зокрема складнопідрядних з підрядними умови.

Таким чином, особливості дипломатичного підстилю відбиваються на акті публічної дипломатичної промови й стилістиці дипломатичних документів і охоплюють загальний фонд мовленнєвої компетенції, до складу якого входять: фонетичний мовленнєвий код; граматична (морфологічна і синтаксична) основа промови, її ілокутивні цілі, які виявляються в граматичній структурі речення через залучення питальних, спонукальних речень тощо; ілокутивний, спонукальний акт (illocutionary act), тобто цілеспрямованість промови з метою відображення комунікативної мети в процесі мовлення; вплив на свідомість або поведінку аудиторії; референція і предикація пропозиційного акту; ілокутивна сила мовлення, яке охоплює логічно впорядковані компоненти: інтонацію, міміку, жести; реакція аудиторії, її інтенціональний стан, що передбачається правильною інтерпретацією ілокутивної сили промови, її експресивністю та іншими емоціями і змістом.

Отже, перспективним є подальше детальне й ретельне дослідження навчання мистецтва мовлення, а саме залучення аспектів нової риторики в підготовці працівників дипломатичної служби. Визначальне значення в процесі викладання основ риторики для дипломатів та мистецтва публічного виступу належить творчому сполученню елементів класичної та сучасної риторики, сукупність яких базується на принципах і законах, що визначаються способами побудови художньої мови, прозової та усної, в поєднанні з поетикою і стилістикою, з урахуванням міжмовної взаємодії, складної внутрішньої взаємодії різних структурних рівнів та елементів мови, психологічної та фізіологічної сторін мовленнєвої діяльності. Це перетворює риторику на дисципліну філологічного циклу, "неориторику". Знання лексико-граматичних та стилістичних особливостей дипломатичних документів та специфіки їх укладання, формування навичок і вмінь щодо дипломатичного листування є надзвичайно важливим аспектом багатогранної повсякденної дипломатичної практики. Оскільки листування ведеться між повноправними суб'єктами міжнародного права – суверенними державами та їх повноважними представниками, воно передбачає чітке врахування правової рівності партнерів, взаємної поваги та коректності, а також дотримання особливих норм міжнародно-правового характеру. Дипломатичне листування вимагає від виконавця-дипломата майстерності, високого фахового рівня, професійного досвіду, бездоганного знання специфіки виконуваної справи, що охоплює відомості з історії питання, стану проблеми на момент складання документа, та різних аспектів проблеми від юридичних до зовнішньополітичних.

У мовній підготовці дипломатів навчання мистецтву мовлення та дипломатичному листуванню виконує роль джерела вдосконалення культури мови, впорядкування системи стилістичних, граматичних і структурних понять і особливостей мови, загальнонаукових методів і методів професійного спрямування, творче сполучення елементів яких сприяє формуванню та розвитку мовленнєвих навичок і загальноосвітніх знань та професійних якостей дипломата, які в практичній роботі допомагають йому якісно вирішувати і зви-

чайні повсякденні, і складні професійні питання захисту національних інтересів нашої держави.

Література

1. Аверинцев С. С. Риторика как подход к обобщению действительности / С. С. Аверинцев // Поэтика древнегреческой литературы. – М.: Наука, 1981. – С. 15–46.
2. Белинский В. Г. Общая риторика Н. Ф. Кошанского (Рецензия) / В. Г. Белинский // Полн. собр. соч.: В 13 т. – М., 1955. – Т. 8. – С. 506–508.
3. Вуд Джон. Дипломатический церемониал и протокол; [пер. с англ. Ю. П. Клюкина, В. В. Пастоева, Г. И. Фомина; изд. 2-е, доп.] / Джон Вуд, Жан Серре. – М.: Белые Альвы, 2002. – 256 с.
4. Гуменюк Б. І. Основи дипломатичної та консульської служби / Б. І. Гуменюк. – К., 2004. – 248 с.
5. Гуревич Е. С. Основи риторики / Е. С. Гуревич, В. Ф. Полрілко, М. А. Герман. – К., 1978. – 240 с.
6. Дайнеко В. В. English in international documents and diplomatic correspondence (Англійська мова в міжнародних документах і дипломатичній кореспонденції) / В. В. Дайнеко, І. І. Борисенко, В. В. Євтушенко. – К., 1999. – 416 с.
7. Михаил Пселл. Обзор риторических идей / М. Пселл // Античность и Византия: Сб. ст. – М., 1975. – С. 158–160.
8. Муратов Э. Н. Дипломатические документы и дипломатическая переписка на английском языке / Э. Н. Муратов. – М., 2001. – 224 с.
9. Науменко Г. А. Его Величество протокол / Г. А. Науменко. – К., 2007. – 200 с.
10. Панов М. И. Введение в риторику / М. И. Панов. – М.: Российский открытый университет, 1995. – С. 11–27.
11. Пешков И. В. М. М. Бахтин: от философии поступка к риторике поступка / И. В. Пешков. – М.: Лабиринт, 1996. – 176 с.
12. Рузавин Г. И. Методологические проблемы аргументации / Г. И. Рузавин. – М.: ИФРАН, 1997. – 204 с.
13. Сагач Г. М. Золото слів / Г. М. Сагач. – К.: Райдуга, 1993. – 336 с.
14. Сандровский К. К. Право внешних сношений / К. К. Сандровский. – К., 1986. – 328 с.
15. Тимофеев А. История красноречия с древнейших времен / А. Тимофеев. – М., 1983. – 254 с.
16. Туровский Кирилл. Слово в новую-неделю после Пасхи / Кирилл Туровский // Древняя русская литература. Хрестоматия. – М., 1980. – 479 с.
17. Lausberg H. Handbuch der literarischen Rhetorik / H. Lausberg. – Bd. 1–2. – Münch., 1960.
18. Martin J. Antike Rhetorik / J. Martin. – Münch., 1974. – P. 207–219.

Ivan Honcharenko

TEACHING PUBLIC SPEAKING: STRUCTURAL, STYLISTIC AND GRAMMAR PECULIARITIES OF DIPLOMATIC SPEECH-MAKING AND CORRESPONDENCE

(theoretical and methodological approaches)

The article presents the author's thoughts and experience focused on the role of the art of public speaking in the diplomats' language training, the ways for developing public speaking skills of students of the Diplomatic Academy of Ministry of Foreign Affairs of Ukraine and the idea of optimization of combining the methods and elements of classical rhetoric and neo-rhetoric. The case in point of the article is analyzing structural, stylistic and grammar peculiarities of the contemporary diplomatic speech.

Keywords: *hermeneutics, visual (eye) contact, classical rhetoric, the art of speech, neo-rhetoric, public speaking, preamble, rhetorical ethos, rhetorical logos, rhetorical pathos, spheres of communication.*

Иван Гончаренко

ОБУЧЕНИЕ ПУБЛИЧНОЙ РЕЧИ: СТРУКТУРНЫЕ, СТИЛИСТИЧЕСКИЕ И ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДИПЛОМАТИЧЕСКОЙ РЕЧИ И ПЕРЕПИСКИ

(теоретико-методологический аспект)

В статье предложены размышления и наработки автора относительно определения места и роли искусства публичного выступления в языковой подготовке дипломатов, развития навыков деловой речи во время обучения профессии студентов Дипломатической академии Украины при МИД Украины, представления об оптимизации объединения методов и элементов классической и неориторики. Анализируется своеобразие современной дипломатической речи, её структурные, стилистические и грамматические особенности.

Ключевые слова: *герменевтика, визуальный контакт, классическая риторика, искусство речи, преамбула, риторический этос, риторический логос, риторический пафос, сферы коммуникации.*

Надійшла до редакції 14.09.2011 р.

Ольга Ніколенко

УДК 821.161.2–1.09

РИСИ БАЙРОНІЧНОЇ ПОЕМИ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА (“КАТЕРИНА”)

У статті визначено типологічні зв’язки між поемами Дж. Г. Байрона і Т. Г. Шевченка. Встановлено жанрові ознаки байронічної поеми у творі Т. Г. Шевченка “Катерина”, а також художнє новаторство митця, котрий виходив за межі усталених романтичних жанрів, надаючи їм актуального національного змісту. Виявлено схожість і відмінність поем Дж. Г. Байрона і Т. Г. Шевченка на різних рівнях текстової структури (сюжет, композиція, мотивна організація, авторська позиція, форма оповіді тощо). Розкрито специфіку поеми “Катерина” як синтетичного жанру, в якому поєдналися європейські й національні традиції, біблійні та фольклорні структури (архетипи, концепти, мотиви, образи, символи), романтичні й реалістичні тенденції.

Ключові слова: *Дж. Г. Байрон, Т. Г. Шевченко, романтизм, жанр, поема, традиція, новаторство, мотив, образ, авторська позиція.*

Байронізм – яскраве і напрочуд складне історико-літературне явище, яке охоплює не тільки ореол особистості й творчості Дж. Г. Байрона, але й цілий комплекс тем, мотивів, образів, поетикальних рішень, що виявилися не лише в англійській літературі, а й в інших літературах світу. Захоплення особистістю і поезією Дж. Г. Байрона, поширення в європейській культурі початку XIX століття його ідей та естетичних принципів стало одним із чинників формування національних варіантів романтизму. Вплив байронізму на слов’янські літератури був і прямим (від англійської літератури безпосередньо до іншої літератури), і опосередкованим (через посередництво інших літератур).

У 1820–1830-х роках творчість Дж. Г. Байрона в Росії популяризували В. Жуковський, В. Любич-Романович, І. Козлов, М. Каченовський, А. Войєйков, М. Вронченко та ін. “Східні” поеми англійського поета дали імпульс для створення “південних” поем О. Пушкіна, а досвід “Паломництва Чайльд Гарольда” і “Дон Жуана” позначився на структурі роману “Євгеній Онєгін”. Риси байронічного героя та мотивний комплекс “світової скорботи” виявилися у творах М. Лермонтова (ліричні вірші, поеми “Мцирі”, “Демон”, роман “Герой нашого часу” та ін.). Волелюбні мотиви байронівської творчості були близькі поетам-декабристам.

Публікація на сторінках “Вестника Европы” та інших часописів російських перекладів поетичних творів Дж. Г. Байрона дала поштовх для творчої рецепції романтичної спадщини англійського митця в Україні. 1821 року в Москві вийшла друком збірка “Выбор из сочинений лорда Байрона”. Біля витоків вітчизняної байроніани стояв український історик, фольклорист, композитор, поет-перекладач М. Маркевич, котрий писав російською мовою. 1831 року він видав у Москві збірку “Украинские мелодии”, яка засвідчила творче сприйняття автором принципів Дж. Г. Байрона. М. Маркевич переклав фрагмент роману у віршах “Дон Жуан” (виданий у Лейпцигу 1862 р.), фрагменти зі “східної” поеми “Паризина”, вісім поезій з циклу “Єврейські мелодії” та “Элегии с Лорда Байрона” (опубліковані в “Московском телеграфе” 1829 р.).

Т. Шевченко був добре обізнаний з російськими, українськими та польськими інтерпретаціями творів Дж. Г. Байрона. За спогадами О. Афанасьєва-Чужбинського, він високо оцінив переклад А. Міцкевичем “Прощальної пісні Чайльд Гарольда”. У повісті “Прогулка с удовольствием и не без морали” Т. Шевченко назвав Дж. Г. Байрона “крупным человеком”, “знаменитым лордом”, підкресливши поширення його ідей в інших країнах. У повісті “Художник” Т. Шевченко схвально відгукнувся про Байронову поему “Шильонський в’язень” в перекладі В. Жуковського.

Уже на початку 1840-х років з’явилися українські переклади з Дж. Г. Байрона

М. Костомарова, а в 1860-х роках – переклади К. Климковича, К. Думитрашка та ін. У другій половині XIX століття творчість англійського поета справила вплив на І. Нечуя-Левицького, М. Старицького, Лесю Українку, І. Франка та ін. Форми творчої рецепції Байронової спадщини в Україні були різноманітними (переклади, літературно-критичні статті, алюзії та ремінісценції в художніх творах, переосмислення байронівських ідей, мотивів, образів, використання характерних прийомів поетики Дж. Г. Байрона та ін.).

Традиції Дж. Г. Байрона органічно ввійшли в русло українського романтизму, пов'язаного з поширенням національно-визвольного руху. Романтизм в українській літературі формувався не тільки під впливом екстралітературних факторів, але й під впливом іманентних чинників літературного процесу, серед яких важливу роль відігравали літературні взаємозв'язки та взаємодії. У творчості Т. Шевченка яскраво виявилася національна самобутність українського романтизму і водночас типологічні риси європейського романтичного напряму, серед яких і риси байронічної поеми. Д. Наливайко в книзі "Теорія літератури й компаративістика" (2006) справедливо відзначив обмеженість концепції творчості Т. Шевченка як "стихійного генія", "напівфольклорного співця". Духовні горизонти творця "Кобзаря" широкі й різнобічні, вони охоплюють різні сфери та проблеми буття і культури. Український дослідник наголосив на важливості вивчення "зв'язків та співвідношення духовного світу й творчості Шевченка з ідейними, культурними й літературними рухами епохи романтизму, в систему якої інтегрований український поет" [5, с.197].

Зв'язки та взаємодії байронічної течії з іншими національними варіантами романтизму, зокрема в слов'янських літературах, стали предметом науково-критичного розгляду в другій половині XIX століття – на початку XX століття. Проблему "Байрон і Шевченко" вперше порушив І. Нечуй-Левицький, котрий у рецензії "Українська поезія" провів деякі паралелі між творчістю митців, відзначивши спільність їх волелюбних мотивів. Засади вивчення байронізму в слов'янських літературах закладено в праці "Початковий період байронізму в Росії" (1915) В. Маслова. Байронізм як велику і складну наукову проблему розглядав В. Жирмунський, який у книзі "Байрон і Пушкін" (1924) запропонував методологію порівняльного вивчення спадщини Дж. Г. Байрона і О.С. Пушкіна на матеріалі "східних" і "південних" поем.

Українські дослідники також зверталися до вивчення різних видів зв'язків англійської та вітчизняної літератур. Так, Т. Бовсунівська дослідила типологію образів в англійському та українському романтизмі, розкрила їх сходження і розбіжності, засоби образотворення [2]. І. Арендаренко простежила спільність тем і мотивів в англійській та українській ліриці, відзначивши риси байронізму у вітчизняній поезії [1]. В. Матвіїшин у монографії "Український літературний європеїзм" (2009) слушно зазначив, що Т. Шевченкові були близькими "прометеївські мотиви Байрона, суголосні в їхніх творах – "Прометей" і "Кавказ". Паралелі простежуються й у філософській поемі Байрона "Каїн"; Т. Шевченка "Гімн чернечий", "Світе ясний! Світе тихий!", "Якби ви знали паничі" [4, с.144]. Погоджуючись із цим твердженням, зазначимо, що вплив творчості Дж. Г. Байрона на Т. Шевченка виявляється не тільки в аспекті прометеїзму, але й в інших аспектах (ідейних, образних, мотивних тощо).

У жанровому плані типологічні зв'язки англійської та української літератур на етапі романтизму залишаються мало дослідженими порівняльним літературознавством, що зумовлює актуальність нашої праці, метою якої є виявлення рис байронічної поеми в поемі Т. Г. Шевченка "Катерина" (1838), а також розкриття національної специфіки твору, авторського новаторства в жанрі романтичної поеми.

В. Жирмунський наголошував на тому, що категорія "жанр" являє собою не тільки формальну структуру, але і концепцію (образ) світу. У зв'язку з цим для аналізу жанру твору варто розглянути не тільки його формальні ознаки, а й складники змісту – мотивно-тематичні комплекси, специфіку конфлікту, структуру художнього образу, просторові й часові параметри, сюжетні колізії, композицію, авторську позицію та ін.

У праці Д. Чижевського "Порівняльна історія слов'янських літератур" (опублікована німецькою мовою 1968 р., українською – 2005 р.) поняття "байронічна поема" вперше в літературознавстві виокремлено як специфічне і розглянуто як одне з відкриттів романтизму, спільне для різних національних літератур. Дослідник писав, що до жанру "байронічних", або вільних, не скутих класицистичним каноном слід віднести найвидатніші поеми слов'янських літератур – поеми

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

О. Пушкіна разом з "Євгенієм Онєгіним"; "Пан Тадеуш" (1834), "Конрад Валленрод" (1828) А. Міцкевича; "Беньовський" (1841) Ю. Словацького; поеми "Мцирі" (1839) і недописаний "Демон" (1840) М. Лермонтова. "Байронічними" постають численні поеми українців Тараса Шевченка, Панька Куліша і словака Янка Краля" [6, с. 158]. Серед провідних рис байронічної поеми Д. Чижевський визначає неканонізовану форму, фрагментарний сюжет, наявність ліричних і медитативно-споглядальних відступів, філософських роздумів, "апострофувань на адресу читачів і дійових осіб самого твору". "У них дозволяється поетові обговорювати актуальні теми сучасності, свої особисті проблеми" [6, с. 158]. Як бачимо, Д. Чижевський у структурі жанру байронічної поеми виділяє формальні й змістові складники (теми, проблеми, відкриту авторську позицію, фрагментарний сюжет, вільну форму, діалогізм оповіді та ін.).

Феномен Т. Шевченка спирається на досягнення українського фольклору, міфології й попередніх етапів розвитку національної літератури, водночас митець чутливо сприймав плідні ідеї, культурні рухи та риси художнього мислення, які йшли від інших європейських літератур. Потрапивши в Петербурзі до кола романтиків Шевченко використовує досвід байронічної поеми, що яскраво виявилося в його "Катерині", присвяченій В. Жуковському, котрий сприяв викупу поета з кріпацтва. Вільна форма байронічної поеми слугувала втіленню актуального національного змісту, вираженню авторського бачення світу, утвердженню волелюбних ідей. Т. Шевченко, враховуючи здобутки Дж. Г. Байрона та інших романтиків, не обмежувався усталеними формами, він йшов далі, відкриваючи нові обрії жанру романтичної поеми, збагачуючи її авторськими новаціями.

У "східних" поемах ("Гяур", "Корсар", "Паризина" та ін.) Дж. Г. Байрон відкрив новий тип художньої структури, яка передбачала вільне переміщення героя і автора, поєднання різних часових та просторових планів, що давало можливість значно розширити межі поеми. Незалежна позиція автора й вільна манера авторської оповіді, наближена до розмовного стилю, створювала враження присутності автора в сюжеті твору, атмосферу довірливості й співучасті автора в житті персонажа. Автор вступав в особливі стосунки зі світом і персонажами. Він не тільки повідомляв про те, що відбулося, а й емоційно співпереживав події, наділявся особливим знанням про те, що відбудеться, звертався до персонажів і читачів зі своїми ліричними монологами, філософськими роздумами. Цей діалогізм художньої оповіді байронічної поеми сприяв створенню емоційної напруги твору, а також розвитку внутрішнього сюжету (автор – персонаж, автор – читач, автор – світ) на відміну від сюжету зовнішнього, пов'язаного з колізіями персонажів (персонаж – персонаж, персонаж – світ).

У поемі Т. Шевченка поєднано різні просторові плани (українське село, "Київ", "за Києвом, за Дніпром", "Московщина"), що відображають загальну картину світу і драматизм стосунків у ньому. Протиставлення світів (світ український – світ московський) має не абстрактне, як у Дж. Г. Байрона, а конкретне соціальне забарвлення. Просторові плани в поемі Шевченка не є екзотичними, як у байронічних поемах, навпаки, вони набувають історичної та соціальної конкретики за рахунок відповідних побутових деталей ("пішов москаль в Туреччину", "діл", "жупан", "бублик", "шаг", "берлин шестернею" тощо). На відміну від екзотичної розробки української теми, що мала місце у творчості європейських письменників й у самого Дж. Г. Байрона (поема "Мазепа"), Т. Шевченко максимально одомашнює український простір, змальовує його своїм, рідним, протиставленим чужій і ворожій Московщині, що набуває символу всезагального зла.

Боротьба "свого" й "чужого" розгортається не тільки на рівні окремих персонажів ("чорнобриві" – "москалі", Катерина – Іван), а й у сфері онтологічній. За реальним, побутовим планом поеми Т. Шевченка приховано вселенську битву Бога й Диявола, що було характерно і для низки байронічних поем. Біблійні структури (мотиви, образи, символи тощо) у творах Дж. Г. Байрона увиразнювали філософський характер художнього конфлікту. Байронівські персонажі нерідко втілювали божественне або демонічне начала, поміж якими тривав вічний двобій. У поемі Шевченка біблійний план теж сприяє розвитку художнього конфлікту, що значно виходить за межі приватного конфлікту (чоловіка й жінки). Це конфлікт добра і зла, життя і смерті, Бога й Диявола, що відбувається як у душах людей, так і в суспільстві загалом.

Образи й ситуації в поемі Т. Шевченка "Катерина" мають прихований міфологічний підтекст, що своїми витоками сягає Біблії та українського фольклору. У сюжеті твору переосмислено біблійні алюзії й ремінісценції

(про Богородицю, Марію Магдалину, блудного сина та ін.), акцентовано такі біблійні концепти, як "гріх", "жертва", "Бог", "душа й тіло", "життя", "смерть", "світло", "темрява" тощо. Поєднання біблійних структур зі структурами українського фольклору (архетипи "дім", "сад", "гай", "дорога", "вітер" та ін.) у поемі "Катерина" надає позачасового значення історії про обмануту жінку. Образ покритки (традиційний образ українського фольклору) постає в Шевченковій поемі не тільки як образ зневаженого, але і святого Божественного начала (мати з дитям на руках – символ Богородиці), і як символ усієї стражденної України, що потерпає від насильства.

Категорія "автор" є ключовою в побудові сюжету поеми "Катерина". Як і в байронічних поемах, у творі Шевченка автор бере на себе функцію рушія емоційної розповіді про хвилюючі події, він не тільки переповідає основні моменти трагічної історії, а й висловлює моральні оцінки, вдається до філософських роздумів, узагальнює сказане, передбачає розвиток подій, постійно звертаючись до читачів і до своєї героїні. Форма авторських ліричних відступів, широко вживана в поемах Байрона, була застосована й у поемі "Катерина". Утім, якщо в поемах Дж. Г. Байрона автор попри свою присутність усе ж таки майже не втручався в події, то автор у поемі Т. Шевченка напрочуд емоційно бере участь у сюжетних колізіях, думкою і серцем він лине слідом за Катериною, оплакує її долю, звертається до неї і до читачів у традиційних формулах українського фольклору:

Катерино, серце моє!
Лишенько з тобою!
Де ти в світі подінешся
З малим сиротою?
Хто спитає, привітає
Без милого в світі?
Батько, мати – чужі люде,
Тяжко з ними жити! [7, с. 21].

Дослідниками (Д. Наливайком , Ю. Барабашем та ін.) відзначено націоналізм і етнокультурний центризм творчості Т. Г. Шевченка, які виявлялися на різних рівнях його художньої системи. Це стосується і структури образу автора, що є жанротвірним у байронічній поемі. На відміну від образу автора в поемах Дж. Г. Байрона, автор у поемі Т. Шевченка має глибокий зв'язок із національним корінням, з українським народним середовищем, соціальною дійсністю. Це не той автор з абстрактним "усезнанням", що стоїть понад сюжетною історією і є цікавим сам собою (у "Паломництві Чайльд Гарольда", як відомо, автор в останніх піснях заступає образ головного героя, перебираючи на себе головну роль). У Шевченка ядро художньої структури образу автора становить саме його тісний зв'язок із національною свідомістю та життям, він сам – органічна частина цього життя і виразник національної свідомості, що зумовлює відкриту авторську позицію, яка нерідко виявляється у формах імперативу:

Кохайтеся, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі – чужі люде,
Роблять лихо з вами [7, с. 18].

В авторських відступах знаходимо не тільки емоційні оцінки й роздуми, а мотивування подій, прагнення віднайти причину всезагального зла.

В організації художньої структури поеми "Катерина" Т. Шевченко використав характерний прийом байронічної поеми – прийом композиційних "вершин", поміж якими розгортається сюжетна дія. У шевченківському творі таких "вершин" кілька: кохання Катерини – розлука з Іваном – народження сина – розмова з батьком і матір'ю – вигнання з дому – пошук коханого – відмова батька від сина – божевілля і самогубство героїні – зустріч батька з сином. Прийом "вершин" уперше був застосований Байроном у його "східних" поемах, він виявився також і в його поемі "Паломництво Чайльд Гарольда", і в "комічних" поемах "Дон Жуан" і "Беппо". Прийом композиційних "вершин" успішно використовували й російські письменники – О. С. Пушкін у "південних" поемах і романі "Євгеній Онєгін", а також М. Ю. Лермонтов у поемах "Мцирі", "Демон" та ін. У байронічній поемі "вершини" – ключові точки розвитку дії, вони ефектно виписані, просякнуті глибоким драматизмом і фактично становлять структурно-семантичні "вузли" жанру. Однак якщо в поемах Дж. Г. Байрона, ідейно-естетичні домінанти припадають саме на композиційні "вершини", то в поемі Т. Шевченка головною є не сама подія, а її мотивація, прихований моральний чи соціальний підтекст, який розкривається з допомогою авторських відступів. Отже, перш ніж автор розповість про трагічну історію кохання Катерини, він уже на початку твору акцентує думку про Московщину як "чужий" простір і про москалів ("чужі люде"), які "роблять лихо з вами". Розповіді про ставлення батька й матері до Катерини передує

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

авторський ліричний відступ про те, що "чорнявий не убитий, він живий, здоровий", "другую кохає". Вигнанням героїні-покритки з рідного дому автор проектує історію жінки на загальний стан світу й людства:

Отаке-то на сім світі
Роблять людям люде!
Того в'яжуть, того ріжуть,
Той сам себе губить...
А за віщо? Святий знає.
Світ, бачся, широкий,
Та нема де прихилитись
В світі одиноким [7, с. 27].

Авторські роздуми про "широкий світ" переходять у роздуми про людську долю й про волю, про тих, хто "сріблом-золотом сяє" й "панує", і тих, що долі не знають, "з нудьгою та з горем жупан надівають". В авторських відступах містяться й міркування про призначення митця у світі соціальної несправедливості. Автор підкреслює свій кровний зв'язок із національною трагедією – людським горем, і саме крізь сльози народні він бачить своє мистецьке покликання: *"А я візьму сльози – // Лихо виливати; // Затоплю недолю // Дрібними сльозами, // Затопчу неволю Босими ногами!"* [7, с. 28]. Щастя співця, на думку Шевченка, полягає в служінні волі: *"Тоді я веселий, // Тоді я багатий, // Як буде серденько // По волі гуляти!"* [7, с. 28].

Дж. Г. Байрон використав у своїх поемах принцип уривчастої оповіді з метою створення емоційної напруги, відтворення складних психологічних колізій. У поемі Т. Г. Шевченка така форма оповіді наповнена принципово новим змістом. Автор у шевченківському творі отримав можливість вільного переміщення в часі й просторі, він постійно змінює центр своєї уваги, переходить від одного об'єкта до іншого, суміщає різні точки зору. Усе це сприяло виробленню принципів реалістичного напряму в межах романтичної форми, розширенню жанрових меж поеми, яка за охопленням матеріалу виявляла деякі ознаки роману (відображення приватного життя людини, незавершеної у своїх формах дійсності, типових обставин і образів та ін.). Завдяки уривчастій оповіді в поемі "Катерина" поєднуються суб'єктивний і об'єктивний плани, психологічні колізії й соціальне тло, фольклорні й літературні традиції.

У створенні художніх образів Т. Шевченко спирається на деякі прийоми "східних" поем. Типовими персонажами байронівських поем є люди, які гордовито підносяться над повсякденним життя, випадають із суспільних зв'язків (розбійники, злочинці, самітники, блукачі). Ядро образу москаля Івана становить концепт "лихо", що несе герой іншим, а також його гордовитість, навіть у стосунку до свого сина. В образі Катерини домінують риси духовної самотності, відчуження. Ставши покриткою, героїня випадає зі свого середовища, її супроводжує лиха слава. Хоч, як зазначив В. Матвіїшин, письменник надавав перевагу байронівському прометеїзму, а не "світовій скорботі", утім, на нашу думку, літератор і не відмовляється від мотиву скорботи, що яскраво виявляється в шевченківському творі. Катерина самотня у своєму горі, її скорбота безмежна й поширюється на весь оточуючий світ, на природу (садок, де потайки страждає), на батьківській дім (де немає розуміння). Разом із героїнею відчуває світовий масштаб її горя і автор, але якщо "світова скорбота" в байронічній поемі мала здебільшого абстрактний характер вселенського зла, невлаштованості світу, то в "Катерині" мотив скорботи має соціальний і національний зміст, адже трагедія героїні зумовлена цілком конкретними причинами і відбиває драматизм життя українського народу загалом.

Ще одним характерним прийомом, перейнятим Т. Шевченком із байронічної поеми, є мотив ночі (темряви), що створює довкола персонажів атмосферу таємничості, психологічної напруги. У червоних кольорах сонця, яке сідає за обрій, полишає рідне село Катерина, і цей останній промінь перед наступом ночі віщує подальші поневіряння героїні. У наступних частинах поеми (блукання Катерини) ніч накриває ввесь світ, стаючи символом духовної темряви та безвиході.

У пристрасних монологах персонажів байронічної поеми зосереджено ввесь біль стражденного серця. Кульмінаційним центром Шевченкового твору є звернення Катерини до знайденого нею москаля Івана. Уривчастість оповіді, використання риторичних питань і звертань, неповні конструкції, порушення ритму, фігури переносу – всі ці синтаксичні засоби сприяють увиразненню страдництва головної героїні. Для монологічних конструкцій у "східних" поемах Дж. Г. Байрона була притаманна відсутність відповіді. І в поемі "Катерина" на звернення героїні ніхто не відповідає, більше того – Іван утік, одцуравшись сина, про що також повідомляється в оповіді героїні. Фіксація події через наратив ще більше підкреслює внутрішній сюжет і конфлікт, що розгортається не тільки в зовнішній площині (чоловік – жінка, українці – "москалі", бідні – багаті), а у площині внутрішній. Не здатна зрозуміти причи-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

ну відмови батька від сина, Катерина втрачає розум, її божевілля, як і в "східних" поемах Дж. Г. Байрона, є своєрідним виходом героїні з глухого кута, звільнення від духовної темряви. Поєднання мотивів божевілля і смерті, пристрасті й гріха відмови від дитини створюють трагічний колорит твору.

Літературні традиції в змалюванні персонажів поєднуються в поемі Т. Шевченка з традиційними прийомами українського фольклору: психологічний і синтаксичний паралелізм; широке використання пейзажних описів; застосування народної символіки з усталеним змістом (вишневий садок, калина, сонце, вітер, завірюха, криниця тощо); надання архетипам психологічного, соціального й філософського забарвлення (дім, шлях, земля, хрест та ін.); втілення загального (лиха, народної трагедії) через конкретне (долю покритки); афористичність і мелодійність мовлення тощо.

Отже, поема Т. Шевченка "Катерина" увібрала в себе риси європейської байронічної поеми, що поширилася не тільки в творчості Дж.Г. Байрона, але й в інших національних літературах. Водночас у творі виявилися традиції українського фольклору й міфології, а також художнє новаторство митця, котрий збагатив структуру байронічної поеми актуальним національним змістом і новими жанровими рішеннями. "Катерина" Т. Шевченка є яскравим виявом синтетичності жанру поеми, що виявляється в поєднанні романтичних і реалістичних тенденцій, літературності й фольклорності, біблійних і народнопоетичних структур, різних типів художньої оповіді. У поемі "Катерина" формувалися елементи романного жанру, що було суголосним жанровим експериментам О. Пушкіна в "романі у віршах" "Євгеній Онєгін" і давало поштовх для розвитку нових шляхів не тільки лірики, а й роману як жанру, наближеного до стихії сучасного життя.

Література

1. Арендаренко І. В. По дорозі й назустріч (Англійська та українська романтичні поезії: типологія і поетика) / Арендаренко Ірина Володимирівна. – К.: Поліграфічний центр "Фоліант", 2004. – 226 с.

2. Бовсунівська Т. В. Феномен українського романтизму / Бовсунівська Тетяна Володимирівна. – К.: КНУ імені Т. Г. Шевченка, 1998. – 392 с.

3. Жирмунский В. М. Байрон и Пушкин. Пушкин и западные литературы / Жирмунский Виктор Михайлович. – Л.: Наука, 1978. – 423 с.

4. Матвіїшин В. Г. Український літературний європеїзм / Матвіїшин Володимир Григорович. – К.: ВЦ "Академія", 2009. – 264 с.

5. Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика / Наливайко Дмитро. – К.: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2006. – 347 с.

6. Чижевський Д. І. Порівняльна історія слов'янських літератур: У 2-х книгах / Чижевський Дмитро Іванович. – К.: ВЦ "Академія", 2005. – 288 с.

7. Шевченко Т. Г. Кобзар / Шевченко Тарас Григорович. – К.: Країна Мрій, 2007. – 424 с.

Olga Nikolenko

THE FEATURES OF BYRONIC POEM IN THE WORKS BY TARAS SHEVCHENKO ("KATERYNA")

The article outlines the typological relationship between the poems by G. Byron and T. Shevchenko. The genre characteristics of Byronic poem in T. Shevchenko's Kateryna and the artistic innovation of the Ukrainian poet who went beyond the established romantic genres by providing them with a contemporary national content are determined. The similarities and differences of G. Byron's and T. Shevchenko's poems are revealed at different levels of textual structure (plot, structure, motif organization, author's position, the form of narration, etc.). The specifics of the poem Kateryna as a synthetic genre combining the European and national traditions, biblical and folkloric structures (archetypes, concepts, motifs, images, and symbols), and romantic and realistic tendencies are expanded.

Keywords: *G. Byron, T. Shevchenko, romanticism, genre, poem, tradition, innovation, motif, image, author's position.*

Ольга Николенко

ЧЕРТЫ БАЙРОНИЧЕСКОЙ ПОЭМЫ В ТВОРЧЕСТВЕ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО ("КАТЕРИНА")

В статье выявлены типологические связи между поэмами Дж. Г. Байрона и Т. Г. Шевченко. Установлены жанровые признаки байронической поэмы в произведении Т. Г. Шевченко "Катерина", а также художественное новаторство автора, который выходил за пределы установленных романтических жанров, придавая им актуальный национальный смысл. Обнаружено сходство и различие поэм Дж. Г. Байрона и Т. Г. Шевченко на разных уровнях текстовой структуры (сюжет, композиция, мотивная организация, авторская позиция, форма повествования и т. д.). Раскрывается специфика поэмы "Катерина" как синтетического жанра, в котором объединились европейские и национальные традиции, библейные и фольклорные структуры (архетипы, концепты, мотивы, образы, символы), романтические и реалистические тенденции.

Ключевые слова: *Дж. Г. Байрон, Т. Г. Шевченко, романтизм, жанр, поэма, традиция, новаторство, мотив, образ, авторская позиция.*

Надійшла до редакції 14.10.2011 р.

Тетяна Вірченко

УДК 821.161.2–92.091

"УСЕ, ЩО ЗАСНОВАНЕ НА ДУХОВНОСТІ, ЗАВЖДИ БУДЕ ПЕРСПЕКТИВНИМ"

(Конфліктологічні перегуки трагікомедії Михайла Наєнка "Отець Антоній" і оповідання Марка Вовчка "Отець Андрій")

У статті йдеться про конфліктологічні перегуки п'єси М. Наєнка "Отець Антоній" і оповідання Марка Вовчка "Отець Андрій". Зіставлення творів дає підстави твердити: якщо в прозовому творі переважає "зовнішній" конфлікт, позбавлений гостроти, то в драматургічному творі, а особливо творі, написаному в рубіжний період, постає ще й внутрішній конфлікт, а зіткнення персонажів набирає особливої гостроти.

Ключові слова: *художній конфлікт, переходова доба.*

Пізнання будь-якого якого явища в житті можливе через вивчення його змісту, ознак, функцій, сутності, а також – шляхом порівняння його з іншими явищами. Це ж можна сказати й про літературу: "порівнюємо літературні явища задля глибшого пізнання їх і вивчення таких відношень між ними, як: тотожність/подібність/відмінність; спільне/особливе/унікальне; універсальне/зональне/локальне; загальнолюдське/інтернаціональне/національне" тощо [2, с. 51]. На цьому питання актуальності порівнянь не завершується. Сучасна (зламу століть) драматургія своїх дослідників знаходить (О. Бондарева, Н. Мірошниченко, М. Шаповал та ін.), а творчість окремих представників її все ще чекає на ґрунтовні розвідки.

Рецензенти п'єси М. Наєнка "Отець Аноній" побачили в ній "нову інтерпретацію вічної теми", але ґрунтовні літературознавчі дослідження ще попереду, оскільки матеріал для цього маємо справді вдячний. Галина Білик відзначає в чорнобильській трагікомедії "інтелектуальну драму, що продовжує в нашій літературі традиції М. Куліша, сценічну близькість смакам Л. Курбаса й "Березоля", увібрання кращих здобутків українських драматургів-іроністів 1970-х років, втілення окремих принципів сучасного театру абсурду, притчевий характер" [1, с. 251–251]. Крім цього, авторка думкою ("Трагедійну "чорнобильську" колізію твору поглиблює смерть 5-річної Саманти" [1, с. 252]) наштовхує на потребу прочитання твору крізь конфліктологічну призму.

Наше завдання бачимо в потребі розкрити спільність (подібність) мотивів п'єси М. К. Наєнка "Отець Антоній" ("До неба – пішки", 2006) із народним оповіданням Марка Вовчка "Отець Андрій" (1856–1857) та їх конфліктологічні перегуки, які оприявнюються при уважному читанні обох творів. Усе це потрібне для вивчення відтворених у літературі загальнолюдських цінностей, які не перестають бути актуальними в переходову добу.

Варто зазначити, що об'єктом зацікавлень літературознавців переходова доба стає доволі часто. В. Силантьєва відзначає, що "переходова доба як час, що позначає себе гострим відчуттям кризи, хаосу, напружених пошуків нового, демонструє свій драматизм і неоднозначність процесів у громадському, повсякденному житті, впливає на мистецтво як форму художнього відображення" [5, с. 1]. Тож цілком логічно, що "мистецтво рубіжної доби визначають драматизм і конфліктність, гостре відчуття деструктивних процесів і хаотичних зміщень; у ньому констатована присутність невпорядкованих запозичень, а також мозаїчний спосіб сюжетобудування" [5, с. 6]. Можна припустити, що в таких випадках конфлікт буде характеризуватися динамічністю, гостротою. Він пройматиме всі сюжетні лінії твору.

Традиційно ми звикли перехідну добу "шукати" на зламах століть; значно глибше цю проблему трактував І. Франко. Він писав: "Те, що говорять про сучасність як перехідний момент, як про час якогось народження, якогось інтервалу поміж ніччю і днем – це брехня і нісенітниця. Кожен історичний момент є перехідним моментом, бо історія не стоїть на місці; кожен момент є хвилиною народження і смерті водночас, засіву і жнив разом" [6, с. 120–121]. Отже, гіпотетично можна вважати, що названі ознаки будуть притаманні й тим творам, які належать звичайним історичним моментам, а не лише зламовим епохам.

Оскільки переходова доба загострює конфлікт, відповідно й зламова драматургія найбільше відповідає класичним вимогам до

драматургічного твору. У "постзламову" епоху з'являються драматургічні твори з ослабленим драматизмом. Наприклад, "драма для читання" пізнього романтизму, драма абсурду в період та після Першої світової війни.

В оповіданні Марка Вовчка "Отець Андрій" центральною постаттю є сільський священик; громада звертається до нього з метою відновлення справедливості. На мужність і хоробрість (як визначальні риси характеру отця Андрія) вказує його ім'я. Про чесність отця дізнаємося зі слів Петра Самійленка: "*Перед смертю Петро казав мені, що під старою черешнею в садку він срібні гроші закопав. "Нехай, – каже, – нашій Оксані буде; і не викопуй їх, жінко, бо вражих ляхів не встережешся. Або отцю Андрію оддай*" [3, с. 92].

Оксана – єдина донька Петра Самійленка, "*розумне й слухняне дитятко*" [3, с. 92]. Полюбився дівчині Тиміш Кряж: "*Він був не панський, казенний*" [3, с. 91]. Між молодими панували гармонійні стосунки: "*Кохав і він її дуже. Де було одно, і друге туди біжить. На вечорницях, на улиці – все в парі, як ті голуб'ята. Дожидали вони осені, думали вже побратись. Вже й барвінку на вінок набрали, і рушники наготовили. І такі веселі були, щасливі! Любо було й подивитись, неначе сам помолодшаєш*" [3, с. 93].

Перше зіткнення між персонажами авторка подає тільки в четвертій частині оповідання. Його учасниками є пан і Оксана, на боці якої – вся громада. Отже, головним конфліктом у творі є протистояння між панством і селянством, що характерно для української літератури XIX століття. Причина зіткнення очікувана й носить інтимний характер: "*Побачив Оксану наш пан оконом та й ув'язався за бідною дівчиною. Нема їй стежки вільної; і улицею не перейде, щоб він не догнав та не почав підмовляти... Далі велів її силоміць узяти до покоїв*" [3, с. 93].

Розвиток подій дуже стрімкий. У тій самій четвертій частині громада "*зібралась... Радились цілий ранок. Положили, щоб Оксану одбити в ляха того ж самого вечора*" [3, с. 93]. Громада виявила злагодженість: "*Парубки наші кинулись, тільки дзвеніло скло в вікнах, вскочили в покій, вхопили Оксану та й помчали до отця Андрія*" [3, с. 94].

У розв'язці цього конфлікту активну участь узяв отець Андрій: "*Він удовець, старий-старий; борода довга, біла як молоко. Сидів він, читав святе письмо*" [3, с. 94]. Тобто отець Андрій – мудра людина, яка обрала шлях служити богу і людям. Підтвердження мудрості священика можна побачити в умінні розпізнати справжні почуття, служіння людям – у його рішенні: "*Боже благий! Боже мій милостивий! – каже. – Де твоя правда в світі! Діти мої любі! Звінчаю я вас; ідіть до церкви*" [3, с. 94].

Отець Андрій виступає справжнім борцем проти несправедливості й жорстокості панів. Усі його рішення свідомі й виважені. Саме тому панові рішуче й переконливо каже: "*Бушувати в моїй хаті не годиться. Я старий чоловік і служу Господові; утихомиртесь!*" [3, с. 94]. Його наступна емоційна промова свідчить, що отець Андрій має загальнолюдське уявлення про добро і зло, тобто є носієм не тільки релігійної, а й світської духовності: "*Хотіли ви бідну дівчину погубити... Чи у вас же не було сестри або матері рідної? Схаменіться! Бог не попустив великого гріха, так ви метнулись тоді старого чоловіка обижати! А любите, як люди величають добрим чоловіком*" [3, с. 94].

Сміливість і переконливість у своїх поглядах отця Андрія дозволяє йому отримати перемогу над паном. Слова "*Не обижайте бідних людей! Я сього не попущу, поки жив. Я найду суд і розправу! Йдіть собі з богом!*" уплинули на панка так, що "*Панок наш верть за двері як обпарений. З того часу й будинок отця Андрія обходить*" [3, с. 94].

У п'єсі "Отець Антоній" М. Наєнка ситуація складніша. Для здійснення конфліктологічної інтерпретації пригадаємо: отець Антоній опинився в селі *Берибіси*, що можна інтерпретувати як – опинився у двобої з бісами, яких у творі уособлюють Семирід, Недяк, Меркурій Марсович, Перший, Другий і Третій секретарі. Тобто отець Антоній сам є учасником конфлікту. У цей конфлікт отець Антоній вступає у віці сорока років. Його вік замальовується в характеристиці Недяка, який зауважує: "*молодий та бравий*" [4, с. 9].

Уперше про історію свого життя і здобуття сану священика він розповідає юним персонажам Еріку й Ері: "*Я вперше побачив небо в двадцять літ. Побачив його в одній дівчині. І сказав їй: ти – небо! А вона поставила умову: вінчаємось тільки в церкві. Я не зважився сказати: "Так!" – і вона втекла від мене безслідно. Шукав десяток літ; спочатку користувався громадським транспортом, а потім почав іти пішки. Дійшов до приморської духовної семінарії. Здобув сан священика і одержав призначення на роботу в ваше село Берибіси. І тут, здається, відчув небо...*" [4, с. 18–19]. А отже, мотив має особистий характер. Із

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

розповіді героя випливає, що отцю Антонію властиві наполегливість, цілеспрямованість.

Священик ставиться до виконання своїх обов'язків як до особливої роботи, але він добре знає й закони держави ("*Конституційні закони я вчив у семінарії ретельно. І живу за ними…*" [4, с. 11]). Для отця Антонія релігія – не справа віри, а справа переконання. У діалозі із Семиродом він каже: "*Ось ви переконані, що в нашому селі не треба будувати нову церкву, бо так сто разів говорили вам і батькам вашим ваші комуністичні ідоли. А я переконаний, що треба, і буде по-моєму!*" [4, с. 61].

Семирід неспроможний розпізнати почуття, заради яких можна йти до неба пішки, і стає на заваді коханню доньки Ліри. Таким чином, крім конфлікту на релігійному ґрунті, між отцем Антонієм і Семиродом виникає "етикетний" конфлікт. На щире зізнання: "*У мене якраз є* (душа – *Т. В.*), *і я хочу поділитися нею з вашою дочкою*" [4, с. 44], Семирід дивиться прагматично і бездуховно, вважаючи, що Антоній хоче в такий спосіб "*звести свій благополучизм…*" [4, с. 44].

Розв'язка конфліктів певною мірою очікувана. Вона в словах Ліри: "*Отець… Антоній… Підпалив каплицю… І сам кинувся у вогонь!*" [4, с. 64]. Отже, герой переміг бісів, не підкорившись їм. Але Третій секретар зізнається, що "*То була воля партійного неба*" [4, с. 85], і біси …перемогли отця Антонія.

Крізь п'єсу проходить конфлікт духовності й антидуховності. Для таких, як Недяк, духовність невідома: "*А я в жодній радянській енциклопедії слова "духовність" не стрічав*" [4, с. 25]. Отець Антоній – носій духовності ("*Усе, що засноване на духовності, завжди буде перспективним…*" [4, с. 20]): духовності світської, а не релігійної, оскільки його добротворення засноване на людській любові ("*Це коли людина не просто живе, а усвідомлює: весна любові приходить до кожного лише раз! Тоді вона рухається до істини і стає ближчою до неба*" [4, с. 18]).

Слова Ліри у фіналі стверджують перемогу отця Антонія, перемогу духовності – життя заради добра ближнього: "*Тату! Не чіпайте любові! Ерочко, Ерику! Не слухайте нічого про святу любов! Послухайте, що каже про неї отець Антоній… Він каже, що любов – найжорстокіше почуття. Він каже, що вона сліпа й безжальна. Вона вбила нашу Саманту, вона хотіла розлучити мене з Антонієм, але даремно. Ми з ним знаємо, для чого живемо, нас не лякає ніяка радіація, і тому нам добре разом і на цьому, й на тому світі…*" [4, с. 87].

Отже, попри вікову відмінність дійових осіб, спільність їхніх характерів полягає в домінуванні чесності, справедливості, наполегливості в боротьбі за перемогу добра. Саме тому в розв'язанні конфліктів, як інтимного, так і "етикетного" характерів, їм відведена найважливіша роль. Активна життєва позиція, непримиренність до проявів бездуховності та злотворення, проймаючі репліки надають особливої гостроти конфліктам, у яких вони беруть участь. М. Наєнко значно глибше підходить до розкриття конфлікту, обравши для цього відповідний жанр твору, що дає змогу автору показати не лише зовнішній, а й внутрішній конфлікт отця Антонія. Цей внутрішній конфлікт має як адаптаційний (між "треба" і "можу"), так і рольовий характер (між "треба" і "треба").

Важливість ролі "отців" у розв'язанні конфліктів творів Марка Вовчка і М. Наєнка зумовлена й тим, що в основі конфліктів лежать духовні цінності, а головні герої є прихильниками насамперед світської, а не тільки релігійної духовності.

Розвиток конфліктів, учасниками яких є отець Андрій і отець Антоній, відзначається особливою емоційною напруженістю. Саме тому остаточне розв'язання конфлікту в оповіданні Марка Вовчка сприяє формуванню чіткої позиції читача, а "відкритий" фінал п'єси М. Наєнка допомагає оцінити характер протистоянь у зламовий період і визначити ті "хвороби", які нам, читачам і громадянам своєї країни, слід лікувати постійно. Крім цього, проаналізовані твори допомагають сформулювати теоретичну гіпотезу, що видовий аспект творчості визначає специфіку конфлікту. Якщо в прозовому творі переважає "зовнішній" конфлікт, позбавлений гостроти, то в драматургічному творі, а особливо творі, написаному в рубіжний період, постає ще й "внутрішній" конфлікт, а зіткнення персонажів набуває особливої гостроти.

Не менш перспективним для подальших досліджень з точки зору загальнолюдських цінностей є й трагедія М. Наєнка "Фауст", яка чекає не лише читачів і дослідників, а й режисерів та глядачів.

Література

1. Білик Г. Сучасний образ вічних тем (рецензія на кн.: Наєнко М. Отець Антоній. Чорнобильська трагікомедія. "Фауст". Трагедія. – К.: ВЦ "Академія", 2010. – 144 с.) / Галина Білик // Літературна Україна. – 2010. – 16 вересня.

2. Будний В. Порівняльне літературознавство: підручник / Василь Будний, Микола Ільницький. – К.: Києво-Могилянська академія, 2008. – 432 с.

3. Вовчок М. Твори: в 2 т. / упоряд. і приміт. О. Білявської, передм. О. Засенка. –
Т. 1: Оповідання. Повісті / Марко Вовчок. – К.: Дніпро, 1983. – 439 с.
4. Наєнко М. Отець Антоній. Чорнобильська трагікомедія. "Фауст". Трагедія: п'єси / Михайло Наєнко. – К.: ВЦ "Академія", 2010. – 144 с.
5. Силантьєва В. І. Художнє мислення перехідного часу (російська література і живопис кінця XIX – початку XX століть): автореф. <...> д-ра філол. наук: 10.01.02 – російська література; 10.01.05 – порівняльне літературознавство / Валентина Іванівна Силантьєва; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2002. – 36 с.
6. Франко І. Зібр. творів у 50 т. / Ін-т літ-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол.: Є. Кирилюк [та ін.]. –
Т. 29: Літературно-критичні твори (1893–1895) / Іван Франко. – К.: Наукова думка, 1981. – 664 с.

Tetyana Virchenko

"EVERYTHING THAT IS GROUNDED IN SPIRITUALITY WILL ALWAYS BE PERSPECTIVE"
(The Conflictological Parallels of Mykhaylo Nayenko's Play *Father Anthony* and Marko Vovchok's Story *Father Andrew*)

The article deals with the conflictological parallels of M. Nayenko's play Father Anthony and Marko Vovchok's story Father Andrew. The comparison of the works gives reason to argue that in prose the external conflict, which is devoid of sharpness, dominates, but in the dramatic work, especially in the work written during the important border period, there is also an internal conflict, and the collision, i.e. clash of characters, becomes particularly acute.

Keywords: *artistic conflict, transition period.*

Татьяна Вирченко

"ВСЁ, ЧТО ОСНОВЫВАЕТСЯ НА ДУХОВНОСТИ, ВСЕГДА БУДЕТ ПЕРСПЕКТИВНЫМ"
(Конфликтологические параллели трагедокомедии Михайла Наенко "Отец Антоний" и рассказа Марко Вовчок "Отец Андрей")

Речь идёт об особенностях конфликтологических параллелей пьес М. Наенко "Отец Антоний" и рассказа Марко Вовчок "Отец Андрей". Сопоставление произведений даёт основание утверждать: если в прозаическом произведении преобладает "внешний" конфликт, лишенный остроты, то в драматургическом произведении, а особенно в произведении, написанном в рубежный период, возникает еще и "внутренний" конфликт, а столкновение персонажей набирает исключительной остроты.

Ключевые слова: *художественный конфликт, переходная эпоха.*

Надійшла до редакції 07.06.2011 р.

Анастасія Чеботарьова

УДК 821.161.1–1.09

ВІРШІ ОСИПА МАНДЕЛЬШТАМА ПРО СЛОВЕСНІСТЬ: МИСТЕЦВО І МИТЕЦЬ

У статті розглядається проблема мистецтва і призначення митця у віршах про словесність О. Мандельштама 1930-х років. Аналізуються твори російського поета, вирізняються особливості його стилю, художні засоби вираження теми, простежується зв'язок із літературною традицією.

Ключові слова: *образ автора, ліричний герой, мистецтво, митець, художня свідомість, літературна традиція.*

Тема мистецтва в ліриці Осипа Мандельштама 1930-х років знайшла відображення в поетичних циклах "Стихи о русской поэзии", "Восьмистишия", у віршах про Аріосто, пам'яті А. Білого, С. Кличкова, М. Гоголя, вільних перекладах сонетів Петрарки та ін.

А. Вознесенський писав, що, враховуючи складне ставлення О. Мандельштама до релігії, особливим сакральним світом для цього поета завжди залишалося мистецтво слова. Поезія була для нього власною релігією і джерелом духовної свободи [1]. Образ ліричного героя О. Мандельштама 1930-х років став вираженням роздумів письменника про роль мистецтва і митця у світі.

На тлі посилення тоталітарного режиму й розриву соціальних зв'язків ліричний герой О. Мандельштама все гостріше відчуває духовну спорідненість із поетами минулого.

Вони постають як сучасники. Ліричний герой входить із ними в живий діалог, шукає в їхній творчості опору для життя і творчості. За кожним із великих художників слова, на думку О. Мандельштама, стоїть цілий комплекс ідей, образів, символів, то є якесь особливе духовне поле, під вплив якого потрапляє і його ліричний герой, що перебуває в постійному пошуку "свого" Слова. У цьому зв'язку "чуже" Слово, освоєння художніх полів попередників є для нього шляхом до власного розуміння мистецтва і його ролі у світі.

В "Разговоре о Данте" О. Мандельштам писав, що "поетична мова є схрещений процес", а Данте – "стратег перетворень і схрещувань" [5, с. 221]. У "схрещуванні" культурного досвіду попередніх епох митець убачає імпульс для розвитку сучасної лірики, а в "Заметках о поэзии" вказує на те, що "сучасна російська поезія не впала з неба, а була передбачена всім поетичним минулим <...> країни" [7, с. 260]. У ліриці 1930-х років знаходимо розвиток цих ідей, висловлених у критичних статтях та есе.

У вірші "Дайте Тютчеву стрекозу..." О. Мандельштам апелює до досвіду російської поезії XIX століття. Прикметний вибір імен, згаданих у творі: Ф. Тютчев, Д. Веневітінов, Є. Баратинський, М. Лермонтов, А. Фет – усі вони представники російського романтизму з яскраво вираженою філософсько-психологічною спрямованістю, актуальною і для самого О. Мандельштама, поезія якого націлена на осмислення ключових питань людського буття.

За допомогою синхронізації різних тимчасових потоків поет Срібного століття створює особливий культурний простір для свого ліричного героя. Він вільно пересувається серед символічних образів минулого, даючи привід для його естетичних роздумів у сьогоденні. *Бабка* – знак природи, що отримала філософське осмислення в ліриці Ф. Тютчева. *Троянда* – символ краси та любові в ліриці Д. Веневітінова. Метафори, пов'язані з поезією Є. Баратинського (*"Боратынского подошвы / Изумили прах веков"*, *"У него без всякой прошвы / Наволочки облаков"*), акцентують зв'язок поета з реальним природним світом. У ліриці М. Лермонтова підкреслюється психологічний драматизм (*"Лермонтов, мучитель наш"*). Говорячи про поезію А. Фета, Мандельштам використовує слово *"одышка"*, що відноситься не тільки до фізичної хвороби художника, а й до його трагічної долі (відомо, що А. Фет як незаконнонароджений син не мав міцного статусу у своїй країні, був гнаний суспільством і багато років витратив на отримання титулу і статусу). "Одышка" асоціюється з образом "удушья", яке виникає в "Московских стихах" Мандельштама і співвідноситься з образом ліричного героя ("вигнанця"), котрий відчуває втрату духовної свободи. У формі ігрового імперативу *"дайте"* подається ідея вірша – повернення до культури, вічних цінностей, духовної свободи. Ідея повернення втілена в символічному образі персня, який ліричний герой нікому не бажає віддати. *Перстень* (як коло) містить у собі ще й циклічну модель мистецтва, у якому, згідно художньої концепції О. Мандельштама, немає лінійного розвитку, немає початку й кінця, це вічний рух і вічне повернення до минулого, без якого немає сьогодення та майбутнього.

Вірші О. Мандельштама 1930-х років про словесність є вираженням ідеї соборності, яку поет протиставляє ситуації "розлому" історичного часу. Думка про соборність звучала ще в ранній його незакінченій статті "Пушкин и Скрябин", де ці художники були названі "превращениями одного солнца", "превращениями одного сердца", "они явили пример соборной русской кончины" [7, с. 313]. Ліричний герой О. Мандельштама, потрапляючи в коло "живих" для нього поетів минулого, також утілює в собі ідею соборного мистецтва. Репродукція автопортрета К. Батюшкова прикрашала мандельштамівську кімнату в Будинку Герцена в Москві. С. Ліпкін згадував: "Він розповідав про Батюшкова із запалом першовідкривача, не погоджувався з деякими критичними нотатками Пушкіна на полях батюшковських віршів" [4, с. 306]. О. Лекманов небезпідставно вважає, що О. Мандельштам під впливом Ю. Тинянова відчував себе прямим продовжувачем батюшковскої лінії в російській словесності. У низці віршів, пише О. Лекманов, поет "не відтворював і не стилізував манеру автора "Тавриди", але дорозвивав за Батюшкова ті принципи його поетики, які самим Батюшковим, як новатором і початківцем, не цілком відчувалися" [3, с. 147]. Це виявляється у вірші "Батюшков", у якому поет описує образ великого попередника, що є для ліричного героя близьким і рідним:

Словно гуляка с волшебною тростью,
Батюшков нежный со мною живет.
Он тополями шагает в замостье,
Нюхает розу и Дафну поет

[8, с. 203–204].

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

У ситуації зустрічі двох поетів (з минулого і сьогодення) закладена мандельштамівська ідея розвитку мистецтва. Ліричний герой, "ни на минуту не веря в разлуку", усвідомлює внутрішню спорідненість з Батюшковим і з його поезією, яка принесла в російську літературу дух оновлення – "шум стихотворства", "колокол братства", "гармонический проливень слез". Тут образ ліричного героя трактується як тип художника, який творчо освоює досвід попередника в нову епоху. Умовний діалог, що відбувся між Батюшковим і ліричним героєм, розкриває не тільки сутність естетичної позиції поета XIX століття, а й кредо самого О. Мандельштама. У фінальних строфах вірша з'являються символічні образи *винограду* (*"Стихов виноградное мясо / Мне освежило случайно язык"*) й *крові* (*"Вечные сны, как образчики крови"*), які траплялися в попередніх віршах поета. В образі винограду полягає ідея розвитку мистецтва, яке має отримати нову кров для свого "зростання". І цю цілющу "кров" поет знаходить у творчій уяві та органічному зв'язку з природою. Крім того, виноград і кров є міфологемами Ісуса Христа, а у свідомості О. Мандельштама мистецтво та християнство тісно пов'язані між собою. "Християнське мистецтво завжди дія, заснована на великій ідеї спокутування. Це – нескінченно різноманітне у своїх проявах "наслідування Христа", вічне повернення до єдиного творчого акту, що поклав початок нашої історичної ери. Християнське мистецтво завжди вільне. Це в повному розумінні "мистецтво заради мистецтва". Ніяка необхідність, навіть найвища, не затьмарює його світлої внутрішньої свободи, бо прообраз його, те, що він наслідує, є саме спокутування світу Христом. Отже, не жертва, не спокута в мистецтві, а вільне і радісне наслідування Христа – ось наріжний камінь християнської естетики. Мистецтво не може бути жертвою, бо воно вже відбулося, не може бути спокутою, бо світ разом із художником вже спокутуваний, – що ж залишається? Радісне богоспілкування, ніби гра Батька з дітьми, піжмурки і хованки духу!" [7, с. 315], – писав поет у фрагменті "Пушкин и Скрябин".

Природа як вічний зразок для наслідування і джерело естетичних вражень є предметом зображення у вірші "Импрессионизм". В есе "Разговор о Данте" О. Мандельштам поновому переосмислив міфологему культури – *камінь*: "Камінь – імпресіоністський щоденник погоди, накопичений мільйонами лихоліть, та він не тільки минуле, а й майбутнє: в ньому є періодичність. Він алладінова лампа, яка пронизує геологічні сутінки майбутніх часів" [5, с. 271]. Тут містяться і роздуми про сучасну поезію: "Ми описуємо якраз те, що не можна описати, тобто зупинений текст природи, і розучилися описувати те єдине, що за структурою своєї піддається поетичному зображенню, тобто пориви, наміри й амплітудні коливання" [5, с. 265]. Звернення О. Мандельштама до поетики імпресіонізму проявилося в ліричному циклі "Армения" і в "Путешествии в Армению".

Імпресіонізм, заснований на тісному зв'язку з природою і реальністю, відповідає художньому сприйняттю ліричного героя вірша. Герой черпає своє натхнення в нерозривному потоці дійсності, розрізняючи не тільки її форми та контури, але й кольори, відтінки, запахи, звуки. Природне життя сприймається ним як ланцюг суб'єктивних асоціацій, що перетікають у емоції та враження:

Художник нам изобразил
Глубокий обморок сирени
И красок звучные ступени
На холст, как струпья, положил
[8, с. 202].

У тропах О. Мандельштама акцентовано особистісне сприйняття світу ("глубокий обморок сирени", "расширенное в духоту" та ін.). Письменник підкреслює сугестивність мистецтва, його здатність викликати відгук у реципієнта (*"Угадывается качель, / Недомалеваны вуали"*). Творець, на думку поета, керується перш за все індивідуальним враженням, але разом з тим, як вважав О. Мандельштам, він не повинен відриватися від реальної природи, символом якої є образ *джмеля*, що з'являється у фіналі твору.

У ліричному циклі "Стихи о русской поэзии" "сучасниками" ліричного героя О. Мандельштама виявляються Г. Державін та М. Язиков, яких поет цінував за активну громадянську позицію та вміння виражати дух свого часу. Як відомо, у творчості Г. Державіна потужно зазвучала тема призначення поета і поезії ("Памятник"), а також проблема "митець і влада" ("Властителям и судиям" та ін.). Про М. Язикова О. Мандельштам в "Заметках о поэзии" писав: "Завдяки тому, що боротьба з чернечою інтелігентською Візантією на військовому полі поезії після Язикова заглохла і на цьому славному терені довго не було нового героя, російські поети один за одним почали глухнути до шуму мови, ставали тугими на вухо до прибою звукових хвиль" [7, с. 262]. О. Мандельштам встановив

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

схожість між М. Язиковим і Б. Пастернаком: "Хіба клацанням і цоканням Язикова не був передбачений Пастернак, і хіба одного цього прикладу не достатньо, щоб показати, як поетичні батареї розмовляють одна з одною перекидним вогнем, нітрохи не бентежачись байдужістю часу між ними" [7, с. 260].

Семантичними паралелями між творчістю Г. Державіна і М. Язикова відзначені і "Стихи о русской словесности". В анакреонтичному стилі вільного спілкування з побратимами по перу побудовано перший вірш циклу. Ліричний герой із радістю зустрічає своїх попередників, але він не тільки вчиться у них, а й сам має що сказати. У висловлюваннях ліричного героя О. Мандельштама прославляється сила природи, яка є предметом мистецтва, багатоликого й вільного, як вона:

Гром живет своим накатом –
Что ему до наших бед?
И глотками по раскатам
Наслаждается мускатом
На язык, на вкус, на цвет [8, с. 205].

У "Стихах о русской поэзии" затверджується самодостатність природи і мистецтва, а звідси – і творця як їх виразника. Опис зливи в Підмосков'ї насичений антропоморфними метафорами ("катит гром свою тележку", "затрепетала... Москва", "расхаживает ливень", "капли прыгают галопом"), які створюють образ рушійного світу, підданого протиборству різних начал. Таким же динамічним постає тут і образ ліричного героя, що є органічною частиною живої природи.

Ця думка знаходить розвиток у вірші, присвяченому С. Кличкову, одному з лідерів "крестьянского" руху в російській поезії 1920–1930-х років. Включення С. Кличкова до кола сучасників для мандельштамівського ліричного героя поетів, разом із Державіним та Язиковим, створює ефект культурного поліфонізму, коли семантичні поля, пов'язані з певними авторами, перетинаються, накладаються одне на одне і народжують нові "пучки смыслов". У третьому вірші циклу "Стихи о русской поэзии" О. Мандельштам вдається до прийому стилізації, створюючи міфопоетичний образ лісу в дусі С. Кличкова. В образі лісу знаходимо фольклорні міфологічні структури – олюднені образи дерев, рослин, тварин, серед яких ліричний герой відчуває себе вільно й легко. У його душі народжується радість, любов до живого, природного світу. І це допомагає усвідомити ліричному героєві своє творче покликання. Л. Кихней справедливо зазначила, що ідея "одомашнення" світу в поезії О. Мандельштама 1930-х років набуває образу гамлетівського завдання "виправлення" вивихнутого століття: "Шляхи вирішення цього "міфотворчого" за своєю суттю завдання ліричний герой <...> шукає в природі й творчості. Саме в природному бутті, що розуміється ним як вселенське буття, Мандельштам знаходить енергію гармонії, яку протиставляє "розломам" тієї ж природи і соціуму" [2, с. 134].

У ліричному циклі "Восьмистишия" природа постає як дзеркало світобудови і разом з тим як зразок мистецтва. Фактично в цьому циклі йде мова про народження прекрасного, свідком якого є ліричний герой. Спостерігаючи за природними явищами, він і сам знаходить "шосте почуття", яке, згідно художньої концепції М. Гумільова, є почуттям краси. Через красу ліричний герой вчиться осягати світ, уловлювати його голос, знаходити зв'язки між явищами. Своє ж мистецтво він розглядає як пошук відповіді світобудови:

Недостижимое, как это близко –
Ни развязать нельзя, ни посмотреть, –
Как будто в руку вложена записка
И на нее немедленно ответь... [5, с. 344].

У поетичному світі "Восьмистиший" звучать образи та ідеї великих представників культури минулого – Шуберта, Гете, Шекспіра, які сприймаються ліричним героєм посучасному жваво й трепетно. На противагу "Московским стихам", де наступала "глухота паучья", у "Восьмистишиях" поет створює поліфонічний світ, що звучить різними мелодіями, відгукується різними голосами і сяє різними відтінками. У циклі з'являється символічний образ куполу" ("*И лепестка и купола залог*", "*Как купол к пустым небесам*"), що втілює ідею соборності мистецтва у творчості О. Мандельштама. У фінальному вірші циклу поет вертається до теми "чуми", яка звучить в інших "Московских стихах" ("*В игольчатых чумных бокалах / Мы пьем наважденье причин*"). Ліричний герой знову говорить від імені "ми", будучи виразником загальної трагедії. Але водночас О. Мандельштам висловлює надію на подолання "чумы", на "сцепление" розламаного світу, що втілено в образі дитини як символу майбутнього:

И там, где сцепились бирюльки,
Ребенок молчанье хранит,
Большая вселенная в люльке
У маленькой вечности спит [8, с. 216].

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Ліричний герой циклу "Восьмистишия" не є статичним, він мовби проходить крізь пласти часу і простору, занурюється у світ природи, освоює культурну спадщину й виходить до вільного творчого вибору. Не випадково тут уведено символічний образ *вітру*, що є втіленням внутрішньої свободи творця-зодчого: "*Он опыт из лепета лепит / И лепет из опыта пьет*" [5, с. 347].

У двох віршах ("Ариост" – 1933, "Ариост" – 1935) О. Мандельштам звертається до образу італійського поета епохи Відродження, автора поеми "Несамовитий Роланд". Традиційні середньовічні сюжети й характери отримали в поемі Аріосто нове життя на основі гармонійного синтезу, властивого естетиці Відродження. Аріосто виявляє виняткову свободу в композиційній побудові поеми, яка складається з багатьох переплетених і паралельних сюжетних ліній. Ціле, проте, утворює єдність, якій властиві риси ренесансної пропорційності. Ліричний герой відчуває духовну спорідненість з Аріосто і порівнює свою долю з його життям. "*В Европе холодно. В Италии темно. / Власть отвратительна...*" [5, с. 334]. Ця поетична характеристика XVI століття може вважатися образною алегорією і сучасного Мандельштамові часу. Проблема "митець і влада" по-новому звучить у вірші 1933 року. Ліричний герой відчуває гостру нестачу свободи, тому в образі Аріосто й героїці "Несамовитого Роланда" він знаходить сили для продовження життя й духовної боротьби. У вірші звучить ідея необхідності для суспільства діяльності художника як "мужа", наділеного цивільними чеснотами, а також ідея перемоги високого мистецтва над "віком": "*Любезный Ариост, быть может, век пройдет...*" [5, с. 335]. Ліричний герой відчуває бажання злитися з Аріосто в єдиному творчому пориві, діяти подібно діячам мистецтва Відродження, несучи у світ красу, світло й гармонію, відновлюючи цілісність світу й віру в людину на противагу "холоду" й "темряві". "*Сольем твою лазурь и наше черноморье*" [5, с. 335], – закликає О. Мандельштам у фінальних рядках, намічаючи шляхи розвитку російської поезії.

У вірші 1935 року зроблено акцент на волелюбній позиції художника, символом якої є відкрите на Адріатику "широкое окно". Ліричний герой, услід за сюжетними колізіями поеми "Несамовитий Роланд" Аріосто, знаходить у ній зразок нової синтетичної єдності, де злиті воєдино людина, природа, історія, світ. Образ Аріосто допомагає краще зрозуміти позицію мандельштамівського ліричного героя, який відчуває кровне споріднення з ідеями європейського гуманізму.

Доля художника в сучасну епоху стала предметом роздумів О. Мандельштама у "Стихах памяти Андрея Белого". Хоч він і не був близький до А. Бєлого, але несподівана смерть того (1934 р.) дала привід до осмислення стосунків поета з "веком". О. Лекманов пише: "Реквієм по Андрію Бєлому закономірно може сприйматися і як реквієм по самому Мандельштаму" [3, с. 162]. У вірші – не тільки біль і гіркота втрати, а й передчуття О. Мандельштамом власної трагедії. Образ Андрія Бєлого вимальовується з переплетення різноманітних мотивів – учительства, юродства, хвороби. У зображенні померлого поета О. Мандельштам підкреслює його "вигнанство" в страшному світі. Але, "веком гонимый взашей", поет має "чудную власть", яка вище всілякої земної влади:

Собиратель пространства, экзамены
сдавший птенец,
Сочинитель, щегленок, студентик,
студент, бубенец... [5, с. 353].

У поєднанні, здавалося б, різнорідних за своєю семантикою визначень, О. Мандельштам підкреслює ідею синтезу життя, вираженням якої повинно бути, на його думку, мистецтво. Звернемо увагу на те, що всі однорідні визначення мають семантику руху й зростання (молодості), що також пов'язане у свідомості поета із сутністю мистецтва.

1934 року О. Мандельштам написав вірш і про смерть М. Гоголя, стосовно якого ліричний герой теж відчуває себе "сучасником", будучи "свідком" його кончини. Образ великого письменника створено засобами системи "відображень", тобто крізь різні оцінки й висловлювання.

Откуда привезли? Кого? Который умер?
Где <..> Мне что-то невдомек...
Скажите, говорят, какой-то Гоголь
умер –
Не Гоголь, так себе, писатель...
гоголек...
Тот самый, что тогда невнятицу
устроил,
Который шустрился, довольно уж легок.
О чем-то позабыл, чего-то не усвоил,
Затеял кавардак, перекрутил снежок
[6, с. 325–326].

В образі М. Гоголя акцентовано мотиви, висхідні до його творчості: гри, карнавалу ("*невнятицу устроил*"), перевернутого світу

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

(*"затеял кавардак"*, *"перекрутил снежок"*), безумства (*"о чем-то позабыл"*). О. Мандельштам ставить проблему невизнання генія в суспільстві та нерозуміння його істинного значення. У підтексті іронічної фрази "чего-то не усвоил" приховано протест проти створення радянського міфу про долю і творчість художника. Слово *"гоголек"* містить натяк на імперську оцінку творчості М. Гоголя (відомо, що імператор Микола Павлович, який прибув на прем'єру "Ревізора" до Александрінського театру, назвав Гоголя "Гогелем"), яка стала складовою і нового радянського міфу. Звертаючись до образу генія й розвінчуючи міф про нього, О. Мандельштам уже 1934 року приміряв його "ореол" на себе. "Молчащий" Гоголь порівнюється поетом з *устрицею*, що є символом "прихованого сенсу" в мистецтві. Цей "сенс" намагається збагнути, як "сучасник" М. Гоголя, ліричний герой О. Мандельштама.

Згідно з естетичною концепцією поета, слово за своєю природою близьке до Божественного Логосу, тому воно наділене особливою магічною силою, може протистояти злу й насильству в суспільстві. Якщо регрес соціуму вимірюється О. Мандельштамом "глухотою" ("Ламарк" и др.), то вивести світ зі стану деструкції здатне тільки слово, тобто мистецтво. У 1930-і роки у творчості О. Мандельштама з'являється ціла низка віршів, у яких ліричний герой звертається до слова, шукаючи в ньому оп ру та спасіння. До вірша "К немецкой речи" використано епіграф із поезії Г. Клейста: "*Друг! Не упусти (в суете) самоё жизнь. / Ибо годы летят, / И сок винограда / Недолго еще будет нас горячить*" [5, с. 331]. Г. Клейст – німецький поет і драматург епохи романтизму. Він брав участь у рейнському поході проти Франції, потім залишив військову службу, вів неспокійне життя мандрівника, повне хвилювань, хвороб, страждав нападами тимчасового божевілля, яке згодом привело його до самогубства. У творчості Г. Клейста з непримиренною гостротою злиті протиріччя його епохи. У ліричному сюжеті вірша "К немецкой речи" знаходимо факти біографії Г. Клейста – участь у військових походах, поневіряння. Образ німецького поета ліричний герой сприймає як близький собі по духу. Мандельштамівський ліричний герой також відчуває себе "вигнанцем", відчуває внутрішню невлаштованість у світі. Тому у зверненні до Г. Клейста й до німецької мови він знаходить ті пріоритети, яких позбавлений у суспільстві:

Есть между нами похвала без лести
И дружба есть в упор, без фарисейства,
Поучимся ж серьезности и чести
На Западе у чуждого семейства [8, с. 208].

У вірші акцентовано мотив утечі ліричного героя зі світу, у якому втрачаються гуманістичні цінності, а тому й слово втрачає значення Божественного Логосу: *"Мне хочется уйти из нашей речи"* [5, с. 331]. Але це не є втечею в нікуди, навпаки, звертаючись до досягнень європейської культури, ліричний герой як художник знаходить духовний захист, нове бачення свого завдання в мистецтві, фактично заново народжується як творець:

Чужая речь мне будет оболочкой,
И много прежде, чем я смел родиться,
Я буквой был, был виноградной
строчкой,
Я книгой был, которая вам снится
[8, с. 208].

У фінальних строфах вірша міститься благання ліричного героя, щоби бог Нахтігаль послав йому долю Пілада. У давньогрецькій міфології Пілад – племінник Агамемнона, вірний друг Ореста. Коли Орест виїхав у Мікени помститися за вбивство батька, Пілад був його супутником. Разом з Орестом Пілад привіз Іфігенію з Тавріди на батьківщину. У переносному значенні Пілад – вірний друг. У міфологічному образі Пілада О. Мандельштам акцентує духовну спорідненість свого ліричного героя з представниками німецького романтизму та європейською культурою загалом, яка протиставляється "чумі" в соціальному світі:

Бог Нахтигаль, меня еще вербуют
Для новых чум, для семилетних боен.
Звук сузился, слова шипят, бунтуют,
Но ты живешь, и я с тобой спокоен
[8, с. 209].

Пушкінський мотив "чуми" з "Маленьких трагедий" по-новому зазвучав у вірші "К немецкой речи". Засобом боротьби з "чумою" стає слово, наділене О. Мандельштамом сакральною силою. Образ *"сока винограда"*, уведений епіграфом, також безпосередньо пов'язаний із темою мистецтва "як вільного наслідування Христа".

У 1930-ті роки Мандельштам, захопившись вивченням італійської мови й читанням італійських поетів Відродження, створив кілька вільних перекладів сонетів Ф. Петрарки, які стали маніфестом роздумів письменника про природу слова й призначення художника. У вільних перекладах він освоює не

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

окремі слова чи фрази, але й гуманістичний світ Ф. Петрарки загалом, де особистість наділяється здатністю до духовного осягнення дійсності. Ліричний герой вільних переказів – це людина, яка тонко відчуває природу, злита з нею в єдиному пориві, заслухана в її голос. Культурний досвід Петрарки постає у вигляді "*глыбы*", "*гранита*", а ліричний герой ніби проникає вглиб цих вікових "камней", шукаючи "*следов красы и чести*". Ліричний герой О. Мандельштама – філософ, який розуміє, що "*вся прелесть мира ресничного недолговечней взмаха*", але разом із тим він стверджує, що якщо щось і вічне у світі, то це мистецтво, не підвладне ні часу, ні тлінню. А разом із ним і митець воскресає у своєму Слові.

Тысячу раз на дню, себе на диво,
Я должен умереть на самом деле
И воскресаю так же сверхобычно
[5, с. 351].

У сонетах О. Мандельштама, які є вільними перекладами творів Ф. Петрарки, виникає образ стрімкого часу – "*дни... как бы оленей косящий бег*". Ліричний герой відчуває швидкість фізичного часу: "*Срок счастья был короче, / Чем взмах ресницы*" [5, с. 352]. Але разом з тим він знаходить нескінченну протяжність часу у сфері мистецтва. На противагу історичного образу важкого і хворого "століття" час у віршах вільно перетікає з однієї субстанції до іншої. Він цілісно та гармонійно обіймає ввесь світ і вимірюється *не* "*разломами*", *а* "*лазурью*" – символом гуманізму. Ліричний герой, поміщений у простір епохи Відродження, знаходить внутрішню свободу і нову силу поетичного дару.

Таким чином, О. Мандельштам знаходить духовну спорідненість із минулими поетами, які показані як "живі сучасники". Поєднання "культурного досвіду" попередніх епох, на його думку, є потужним імпульсом у розвитку сучасної поезії ("Розмова про Данте"). Ця думка визначає зміст теми мистецтва в ліриці митця 1930-х років. Культурний простір ліричного героя віршів про словесність формують мотиви, образи, ідеї класичної літератури (Ф. Тютчева, А. Фета, М. Лермонтова, Є. Баратинського, Д. Веневітінова, Г. Державіна, М. Язикова та ін.). Через звернення до художнього досвіду минулого ліричний герой поезії О. Мандельштама утверджується як творець. Ефект культурного поліфонізму надає пластичності та багатогранності образу ліричного героя письменника. У його поезії втілені ідеї соборності, громадянського служіння, високої місії мистецтва в світі.

Література

1. Вознесенский А. Слово – это Бог: К 100-летию со дня рождения Осипа Мандельштама / А. Вознесенский // Известия. – 1991. – 14 января. – С. 12.
2. Кихней Л. Г. Акмеизм: Миропонимание и поэтика [Монография] / Л. Г. Кихней. – М.: Планета, 2005. – 184 с.
3. Лекманов О. А. Осип Мандельштам / Олег Лекманов. – М.: Молодая гвардия, 2004. – 255 с.
4. Липкин С. Угль, пылающий огнем / С. Липкин // Осип Мандельштам и его время. – М.: Просвещение, 1995. – С. 306.
5. Мандельштам О. Э. Избранное / О. Э. Мандельштам; [состав., автор предисл. и коммент. П. М. Нерлер]. – М.: ПС Интерпринт, 1991. – 480 с.
6. Мандельштам О. Лирика / О. Мандельштам. – Мн.: Харвест, ООО "Издательство АСТ", 2002. – 432 с.
7. Мандельштам О. Собрание сочинений в 4-х томах. Т. II. / О. Э. Мандельштам. – М.: ТЕРРА, 1991. – 730 с.
8. Мандельштам О. Э. Стихотворения; проза / О. Э. Мандельштам. – М.: Эксмо, 2009. – 736 с.

Anastasiya Chebotariova

OSIP MANDELSTAM'S POEMS ABOUT LITERATURE: THE ART AND THE ARTIST

The article discusses the problem of the art and the artist's mission in O. Mandelstam's 1930s poems about literature. The poems by the Russian poet are analyzed; the peculiarities of his style and the artistic means of the theme expression are distinguished; the connections with the literary tradition are observed in the article.

Keywords: *the author as a character, lyrical hero, art, artist, artistic conscience, literary tradition.*

Анастасия Чеботарёва

СТИХОТВОРЕНИЯ О СЛОВЕСНОСТИ ОСИПА МАНДЕЛЬШТАМА: ХУДОЖНИК И ИСКУССТВО

В статье рассматривается проблема искусства и предназначение художника в стихотворениях о словесности О. Мандельштама 1930-х годов. Анализируются стихотворения русского поэта, выделяются особенности его стиля, художественные средства выражения темы, прослеживается связь с литературной традицией.

Ключевые слова: *образ автора, лирический герой, искусство, художник, художественное сознание, литературная традиция.*

Надійшла до редакції 10.10.2011 р.

Тетяна Пічугіна

УДК 821.112.2–3:141.78

ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИЙ "РОМАН ПРО МИТЦЯ": "СЕСТРА СНУ" РОБЕРТА ШНАЙДЕРА

У статті розглядаються постмодерністські риси роману австрійського письменника Р. Шнайдера "Сестра сну": своєрідність оповіді, інтертекстуальність, трактування триєдності "кохання-смерть-мистецтво", засоби профанування сакрального.

Ключові слова: *постмодернізм, подвійний код, інтертекстуальність, епістемологічна невпевненість, епіфанія.*

"Сестра сну" ("Schlafes Bruder", 1992) Роберта Шнайдера належить до найвідоміших німецькомовних творів сучасності. У чому ж полягає причина успіху роману Р. Шнайдера? Відповідаючи на це запитання, Р. Моріц зауважує: "По-перше, роман за своєю структурою вирізняється простотою. Оповідь побудовано за хронологічним принципом; чітко визначені місце та час дії. Саме це, як би банально це не звучало, створює елементарну передумову для широкої рецепції. Бо ж той, хто хоче, може прочитати "Сестру сну" як цільну історію, як історію, яка хоч і розповідає про дивні події, однак абсолютно без проблем може бути проковтнута "одним куском". Коротка біографія Еліаса Алдера може сприйматися як вправна історія кохання, як історія про генія або ж як історія про важке та обмежене селянське життя у старій Австрії" [3, с. 16].

Отже, дослідник наголошує на такій рисі постмодерністського твору, як подвійне кодування. Важливу роль у реалізації цього прийому відіграє фігура оповідача. Як і в романі Зюскінда, перед нами всезнаючий автор, який звертається до історичного минулого (дія роману відбувається в XIX ст.) та розповідає про надзвичайну особистість, про генія-маргінала. Уже з першої сторінки роману читач знає долю героя, причини його смерті та отримує пояснення щодо назви твору: сестра сну – це смерть (в оригіналі книга називається "Брат сну", оскільки смерть – Tod – німецькою чоловічого роду). Надалі в оповіді постійно будуть зустрічатися звернення оповідача до читача, коментування подій та вчинків героїв, пояснення щодо них.

Однак, використовуючи ці прийоми оповіді класичного реалізму, Р. Шнайдер водночас пародіює їх. "«Сестра сну» тому викликала загальне захоплення, – зауважує з цього приводу Р. Моріц, – що текст пропонує широкий вибір. Саме тому, що нелегко визначити, чи є оповідь серйозною та щирою, книга допускає різні варіанти прочитання" [3, с. 19]. Р. Шнайдер і сам висловлювався про засилля кітчу в сучасній літературі, побороти який можна лише через створення іронічної, іноді саркастичної, а іноді й цинічної дистанції. Проте помітити цю дистанцію може далеко не кожний читач. Критики називали цей роман і "досконалим, віртуозно-музикальним літературним твором" [3, с. 20], і "хитро змішаним постмодерністським супчиком" [3, с. 20].

На особливу увагу заслуговує й мова роману. Автор ніби намагається й у цьому аспекті наблизитися до зображеної епохи, черпаючи інтонації з XIX ст. Схильність до зменшувально-пестливих форм, як-от "лисичка", "фартушок" або "ручка", нагадує про бідермаєрівську ошатність та штіфтерівську лагідність. Лише при уважному прочитанні виявляється, що мова роману не претендує на автентичність, не є наслідуванням історичного або діалектного варіанта мови. Письменник наголошував: йдеться про "штучну мову", яка "взагалі не існує, якою ніхто не говорить, яка є сумішшю лютерівської мови та діалектних форм регіону, де я народився" [3, с. 20]. Шнайдер удається до провокації: він, не вагаючись, змішує старовинні й сучасні явища та форми мовлення. Втішно оспівуючи оленицю Резі та борсука Вунібальда, автор водночас використовує такі сучасні слова, як "мазохістський" та "діатонічний". І хоч у романі домінує стилізація мови XIX ст., єдності стилю все ж таки немає. Таким чином, письменник використовує характерне для постмодернізму змішання стилів. Шнайдер свідомо протиставляє мову роману повсякденності. У цьому сенсі "Сестра сну" нагадує "Запахи" Зюскінда та "Останній світ" Рансмайра – тексти, які також є штучними продуктами, неабиякий вплив котрих на читача не в останню чергу зу-

мовлений саме свідомою небуденністю їхньої мови. Враження поетичності роману виникає завдяки чужорідності мови. Читаючи "Сестру сну", ніби опиняєшся в чужому краї. Автор має на меті кожним реченням зачаровувати та дивувати читача.

На кожній сторінці роману ми стикаємось із приголомшливим або жахливим. Надзвичайний успіх постмодерністських романів зумовлений великою мірою тим, що вони звертаються до незвичайного, далекого або екзотичного: розповідають або про парфумерне мистецтво XVIII ст., або про античні міфи, або про середньовічні таємниці тощо. "Сестра сну" також відповідає цій "нормі" й розказує про різноманітні нечувані речі.

Водночас у романі можна побачити полеміку із сучасними ідеологічними пріоритетами. Незважаючи на пародійні й іронічні інтонації, "Сестра сну" є твором, у якому на противагу сучасному інтелектуалізму відверто проголошується емоційність. Найважливіші події роману чинять опір раціональному поясненню. Чудо слуху, кохання до Ельзбет – ці сфери не пов'язані з розумом та здоровим глуздом. Головне слово в романі – "серце". Після того як Еліас на початку роману в "безладі звучання Всесвіту" почув "ніжне биття серця ненародженої дитини" [2, с. 41], голос серця стає лейтмотивом твору: Еліасове "серце було добрим" [2, с. 55], серце оповідача "вискакує з грудей від радості" [2, с. 69], кохання між Еліасом та Ельзбет проявляє себе в тому, що їхні серця "б'ються в однаковому ритмі" [2, с. 114]. Таким чином, напрямною інстанцією дії стає серце, а не розум або здоровий глузд. Автор апелює до позиції, яка не має нічого спільного із сучасними процесами технізації та глобалізації. Слово в романі віддане великим почуттям.

Уже в перших рецензіях на роман зазначалось про його близькість до романтичної традиції – це й звернення до теми митця, й наголошення на зв'язку генія з природою. На нашу думку, у "Сестрі сну" наявні також паралелі зі "Стражданнями юного Вертера" Гете. Вертер також нещасливо закоханий у заручену з приземленим бюргером Лотту; Вертер також уважає себе митцем; зрештою він також накладає на себе руки. Штюрмер Вертер, як і Еліас Алдер, постійно апелює до "серця", саме воно є для нього єдиним надійним радником і остаточним доказом.

Водночас Р. Шнайдер продовжує й модерністську традицію епіфаній. Величне слухове переживання позначається в романі як "одкровення" [2, с. 79], лише епіфанія уможливлює вихід за межі звичайного, лише в епіфанічному переживанні блискавично відкриваються нові істини. Це "загальне місце" в модерністській літературі, згадаємо М. Пруста, Дж. Джойса, А. Дебліна або Р. Музіля. Наведемо для наочності лиш один приклад – главу "Сніг" з роману Т. Манна "Зачарована гора". Героєм свого твору Т. Манн обрав звичайного молодого чоловіка, який став своєрідним рефлектором передвоєнних умонастроїв Німеччини. Саме на Гансі Касторпу Сеттембріні, Нафта, Пеперкорн та інші герої "Зачарованої гори" випробовують свої теорії. Заблукавши в горах під час сніговію, Ганс переживає одкровення. Він лежить у снігу, чуття його плутаються, і в цей момент перед його духовним зором постає ідилічний ландшафт. "Серце Ганса Касторпа до болю широко відкрилось від почуття любові" [1, с. 185], – зауважує оповідач. Проте за цією ідилією приховані жах, смерть і насильство: напівголі, страшні відьми розривають немовля, і Ганс бачить "біляве тонке волосся, замазане кров'ю" [1, с. 189]. У видінні Касторпа краса і жах, народження і смерть, юність і старість, любовний хоровод та кривавий бенкет, розум і безум, мораль і дикість, храм віри і темна печера несвідомого складаються у всеохопну картину буття. Урок, який виносить із цього видіння Ганс Касторп, – це кохання та "чистота серця": *"Заради любові та добра людина не має дати смерті владу над думками"* [1, с. 192].

Порівняємо із "Сестрою сну": Ганс бачить у своєму видінні "біляве тонке волосся, замазане кров'ю", у сцені дива слуху, яка, до речі, відбувається за подібних погодних умов, читаємо: "Останнє, що він бачив з реального світу, було пасмо білявого закривавленого волосся" [2, с. 38]. Шнайдер явно цитує Т. Манна, це посилання дозволяє побачити й інші структурні збіги в цих двох сценах. Криваве дійство, яке має характер епіфанії та яке обидва герої переживають лежачи, має для них значні наслідки: Гансові Касторпу відкриваються істини гуманності; слух Еліаса Алдера "став набагато чутливішим". В обох випадках, що є характерною рисою подібних сцен у модернізмі, час позбувається свого звичайного виміру. "...Еліас утратив здатність відчувати час. Тому сказати, як довго пролежав у снігу, ми не можемо. За людською міркою, можливо, кілька хвилин, за божою цей час вимірювався, напевне, роками" [2, с. 39], – зауважує оповідач у "Сестрі сну". Герой Т. Манна також позбавляється змоги

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

відчувати час: "Та невже він пролежав у снігу якихось десять хвилин чи трохи більше й примудрився навигадувати стільки щасливих та страшних картин, стільки відчайдушних думок" [1, с. 193]. В обох випадках переживання надзвичайного відбувається поза межами часу, у вічності, а серце відкривається назустріч новому знанню.

Таким чином, Р. Шнайдер використовує у своєму романі модерністські структурні й тематичні елементи, заперечує можливість раціонального пізнання надзвичайного. Читач має зрозуміти: пересічні механізми пояснення світу не спрацьовують у цьому романі, тут зображені надприродні, непояснимі феномени. Автор балансує на межі між звичайним, "мало не людським" та надзвичайним, фантастичним. Це грайливе балансування бентежить і приваблює читача. Так, у романі наголошується: "...диво не вразило Еліаса мов блискавка з чистого неба, воно почало проголошувати своє існування поступово, мало не по-людськи" [2, с. 36]. Однак те, що відбувається з п'ятирічною дитиною, є надприроднім: не тільки коло його слуху розширяється, вибухає й розгортається, "неначе велетенське вухо над місциною" [30, с. 39], але і його тіло зазнає незвичайних змін – тіло п'ятирічного хлопця "дійшло статевої зрілості" [2, с. 42]. Отже, надприродне виявляється мало не людським, а людське – кохання до Ельзбет – надприродним: "...він покохав її з такою силою й пристрастю, які на межі людських можливостей" [2, с. 95] (німецькою це звучить очевидніше: "...liebte er Elsbeth mit einer Kraft und Leidenschaft, die ans Unmenschliche grenzt" [5, с. 95–96]).

Скепсис щодо можливостей раціонального пізнання зумовлює мовний скепсис: там, де в романі йдеться про надприродне, про епіфанічне, звичайна людська мова є недостатньою. Цей мотив широко представлений у літературі XX ст. – від Гуго фон Гофмансталя до Петера Гандке. Шнайдер використовує його іронічно. З одного боку, "неймовірне" [2, с. 41], "незрозуміле" [2, с. 42], "загадка" [2, с. 44], а з другого – несказанне. "Та що ці слова!" [2, с. 41], – театрально вигукує оповідач. І він постійно наголошує на тому, що слова – це лише паліатив, те, що відбувалося з Еліасом Алдером перебуває за межами мови.

Засіб висловити невимовне все ж існує: це – музика. Думка ця не вирізняється оригінальністю: від романтиків (Е. Т. А. Гофман) до символістів (П. Верлен, С. Малларме) та модерністів (Т. Манн, Г. Гессе) музика вважалась єдиним засобом виразити те, що чинить опір слову та образу. Р. Шнайдер приписує цю властивість музиці Еліаса Алдера: "До п'янкої перемоги домішується мелодія хоралу, і цей хорал стає широким потоком неймовірно сміливих гармоній. Ця сміливість, де відбувається щось неймовірне, у що неможливо повірити, має продемонструвати тому християнинові, який ще сумнівається, що Христос здійснив те, що неможливо висловити: воскресіння зі смерті. Яка геніальна музика!" [2, с. 112].

Цей пасаж має надзвичайно важливе значення для сюжету твору: невимовне тут – це подолання смерті, символом чого є Воскресіння Христа. Еліас Алдер, етапи страждання якого нагадують Страсті Христові, виявляється неспроможним слідувати за своїм прототипом. Брата смерті вдається подолати, однак покликане служити коханню безсоння призводить саме до смерті. До останньої сторінки роман заграє з мотивом Воскресіння. Як Марія Магдалина великоднім ранком не знаходить камінь біля могили Христа, Лукасиха у фіналі роману не може повірити, що камінь Еліаса, камінь, який "скидався на ступню Господа нашого Бога" [2, с. 195], зник, і сподівається, що Еліас живий: "Однак мені здається, ніби він живий. Можливо, тільки тому залишив Ешберґ, що не зміг знайти тут своє кохання" [2, с. 195].

Смерть – головна тема роману. Геній, мистецтво, кохання – все це врешті-решт є лише засобом подолати смерть. Однак геніальна музика Еліаса Алдера, якою він спромігся висловити невимовне, не залишає по собі жодного сліду, адже Еліас не знав нотного ремесла, ніхто не записав його геніальних творінь. Проте, мабуть, не випадково Р. Шнайдер чітко визначив час дії роману. Життя Еліаса Алдера тривало 22 роки. Він народився 1803 р., а 1825 р. залишив цей світ у тяжких стражданнях. Цей період є важливим етапом в історії музики. У цей час з'являються твори Ф. Шуберта, знаменитий "Вільний стрілок" К. М. Вебера, симфонії Бетховена. Проте Йоганнес Еліас Алдер нічого не знає про новації романтиків, бо ж народився він у місцині, де "Бог ніколи не хотів людей" [2, с. 193].

Бог мешканців Ешберґа – це не люблячий Бог Нового Завіту, а караючий Бог Старого Завіту. Уже на початку роману він постає в цій іпостасі: протягом одного сторіччя він тричі спалює Ешберґ, щоб показати, що він ніколи не хотів тут людей. Описи страждань ешберґців і на рівні змісту, і на рівні мови на-

гадують біблійні сцени апокаліпсису. Оповідач визначає Бога як брутального володаря, який використовує ешберґців, щоб здійснити свій "сатанинський план" [2, с. 18], та наголошує на тому, що розповідь про Еліаса – це "дорікання Богові" [2, с. 18].

Двобій Еліаса з Богом та його "сатанинським планом" починається вже в момент народження дитини: "Видавалось, неначе воно ‹...› упирається цьому світові, до якого з власної волі вступати не хоче" [2, с. 19]. Господнє насильство проявляється в тому, що дитина народжується з розірваною пуповиною. Однак немовля, як і раніше, опирається життю, воно мовчить, і лише спів повитухи (з переляку вона почала співати Tedeum, тобто Хвалу Господу) змушує дитину дихати. Так на день Івана Хрестителя 1803 р. відбулося подвійне диво: "диво народження людини і диво появи генія" [2, с. 24]. Алдер набуває рис святого мученика, не випадково ж до життя його пробуджує Tedeum, а його музичний геній реалізується в церковній органній музиці. Знаковими є й ті зміни, яких зазнало тіло Еліаса під час дива слуху: "з потилиці великими жмутами повипадало волосся, і зуби були майже повністю втрачені" [2, с. 42]. Лисина на потилиці нагадує чернечу тонзуру, яка в католицькій церкві означає посвячення в ченці. Чернечим є надалі й ставлення Еліаса до Ельзбет: "Він хотів би показати їй, що справжня любов не плоті прагне, а цілком і повністю належить душі" [2, с. 108]; і його пристрасть до чорних сурдутів; і культ Діви Марії, який він собі створив. Еліас навчається розмовляти з тваринами, саме вони виходять до нього в годину його смерті, – недвозначний натяк на житіє Франциска Ассизського.

Не випадково страждання Христові стають для Еліаса "музичним стимулом" [2, с. 118], адже й сам він перед смертю зазнає нелюдських страждань. З іншого боку, оповідач зауважує: "Еліас був дитям свого часу. Й любив усе, що можна було пов'язати зі смертю" [2, с. 118]. На триєдності "кохання-смерть-мистецтво" в романі постійно наголошується. Шнайдер обіграє романтичні мотиви (згадаємо "Генріха фон Офтердінгена" Новаліса, де ця триєдність представлена найбільш повно).

Як усім святим, Еліасу доводиться зазнати спокус та випробувань. Під впливом Петера він зловживає своїм даром імітатора, обманюючи добре серце Бурґи. Після цього падіння Еліас починає зловживати дисонансами: "Інтуїтивно відчував, що дисонанси, якщо їх не усувати, є чимось гріховним та забороненим. ...Він відкрив гріх і тільки почав його смакувати. Його колись наївна гра досягла сили демонічного" [2, с. 127–128].

Душевна криза Еліаса посилюється, коли він дізнається, що Ельзбет вагітна. Бог обманув Алдера: "Будь-яка надія позбавлена сенсу. Хай жодній людині не спадає на думку ідея виконати свої мрії. Навпаки, вона має усвідомити абсурдність будь-яких сподівань" [2, с. 132]. Екзистенціалістський мотив, який тут виникає, переводить проблематику роману в модерністську площину. Виклик Богові набуває рис не романтичної (згадаємо Каїна Байрона), не модерністської (Леверкюн Т. Манна), а скоріше постмодерністської проекції. Еліас бачить у церкві Бога – це друга епіфанія, яку переживає герой. Бог постає перед ним в образі вдягненого в лахміття дитинчати з перев'язаною головою. Дитинча було без пупка та бавилося молитовником. Здається, що Бог наділив Еліаса його даром без будь-якого плану, просто бавлячись. У цьому смислі цей Бог – постмодерністський. Водночас у цій сцені знову відчувається натяк на "Доктора Фаустуса": Леверкюн усвідомлює жахливість диявольського плану, коли бачить страждання маленького Непомука – чарівної дитини, яка несе добро. Співчуття до дитини повертає Еліаса до Бога: "І Йоганнес Еліас Алдер упізнав дитину. Його невимовно вабило до тієї краси, яку випромінювали таємничі оченята, хотілося бодай доторкнутися до босих ніжок... Потім сили тілесні раптом залишили його й, змучений тугою, він знепритомнів" [2, с. 143–144]. Зовнішньою ознакою цієї містичної події стало повернення Еліасу природного кольору очей, внутрішньою – звільнення його від кохання до Ельзбет. Божа ласка знову обертається на страждання. Без кохання життя втрачає для Еліаса сенс, він прагне смерті. Мотив, який знов повертає нас до "Доктора Фаустуса". На відміну від Леверкюна, Еліас не хоче жертвувати коханням в ім'я мистецтва.

Постмодерністські риси "Сестри сну" найбільш яскраво виявляються саме в інтерпретації божественного начала. Шнайдер не прославляє бунт Люцифера, як це було властиво романтичній традиції, не оголошує Бога мертвим (Ніцше, Кафка, екзистенціалістська традиція), не оспівує Божу любов, яка може врятувати світ від зла (Т. Манн), він зображує Бога безпорадною дитиною, яка бавиться. Намагаючись виправити "помилку", Бог звільняє його від кохання, однак це призводить до нових страждань, бо ж люди не

відають, чого прагнуть, здається, не відає цього й Господь. Бог виявляється не всезнаючим, а незнаючим. Так постмодерністська невизначеність, епістемологічна невпевненість реалізуються в цьому романі.

Література

1. Манн Т. Зачарована гора: Роман / Томас Манн; [з нім. пер. Р. Осадчук]. – К.: Юніверс, 2009.– 488 с. – (Лауреати Нобелівської премії).

2. Шнайдер Р. Сестра сну / Роберт Шнайдер; [пер. з нім.]. – К.: Юніверс, 2002. – 240 с.

3. Moritz R. Nichts Halbherziges: *Schlafes Bruder*: das (Un-)Erklärliche eines Erfolges / Rainer Moritz // Über "Schlafes Bruder". Materialien zu Robert Schneiders Roman / Hrsg. von Rainer Moritz. – Leipzig: Reclam Verlag, 1996. – S. 11–29.

4. Polt-Heinzl E. Robert Schneider: *Schlafes Bruder* / Evelyne Polt-Heinzl // Interpretationen. Romane des 20. Jahrhunderts. – Stuttgart, 2003. – Bd. 3. – S. 260–273.

5. Schneider R. Schlafes Bruder / Robert Schneider. – Stuttgart: Reclam Taschenbuchverlag, 1992. – 204 s.

Tetyana Pichugina

THE POSTMODERNIST "ARTIST'S NOVEL": *SCHLAFES BRUDER* BY ROBERT SCHNEIDER

The postmodern features of the novel Schlafes Bruder by R. Schneider, an Austrian writer, are under consideration. The main focus is on the narrative originality, intertextuality, interpretation of the triad "love-death-art", and the methods of profaning the sacral.

Keywords: *postmodernism, double code, intertextuality, epistemological uncertainty, epiphany.*

Татьяна Пичугина

ПОСТМОДЕРНИСТИЧЕСКИЙ "РОМАН О ХУДОЖНИКЕ": "СЕСТРА СНА" РОБЕРТА ШНАЙДЕРА

В статье рассматриваются постмодернистские черты романа австрийского писателя Р. Шнайдера "Сестра сна": своеобразие повествования, интертекстуальность, трактовка триединства "любовь-смерть-искусство", приемы профанирования сакрального.

Ключевые слова: *постмодернизм, двойной код, интертекстуальность, эпистемологическая неуверенность, эпифания.*

Надійшла до редакції 07.10.2011 р.

Лариса Литвин

УДК 821.161.2–343:7.034.7(477.53)

МІФОЛОГІЗАЦІЯ ПОЛТАВИ: ЗРІЛЕ БАРОКО

У статті здійснена спроба літературної рефлексії колективних цінностей і символів, що формували міф Полтави періоду зрілого бароко.

Ключові слова: *міф, бароко, символ, культурний центр.*

У процесі національної ідентифікації українців особливе місце належить Полтаві – місту, символічна історія якого торкається глибин національної культурної пам'яті. Історична рефлексія барокової Полтави веде перед над літературною, тим указуючи на необхідність заповнення наявної прогалини. Поряд із науковим та художнім пізнанням Полтави за іншими законами сформувалося міфологічне бачення міста.

Множинність визначень поняття міфу, що належать О. Лосєву, Р. Барту, М. Еліаде, Г. Грабовичу, М. Наєнку та ін. і на яку нарікає більшість науковців, прагне до спрощення. Зокрема, Г. Грабович формування міфу взалежнює від "його розмаху та колективного резонансу, а також обсягу оповіді, необхідного існування варіянтів і, понад усе, від коріння колективних символів і психологій, від артикуляції глибинних істин і цінностей, а також дійсних травм і страхів, укорінених у самосприйнятті суспільства" [5, с. 155]. Міркування М. Наєнка про природу міфа містять висновок про те, що міфологічні узагальнення "поєднують у собі й предменту інформацію, і поетичну символіку, себто в міфах від давнини співіснували елементи науки й мистецтва" [8, с. 93]. Вважаємо, що два підходи до формулювання поняття міфа не суперечать, а доповнюють один одного.

Міфологічна свідомість людства обрала місто за один із найважливіших своїх конструктів, оскільки воно поєднує конкретну предметність і велику силу чуттєвості. З часів створення Біблії від Буття до Одкровення через міську тему простежується міфологічне бачення світу, що в ціннісних вимірах зводиться до його поділу на Вавилон та Єруса-

лим. Узяте із середньовіччя уважне ставлення до міста в період бароко набуває особливого акцентування, оскільки його стильові риси найповніше виявляються через архітектуру.

Міфологічному баченню Полтави якраз сприяє її будівельно-ландшафтне розміщення. Місто як символ буття складає цілий комплекс необхідних елементів, і церкви на горі, і річка в долині, і міські мури – все наповнене символічним значенням і чуттєвістю. Полтава, що ідеально поєднує згадані ознаки, просто приречена створити свій міф. Утім, вона знає про себе кілька міфів, пара яких сформувалася після 1709 року в опозиції "місто української трагедії" – "місто російської слави". Але все-таки їм повинен передувати міф про барокову Полтаву. Він буде живучим настільки, наскільки вагомими є історичні та літературознавчі знання про цей час та емоційне наснаження, що супроводить знання в колективі. Отже, **метою** цієї статті є дослідження літературного тексту барокової Полтави як фактора міфу про місто.

Літературознавчий дискурс барокової Полтави справді бідний. Окремі принагідні дослідження, найповнішим із яких, на нашу думку, є розвідка В. Свербигуза "Барокова Полтавщина", торкалися переважно історичного аспекту проблеми. У загальному річищі дискурсу потребує аналізу питання "Полтавського культурного центру як мистецького Парнасу" [10, с. 3], що про нього говорить науковець. Це твердження є засадничим, оскільки дає можливість розглядати Полтаву як центр чи периферію барокового культурного життя України.

Поставлена проблема не була предметом окремого дослідження, однак принагідно її торкалися З. Геник-Березовська, В. Шевчук, В. Яременко та ін. Так, З. Геник-Березовська серед найважливіших осередків української барокової культури називає Львів, Київ та Чернігів [4, с. 30]. В. Шевчук, поширюючи бароко аж на початок XIX ст., називає серед інших і Полтавський осередок, пов'язаний з іменем І. Котляревського [11, с. 683]. В. Яременко визнає Полтаву як літературний центр України XVII ст. – поряд із Луцьком, Києвом, Черніговом, Переяславом, Харковом та ін. [12, с. 8]. Цей широкий спектр думок є наслідком нечіткості меж барокової епохи, а також понятійного наповнення "осередок" і "центр".

На наш погляд, тезу, сформульовану В. Свербигузом, слід поділити на дві частини. З першим твердженням про Полтаву як бароковий культурний осередок (не центр) можна погодитися з таких міркувань. Прийнято вважати, що українське бароко триває впродовж XVII–XVIII ст. Саме в цей час Полтава як місто проживає по-бароковому напружену історію свого формування, розквіту, трагедії й перетворення на провінційне місто.

Рецепція барокової Полтави, як уже зазначалося, пов'язана з образом міста на горі. Таке місто є посередником між землею й небом і, з одного боку, генерує генетичний міф про свою вічність, а з іншого – есхатологічний міф про приреченість на загибель.

Постання Полтави як адміністративного осередку з усіма ознаками ранньомодерних міст (Магдебурзьке право, суд, герб, полковий устрій) в українській специфіці пов'язане з бароковою опозицією, що тягнеться від середньовічного способу фортифікації. Місто було обнесене муром [6]. Окреслений у такий спосіб континуум міста виявляється в гербі, символіка якого, серце й стріли, пов'язана з козацькими військовими цнотами його мешканців.

Полтава будувалася за середньовічним принципом просторово-сакрального стягнення до собору, яким був Свято-Успенський храм. Простір міста також наповнювався духовними сенсами, спрямованими від Спасо-Преображенського собору, храму Воскресіння Христового, при якому діяло православне братство, а за межами центру – "Святою ринковою Полтавською", Стрітенською кладбищенською церквами та Покровським панянським монастирем. Розкішна й вигадлива пластика Хрестовоздвиженського монастиря, що й тепер гармонійно зливається з навколишнім простором, є тим культурним семантичним полем, у якому духовна сфера поєднується з національно-соціальною. За гетьмана Брюховецького Воздвиженський монастир, підпорядкувавшись Київському митрополитові Йосифу Тукальському, перебував в опозиції до призначеного Московським патріархом архієпископа Лазаря Барановича, через що з монастиря невдовзі було забрано головні богослужбові книги найкращих видань. Драматична історія монастиря була продовжена спаленням його дерев'яних стін татарами, а узгоджені зусилля Василя Кочубея й Івана Мазепи на швидке відновлення монастиря в кам'яному вигляді явно дисонують із подальшими різновекторними орієнтаціями в будівництві України.

Полтавська еліта двох століть, військова й духовна, – це Мартин Пушкар, Василь Кочубей, Павло Герцик, Іван Іскра, Іван Несвіт,

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Іван Левенець, Михайло Гамалія, Лазар Бужкевич, Єфрем Шацький, Серафіон Будянський та ін. Імена їх значної частини набули символічного значення й, перетнувши межі полтавського часопростору, стали художніми образами.

Наукові сенси міста за умов відсутності вищого навчального закладу формувався приватними бібліотеками поета Івана Величковського та ігумена Хрестовоздвиженського монастиря Лазаря Бужкевича, а бароковий ритуал Полтави реалізовувався в дійствах державного значення, таких як обрання на гетьманство, зокрема, Петра Дорошенка й Івана Мазепи, візитації Івана Самойловича та ін.

Культурне життя міста щонайперше пов'язують з Іваном Величковським, якого прийнято вважати найкращим українським бароковим поетом. Його змістовно-формальні поетичні пошуки настільки щільно накладаються на явища української культури, що виводять це ім'я поза межі полтавського простору. Є щось прикметного в тому, що саме в його дедикації (посвяті. – *Л. Л.*) із нагоди встановлення дзвону на Свято-Успенській церкві, виготовленого коштом полковника Павла Герцика, чи не вперше згадується Полтава як художній образ: "*Сооружен дзвін цей к Божиїй славі / До храму Успіння во граді Полтаві / Із штук кизикерманських армянських здобичних / З придатком матерій до дзвона прилічних / Коштом його милості військ полтаських вожи / Павла Семеновича України сторожи*" [3, с. 17].

Під кінець XVII століття місто позначається всіма ознаками сарматсько-роксоланської культури. Сарматська ідеологія була провідною гетьманською доктриною, у якій підносилося значення козацтва як основної суспільної верстви та його суспільної місії. У річищі цієї ідеології слід прочитувати поему "Сарматський Гіппомен" Пилипа Орлика, що починав свою кар'єру канцеляриста в Полтаві. До поеми належить панегірик "Фініш побожних задумів", написаний на шлюб Івана Обідовського з Ганною Кочубей. Неважко помітити, що традиційна європейська модель поєднання зображення герба та вірша на честь його вельможного власника, вводить у культурний простір міста європейські риси. "*Ти в Мазепинському "Курчі" випещений орел – / Птах Обідовських, що злі Тиціони / Громом розбиває та змінює / Свій народ нелюбий / У щит жодними заклепками / Незламаними, коли золотими путами / Кочубеївське серце з діамантами / Поєднується недобутими*" (цит. за [9, с. 217]; пер. з пол. В. Литвинова та О. Коріневської).

Найповажнішому з-поміж полтавської еліти – Василеві Кочубею, генеральному судді війська Запорозького, було присвячено найбільше віршів. Так, гравер Іван Мигура зображення родового герба Кочубеїв поєднав із дедикацією, у християнській традиції порівнявши Василя Кочубея з Василем Великим за щедрі дари на будівництво Хрестовоздвиженського монастиря. Елементи родового герба Кочубеїв він пояснив небесною геральдичною символікою, бо "*гербовними святих гонорами прикрашені серця Кочубеїв, тільки славні дві зірки Кастор і Поллукс, де купаються в ласкавих променях безпечні козли, які на ближньому цього світу плавають терені і є за формою хрестами*" (цит. за [9, с. 239]). І панегірик, і посвята, демонструючи переплетення середньовічних і ренесансних формантів, двох кодів барокової культури, переносять це явище на культурний простір міста.

Вищезгаданий корпус творів (поза увагою залишено лише вірші І. Величковського) майже вичерпує полтавський літературний текст цього періоду. До того ж літературна Полтава жодною мірою не перетиналася зі сферою науково-інтелектуального буття й значною мірою сакрального, як тоді було прийнято. Наведені аргументи не дають нам права погодитися із твердженням В. Свербигуза про Полтаву як мистецький Парнас. Претензії на те, щоб називатися мистецьким Парнасом, мають бути підкріплені наявністю вищого навчального закладу, навколо якого разом із науками розвивалися б мистецькі роди. Київський мистецький Парнас 1632 року вславив Софроній Почаський, коли в композиції "Євхаристіон" висловив вдячність Петрові Могилі за створений ним колегіум. Слов'янська семінарія, заснована в Полтаві архієпископом Євгеном Булгарисом аж 1776 року [1], вже не могла формувати європейські орієнтири міста і відігравати в ньому роль мистецького Парнасу. Крім того, в місті відчувався брак потужної духовної особистості, навколо якої завжди об'єднувалися однодумці, щоб свідомо створювати належний місту імідж.

Приблизно в той самий час Чернігів стає прикладом оформлення міста як духовно-культурного центру. Слід зазначити, що Чернігів почав набувати статусу культурного центру після того, як його втратив Київ у другій половині XVII ст. Вирішальну роль при цьому відіграло перенесення до Чернігова

митрополичої кафедри, згуртування навколо місцеблюстителя митрополичого престолу Лазаря Барановича низки освічених письменників і проповідників, перенесення друкарні близько до Чернігова та плани архієпископа щодо створення в місті вищого навчального закладу (колегіум відкрито 1705 року). О. Матушек слушно зауважує, що у формуванні Чернігова як нового духовного центу України важливу роль відіграла "безпрецедентна кількість друкованих збірок оповідань-міраклів від чернігівських святинь, які покликані були демонструвати богообраність і благословенність місця" [7, с. 149]. При тому, що святині Чернігова були відомі за часів Київської Русі і святість цього міста відзначалася ранньобароковими поетами, епітет "богоспасаємий" до нього долучив Димитрій Туптало лише 1702 року [7, с. 150].

Піднесеності, пафосності й урочистості протиставляється трагічний модус Полтави не лише у зв'язку з подіями 1709 року, але й із Руїною, початок якій поклала битва під Полтавою 1658 року, описана Самійлом Величком: "*Після такої перемоги над Пушкарем і Барабашем Виговський трохи спочив у своєму обозі і рушив на Полтаву, а ввійшовши до неї без спротиву, значно повітав її вогнем і мечем, останок її зберіг цілим. Це ту Полтаву, яка від закладання свого, а було це 1608 року від Різдва Христового, квітла 49 років – її пошкоджено було й приведено до всеконечної руїни через того-таки Пушкаря*" [2, с. 228]. Уривок літопису несе передчуття автором загальнонаціональної трагедії, зосередженої в цьому місті.

Отже, створення міфу барокової Полтави не є доконаним фактом, а перебуває в процесі становлення. Через монологічну природу барокової літератури її лише умовно можна віднести до необхідного літературознавчого дискурсу. Цю ланку може заповнити модерна література, але емоційне підґрунтя, якого потребує міф, забезпечують такі дослідження.

Література

1. Бучневич В. Е. Записки о Полтаве и ее памятниках / В. Е. Бучневич; [2-е изд., испр. и доп.]. – Х.: "Издательство САГА", 2008. – 449 с. (Репр. воспр. Издания Полтавс. Типограф. Губернск. Правл. 1902).
2. Величко Самійло. Літопис / Самійло Величко; [пер. В. Шевчука]. – К.: Дніпро. – 1991. – 296 с.
3. Величковський І. Повне зібрання творів. Дзиґар цілий і напівдзиґарик / І. Величковський; [передм., вст. ст., прим. В. О. Шевчука]. – К.: Дніпро, 2004. – 192 с., іл. (Серія "Скарбниця").
4. Геник-Березовська З. М. Грані культур: бароко, романтизм, модернізм / З. М. Геник-Березовська; [пер. з чеськ.]. – К.: Гелікон; К.: Ін-т літ. ім. Т. Шевченка НАН України, 2000. – 368 с. (Українська модерна література).
5. Грабович Г. Мітологізація Львова: відлуння присутності та відсутності / Г. Грабович // Тексти і маски. – К.: Критика, 2005. – С. 155–181.
6. Іванюк Я. Г. Місто-фортеця Полтава (XI–XVIII ст.) / Я. Г. Іванюк // Український історичний журнал. – 1976. – № 4. – С. 45–56.
7. Матушек О. Сакральне в діяльності та літературному образі Лазаря Барановича / О. Матушек // Sacrum і Біблія в українській літературі; [за ред. І. Набитовича]. – Lublin: Ingvarr, 2008. – С. 147–152.
8. Наєнко Михайло. Міф і фольклор як своєрідні форми художньої свідомості / Михайло Наєнко // Альманах Полтавського державного педагогічного університету "Рідний край". – 2010. – 2(23). – С. 93–97.
9. Радишевський Ростислав. Іван Мазепа в сарматсько-роксоланському вимірі високого бароко: монографія / Р. Радишевський, В. Свербигуз. – К.: Просвіта, 2006. – 552 с.
10. Свербигуз В. Полтава барокова. До історії становлення Полтавського культурного центру кінця XVII ст. / В. Свербигуз. – К.: Аратта, 2009. – 52 с.
11. Шевчук В. О. Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII століть: у 2 кн. / В. Шевчук. – К.: Либідь, 2004. –
Кн. 2: Розвинене бароко. Пізнє бароко. – 2005. – 720 с.
12. Яременко В. Українська поезія XVI століття / В. Яременко // Українська поезія XVI століття: поезії; [упоряд., вступ. ст., прим. В. В. Яременка]. – К. : Рад. письменник, 1987. – С. 5–34.

Larysa Lytvyn

MYTHOLOGIZATION OF POLTAVA: MATURE BAROQUE

An attempt of literary reflection on the collective values and symbols that formed Poltava myth of the mature baroque period is made in this article.

Keywords: *baroque, myth, symbol, cultural center.*

Лариса Литвин

МИФОЛОГИЗАЦИЯ ПОЛТАВЫ: ЗРЕЛОЕ БАРОККО

В статье предпринята попытка литературной рефлексии коллективных ценностей и символов, формировавших миф Полтавы периода зрелого барокко.

Ключевые слова: *барокко, миф, символ, культурный центр.*

Надійшла до редакції 21.10.2011 р.

Ольга Мікула

УДК 821.161.2–1:398

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ФОЛЬКЛОРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ У ПОЕМАХ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

У статті визначаються особливості використання фольклорної поетики, символіки, атрибутики в поемах Олени Пчілки. Дається аналіз авторського бачення народних елементів.

Ключові слова: *поема, фольклоризм, народна символіка, фольклорний атрибут, уособлення, паралелізм, фольклорна антитеза.*

У творчому доробку Олени Пчілки є кілька поем, тематика й проблематика яких свідчить про те, що її передусім цікавили яскраві біблейські образи сміливих жінок та видатні особистості з історичного минулого українського народу. З погляду творчого використання фольклорних елементів цікавими є дві поеми – "Козачка Олена" (1883) та недрукований твір "Орлове гніздо" (приблизно 1892).

Поема "Козачка Олена" з'явилася друком в альманасі "Рада" за 1884 рік. Того ж року її передрукувала галицька газета "Діло". Уривки з поеми ввійшли до збірки "Думки-мережанки". Цей поетичний твір свого часу не був належно оцінений критикою. Дослідники обмежилися поверховим аналізом поеми. І. Франко зазначав: "Ся поема, заснована на традиції XVIII в., малює долю козачки, яка по страті мужа віддає свій маєток на заснування шпиталю, а свою особу присвячує пильнуванню в нім хорих. Незважаючи на гуманну тенденцію, поема з історично-побутового боку досить бліда, а з поетичного – досить слаба" [15, с. 382].

Трапилося з поемою й прикре непорозуміння. Так, за словами самої письменниці, "критик, п. Федір Міщенко і зовсім не читав "Козачки", бо згадує в рецензії щось таке, чого у мене зовсім не було, – якихось Запорожців; та так то воно і вийшло, що не читав; п. критик признався пізніше, що писав рецензію зі слів своєї жінки!.." [10, с. 55].

У той же час цей по-справжньому оригінальний твір був "явищем цікавим" (див. [17, с. 176]) передусім своєю проблематикою та яскравим образом жінки-патріотки. Можна сказати, що Олена в певному сенсі є спадкоємницею дівчини-патріотки Марини Лисенко, яку вивів М. Костомаров у романтичній трагедії "Переяславська ніч" (1841) (див. [6, с. 54–56]).

Про специфіку своєї праці над образом Олени авторка писала в листі до Ом. Огоновського: "...Не в той слід іду я, в який йшов той "Марко Вовчок" і сучасні йому автори: я стала на нове поле, хоча, властиво сказати, тільки на свіжу ниву того самого поля української писемності, українського життя. "Козачка Олена" – з народного життя цілком, але в ній беру тип не героїнь Вовчка, Куліша, Шевченка (тих ніжних коханок, сестер, жінок), а постать жінки-патріотки" [9, с. 1087]. Її не приваблювали героїні "з інтересами суто особистими й вузькими, інтересами самого кохання, <...> особи мляві і незначні" [10, с. 55], а притягували сильні вольові образи активних протестанток, адже вона сама була такою особистістю. "Замість універсального зілля на всі болі, милосердя, шукала вона в своїх творах чинного протесту" [4, с. 439].

Тому козачка Олена явно вирізняється серед жіночих образів, які звикли страждати та гірко ридати, зраджені коханими чи покинуті милими дружинами, що вирушили на війну. Ось як про це йдеться в народній пісні: *"Як поїхав козаченько / Через чисте поле, / За ним – його дівчинонька: / Вернися, соколе!"* [8, с. 49].

Героїня поеми Олени Пчілки є міцною, непохитною натурою, що зуміла глибоко заховати у своєму серці і горе, і зраду милого. Олена підтримує прагнення свого колишнього любого збиратися у військовий похід, а не залишатися вдома біля дружини. Щоб підкреслити патріотизм дівчини, письменниця використала характерний для фольклорних творів прийом антитези, зобразивши поруч дві картини прощання двох жінок з любим їм обом козаком. Настя гірко плаче за Василем, не хоче відпускати його на війну: *"То не горлиця підбита З болю умлівала, / А то жінка Василева / Жаль свій вимовляла: / "Ох, мій милий, голуб сивий, Вже ж ти од'їжджаєш!.. / На кого ж свою дружину / Дома покидаєш?"* [11, ч. 31, с. 1].

Прощаючись із милим, Олена не голосить за ним, а схвалює його вчинок: *"Добре ж твоє, козаченьку, / Серденько воліло, / Виступаєш з товариством / За святеє діло"* [11, ч. 31, с. 1]. Героїня закликає козака бути вірним святій справі й не зрадити: *"Коли ж будеш незрадливим, – / Хай доля сприяє... / Коли ж ділові святому / Зрадиш, козаченьку, – / Хай натрапиш, вертаючись, / На злу доріженьку"* [11, ч. 31, с. 1].

Після смерті коханого Олена не сидить у хаті й не оплакує свою долю. Вона виховує Василевого сина, який залишився сиротою, працює в шпиталі, доглядаючи поранених козаків: *"При шпиталі із матір'ю / Служити врядилась. / Собі має там утіху / Гоїть тії рани, / Од яких пішов на той світ / Василько коханий; / Собі має там утіху / Служить тому ділу, / За яке боротися / Милого учила..."* [11, ч. 36, с. 1–2].

Отже, Олена повністю присвятила своє життя громадській справі, за що здобула повагу й добру славу серед людей. "Гордість, жертовність – ось що для Олени Пчілки важить найбільше у поведінці її героїні" [16, с. 78]. Можна сказати, що письменниця вперше в українській літературі створила образ жінки-громадянина*.

Незважаючи на те, що героїня твору, як указує сама письменниця, "трохи натягнута, пересадна" [10, с. 55], "Козачка Олена", за словами О. Грушевського, є справжнім "прикладом глибокої національної самосвідомості" [3, арк. 54–55]. На думку О. Вертія, Олені Пчілці "все-таки вдалося в характері своєї героїні поєднати громадянське і поетичне начала, адже опоетизувавши вчинки Олени, високий рівень її національної свідомості, відданість звичаям духовного і морального життя українського козацтва, вона наповнила громадянське начало у творенні національних характерів глибоким поетичним змістом" [1, с. 169].

Важливо, що композиційною основою багатьох частин поеми є фольклорний принцип психологічного паралелізму. Картини природи передають почуття та душевні переживання героїв. Особливо зворушливо письменниця змалювала кохання й розлуку Олени та Василя. Тут вона використовує народні образи-символи природи. За народним світоглядом, весна – це народження нового життя, пора кохання, а осінь – час весіль, оформлення тих стосунків, які зародилися навесні. Кохання між Василем та Оленою теж розквітло навесні: *"Всміхається ясне сонце / У небі блакитнім / Хмариноньким кучерявим, / Біленьким, лагідним; / Обізвався соловейко / У лузі, в ліщині, / Погравае козаченько / В сопілку дівчині"* [11, ч. 29, с. 1].

Ця частина твору немов сповнена світлом, радістю, піднесенням і надією на щасливе одруження молодих людей, а "зміна цвіту" на осінні барви принесла героїні лише зраду коханого і розлуку: *"Все змінилося, Олено, / Над осінь смутну, / Все гадає із тобою / Думоньку одну, – / Журливую: що не завжди / Сонечко вграва , / Що й воно таке зрадливе, / Як любі слова!..."* [11, ч. 29, с. 2]. Осінь в Олени Пчілки – це час розбитих мрій, утрачених сподівань. У цих рядках поеми немов відчувається холодний вітер з дощем, який навіює сум і прикрі спогади.

Цікаве й глибоке смислове навантаження несе народний весільний атрибут – мережана хустина. За народним звичаєм, дівчина під час сватання пов'язує парубкові хустину на знак згоди одружитися. Інколи дівчина давала вишиту хустину козакові-нареченому, що їхав на війну (див.[2, с. 573]). Це мало нагадувати хлопцеві про кохану: *"Дала мені хустиноньку / Сідельце вкривати. / Ой як гляну на сідельце – / Втішу своє серце. / Ой як гляну на хустину – / Згадаю дівчину"* [7, с. 136].

Оленина хустина – це символ волі, непохитності, який надихає на хоробрі вчинки: *"Нехай здасться хустиночка / Не на те, щоб гнить, – / А для слави козацької / Сідельце укрить"* [11, ч. 31, с. 2]. Саме ця хустина, мережана з такою великою любов'ю, оберігала й надавала Василеві сил для боротьби з ворогом.

Для віршової форми свого твору письменниця використала народнопісенний коломийковий розмір – (4+4)+6 та його різновид – (4+4)+5. А такі народнопоетичні тропи, як постійні епітети (*весна-красна, білий цвіт, рясний лист*), пестливі та здрібнілі форми (*сонечко, листочки, козаченько, дівчинонька*), образи-символи (*непевна путь, зла доріженька, сивий голуб, горлиця підбита*), надають поемі ліричності, мелодійності, зворушливості.

Особливої уваги заслуговує ще не друкована поема "Орлове гніздо", окремі уривки з якої публікувалися в "Рідному Краї" (№ 39, 1910) та згодом у журналі "Соціалістична культура" (№10, 1990). Нині відділ тексто-

* Певні подібності можна виявити в образах Олени з цієї поеми Олени Пчілки й Бондарівни з однойменної історичної драми І. Карпенка-Карого (1884).

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

логії та рукописів Інституту літератури імені Т. Шевченка НАН України готує повне видання цього твору.

Поема надзвичайно цікава своєю проблематикою. "В сій поемі вся моя душа! Кращого я вже нічого не напишу", – зізнавалась авторка. Високої думки про поему була Леся Українка, котра в листі до матері писала: "Про твою поему я давно була тієї думки, що її гріх "маринувати", – посилай лисам не гаючись! Я певна, що Старицькі своїм "Мазепою" не переважать твого "Орлового гнізда", бо, на мою думку, се найкращий з твоїх поетичних творів..." [14, с. 23].

У поемі розповідається про одну з найболючіших й найтрагічніших сторінок нашої історії – визвольну боротьбу козаків за незалежність України під проводом гетьмана Петра Дорошенка в XVII столітті. На той час ця тема, за словами Лесі Українки, "ще ніким поважно не зачеплена", була насправді актуальною. Олена Пчілка чи на вперше в українській літературі вивела образ гетьмана-патріота, який насправді прагнув самостійності для своєї держави, був хорошим дипломатом і талановитим стратегом. Наболілу тему визвольної боротьби українського народу за свою незалежність поетеса виразно окреслила у таких рядках: "*Та вже ж військо Дорошенка / На берег ступає, / Його ліва гетьманщина / Шляхи вистилає. / Всіх з'єднала одна думка: / Москаля прогнати, / За права свої і вільність / Одностайно стати*" [12, с. 12–13].

Ця проблема турбувала українських патріотів протягом усіх подальших часів, вона не втратила своєї злободенності і наприкінці XIX століття. Прикметно, що тема визвольних козацьких змагань є улюбленою в народних історичних піснях. Наш героїчний епос змальовує боротьбу народу з поляками ("Чи не той то Хміль", "Ой не шуми, луже, дуже і ти, зелений дубе"), турками ("Зажурилась Україна, бо нічим прожити"), росіянами ("Ой, Боже наш милостивий, помилуй нас з неба").

У поемі "Орлове гніздо" Олена Пчілка порушила також проблему насильної депортації передових діячів України в Росію, яку згодом виразніше окреслила у своїй драмі "Бояриня" Леся Українка. Це торкнулося й Петра Дорошенка, якого після поразки його війська примусово переселили в село Ярополче під Москвою, де він і помер.

Тема чужини зустрічається і в народних соціально-побутових піснях, зокрема козацьких, а також в думах. За народним світоглядом, чужа сторона завжди ототожнювалася з невідомістю, що й лякало людей. Саме тому чужина в народних піснях – це символ самотності, відірваності від родини, від рідної землі: "*Ой згадай мене, моя стара нене, / Сідаючи да обідати: / Десь моя дитина на чужій стороні, / Да нікому да одвідати! / Ой згадай мене, моя стара нене, / Як сядеш увечері їсти: / Десь моя дитина на чужій стороні, / Да нема од неї вісти*" [5, с. 348].

У думах чужина – це турецька неволя, в яку дуже часто потрапляли козаки, де й гинули. Не дивно, що в багатьох народних творах чужина є уособленням смерті: "*Як я піду в чужу сторіночку / Та погублю свою головочку...*" [5, с. 342], або: "*Ой поїхав на чужину та там і загинув, / Свою рідну Україну навіки покинув*" [5, с. 349].

У народних піснях від'їзд в чужу сторону переважно пов'язаний із військовим походом. В Олени Пчілки – це свідоме заслання царським урядом українського гетьмана, щоб назавжди вбити в нашого народу прагнення свободи, зламати його волю і хоробрість. Виїзд Дорошенка з рідного дому письменниця подає як похорон: "*Що там у гетьманському замку за збори, / І жваві, і разом смутні? / Чи мають кого виряджать у дорогу, / Чи будуть виносить кого у труні? / Так! Має господар, Петро Дорошенко, / В далеку, далеку дорогу рушать, / З своїм Чигирином навіки прощатись, / На вічнії віки його покидать*" [13, с. 5].

У цьому епізоді Олена Пчілка закономірно використовує фольклорний образ-символ "далекої дороги", адже за народним світобаченням, у далеку дорогу вибираються передусім мерці, це своєрідний шлях у потойбічний світ (див. [2, с. 163]). Письменниця натякає, що далека Московщина принесе волелюбному гетьману лише смерть. Чужина справді підточила сили Дорошенка, він важко захворів: "*Далеко в московськім краю на засланню / Живе чигиринський той пан. / В кімнаті, на ліжку, лежить Дорошенко: / Він хворий був важко, й тепер не зовсім / Лихая хвороба його полишила, – / Не чує він сили у тілі своїм*" [13, с. 6]. Як бачимо, авторська думка перегукується з народними уявленнями про чужину як про смерть.

У поемі зустрічаємо й символічний народний образ явора, який відзначається багатством значеннєвого наповнення. За фольклорними повір'ями, явір – це сумне дерево, що є свідком людського нещастя й смерті (див. [7, с. 77]). У поемі явір уособлює само-

го Дорошенка. Дерево не змогло прийнятися на чужій землі, замерзло, вмерло, так і гетьман не прижився в Московщині, захворів і "зів'яв".

Символічне значення має також використання у творі козацької атрибутики. У похід український лицар завжди брав із собою хрест, грудку землі й вишиту сорочку (див. [7, с. 131]). Хрест – символ віри християнської та оберіг від темних сил, земля – уособлення України, сорочка – це згадка про рідних, зокрема про матір чи дівчину, які вишивали її (див. [2, с. 190, 500–501, 568]). Ці ж атрибути надсилає матір гетьмана, почувши про його хворобу: *"Сорочка – то матерніх рук щира праця, / А хрест кипарисний – з Афона гори; / А грудка землі – то рідна, чигиринська, / Узята у батька твойого в дворі"* [13, с. 7].

Отже, письменниця надала цим образам такого ж символічного навантаження, що й народна віра. Особливий акцент Олена Пчілка робить на символічному образі крихти землі: *"Ти знаєш звичай, як в чужую країну / Іде хто-небудь, то своєї землі / Бере він крихтину з собою, щоб з нею / Смиреннії кості його полягли"* [13, с. 7].

У військових походах козак часто гинув в далекому краї, і йому насипали високу могилу з чужої землі. Грудка рідної землі, на думку народу, мала полегшити тягар могили, була клаптиком рідної сторони. Тоді козакові земля є пухом і не давить на груди. Таке важливе значення мала грудка землі і для гетьмана Дорошенка, який перебував на чужині. На цьому наголошувала й Олена Пчілка, яка, як ніхто, розуміла стан Петра Дорошенка, адже її брат М. Драгоманов був насильно висланий з країни і проживав за кордоном. У своїх листах до сестри він не раз скаржився на свою самотність і нерозуміння в чужій стороні.

В окремих частинах поеми Олена Пчілка використала народнопісенний коломийковий вірш (4+4)+6. У творі зустрічаємо фольклорні поетичні фігури. Постійні епітети (*лихая пора, щасна доля, кінь вороненький, гордеє чоло, чисте поле*), народнопісенні звертання (*матусю; моя ненечко рідна*; *мій сину; запорожці-браття*), здрібнілі форми (*хорошенько, воленька*, *Петрусю, вороненький*) надають поемі в певних місцях завзяття козацьких пісень, а в інших моментах навіюють ностальгію й сум.

Фольклоризм творів Олени Пчілки дає можливість побачити її становлення як письменниці нової літературної епохи. У її поетичній творчості присутні різноманітні елементи фольклору, які авторка намагається переосмислювати, по-новому інтерпретувати, доповнювати. Олена Пчілка, попри безпосереднє використання народнопісенної форми та поетики, органічно вплітає в канву своїх поем фольклорні мотиви, символи, атрибути, які є ледь помітними, глибинними, з авторським наповненням.

Література

1. Вертій О. Народні джерела національної самобутності української літератури 70–90-х років XIX століття / О. Вертій. – Суми: Собор, 2005. – 447 с.
2. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К.: Либідь, 2002. – 663 с.
3. Грушевский А. Новейшая украинская литература / А. Грушевский // ЦДІА України. – Ф. 8. 1235. – Оп. 1. – Спр. 1168. – 85 арк.
4. Донцов Д. Олена Пчілка. (Спроба регабілітації)/ Д. Донцов // Літературно-науковий вісник. – 1930. – Ч. 5. – С. 439–452.
5. Закувала зозуленька. Антологія української народної поетичної творчості. – К.: Веселка, 1998. – 510 с.
6. Івашків В. Українська романтична драма 30–80 рр. XIX ст. – К.: Наукова думка, 1990. – 143 с.
7. Костомаров Н. Об историческом значении русской народной поэзии // Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / М. І. Костомаров. – К.: Либідь, 1994. – С. 44–201.
8. Народні пісні в записах Лесі Українки та з її співу. – К.: Музична Україна, 1971. – 436 с.
9. Огоновський Ом. Олена Пчілка / Ом. Огоновський // Історія літератури руської: В 4-х т., 6-ти ч. – Львів, 1893. – Т. 3, ч. 2. – С. 1073–1126.
10. Пчілка Олена. Біографічна замітка / Олена Пчілка // Зоря. – 1888. – № 1. – С. 14–17; № 3. – С. 55–56.
11. Пчілка Олена. Козачка Олена / Олена Пчілка // Діло. – 1884. – Ч. 29–36.
12. Пчілка Олена. Орлове гніздо. Поема (уривки) / Олена Пчілка // Соціалістична культура. – К., 1990. – № 10. – С. 12–13.
13. Пчілка Олена. Петро Дорошенко (З поеми "Орлове гніздо") / Олена Пчілка // Рідний край. – К., 1910. – № 39. – С. 5–7.
14. Українка Леся. Лист до О. П. Косач (матері) [28 лютого 1898 р.] // Українка Леся. Твори: В 12 т. / Леся Українка. – К.: Наукова думка, 1977. – Т. 11. – С. 20–24.
15. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Твори: У 50 т. / І. Я. Франко. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 41. – С. 194–471.
16. Чернишов А. Для рідного театру / А. Чернишов // Прапор. – 1969. – № 11. – С. 92–95.
17. Чернишов А. Олена Пчілка / А. Чернишов // Невмирущі. – Харків: Прапор, 1970. – С. 135–238.

Olha Mikula

INTERPRETATION OF FOLK ELEMENTS IN OLENA PCHILKA'S POEMS

The article determines the peculiarities of folk poetics usage, symbolism, and attributes in Olena Pchilka's poems. The author's analysis of folk elements is presented.

***Keywords**: poems, folklorism, folk symbolism, folk attribute, impersonation, parallelism, folk antithesis.*

Ольга Микула

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ФОЛЬКЛОРНЫХ ЕЛЕМЕНТОВ В ПОЭМАХ ОЛЕНЫ ПЧИЛКЫ

В статье обозначаются особенности использования фольклорной поэтики, символики, атрибутики в поэмах Олены Пчилкы. Анализируется авторское видение народных элементов.

***Ключевые слова**: поэма, фольклоризм, народная символика, фольклорный атрибут, параллелизм, фольклорная антитеза.*

Надійшла до редакції 27.10 2011 р.

Галина Білик

УДК 82.02(477.53)

СУЧАСНИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС ПОЛТАВЩИНИ

Стаття висвітлює суб'єкти літературного процесу Полтавщини останніх десятиліть, визначає письменницькі покоління й основні тенденції художнього розвитку.

***Ключові слова:** літературна Полтавщина, сучасний літературний процес, літературне краєзнавство.*

Сьогодні, як і на попередніх етапах історичного розвитку, Полтавщина на літературній мапі України вирізняється потужністю, зрілістю, багатогранністю художнього слова. Літературне життя тут культивує близько півсотні творчих об'єднань, поміж яких Полтавська обласна організація Національної спілки письменників України з літературною студією "Полтавські джерела", Полтавська спілка літераторів, районні письменницькі осередки.

Полтавська обласна організація Національної спілки письменників України була започаткована 1936 року, але через репресії та війну відновила свою діяльність тільки в період реабілітації жертв сталінізму 1956 року (тоді – Полтавська обласна організація СПУ). Її очільниками в різні роки були Пилип Бабанський (1956–1957), Олесь Юренко (1958–1966), Олександр Чуча (1966–1989), Тарас Нікітін (1989–1991), Володимир Мирний (1991–2000), Микола Костенко (2000–2005); від квітня 2005 року цю відповідальну місію вперше здійснює жінка – Олена Гаран. На сьогодні в об'єднанні близько 40 літераторів, талант яких визнано на всеукраїнському рівні й за межами держави. Це Наталія Баклай (1958, член НСПУ з 1995), поетка, прозаїк; Леонід Вернигора (1939, член НСПУ з 1979), прозаїк, публіцист, поет-пісняр; Лідія Віценя (1954, член НСПУ з 2001), поетка, публіцист; Олександр Галіцин (1955, член НСПУ з 2000), поет; Олена Гаран (1977, член НСПУ з 2002), поетка; Олег Головко (1940, член НСПУ з 1974), поет; Юрій Дмитренко (1951, член НСПУ з 1994), прозаїк, поет, публіцист; Володимир Ейсмонт (1972, член НСПУ з 2003), прозаїк; Віра Казидуб (Кулик) (1957, член НСПУ з 1998), поетка; Володимир Карпенко (1935, член НСПУ з 1995), прозаїк; Олексій Кацай (1954, член НСПУ з 1999), поет, прозаїк; Микола Костенко (1939, член НСПУ з 1997), поет, прозаїк, публіцист; Наталя Лапіна (1953, член НСПУ з 2010), поетка, прозаїк, публіцист; Юлія Манойленко (1979, член НСПУ з 2009), поетка; Іван Маценко (1921, член НСПУ з 1982), прозаїк, публіцист; Володимир Мирний (1935, член НСПУ з 1973), поет, прозаїк; Олександр Міщенко (1971, член НСПУ з 2004), поет, прозаїк; Ігор Моїсєєнко (1962, член НСПУ з 2011), прозаїк, публіцист; Костянтин Наріжний (1927, член НСПУ з 2001), прозаїк; Іван Нечитайло (1935, член НСПУ з 1998), поет, прозаїк; Людмила Овдієнко (1948,

член НСПУ з 1979), поетка; Сергій Осока (Нечитайло) (1980, член НСПУ з 2002), поет; Анатолій Пахомов (1942, член НСПУ з 2011), поет, публіцист, сатирик; Раїса Плотникова (Жарова) (1955, член НСПУ з 1999), поетка, прозаїк; Володимир Плювако (1955, член НСПУ з 1996), поет (гуморист, пародист, лірик); Любов Пономаренко (1955, член НСПУ з 1987), прозаїк; Дарина Риженко (1985, член НСПУ з 2005), поетка, прозаїк; Анатолій Сазанський (1952, член НСПУ з 1995), поет, публіцист; Віктор Семеняка (1948, член НСПУ з 1985), прозаїк-гуморист; Інна Снарська (Дідик) (1965, член СП Білорусі з 1994, НСПУ з 2007), поетка; Микола Степаненко (1958, член НСПУ з 2011), публіцист; Павло Стороженко (1946, член НСПУ з 1995), прозаїк, поет-пародист; Володимир Тарасенко (1948, член НСПУ з 1997), поет; Наталка Фурса (1964, член НСПУ з 1997 та АУП з 2001), поетка; Ольга Хало (1953, член НСПУ з 2001), поетка, прозаїк; Наталія Харасайло (1956, член НСПУ з 2004), поетка; Володимир Шкурупій (1954, член НСПУ з 1988), прозаїк.

Відійшли у вічність, але ніколи не згаснуть на полтавському літературному пантеоні такі відомі постаті, як Федір Гарін (1914–1998, член НСПУ з 1954), поет; Леонід Бразов (1916–1997, член НСПУ з 1965), прозаїк; Володимир Малик (1921–1998, член НСПУ з 1962), прозаїк; Феодосій Роговий (1925–1992, член НСПУ з 1983), прозаїк; Петро Ротач (1925–2007, член НСПУ з 1992), поет, прозаїк, публіцист, літературознавець; Михайло Казидуб (1942–1998, член НСПУ з 1971), поет; Тарас Нікітін (1947–1993, член НСПУ з 1988), поет, видавець та ін. Саме вони в період зміни літературних поколінь і вироблення нової естетики одними з перших формували модерне підґрунтя полтавської літератури на межі 80–90-х років минулого століття, перебудовували роботу спілки, "Полтавських джерел", Полтавського клубу письменників, засновували літературні премії, альманахи, видавництва, утверджували національно-демократичну тематику, розвивали художню форму, намагаючись оживити рідне слово й воскресити після "соцреалістичного мору" колишню письменницьку славу духовної столиці України. "Важко назвати куточок землі, подібний до Полтавщини, на літературному небосхилі якого сіяло б стільки зірок різної величини" [9, с. 3], – наголошував, зокрема, Т. Нікітін. Йому мріялося про "геніальне сьогодення", "сповнене високих устремлінь завтра", адже Полтавська обласна організація НСПУ – одна з найпотужніших в Україні й у різні часи об'єднувала 30 і більше авторів.

Проте, безумовно, чверть століття тому літературні сили краю – в умовах національно-патріотичного піднесення, свободи слова, переоцінки художньо-естетичних цінностей – були кількісно в десятки разів потужніші, ніж презентовані ПОО НСПУ. Тому наприкінці 1991 року з метою "об'єднання зусиль громадян, установ та організацій для розвитку літературної творчості, літературного навчання та пропаганди літературного слова" [11, с. 59] було створено "добровільну творчу організацію" Полтавську спілку літераторів. "ПСЛ об'єднує та координує діяльність тих, хто пробує свої сили в літературній творчості, допомагає розвинутися літературним обдаруванням, пропагує кращі доробки" [11, с. 59], – зазначалося в Статуті спілки. Її фундатором стало Полтавське ІВА "Астрея", безпосередніми ініціаторами й розробниками установчих документів – письменники Ю. Дмитренко, А. Дяченко, Ю. Погода, В. Посуха, Ю. Рибніков, головою (нині – Почесний голова) – прозаїк, журналіст, редактор Ю. Дмитренко.

У середині 1990-х років ПСЛ об'єднувала близько 100 авторів з Полтавської та ще чотирьох областей України й трьох країн зарубіжжя, видавала щоквартальний літературно-краєзнавчий журнал "Добромисл" (1992), щомісячну газету "Літературна Полтавщина" (1992), журнал-газету "Лтавський детектив" (1994), а для дітей – щоквартальний журнал "Журавлик" (1992), літературну газету "Полтавочка" (1991), активно друкувала книги місцевих авторів у своєму (заснованому у квітні 1993 року) обласному державно-громадському видавництві "Полтавський літератор", щорічно визначала лауреатів премій кожного з видань*. Діяльність ПСЛ значно активізувала літературно-мистецьке життя Полтавщини, сприяла відновленню роботи колишніх та створенню нових місцевих літературних осередків, зокрема у школах, вишах, наблизила письменників до народу через спілкування з молоддю, організацію культурно-масових заходів, пошук нових тем і жанрів тощо (див. [2, 3]). "Молода творча організація, – зауважував А. Дяченко 1996 року, – докладає всіх зусиль,

*На сьогодні більшість із цих проектів – уже літературна історія, а деякі знайшли нове продовження, як-от дитячі видання, наступником яких є журнал "Діє-Слово".

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

щоб не тільки гідно пережити скруту, вижити, але й успішно виконує свою програму збереження і розвитку української літератури та культури в цілому для майбуття, в основному, за рахунок притоку в неї нових сил. Адже Полтавщина є колискою національного письменства" [3, с. 8]. Окремі літературні критики добачають у ПСЛ предтечу Асоціації українських письменників (Київ, 1997), однак принципова різниця між ними в тому, що ПСЛ тісно співпрацювала з ПОО НСПУ – звісно ж, на нових, демократичних, засадах. До неї ввійшли вже визнані літератори, члени НСПУ Ф. Гарін, М. Казидуб, В. Малик, В. Мирний, М. Миценко, Н. Фурса, В. Шкурупій, Д. Шупта, у свою чергу – члени ПСЛ Ю. Дмитренко, Лідія Віценя, В. Карпенко, Юлія Манойленко, І. Нечитайло, Раїса Плотникова, В. Плювако, П. Ротач, А. Сазанський, П. Стороженко, В. Тарасенко, Ольга Хало, Наталія Харасайло, А. Шевченко та ін. згодом вступили до НСПУ.

У січні 2006 року головою ПСЛ обрали М. Костенка. Під крилом об'єднання нині, за традицією, і поважні літератори – додамо до вже названих ще й такі відомі імена, як Г. Антипович, Наталія Баланова, Л. Вернигора, Тамара Голобородько, О. Головко, В. Данилейко, Ганна Дениско, Тетяна Домашенко, М. Дяченко, Етері Житинська, Наталія Жовнір (Близнюченко), В. Котляр, Б. Кулик, В. Лис, М. Любивий, Людмила Нестуля, О. Печора, Олена Савченко, В. Семеняка, В. Скобельський, О. Цвєтов, І. Циган та ін., й натхненні, багатообіцяючі початківці.

Яскравим представленням старшого покоління ПОО НСПУ і ПСЛ стало двотомне видання "Калинове гроно" (1998, 2000, 2006) – антологія творів (поезії, прози, драматургії) полтавських літераторів ХХ століття. [4]. Невтомними дослідниками літератури рідного краю, першими літописцями її новітньої доби стали письменники, вчені, краєзнавці А. Дяченко [7], М. Костенко [6], П. Ротач [10].

У кожному районі області діють місцеві літературні об'єднання – як окремі підрозділи ПОО НСПУ й ПСЛ або ж літературні студії при газетах, бібліотеках, палацах творчості, навчальних закладах тощо; багато з них мають тривалу і славну історію, видавничий досвід. Це, зокрема, літоб'єднання імені О. Донченка при редакції газети "Лубенщина", засноване ще 1923 року, Спілка літераторів Кременчука "Славутич" (1949), МЦ "Заспів" у ПНПУ імені В. Г. Короленка (1964) тощо. Про свою творчу роботу вони звітують виступами перед громадськістю, літературними конкурсами, газетними публікаціями, альманахами, колективними збірниками.

Важливою віхою літературного життя регіону стало відновлення Полтавським державним (нині національним) педагогічним університетом імені В. Г. Короленка історичного часопису "Рідний край": від 1999 року він виходить двічі на рік і щоразу пропонує читачам твори письменників-земляків – у рубриках "Поезія", "Проза", "Драматургія", "Переклади", "Дебют", літературну критику – в "Рецензіях" тощо (див. [1]).

Із 1999 року видається альманах "Голос ветерана" однойменної літературної студії, що об'єднала поважних авторів, ветеранів війни та праці. М. Вітченко, Дар'я Горлиця (Людмила Ларіонова), І. Дичко, Тетяна Задорожня, Б. Ковтун, Марія Максименко, Б. Першиков, Ю. Рибніков, В. Судаков та багато ін. натхненно прагнуть самовиражатись у слові, бути корисними країні своєю творчістю, долучатися до формування духовних цінностей молодого покоління.

Від 2000 року надходить до читача альманах сатири і гумору "Полтавський сміхограй", що об'єднав майже 200 дорослих і юних авторів – В. Вертій, Галина Вовченко, О. Доманицький, Галина Каранда, М. Колісник, В. Колодій, Любов Костакова, Наталія Кузьменко, І. Кулик, Е. Кухаренко, Б. Левицький, С. Лисенко, М. Нетеса, В. Слєпцов, І. Моцар, А. Обриньба, А. Пахомов, В. Плювако, В. Посухов, Ю. Рибніков, Світлана Сторожівська, А. Устименко, Валентина Хоружа та ін., й започаткував дитячий проект "Сміхограйчики".

Знаними на Полтавщині є лубенське історико-краєзнавче і літературно-мистецьке видання "Ріднокрай" (редактор О. Печора), гадяцький літературно-краєзнавчий альманах "Мистецьке гроно" (редактор О. Недовіс) та ін.: у них бачимо парості започаткованої колись Т. Нікітіним "Криниці".

Чимало серед полтавських митців слова й таких, які не належать до жодного місцевого літоб'єднання, сповідуючи творчу свободу або ж поки що "визначаючись". А проте і вони знаходять широкі можливості для спілкування з колегами й читачами на літературних сайтах Інтернету, доволі продуктивно публікуються. До таких, наприклад, належить яскрава, обдарована поетка-піснярка, авторка 8 книг лірики ("Мелодії сопілки" (1995), "Струни душі" (1999), "Промінь сонця" (2002), "Мінливі настрої весни" (2005), "Квітка папороті" (2005), "Сонячне коло"

(2006), "Моя Україна – це любов моя" (2008), "Запрошення до щастя" (2010)) Марія Бойко (1976); володарка глибокого слова й оригінального стилю, авторка 7 поетичних книг ("Меланхолія" (2001), "Шепіт свічки" (2002), "Вельвічія" (2003), "Присмак сутіні" (2003), "Струм" (2004), "Міць" (2005), "У злагоді з собою" (2008), численних публікацій у періодиці Світлана Залізняк (1963).

Активізує літературне життя сучасної Полтавщини й підтримує високу планку якості художніх творів заснування вже за новітнього часу низки обласних премій: імені Панаса Мирного (1999), імені Леоніда Бразова (2007), імені І. П. Котляревського (2007). Письменник В. Мирний став лауреатом усіх трьох відзнак (1999, 2008, 2010). Премію імені Панаса Мирного в різні роки здобували: П. Ротач (2000), М. Казидуб, М. Костенко, В. Малик (2001), В. Семеняка, В. Тарасенко (2002), П. Мостовий (2003), Ю. Дмитренко (2004), Любов Пономаренко (2005), Валентина Нездойминога, Тетяна Дениско (2006), Є. Бутенко (2007), І. Нечитайло, Ванда Лис (2008), Наталія Баклай (2009), Марія Бойко, М. Булах (2010); імені Л. Бразова – А. Гальченко, М. Костенко, А. Дяченко, Лариса Хоролець (2007), В. Котляр, Раїса Плотникова (2008), Лідія Віценя, Наталія Коломієць, І. Нечитайло, В. Посуха (2009); імені І. П. Котляревського – В. Тарасенко (2008), Олена Гаран, Ольга Хало (2009), І. Басараб, Інна Дідик (Снарська) (2010) та ін.

Плодоносить полтавська земля і творчою молоддю. "Полтавські джерела" в останнє десятиліття благословили у світ перші літературні набутки Тетяни Бондар, Ірини Борт, Мирослави Войтенко, Олени Гаран, Юлії Дейнеги, Ірини Денисенко, Світлани Загреби, Олени Задорожної, Назара Заторського, Тетяни Землякової, Надії Калениченко, Вікторії Кіченко, Сергія Козлова, Наталії Кузьменко, Вікторії Кулініч, Олександра Лаврентьєва, Миколи Леоновича, Ірини Макаренко, Юлії Манойленко, Владислава Могилата, Євгенії Найчук, Сергія Осоки, Владислави Платонової, Галини Пустовгар, Олександра Пушка, Аліни Савченко, Марини Свалової, Аліни Свічкар, Сергія Супрунця, Наталії Трикаш, Катерини Туз, Наталки Федоренко, Світлани Шкреби та ін. (збірники й альманахи "Болотні вогні" (Полтава, 2002, Київ, 2004), "Поетичні зорі – 2004" (Полтава, 2005), "Собори душ своїх бережіть" (2007), "Острови" (Полтава, 2007, 2008, 2010)). Юлія Манойленко нині авторка трьох збірок поезії: "Наречена вітру" (2002), "Синьооке сонце живокосту" (2004), "На околиці білих пелюсток" (2008); Олена Гаран – двох поетичних книг: "Солом'яний кінь" (2002), "Непрочитані сни" (2002); першу збірку видали С. Осока – "Сьома сніжинка січня" (2002), М. Леонович – "Агон" (2004), Євгенія Найчук – "Життя ожини" (2006), Вікторія Кіченко – "Заповідник душі" (2008), Наталія Трикаш – "Вертикаль" (2009) та ін.

Тісно співпрацює з "Полтавськими джерелами" МЦ "Заспів" ПНПУ імені В. Г. Короленка, який презентував літературний альманах "Поетичні студії – 2008", на сторінках його оприлюднивши понад 30 імен талановитих студентів: це Анна Бровко, Олена Буряк, Діана Васюта, Катерина Гаркот, Катерина Гладка, Ірина Гредасова, Марина Гузікова, Ірина Денисовець, Ірина Домненко, Юрій Іванов, Руслан Каднай, Валентина Кацай, Оксана Книжка, Ірина Костюченко, Яна Кримпоха та ін. Деякі з них, зокрема Олена Буряк, Ірина Гредасова, Катерина Малахута, Маргарита Олійник-Локай, також видали свої перші збірки.

Особливе місце в становленні молодих літературних талантів Полтавщини, як і всієї України, посідають літературні конкурси: крім місцевих ("Голоси Енеєвих нащадків" (2003), "Поетичні зорі" (2004), "Собори душ свої бережіть" (2007) тощо), – всеукраїнські ("Смолоскип" (1993), "Коронація слова" (2000)), міжнародні ("Гранослов" (1991)), конкурси різноманітних електронних форумів, до яких особливо охоча молодь і через які пройшли майже всі сучасні полтавські 25–35-річні автори, ставши дипломантами, переможцями (Олена Гаран, Олена Гуленко, Марина Єщенко, Надія Калениченко, М. Леонович, Євгенія Люба, Марина Назаренко (Кононенко), О. Міщенко, С. Осока, Галина Пустовгар, О. Ганзенко, ін.).

Полтавське коріння і в багатьох новітніх українських письменників, котрі мешкають нині за межами області або й України, як-от поет, прозаїк, публіцист, номінант "Книжки року", переможець "Коронації слова" Тарас Антипович (1978) – книги "Мізерія" (2007), "Тіло і доля" (2008), "Лох" (2009), "Хронос" (2011); прозаїк і публіцист, координатор журі премії Книга року ВВС Світлана Пиркало (1976) – книги "Перший словник українського молодіжного сленгу" (1998), "Зелена Маргарита" (2000), "Без Табу про «Без Табу»", написана спільно з Миколою Вереснем і Тетяною Ворожко (2002), "Не думай про червоне" (2004), "Авторська колонка" – у співавторстві

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

з Андрієм Бондарем, Віталієм Жежерою, Миколою Рябчуком, Вікторією Стах (2007), "Кухня егоїста" (2007) та ін.; поетка, прозаїк, драматург, лауреатка конкурсів "Смолоскип", "Старт", "Коронація слова", "Єврокон-2008" Марина Соколян (1979) – книги "Цурпалки" (2003), "Кодло" (2003), "Балада для Кривої Варги" (2005), "Ковдра сновиди" (2005), "Сторонні в домі" (2006), "Херем" (2007), "Новендіалія" (2008), "Вежі та підземелля" (2008) та ін.; прозаїк, єдиний лауреат Малої Шевченківської премії України (1997), член НСПУ та АУП Олесь Ульяненко (1962–2010) – повісті й романи "Сталінка" (1994, 2000), "Зимова повість" (1994), "Вогненне око" (1997), "Богемна рапсодія" (1999), "Син тіні" (2002), "Знак Саваофа" (2003), "Дофін сатани" (2003), "Хрест на Сатурні" (2004), "Квіти Содому" (2005), "Серафима" (2007), "Жінка його мрії" (2009), "Там, де південь" (2010), низка оповідань, есеїв; ін. Виразно вписалася в сучасний контекст української пригодницько-фантастичної прози лауреатка літературного конкурсу "Золотий Бабай" (1999), дипломантка "Коронації слова" (2004, 2009) кременчужанка Наталія Лапіна (пише в співавторстві із сестрою-черкащанкою Світланою Горбань) – повісті й романи "Апокриф" (1995), "Тисячолітній Кременчук" (2001), "Фатальна помилка магів" (2002), "Ловці чарівного вітру" (2003), "Увертюра" (2004), "Якщо подолаєш прокляття" (2006), оригінальні епічні мініатюри, вірші, статті.

Сучасний літературний процес Полтавщини культивують представники кількох мистецьких поколінь, та основну його тональність наприкінці XX століття задали "*діти війни й повоєння*". Безумовними лідерами стали тоді М. Казидуб (письменник, журналіст, автор 16 книг, а зокрема "Світсвітлиця" (1987), "Дощі серед пустелі" (1992), "Трилисники" (1992), "Любов веде крізь хуртовини" (1993), "10 поем" (1996), повісті "Начальник ПСО" (1996)); Т. Нікітін (письменник, журналіст, автор 4 книг, зокрема "Обеліски пам'яті" (1986), "...І стежки праслов'янська в'язь" (1989), "Крик чибіса" (1994)); Ю. Дмитренко (письменник, журналіст, автор понад 50 книг – циклу з 26 історичних романів "Український вузол" (1999–2003), історичних нарисів, детективів, дитячих творів, поетичних збірок тощо). Обійнявши своєю творчістю всю жанрову палітру лірики, але з виразно домінуючим громадянським мотивом, вони прямували до глибоких філософських поем або ж творів про УПА, аналітично осягали історію та сучасність, віднаходячи нові форми, ритми, змістові пласти й горизонти. До цього покоління відносимо А. Сазанського, Ольгу Хало, Лідію Віценю, О. Кацая, В. Шкурупія, О. Галіцина, Раїсу Плотникову, В. Плювака, Любов Пономаренко, Наталію Харасайло, Віру Казидуб (Кулик), Наталію Баклай, В. Семеняку та ін. Наскрізна в їхніх творах нитка болю і добротворення, симоненківського штибу ліричні герої, тютюнниківські проблеми морального вибору, неперехідна шевченківська традиція "пошуку правди" – це вияв глибокого знання життя народу, його проблем, прагнення докопуватися до істини, словом утверджувати нове мислення і буття нації, зумовлений у багатьох літераторів саме журналістським професійним досвідом. В естетично-стильовому вимірі їхня творчість – це пошук між реалізмом і модернізмом, відкритість до оновлення, але і вкоріненість у традиції (фольклорну, національно-літературну).

Наступне покоління, народжене в 60–70-х рр. минулого століття, умовно назвімо "*дітьми застою*". В художньому творенні воно переважно модерне – особливе за самовираженням, нервове, напружене, радикальне, конфліктне, безкомпромісне. Запліднена геном свободи, ця мистецька паросль не вживається в "тісних рямцях" – тоталітарного суспільства, села чи провінції, міщанської родини, обтяжливих стосунків, навіть релігійних догм; бунтує проти всього, що обмежує її свободу, при цьому почуваючись частиною соціуму, відповідальною за його долю. Ідеї жертовності, виклику, надмірна експресивність, критицизм, а водночас логічна відточеність і вишуканість слова, версифікаційна вправність, багата поетика – на цих шальках терезів формувалася нова гармонія, нова формула краси, нова культура, людина, цивілізація. Роль модерного реформатора в новітній полтавській літературі виконували Наталка Фурса (авторка збірок віршів "Окрик" (1993), "Дар Любові" (1997), "Страсті по Страті" (2001), "Необлітане небо" (2002), "Нічого, крім повторень" (2004)), на межі XX–XXI століть привертаючи до цієї естетики вихованців літоб'єднання "Полтавські джерела", котрим тоді керувала, й таким чином формуючи школу; Світлана Залізняк, яка повернулася на рідну Полтавщину 1996 року й одразу подарувала читачам кілька поетичних збірок, а ще багато спілкується з поетичною молоддю, розвиваючи смак і майстерність юних літераторів; значною мірою й О. Міщенко,

В. Єйсмонт, Олена Гаран, Юлія Манойленко та ін. О. Ульяненко своїми "чорними романами" намагався робити щеплення проти зла, суспільної деморалізації й деградації людини, викликати спротив до брутальної реальності, загрузши у якій, не відчуваєш її пекельного смраду. Значення цього літературного покоління в тому, що, обстоюючи право на індивідуальність, актуалізуючи розум і творчий потенціал людини, говорячи про волю й відповідальність, моральні максими, письменники вказували нації шлях "угору", чимдалі від прірви небуття.

Й нарешті покоління "*дітей перебудови й незалежної України*", найбільш сучасне і самототожне, в якого немає досвіду "вчорашньої історії", залежності від чужих ідеалів, яке саме творить своє життя і своє мистецтво. Воно живе у світі, про який не тільки мріяли, а й поступово вибудовували попередні покоління, а отже, має міцний фундамент, з якого впевнено стартує. Його стилістика – постмодерна, багатогранна в своєму естетичному вимірі, толерантно-стримана, іронічна; ідейно-змістові горизонти далекі від ідеології, об'єктивізму, детермінізму: це – світ вічних цінностей, фантазії, слова, суб'єкта. Воно вельми інтелектуальне, самовимогливе, але подеколи інертне, малопродуктивне, комунікативно "загерметизоване". Та цього не слід боятися – просто змінюється уявлення про митця і творчість: це не месія нації, борець-поводир, а геній, її ментальна квінтесенція, духовна концентрація, її дзеркало. Тож, вирізняючи з молодшого покоління полтавських авторів Тетяну Александрову, Юлію Дейнегу, Світлану Загребу, Олену Задорожну, В. Могилата, Євгенію Найчук, С. Осоку, Галину Пустовгар, Олександра Пушка, Наталію Трикаш та ін., нагадаємо слова класика літератури рідного краю М. Костенка: "Молодій генерації вже ніщо не заважає творити справжню літературу – крім духовного наповнення власної особистості" [5, с. 59]. По-справжньому талановита людина не може не жити насиченим духовним життям, і молоді письменники мусять про це пам'ятати.

У цілому можемо стверджувати, що літературний процес Полтавщини поступово, але наполегливо звільняється від архаїчного "заповідально-селянського", як визначають дослідники [8, с. 192], дискурсу, іде в ногу з часом і нині осягає його постмодерністичні виміри. Дедалі активніше він послуговується новітнім українським літературним мовленням, водночас виявляючи неабиякий інтерес до світової літератури, охоту до перекладацтва. У ньому відроджуються літературні контакти (творчі зустрічі, спільні виступи і видання) міжрегіонального й міжнародного характеру, як-от Київ–Полтава–Харків, Львів–Київ–Полтава, Україна–Росія, Україна–Німеччина тощо, відкриваються мистецькі кав'ярні, починають конкурувати видавництва, часописи, з'являються якісні тексти й освічені читачі.

Література

1. Альманах Полтавського державного педагогічного університету "Рідний край": Систематичний покажчик змісту. 1999–2009 / Укладання і передмова Галини Білик. – Видання 2-е, доповнене. – Полтава: ПП Шевченко Р. В., 2009. – 120 с.

2. Дяченко А. М. Перший ювілей ПСЛ // Дяченко А. М. Хвалю й сварю, кого люблю: Вибрані критичні статті, рецензії, спогади, біографічні нариси і замальовки про полтавських письменників другої половини ХХ століття: У 2 т. – Т. 1. / А. М. Дяченко. – Полтава: Астрея, 2005. – С. 27–30.

3. Дяченко А. М. Полтавська спілка літераторів і літературний процес 90-х років // Літератори Полтавщини: Довідник. – Вип. 3 [упорядник і автор вст. ст. Анатолій Дяченко]. – Полтава: Полтавський літератор, 1996. – С. 3–8.

4. Калинове гроно. Антологія поезії полтавських літераторів ХХ століття. – Т. 1. [за ред. М. В. Костенка, Ю. М. Дмитренка, А. М. Дяченка та ін.]. – Полтава: Полтавський літератор, 1998. – 488 с.; Калинове гроно. Антологія прози і драматургії полтавських літераторів ХХ століття. – Т. 2. – У 2-х кн. [за ред. М. В. Костенка, Ю. М. Дмитренка, А. М. Дяченка та ін.]. – Полтава: Полтавський літератор, 2006. – 496 с.; 496 с.

5. Костенко М. ...І вимолимо в Бога рідне слово. Полтавці в українському літературному контексті ХХ століття. Стаття перша / М. В. Костенко // Калинове гроно. Антологія поезії полтавських літераторів ХХ століття. – Т. 1. [за ред. М. В. Костенка, Ю. М. Дмитренка, А. М. Дяченка та ін.]. – Полтава: Полтавський літератор, 1998. – С. 3–56.

6. Костенко М. В. ...І вимолимо в Бога рідне слово: Полтавці в українському літературному контексті ХХ століття / М. В. Костенко. – Полтава: Полтавський літератор, 1999. – 175 с.; Костенко М. В. Полтавська плеяда / М. В. Костенко. – Глобине: "Поліграфсервіс", 2000. – 152 с.; Костенко М. В. "Синє яблуко" рідної літератури. Орнаментальне бароко у прозі Любові Пономаренко / М. В. Костенко. – Полтава: Полтавський літератор, 2004. – 104 с.; Костенко М. В. Над темним хлібом душі. Пошук. Критика. Есе / М. В. Костенко. – Полтава: Полтавський літератор. – 2009. – 496 с.; Костенко М. В. Що на роду написано. – Полтава: Полтавський літератор. – 2009. – 596 с.

7. Літератори Полтавщини: Довідник. – Вип. 1 [упорядник і автор вст. ст. Анатолій Дяченко].

– Полтава: ІВА "Астрея", 1991. – 64 с.; Літератори Полтавщини: Довідник. – Вип. 2 [упорядник і автор вст. ст. Анатолій Дяченко]. – Полтава: ІВА "Астрея", 1992. – 32 с.; Літератори Полтавщини: Довідник. – Вип. 3 [упорядник і автор вст. ст. Анатолій Дяченко]. – Полтава: "Полтавський літератор", 1996. – 48 с.; Буряк І. Д. Детективний жанр на Полтавщині: критичний огляд видань та публікацій пригодницького жанру полтавських літераторів / І. Д. Буряк, А. М. Дяченко. – Кобеляки: Кобеляки, 1997. – 144 с.; Дяченко А. М. Невідомий Юрій Дмитренко… Він же – Максим Думич: Бібліографічний нарис / А. М. Дяченко. – Полтава: Полтава, 2001. – 48 с.; Дяченко А. М. Якщо ти людина…: До літературних портретів полтавських поетів і прозаїків другої половини ХХ століття. – Полтава: Астрея, 2000. – 58 с.; Дяченко А. М. Хвалю й сварю, кого люблю: Вибрані критичні статті, рецензії, спогади, біографічні нариси і замальовки про полтавських письменників другої половини ХХ століття: У 2 т. / А. М. Дяченко. – Полтава: Астрея, 2005–2006. – 176 с.; 234 с.

8. Мелешко В. А. Літературна Полтавщина: від давнини і до сьогодні / В. А. Мелешко // Обласні організації Національної спілки письменників України. – К.: Український письменник, 2006. – С. 183–196.

9. Письменники Полтавщини: Довідник; [відп. ред. А. М. Дяченко]. – Полтава, 1990. – 32 с.

10. Ротач П. П. Колоски з літературної ниви: Короткий літературний календар Полтавщини / П. П. Ротач. – Полтава: Полтавський літератор, 1999. – 558 с.; Ротач П. П. Рядки за рядками, літа за літами…: Про те, що було дороге й незабутнє: Літературне краєзнавство, бібліографія, історія книги, літературознавство, поезія, спогади, автографи, фольклор, родинний архів / П. П. Ротач. – Полтава: Верстка, 2005.

11. Статут Полтавської спілки літераторів // Літератори Полтавщини: Довідник. – Вип. 1 [упорядник і автор вст. ст. Анатолій Дяченко]. – Полтава: ІВА "Астрея", 1991. – 64 с.

Halyna Bilyk

THE CONTEMPORARY LITERARY PROCESS IN POLTAVA REGION

The article presents the subjects of the literary process of Poltava region during last decades, defines the generations of writers and the main trends of artistic development.

Keywords: *literature of Poltava region, modern literary process, regional literaru studies.*

Галина Билык

СОВРЕМЕННЫЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ПРОЦЕСС ПОЛТАВЩИНЫ

Статья представляет субъекты литературного процесса Полтавщины последних десятилетий, определяет писательские поколения и основные тенденции художественного развития.

Ключевые слова: *литературная Полтавщина, современный литературный процесс, литературное краеведение.*

Надійшла до редакції 30.09.2011 р.

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

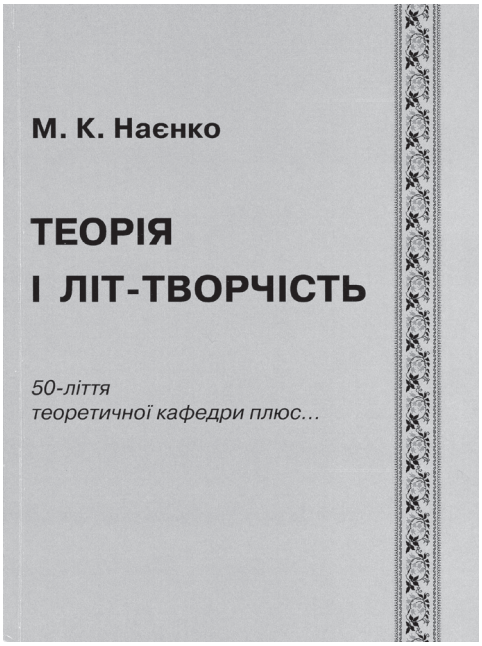

Наєнко М. К. Теорія і літ-творчість: 50-ліття теоретичної кафедри плюс…: [Наук.-попул. нарис] / М. К. Наєнко. – К.: Логос, 2011. – 160 с., іл.

Книга пропонує погляд літератора й журналіста на діяльність кафедри теорії літератури Київського національного університету імені Тараса Шевченка за 50-річний період її існування. Автор спирається на багатий фактичний матеріал, який доповнює власними міркуваннями про теорію літератури й особливості її розвитку в різний час, коментує причини появи в назві кафедри уточнень-"плюс": – і літератур народів СРСР, – і наукової критики, – і компаративістики, – і літературної творчості. Водночас знаний учений розмислює про філологічну освіту загалом, акцентує окремі штрихи з історії становлення і проблемного функціонування філології в університеті.

Для науковців, молодих учених, студентів.

Юрій Барабаш

"СВОГО ЯЗИКА НЕ ЗНАЄ...", АБО ЧОМУ ГОГОЛЬ ПИСАВ РОСІЙСЬКОЮ?

На чергових Гоголівських читаннях, що торік уже вдесяте пройшли в московському "Домі Гоголя", перед початком першого пленарного засідання, тобто ще *до* мого виступу з доповіддю*, в кулуарах мене запопала збентежена московська колежанка-гоголезнавець, щоб висловити свій подив, ба спантеличення (вгадувалося – обурення) означеною в програмі темою. Мовляв, наскільки науково коректним є сформульоване запитання? Хіба йдеться не про класика *російської* літератури? Скажете: етнічний чинник? – не давала мені вимовити ані слова роздратована пані. Скажете: "ґрунт"? Українське коріння? Предки? Нехай так. Але ж ми не замислюємося над тим, чому, скажімо, Пушкін писав російською, а не мовою якого-небудь з народів Ефіопії (приміром, амхарською), або, за новою версією, Еритреї (приміром, мовою тиґринья)? Та от і Лермонтов, як відомо, не послуговувався шотландською (гельською), а Пастернак і Бродський – івритом...

Нарешті "прорвавшись" крізь загорожу гнівного монологу, я порадив співбесідниці почекати виголошення доповіді й уже тоді, якщо її сумніви не розвіються, продовжити розмову, причім бажано в діалогічній формі. Втім, не втримавшись, усе ж одразу напівжартома вдався до рекламного слоґану: *відчуйте різницю*. Справді-бо, зросійщений "арап Петра Великого" навряд чи пам'ятав мову своєї втраченої в далекому дитинстві материзни, а вже щоб передати її правнукові – то це попросту нонсенс... Шотландське коріння Лермонтова, погодьтеся, має напівлеґендарний характер, а Пастернака та Бродського відділяло від їхньої прамови-івриту бозна-скільки ґенерацій...

Зовсім інакше в Гоголя. Козацька Україна, етнічне коріння, предки, побут, мова, пісні – все це було не мітом, не далекою історією, жило не тільки в родовій леґенді та генетичній пам'яті, а було тут і тепер, поруч, на відстані однієї-двох родинних ґенерацій, дослівно – в повсякденні. Дід, Опанас Дем'янович, дарма що пробивався в російські дворяни, замолоду закінчив Києво-Могилянську академію, був полковим писарем, батько, Василь Опанасович, писав комедії живою народною українською мовою; остання побутувала, щоправда, в обмеженому статусі, в домі Гоголей-Яновських**. Доброчинець родини, "козак-вельможа" Дмитро Трощинський, також колишній полковий писар, потім сенатор і царський міністр, у себе вдома, в Кибинцях, де часто бував Нікоша, любив слухати пісню про "чайку-небогу", створену, як вважається, Іваном Мазепою (з котрим, до речі, був у віддаленому спорідненні), вмиваючися при цьому пекучими слізьми...

У такій етнокультурній та мовній просторoні, в такому "місцерозвитку"***, або, за нині вживаною термінологією, в такій "мережі культурно-інтелектуальних комунікацій" минуло дитинство майбутнього письменника. Їй же право, це далеко не Ефіопія і поготів не земля Ханаанська...

Тимчасом Пантелеймон Куліш, перший біограф Гоголя, назвав "однією із щасливих

* Її покладено в основу пропонованої статті.

** Українською розмовляли сестра матері Гоголя, Катерина Іванівна Ходаревська, яка постійно жила в домі, найімовірніше – бабуся Тетяна Семенівна (в дівоцтві Лизогубівна), звісно, "люди", що оточували Нікошу, – няня Гапа, "дядько" Симон; україномовними були й деякі сусіди, з якими спілкувалися Гоголі-Яновські, наприклад, родина Миколи Васильовича Капніста, старшого брата знаного письменника, автора "Ябеди".

*** Термін, уведений видатним географом, геополітиком і філософом Петром Савицьким (див. [24, с. 30–31]). Українець шляхетського роду з Чернігівщини, Савицький, замолоду сповідуючи ідеї націонал-лібералізму, опісля став одним із лідерів й ідеологів російського еміґраційного євразійства.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

випадковостей" той факт, що для автора "Вечорів на хуторі біля Диканьки" мовою творчості стала російська, а не українська. Куліш уважав, що в молодого Гоголя отриманий од батька "перший поштовх до зображення малоросійського життя" не був кріплений таким знанням української мови, яке забезпечувало б йому повну творчу свободу. "...Він не міг володіти малоросійською мовою з такою мірою досконалості, щоб не зупинятися на кожному кроці... через брак форм і барв" [13, с. 485].

До Куліша на ту ж тему, тільки значно гостріше, висловився Шевченко. Він був захопленим шанувальником Гоголя, без пересади благоговів перед автором "Ревізора" і "Мертвих душ", менше з тим, саме йому належать наведені в заголовку статті слова, що Гоголь пише "не по-своєму, а по-московському", бо "свого язика не знає" [30, с. 208]. Це сказано в передмові до нездійсненого видання "Кобзаря" 1847 року у відповідь "москалям", котрі, заперечуючи, подібно як Бєлінський, українську мову, "здаються на Гоголя". Шевченко був переконаний, що національна література не може існувати поза національною мовою, і в цьому я, дозволю собі завважити, цілком і повністю з ним згоден. А от з тим, буцімто Гоголь "свого язика не знає", за всієї глибокої поваги до Шевченка, погодитися не можу, думаю, це твердження занадто категоричне й не відбиває всієї складності проблеми.

Українську мову Гоголь, звичайно ж, знав, у тому, якщо завгодно, переконують лексичні, синтаксичні, інтонаційні особливості його російськомовних творів і листів. Про те ж саме свідчать і деякі сучасники. М. Максимович, приміром, полемізуючи з Кулішем, на відміну від якого (і від Шевченка) знав Гоголя особисто, запевняв, що "він свою рідну малоруську говірку (рос.: "наречие". – *Ю. Б.*) знав ґрунтовно й володів ним досконало" і що "якби Гоголь наважився писати рідною говіркою свої малоросійські повісті, тоді – щó були би перед ними і "Приказки" Гребінки, і "Чорна рада" Куліша, і навіть повісті Основ'яненка..." [16, с. 529].

Виринає, однак, закономірне запитання: чому ж усе-таки не "наважився"? Максимович відповідає на нього ухилисто: "Тому лишень, що не хотів", "пішов загальноприйнятим шляхом"... Але чому "не хотів"? Що то за такий "загальноприйнятий шлях", і чому Гоголь пішов ним, а не своїм власним, етнічно природним, близьким?

Майбутній письменник формувався в добу і в умовах, коли в житті, побуті, звичаях і звичках, а головно – у свідомості й поводженні національної шляхти природне *українство* дедалі помітніше фатальним чином відступало перед підколоніальним *малоросійством*. Це давалося взнаки і в мовній сфері, тут дедалі аґресивніше вкорінювалася двомовність, або, точніше, макаронізм. У "змосковлених", за виразом Івана Франка, дворянських (а вчора ще козацько-старшинських) родинах, до яких належали Гоголі-Яновські, ще зберігалася – як мова хатнього повсякдення, як засіб спілкування з дворовим людом – українська мова, щоправда, частіше "малоросійський" суржик, який утратив природну чистоту, був перенасичений чужорідними, властиво російськими, домішками. Але в *поза*хатньому спілкуванні, не кажучи вже про офіційні обставини, урочисті випадки, ділове (та зчаста й приватне) листування і т. ін., українській мові місця не було, силу неписаного, але панівного закону набирала практика, коли за необхідне, єдино пристойне вважалося вживання мови російської, дарма що незрідка вельми й вельми далекої від досконалості...

До речі, щодо останнього, то молодий Гоголь не становив виїмку в тодішньому "малоросійському" середовищі. М. Максимович визнає, що в Гоголя, коли той починав свою літературну діяльність, знання (втім, звернімо увагу, що Максимович навіть уникає слова "знання", а каже всього лише про "знайомство") – так от, знайомство молодого Гоголя з російською мовою аж ніяк не було досконалим, однак, тут-таки застерігається Максимович, він "років через п'ять став найбільшої ваги російським письменником і великим майстром російської мови ..." [16, с. 529].

Не всі Гоголеві сучасники поділяли цю Максимовичеву думку. Відомо, що письменникові довелося вислухати від деяких російських критиків (Ніколая Полєвого, О. Сєнковського, Т. Булґаріна) чимало гострих закидів стосовно засміченості його російської мови "барбаризмами", "провінціалізмами" і т. ін. Та й сам Гоголь, словами Андрєя Бєлого, "почувався часом іноземцем" у мові, яка стала звичною, але не стала рідною [4, с. 230], надто на самому початку своєї літературної діяльності, та потім протягом усього життя намагався якнайглибше вивчити її і засвоїти.

Отже, як бачимо, мовна *двоїстість* була первісно закладена в генетиці Гоголя, в його долі та творчій біографії; він *достатньо* знав як українську, так і російську, однак говорити про "досконале" (у нормативному сенсі цього слова) його володіння *обома* мовами навряд чи є підстави.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Сила і магія мови гоголівських творів в іншому – в подиву гідній гнучкості, адаптивності механізму *інтра*мовного "переналагодження", відбору стилістичних засобів з метою оптимального розв'язання того або того художнього завдання.

Гельсінґфорський професор Йосиф Мандельштам, автор праці про гоголівський стиль (1902), котра не втратила цінності до сьогодні, писав: "У Гоголя помітно, як послуговування то малоросійською, то російською мовою дає думці те або інше спрямування, і навпаки, в передчутті напрямку, в якому піде його думка наступної миті, Гоголь вдається до тієї чи іншої мови, залежно від того, в яку вкладається думка поетичніше, легше, яскравіше" [18, с. 215]. У "Вечорах на хуторі біля Диканьки", в "Тарасі Бульбі" думка Гоголева, зауважує Мандельштам, рухається "колією рідної мови", "мови душі", він зчаста на велику силу підшукує російські слова, щоб віддати "склад думки малороса". А скажімо, у "Вибраних місцях із листування з друзями" впадає в око розрив "поміж мовою поета-мистця та стилем містика-філософа"[18, с. 215].

Що спостереження та висновки Й. Мандельштама зберігають наукову цінність й актуальність, потверджується тим, що з ними виразно кореспондують дослідження пізніших, ба й сучасних авторів, зокрема, до речі, й російських. Харківський філолог І. Оржицький у своїй цікавій, подекуди, без пересади, піонерській (хоч і не позбавленій, дискусійних, як на мене, тверджень) доповіді "Українські тлумачення Гоголя: «Дозволено цензурою»" посилається на "сумлінно дібрані приклади "невиправданих" ситуативно лексичних та морфо-синтаксичних українізмів у творах Гоголя" у працях В. Чапленка, Д. Мірошника, К. Лоґінової, І. Сєрєбряної (осібно звертаючи увагу на формулу останньої – "украинско-русский стиль его (Гоголя. – *Ю. Б.*) литературной системы"). До цього ряду І. Оржицький доточує і свої приклади "невитравної української суті російської мови Гоголя", причім, зауважує дослідник, "українські слова й форми товклися в тій геніальній і нещасній голові, навіть коли створювала вона речі, взагалі зі слов'янським ареалом не пов'язані". Приміром, у "Римі" – *дерев* і *дерева*, *ввечеру* (що ближче до *ввечері*, ніж до *вечером*), *оглянутый* і *оглянул*, *громотня*, *несколько раз на неделю* (по-російському тут мав би бути місцевий відмінок – *на неделе*, а так – граматична калька з *на тиждень*) та ін.*

За всієї переконливості й засадничій важливості наведених фактів і міркувань, не залишмо поза увагою інший бік справи.

Гоголь був надто чутливий до мови, мав надто тонку художницьку інтуїцію, щоб повірити, як за нього це зробив Максимович, у "досконалість" своєї української. Олена Пчілка, коментуючи висловлювання Максимовича в передмові до свого перекладу українською "Записок сумасшедшего" ("Записки причинного"), слушно завважила, що Гоголь не міг не розуміти різниці поміж побутовим "балаканням" і "писанням", тобто українською мовою *літературною*. А для останньої на той час, за виразом перекладачки, ще не були "вироблені рамці" [22, с. 3]. Тож Гоголь уповні здавав собі справу в тому, що як недосконалість його власної української, так і "невиробленість" тодішньої української літературної мови в цілому постали би бар'єром на його письменницькому шляху, перешкоджали б рішенню тих універсальних завдань, котрі він од самого початку ставив перед собою, що вони обмежили б сферу впливу його слова, яке тоді не почує і не поцінує вся Росія, поготів – усе людство. А на менше Гоголь не був згоден, він міряв своє літературне майбутнє саме такими, найвищими критеріями, вселюдським засягом.

При цьому для Гоголя аж ніяк не було секретом принизливе, упосліджене становище української мови, української культури в імперії. Ішов фронтальний наступ самодержавної влади на українську школу, українську книгу, українську мову. Заперечувався сам факт існування такої мови, і то – що є осібно ганебним – не тільки на офіційному, владному рівні, не тільки провінційними хамами на зразок турґенєвського Піґасова з його "грає, грає, воропає", але й тими людьми, котрі мали репутацію проґресистів і від кого, здавалось би, жодною мірою не можна було чекати подібного. Наприклад, П. Пестель передбачав у своїй "Русской Правде" в разі перемоги декабристів здійснити злиття всіх народів, які жили на теренах Росії, в один "*русский*" народ, зокрема повну й незаперечну русифікацію України. В. Бєлінський з притаманною йому несамовитістю доводив, що "малоросійська" мова збереглася лише в пам'ятках народної поезії, що "тепер уже немає малоросійської мови, а є обласна малоросійська

* Оржицький І. Українські тлумачення Гоголя: "Дозволено цензурою" / Доповідь, виголошена на засіданні Харківського історико-філологічного товариства (з дозволу автора, витяги з доповіді подаються за рукописом). – С. 7–8.

говірка, як є білоруська, сибірська та інші подібні до них обласні говірки"*. Як висновок – безапеляційно неґативна відповідь "революційного демократа" на ним самим поставлене запитання: "чи треба й чи можна писати по-малоросійськи" і взагалі "чи може існувати малоросійськая література". "...Жаль бачити, – криводушно зітхає критик, – коли й маленьке обдарування даремно витрачає свої сили, пишучи по-малоросійськи – для малоросійських селян" [5, с. 417, 418]. Цими "маленькими обдаруваннями" були для Бєлінського автори альманаху "Ластівка", що він його рецензував, – І. Котляревський, Т. Шевченко, Є. Гребінка, Г. Квітка-Основ'яненко, П. Куліш... Іншим разом, відгукуючись на публікацію Квітчиного оповідання "Салдацький патрет" у російському перекладі, Бєлінський з подиву гідною для інтеліґентної людини нетактовністю заявляв: "Отак-от (тобто в перекладі. – *Ю. Б.*) краще: а то ми, москалі, трохи гордовиті, а ще більше того ліниві, щоб примушувати себе до розуміння красот малоросійської говірки..." [5, с. 274–276]. Слушно характеризує цей сплеск імперської пихи М. Назаренко (яка приємна несподіванка – на сторінках московського журналу "Новый мир"!): "Люта ненависть російського гегельянця (піднесеного, як ми знаємо, згодом совєтською критикою до рангу "революціонера-демократа". – *Ю. Б.)* до української літератури та по-неуцькому погордливе презирство до української мови..." [19].

Знаний український учений-правознавець та громадсько-політичний діяч С. Шелухін слушно відзначав, що у своєму "погордливому презирстві й ворожості до малоруської" мови Бєлінський аніскільки "не відставав од Ґреча, Кукольніка, Булґаріна, Сєнковського та ін. ганьбителів великого письменника (йдеться про Гоголя. – *Ю. Б.*) за його українські елементи, поділяючи поширену думку, що українська мова «надається тільки на жарти»" [32, с. 73]. Гоголь, до речі, на початку своєї діяльності жодною мірою не уникав "жартів", народних анекдотів і байок, "малоросійської" екзотики: це була головним чином данина тодішній петербурзькій моді на все "малоросійське", але думав він про інші, вищі цілі, досягти яких без російської мови не вважав за можливе. "...Не такий іще тоді був час (знову пошлюся на Олену Пчілку. – *Ю. Б.*), щоб письменник, не побоючися здобути славу дивака, знехтував мову, широко вживану в літературі, й почав писати мовою, близькою значно меншому шару суспільства" [22, с. 1–2].

Треба було бути Тарасом Шевченком, щоб не побоятися прославитися "диваком", відмовившись проміняти рідну "говірку" на зваби "загальнозрозумілого" книжкового ринку: "*теплий кожух, тілько шкода – / Не на мене шитий*", – відповів він своїм петербурзьким літературним спокусникам у вступі до поеми "Гайдамаки"...

Гоголь таким "диваком" не був, він обрав "широковживану" й "загальнозрозумілу". Тобто, словами Є. Маланюка, перевернувся з Гоголя в Ґоґоля... (див. [17]).

Звичайно, не будемо зводити все до чисто прагматичних міркувань. Це була біографія, це була доля, Судьба. Давалися взнаки – в складній сукупності та в різних поєднаннях – такі вельми й вельми значущі чинники, як уже згадуване родинне "малоросійство" та його наслідок – двомовність, що відбивала духовну й національну двоїстість; давалися взнаки ранній розрив з україномовним середовищем, освіта, отримана в російській гімназії (а інших навчальних закладів в імперії не було), багаторічне перебування то в одній, то в другій столиці імперії, в російськомовному оточенні... З плином часу, з дедалі більшим і фатальнішим віддаленням (не лише географічним, а головно духовним) од материзни й наростанням проімперських настроїв усі ці чинники вилилися в усвідомлену апостазію Гоголя щодо рідної мови і навспак – у ґлорифікацію мови російської. Національне заламання світогляду відбилося – і не могло не відбитися – у мовній сфері: фатальна логіка була в тому, що саме у зв'язку з підготовкою другої редакції "Тараса Бульби", де Бульба, з авторової волі, перед смертю виголошує пеан на честь "русского царя", Гоголь у листі з Ґастейна до М. Прокоповича (27/15 липня 1842 р.), котрий опікувався виданням його творів, звертає осібну увагу ("Да вот что самое главное...") на необхідність замінити слово "чую", що його вигукує Тарас під час Остапової кари, на російське "слышу". Характерною під цим оглядом є і пізніша багатозначна Гоголева репліка на адресу Шевченка у відомій розмові 1851 року з О. Бодянським і Г. Данилевським: "Та й мова...". Репліка, тут-таки розгорнута – в дусі пізнього Гоголя – в повчання, в категоричний імператив стосовно російської мови як "владичної", універсальної, причім не тільки в межах Російської імперії, а в загальнослов'янському масштабі:

* Нині цю лінію продовжує у своїх писаннях і висловлюваннях бозна-ким проголошений "мудрґелем з мудрагелів" одеський виходько Анатолій Вассерман – див.: http://www.vz.ru/news/2009/3/16/265622.html. Утім, якби ж він один...

"Нам... *треба* писати по-російськи... прагнути до підтримки й зміцнення *однієї* (курсив мій. – *Ю. Б.*) владичної мови для всіх, рідних нам, племен" (цит. за [10, с. 479]).

Тут доречним буде згадати, що, властиво, до російської мови – за різних обставин і причин – звертався не тільки Гоголь, а й деякі *чітко виражені українські* письменники – Г. Квітка-Основ'яненко, Є. Гребінка, Т. Шевченко, П. Куліш, О. Стороженко, вчені та публіцисти М. Максимович, О. Бодянський, М. Драгоманов, М. Грушевський та ін. Проте в них, на відміну від Гоголя, російськомовні твори складають лише частину літературного спадку, щоправда, часом доста значну за обсягом; так, Шевченко, за його визнанням, на засланні написав близько двадцяти російських повістей (із них нам відомі дев'ять). Утім, справа навіть не в обсязі. Російськомовні повісті Шевченка, його Щоденник, подібно як, скажімо, й російськомовні твори Квітчині або Кулішеві, становлять, поза сумнівом чималий інтерес зокрема задля повнішого уявлення про авторову творчу біографію (і назагал біографію). Однак з правила не ці твори визначають *головне* в спадщині письменника, її сутність, місце в літературному процесі; вони є все ж таки лише зиґзаґом у його особистій та творчій долі, островом в україномовному морі. Ось чому твердження, яке часом доводиться зустрічати в літературі, що, мовляв, *багато хто* з українських письменників, поміж ними і Шевченко, були двомовними (див. [26, с. 66]), – таке твердження не має під собою підстав, воно попросту некоректне.

Осібний випадок – Марко Вовчок (Марія Олександрівна Вілінська). Росіянка за походженням, вона, глибоко засвоївши й полюбивши українську мову, історію, фольклор, вивчивши життя і побут закріпаченого селянства, посіла видатне місце в історії української літератури своїми українськими народними оповіданнями, які високо поцінували свого часу Т. Шевченко, П. Куліш, а також І. Турґенев, котрий переклав їх російською мовою. Ця частина спадку Марка Вовчка, за обсягом незіставно мала порівняно з написаними нею по-російськи романами та повістями, так само незіставно значущіша за своїм змістом та художньою вартістю.

У Гоголя все було не так. Він одразу почав писати "владичною" (як сам пізніше її означив) мовою, і все, що створив, створив російською, хіба за виїмком "жартів" гімназіального часу та ще короткої записки, адресованої Богданові Залеському. Хоч і який очевидний у мові гоголівських творів український компонент, хоч і якими важливими є його естетична та сенсотвірна функції в загальному мовному контексті, функції, зізнаймося, не вповні ще нами "розчакловані", – це, поза сумнівом, мова *російська*. Але – *яка* російська! Своєрідна, неповторна, зчаста "неправильна" – *гоголівська* російська, гоголівський *ідіолект* (П. Михед) російської мови. Його осібність, його родова ознака – мовна *дихотомія* як феномен співіснування і взаємодії двох стихій. Відпочаткова мовна *двоїстість* трансформувалася в специфічний *контрапункт*, що виник як наслідок збагачення українським компонентом російського мовного субстрату. Саме цей дихотомічний контрапункт величезною мірою визначив осібне, без пересади – унікальне місце Гоголя в російській літературі, ба більше – його роль у розвиткові російської літературної мови.

Ця роль, як видається, ще по-справжньому не осягнена наукою, по-справжньому не визнана. Російське мовознавство в особі навіть таких видатних учених, як Є. Будде і В. Виноградов, досліджуючи зв'язок Гоголевої мови із сучасною йому загальноросійською мовою, зосібна з пушкінським етапом її історії, все ж не зуміло розкрити суті й особливостей гоголівської мови як явища, котре знаменує собою *нову мовну якість*, явища, яке стоїть осібно в загальному процесі розвитку російської літературної мови й саме тому має на нього інспіруючий, збагачувальний вплив. Ба більше, хоч і як це дивно, вказані суть й особливості іноді взагалі заперечуються. В. Виноградов свого часу висловився щодо цього більш ніж однозначно: "...Гоголь не створив і не міг створити нової мови" [7, с. 5]. Якщо виходити з вузько (тільки дуже й дуже вузько!) потрактованих лінґвістичних критеріїв, маючи на увазі лишень номенклатуру граматичних, морфологічних та інших норм, то почасти в словах академіка можна виявити певний сенс. Але чи личить така вузькість науці? В аспекті *літературно-художньому*, без урахування якого, погодьмося, гоголезнавству як науці ніяк не обійтися, – в такому аспекті мова Гоголя це мова саме нова, унікальна, "своя", словами Андрєя Бєлого. "...Із строкатого місива Гоголь виварює *свою мову*", котрій якраз і судилося "стати на три чверті російським літературним мовленням; і – навіть змінити ту саму мову, в якій Гоголь (згадаймо вже наведений вище вираз Андрєя Бєлого. – *Ю. Б.*) почував часом іноземцем себе" [4, с. 230]. У притаманній авторові цієї характеристики манері тут означено *парадокс мови Гоголя*.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Як усякий парадокс він викликає, наразі в гоголезнавстві, різнотлумачення та полеміку. Для одних (у тому числі, вочевидь, для моєї затурбованої колежанки) Гоголь "*русский* писатель", бо (?) "чисто *русский* человек" – і доста. Для других – типовий, стовідсотковий українець і, отже (?), *український* письменник. І знову – годі.

Що ж маємо?

У першому випадку – приклад повного іґнорування етнічного чинника (мовного, ментального, психогенетичного), небажання або невміння проаналізувати оте "строкате місиво", яке насправді становить собою дихотомічну ієрархічну мовну систему, де домінантна російська основа перебуває в складній взаємодії з українськими мовними та ментальними конотаціями, що відбивають психоетнічні, незрідка приховані в несвідомості, особливості письменницького бачення і світовідчуття, його генетичної мовної пам'яті.

Наведу під цим оглядом два приклади.

Початок "Мертвих душ", сцена в'їзду ресорної брички Чичикова у ворота гостиниці губернського міста. Біля дверей шинку навпроти гостиниці стоять "два русские мужика", які глибокодумно обмірковують питання про "вон какое колесо!" чичиковської брички: мовляв, "доедет то колесо, если б случилось", до Москви чи до Казані... Звернімо увагу: оповідачеві одразу, хоч і мимобіжно, впадає в око, що то були саме *російські* мужики. Хіба не очевидно, що цю деталь міг несвідомо відзначити тільки *іно*національний погляд, бо які ж інші мужики повинні були стояти "у дверей кабака" в російському місті, як не російські? Це погляд людини, котра або несподівано опинилася в чужинецькому, наразі *російському,* місті, погляд, який фіксує незвичні для нього ознаки довкілля, або, навпаки, погляд людини, вкрай здивованої тим, що в добре знайомому йому *не*російському (українському?) місті казна-звідки взялися сторонні, типово російські, мужики...

Ще приклад, цього разу з галузі генетичної *мовної* пам'яті. Ноздрьов, останніми словами лаючи Чичикова, який категорично відмовляється "метнуть банчик", називає його "печником гадким". З якого такого дива – "печник"? Який стосунок може мати Чичиков до цієї шанованої робочої професії, і чому це слово раптом обертається лайкою? Український історик П. Феденко згадує, що ці питання виникли в одній із його розмов на еміґрації з Д. Чижевським про Гоголя; мова зайшла, зокрема, про "печника" в "Мертвих душах", і обидва співрозмовники погодилися, що тут ідеться про українське слове "пічкур" [27, с. 525]*. Слово це має кілька значень (дрібна рибчина "бичок", майстер по печах, грубник, опалювач), але найчастіше, в побуті, воно вживається в неґативному сенсі – ледар, лобур, нероба, лежень, той, що любить грітися на печі... Саме в останньому значенні пам'ятне з дитинства слово "пічкур" спливло в Гоголя з глибини несвідомості, й він механічно переклав його російською як "печник"**.

Щодо другого випадку – спроби "перепрописки" Гоголя з російської літератури до української, – то тут маємо приклад нерозуміння або відвертого заперечення того, що

* Щодо конкретного епізоду з "печником", то свого часу Г. Косинка точно переклав це слово як "пічкур", виправивши помилку Гоголя. Однак якщо глянути ширше, то йдеться, властиво, взагалі про переклад творів Гоголя українською як гоголета мовознавчу проблему. Відомо, що навіть найдосконаліший переклад завжди так чи інакше веде до втрат, але в гоголівському випадку процес обтяжується вдвоє – втратою унікальності російсько-української мовної дихотомії ("строкатого місива"), стандартизацією неповторно "*гоголівського*" ідіолекту, суттю – хоч і як це дивно на перший погляд – "розчиненням" української мовної складової. Гоголь постає як пересічний іноземний белетрист, перекладений на нормативно-"правильну" українську ("печник – пічкур"). Тобто перестає бути *Гоголем*... Практична ж користь од цієї операції сумнівна. Якщо в минулі часи переклад принаймні давав змогу ознайомлення з творчістю Гоголя тих, тоді доста широких, читацьких кіл, котрі не були готові до сприйняття його в ориґіналі (чим керувалися, приміром, І. Франко, перекладач "Мертвих душ", або та ж Олена Пчілка, пізніше М. Рильський, М. Зеров, Г. Косинка, Остап Вишня, І. Сенченко), то в сьогоднішній Україні ця мотивація, погодьмося, не є актуальною.

** Останній епізод виводить нас на ще одне широке питання – про українські (автобіографічні) ремінісценції в "Мертвих душах", творі, який вважається чи не найбільш "російським" у Гоголя. Сам письменник в "Авторській сповіді" пише, що сюжет "Мертвих душ" був підказаний йому Пушкіним, який нібито сам збирався був написати на цей сюжет "что-то вроде поемы", але "подарував" його Гоголеві. Це твердження письменника давно набуло в гоголезнавстві статус канону, хоч у ньому, як у цілому в Гоголевому "пушкінському тексті", вочевидь оприявнюється схильність письменника до творення леґенди про свої з Пушкіним *осібні*, знакові стосунки, ледь прихований натяк на літературне наступництво (див. [3]). Тимчасом існують інші версії на тему "Мертвих душ". Свого часу В. Гіляровський висловив припущення, що задум розповіді про авантюри Чичикова міг виникнути в Гоголя під впливом відомої на Миргородщині історії про поміщика Харлампія Петровича Півінського, який жив у Федунках, що за 17 кілометрів від Василівки, і був у добросусідських стосунках із Василем Опанасовичем. Півінський тримав винокурню, а як пройшла чутка, що на це мають право лише ті, хто володіє не менше ніж п'ятдесятьма душами, то він і придумав записувати своїх померлих кріпаків як живих, а до того "за горілку" приєднував до своїх ще й сусідських небіжчиків (див. [8, с. 85–86]). Український філолог і краєзнавець Людмила Розсоха, наводячи цю версію, зі свого боку доповнює її новими прикладами "миргородських" асоціацій у "Мертвих душах", зокрема тих, що стосуються ономастики. Так, із прізвищем Півінських і відокремленим од нього відгалуженням Півнів дослідниця пов'язує образ Пєтуха; нагадує вона також про полтавський козацький рід Коробочок, наводить паралелі між грузинською родиною Херхеулідзевих, нащадків князівського роду Херхеулідзе, який жив на Полтавщині, й "грузинским князем Чипхайхилидзевим" із "Мертвих душ", між предводителем дворянства Хорольського повіту Платоном Родзянком і сусідом Пєтуха Платоном Михайловичем Платоновым, миргородським поміщиком П. Лясковським-Тендетниковим й Андрієм Івановичем Тентетниковим (див. [23, с. 264–270]).

правдиво національна література попросту не існує без національної мови, що мова не є сумою мертвих знаків, інертних щодо інформації, яку передає, а є вираженням людського духу в усій його глибині та різноманітності, в тому числі духу національного. Інакше сказавши, словами В. Гумбольдта, "...різні мови за своєю суттю, за своїм впливом на пізнання і на почуття є в дійсності різними світобаченнями" [9, с. 370]. Про те саме пізніше писав О. Потебня: "Якби мови були тільки засобами означення думки вже готової, такої, що утворилася поза ними... то їхні відмінності по відношенню до думки можна було би порівняти з відмінностями начерків і шрифтів однієї і тієї ж самої абетки", тобто "було би байдуже для думки, якою мовою її виразити" [21, с. 258]. Ось чому *абсолютизація* чисто етнічного – у відриві від мовного – критерій для визначення приналежності письменника до тієї або тієї національної літератури (у випадку Гоголя – до української), під науковим оглядом, м'яко сказавши, недостатній і безпідставній. Психологічний момент, щира й шляхетна національна зацікавленість у тому, щоб не "втратити" народженого на материнському ґрунті генія, будь-що зберегти його для рідної літератури, гідні поваги, але вони не можуть розглядатися як наукові арґументи. Не кажучи вже про мотивації відверто кон'юнктурні, інспіровані суто "самопіарними" намірами, бажанням продемонструвати свою ексклюзивну національну затурбованість...

Останніми роками в українському гоголезнавстві означилося ціле "віяло" різних версій, спрямованих на "українізацію" творчості Гоголя. Деякі ґрунтуються виїмково на "голому" факті етнічного походження, а то навіть на суто територіальному чинникові, місці народження або мешкання письменника; за такого підходу вкраїнськими письменниками можуть бути оголошені не тільки Гоголь, але й В. Короленко, Анна Ахматова (Горенко) та М. Волошин (Кириєнко), потім М. Булгаков, І. Бабель, Ільф і Петров, а там черга дійде й до М. Жванецького; на цю тему я вже мав нагоду висловити свою думку [2].

Є версії екстраваґантні. Одна, до прикладу, політично-"патріотичного" штибу: Гоголь як представник української "п'ятої колони" в російській літературі, такий собі Штірліц, який виконує осібну "місію", через російську мову показуючи "всьому світові властиву Московію – країну мертвих душ, де нічого світлого, де чути лише "матерщину"..." [25, с. 132]. Інша версія з того ж екстраваґантного ряду, сказати б, "анатомопатологічна", вона-бо розчленовує Гоголя на дві половини – українську та російську (див. [31, 6]).

Зазначу заради справедливості, що не всі тлумачення і версії такі примітивні. Пропонуються варіанти компромісного характеру, як приміром, "*і* український, *і* російський письменник", або (у формі риторичного запитання) "чи тільки український?", або, нарешті, формула "український письменник, який писав російською мовою"; її, крім Гоголя, застосовують також до В. Капніста, В. Нарєжного, О. Сомова, А. Погорєльского та інших представників т. зв. української школи в російській літературі XIX ст. (див. [20]). Згадана формула вельми активно розширює сферу свого охоплення і своїх претензій, перетворюючись уже в цілий науковий проект "Історії української російськомовної літератури" (іноді: "російськомовної літератури України", хоч це два абсолютно різних ракурси в підході до проблеми, що можна витлумачити як свідчення відпочаткової нез'ясованості задуму, його методологічної хисткості) (див. [15, с. 60]).

Прихильники цієї та інших подібних концепцій вважають "хибним" і застарілим традиційне уявлення про те, що мова є "вирішальним чинником приналежності твору до тієї чи тієї національної літератури" [1, с. 357–358], оскільки національні особливості, риси національного характеру, склад мислення народу можуть бути виражені мовою іншого народу. Що ж, справді, іншомовний письменник може – певною мірою – виразити "національно забарвлений погляд на світ" іншого, а поготів – етнічно *свого* народу, може "належати" до його духовної культури; тут немає приводу для суперечки. Творчість Гоголя – найяскравіший тому доказ.

Слід, однак, при цьому чітко здавати собі справу, на якому рівні розглядається проблема – на рівні *культури* чи на рівні *літератури*,красного письменства (рос. – *словесности*), категорій близьких, таких, що корелюють одна з одною, іноді сливе збігаються, та все ж не є тотожними. Коли йдеться про факт культури, національний характер може бути виражений – засобами іншої мови – через різного роду проявлення національно-духовної сутності (склад мислення, погляд на світ, ціннісні критерії і т. ін.). Натомість у *літературі* ті ж самі поняття втілюються *тільки* й *виїмково* в національному Слові. Тому творчість Гоголя (та інших російськомовних письменників – етнічних українців)

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

можна схарактеризувати як *російськомовне відгалуження української культури*, але при цьому як факт *російської літератури**.

Спроби заплющити очі на цю реальну неоднозначність художньо-історичного процесу, замінивши її якоюсь "концепцією "невербального" і "континуального" мислення", а Слово – так званою "«авербальною» мовою" [1, с. 357], є, в суті справи, відмова від літератури як мистецтва *Слова*. І наступний крок – відмова від понять "національна література", "українська література", "російська література" на користь поняття "російськомовна (мається на увазі "українська російськомовна". – *Ю. Б.*) література" [1, с. 359]. Якщо хтось збирається "спростувати відомий вирок щодо "неповноти" та "ущербності" української літератури" [1, с. 359] в *такий* спосіб, а саме, "поповнивши" її російськомовним компонентом і тим створивши двоголового мовно-літературного покруча, то, їй же право, це сприймається не інакше, як невдалий парадокс. Воістину свого первісного і, треба сказати, доволі-таки зловісного сенсу набуває наголовок цитованої праці – "Час розкидати каміння...".

Чим розглянуті щойно формули та концепції приваблюють їхніх авторів? Тим, що вони дають ілюзію простих відповідей на складні питання. Адже куди простіше записати Гоголя до числа "українських письменників, які пишуть російською мовою", ввести його до складу міфічної "української російськомовної літератури", ніж глибоко проаналізувати складну суть і природу внутрішньої мовної *дихотомії* як лінґвістичного аналога *антиномій* національної свідомості письменника, його душевної та духовної двоїстості. Так само як непорівнянно легше оголосити Гоголя-письменника "чисто русским человеком", ніж спробувати збагнути суперечливе співіснування в його творчості ознак української національної ментальності з російсько-імперською пихою та месіанськими амбіціями. І вже зовсім просто обмежити коло своїх "наукових" інтересов і студій малопродуктивною грою в "перетягування линви" навколо штучної дилеми "наш – ненаш", що й роблять найбільш радикальні представники як російського так званого православного гоголезнавства, так і української гоголезнавчої псевдопатріотики. І що прикро: все це – замість конструктивного пошуку свіжих ідей і нових підходів до розв'язання складних і справді актуальних проблем гоголезнавства, в тому числі етнокультурних й етнолінґвістичних**.

Гоголь, котрий не написав, як ми пам'ятаємо, жодного художнього рядка українською, поза сумнівом, належав до *російської* літератури. Їй-право, в цьому твердженні немає претензії на відкриття, я лише повторюю загальновідоме, загальновизнане. Ще при самому літературному дебюті Гоголя, року 1832-го, один із перших його рецензентів А. Царинний (А. Стороженко) без найменшого вагання означив мовну межу між Котляревським й автором "Вечорів": "...Пародия Энеиды, перелицеванной почтенным г. Котляревским, как торжество Малороссийского слова, написана природным Малороссийским наречием; а гг. Загоскин, Погодин, Сомов и сам Рудый-Панько пишут по-Русски; следовательно, сии Писатели никак не подлежат одной категории..." [29, с. 46]. Через кілька

* Написані французькою (і перекладені редакцією журналу "Телескоп") "Філософічні листи" Чаадаєва, франкомовна (і то чимала!) частина листування Пушкіна, французькі поезії Тютчева навряд чи віднесемо до російського красного письменства, як, наприклад, і новолатинську поезію київської школи XVII–XVIII сс. – до української. Це іншомовні факти національних *культур*. У цілому слід підкреслити: різноманітність варіантів й унікальність конкретних ситуацій у рамцях двочленної структури "іншомовність – національність" така, що жодна загальна схема не може їх охопити. Шотландець В. Скотт, ірландець Б. Шов – класики анґлійської літератури, анґлійським письменником Джозефом Конрадом став поляк Юзеф Теодор Конрад Коженьовський, класиками угорської та румунської літератур – етнічні слов'яни Олександер Пе́трович (Шандор Петьофи) та Михаїл Емі́нович (Михай Емінеску). Марія Олександрівна Вілінська, етнічна росіянка, – класик української літератури Марко Вовчок, а український поет Юрій Клен – це Освальд Бургардт, який народився й виріс у чисто німецькій родині в селі Сербинівка на Поділлі; російський письменник Владімір Набоков анґломовною частиною свого спадку входить до американської літератури... Коротко сказавши, в цьому питанні коректним є лише індивідуальний, історично конкретний підхід, хоч треба визнати, що й він не гарантує повної, "остаточної" єдності поглядів, проблема розташована у варіативнному полі. При цьому, однак, завжди залишається незмінна константа, пріоритетний критерій – мова творчості, *національна* мова.

** У своїй назагал змістовній статті "Ніжинське коло та "фантастична реальність". Огляд ювілейної української «гоголіани»" (Новое литературное обозрение. – 2010. – № 101) І. Булкіна закидає сучасному українському гоголезнавству "надмірну анґажованість", зосередженість "на проблемах не так історично-літературних, як національних". Під оглядом щойно висловлених міркувань можна було би визнати, що закид авторки не зовсім позбавлений підстав, проте за умови двох засадничих застережень: (a) цей закид слушний не щодо "сучасного українського гоголезнавства" в цілому, а *деяких* надміру радикальних його представників, і (b) те ж саме *рівною* мірою стосується тієї частини сучасного російського гоголезнавства, котра позиціонує себе як гоголезнавство "православне", справічно "великоруське", притому з виразною імперською за́кваскою. З останнім пов'язаний іще один момент, що його не бере до уваги І. Булкіна. Сучасне українське гоголезнавство змушене формувати свою позицію в процесі нелегкого подолання як задавнених імперських стереотипів *до-* та *після*жовтневих часів, так і впертого, зчаста аґресивного спротиву з боку згаданих повище сьогоднішніх пропаґаторів цих стереотипів, що, звісно, не виправдовує і не робить науково переконливішими "зустрічні" крайнощі, та все ж принаймні пояснює їхнє походження.

десятиліть чітку позицію щодо цього питання виявляє Іван Франко: не догадуючись про існування "російськомовної української" (її тоді ще було "відкрито"), наш класик підкреслено називає Гоголя "геніальним українцем" і разом з тим незмінно розглядає його спадщину в контексті російської літератури (див. [28, с. 207]).

Цей лінґволітературний "біном" – явище суперечливе, проте усунення цієї суперечливості заради спрощення проблеми суттю означає анігіляцію самого "бінома". "Віддаючи", згнітивши серце, Гоголя російській літературі, ми ні на хвилину не забуваємо, що в тій літературі він залишався "геніальним українцем". У гоголівській російській мові (ідіолекті) засадничо важлива роль належить *українській* складовій; вона, як і притаманні письменникові риси національного характеру, світобачення, історичної пам'яті й літературної етнотрадиції, визначає *осібне* місце Гоголя в російській літературі, якщо завгодно – його самотність у ній. З другого боку, хоч українське красне письменство й утратило – з причин історичних і суб'єктивних – в особі Гоголя потенційного *свого* класика, Гоголь, менше з тим, справив і справляє на це письменство вплив, інспіруюче значення якого неможливо перебільшити; фактично, нехай і опосередковано, він став однією з ключових постатей в *історії* української літератури, духовної культури в цілому. Гоголь, з його стриманим, але очевидним неприйняттям української мови Шевченка ("Та й мова..."), і Шевченко, котрий закинув улюбленому письменникові незнання "свого язика", – це своєрідні "інь" і "ян" української культури, літературно-історичні й духовні "архетипи", які втілюють і знаменують діалектику її двоєдиної цілісності. В цьому – *феномен* Гоголя, в цьому його драма ґрунту й долі, національної та психологічної роздвоєності.

Напевно, останні мої слова викличуть повну незгоду з боку Ірини Колесник, авторки монографії "Гоголь. Мережі культурно-інтелектуальних комунікацій", виданої під грифом Інституту історії України НАН України. Справа в тому, що у вступі до книжки проголошено два вочевидь підставових для авторки висновки, які претендують на ледве чи не глобальний переворот у гоголезнавстві. Перший із цих висновків – настання "зміни парадигм", суть якої І. Колесник формулює так: "Від парадигми "розколотості", яка домінувала протягом двох століть, відбувається відхід/перехід до парадигми "цілісності" душі, особистості, художнього світу М. Гоголя". А оскільки форпостом і підпорою "парадигми «розколотості»" було і є, вважає І. Колесник, літературознавство, то – висновок другий – "літературознавці втрачають "монополію" на письменника". Тепер гоголезнавство "поступово виходить за межі класичного літературознавства" в "постклассичний" простір, "у сферу культурології, антропології мислі, історії мистецтвознавства, соціології, наративної психології, державної політики (? – *Ю. Б.*)" [12, с. 26].

Що тут сказати? Ніхто не буде заперечувати проти комплексного, міждисциплінарного підходу до явищ літератури, проти розумного й науково коректного доповнення літературознавчого інструментарію елементами сучасних методик і практик з інших гуманітарних дисциплін, аж до пропонованих І. Колесник "мережевих технологій" (тільки, заради Бога, без "державної політики!"). Але чому мусимо вбачати в цьому процесі не плідне розширення наукового поля і збагачення дослідницького арсеналу гоголезневчого літературознавства, а свідчення його вичерпаності, віджилості, поразки? Гоголезнавство без літературознавства, Гоголь без його творів, текстів, без його *Слова* – даруйте, це або невдалий жарт, або попросту нонсенс. І – повертаючись до антиномії роздвоєності/цілісності – хто довів, що відмова від "класичного літературознавства" й перехід у "постклассичний простір", де панівним має бути *поза*літературна методологія, веде до заміни "парадигми «розколотості»" на "парадигму цілісності"? Узяти хоч би розвідку самої І. Колесник, історика за фахом, якій (розвідці) аж ніяк не закинеш літературознавчий "ухил", надмір уваги до Гоголевих текстів, його мови, його слова, тобто до Гоголя-*письменника*, котрий найглибше й найповніше відкривається нам – що там не кажіть – як людина, особистість саме у своєму письменстві. Здавалось би, де, як не тут, у процесі розгортання задуму авторки, мав би потвердитися задекларований нею (заздалегідь, у вступі) висновок про "парадигму цілісності" Гоголя. Але так не є. Всупереч проголошеним наперед деклараціям, постать Гоголя, обплетена "мережею культурно-інтелектуальних комунікацій", "вертикальних і горизонтальних ліній" тощо, постає у книжці далеко не цілісною, радше розірваною ("розіп'ятою", роздвоєною, "розколотою"). Дитячі василівсько-кибинецькі спогади, мрії про Київ, романтичне захоплення українською історією

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

– і типово "малоросійські", ба й войовничі російсько-імперські лояльності. Уславлення козацької невгнутості – і власне угинання перед "полномощным монархом" та його ближніми. Щире прагнення до високого служіння своїм словом людству, до релігійно-духовних ідеалів – і салонно-гуртково-"журфіксова" шатанина, літературний і побутовий дендизм... Яка вже тут "цілісність"! Та й де б їй узятися в цьому хаотичному калейдоскопі цитат, посилань, спогадів, фактів, до речі, у переважній (якщо не абсолютній) більшості своїй давно відомих з інших гоголезнавчих та мемуарних джерел... [14]. То хіба лишень в апокрифах і легендах російського "православного" гоголезнавства знайдеш "цілісного" Гоголя – "чисто русского человека". Під цим оглядом не видається дивним, що І. Колесник у згадуваному вступі до монографії *першою* ознакою сучасного *нового* (як на її погляд) гоголезнавства називає вихід його "у простір постклассичного православного дискурсу" [12, с. 26].

Без осягнення сутності й природи феномена Гоголя годі й сподіватися адекватно зрозуміти письменника. Ба більше: у "феномені Гоголя" закладено імпульси для правдиво наукового (тобто базованого на принципі історизму, без домішок політичної кон'юнктури та псевдопатріотичної риторики будь-якого штибу) аналізу – в тому числі в ментально-мовному ракурсі – складних процесів кількасотлітнього російсько-українського культурного та літературного діалогу-взаимодії-взаимовпливу, а часом, ніде правди діти, й протистояння. Щодо останнього важливо тільки не забувати, що, за слушним зауваженням Івана Дзюби, ворогують між собою не культури, "ворогують культуртреґери" [11, с. 36]...

"...Але це, ймовірно, вже має бути предметом окремої розмови, чи не так?" – задумливо і якось відсторонено завважила, вислухавши доповідь, згадувана допіру колежанка; її мисль вочевидь була цілком замкнена на питанні, яке щойно видалося їй некоректним: чому Гоголь писав російською?.. А раптом воно й справді варте уваги?

Література

1. Банковська Н. Час розкидати каміння... / Н. Банковська // IV Міжнародний конґрес україністів. Одеса, 26–29 серпня 1999. Літературознавство. – Кн. II. – К., 2000.

2. Барабаш Ю. Диалектика национального и общечеловеческого как гоголеведческая проблема / Ю. Барабаш // Шестые Гоголевские чтения. Н. В. Гоголь и современная литература. – Москва, 2007.

3. Барабаш Ю. "Пушкін" як текст у гоголівському контексті / Ю. Барабаш // Слово і Час. – 2006. – № 5.

4. Белый Андрей. Мастерство Гоголя / Андрей Белый. – Москва, 1996.

5. Белинский В. Собр. соч.: В 9 т. / В. Г. Белинский. – Т. 4. – Москва, 1979.

6. "Відсутність світла", або Микола Гоголь як російський письменник // Гоголь М. Програмні твори. Хрестоматія II. – К., 2000.

7. Виноградов В. Язык Гоголя и его значение в истории развития русского языка / В. Виноградов // Материалы и исследования по истории русского литературного языка. – Т. III. – Москва, 1953.

8. Гиляровский В. В Гоголевщине [Из последней поездки] / В. Гиляровский // Русская мысль. – 1902. – Кн. 1.

9. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / В. Гумбольдт. – М., 1985.

10. Данилевский Г. Знакомство с Гоголем (Из литературных воспоминаний) / Г. Данилевский // Исторический вестник. – 1886. – № 12.

11. Дзюба И. Сквозь завихрения времени. В 3-х т. / И. Дзюба. – Т. 3. – К., 2007.

12. Колесник І. Гоголь. Мережі культурно-інтелектуальних комунікацій. – К., 2009.

13. Кулиш П. Об отношении малороссийской словесности к общерусской. Эпилог к "Черной раде" // Куліш П. О. Вибрані твори / П. Куліш. – К., 1969.

14. Лисий І. Книжка-колаж, або Мікроісторія з макроцитатами [Електронний ресурс] / І. Лисий // Р. д. – http://litakcent.com/2010/10/11/knyzhka-kolazh-abo-mikroistorija-z-makrocytatamy.html

15. Мазепа Н. Білінгвізм. Епізод чи тенденція? (Сучасна українська російськомовна поезія) Н. Мазепа // Слово і Час. – 2010. – № 2.

16. Максимович М. Собр. соч. / М. Максимович. – Т. 1. – К., 1876.

17. Маланюк Є. Гоголь – Ґоґоль // Маланюк Є. Книга спостережень. Статті про літературу / Є. Маланюк. – К., 1997.

18. Мандельштам И. О характере гоголевского стиля. Глава из истории русского литературного языка / И. Мандельштам. – Гельсингфорс, 1902.

19. Назаренко М. Сокращенный рай. Украина между Гоголем и Шевченко [Электронный ресурс] / М. Назаренко // Новый мир. – 2009. – № 7 // Р. д. – http//magazines.ru/novyi_mir/2009/7/na 13. html

20. Подрига В. Українська російськомовна проза кінця XVIII – першої половини XIX ст. / Автореф. дисертації <...> канд. філолог. наук / В. Подрига. – К., 2008.

21. Потебня А. Эстетика и поэтика / А. Потебня. – Москва, 1976.

22. Пчілка Олена. Переклады з Н. Гоголя / Олена Пчілка. – К., 1882.

23. Розсоха Л. Миргородщина козацька і гоголівська. – Миргород, 2009.

24. Савицкий П. Географические особенности России / П. Савицкий. – Прага, 1927.

25. Славутич Яр. Чого Микола Гоголь писав російською мовою / Яр Славутич // Микола Гоголь і світова культура (Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 185-річчю з дня народження письменника). – Київ-Ніжин, 1994.

26. Тома Л. Микола Гоголь / Л. Тома. – Х., 2009.

27. Феденко П. Дмитро Чижевський (4 квітня 1894 – 18 квітня 1977) (Спомин про життя і наукову діяльність) / П. Феденко // Чижевський Д. Українське літературне бароко. Дод. – К., 2003.

28. Франко І. Карпаторуське письменство. XVII–XVIII вв. // Франко І. Зібр. творів: У 50 т. / І. Франко. – Т. 32. – К., 1981.

29. Царынный А. Мысли Малороссиянина, по прочтении Повестей Пасичника Рудого-Панька... / А. Царынный // "Сын отечества" и "Северный архив". – 1832. – Т. XXV. – № 1.

30. Шевченко Т. [Передмова до нездійсненого видання "Кобзаря"]// Шевченко Т. Повне зібр. творів: У 12 т. / Т. Г. Шевченко. – Т. 5. – К., 2003.

31. Шевчук В. Втрачене сонце України, або Микола Гоголь як український письменник / В. Шевчук // Гоголь М. Програмні твори. Хрестоматія І. – К., 2000.

32. Шелухин С. Гоголь и малорусское общество / С. Шелухин // Сборник, изданный Императорским Новороссийским университетом по случаю столетия со дня рождения Н. В. Гоголя. – Одесса, 1909.

Микола Степаненко

ГАЛАКТИКА ЛЮДСТВА В ЩОДЕННИКОВІЙ СПОВІДІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Олесь Гончар був духовним лідером української нації, і його творча енергія заряджала енергією високого патріотизму, енергією індивідуального самоздійснення мільйони українців. Духовним лідером нації Олесь Гончар і залишається. Бо живе його зболене, тривожне й емоційне гаряче слово, його звернення до нас, сучасників, і до майбутніх поколінь. Слово, уболіваюче за єдине його багатство, – за любов до України.

Микола Жулинський

Якби ж то було більше тих, які читали щоденники Олеся Гончара, ніж тих, котрим не до нього.

Вадим Пепа

Читайте щоденники Олеся Гончара. Читайте уважно, серцем, душею своєю, і ви побачите, скільки там любові, доброти, справедливості, вболівання за Україну і рідну мову, скільки мудрості, краси і таланту. Олесь Гончар, може, останній гуманіст XX століття.

Петро Сорока

Ретельно зібрані й убгані в три солідні томи щоденникові записи, які охоплюють понад піввікову українську і світову історію (червень 1943 – липень 1995 рр.), одного з найвидатніших художників слова XX століття Олеся Гончара викликали широкий розголос у нашому суспільстві, збурили різні його верстви. Вони стали "явищем української словесності", таким, як свого часу "стали... новели, повісті, романи та літературні статті" письменника [3, т. 1, с. 6]. Друге видання цієї праці, не кажучи вже про перше (а всього пішло до читачів десять тисяч примірників), нині – бібліографічна рідкість. Попит на цю мудру книгу сьогодні очевидний. Навіть дослідники-філологи, увага яких прикута до мистецького доробку Гончара, не встигли поповнити нею свої книгозбірні.

Маємо наразі різні оцінки щоденників. І це добре. З-поміж них, як і годиться, є й суперечливі. Важливо, що не ллються суцільні потоки нещирості, удаваної благочестивості,

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

лагідності, не сиплються лавинами компліменти в бік автора, не лунають безкінечні заяложені панегірики, тобто не нагромадилося того лицемірного славослів'я, яким ми хворіли (здавалося, невиліковно) в ще не зовсім віддалену від нас "бездарну, потворно розбухлу, покарану Богом" [3, т. 3, с. 316]8*, "найстрашнішу і найкривавішу" (20.02.1991) епоху, епоху повсюдного нашіптування й жорстокої до цинізму цензури. Нерідко можна почути несуголосні зі змістом Гончарового щоденника думки: "Було ж насправді не так", "Автор чомусь забув про той або той випадок", "Він нічого не мовив про якісь-то події" й т. ін. І ці погляди варт сприймати, бо ж не міг Олесь Терентійович у коротеньких замітках зафіксувати до найдрібніших деталей віхи доби, перебіг пам'ятних днів або сценарій неординарних подій, які залишали непроминущий слід у суспільстві, започатковували якусь традицію. Та безсумнівне в цьому зв'язку інше: немає уїдливих, саркастичних тлумачів щирих, сповнених глибокого свіжого змісту Гончарових текстів. Нелегко, мабуть, найзатятішим опонентам дискутувати з митцем такої високості, дорікати йому за неточності, перебільшення чи применшення. Усе це дрібниці, окрайці, емоційні вибухи, краплинки в морі порівняно з огромом його життєвотворчого подвижництва, передусім із величчю художнього доробку – романами, повістями, новелами, оповіданнями, з правдивою, пристрасною, хоч подеколи й ідеологічно причепуреною публіцистикою, з невтомною громадською діяльністю, що знесилювала митця, який був неподатливим перед стражами порядку, зазвичай стояв за правду твердо й до кінця, ні на крок не відступав від власних ідей, зрозуміло ж, наражався на небезпеку, дорогою ціною платив за свою непокірність. Чого варте, скажімо, багаторічне керівництво Спілкою письменників України, яка під мудрою орудою Гончара впродовж 1959–1971 рр. виступала "флагманом усіх творчих організацій України" (24.01.1991), "справжнім штабом духовного життя нації" (07.12.1991), "єдиним захисником національної культури, її останньою твердинею" (04.02.1992). Хіба лишень дивакуватий самозакоханець, який, крім себе, нікого й нічого не воліє запримічати в житті, або закоренілий заздрісник не погодиться з Валентиною Данилівною Гончар, удовою письменника, розпорядником його творчої спадщини, що Олесь Терентійович "прожив щасливе і водночас трагічне життя", що йому "було що сказати людям про пережите, передумане, переболіле, осмислене і осягнуте", що він "жив психологічно заглибленим життям", яке "не крутилося навколо романів-перелюбів, чаркування і богемних загулів", що "він був людиною занадто громадською, і суспільною, і гордою, щоб свої душевні стани оприлюднювати" [3, т.1, с. 5].

Минули небезслідно дні, тижні, місяці, роки, десятиліття на передовій, без перепочинку, у напрузі, в одвіті за чиїсь провини й за долю духовних скарбів рідної землі, у вирі всіх трагічних і величних подій. Підірвалося здоров'я Гончара, але не виснажився його прометеївський дух, не похитнулися переконання. Хтось не вельми прихильний до уславлювача визвольної місії нашої армії в Європі, захисника безцінних пам'яток архітектури, ненависника й викривальника духовного браконьєрства, читаючи ці рядки, може заперечити їх, висунувши низку своїх ваговитих контраргументів на взірець: "Олесь Гончар купався у славі", "Митець приймав від системи, яку ненавидів і з якою ворогував, найвищі нагороди", "Він не тільки з примусу, а й із власної волі опинявся на комуністично-партійних вершинах"; нема чого гріха таїти, було й таке, його не приховаєш і не викреслиш. Одначе є і "проти", до пекучості суттєві "проти": Олесь Терентійович не з тих, хто дбав про власне визнання, він ніколи не опускався до конформізму. Нагороди й посади цьому чоловікові партійна номенклатура давала не за покірність, послух, догідливість, пристосуванство, бездоганне виконання цековських циркулярів, сексотство, не за війну з інакодумцями, не за орадянщення волелюбного і вкрай знекровленого українського народу, не за втихомирення національних пристрастей, які, незважаючи на всілякі владні перешкоди, вибухали то там, то там новими спалахами, а тому, що не могла інакше чинити. Цей неперевершений повістяр, публіцист, критик, борець за мир вивищувався над нашим духовним горизонтом, отже, не можна було не помічати його людського творчого генія, не дослухатися до його по-франківськи сильного, мов труба, слова, яке "міліони звало з собою", і "міліони" радо йшли за ним. Часто траплялося, як засвідчують діарійні нотатки, що система силоміць відсувала в тінь, нарочито відштовхувала в закутки Гончара, обходила його й вияскравлювала без будь-яких на те підстав

* Надалі вказуватимемо в дужках дату запису.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

угодних собі прислужників, нездар. Отож і визнання Олеся Терентійовича як письменника, як державного та громадського діяча цілком заслужене, і нагороди його – це не обкурені ювілейними кадилами, не приурочені до круглих дат відзнаки, що в радянський час було модним і поширеним, а поцінування праці того штибу самовідданості, сумління й чесності, який був можливий у часи воєнного лихоліття, останнього витка розгулу "войовничої, агресивної" (24.09.1988) сталінщини, хрущовської відлиги, брежнєвського застою, горбачовської перебудови і – урешті-решт – довгоочікуваної та бажаної Української Незалежності. Найвище визнання Гончара – Герой України. Ним він був в усі періоди свого яскравого життя: коли визволяв рідну землю і Європу від фашистської чуми, пройшовши дорогами смерті від любих серцю Кобеляк до Златої Праги, яка заяскравіє неповторними барвами в "Прапороносцях", щемливим гомоном озветься в щоденниках; коли ніс світло українства, гуманізму, віри у високі ідеали, виступав проти нової валуєвщини в післявоєнні літа й роки так званого розвинутого соціалізму, роки нещадного знепотужнення братніх республік "тоталітарної кошари" (25.11.1991), сиріч "країни терору, невідступної імперії кадебешницької" (5.11.1993); коли кликав співвітчизників до деколонізації, декомунізації, дерусифікації, до самоорганізування, тобто до побудови Української України в кінці 1980-х – на початку 1990-х рр. І хоч майже завжди Олесь Терентійович лишався наодинці зі стихією, яка знищувала на своєму шляху все патріотичне, високоморальне, національно самобутнє, і хоч частогусто був одним воїном у полі, усе ж виходив із двобою переможцем, бо з ним були Бог, а не зла сила, Віра Християнська, а не жорстока несправедливість, Правда, а не солодка спокуса владою і лаврами. Олеся Гончара без найменших засторог можна (ні – треба!) віднести до справжніх провидців нації, які вказують шлях. На дражливу тему взаємин цього митця із владою, шанування його партійними бонзами чітко висловився "блискучий молодий журналіст" (22.12.1990) Віталій Портников в інтерв'ю, даному йому для "Молодої України" 12 січня 1991 року: "Доля автора "Собору" – непогане свідчення того, що справжній моральний авторитет заслуговується не нагородами, преміями чи повагою можновладців (хоча може супроводжуватися ними), а насамперед сміливістю хоча б не благословляти облуду, коли всі навкруги курять їй солодкий фіміам ... Саме тому можемо сказати тим, хто сьогодні не соромиться казати про "відступництво" письменника, вказуючи на його Зірку Героя, ордени чи премії: може, ці нагороди, які щедро роздавалися графоманам і руйнівникам господарства, а то й просто злочинцям, будуть чогось варті перед історією саме тому, що їх мали такі, як О. Гончар" [2, с. 351].

Усі етапи великотрудної, проте світлоправедної людської путі відбиті на сторінках щоденників, та так ретельно й уміло, що за ними можна звіряти давнішні правдиві епізоди, а то й цілі періоди історії, а особливо ті, які написані після розпаду "великодержавного Вавілону" (07.02.1990), коли Україна стала самостійною й соборною. Читаючи їх не поокремо, а в сув'язі, згадуєш слова найавторитетнішого українського історика Михайла Грушевського: "Українці не мають бажання від когось відділюватись, відмежовуватись – вони хочуть тільки, щоб їм і всьому громадянству України була змога порядкувати крайові справи, будувати долю краю без усяких сторонніх втручань і без можливості таких втручань ... Ми маємо так багато свого, що нам нема чого зазіхати на чуже. Ми знаємо, щó може наш народ, і ми не боїмося, що хтось потягне в нього щось з-під носа, коли українці зможуть розвинути відповідно свої сили і засоби. Наш край великий і багатий, один з найкращих країв на світі, створений для розвитку великої, економічно сильної держави. Український народ повний життєвої сили, енергії, здібний, витривалий, високоздатний до організації, до громадської солідарності" [1, с. 91].

Діарійні нотатки рясно вимережені крилатими висловами, або "поетичними коштовностями" (див. [5]), вони густо-прегусто населені цікавими особистостями, які формували світоглядні орієнтири письменника, на яких він взорував, із якими перетиналася його доля, перехрещувалися його думки й погляди. Нерідко Гончар апелює до простих людей, котрими захоплювався, котрі підставляли йому плече, вели по життю в "тяжкую минуту". Людина в його філософському баченні – "це процес. Від постання до становлення, до згасання" (20.03.1970), "це розвиток. Шлях від наївності до мудрості" (22.08.1970), "загадка. Чи ... напівзагадка" (05.09.1976), "це совість" (21.04.1982), "спадкоємець віків і віків людського розвитку, розвитку цивілізації" (16.07.1976). Вона – "не просто зчеплення атомів та молекул" (25.03.1984), а щось "біль-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

ше, ніж сума атомів та молекул, відповідно скомпонованих" (08.1967), вона – "відблиск Всесвіту" (25.03.1984). Перед нами легіон постатей: творці історії, митці, майстри красного письменства, науковці, державні, партійні, громадські діячі, воїни, політики, інтелігенти, робітники, хлібороби. Не обійдено увагою близьких та рідних людей, з якими горював і радів, яких любив і, певне, сам того не відчуваючи, міг завдавати їм прикрощів. Зі своїми адресатами автор "Щоденників" дискутує, відверто висловлює їм власне ставлення до почутого й побаченого, дякує їм за щось важливе або дорікає чи й присоромлює за невдачі, негідні вчинки. Спілкуючись із ними, він часто мучиться собою, отже, усіма своїми переживаннями Олесь Терентійович – частина України, українського народу, який "жив у духовній чистоті, в чесному трудолюбстві, з християнськими ідеалами в душі й здатністю співчувати ближнім" (31.10.1988), "народу-красолюба" (27.04.1968), "простого, щирого" (17.02.1984), "найморальнішого, найчистішого" (04.07.1986), "найрелігійнішого у світі" (01.04.1988), "неагресивного, здатного до великої творчості" (23.11.1988), "унікального", "рідкісно обдарованого" (18.09.1990).

У Гончаровій галактиці імен – відомих і тих, які перебувають на маргінесах пам'яті українців, – кожному знайшлося своє слово хвали чи осуду. Воно, це слово, народжене розумом і сплоджене емоціями, обдумане до тонкощів і кинуте самохіть, вимогливе через край і занадто амбітне, цілком заслужене і зронене згарячу. З'являлося це слово в миті роздратування, цькування, приниження, коли письменника весь час відволікали, всіма пазурами відривали від пера, "щоб кинути в суєту, в метушню, в нікчемність пустопорожнього існування", коли писати доводилося "прихапцем, майже крадькома, ледь не захалявно", коли "душа рвалася від цієї шарпанини, від постійного виборювання можливостей сісти на день-два до столу" (11.01.1978), й у хвилини духовного просвітління, вдоволення від успіхів, утіхи від улюбленої праці, коли творчість ставала ланцюговою реакцією, слова не потовплялися одне за одним, образ ринув за образом, "один кращий за другий... тільки встигай, підхоплюй та радуйся, що так рясно ... вродило" (05.10.1976). Не треба ліпити з Гончара ікону, він, як і всі ми, не був святим, міг припускатися помилок, гарячкувати, робити передчасні висновки, недооцінювати або переоцінювати когось чи себе, а потім картатися, страждати, шукати шляхів примирення, порозуміння. Безгрішний лише Спаситель, який був розп'ятий із волі Божої за всі наші вільні і невільні провини. Ісуса Христа в щоденниках поіменовано "Покровителем Небесним" (09.08.1981), "екстрасенсом всемогутніх, унікальних можливостей" (20.11.1990), "справжнім інтелектуалом тих часів" (03.12.1990), "учителем людства" (06.12.1992).

Олесь Гончар безмірно любив життя, милувався світом, намагався глибоко проникнути в таїну буття. Він мав вишуканий естетичний смак, знався на вітчизняній і світовій культурі – літературі, живопису, музиці, кіно, скульптурі, усвідомлював велич усього рукотворного – вишивання, гончарства, ткання, мережива, гаптування, був тонким поціновувачем того, що дісталося в спадок від пращурів його поколінню, й пильнував, щоб надбане не розгубили на роздоріжжях діти й онуки. Письменник жив не одним днем, а століттями, навіть тисячоліттями, він прозирав далеко вглиб і вшир, аби явити істину, сам робив усе можливе, закликав до цього співвітчизників, щоб нащадки не перероджувалися в жертви глобалізації, безликих громадян планети, а були українськими патріотами, зберігали національну сутність, національну ідентичність, культурно-духовну своєрідність, гуртувалися навколо національного материка й докладали зусиль, скільки є змоги, щоб він не похитнувся під натиском транснаціональної спільності, яка нині набирає потужних обертів, асимілює ослаблені культури, стандартизує, уніфікує способи життя, розмиває етнічні стереотипи. Ці розмисли Гончара, розкидані по щоденниках, сьогодні ніби озвучує у своїй розвідці "Омита сльозами історія" Вадим Пепа: "Кожна українська душа має усвідомити: що більше вона відступатиметься, відмовлятиметься від своєї природи, то в глибшу безодню огидної залежності від інших втраплятиме. І це стосується всіх без винятку – і найнижчих верств населення, і достатньо забезпечених прошарків. Останні – постійно під прицілом хижих поглядів. Сторонні зверхники так і чигають, щоб видерти все з рук і з рота тих меншовартісних, що зрікаються свого роду-племені... Ті народи, які зуміли утвердитися на земній кулі зі своїм правічним минулим – легендарним, міфологічним, почуваються впевненіше перед викликами сучасності, ніж безпам'ятні. А тим масам населення, душі яких обкрадено і свідомість потьмарено, неначе цвяшок у серце вбито. Так і стережися, щоб не зги-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

нути, як обри" [4, с. 12]. Письменник часто наголошував ще на одній значущій сутності: утрадиційнитися має те, аби всі, кого Господь обдарував щастям топтати ряст на цій землі, любили ближнього свого незалежно від його етнічного коріння, віросповідання, місця проживання, щоб вони горнулися до прекрасного, уміли відрізняти його від потворного, викорінювали нице.

За діарійною мозаїкою Олеся Терентійовича виструнчуються цілі культурні епохи і їхні прапірні постаті (див. [6, 7]). Кожна з нотаток – цікава, пізнавальна, корисна, вона нікого не лишає байдужим, спонукає до роздумів і благородних дій. Такими є записи не лише про людей як творців цивілізації, а й про розмаїття світу, що їх оточує, – рослину, тварину, місто, село, край, державу, планету, землю, небо, архітектурні споруди, історичні пам'ятки, суспільні поступи, політичні партії, державні посади, політичні та громадські інституції, етнотрадиції, точніше – про панування довкіл живої і неживої природи гармонії, що приносить задоволення, окрилює, надихає на зодчість, і дисгармонії, що гнітить, заважає нести добро, відриватися від сірої буденщини й підніматися на високі щаблі прогресу. Гончар про все це говорить коротко, сильно, без надривного пафосу, він магічно притягує до себе читачів красою й досконалістю викладу. Сотні щоденникових статей без щонайменших коригувань можна вводити до енциклопедій, бо їхній автор сам володіє достоту енциклопедичними пізнаннями. Недарма ж Міжнародний біографічний центр у Кембриджі (Англія) визнав цього Великого Українця всесвітнім інтелектуалом.

Визбирувати події, факти, віднаходити особистості в розлогому, художньо довершеному щоденниковому дискурсі Олеся Гончара – велика втіха, добра пожива для небайдужої до всього довкружжя людини. Захоплює те, як автор через окремі штрихи, незначні деталі вміє відтворювати світло і темінь доби, вимальовувати важливу суспільну подію, ліпити образ реальної людини з усіма її чеснотами і вадами, вирізьблювати тип особистості-легенди. Воістину: Божою милістю майстер слова ніколи не зіб'ється на манівці, йому не загрожує уподібнення іншим, він неповторний і у великому, і в малому повістуванні – від першого до останнього рядка.

Допитливий читач, удумливо ознайомившись із книжкою, зітканою з куценьких діарійних нотаток здебільше про історичні епохи, видатні постаті державного й громадського чину, або навіть швиденько перебігши її сторінки, відразу може зауважити, що нотатки наскрізно просякнуті болем, нерідко аж занадто пекучим, пронизані критикою, подеколи аж надмір різкою. Валентина Гончар у передньому слові "Записки Олеся Гончара (Голос його душі)" зауважує, що "перед читачем майже повне видання щоденників. Готуючи їх до друку, я тільки подекуди скоротила ті записи, які цілком перейшли в художні твори, чи ті, що стосуються суто сімейних проблем. З цілком зрозумілих етичних міркувань довелося позначити криптонімами деякі прізвища і "прибрати" авторські аж надто різкі оцінки людей, які могли б зашкодити їм чи їхнім близьким. Але таких втручань, які загальноприйняті у перших пожиттєвих виданнях щоденників, небагато, і можливість відновити в майбутньому повний авторський текст існує: записники письменника збережені в домашньому архіві" [3, т. 1, с. 7]. Отже, чекати якоїсь "білої смуги" в наступних виданнях всежиттєвої праці Олеся Гончара не варто. Сприймаємо ту правду, що у "своєрідній сповіді письменника" [3, т. 1, с. 5–6] гіркоти аж по вінця. А інакше, очевидно, не могло й бути, позаяк сам митець, подибуємо в одному із записів, "увесь із болю". Життєлюба Гончара не можна звинувачувати в песимізмі, мстивості, заздрощах. Він не такий, він – оптиміст, альтруїст, гуманіст, доброчинець. Олесь Терентійович і в чорні часи, коли імперія втовкмачувала слухняним малоросам ідеї інтернаціоналізму, колонізувала українські землі, винищувала нашу духовність, виганяла на задвірки "слово Тарасове, слово Лесине" (24.02.1986), вірив у день кращий, не втрачав надії, що ми як народ спроможемося на всезагальну єдність і збудуємо омріяну століттями самостійну державу. У його щоденниковій візії Україна – "голубий Дніпро, білі вишневі сади і ясне сонце" (24.04.1944), "нація поетів" (19.05.1957), "одвіку од Бога багата земля" (30.08.1966), "таки прекрасна... Нема, нема на світі другої такої" (24.05.1973), "хліборобська держава" (27.07.1973), "безмовна, безправна, поглумлена царатом... яка для оборони своєї душі тільки й мала красу мови та пісні" (07.04.1984), "коханий край" (15.04.1985), "не ірокези" (21.08.1985), "земля краси і такої трагічної долі" (10.01.1987), "Бенгалія північних широт" (09.02.1987), "багатостраждальна й незрівнянна... Богом дана нам" (20.09.1988), "вічна вдова, а в неї є сини і є дуже багато антисинів, брудних запроданців" (18.01.1991), "благословенна земля", "рай

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

земний" (01.02.1990), "заповідна зона талантів" (08.03.1991), "післяпершогруднева", "законна правонаступниця потоптаної в крові більшовиками УНР" (22.08.1992),"земля лицарів, масового подвигу, земля богообрана" (23.08.1992), "наша багатостраждальна матір" (11.07.1994). Скроплені сльозою, переполоскані тугою сторінки переважають, мабуть, тому, що тріумф перемоги Гончар переживав на одному подихові, а небезпека на нього чатувала безперестанно. Письменник не встигав оговтатися, як світло заступала непроглядна тьма. Це не стан Олесевої душі, а потворна українська реальність, що переросла в горезвісну тяглість. Її першопочатки сягають найсивішої давнини, а черговий особливий вишкіл припадає на розбурхане XX сторіччя, друга половина якого – виквіт творчості автора "Собору", "Тронки", "Твоєї зорі". Сумне залягло глибоко на дні серця митця, пекло його душу, тому й виливалося на папір, як колись у геніального Кобзаря, "сумними рядами". Усякчас давало про себе знати й те, що не завжди Гончарові було "з ким сісти, хліба з'їсти, промовить слово". Того й брався за перо і виповідав наболіле у своїх записних книжках, яких у "домашньому архіві збереглося понад сто двадцять" [3, т. 1, с. 6]. Він ніколи не розлучався з ними, носив їх при собі в кишені піджака. У щоденниках є сотні неприємних, навіть іронічно-сатиричних одкровень, але в них відсутні злоба, скептицизм, вони – "історичний згусток" людського життя, чорно-біла світлина пам'яті на культурному, політичному чи якомусь іншому тлі епохи. Аксіосфера діарійного дискурсу Олеся Гончара в найприкметніших і найважливіших своїх виявах не дисонує, а гармонує з тими оцінками людей і подій, які сьогодні ввійшли до активного обігу, навіть стали загальновизнаними, позаяк позбавлені заанґажованості, не виступають, як це велося століттями, ідеологічною зброєю, покликаною впорскувати через усі можливі канали в українську свідомість вірус меншовартості, уселяти дух малоросійства. Автор "Щоденників" назвав речі своїми іменами, дав об'єктивну, принципову, хоч частенько й круто замішану на гострому слові, характеристику і тим, кого за любов до України нещадно таврували, і тим, хто вчиняв розправу над борцями за волю, поповнював ряди псевдопатріотів, заступав шлях українському відродженню в різні історичні часи. Оцінна шкала Гончара корелює з правдою, яку беріг у своїй пам'яті наш народ, тримав її на своїх плечах, а не з імперськими стереотипами; тональності цієї шкали мінливі, як і саме буття, а не застиглі, підігнані під ярлики радянського способу життя.

Погляди Олеся Терентійовича з роками мінялися, траплялося – до навпаки, як переінакшувалися події, які він переживав, і люди, з якими ділив шматок насущного та дрібку солі, яких застерігав від бід, яким довіряв, хоч нерідко й потерпав від цього. Досить проаналізувати нотатки, присвячені письменникам Тарасові Шевченку, Миколі Гоголю, Іванові Буніну, Іванові Багряному, Олександрові Довженку, Павлові Тичині, Юрієві Яновському, Остапові Вишні, Михайлові Шолохову, Ліні Костенко, Борисові Олійнику, Григорієві Тютюннику, Володимирові Яворівському, Степанові Пушику, ученим світового рівня Володимирові Вернадському, Юрієві Кондратюку, філософу Григорієві Сковороді, співакам Іванові Козловському, Ніні Матвієнко, скульпторові Галині Кальченко, радянським партійним і державним діячам Володимирові Леніну, Йосифові Сталіну, Лазареві Кагановичу, Петрові Постишеву, Панасові Любченку, Петрові Шелесту, Миколі Підгорному, Олексієві Ватченку, Володимирові Щербицькому, Леонідові Брежнєву, Федорові Моргуну, партійному й науковому діячеві Валентину Маланчукові, літературознавцю, критикові Миколі Шамоті, перекладачеві Миколі Мещерякову, Патріарху Мстиславові, аби пересвідчитися в послідовності поглядів і оцінок Гончара. Наведемо в хронологічній послідовності окремі нотатки, які утворюють ряди описових найменувань власної назви:

Шевченко Тарас Григорович – український письменник, основоположник нової української літератури і літературної мови – "саме могуття" (05.04.1976), "совість світу" (03.09.1981), "найлюдяніший із поетів" (02.05.1982), "весь із любові" (28.07.1983), "набожна людина, добрий християнин", "ходив до церкви, молився, глибоко переживав момент причастя", "геній в усьому своєму багатстві" (10.03.1990), "явище справді феноменальне, єдине у світі" (13.09.1990), "найбільший геній нації" (18.09.1990), "безпритульний геній" (11.01.1991), "пророк, рівний біблійним пророкам масштабністю своєї особистості, силою правдолюбства, силою пристрасті і величчю своїх гуманістичних прозрінь", "батько нації" (09.03.1992), "в порівнянні з ним (Пушкіним. – *М. С.*) – титан, геній із геніїв" (26.04.1992), "великий поет" (27.06.1992), "поет, ніби самим небом дарований Україні"

(04.06.1993), "великий своєю непоступливістю й любов'ю до України" (14.05.1993), "той, кого сама нація обрала своїм пророком і чий геній рятував Україну і в часи найтяжчих криз" (15.09.1993), "це той, хто живе в кожному з нас", "він – як сама душа нашого народу, відкрита до всіх людей", "геніальний поет України" (20.03.1994), "для України – вічний орієнтир", "духовний геній української нації" (09.03.1995);

Гоголь Микола Васильович – український і російський письменник – "скомороха в житті, незрівнянний геній у творчості" (18.09.1973), "по типу своєї нервово-психічної структури нагадує Тичину", "суто український тип генія за всіма його достоїнствами й слабкостями" (05.04.1976), "цілком бароковий" (25.07.1976), "це ідеальний образ генія. Як Моцарт" (04.02.1977), "зацькований геній. Зацькований з усіх боків" (07.02.1977), "рівного йому не було й нема в усій російській літературі", "справді богонатхненний художник" (08.02.1977), "ні з ким не зрівнянний" (13.09.1977), "безпритульний геній" (28.08.1978), "геній із геніїв", "нема йому рівних в літературі XIX століття" "ввесь – із загадок" (16.08.1980), "воістину козацька натура" (02.04.1984), "геніальний фантазер із старшини вірнопідданої" (18.04.1985), "тендітна й нервова душа" (09.02.1987), "геній світового масштабу" (05.10.1988), "синтез двох культур... В російську культуру він приніс сонячний дух України, дух «Тараса Бульби», «Вечорів на хуторі...». А російське життя для нього було те, що відтворилося в «Ревізорі», «Мертвих душах»" (21.10.1988), "нащадок козацької старшини" (10.01.1989), "найбільший геній нації" (18.09.1990), "безпритульний геній", "тонкий психолог" (11.01.1991), "для всіх великоросів був стовідсотковим «хохлом»" (14.07.1992), "глибокий патріот України", "зрілий державний муж, чия пам'ять міцно береже свій козацький родовід", "вигнанець, заложник імперії" (01.04.1994), "син того народу, якому імперія заборонила навіть розмовляти рідною мовою" (11.05.1995);

Бунін Іван Олексійович – російський письменник – "великий художник" (14.07.1992), "рафінований естет", "виходець з аристократичного роду", "геній художності. Один з найбільших і найвибагливіших художників XX століття", "геніальний художник" (26.03.1988), "стриманий чоловік з легким «хохлацьким акцентом»", "він – це не Ахматова, і не Паустовський, і не одеські бабеліанці, вічні наші нахлібники, до того ж невдячні" (30.09.1989), "дворянин, естет, людина наскрізь російська", "великий художник" (14.07.1992), "з росіян... найбільший письменник XX віку" (19.07.1992);

Багряний Іван *(Лозов'ягін Іван Павлович)* – український письменник – "великий своєю непоступливістю й любов'ю до України" (14.05.1993), "достойний великомученик України" (16.05.1993), "цільна натура" (24.09.1990), "вища Хвильового, вища багатьох", "який життєлюб" (23.06.1991), "це справді великий набуток" (11.08.1993);

Довженко Олександр Петрович – український письменник і кінорежисер – "сивий і стрункий в свої 60 літ. Гарячий і владолюбний" (29.06.1950), "спокійний зовні, але внутрішньо... – ніколи", "оповідач... незрівнянний", художник, який "не реалізував, певне, й тисячної долі тих великих думок і образних запасів, що носить у собі, якими весь час... клекоче" (05.1953), "увесь із фрагментів, як Мікеланджело" (25.07.1955), "людина на голову вища інших, справді велика в думках своїх, в силі художнього бачення світу", "художник-мислитель, художник-філософ, яких так мало в наш час", "людина, яка ні перед ким не згиналась", "людина-легенда", "сівач, щедрий і добрий", "володар думок і настроїв", "ходячий вогонь", "ходячий вулкан", "полум'яний... горів тільки для творчості, для мистецтва, для краси", "сила його духу була підкоряючою", "природний благородний артистизм" (26.11.1956), "втілення краси людської" (11.10.1957), "один з найбільших мислителів сучасності" (20.07.1969), "сосницький несамовит", "геній світового кінематографа" (06.02.1976), "цілком бароковий" (25.07.1976), "не вільний від царистських ілюзій", "був мовби запрограмований на трагічне", "мріяв про веселі фільми. І сам зрідка віддавався веселощам безоглядно" (27.01.1984), "трагічна постать" (07.09.1984; 18.04.1992), "чолом і поглядом – як античний мудрець", "після Шевченка, Франка, Лесі... безперечно, одна з найтрагічніших постатей української культури", "у долі його – доля самого народу" (27.10.1987), "дуже беззахисний" (18.04.1992),"великий своєю непоступливістю й любов'ю до України" (14.05.1993), "вродлива людина нації" (24.07.1993), "глибоко трагічна і глибоко суперечлива постать", "український Мікеланджело", "всебічно фантастично обдарована... людина", "органічний антипод режиму", "український інтелігент рідкісної обдарованості", "вічний в'язень", "заложник тоталітарного режиму", "наш Великий

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Майстер" (05.01.1994), "істинний геній, але геній більше в задумах, аніж у звершеннях. Звершитися йому не дозволив режим, а почасти й він сам себе зупиняв... Бо не хотів зігнити у таборах або зустріти смерть у сталінських катівнях десь на Луб'янці" (02.02.1994), "захисник народу", "син України, мужній її син, оборонець" (04.09.1994), "людина дуже складна" (07.09.1994), "найбільший поет і мислитель екрана, що його дало світові слов'янство" (20.09.1994), "геній епохи" (26.09.1994), "наша найчистіша людина" (12.03.1995);

Тичина Павло Григорович – український поет, громадський діяч – "сам чутливий, як арфа" (14.01.1953), "великий національний поет, – може, найбільший після Шевченка", "не страхополох... Титан духом" (19.10.1965), "Захід такого поета не мав, здається, аж до Лорки" (2.10.1970), "безмірно делікатний ... дитинно беззахисний ... внутрішньо ... був людиною мужньою" (11.12.1970), "скомороха в житті, незрівнянний геній у творчості" (18.09.1973), "найспівучіша пісня нашої літератури XX століття" (23.08.1975), "глибоко віруюча людина" (04.06.1977), "поет один з найближчих до Першотворця" (27.05.1979), "це той, кого люблять", "це наша чистота, наша гордість перед світом, він невмирущий золотий гомін" (27.01.1980), "благородна, патріотична, всезахищаюча душа" (03.02.1981), "справді унікальний виквіт природи", "поет планетарних масштабів, йому одному з перших землян дано було почути музику космічних оркестрів, почути й передати це загадкове людям, відтворити правічні тайнощі у своєму зоряному слові" (19.05.1982), "наш патріарх поезії" (02.10.1985), "не страполох... Заряд мужності є в ньому, в цьому крихкому, тендітному створінні. Титан духом" (19.10.1985), "людина рідкісної чистоти" (19.02.1987), "глибоко трагічна постать", "чи не останній із Розстріляного Відродження, що зостався живий" (11.02.1991), "жертва нелюдської жахливої системи" (23.04.1991), "геній, якому відкрилось все жахіття й антилюдяність революції, безмір її жорстокості й кривавого розгулу, засліпленого ненавистю братовбивства", "внутрішньо чесний і трагедійно чистий" (07.06.1991), "це весняне пробудження рідного краю", "рідкісний, тим унікальний, що йому відкривалось предвічне", "найбільший український поет XX віку", "своєю суттю... найближче стоїть до генія Григорія Сковороди" (18.09.1992), "трагічна постать нашої культури" (17.12.1992), "неперевершений авторитет" (27.01.1993), "«переляканий» геній" (28.02.1993), "вродлива людина нації" (24.07.1993), "хвора зацькована людина, поет глибоко нещасний, з травмованою тонкою психікою" (08.10.1993), "наша найчистіша людина" (12.03.1995);

Яновський Юрій Іванович – український письменник – "талант, рідкісний у своїй красі" (25.02.1954), "майстер з Божої ласки, компаніївський козацький нащадок" (14.12.1970), "людина на рідкість послідовна, людина алмазної творчості" (08.11.1981), "тихий та сумирний у своїх сивих літах" (29.11.1981), "людина рідкісної чистоти" (19.02.1987), "вродлива людина нації" (24.07.1993), "наша найчистіша людина" (12.03.1995);

Матвієнко Ніна Митрофанівна – українська співачка – "сріблястий ангельський голос", "схожа на пташку з тропіків. Українське колібрі" (07.06.1977), "першокласна драматична актриса – безмежно щира, правдива, емоційна", "дочка Заньковецької", "талант, що од Бога" (11.01.1981), "наш маленький геній", "чудо Полісся" (23.03.1994);

Каганович Лазар Мойсейович – радянський партійний і державний діяч, організатор масових репресій у 1930–1940-х рр. – "кат нашого народу" (07.07.1988);

Постишев Павло Петрович – радянський партійний і державний діяч – "кат нашого народу" (21.03.1974; 07.07.1988),"типовий переродженець, той, хто почавши участю в революційному русі, стає потім катом і руйначем, маніакальною постаттю" (15.08.1981), "руйнач... проклятий у віках", "втілення зла для всіх прийдешніх, допоки й житимуть люди" (24.04.1985), "доморощений герострат", "скажений вовк історії" (06.07.1989), "сталінський гауляйтер" (30.10.1993);

Ватченко Олексій Федосійович – радянський партійний і державний діяч – "дніпропетровський юшкоїд (200 кг живої ваги!)", "обжера, сквернослов, батькопродавець", "дніпропетровський обжора" (29.03.1968), "дніпропетровський унтер" (07.06.1968), "розгодований, заплилий жиром мандарин", "розбухлий від безконтролю образ Володьки Лободи" (26.01.1969), "дніпропетровський сатрап" (04.11.1969), "дніпропетровське Мао" (01.03.1971), "дніпропетровський вовкодав" (26.11.1971), "дніпропетровський юшкоїд" (06.12.1971), "жертва часу, обставин, ситуації" (29.01.1978), "головний цькувач «Собору»", "дніпропетровський бос" (29.04.1978), "дніпропетровський держиморда" (11.11.1982), "алігатор", "гонитель «Собору»" (22.04.1988), (22.11.1984), "теперішній роздавач", "ремісник

всевладного нео-Потьомкіна" (23.11.1984), "дніпропетровський мафіозі" (28.07.1988), "бандюга тупорилий" (04.08.1989);

Щербицький Володимир Васильович – радянський партійний і державний діяч – "заздрісник і лицемір" (11.12.1969), "великий заготовач", "перший нищитель мови", який "з садистською послідовністю виганяє українську мову з усіх нарад, установ, вузів, із радіо; в школі за русифікацію встановив учителям надбавку в 15 крб., чи то б пак 30 срібляників", "потовчений Хрущовим... нещасний" (06.02.1986), "махровий русифікатор, нищитель українських шкіл... з чорної породи валуєвих" (16.11.1986), "головний хан, найлютіший переслідувач мови" (14.08.1987), "найперший дресирувальник" (28.11.1988), "головний мафіозі", "гірший за Кагановича" (03.01.1989), "верховний холуй" (30.04.1989), "наш «самий-самий»" (31.10.1989), "найзапекліший сталініст", "18 років сидів на шиї народу, впившись у нього своїми нещадними пазурами" (10.11.1989), "найжорстокіший кат української культури. Найзапопадливіший русифікатор, нищитель нашої мови, розмахом злодіянь перевершив і Меншикова, і Кагановича. Меншиков по коліна бродив в українській крові, влаштовував різанину в Батурині, а цей усю Україну душив напівпотай, з блудною усмішечкою всевладного садиста" (21.09.1989), "верховний, з поглядом смершовця, русифікатор", "жорстокий нищитель України", "майстер інтриги... потайний" (20.12.1990), "незрівнянний єзуїт" (24.01.1992), "кат нашої культури, мучитель" (04.02.1992), "душитель культури свого народу", "великий заготовач імперії", "трагічна постать" (15.01.1994);

Моргун Федір Трохимович – радянський партійний і державний діяч, український письменник – "перший секретар Полтавського обкому", "творча натура. Міг би бути першокласним письменником" (24.06.1981), "найсильніший претендент на українську булаву" (11.03.1988), "жертва імперської жорстокої системи" (16.08.1990), "талановита людина", яка "могла б зробити чимало доброго для України" (06.05.1991), "полтавський меценат" (18.05.1991);

Патріарх Мстислав *(у миру – Скрипник Степан Іванович)* – український церковний діяч, патріарх – "перший патріарх Української автокефальної православної церкви", "земляк, полтавець", "син рідної сестри Симона Петлюри Маріямни" (21.10.1990), "патріарх автокефальної церкви" (30.11.1990), "щирий, дотепний, голова ясна" (03.08.1991), "людина *такого* життя, людина легендарна", "старий орел" (12.08.1991), "людина рідкісна" (18.10.1992), "великий наш патріарх" (02.07.1995), "вірний син нації" (14.06.1999).

Знайомство із записами, у яких фігурують письменник і державний діяч Володимир Винниченко, майстри художнього слова Микола Хвильовий, Олександр Корнійчук, Василь Земляк, Юрій Смолич, Микола Бажан, Віталій Коротич, Дмитро Павличко, літературознавець Іван Дзюба, правозахисник Євген Сверстюк, дає підстави твердити, що автор "Щоденників" міг змінювати гнів на милість і милість на гнів, якщо в житті людей відбувалися позитивні або негативні зрушення. Ось деякі з нотаток, представлені рядами описових номінацій:

Винниченко Володимир Кирилович – український письменник і державний діяч – "творець художніх шедеврів", "політик... невдалий" (19.04.1992);

Корнійчук Олександр Євдокимович – український письменник – "політичний авантюрист і фігляр" (22.03.1966), "кар'єрист та інтриган" (26.03.1966), "для своєї доби винятково характерна постать... поєднались в ньому і талант комедіографа, і життєве завзяття, дар інтуїції й акробатська спритність, веселий кон'юнктуризм і буйне епікурейство, спалахи щирості й майже авантюрницький розмах... не дуже освічений, він став діячем міжнародного класу" (14.05.1972), "постать... значно складніша, ніж здається на перший погляд" (07.02.1985);

Смолич Юрій Корнійович – український письменник – "старий провокатор" (22.04.1971), "Іудушка Головльов", "людина, яка, вимазавшись в багні, неодмінно хоче, щоб бруд впав і на інших" (02.03.1972), "людина з Феофанії" (10.02.1973), "бував усяким, та все ж була в ньому інтелігентність" (27.08.1976), "зовнішньо стриманий і навіть сухуватий", "людина емоційна і...ранима" (05.09.1976);

Коротич Віталій Олексійович – український письменник – "наш «тихий американець»", "зажерливий в своїх апетитах міщанин", "письменник освічений, інтелігентний" (05.06.1982), "вертлявий наш землячок" (25.11.1983), "соцреалист в штатском" (09.10.1988), "колишній... приятель, медовустий шанувальник" (Олеся Гончара. – *М. С.*), "дезертир із Чорнобиля", "лакузник, пройдисвіт", "сучасний Іудушка Головльов з його масною усмішечкою" (10.01.1988), "чорнобильський дезертир" (16.01.1988), "брудний

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

наклепник, запроданець і кар'єрист" (29.01.1988), "літературний кар'єрист й розтлінний пройдисвіт", "крикун і демагог" (10.01.1989), "«афонський пройдисвіт»" (25.11.1991), "міжнародний авантюрист" (12.07.1992), "політичний труп", "отруйне зілля", "ще один покруч чи то пак міжнародного класу провокатор" (07.04.1994);

Дзюба Іван Михайлович – український літературознавець, критик – "інтелігент, спокійний, розумний", "лицар, людина незламна духом" (02.03.1972), "сумнівний в'язень" (27.12.1982), "суперінтелектуальний" (30.06.1993), "безпорадний «кристалл»", "слухняний, зручний для своїх босів" (19.07.1993);

Сверстюк Євген Олександрович – український критик, правозахисник – "інтелігентна розсудлива людина", "який фанат, просто сучасний Аввакум", "порядна, розумна людина" (12.12.1993), "найглибший мислитель" (29.01.1993), "світлий розум" (26.04.1994).

Дешевої розплати, надуманих закидів, необґрунтованих звинувачень, нав'язливих напоумлень у щоденниках годі шукати. Олесь Терентійович здатен угамувати свою гординю, коли навласновіч бачить, що добро перемагає зло, незалежно від того, хто перед ним: учорашній друг, який скривдив когось чи з умислом обрав лиху стезю, або колишній неприятель, ворог, який усвідомив свою провину, очистив себе від скверни, щиро спокутав минулі гріхи. Життєве кредо неперебутнього Гончара просте, старе як світ і на всі віки: "Моя філософія – роби *людям* добро" (14.06.1996). Наука ця, зізнається, як на сповіді, "Апостол України" (02.07.1995), від бабусі – і до останнього подиху. Чого вчила Єфросинія Євтихіївна свого любимого онука – завжди з ним. "Правда її, – покличемося на щоденниковий запис від 31 березня 1991 року, – за всіх! Були блукання, були заблудження: каюсь! Але ж світлий Великдень завжди був у моїй душі". З невичерпних джерел цієї душі він переселився в душі мільйонів людей, які виховуються на творчості письменника Гончара, які з незрадливою любов'ю й жагучим інтересом читають його щоденники, углибляються аж до дна в багатоємний простір його духовності. "Пам'ять перуть з відбілювачами", – сказав якось афорист Геннадій Малків. Олесеві Терентійовичу відбілювачі не потрібні: він завершив свій земний шлях достойно, чесно і правдиво виклав усесвіт усього пізнаного та осмисленого в діарійних нотатках. Твердження щойно цитованого російського сатирика Малкіна: "Перед тим, як стати легендою, треба встигнути її скласти" – не про нашого Олеся Гончара, бо ж він без нічийної підтримки, без ніякого самоуславлення перетворився на людину-легенду, людину-взірець, совість української нації – "повноцінної, духовно багатої, нічим не гіршої за інших європейців" (31.01.1991), "безмежно талановитої" (25.10.1994).

Література

1. Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського / Упор. А. П. Демиденко. – К.: Веселка, 1992. – 551 с.

2. Гончар Олесь. Чим живемо: На шляхах до українського Відродження / О. Т. Гончар. – К.: Рад. письменник, 1991. – 382 с.

3. Гончар Олесь: Щоденники: У 3-х т. / О. Т. Гончар; упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар. – К.: Веселка, 2008. –
Т. 1. – 456 с.;
Т. 2. – 608 с.;
Т. 3. – 648 с.

4. Пепа Вадим. Омита сльозою історія / В. Пепа // Літературна Україна: Газета письменників України. – 2011. – 28 липня. – С. 12.

5. Степаненко Микола. Духовний посил Олеся Гончара (за матеріалами "Щоденників" письменника) / М. І. Степаненко. – Полтава: ПП Шевченко Р. В., 2009. – 60 с.

6. Степаненко Микола. Літературний простір "Щоденників" Олеся Гончара: Монографія / М. І. Степаненко. – Полтава: АСМІ, 2010. – 528 с.

7. Степаненко Микола. Публіцистична спадщина Олеся Гончара (мовні, навколомовні й деякі інші проблеми): Монографія / М. І. Степаненко. – Полтава: АСМІ, 2008. – 396 с.

Марина Новікова

ПОЛТАВСЬКІ СЮЖЕТИ ГРИГОРІЯ КОЧУРА

Біографія видатного перекладача, філолога, викладача ХХ століття Григорія Порфировича Кочура (1908–1994) легкою не була ніколи. Ані тоді, коли хлопцем він працював разом із батьком у сільському господарстві (родина була козацька, проте незаможна). Ані тоді, коли скінчивши сім класів "трудової школи" (на які перетворилися "після Жовтня" колишні гімназії), мав заробляти в сусідньому містечку Мена на вступ до університету (якого тоді вже теж не було: університети перейменовали в ІНО – Інститути Народної Освіти). Тим паче, нелегко було сільському хлопчакові засвоїти науку Київського університету (або КІНО), де лекції з української та світової філології читали такі корифеї, як акад. А. Кримський, проф. С. Савченко, проф. М. Зеров [8, 12, 15].

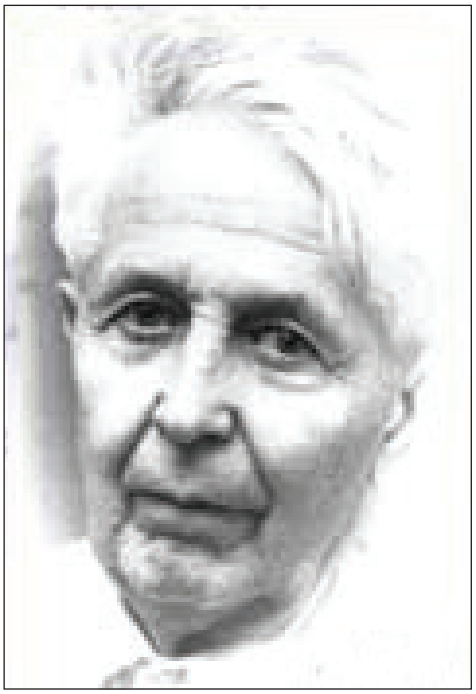

Та чи не найдраматичніші сторінки людської і творчої біографії Г. Кочура пов'язані саме з Полтавою. Потрапив він до Полтави досить круглястим шляхом. Після закінчення КІНО поїхав викладати світову ("західну", за термінами тогочасся) літературу й теорію літератури до Молдови. Згодом перебрався до Вінниці. Почалася війна. Педінститут евакуювали до Харкова. Вважалося, що за якихось кілька місяців "наші" виженуть гітлерівців з України, тож усі повернуться до своїх звичних місць праці та проживання. "Тимчасово" Кочура направили до Полтавського педінституту – для тієї ж роботи, за тими самими спеціальностями.

Але не так сталося, як гадалося. Окупація Полтави тривала майже два роки. Інститут, звісно, вже не працював; молодь масово вивозили до Німеччини, а жити з дружиною та двома дітьми, сином та донькою, якось було треба... Кочур влаштовується до Полтавського музею; паралельно йде "на заробітки" коректором у газету "Голос Полтавщини" – зрозуміло, газету "підокупаційну". Протягом 1942–1943 років устигає надрукувати там низку своїх статей, переважно ювілейних: про М. Черемшину [5], П. Верлена [10], Стендаля [13], С. Маларме [14]. Одна з тодішніх його публікацій мала оглядовий перекладознавчий характер [9], дві інші – мистецтвознавчий [4, 7].

Усі ті публікації (на загал, сам факт "співпраці з окупантами") ляжуть у "діло Г. П. Кочура" після повернення радянської влади. Ученого буде засуджено на 10 років (та ще на 5 років обмеження в правах) і заслано на Північ, до Воркутинських вугільних шахт. Амністують (а потім реабілітують) його та дружину вже наприкінці 1950-х. Лише після того видатний філолог зможе повернутися – не до Києва (попри клопотання Максима Рильського, Євгена Дроб'язка та ін.), а тільки до підкиївського Ірпеню, – й почнеться новий, теж аж ніяк не безхмарний, одначе й напрочуд плодовитий, творчий період його біографії.

Повернімося, однак, до Полтави. Полтавські публікації Григорія Порфировича

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

донедавна залишалися "закритою зоною", оскільки засекречено було всю "підокупаційну" пресу. Тому, приміром, ці публікації не потрапили навіть до найфундаментальніших бібліографічних довідників про Кочурове життя та літературну діяльність [1]. Одну з них встигли долучити до новітнього двохтомника Кочурових статей, рецензій, інтерв'ю та інших літературних і перекладознавчих розвідок. Це стаття про М. Черемшину [6] (у примітках М. Стріхи (с. 591) вказано, що "публікації в українській пресі доби німецької окупації стали головною причиною арешту Г. П. Кочура в 1943 році і його подальшого 10-річного ув'язнення в Інтинському концтаборі").

Інші статті лише почасти ввійшли до цієї збірки за пізнішими "післяполтавськими" виданнями. Стаття про Ж. М. Ерідіа – як передрук коротенької передмови до перекладів Д. Паламарчука [2] (остання прижиттєва публікація Г. П. Кочура). Стаття про П. Верлена – теж як передмова до Верленової збірки поезій у "троїстому" перекладі М. Рильського, М. Лукаша та Г. Кочура [11]. Зовсім нема у двохтомнику "полтавських" статей про С. Маларме (хоч він був улюбленцем перекладача ще за студентські часи) та Стендаля (хоч є там Г. Флобер та Е. Золя). І навпаки, серед нещодавно відкритої частини архіву НКВС–КДБ Полтавщини, а саме серед примірників газети "Голос Полтавщини" (а вони не всі й уціліли, чи то волею обставин, чи то якоюсь іншою волею), не знайдено допоки статті про Ф. Шиллера – певно, також ювілейної. Вона має там бути неодмінно, позаяк є про неї усні свідоцтва Григорія Порфировича (у спогадах проф. В. Л. Скуратівського, та й моїх також). Коли Кочура запитували: про що ж усе-таки він писав у тій злощасній "підокупаційній" газеті? – відповідав: "– Ну, було там про різні ювілеї, наприклад, Шіллера…". А слідом, гірко посміхаючись (мабуть, пригадуючи свої допити "із пристрастієм"), додавав: "– Звісно, побіч були інші тексти, не тільки про Шіллера…".

Чи відрізнялися ті "кримінальні" версії Кочурових статей од версій пізніших, "легальних"? Чи "адаптував" він свої тексти до жорстких (або й жорстоких) вимог окупаційного режиму? Відповідь дає хоч би той факт, що згадану статтю про Черемшину можна було передрукувати через 66 років (!) по тому, за "пострадянських" умов, – і нічогісінько в ній не змінювати й не виправляти.

Неважко припустити, що таке могло бути не завжди. Черемшина (зарівно з іншими письменниками-об'єктами Кочурових "полтавських" друків) – класик, до того ж давно (відносно давно) покійний. (Вартий уваги, одначе, свідомий вибір отих Кочурових "об'єктів": він наочно не хоче "підспівувати" нацистському режимові, – а за умов окупаційних це можна було б виправдати набагато легше, аніж за умов, скажімо, "застою"). Але що ж бачимо у друках, де йдеться про щось сучасніше? Може, саме там криється "кримінал", за якого літературознавця було так тяжко покарано?

Одну з відповідей дає рецензія (або ж "думка глядача", за власним Кочуровим висловом), що її пропонуємо нині читачеві. Названа – "На прем'єрі", тобто присвячена свіжій події у "підокупаційному" полтавському житті: постанові "Марусі Богуславки" М. Старицького в міському театрі (серпень 1942 р.).

Безперечно, окупаційна влада дозволила цю виставу з багатьох своєкорисних "ідеологічних" причин. По-перше, вистава знаменувала, мабуть, "розквіт української культури під німецькою орудою". По-друге, вона нібито підтверджувала, що місто живе цілком звично і жодного опору новій владі серед полтавців (а може, й усіх українців) нема. Потретє, сигналізувала: прийшла влада вкорінюється в нас міцно й надовго, – інакше навіщо заходитися навколо "місцевої культури"?..

Що все це було на ділі не зовсім так (або й зовсім не так), мимовільно свідчать суміжні матеріали. А побіч таки були (перефразовуючи Г. Кочура) тексти не тільки про Старицького. Побіч була гаряча фронтова хроніка з промовистим титулом "Сталінград". Та придивляючись сьогодні уважніше до Кочурового тексту, помічаємо там і певний другий план – те, що в добу "застою" назвуть Езоповою мовою. Опанував цю мову, схоже, не тільки рецензент, а й Полтавський театр.

Звичайно ж, "Маруся Богуславка" – це класика. Але до того вона ще й "п'єса, у якій звучать національно-героїчні мотиви". І лейтмотив вистави (на ньому окремо зупиняється Кочур) – це спів козаків-невольників (на музику Б. Лепкого "Чуєш, брате мій…"). Рецензент чомусь наполягає, що пісня "характером своїм цілком належить до нашого часу". І закидає театрові: "…у виконанні були заглушені до певної міри ті риси глибокого трагізму, <…> якими так вражає ця пісня". Зауваження ззовні суто естетичне, – поки ми не прочитає-

мо його в контексті війни й окупації... Навіть те, що "нова влада" висувала як доказ своєї невмирущості, у тому ж таки контексті читається як доказ невмирущості вільної України.

Можна було б зосередитися й на інших аспектах цього відгуку. На вишуканій Кочуровій мові (що так контрастує з драматичним подієвим планом). На його музикознавчій ерудиції. На європейському векторі Кочурових мистецьких проекцій та орієнтацій (а III рейх, між іншим, зовсім не був палким прихильником культурної Європи, вважаючи її "гнилою" та "декадентською", як і сталінські ідеологічні служби). Але перша й головна мета нашої публікації – повернути в широкий науковий та читацький обіг призабутий "полтавський", тобто справді український, тобто щиро-кочурівський, живий і донині текст.

Література

1. Григорій Кочур: Бібліогр. покажч.: У 2 ч. / Уклад. Г. Домбровська, З. Домбровська; Наук. ред., авт. передм. Р. Зорівчак; Редкол.: Б. Якимович (голова) та ін. – 2 вид., доопрац. і доповн. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 264 с., 32 с. іл., портр. – (Українська бібліографія. Нова серія).

2. Кочур Григорій. [Вступне слово до поезій Ж. М. Ередіа зі збірки "Трофеї" у перекладі Д. Паламарчука] / Григорій Кочур // Всесвіт. – 1994. – № 10. – С. 123.

3. Кочур Г. Ж. М. Ередіа / Г. Кочур // Голос Полтавщини: Український часопис міста й села. Виходить щоденно. – 1942. – Ч. 116 (134). – 31 серпня. – С. 2.

4. Кочур Г. З життя художніх майстерень / Г. Кочур // Голос Полтавщини. Український часопис міста й села. Виходить щоденно. – 1942. – Ч. 101 (119). – 16 серпня. – С. 3.

5. Кочур Г. Марко Черемшина / Г. Кочур // Голос Полтавщини: Український часопис міста й села. Виходить двічі на тиждень. – 1942. – Ч. 44 (62).– 28 травня. – С. 3.

6. Кочур Григорій. Марко Черемшина / Григорій Кочур // Кочур Григорій. Література та переклад. Дослідження. Рецензії. Літературні проекти. Інтерв'ю / Упоряд. Андрій та Марія Кочури. Передм. І. Дзюби, Р. Зорівчак. – К.: Смолоскип, 2008. – Т. 1. – С. 274–275.

7. Кочур Г. На прем'єрі (думка глядача) / Г. Кочур // Голос Полтавщини: Український часопис міста й села. Виходить щоденно. – 1942. – Ч. 99 (117). – 14 серпня. – С. 4.

8. Кочур Григорій. Пам'яті вчителя [До 20-ліття від дня смерті С. Савченка] / Григорій Кочур // Літературна Україна. – 1962. – 26 січня.

9. Кочур Г. Переклад в українській літературі / Г. Кочур // Голос Полтавщини: Український часопис міста й села. Виходить щоденно. – 1943. – Ч. 127 (145). – 27 вересня. – С. 2.

10. Кочур Г. Поль Верлен / Г. Кочур // Голос Полтавщини: Український часопис міста й села. Виходить двічі на тиждень. – 1942. – Ч. 77 (95).– 18 липня. – С. 3.

11. Кочур Григорій. Поезія Поля Верлена: [Передмова] / Григорій Кочур // Верлен П. Лірика / Пер. з фр. М. Рильський, М. Лукаш, Г. Кочур. – К.: Дніпро, 1968. – С. 5–24. – (Серія "Перлини світової лірики").

12. Кочур Григорій. Про Миколу Зерова / Григорій Кочур // Кочур Григорій. Література та переклад. Дослідження. Рецензії. Літературні проекти. Інтерв'ю / Упоряд. Андрій та Марія Кочури. Передм. І. Дзюби, Р. Зорівчак. – К.: Смолоскип, 2008. – Т. 1. – С. 391–399.

13. Кочур Г. Стендаль / Г. Кочур // Голос Полтавщини: Український часопис міста й села. Виходить щоденно. – 1942. – Ч. 121 (139). – 13 вересня. – С. 2.

14. Кочур Г. Стефан Малларме / Г. Кочур // Голос Полтавщини: Український часопис міста й села. Виходить щоденно. – 1943. – Ч. 127 (145). – 27 вересня. – С. 2.

15. Кочур Григорій. Трохи споминів (До 80-річчя з дня народження С. В. Савченка) / Григорій Кочур // Кочур Григорій. Література та переклад. Дослідження. Рецензії. Літературні проекти. Інтерв'ю / Упоряд. Андрій та Марія Кочури. Передм. І. Дзюби, Р. Зорівчак. – К.: Смолоскип, 2008. – Т. 1. – С. 304–307.

ЛИСТИ ПЕТРА РОТАЧА ДО ГРИГОРІЯ КИСІЛЯ

1995

24 червня

Шановний Григорій Олексійович[1]!

Вдячний Вам за прислані матеріали. Спробую зробити одну ілюстрацію (портрет Шевченка меншого розміру). Всі надіслані зразки будуть поки що в мене, їх потім ми передамо Вам (можливо, через управл. культури).

Бажаю всього кращого.

З повагою П. Ротач[2]

1997

9 січня

Шановний Григорію Олексійовичу.

Щиро дякую Вам за добрі побажання.

Прийміть і від мене вітання зі Старим новим роком та побажання доброго здоров'я і всього кращого в 1997 році.

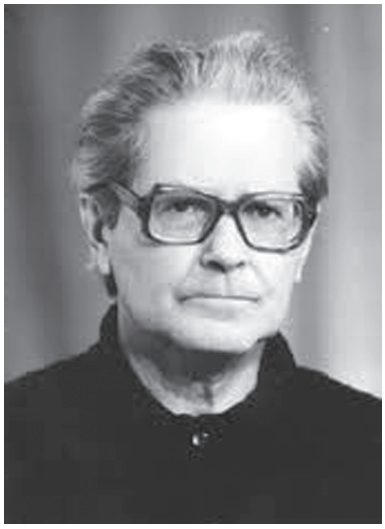

На превеликий жаль, робота над Полтавською Шевченкіаною[3] законсервувалась. В 1993 р. її почали друкувати в журн. "Добромисл", опублікували перші літери (А, Б, В і Г) й на тому зупинились, бо журнал від 1994 р. не виходить, а на окреме видання немає в автора грошей (з пенсії в 58 гривень не відкладеш, а як станеш відкладати, то вкоротиш собі життя і нічого не складеш). Так звані спонсори на такі речі, як Шевченкіана, не трапляються. На видання детективної літератури або ще чогось гіршого гроші знаходяться, а на такі праці, як наша, нема. Я, звичайно, продовжую працювати над цією темою і надіюсь на краще. Але, боюсь, що не встигну побачити свою працю в окремому виданні. Дай Боже сил хоч завершити його! З повагою до Вас, П. Ротач

2000

6 лютого

Вельмишановний Григорію Олексійовичу!

Був зворушений Вашим щирим, дружнім вітанням з нагоди мого 75-річчя. Справді, Полтава відзначила мій ювілей широко, з розмахом, якого я зовсім не сподівався. Газети, радіо, творчий вечір у філармонії, зустрічі в бібліотеці, виставки... Часом мені здавалось, що це сон і пошановують когось іншого, а не мене. Але і день минає, і буря вщухає... дякую Вам за добрі слова, щирі побажання.

"Полтавська Шевченкіана", для якої брав я у Вас відомості, була зупинена волею обставин, але я сподіваюсь ще працювати над нею. Журнал "Добромисл", який опублікував перші літери словника, перестав виходити. Отже, заглухла публікація матеріалів. Але я не залишив цю роботу.

Тому буду вдячний, якщо Ви зробите для мене зменшену копію (фото чи ксеро) того малюнка портрета Шевченка для вишивання, який був опублікований в журн. "Жінка". Статті на Ж я вже давно завершив, вони лежать готові, але я хотів би додати туди ще й цей, Ваш новий портрет Шевченка.

Ще раз дякую за Вашу щирість – і на все краще!

З повагою, Ваш П. Ротач

P.S. Чи бувають цікаві публікації в гадяцькій газеті (з літ-ри, мистецтва тощо)?

18 березня

Шановний Григорію Олексійовичу!

Лист від 11 березня і портрети Шевченка я отримав, дуже дякую за увагу і ласку.

Я теж обурювався тим, що не показали Шевченківський вечір 9-го. Є з чого обурюватись! Коли ж, нарешті, березневі дні стануть офіційним Шевченківським святом? Вірмо, що це станеться!

Про Ваш альбом. Дуже добра справа, якщо здійсниться все задумане Вами. Але не розмахуйтесь на такий великий наклад. За сучасних умов достатньо буде 2–2,5 тисяч примірників. Потім можна буде наклад повторити. Сто тисяч, як сказав О. Пошивайло, – це така сума, якої ніхто не дасть. Для прикладу розповім Вам історію з моєю книжкою "Колоски з літературної ниви". Це своєрідний календар з портретами письменників. Обсяг книжки 500 с. Книжка у виробництві вже 5 років. Вже її зробили, справа дійшла до обкладинки. Щоб завершити і видати книжку, потрібно ще 2 тис. 600 грн. Й ось не можуть дістати цю суму. Книжка лежить у друкарні вид-ва "Криниця" вже близько року. Інший приклад... Але достатньо й цього. Він свідчить про те, як нелегко в наш час знайти спонсорів, які б розщедрились навіть на маленьку суму.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Посилаю Вам збірочку віршів "Дух минувшини". Її видали археологи переважно за власний рахунок як подарунок мені до 75-річчя (я вніс своїх лише 100 грн). Нехай буде на пам'ять Вам.

Проспект альбому вишивок цікавий, і я не маю чого ні додати, ні заперечити. Очевидно, потрібна буде до альбому невеличка кваліфікована передмова. Щодо портретів президентів (двох останніх), то я маю упередженість. Але й Вас розумію. За матеріальною підтримкою Л. Кучми вийшов чудовий 2-томник "Українці". Л. Кравчук, здається, має якийсь фонд, то і до нього варто звернутись.

Тут у Полтаві є приватне вид-во "Верстка", очолюване Валентином Архиповичем Чернявським[4]. Вони (В. А. Чернявський разом із дружиною Зінаїдою Федорівною Чернявською (8.05.1948), поліграфістом, редактором "Верстки". – М. С.) видавали кольорові картки і "Полтавський рушник". І непогано. Поговоріть із ними. <...>. Краще, звичайно, якщо приїдете і покажете свою роботу. Тут же вони Вам зроблять калькуляцію.

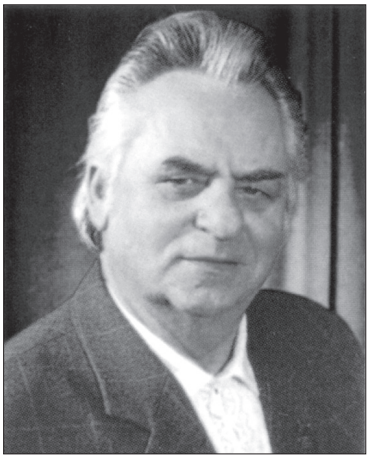

Іти до начальства тепер немає смислу, бо відбулась зміна влади – Ви це знаєте. П. Бондаревський[5] уже на пенсії.

Ще раз дякую за все. Ваш темплан, можливо, я покажу сам Чернявським (В. А. працює з дружиною, яка є поліграфістом).

На все краще! Ваш П. Ротач

28 червня

Вельмишановний пане Григорію!

Дякую за привітання та побажання доброго здоров'я. На жаль, такий вік наш, що відскакують від нас побажання, а хвороби підкрадаються зусібіч і завдають клопотів.

Роботи справді ще багато. Роботи вже давно розпочатої, але роками не завершеної. Час швидко минає, забирає силу. Де вже вибудовувати нові плани – хоча б старі справи якось довершити. У мене на заваді, як Ви знаєте (мабуть же, я писав про це), катаракта і глаукома. Вже років з два, як вийшло з ладу праве око, а ліве теж дуже слабе.

Дякую за витинки з місцевої (гадяцької) газети. Вони для мене цікаві.

Щодо альбому. Завершуйте його і привозьте в Полтаву, покажете видавцям. Включайте й Гоголя. Він, безперечно, наш.

Мав розмову з Г. П. Грибан[6]. Вона орієнтовно називає 80 тис. за альбом великого формату, а за менший (розмір друкарського аркуша) – десь прибл. 45 тис. грн. Мене такі суми жахають. Де Ви їх візьмете, хто дасть? Я вже писав Вам, що наклад в 10 тис занадто великий. Зупиніться на 5 тис.

Г. П. натякнула мені, що хотіла б мати передмову з моїх рук. Але ж я не фахівець в такій своєрідній справі, як вишивка. Це треба сідати за вивчення відповідної літератури, а я вже не маю насамперед фізичної можливості. Та це не проблема. Знайдуться люди в педінституті чи деінде. Головне, щоб Ви завершили альбом.

В ці тижні, коли так часто змінюється погода, самопочуття дуже кепське.

Вам мої найкращі побажання. Думаю, що формат Вашого альбому не мусить бути більший за машинописний аркуш. Тобто такого розміру, як друкував журнал.

З повагою,
Ваш П. Ротач

2001

18 квітня

Шановний п. Григорію!

Дякую за лист від 13.01, за вітання зі Святом і загалом за добру пам'ять.

З очима дуже серйозні проблеми, тому робота обмежена. Працюю лише лівим оком, яке теж ледве-ледве бачить.

Дякую за газетні витинки.

Звичайно, я був би радий отримати ксерокопію статті про Вас в журн. "Жінка".

Бажаю Вам здоров'я і успіху в виданні альбому. Мені здається, що видавати тематично по частинах Вашу працю доцільно.

Будьте здорові!

З повагою, П. Ротач

2005

24 лютого

Вельмишановний пане Григорію!

Щиро дякую за патріотичний лист. Ми переймаємося тими самими думками і настроєм, яким переймалися Ви – раніше й тепер.

Певне і Ви слухали вчорашні парламентські дебати щодо стану кінематографії в Україні. Скільки емоцій вихлюпнуто! Обговорення зачепило й інші теми: мову, гідність, патріотизм, стан інформаційного простору, телебачення. Гірко пролунало оте Іллєнкове "Прощай, українське кіно!". А виступи Тягнибока, Оксани Білозір, В. Яворівського... Все це дає віру в наближення до української України. Дай Боже! Ця влада мусить бути народною, мусить захистити від російського імперіалізму наше майбутнє. Як мовиться, останній шанс...

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Дякую за привітання з ювілеєм. По суті, це сумна дата. Вона – хочеш-не-хочеш – нагадує про наближення невідворотності кінця. Тому хочеться зробити ще немало справ, які б гідно завершили смисл життя. І я поспішаю, працюю, перемагаючи всілякі негаразди цього пізнього віку.

Запитуєте про Шевченкіану. Перший том завершено (А–К), він лежить у п. Ганни Грибан. Вже рік як влада пообіцяла дати кошти на видання. Але досі не дала й копійки. Звичайно ж, робота не відбувається, все завмерло. Я теж перекинув увагу на інше. Надіймося! Дякую за буклет. Дякую за ту патріотичну роботу, яку Ви і Ваш колектив викладачів спрямовуєте на виховання любові до нашого національного мистецтва, до рідної мови, зрештою, до Нової України.

Бажаю усім Вам здоров'я і відданості українській ідеї. Вона – у Вашій праці, помислах, любові.

Щиро Ваш, П. Ротач

16 квітня

Дорогий Григорію Олексійовичу!

З радістю і вдячністю отримав Ваш чудовий альбом "Українська вишивка". Я захоплений Вашою роботою, це ж краса яка; я вітаю Вас з виходом у світ частинки Вашої великої праці.

Нехай Вам щастить і далі мати таких спонсорів, який знайшовся для видання цього альбому.

Мені сподобалося Ваше вступне слово, з якого видно, що Ви справжній українець, патріот, вихователь. Виховавши двох доньок, які працюють коло Вас, можете почуватися щасливою людиною. А посвята альбому внучці Софійці! Це для неї вже урок, щоб і їй виховатись щирою українкою. Отже, Вас я вважаю тією людиною, якою пишається і пишатиметься в майбутньому славна Полтавська земля. Ви додаєте слави рідному місту, такому багатому на культурні традиції. Розглядаючи альбом, я мимоволі згадував Олену Пчілку, яка теж любила вишивку, збирала зразки народної вишивки і видала альбом.

Залишається мало часу до Великодня, і я не знаю, чи зможу Вас привітати, тому хотів би, щоб, коли настане цей день, Ви згадали моє вітання і почули моє ХРИСТОС ВОСКРЕС.

Зоров'я і добра Вам!

Завжди прихильний до Вас П. Ротач

2006

9 січня

Вельмишановний пане Григорію!

Бажаю Вам в 2006-му році доброго здоров'я, натхнення в улюбленій праці і радісної зустрічі свого 70-річчя, з чим Вас заздалегідь вітаю.

Дякуємо за Ваші теплі, дружні слова в зв'язку з Новим роком і Різдвом Христовим.

Ми зустріли Новоріччя з відчуттям не вельми радісним: старість більше дає себе знати, підкошує ноги і взагалі все здоров'я. Дружина[7] за весь рік лише кілька разів з необхідності вийшла з помешкання, і то лише при моїй допомозі. Всю позахатню роботу доводиться виконувати мені, а вона забирає час для літературної праці.

Зовсім недавно з'явилась (нібито!) перспектива видати мою горьовану "Полтавську Шевченкіану". Але вона ще не завершена, хоча працюю над нею чверть століття. Потрібно ще зусиль на рік праці. Тим часом те, що зроблено, починають набирати, і мені треба поспішати.

Добру роботу Ви робите, і дай Вам Бог сили, щоб повидавати те, що вже зроблене.

Я охоче допоміг би Вам підібрати тексти до портретів, але в даний момент – повірте – не маю ніякої змоги: від мене чекають Шевченкіану. Навіть те, що публікувалося в "Добромислі", треба переглядати, поправляти, доповнювати. Гадаю, що за рік би справився з цією каторжною роботою, але чи відпущено буде мені рік? Цього я не знаю.

Сердечно тисну Вашу руку.

Дружньо П. Ротач

2 травня

Дорогий Григорію Олексійовичу!

Приємно, що Вас так шанують люди і навіть місцева влада. Не завжди таке спостерігаєш.

Ось повернувся наш полтавський приятель з Кривого Рогу і розповідає, що місцеві урядовці вдали, що не знають про те, що їхній відомий всій Україні земляк Григорій Гусейнов[8] отримав Шевченківську премію. Це щось більше за невігластво.

На жаль, ми не змогли скористуватися Вашим запрошенням до театру М. Гоголя, де відбувався концерт вихованців Вашого училища. Дружина ходить з ціпком по кімнаті, а надвір виходила раз за півроку в нагальній справі. Я теж уже придбав собі ціпок – болять ноги і "водить". Роки беруть своє!

Як хочеться в село, в ліс, в рідні поля від дикої цивілізації, телевізора, отруйної їжі, зрештою, байдужості людської до справжніх цінностей національного духу!..

"Полтавська Шевченкіана" повільно йде вперед. Головна робота попереду. Від А до К набрано і вичитано мною. Серед статей і Ваша. З ілюстраціями і портретом. Якщо дадуть гро-

шей, то вийде. Що діється тепер – нічого не розібрати.

Чи Ви знали Боцулу Олексія Лукича[9]? Він був відомим театралом у Гадячі. Він нібито помер. Для моєї Шевченкіани не вистачає дат його життя – народження і смерті. Чи не допоможете розшукати ці дані? Буду дуже вдячний Вам.

Бажаю здоров'я і добра Вам і Вашій сім'ї. Успіху Вам у творчій роботі. Вона потрібна людям і нашій культурі.

З прихильністю до Вас, П. Ротач

14 червня

Вельмишановний Григорію Олексійовичу!

Вашого прекрасного листа я отримав і перечитав двічі. Цей лист глибоко зворушив мене. Він навіяв спогади про кращі дні життя – дитинство, яке минало на хуторі, в лісі, на квітучій луці і в золотому полі, де була й наша нива, залишена батькові у спадок від діда. Дитинство було коротким, бо почалась страшна епоха сталінської колективізації. Та все ж ті ранні спогади про красу природи, мамине вишивання, соловейкові співи під вікном, завірюхи і затишок теплої печі – усе те зігріває душу до цього часу. А в старості воно особливо дороге.

Більшу частину життя я прожив у місті, але в душі, в настроях залишився сином землі, селянським сином. Не забувати про свій хліборобський рід заповідав мені батько. І я виконав його заповіт. І у віршах, і в інших моїх писаннях лежить в основі любов до сільської природи, до лісу, до землі, до людей хліборобської праці. Як сумно почуватися тепер без батьків, братів, сестри, товаришів дитинства і юності – нікого з них нема, я один, останній в родині.

Хвороби ламають тіло, зупинять рух, але я збираюсь поїхати в рідну сторону, вклонитись дорогим і рідним могилам. Є добрі люди в селі, з якими підтримую зв'язок, які радо надають мені прихисток. Ось тільки погода не сприяє здійсненню моєї мрії.

Це Ваш лист збурив у мені хвилю спогадів... Вибачте.

Гарно Ви написали про маму. По ставленню до неї, пам'яті про неї суджу про вашу добру душу. Чудово описано дачний домок у Малих Будищах. Ніби я побував там.

Щодо надписів на портретах видатних полтавців, то про це поговоримо пізніше. Можливо, доцільно буде дати до портретів два або чотири віршованих рядки. До речі, кого Ви внесли в список видатних полтавців?

Зараз мене пригнічує незавершена Шевченкіана. До другої частини треба написати понад 400 нових енциклоп. довідок і підібрати ілюстрації. Почуваюся виснаженим, але треба працювати в першу чергу по дому, допомагати дружині, яка не виходить з кімнати – ноги. Дякую за відомості про Боцулу.

Добра Вашій родині!

Щиро, П. Ротач

29 вересня

Дорогий Григорію Олексійовичу!

Ваш останній (серпневий) лист дуже гарний і приємний. Перечитав його кілька разів. Вже з одного листа цього постаєте доброю, щирою і загалом прекрасною людиною. Дякую за увагу до мене. За поради пити трав'яні чаї. Мабуть, це корисно було б, але зараз доводиться "пити" пігулки.

Недавно пройшов серйозне обстеження на УЗО (двічі), направляли до онколога. У череві вода (в чотирьох місцях), погано працює серце, набряклі ноги, аденома простати, підшлункова залоза і т. ін. Цироз печінки – звідки це? Я ж непитущий. Кажуть, є інші причини.

Тепер пігулками виганяю з сечового міхура воду. Лікую серце, печінку і т. ін. Радісного, як бачите мало.

Хотілось би завершити "Полтавську Шевченкіану", але над нею праця йде мляво через брак часу. Ще ж треба ходити на базар, до крамниць і т. д. Дружина взагалі не виходить з кімнати – хребет, ноги. Аптека забирає всі гроші (дві наші пенсії). А допомоги від того мало.

Шкода, що з теперішнім моїм станом не можу допомогти Вам, щоб підготувати і видати Ваші прекрасні роботи. Даруйте мені, не гнівайтесь. І працюйте, праця не пропаде. Вірю, знайдуться меценати.

Повторюю Ваші слова: "будемо жити надією на все добре і щасливе!"

Надія – серце гріє...

Щодо списків портретів, то заперечень особливих немає. Добре було б додати когось із діаспори (Мстислав[10], Петро Одарченко[11], Дм. Нитченко[12]). Григір Тютюнник, як на мій погляд, міг би когось замінити...

Вам і родині – здоров'я, добра, щастя!

Вдячний за доброзичливість і за пам'ять

Ваш П. Ротач

13 грудня

Глибокошановний Григорію Олексійовичу!

Дякую за гарного листа. Даруйте, що пізно відповідаю – я тяжко хворий. До цирозу печінки, води в череві, води в ногах додався мікроінсульт. Це сталося 22 листопада. Тепер – крапельниці, заштрики, пігулки – і ліжко.

Отже – не до роботи.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Вибачте, що так коротко.

Не знаю, чи буде змога написати ближче до Нового року, тому вітаємо (я і дружина) Вас і родину Вашу з Новим, 2007-им роком, а разом із Різдвом Христовим, бажаємо усім Вам здоров'я і щастя.

Щиро Ваш П. Ротач

Примітки

[1] Кисіль Григорій Олексійович (01.02.1936) – педагог, заслужений майстер народної творчості, викладач декоративно-ужиткового мистецтва Гадяцького училища культури імені І. П. Котляревського.

[2] Ротач Петро Петрович (24.01.1925–13.06.2007) – письменник, краєзнавець, літературознавець (шевченкознавець), публіцист, енциклопедист, громадський діяч.

[3] Проблему зв'язків Тараса Шевченка з Полтавщиною, ушанування пам'яті Великого Кобзаря Петро Ротач досліджував упродовж усього свого творчого життя. Результатом цієї подвижницької праці став вихід у світ "Полтавської Шевченкіани: Спроби обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії" у двох книгах (Полтава: Дивосвіт. – Кн. 1. – 2005; Кн. 2. – 2009).

[4] Чернявський Валентин Архипович (14.02.1948) – поліграфіст, директор видавництва "Верстка" (1996–2009).

[5] Бондаревський Петро Карпович (06.04.1938) – начальник Полтавського обласного управління культури (1980 по 1999), заслужений працівник культури України.

[6] Грибан Ганна Петрівна (22.06.1947) – художник-оформлювач, книговидавець, засновник приватного підприємства "Художньо-рекламне агентство «Дивосвіт»", яке видало "Полтавську Шевченкіану" П. Ротача.

[7] Ротач Алла Олександрівна (24.04.1930) – музеєзнавець (протягом 1953–1985 працювала науковим співробітником Полтавського літературно-меморіального музею І. П. Котляревського), педагог, філолог, дружина П. Ротача.

[8] Гусейнов Григорій Джалович (23.08.1950) – письменник, журналіст, редактор літературного часопису "Кур'єр Кривбасу".

[9] Боцула Олексій Лукич (30.03.1901–27.10.1977) – театральний діяч, режисер, заслужений працівник культури УРСР.

[10] Мстислав (Скрипник Степан Іванович; 10.04.1898–11.06.1993) – церковний діяч, патріарх Київський і всієї України Української автокефальної православної церкви.

[11] Одарченко Леонід Васильович (20.08.1903–12.03. 2006) – критик і літературознавець, письменник.

[12] Нитченко Дмитро Васильович (21.02.1905–15.09. 1999) – письменник, культурно-освітній і громадський діяч.

Упорядник Микола Селецький

ПРЕЗЕНТУЄМО ВИДАННЯ

Ротач Петро Петрович. Полтавська Шевченкіана: Спроби обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії: у двох кн. / П. П. Ротач. – Полтава: Дивосвіт. – Кн. 1. А–К. – 2005. – 432 с.: іл.; Кн. 2. Л–Я. – 2009. – 432 с.: іл.

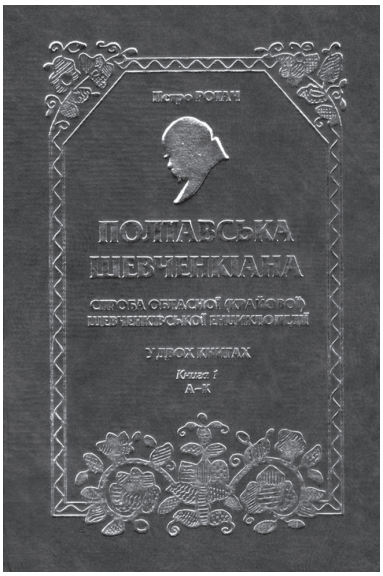

Це видання – результат копіткої, без перебільшення – подвижницької праці автора впродовж кількох десятиліть. Тут подано відомості про перебування Т. Г. Шевченка в Полтавській губернії у 1843–1844, 1845–1846 та 1859 роках: місця, які він тоді відвідав, людей, з котрими зустрічався, присвячував їм свої твори; про полтавців, які працювали над увічненням образу поета і його літературних персонажів; про митців і мистецькі колективи, що торкалися шевченківської тематики у своїй творчості. Книга нагадує, що зв'язки з Полтавщиною в Кобзаря були міцніші, ніж із якимось іншим куточком України, і наш край не повинен забувати, що по цій землі ходив, її описував і змальовував геніальний син і пророк нашого народу.

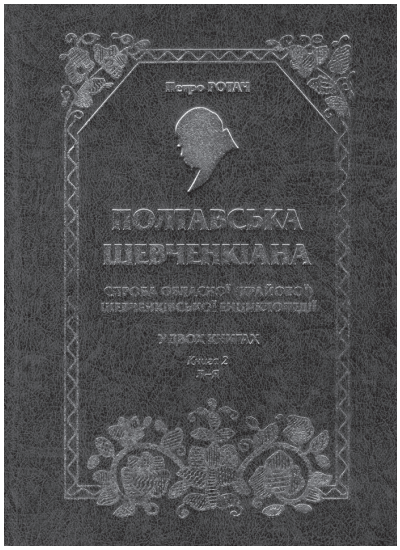

Для широкого кола знавців і шанувальників культури.

Віктор Ревегук

УДК 94(477.53)"1921/1928"

ПЕРШІ УКРАЇНСЬКІ ЮНАЦЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЛТАВЩИНИ НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

У статті висвітлюється утворення і діяльність перших українських молодіжних гуртків і груп Полтавщини на початку XX століття.

Ключові слова: *український національно-визвольний рух, юнацькі спілки, революційна молодь, російське самодержавство.*

Наприкінці XIX століття український національно-визвольний рух уже став реальною політичною силою в підросійській Україні. Його розвиткові сприяла діяльність визначних діячів української культури (О. Кониського, І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка, М. Лисенка, Лесі Українки та ін.), робота громад, які об'єднували інтелектуальну еліту української нації, виховану на автономістських засадах М. Драгоманова, та соціальна напруга в суспільстві, що вилилася в масові революційні рухи. На політичну арену вийшло нове покоління української інтелігенції, яка вже не задовольнялася самою лише культурницькою та просвітницькою діяльністю, а прагнула здобути національні й політичні права для свого народу.

Важливу роль у пробудженні національної самосвідомості молоді відіграла поява Революційної української партії (РУП) – першої в підросійській Україні політичної партії, проект програми якої у вигляді маніфесту "Самостійна Україна" написав М. Міхновський. Уперше він оприлюднив її 19 лютого 1900 р. на зібранні таємної "Української громади", що виникла в Полтавській духовній семінарії. Його палка промова про необхідність боротьби за незалежність України справила величезне враження на полтавську молодь і сприяла її організаційному оформленню у "вільні громади" РУП. Ідеї М. Міхновського випереджали свій час, а тому однодумців у нього було небагато. "Нас мало, – писав він, – але голос наш лунатиме скрізь по Вкраїні... Нас горстка, але ми сильні нашою любов'ю до України" [9, с. 110].

Молоді революціонери – члени "вільних громад" РУП (С. Петлюра, Б. Мартос, А. Лівицький, М. Порш, С. Шемет та ін.) пізніше стали визначними діячами українського національно-визвольного руху. Значну допомогу з агітаційною літературою і коштами рупівцям Полтавщини надавала київська "Українська студентська громада", до складу якої в кінці 1902 р. входило близько 40 осіб, зокрема В. Винниченко, А. Жук, В. Антонович, Б. Матюшенко та ін. Неформальним лідером її вважався уродженець Лубенщини А. Лівицький.

У кінці 1901 р. рупівці намагалися створити "шкільні громади" в полтавських гімназіях, але серед їх учнів або не виявилося національно свідомих українців, або вони боялися репресій від влади, а тому з цього нічого не вийшло [2, Ф. П-7. – Оп. І. – Спр. 2. – Арк. 43].

Перші гуртки революційної учнівської молоді Полтавщини з'явилися під час Російської революції 1905–1907 рр. Перша спроба їх об'єднання в монолітну організацію соціалістичної спрямованості була зроблена в Ромнах у серпні 1905 р. Ініціатором виступив учень місцевого реального училища Микола Скибін. На установчі збори організації були запрошені симпатики української і російської соціал-демократії, есерів та РУП, але порозуміння між собою вони не змогли знайти. Радикальні методи боротьби есерів із російським самодержавством не підтримала більшість присутніх. У свою чергу прихильники есерів не погоджувалися з культурно-просвітницьким напрямком діяльності майбутньої організації. Тому об'єднана учнівська соціалістична організація була створена у вересні 1905 р. без участі есерів.

Основним завданням своєї діяльності юнацька організація ставила підготовку агі-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

таторів і пропагандистів для роботи серед учнівської молоді й жителів міста. Протягом місяця були створені гуртки з вивчення історії, культури і політичних знань та група розповсюджувачів революційної літератури. Намічалося також створення гуртків із вивчення політекономії, філософії та програмних документів соціалістичних партій. Число гуртківців складало 70–80 осіб. Виконавчим органом об'єднаної юнацької організації була рада в складі трьох осіб. Організація існувала за рахунок членських внесків, добровільних пожертв та виручки від аматорських спектаклів, які влаштовували її учасники. 150 карбованців із зібраних коштів були використані на придбання агітаційної літератури, яка розповсюджувалася по селах. До кінця 1950 р. гуртківцям вдалося також зібрати бібліотеку, яка налічувала 350 книг і брошур на політичну тематику [2, Ф. 138. – Оп. І. – Спр. 261. – Арк. 26].

Центром революційного бродіння молоді в Полтаві залишалася духовна семінарія. 21 листопада 1905 р. її вихованці влаштували літературно-музичний вечір, який став справжнім тріумфом українського національного духу. Актова зала і сцена семінарії були вбрані в українському стилі. На стінах висіли рушники і портрети українських гетьманів та М. Драгоманова. Крім обов'язкових церковних співів, хор семінаристів під орудою Доценка виконав багато українських народних пісень та "Заповіт" Т. Шевченка.

Восени 1906 р. полтавські семінаристи надіслали вітання київським студентам, які вимагали відкриття українознавчих кафедр в університетах. В ньому говорилося: "Український гурток полтавських семінаристів, твердо пам'ятаючи, що освіта, як і вся культура, може розвиватися поступово тільки в національних формах, щиро вітає перші заходи київського студентства у справі заснування українських кафедр у Київському університеті" [7, с. 9].

У кінці цього ж року полтавський поліцмейстер направив кілька службових записок на ім'я губернатора, в яких повідомляв про існування в духовній семінарії таємного гуртка під назвою "Український гурток полтавських семінаристів" (УГПС). На думку поліцеймейстера, гурток перебував під впливом ідеології Української соціал-демократичної робітничої партії. Гуртківці видавали надрукований на гектографі журнал під назвою "Розсвіт" і нелегально поширювали його серед семінаристів і жителів міста. Поліцеймейстер доповідав, що "журнал досить об'ємний, в обкладинці рожевого кольору, на якій намальована малоросійська хата". Одночасно гуртківці розповсюджували серед полтавців звернення з проханням надати матеріальну допомогу на видання їх журналу. Звернення починалося словами "Громадяни!" і мало підпис "Комітет У. Г. П. С. 1906 року, студня 16" з відповідною печаткою гуртка.

Гуртківці також друкували на гектографі заборонені поезії Т. Шевченка і поширювали їх, окрім семінаристів, серед вихованців Кадетського корпусу і дівочої гімназії. Начальник київської охранки повідомляв директора департаменту поліції в Петербурзі, що "тоді вже було видано повний "Кобзар" накладом 350 примірників, до якого ввійшли всі не цензуровані твори Шевченка".

Крім того, члени підпільного гуртка семінаристів нелегально поширювали серед полтавців брошури: "До боротьби. Пісні свободи" (Харківське видання), "У. С. Д. Добра порада в лиху годину" (місце видання не вказувалося) та ін. Розслідувати діяльність гуртка поліцейські чини доручили інспекторові семінарії, але її вихованці на той час уже роз'їхалися на Різдвяні канікули 1907 р. Про діяльність підпільного гуртка в семінарії доповіли єпископу Полтавському і Переяславському Іоанну, а той у свою чергу – губернаторові і начальнику губернського жандармського управління. Останній доповів своєму начальству в Києві: "згідно зібраних даних журнал "Розсвіт" <...> видавали вихованці Полтавської духовної семінарії... Ініціаторами цього видання були семінаристи Сергій Бабаков і Пилип Капельгородський, які ще навчаючись у Миргородському духовному училищі в 1897 р., нелегально видавали рукописні брошури під назвою "Сьогодні"... Спроба агента внутрішнього спостереження добути ці брошури зроблена і, як тільки пощастить їх роздобути, вони будуть представлені" [3, с. 20–21]. Але знайти видавців журналу "Розсвіт" жандармам так і не вдалося.

Українські патріотичні та революційні настрої знаходили прихильників і серед учнів інших навчальних закладів Полтавщини. В розташованій на Шведській могилі під Полтавою Учительській семінарії учні на своїй сцені ставили п'єси українських драматургів, вечорами співали українських пісень. Як народних, так і в обробці М. Лисенка, видавали свій рукописний україномовний журнал, у якому друкували власні поетичні і прозові твори. Але в 1906 р. з наказу обер-прокуро-

ра Святійшого Синоду в семінарії була проведена прискіплива ревізія, в результаті якої директор і кілька викладачів були звільнені з роботи [2, Ф. П-7. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 47].

У період столипінської політичної реакції серед полтавців продовжувала ширитися ідея національного визволення України, охоплюючи всі верстви українського суспільства і в першу чергу учнівську молодь. Така тенденція пояснювалася, з одного боку, діяльністю українських політичних партій, а з другого – розширенням мережі освітніх закладів і збільшенням контингенту учнів у них. Освіта ставала все більш доступною не лише для привілейованих класів суспільства, але і для дітей із селянських родин.

1906 р. у Великосорочинській Учительській семінарії імені М. В. Гоголя виник есерівський гурток у складі 12 учнів. Його керівниками були 17-річні уродженці Стародубського повіту Чернігівської губернії Григорій Дятлов і Григорій Ладоха та місцевий житель Дмитро Михайленко, у помешканні якого збиралися гуртківці. У жовтні 1909 р. вони надрукували на гектографі перший номер журналу "Рассвет", а в січні 1910 р. – другий номер, який був присвячений революційним подіям 1905 р. у Великих Сорочинцях. Друкували журнал у приватному помешканні, яке винаймав Г. Дятлов. В обох номерах журналу проводилася думка про необхідність повалення самодержавства в Росії, ліквідацію приватної власності на землю і зрівняльний розподіл її між селянами. Гуртківці вважали, що провідну роль в розвитку революційного руху Росії має відігравати учительство. Гуртківці видали також один номер україномовного журналу для молоді, який мав назву "Розваги".

17 березня 1910 р. члени великосорочинського юнацького гуртка порозкидали на вулицях села ними ж надруковані листівки під назвою "Ко всем трудящимся", а вже на початку квітня цього ж року були заарештовані і засуджені на 10 місяців тюремного ув'язнення [2, Ф. 138. – Оп. 1. – Спр. 502. – Арк. 32].

Напередодні першої світової війни українські учнівські гуртки і групи існували в Полтаві, Кременчуці, Лубнах, Миргороді, Кобеляках, Великих Сорочинцях тощо. Значну роботу з їх об'єднання розгорнув висланий до Полтави за участь у відзначенні сторіччя від дня народження Т. Шевченка студент Харківського університету Дмитро Соловей. За його словами, у місті вже існувало п'ять таємних учнівських гуртків: у Духовній семінарії, технічному училищі, землемірній і фельдшерській школах та Учительському інституті, який щойно відкрився. Гуртки були недостатньо організованими і слабо зв'язаними між собою. Метою їхньої діяльності ставилося підвищення національного культурно-освітнього рівня своїх членів у тісному зв'язку з суспільно-політичним життям України [8, с. 54–55].

З метою об'єднання учнівських гуртків в єдину юнацьку організацію учні Полтавської землемірної школи Іван Левченко та Борис Шахрай запропонували створити регіональні організації із спільною програмою. Складений ними проект програми під назвою "Місцева організація" передбачав автономію юнацьких гуртків, які б у своїй діяльності керувалися постановами загальних зборів своїх членів. Виконавчим органом місцевих організацій мала бути рада, рішення якої були обов'язковими для всіх гуртківців. Рада мала комплектувати публічні бібліотеки українськими виданнями, поширювати ідеї українського національного відродження серед молоді, налагоджувати зв'язки з подібними організаціями в інших містах, дбати про поповнення своєї каси коштами тощо. Головним завданням своєї діяльності учнівські гуртки ставили формування в української молоді національної свідомості, залучення її до національно-визвольної боротьби українського народу [6, с. 28].

Початок об'єднання українських юнацьких гуртків у єдину молодіжну організацію поклали регіональні з'їзди, які пройшли вже на початку Першої світової війни у Харкові та Пущі-Водиці під Києвом, а завершилися на загальноукраїнському з'їзді, що відбувся у кінці 1915 р. у Полтаві. Молодіжне об'єднання дістало назву "Юнацькі спілки". Спеціально для них Дмитро Соловей разом із Михайлом Криворотченком видрукували на гектографі збірник українських революційних пісень під назвою "До боротьби". Наступним виданням була праця П. Кроткіна "До молоді" в перекладі українською мовою, який здійснив Андрій Заливчий.

У Кременчуці гуртки української учнівської молоді з'явилися напередодні Першої світової війни в реальному училищі, фельдшерській школі та серед дівчат Учительських курсів. Перша спроба їх об'єднання була зроблена під час підготовки до відзначення сторіччя від дня народження Т. Шевченка, в якому активну участь брали учні. 1914 р. кременчуцькі гуртківці встановили зв'язок із по-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

дібними юнацькими осередками Києва й Катеринослава і почали одержувати звідти нелегальну літературу, яку поширювали серед молоді. Агітаційні матеріали українського патріотичного змісту різними шляхами надходили також із Галичини та, крім міста, розповсюджувалися по селах Кременчуцького повіту. 1915 р. гуртки кременчуцької учнівської молоді об'єдналися в "Юнацьку спілку", до якої долучились і деякі молоді робітники трамвайного парку міста. "Спілка" налічувала близько 100 юнаків і дівчат. Її члени перебували під ідейним упливом українських соціал-демократів і відстоювали автономію України в складі демократичної Російської республіки. Значну допомогу в патріотичному вихованні кременчуцьких гуртків надавали студенти Гороховецький з Києва та М. Криворотченко з Полтави. Юнаки й дівчата збирались у приватних помешканнях, читали та обговорювали літературу українського державницького змісту, готували реферати з історії України тощо [2, П-7. – Оп. 2. – Спр. 6. – Арк. 13]. Після проведення в кінці 1916 р. арештів і виключення зі шкіл членів "Юнацьких спілок" українська молодіжна організація Кременчука занепала.

У Миргороді молодіжні українські гуртки існували в гімназії та художньо-промисловій школі. Учень цієї школи А. Семінько підтримував зв'язок із центральним комітетом "Юнацької спілки" в Харкові, одержував звідти інструкції та агітаційну літературу. Зокрема, під час обшуку в його помешканні поліція виявила прокламацію "До юнацтва". До українського гуртка в художньо-промисловій школі входили також Павло Дубинський, Валентина Васильєва, Павло Нестеренко (Бурбиченко) та ін. Останній брав участь у створенні молодіжних українських гуртків в окремих селах Миргородщини [2, Ф. 138. – Оп. 1. – Спр. 579. – Арк. 7].

Одним із осередків "Юнацьких спілок" на Миргородщині була Великосорочинська Учительська семінарія. Її випускники згодом стали активними учасниками Української революції 1917–1921 рр. Зокрема Олександр Доценко після закінчення Віленського військового училища в Полтаві був ад'ютантом С. Петлюри, а Бутенко – начальником його військової канцелярії. Наприкінці 1915 р. поліція провела арешти серед гуртківців Учительської семінарії. Всього було затримано 25 учнів і двох учителів. Під час обшуку в них вилучили програмні документи "Юнацьких спілок" та іншу нелегальну літературу, якот написану А. Семіньком прокламацію "До юнацтва", в якій говорилося: "Уже три сотні літ як нам заборонили навіть вимовляти ім'я України і скільки ще іншого лиха наробив нам москаль. До боротьби, вірні сини України. До волі. Годі терпіти знущання. Борімося за волю, за свою долю. Хай навіки згинуть ті сумні часи неволі, коли гнулись ми під ляхами або під москалями. Ми вже можемо жити свободним, самостійним життям... Ми тільки тоді спочиємо, коли наша Україна буде самостійною. На бій же, браття, на ворога України. До зброї" [4, с. 45].

Своє ставлення до світової імперіалістичної війни члени "Юнацьких спілок" висловили в написаній І. Левченком та Б. Шахраєм листівці, яка починалася словами "Дорогі браття!" У ній автори коротко переповідали трагічну долю бездержавної української нації та закликали українців до єднання в умовах, коли не зі своєї волі опинилися в арміях двох ворогуючих імперій і змушені були вбивати один одного в цій борні. "Український народ, – говорилося в листівці, – переживає зараз велике горе. Молох війни поглинув уже найкращих синів нашого народу й простягає вже свою залізну руку по цвіт нашого народу, по українську молодь. Та ми, рідні брати ваші, згуртовані в просвітніх організаціях "Юнацької спілки", звертаємось до вас із сердешним словом. На випадок, коли Росія буде переможена в цій війні, Україна отримає самостійність із рук прихильних до нас культурних завойовників. Коли ж Росія виграє війну, тоді буде старатися задавити Україну. Тому-то нам, що залишилися в живих чи тут, чи на фронті, потрібно збиратися з силами, об'єднуватися в організації" [8, с. 71–72].

Написані з юнацьким запалом листівки свідчать, що "Юнацькі спілки" Полтавщини перебували під впливом ідеології М. Міхновського і, виступаючи за поразку Російської імперії у світовій війні, поділяли погляди утвореної у Львові "Спілки визволення України", сподіваючись, що з імперським розвалом Україна здобуде самостійне існування. Разом із тим зміст листівок свідчить, що учасники "Юнацьких спілок" поступово переходили від чисто просвітницької діяльності до боротьби за державну незалежність України.

Значного поширення серед миргородського юнацтва набрав вірш невідомого автора "Велика війна 1914 року (посвята українцям)":

Неначе стогін той глибокий,
Луною покотився сум
І побудив на Україні
Велику зграю чорних дум.
Війна! Війна! Гуде в народі,
І йдуть понуро, щоб свою
Покласти голову сумливу
Далеко десь в чужім краю.
За кого ж ви йдете війною,
Кому Ви несете життя?
Чого-то плаче батько, мати,
Дружина, брат, сестра, дитя?..
Ви несете життя своє,
Щоб помогти кацапу-брату
Гнобителю свободи, прав,
Своєму деспоту і кату.
Ви помагаєте йому,
Щоб більш знущався він над вами,
Щоб більш коритися йому
І більше стать його рабами.
Ви робите його міцним,
Щоб міг скрутить вас до останку,
Щоб на Вкраїні ніч була,
Щоб вам не знать святого ранку.
Щоб ясне сонечко з небес
На вас ніколи не світило,
Щоб права людського у вас
Не одростали вільні крила!..
Ідіть, несіть своє життя
Та покривайте кров'ю поле.
По духу ви давно раби,
Нехай же буде й тіло голе!
Готує вам подяку брат –
Кацап подякувати може.
Він не давав вам говорить,
Тепер язик вам вирвать зможе!
Ідіть, раби, несіть життя
І не вертайтеся, прокляті.
Щоб згинув рабський дух
І пробудилась воля в хаті!
Щоб ваші трупи, ваша кров
Дітей та внуків пробудила,
Щоб на Україні моїй
З крові вродилась нова сила!
Щоб зрозуміли рабства гніт
І не рабом, а козаком
Пустили волю в рідну хату.
Ідіть...

[1, Спр. 16318-С. – Т. 2. – Арк. 195].

Рукописні тексти цього вірша вже за радянських часів поширювалися серед полтавців. Ми виявили їх у кримінальній справі підпільної патріотичної організації "Бойовиків", яка склалася на Миргородщині в кінці 20-х років XX століття.

Арешти членів "Юнацьких спілок" у Миргороді наштовхнули молодих українських патріотів на думку створити в Полтаві Український революційний Червоний Хрест, який мав збирати кошти для надання допомоги українцям – жертвам російського самодержавства. Як згадував пізніше Д. Соловей, кошти збиралися серед молоді буквально по копійці. Вони були невеликими: в межах однієї чи двох сотень карбованців. Ініціативу полтавців підтримав Центральний комітет "Юнацької спілки" в Харкові, який випустив з цією метою спеціальну відозву і розпочав збір коштів по всій мережі нелегальних юнацьких спілок [8, с. 71–72].

Значний осередок патріотичної української молоді виник у Кобеляцькому повіті. Судячи із слідчих матеріалів полтавського жандармського відділення, певної назви він не мав; не відомо також, чи були його учасники членами "Юнацьких спілок", але незаперечним фактом є те, що вони підтримували стосунки з подібними молодіжними українським організаціями в Харкові та Києві. Центр гуртка перебував у Кобеляцькому комерційному училищі. Про його існування жандарми дізналися з перехопленого в червні 1915 р. листа студента Київського комерційного інституту Якова Сапіти до учениці 6-го класу Кобеляцької дівочої гімназії Марії Бажан, в якому йшлося про створення українських юнацьких гуртків у навчальних закладах та вказувалися конкретні імена й адреси молодих людей, яких потрібно залучити до них. Я. Сапіта хотів, щоб із гуртків "виходили і виховувалися справжні українці", а також пропонував поширювати серед молоді просвітницьку літературу "з метою вивчення місцевим населенням української мови і підготовки його до сприйняття вчення про український «мазепинський рух»" [2, Ф. 138. – Оп. 1. – Спр. 565. – Акр. 4].

Жандарми провели численні обшуки й арешти, під час яких виявили десятки брошур, прокламацій і звернень до молоді, в яких велася пропаганда "українського сепаратизму". У вилученій в Антона Пивовара прокламації "До української молоді" за підписом "Загальноукраїнська організація молоді" говорилося про посилення на початку Першої світової війни гоніння царизму на будь-які прояви українського національного життя: знищення в Галичині українських наукових, економічних і просвітницьких організацій, депортацію галичан до Сибіру, закриття українських часописів, терор проти

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

української греко-католицької церкви та ін. "Все, що має ознаки українства, – говорилося у прокламації, – нищиться і пригнічується, а чорносотенна преса люто кричить: "Роспни! Роспни!".

Але нема сили, яка могла б вирвати у народу його душу. Не можна знищити того, що вічне. Націю можна придушить, затримать її культурний розвиток, але не знищити. І тепер, у відповідальний страшний час, українська нація повинна зробити багато зусиль, щоб не втратити тих позицій, які мала до цього часу, багато треба праці, енергії, боротьби. І ми гадаємо, що працю, що боротьбу з честю доведе до кінця наша нація. Молодь, що завше йшла на першій передовій лінії; молодь, що завше і скрізь була надією, і тепер хай розпочне працю, підбадьорить старих своїм завзяттям та відвагою. Розкидана на просторах України молодь повинна в цей момент з'єднатись, готуватись до завзятої боротьби. Всі, хто почуває себе українцем, – організуйтесь. Вкупі треба боротись за право і честь. Кожен, кому болить серце за наше відродження, хай покине частину своєї праці і йде з проповіддю до несвідомих братів – селян і робітників, до молоді, до війська. Гуртуйте всіх, закликайте до боротьби з войовничим імперіалізмом. Кличте всіх до єднання з поневоленими народами Росії і до перетворення Росії монархії в Росію республіку національностей. Хай живе автономна Україна, хай живе Росія, республіка національностей..." [2, Ф. 138. – Оп. 1. – Спр. 565. – Арк. 3].

Під час слідства жандарми з'ясували, що члени підпільного гуртка поширювали літературу українофільського змісту серед селян Кобеляцького повіту та учнів місцевої гімназії і комерційного училища, у стінах якого, на переконання жандармів, велася активна пропаганда "українського сепаратизму" [2, Ф. 138. – Оп. 1. – Спр. 565. – Арк. 13].

Із матеріалів слідства не зрозуміло, чи вдалося Я. Сапіті створити в Кобеляках "Юнацьку спілку" як складову частину загальноукраїнської молодіжної організації, чи в місті існував окремий патріотичний гурток української молоді, адже він був викритий поліцією на початку своєї організації. Безумовно одне – серед кобеляцької учнівської молоді було чимало патріотів, які поділяли пануючу на той час в українському суспільстві ідею автономії свого краю.

Незважаючи на військовий стан і жорстку військову цензуру, прагнення до національного самовизначення охоплювало все ширші верстви українського суспільства, зокрема й зрусифіковане робітництво Полтавщини. 1916 р. серед робітників кременчуцького заводу Лільполь-Рау і Левенштейна виник українофільський гурток, ініціатором створення якого виступили слюсар Михайло Пилипенко і Балаба. Гурток мав культурно-просвітницький характер і вважався аматорською трупою, до складу якої входило більше 50 молодих робітників. Самодіяльні актори влаштовували платні спектаклі українських драматургів, кошти від яких ішли на потреби вдів і дітей-сиріт – жертв Першої світової війни. Гурток мав невелику бібліотеку українських видань (близько 70 примірників), основу якої становили твори Т. Шевченка. На репетиціях трупи Балаба переконував робітників, що з їх лексики має бути виключене слово "малорос" і вони в усіх випадках мусять вживати "українець". Слово "малорос", учив він, неприйнятне для українців, позаяк воно означає приналежність до Росії, тоді як українці є окремим народом із самобутньою мовою, культурою і ментальністю [2, Ф. П-7. – Оп. 1. – Спр. 24. – Арк. 35].

У грудні 1916 р. у Полтаві був скликаний загальноукраїнський з'їзд "Юнацьких спілок", але через неповне представництво (точна кількість делегатів невідома) його назвали конференцією. У підсумковій резолюції її делегати записали: "Конференція представників гуртків Лівобережної України <...> високо піднімає блакитно-золотий прапор Самочинної України. Тільки шляхом об'єднання усіх українських працьовників у боротьбі за волю України можна досягти її визволення з-під кормиги зненависного союзу царя, бюрократії і капіталістів". В резолюціях з'їзду висувалися також вимоги автономії України, аграрної реформи і восьмигодинного робочого дня [5, с. 268].

Отже, українські юнацькі гуртки і групи, які виникли як національно-просвітницькі організації, поступово політизувалися, втягуючись у загальне русло українського національно-визвольного руху. Одні з них стояли на традиційних для більшості українських партій засадах автономізму, інші – з властивим для юнацтва максималізмом гуртували майбутніх борців за свободу і незалежність своєї Батьківщини. Через свою мало чисельність "Юнацькі спілки" не були серйозною загрозою для російського самодержавства, але український характер їхньої діяльності став підставою для переслідування. Відразу ж після конференції в Полтаві українські

юнацькі гуртки були розгромлені, а близько 15 їхніх членів заарештовані.

Література

1. Архів Управління УСБУ в Полтавській області.
2. Державний архів Полтавської області.
3. Бойко Л. Пилип Капельгородький. Нарис життя і творчості / Л. Бойко. – К.: "Рад. письм.", 1982.
4. Гречко Анна. Лівобережна молодь і національні нелегальні гуртки і групи у 1907–1917 рр. / Анна Гречко // Пам'ять століть. – 2007. – № 1.
5. Ревегук Віктор. Полтавщина в переддень Української революції (1900–1916 рр.) / Віктор Ревегук. – Полтава: ПП Шевченко Р. В., 2010.
6. Ревегук Віктор. Полтавщина в переддень Української революції. Доба Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.) / Віктор Ревегук. – Полтава: В-во "АСМІ", 2007.
7. Рідний край. – 1906. – № 45.
8. Соловей Дмитро. Розгром Полтави / Дмитро Соловей. – Полтава: В-во "Криниця", 1994.
9. Турченко Ф. Г. Микола Міхновський: Життя і слово / Ф. Г. Турченко. – К.: "Генеза", 2006.

Victor Reveguk

THE FIRST UKRAINIAN YOUTH ORGANIZATION IN POLTAVA AT THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY

The article highlights the formation and activity of Poltava first Ukrainian youth clubs and groups at the beginning of the twentieth century.

Keywords: *Ukrainian national liberation movement, youth unions, revolutionary youth, the Russian autocracy.*

Виктор Ревегук

ПЕРВЫЕ ЮНОШЕСКИЕ ОРГАНИЗАЦИИ ПОЛТАВЩИНЫ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

В статье освещается создание и деятельность первых украинских юношеских кружков и групп Полтавщины в начале XX века.

Ключевые слова: *украинское национально-освободительное движение, юношеские союзы, революционная молодежь, русское самодержавие.*

Надійшла до редакції 25.10.2011 р.

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

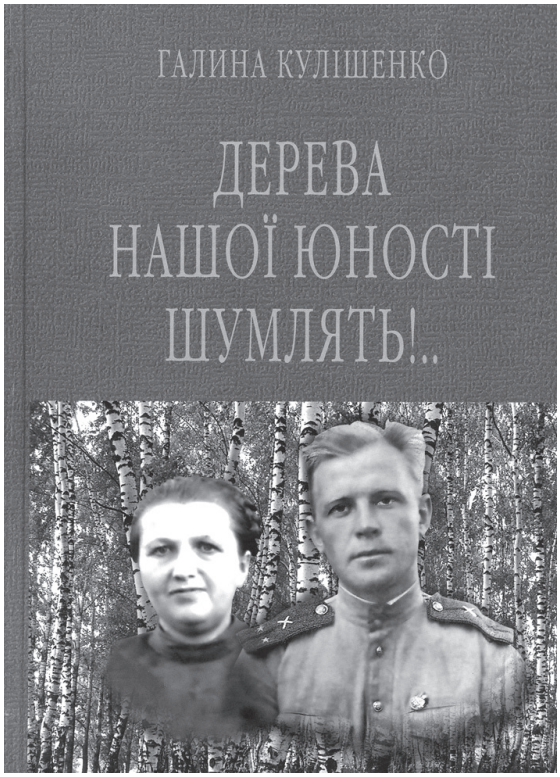

Кулішенко Г. І. Дерева нашої юності шумлять!..: [спогади, ст.., вірші, пісні, док., світлини] / Галина Кулішенко; упоряд. Ю. М. Кулішенко. – К.: Криниця, 2010. – 256 с.: іл., портр.

Документально-художнє видання, змальовуючи долю й родину сільської вчительки із села Байрак Диканського району Полтавської області Галини Іванівни Кулішенко, водночас висвітлює невигадані риси світогляду і характеру українських селян та сільської інтелігенції 1920–1980-х років на підрадянській лівобережній Україні, говорить про неп, колективізацію, Голодомор, Велику Вітчизняну війну тощо.

До книги ввійшли різножанрові художні й публіцистичні тексти, а названо її за повістю-спогадом Г. І. Кулішенко.

Для педагогів, краєзнавців, широкого кола читачів.

РІДНИЙ КРАЙ

часопись політична, економічна, літературна і наукс

ВИХОДИТЬ РАЗ НА ТИЖДЕНЬ У ПОЛТАВІ.

РІК ПЕРШИЙ. Число 43. 28-го жовтня (октября) 1906

передплата приймається у Полтаві в конторі «Рідного Краю» на ...ський ул., будинок Оксюза № 41, біля почтово-телег. контори, ...ля рік 3 карбованці, на 1/2 року 1 карб. 80 коп. на

Листи і рукописі треба засилати по адресі: Полтав «Рідного Краю»

Ніна Степаненко

ПОЛІТИЧНА СТОРІНКА “РІДНОГО КРАЮ”

Тижневик “Рідний Край” (1905–1916 рр.), як і належить авторитетному журналові, оперативно реагував на всі політичні зміни, які пронизували тодішнє суспільство, й доносив найважливіші, найзначущіші відомості читачам. За своїм призначенням це видання – “часопись політична, економічна, літературна, наукова”, отже, висвітлення злободенних питань, що стосуються виборчих перегонів, діяльності виконавчої та законодавчої влади, урядових досягнень або прорахунків і т. ін., – не забаганка, а прямий обов’язок редакційної колегії. Вона не могла пропускати, замовчувати, спотворювати свіжі факти, найновіші події, що відбувалися в тодішній імперії й у світі.

Політичний спектр проблем, які виносилися на шпальти “Рідного Краю”, які обговорювалися, дискутувалися, досить розлогий, цікавий широкому загалові, а основне – актуальний, причому навіть із позиції нашого дня, тобто з черезстолітньої відстані. Що ж до жанрової специфіки публікацій, то їй також притаманна строкатість – від викладених у телеграфному форматі повідомлень до художньо вишуканих описів, які притягують до себе увагу навіть політично байдужих людей.

Політичне життя, описане на сторінках “Рідного Краю”, що виходив у світ упродовж 1905–1916 рр., часто-густо перегукуються з реаліями нашої доби, навіть пропонуються однакові шляхи виходу зі скрутних ситуацій, а це засвідчує вельми яскравий факт: ми не вчимося ні на чужих, ні на своїх помилках, нерідко діємо стихійно, свідомо наражаємося на небезпеку, за дрібницями не помічаємо сутноти. У дуже схожих тональностях вимальовано таку значну для початку XX, XXI і, певне, наступних століть подію, як вибори. У “Рідному Краї” регулярно вміщувалися рекламні тексти з промовистою назвою “Ідіть на вибори!”, як ось цей: “Селяни, 21 марця, у вівторок, в Полтавському повіті мають відбутися вибори уполномоченних од дрібних землевластителів, крім Площанської волости, де вони маються бути 23 марця... У цих виборах

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

можуть брать участь всі чоловіки старіші 25 років, хто має власну, не надільну, землю...". Зрозуміло, що в такі рекламні рамки (коли говорити по-сучасному) обов'язково вмонтовувалася і приваблива інформація, мета якої – спрямувати в необхідне русло тих, хто прийде на виборчі дільниці віддавати свій голос: "Коли всі малоземельні прибудуть на вибори, то матимуть право вибрати до 500 уполномоченних на повіт... Таким чином ні один багач не попаде у губернські вибори, а попадуть люди бідні, такі люди, що вибіратимуть у Госуд. Думу таких, що твердо стоятимуть за інтереси бідного люду" [Рідний Край. – 1906. – Число 11].

Регулярнодрукувалисяйкоротшіповідомлення, на взірець ось цих: "Ідіть-же, селяне, на вибори! Оддайте один день для справи, що потрібна нам усим... Та не спізняйтесь глядіть, прибувайте до 12 години"; "Крестьяне і козаки! Ви маєте право вибірати своїх уполномоченних не тілько на волостних сходах, а й на з'їзду дрібних землевластителів, коли маєте хоч невеличке імущество..." [Там само]. Часопис рясніє також публікаціями, присвяченими виборам найвищого штабу – у "Государственну думу". Журнальні матеріали, про які йдеться, мають солідніші обсяги, у них викладено всі моменти виборчої процедури і ті технології, які можуть спричинити порушення, тобто фальшування. Власне, маємо справу з тією інформацією, яку сьогодні напередодні виборів пропонує нам телевізія, або яка розповсюджується здебільшого через листівки.

Тижневик "Рідний Край" використовувався як своєрідна трибуна, як потужний засіб упливу різних партій на електорат. Проілюструємо сказане хоч би зверненням однієї з тодішніх політичних сил, у заголовку якого вміщено всі ключові поняття – "Від Полтавської громади української Демократичної партії (радикально-демократичної)":

"Полтавська громада Української Демократичної Партії, змовившись з Партією Народної Свободи (конституційно-демократичною) та з спілкою повноправности євреїв радить громадянам города Полтави вибірати до губернського виборчого зібрання в Державну Думу кандідатів, написаних иначе, які будуть правдивими оборонцями народної вільності. Вони рішучо ставатимуть проти сваволі бюрократії, будуть із нею боротися... наша партія домагатиметься, щоб хлібороби мали землю для свого обробітку; для того треба передати народові, народній раді землі казенні, удільні, монастирські, а також викупити по справедливій ціні землі частно-владільчеські. Наша партія домагатиметься, щоб для робітників зменьшений був робочій день..." [Рідний Край. – 1906. – Число 13].

Роки збігли, а партійна пропаганда, формат якої зафіксував журнал "Рідний Край" сто років тому, майже не змінила свого обличчя. Передвиборчий період будується на обіцянках, на прекрасних перспективах, а післявиборчий – на розчаруваннях, на розходженнях між словом і ділом тих, хто прийшов до влади. Світ позбувся цієї вади, а в Україні вона, на жаль, утрадиційнилася.

"Часопись" має постійні політичні рубрики. У таких із них, як "З життя на Україні", "По Україні", крок за кроком вибудовано політичну ситуацію в Східній Україні і в Галичині (арешти політично неблагодійних людей, національні утиски, заборона періодичних видань, переслідування священиків тощо). В іншій – "Що діється в Росії..." – до найменших деталей аналізуються демократичні, недемократичні перетворення всередині імперії, її зв'язки зі світом, міжетнічні конфлікти, економічні кризи. Ці проблеми, нанизуючись одна на одну, повно й різноаспектно висвітлюють особливості політичного, економічного, культурного устрою тогочасної Росії. Варта уваги й ще одна рубрика – "Що діється по иньших державах". Сама назва розкриває зміст її. Хто перегорне ці сторінки тижневика, довідається про те, чим дихали на початку XX століття Англія, Франція, Германія (Німеччина), Сербія, Бельгія, Норвегія, Швеція, Австрія, Японія й інші країни.

Насамкінець зауважимо, що тижневик "Рідний Край" – надійне джерело дослідження політичного життя України і світу початку XX сторіччя й ранішої епохи, оскільки в опублікованих у ньому працях політичні події заманіфестовано не лише в синхронному, а й у діахронному вимірі.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Раїса Танана

ПРО ЩО РОЗПОВІЛИ СВІТЛИНИ

У березні цього року ми відзначили 175-річчя від дня народження талановитого педагога, довголітнього охоронця Шевченкової могили Василя Степановича Гнилосирова. Про його велику роль в історії Шевченкової могили можна довідатися з різних джерел (див. [2, 3, 5, 6, 7]), і вони здебільшого подають фото Василя Степановича студентських років. Перечитуючи записи В. С. Гнилосирова "До історії Шевченкової могили", довідуємося, що на Тарасовій горі він зустрічався з багатьма видатними діячами української культури, які приходили вклонитися Кобзаревій могилі. І, природно, цікавить питання, чому до сьогодні не дійшла жодна документальна світлина, на якій можна було б побачити його в колі видатних митців України, адже такі знімки відомі. Зокрема, у фондах Шевченківського національного заповідника зберігається фоторепродукція "Видатні митці України на могилі Т. Г. Шевченка. 1893 р.".

Видатні митці України на могилі Т. Г. Шевченка. 16.07.1892 р.

Уперше цю світлину я побачила в "Робітничій газеті" (1988, № 56, від 8.03.): нею проілюстрував свій матеріал про Т. Шевченка "З роду в рід" правнук поета О. Є. Лисенко. Хоч, звісно, жодним словом про фото не обмовився. Тоді на тому фото ми впізнали Бориса Грінченка, Михайла Старицького, Миколу Біляшівського і, як думали, в центрі в чорному одязі сидить Микола Лисенко.

Через три роки в журналі "Україна" (1991, № 22) М. Біляшівський у статті "Наш добрий певний товариш" розповість про свого діда – відомого українського етнографа, археолога Миколу Біляшівського. Матеріал він проілюструє кількома цікавими світлинами, а серед них – і вже згадана, де група видатних митців України сидить на східцях, котрі ведуть на могилу Шевченка (датується вона 1893 р.).

У книзі З. П. Тарахан-Берези "Святиня" теж уміщена ця світлина [6, с. 254], а в підтекстовці до неї сказано: "На Шевченковій могилі. Сидять у другому ряду знизу, перший ліворуч, М. Біляшівський, у центрі (в білому кашкеті) Михайло Старицький".

Ще світлину можна побачити в книзі "Микола Лисенко. Листи" (К.: Муз. Україна, 2004). Автор-упорядник Р. М. Скорульська робить до неї таку підтекстовку: "На Шевченковій могилі (близько 1893 р.). В центрі сидять: Микола Біляшівський, Михайло Старицький (у білому), Тадей Рильський (з бородою), Микола Лисенко (у чорному). Над Старицьким – Йосип Юркевич. У картузі, відвернувся ліворуч – Василь Гнилосиров". Прочитавши такий підпис, мимохіть починаєш сумніватися стосовно Гнилосирова, адже зображена особа швидше нагадує Володимира Науменка (тоді саме нам довелося займатись атрибутуванням цієї світлини). А Гнилосиров, як ми припускали,

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

сидить у білому кашкеті в останньому ряду. Тоді навіть і не підозрювалося, що відомого композитора Миколи Лисенка на цій світлині немає зовсім...

***В. С. Гнилосиров** (1836–1900), педагог, просвітник, багаторічний охоронець Шевченкової могили в Каневі*

Та всі ці припущення – і наші, і п. Р. Скорульської щодо В. С. Гнилосирова виявилися неточними. Це стало відомо цьогоріч. Нещодавно до музею Кобзаря в Каневі потрапила цікава книга "Повернені Шевченківські раритети", видана Інститутом літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, УВАН у США 2010 року. Її подарував заступник директора Інституту кандидат філологічних наук, автор-упорядник Сергій Анастасійович Гальченко. У книзі подані репродукції з оригінальних світлин, рукописів, листів та інших матеріалів, які були вивезені з України 1943 року. І лише через 66 років вони повернулися знову додому.

Серед численних репродукцій нашу увагу відразу привернули дві. Це, зокрема, фото охоронця Шевченкової могили В. С. Гнилосирова (с. 76), адже до цього часу в енциклопедіях, словниках подавалася його світлина тільки в молодому віці, а тут йому приблизно 60 років.

Під іншою світлиною, яка так само зацікавила (с. 77), стоїть підтекстовка: "Групове фото біля могили Т. Шевченка. 16.07.1892 р. Оригінал" (див. фото на с. 196). Уважно придивившись до постатей, ми пригадали іншу світлину, на якій, думається, фігурувало це ж коло людей (про неї згадувалося вище). Відшукавши й зіставивши два знімки, виявили, що зроблені вони того самого дня.

Удалося встановити, що, крім М. Старицького, М. Біляшівського, Т. Рильського, Й. Юркевича, є на світлині український діалектолог, етнограф, дійсний член Наукового Товариства імені Т. Шевченка Костянтин Михальчук (сидить в останньому ряду ліворуч, спершись лівою рукою на сходи); Б. Грінченко, сидить в останньому ряду праворуч, підперши голову правою рукою, Г. Мачтет (сидить в останньому ряду в білому картузі).

І ось у подарованій С. А. Гальченком книзі "Повернені Шевченківські раритети" ми знову зауважили цих самих митців, тільки вже не на могилі, а біля могили за столом – сидять *(зліва направо)*: М. Старицький, В. Гнилосиров, М. Біляшівський, Й. Юркевич, особа не встановлена, Т. Рильський; стоять *(справа наліво)*: К. Михальчук, Б. Грінченко, В. Науменко, Г. Мачтет.

Порівнявши фото В. Гнилосирова, подане на с. 76, із чоловіком, який сидить поруч із М. Старицьким (фото на с. 77), неважко помітити, що це одна і та ж сама особа, тобто це – Гнилосиров. Тепер повернімося до фото, де ці ж люди сидять на сходах до могили Кобзаря. Тут бачимо Василя Степановича в центрі біля М. Старицького. Виходить, що це не композитор М. Лисенко (як вважали досі), а багаторічний охоронець Шевченкової могили. А ліворуч від Й. Юркевича сидить, схиливши голову на праву руку, В. Науменко. Про те, що ці фото зроблені того самого дня, свідчать і інші постаті, закарбовані на них. Тепер залишається з'ясувати, що ж за подія зібрала діячів української культури за столом біля могили Кобзаря?

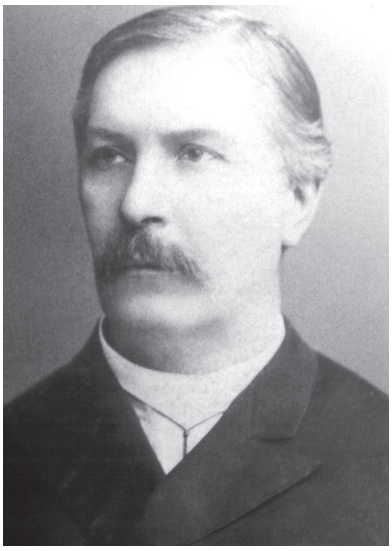

***М. В. Лисенко** (1842–1912), композитор, педагог, громадський діяч*

У підтекстовці до світлини вказана дата "16.07.1892 р". Вона й допомогла знайти відповідь на запитання. Уже вкотре звертаємося до рукописних записів В. С. Гнилосирова "До історії Шевченкової могили". На одній зі сторінок за 1887 рік є запис: "***1887. 13 липня**. Одержав записку від В. П. Науменка з Прохорівки: "Оце післязавтра, себто 15 липня, наша церква поминає Св. Володимира, а я ношу це саме ім'я. Одержав звістку, що в цей день прибудуть до мене П. Житецький і Тумасов з Києва. До Вас моє прохання: 15-го, раненько вставши, прибудьте до нас разом з дружиною, та й погуляємо всі в купі,*

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

а 16-го мабуть ми з Павлом Житецьким і Тумасовим поїдемо на Тарасову гору, то й умовимось, щоб там нам зустрітись з Вами" [1, зош. 2, арк. 8, зв.]. І далі: "*Звичайно, я з жінкою прибули раненько 15-го до хати дорогого іменинника і застали там чималу компанію своїх людей... З Києва було чоловік п'ять-шість, між якими був К. П., Михальчук зі своєю донею Вірою, тоді ще чепурненьким підлітком*" [1, зош. 2, арк. 8, зв.].

Про те, що "старогромадівці" щороку в липні приїздили до Науменка й до Кобзаревої могили, свідчать наступні записи Гнилосирова: "***1888** р. В іюлі були на могилі Тараса велика компанія, повертаючись від Науменка з Прохорівки на Келебердянській галері "Ярослав" в традиційний день 16-го липня*" [1, зош. 3, арк. 1]; "***1889** р. 14 липня після обід поїхав я в Келеберду до М. О. Канєвського, щоб то завтра разом побувати на іменинах у В. П. Науменка в Прохорівці. Володимир Павлович зустрів нас коло двору, привітались, поздоровили його, а вже в хаті привітались з П. Житецьким, К. Михальчуком, Г. Мачтетом та іншими. А 16-го, у неділю, вся ця компанія приїхала до Канева привезла копію портрета Т. Шевченка худ. Рєпіна*" [1, арк. 4, зв.].

Як бачимо з цих нотаток, щороку 15 липня до В. П. Науменка в Прохорівку приїжджали його друзі вітати з днем народження. Тож і 1892 року вони не порушили традицію: віншували іменинника з 40-річчям. Очевидно, 15-го липня всі разом були в Прохорівці, а наступного, за традицією, поїхали на Шевченкову могилу. І щоб назавжди запам'ятати цей день, – сфотографувалися на могилі й поблизу могили за столом . І про це красномовно засвідчує напис на звороті світлини: "16.07.1892 р.".

Групове фото біля могили Т. Шевченка. *16.07.1892 р.*

Ось так подарована С. А. Гальченком книга "Повернені Шевченківські раритети" допомогла встановити, що на світлині серед видатних митців України, які сидять на Шевченковій могилі, присутній і охоронець Кобзаревої могили Василь Степанович Гнилосиров. Помер він 3 листопада 1900 року. Похований на одному з канівських цвинтарів. На жаль, місце його поховання не вдалося встановити. Відомо тільки, що "*його близькі друзі старогромадівці над його могилою встановили пам'ятник з написом:*

Раз добром нагріте серце
Вік не прохолоне" [4].

Література

1. Гнилосиров В. С. К истории могилы Т. Шевченко / В. С. Гнилосиров // Інститут рукописів Національної бібліотеки України імені В. Вернадського. – Ф-І. – № 335.

2. Зінчук Людмила. Покликання (До 150-річчя від дня народження В. С. Гнилосирова) / Людмила Зінчук // В сім'ї вольній,

новій: Зб. – К.: Рад. письм., 1986. – Вип. 3. – С. 189–194.

3. Побірченко Н. С. Гнилосиров Василь Степанович / Н. С. Побірченко // Українська педагогіка в персоналіях: У 2-х кн. Кн.1: навч. посібник / За ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – С. 385–394.

4. Самотній Я. Пам'яті Гнилосирова / Я. Самотній // Каневская неделя. – 1913. – № 8.

5. Танана Р. В. Палкий шанувальник Великого Кобзаря / Р. В. Танана // Дзвін. – 2011. – № 3. – С. 118–123.

6. Тарахан-Береза Зінаїда. Святиня / Зінаїда Тарахан-Береза. – К.: Родовід, 1998. – С. 173–179.

7. Шевченківський словник: У 2 т. / Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка Академії наук УРСР. – Т. І. – К.: Головна редакція УРЕ, 1975. – С. 158–159.

Володимир Подрига

ПОЛТАВЩИНА В ЖИТТІ ТА ПРОЗІ ВОЛОДИМИРА ЛЕОНТОВИЧА

(До 145-річчя від дня народження письменника)

На Полтавщині народилося чимало чільних представників національного письменства: Самійло Величко, Григорій Сковорода, Іван Котляревський, Євген Гребінка, Панас Мирний, Остап Вишня, Василь Барка, Олесь Гончар, Василь Симоненко та ін. У цьому багатому на талановитих і працьовитих людей краї з'явився на світ і господар-хлібороб, громадський діяч, прозаїк, критик, мемуарист Володимир Миколайович Леонтович. Тут провів більшу частину свого життя, працюючи на ниві розбудови економіки, культури, освіти малої батьківщини, що викохала його, дала сил і снаги для повноцінної праці хлібороба, мецената, культурного діяча, сформувала високо патріотичною особистістю – захисником українства в умовах російсько-імперського та радянсько-більшовицького поневолення України.

Упродовж XX століття науковці діаспори та дослідники творчості Володимира Леонтовича в Україні створили низку біографічних нарисів, статей, у яких намагалися відобразити основні віхи його життя та діяльності. До таких праць належать біографічні спомини О. Шаповала "Пам'яті Володимира Леонтовича" (1934), біографічний нарис Й. Сірки "Володимир Леонтович" (1975), біографічні статті Б. Ванцака "«Немає на землі кращого куточка...»: До 60-річчя від дня смерті В. М. Леонтовича" (1993), Ф. Погребенника "Володимир Леонтович: До 130-річчя від дня народження" (1996), монографія О. Леонтович "Окрилений Україною" (2008). Біографія митця викладена й у першому розділі "Формування, становлення і ґенеза національної та літературної самосвідомості В. Леонтовича" дисертації О. Наконечної "Творчість В. Леонтовича в контексті української літератури кінця XIX – початку XX століття" (2001). Попри зацікавлення науковців, краєзнавців життєвим і творчим шляхом письменника, залишається недостатньо опрацьованим питання зв'язку митця й Полтавщини, яке й варто з'ясувати.

Володимир Миколайович Леонтович народився 5 серпня 1866 року на хуторі Оріхівщина Полтавської губернії (нині – село Оріхівка Полтавської області) в родині сільського поміщика, нащадка козацької старшини. Від народження й до 1884 року меш-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

кав у батьківському краї, навчаючись вдома, а також у Лубенській, Прилуцькій гімназіях. Закінчивши юридичний факультет Московського університету 1888 року, повернувся до рідного хутора, де став господарювати в родинному маєтку, час від часу навідуючись до Києва, Москви, Петербурга, Полтави в справах, пов'язаних із розвитком української освіти, культури тощо.

На Полтавщині відбулося становлення Володимира Леонтовича як свідомого українця. Під впливом баби Катерини Андріанопольської, чоловіка тітки Василя Симиренка, хрещеного батька Олександра Лагоди, товаришів по Лубенській гімназії він оволодівав українською мовою, переймався долею селян-земляків, міркував про поліпшення освіти, культури рідного краю, а також ставав національно свідомим [6].

Згодом, перебуваючи на чужині, у творі "Спомин утікача" літератор висловиться про себе як про українця-хлібороба, самоідентифікуючись не з омосковщеним поміщицтвом, а з українським працьовитим людом. Володимир Леонтович зазначав, що він – людина села, якій близьке природне середовище степу Полтавщини, люба "сродна праця": "*Ми, сільські люде, приростаємо до землі, до рідного краю серцем... Немає для мене на землі кращого куточка, як мій хутір, немає кращого краю од України*" [5, с. 262]. А тому – самовіддано займається найгуманнішою з професій – хліборобством.

Провідною рисою вдачі літератора було розвинене почуття любові до малої батьківщини, а відтак і Полтавщини, України. Письменник не мислить себе поза межами країни, локального батьківського краю, де все рідне, близьке, знайоме, адже прикипів до них душею з дитинства. Акцентувавши на своєму патріотичному почутті, Леонтович – за допомогою прийому нагромадження кольорових образів – створив уявний образ Едему-хутора Оріхівщини, спроектувавши його на Лубенщину, Полтавщину та Україну: "*Ніде в світі не голубіє так небо, ніде немає тих кольорів хмарок і повітря, як у нас в червні, ніде не зеленіє так степ, не блищать так роси, не світяться зорі...*" [5, с. 262]. Вважаючи хутір природним середовищем життя українців, Володимир Леонтович солідаризується з позицією Григорія Сковороди, який у власних творах також декларував потребу кожної свідомої особистості жити посеред природи, займатися "сродною працею", самовдосконалюватися.

Володимир Леонтович працював у власному маєтку на хуторі Оріхівщина як умілий керівник-господар, бухгалтер, економіст, агроном, будівничий, меценат, організатор дозвілля селян, фундатор сільської школи, пильний спостерігач навколишнього життя. Вирощуючи зернові культури, буряки для місцевої цукроварні, співзасновником і акціонером якої був, розбудовував власне господарство, дбав про добробут односельців.

Задовольняючись працею хлібороба, літератор уважно придивлявся до всього народного, звертав увагу на мову селян, особливості побуту, їх захоплення, характери. Ці спостереження втілював у власних творах. Незважаючи на щоденну копітку господарську діяльність, організовував читання популярних статей селянам, збирав книги для земської бібліотеки, писав художні твори, нотував на Лубенщині (переважно на хуторі Оріхівщина) простонародну лексику, частина з якої була вміщена у фундаментальній праці Б. Грінченка "Словарь української мови". У передмові до словника упорядник зазначив, що "рядом сочувствовавших работе лиц сообщен был нам рукописный материал, состоявший из записей и выражений, добытых непосредственно от народа. Такие материалы доставлены были следующими лицами (в скобках обозначена местность, к которой относятся материалы): <...> В. Н. Леонтович – 151 карт. (Лубенск. у.)..." [2, с. XVI].

Частина записаних Володимиром Леонтовичем на Лубенщині слів перебуває в активному вжитку з незмінним лексичним значенням і сьогодні: *гамузом, ділити, крадій, забайдужитися, поґулати, сьогорішний, терти, хитається, цабе, циндрити* тощо. Низка лексем побутує в дещо видозміненому варіанті: *кужелини* (тоді) – *кужелиць* (тепер); *порізнитися – одрізнитися*, *розлучитися*; *роспогода – розпогодилося*, *вияснилося*; *плюсковатий – плесковатий*; *тискнява – тиснява*.

Чимало слів, зафіксованих письменником, вийшло з активного вжитку: *банити, бурта, гайдарка, ґерувати, ґедзунок, домець, дрігавиця, дрігва, дукарь, загиба, криж, линкий, личковий, лолотіти, макуховатий, марчити, маячний, набіжка, навзаходи, небачучий, нежерь, отчемесувати, охмолостатися, передуванитися, перцювати, півзен, побешпетити, рівнява, родиво, руч, ряхатися, садикати, свидовий, сердюк, сердючка, сизик, сірничка, скаженівка, смага, шевдатися, шевляга, шурх, щепко, щипак, якотіти* тощо.

Записані Володимиром Леонтовичем слова позначають предмети, явища, процеси, дії, пов'язані з працею та відпочинком лубенських селян. За допомогою цього матеріалу можемо частково реконструювати щоденне життя простолюду краю в його найрізноманітніших проявах, рівень їхньої освіченості, культури, моралі, свідомості.

Працюючи над оповіданнями та повістями, Володимир Леонтович також використовував лексику, що побутувала на той час у Лубенському краї, але яку не подав до словника української мови Бориса Грінченка: *бахур, вид, гарувати, лобур, патериця, проноза, саж, хвойда* тощо. На сьогодні більшість із цих слів не вживається в повсякденному мовленні полтавців. Їх носіями є люди старшого віку. Деякі з названих слів не вживаються взагалі, адже немає об'єктів, предметів, явищ, які вони позначали (*вийце, шаг*), або мають іншу назву (*вид, огир*). Проте сьогодні в мовленні мешканців Полтавщини (передовсім Лубенщини та Оржиччини) використовуються такі лексеми, як *саж, бахур, лобур* тощо.

Також Володимир Леонтовича зафіксував зразки усної народної мудрості полтавців. Наприклад, висловлювання афористичного характеру: "*Кажуть рибалки: «Оржиця тягне воду в Сулу, а Сула подає в Дніпро»*" [4, с. 78], у якому відображене бачення селянами моделі українського суспільства: безліч сіл і хуторів, зливаючись у ціле, створюють Україну. Також літератор використав паремії, фразеологізми, які побутують і сьогодні на Полтавщині. Характеризуючи пасивного пана Лесевича, батька філософа В. Лесевича, який не переймався господарством, Володимир Леонтович у його вуста вкладає приказку: "*Бог дав, Бог взяв*" [4, с. 79], за допомогою якої увиразнив його соціальну інертність, байдужість до господарства. Зневіру філософа В. Лесевича в життя, незмінність ситуації після прийняття першої російської конституції яскраво ілюструє прислів'я, висловлене ним: "*А все ж таки лупитимуть, як і давніше лупили*" [4, с. 80]. Висока культура і мораль селянина-козака Стукала сконденсована в приказці: "*Я хліба-солі не цураюся*" [4, с. 92]. Цікавим з етнопсихологічного погляду є вислів "*гуртове – чортове*", який вкладений в уста персонажа повісті "Ворохобня" діда Стукала [4, с. 93]. За допомогою цієї паремії Володимир Леонтович характеризує неприйнятність для українців більшовицького ладу з ідеєю колективного господарювання.

Письменник, мешкаючи поруч земляків, намагався зблизитися з ними, зрозуміти їх, тому прислухався до мови полтавців, записував її, використовував у власних творах. Прислів'я, приказки, фразеологізми, використані в повісті Володимира Леонтовича "Ворохобня", увиразнюють соціальну, політичну, економічну, моральну конкретику кінця XIX – початку XX століття на Полтавщині.

Пізнаючи душу своїх земляків за їхньою мовою, митець намагався полегшити їхнє життя, передовсім долі дітей. Тому активно займався проблемами шкільної освіти краю. Володимир Леонтович наприкінці XIX століття продовжував розвивати ідеї, близькі просвітниками XVIII століття Ф. Бекону, Вольтеру, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро, вважаючи, що освіта, розум має спрямувати особистість діяти на ниві розвитку суспільства, власних моральних якостей. Як стверджує Д. Наливайко, "назва руху (Просвітництва. – *В. П.*) та його діячів (просвітники) відбиває їхню глибоку віру в просвіту, поширення знань, у яких вони вбачали головний засіб вирішення суспільних потреб" [7, с. 256]. Саме у світлі ідей Просвітництва варто розглядати діяльність Володимира Леонтовича, який побудував школу для селянських дітей, утримував власним коштом учителя, організовував читання художньої, популярної літератури селянам, закуповував для бібліотеки Лубенського земства книги українських письменників.

1901 року Володимир Леонтович на 37-му Полтавському губернському земському зібранні виголосив промову "Доклад к вопросу о составлении учебников для сельских школ Полтавской губернии", у якій акцентував увагу на змісті підручників для сільських шкіл, а також указав на потребу запровадити викладання в школах українською мовою, вважаючи, що вона допоможе учням оволодіти складною системою знань з географії, історії краю, права. Учні навчаться бути свідомими свого етнічного походження, зуміють стати чесними громадянами суспільства, будуть краще працювати, уникатимуть забобонів та пересудів.

Додамо, що в "Докладі..." автор реалізував власну доктрину духовного розвитку селян через налагодження освіти, а також акцентував на потребі особистісного, громадянського, економічного, правового виховання їхніх дітей. Впадає в око близькість переконань Володимира Леонтовича та ідей "просвіщення умів", висловлених тими ж таки просвітниками, які вважали, що вихованням

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

можна досягти успіху в розвитку справедливого суспільного устрою, позбутися забобонів, помилок [7]. Освітня діяльність Володимира Леонтовича на Полтавщині цілком відповідає духу ідей просвітників, адже він вважав за необхідне поширювати освіту серед простолюду, розвивати розум земляків, збалансовуючи його з їхнім емоційним світом. Одначе зусилля Володимира Леонтовича були даремними. Селяни не перевиховувалися, а тому він у листах до різних осіб зазначав, що хуторяни часто ошукували його, псували майно. Також у 1905–1906 роках кілька разів підпалювали господарство.

Спостерігаючи за життям рідного краю в кінці XIX – на початку XX століття, Володимир Леонтович в оповіданнях, повістях створив образ хліборобської Полтавщини, акцентувавши, що природний уклад життя місцевих селян порушується під упливом недолугої політики російського самодержавства в аграрному секторі.

Як зазначено в довіднику "Полтавщина", на початку XX століття ця територія "залишалася аграрною губернією з великим поміщицьким землеволодінням. Через малоземелля селяни змушені були орендувати бл. 1 млн. дес. поміщицьких земель. Понад 95 тис. селян наймитувало в місцевих поміщицьких маєтках і бл. 60 тис. селян щорічно виїздили на заробітки в Донбас, Катеринославську, Таврійську, Херсонську губ. Через відносне аграрне перенаселення з 1906 по 1912 з П.г. до Сибіру і на Далекий Схід переселилося понад 32 тис. сел. сімей (бл. 200 тис. чол.)" [8, с. 712]. В оповіданні "Степан Моргун" Володимир Леонтович звернувся до опрацювання теми переселенців, наголосивши, що важка праця в чужому краї звела в могилу українського селянина: *"Тим часом пішла чутка, що десь на Самарі нарізає людям казна аж до п'ятнадцяти десятин. І з Барвінщини, і з околишніх хуторів багацько людей почало лагодитися на поселення... Скрутно довелося поселянам на новому місці. Хати поставити ні з чого: ніде ні деревини, ближче як за сорок верстов на пристані і дрючка не купиш, жили у землянках... Дощів мало, суша, влітку спека, а взимку пекучі морози. Озимки часто вимерзають, сіють саму ярину, та не таку, як на Полтавщині: зерно і добре, а полова ні до чого, остюки гірші, ніж на ячменю. Земля – не можна по вигляду признати, що на якому місці краще родитиме..."* [4, с. 228]. Літератор, акцентувавши на проблемі переселення, декларував, що царська влада не дбала про розвиток Полтавщини, а бачила в її працьовитому і покірному населенні дешеву робочу силу, що мала трудитися на малородючих землях Російської імперії.

Володимир Леонтович творах акцентував і на проблемі безземельності селян, неможливості розвивати господарство чесними поміщиками через сваволю гендлярів. Так, в оповіданні "Життєпис земельного спекулянта" наголошував: "*З початком біжучого сторіччя* (XX. – *В. П.*) *на Україні ціни на землю росли дуже швидко, і на Полтавщині той зріст був особливо раптовий. Зріст земельних цін почався віддавна, та в минулому сторіччі йшов повільніше і від часу до часу спинявся, а з початком XX сторіччя пішов прискореним кроком, і перед війною ціни на землю на Полтавщині були сливе утроє більші, ніж в кінці дев'ятнадцятого віку"* [4, с. 257]. Звичайно ж, порядним селянам та поміщикам не під силу було купувати чи орендувати землю для ведення сільського господарства. Та й на чужині полтавські землероби зазнавали невдачі. У повісті "Дитячі і юнацькі роки Володі Ганкевича" оповів, як полтавський поміщик Михайло Павлович, намагаючись розбудувати господарство в степах Катеринославщини, збанкрутів.

Образ Полтавщини як хліборобського краю, землі з мало розвиненою економікою зображено в низці творів Володимира Леонтовича через художнє моделювання просторових об'єктів, передовсім міст, сіл, хуторів. Як відомо, Полтавщина "залишалася аграрним краєм з розгалуженими, але невеликими підприємствами по переробці с.-г. сировини. Відносно слабкий розвиток промисловості спричинив повільне зростання міст" [8, с. 15]. Тому й не дивно, що у творах Володимира Леонтовича населені пункти краю зображено в складний період розвитку України, коли відбувався поступовий і повільний розвиток економіки, зародження промисловості.

У низці творів змальовано й місто Лубни. Зокрема в нарисі "Образки старосвітнього життя" Володимир Леонтович зауважив, що воно – друге за величиною та значимістю в Полтавській губернії, звернув увагу на його розташування, економічний розвиток, промисловість, соціальні умови життя земляків, типи лубенських міщан, переважно чиновників, що не бажали опікуватися благоустроєм рідного населеного пункту. У повісті "Старе й нове" також створив образ Лубен, назвавши

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

їх Дубни, зосередив увагу на міжособистісних стосунках міщан-українців Чаплія та Кибця, справника й Чаплія; міжетнічних взаєминах українців та євреїв Чаплія і Розенбаха, Кибця та Тарноруцького; а також наголосив на взаєминах багатих і бідних, влади і простолюду. Сучасний авторові устрій Лубен яскраво прочитується в заувагах про розбудову міста: *"З того часу, як вперше посварилися Чаплій і Кибець, багацько змінилося у дубенському життю: через Дубні перейшла залізниця, город значно побільшав, а між іншим з'явилася нова швальня Тарноруцького..."* [3, с. 236]. Як відомо, залізниця почала діяти в Лубнах 1901 року [1, с. 49]. Ця обставина свідчить, що письменник був добре обізнаним із життям міста, тому правдиво змалював його періоду кінця XIX – початку XX століття, наголосивши на розвитку зернопереробного комбінату, діяльності приватних швалень, зібраннях інакомислячих (прихильників ідей соціалізму) в господі годинникаря Рахманного, зустрічі молоді після його арешту тощо.

Тогочасні міста в Україні були заселені незначною частиною українців. У більшості невеличких міст поселялись євреї, засновуючи власний бізнес. В автобіографічній повісті "Дитячі і юнацькі роки Володі Ганкевича" Володимир Леонтович створив уявний образ міста Кременчука, змалювавши його осередком осілості євреїв-лихварів.

Містечко Гадяч знайшло своє художнє втілення в оповіданні "Кумпаньйони". Автор бачить його осередком розвитку сільського господарства, місцем переробки зерна, приватної справи євреїв-підприємців.

У творах літератора змальовано й кілька сіл Полтавщини. В оповіданні "Мізерія" мовиться про населений пункт Березоточу (у творі – Березняки), "Помирили" – Оржицю, "Степан Моргун" – хутір Барвінщину, у повісті "Ворохобня" – Денисівку (у творі – Зорівка) – як осередки розвитку української духовності, збереження етнічних особливостей нашого народу. Одначе автор наголошував і на змінах у житті полтавських містечок, сіл, хуторів, пов'язаних із ходом історичного процесу, змінами в житті країни. Так, в оповіданні "Помирили" створив образ села Оржиці (тепер – селище міського типу) як центру хліборобської округи, у якому ведеться господарство автохтонів-рільників, а також є умови для ґешефту євреїв, що наживаються на сумнівних справах. Прозаїк дбає про те, щоб читач побачив Оржицю глухим, занедбаним селом, котре розташоване далеко від повітового міста, однак до якого докотилися події 1918 року, наголошуючи, що й воно приєднується до загальнодержавного хаосу, породженого встановленням радянської влади в краї. На переконання письменника, реальні просторові об'єкти Полтавщини Лубни, Оржиця, Денисівка (у творі – Зорівка), Барвінщина, Оріхівщина потерпають і від економічного хаосу, а тому їхній патріархальний уклад життя поволі занепадає.

Увиразнюючи образ Полтавщини, Володимир Леонтович використав топоніми, гідроніми, антропоніми, які безпосередньо пов'язані з краєм: *Лубни, Кременчук, Оржиця; Сула; Шаповаленко, Рожко, Лагода,* ін.

Видатний митець і господарник не мислив себе поза Полтавщиною. Його мистецький талант спрямований на відображення не лише історичного минулого краю, а й проблем сучасного йому життя: слабкого економічного розвитку, безземельності селян, переселення земляків на чужину, духовного зубожіння співвітчизників тощо. Але так сталося, що з 1918 року перебув у вимушеній еміграції. Проте в яких краях Володимир Леонтович не мешкав, його пам'ять повертала в далеке дитинство, юність, зрілість, пов'язані з життям на Полтавщині. На чужині ж він створив низку творів ("Дитячі і юнацькі роки Володі Ганкевича", "Ворохобня" тощо), у яких відобразив малу батьківщину, надавши їй особливого художнього вигляду, трактуючи як багатий хліборобський край, проте безталанний, адже довгі роки перебував під впливом недолугої політики російської імперської, а пізніше більшовицької окупаційної влад.

Отже, життя та діяльність Володимира Леонтовича тісно пов'язані з Полтавщиною. Мешкаючи поруч земляків, він дослухався до їхньої мови, записував народну лексику для публікації в словнику Б. Грінченка, а також використовував її у власних творах. Намагаючись полегшити життя співвітчизників, передовсім їхніх дітей, активно займався проблемами шкільної освіти краю, влаштовував читання літератури, збирав книги для земської бібліотеки. Змалювавши Полтавщину осередком хліборобства України, літератор акцентував на нерозвиненості її економіки, кволих процесах розвитку великих підприємств, зосередженості на кустарному виробництві, відсутності агрономічних новацій ведення сільського господарства, концентрації великих обсягів земель в одних руках, проблемах культури тощо.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Література

1. Ванцак Б. С. Рідний край: Навч. посібн. з історії Лубенщини / Б. С. Ванцак, В. М. Козюра. – Лубни, 1993. – 104 с.
2. Гринченко Б. Предисловие // Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко: В чотирьох томах. – К.: Наук. думка, 1997. – Т. 4. – С. I–XXV.
3. Леонтович Володимир. Зібрання творів: У 4 т. / Володимир Леонтович. – К.: Сфера, 2004. – Т. 1. –368 с.
4. Леонтович Володимир. Зібрання творів: У 4 т. / Володимир Леонтович. – К.: Сфера, 2004. – Т. 2. – 356 с.
5. Леонтович Володимир. Спомин утікача // Леонтович Володимир. Зібрання творів: У 4 т. / Володимир Леонтович. – К.: Сфера, 2005. – Т. 4. – С. 219–284.
6. Леонтович Олена. Окрилений Україною: Життєпис Володимира Леонтовича з уступами і роздумами / Олена Леонтович. – Переяслав-Хмельницький: СПД С. В. Карпук, 2008. – 164 с.
7. Наливайко Д. Просвітництво // Українська література у портретах і довідках: Давня література – література XIX ст.: Довідник / Редкол.: С. П. Денисюк, В. Г. Дончик, П. П. Кононенко та ін. – К.: Либідь, 2000. – С. 255–257.
8. Полтавщина: Енциклопедичний довідник / За ред. А. В. Кудрицького. – К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1992. – 1024 с.

Вікторія Пащенко

НАЩАДКИ ВЕЛИКИХ. ОНУК ПАНАСА МИРНОГО ЮРІЙ РУДЧЕНКО

Ішов далекий 1919 рік. Війна, голод, розруха. Панас Якович Рудченко працював тоді завідувачем відділу підвідділу безпосередніх податків Полтавського губфінвідділу. Життя було тяжке: "Здоровье мое по-прежнему не важно: кашель, лихорадит. Но я продолжаю ходить на службу, правда, еле допалзываю туда и обратно. ...Эх! Тяжко приходится жить на белом свете, и поневоле позавидуешь умершим"* [16, с. 574], – писав Панас Мирний сину Михайлові Рудченку. І саме в цей час до письменника дійшла радісна звістка про народження внука. Михайло навчався тоді в Катеринославському гірничому інституті, на першому курсі обзавівся сім'єю, змушений був підробляти. Тому дружину із сином-немовлям відправив до батьків у Полтаву. На честь загиблого в російсько-турецькій війні брата Панас Мирний назвав онука Юрієм.

4 серпня 1919 року протоієрей Теофіл Булдовський охрестив Юрія Рудченка у Всіхсвятській церкві. Хрещеними батьками хлопчика стали дійсний статський радник Панас Якович Рудченко і дворянка Софія Михайлівна Грєхова, сестра дружини Панаса Мирного. Про це ми довідуємося з копії випису з першої частини метричної книги про народження Ю. Рудченка, виданої причетом Всіх Святих церкви Кладовищенської міста Полтави [4].

Старий письменник безмежно любив єдиного внука, бавився з ним, у скрутний час намагався щодня діставати свіже молоко.

* Усі листи подані до друку мовою оригіналу.

"Юрасик, слава Богу, здоров. Сегодня после обеда, в ожидании прихода Веры, носил его на руках и целовал вместо тебя, только не за ушком, а в щечку" [16, с. 575], – писав Панас Мирний синові в березні 1919 р. А в наступному листі від 8 квітня 1919 р. повідомляв: "Юрунька с каждым днем большает и громче и громче заявляет о своем существовании. Когда ты приедешь, то, вероятно, встретит тебя торжественным гимном" [16, с. 577]. Але ця зустріч відбулася вже без дідуся. У січні 1920 року Панас Мирний помер. Юрі на той час був лише рік. У музеї й досі зберігається стрічка з вінка, на якій вишито: "Панасу Мирному від внука".

У будинку дідуся на 3-ій Кобищанській (нині – вул. Панаса Мирного) Юрась провів свої дитячі роки. Батька майже не бачив (той працював інженером на шахті), але радощі й хвилювання передавав йому в листах. У найпершому (за 1928 р.), котрий зберігся, хлопчик старанно вивів великими буквами: "Папочка! Спасибо за подарок и спасибо за приглашение. Я много хотел бы тебе написать но я маленький и складывать письма не умею. Учусь я хорошо. Хочиш папа я нарисую тибе мою ручку. Ручка на другой стороне" [6].

1938 року внук Панаса Мирного закінчив школу: "Итак, папа, можешь меня поздравить: я сегодня окончил школу. Здал последний экзамен по химии. 24-6-38 будет выпускной вечер" [7], – поспішав порадувати син батька.

Юрій вступив до Харківського політехнічного інституту. Саме тоді він став першим помічником батька в організації музею Панаса Мирного. Із листів до М. Рудченка, тодішнього директора, видно, що Юрій постійно цікавився, як ідуть роботи зі створення музею ("Началось ли уже строительство. Как дела с материалами" [11]), допомагав Михайлові Панасовичу вибирати меблі для музею, ходив у магазини, дізнавався про ціни ("Я еще раз заходил в мебельные магазины и узнал, что оплатить через банк можно в том случае, если иметь разрешение Горторга, который находится в Горсовете. Письменные столы и кресла есть. Стола для заседаний я не видел... Есть столы столовые овальные. Но все это стоит очень дорого..." [8]), часто за дорученням батька заходив до Спілки письменників України ("...Заходил я и в Союз Писателей. Видел там Гилева и говорил с ним. <...> Он интересовался, где ты думаешь печатать дедушкин сборник – в Харькове или в Киеве, или вообще в Полтаве" [9]), збирав для музею видання творів Панаса Мирного, розшукував документи про письменника в харківських архівах ("Ты просил узнать адрес Архива. Посылаю его тебе: Харьков, ул. Свободной Академии № 8, Центральный Архив Революции" [8]; "Я говорил с Гилевым насчет того, чтобы получить документы о дедушке из архива НКВД. Он сказал, что ты, как директор музея, должен послать официальную бумажку в архив с просьбой, чтобы они разрешили сфотографировать, а кроме того, пошли бумажку и в Союз Писателей (Харьковский), чтобы они походотайствовали о выдаче. Иначе получить их нельзя" [9]).

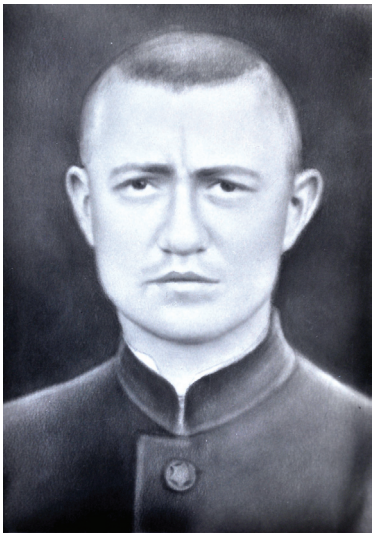

У лютому 1941 року Юрій, студент третього курсу політехнічного інституту, проходив практику на Харківському тракторному заводі. У листі до батька він писав: "Сейчас я на практике. <...> Завод прекрасный. Оборудование такое, что просто удивляешься. Особенно большое впечатление на меня произвели станки-автоматы. Просто человек, а не машина. Я был в механическом и сборочном цехах. В механическом я был просто американским наблюдателем, а на сборке работал сам; так что есть трактора, задний мост которых собран моими руками. С сегодняшнего дня я в кузнечном цеху. Поразительная мощность, но и поразительная жара и шум" [10].

А влітку Юра написав листа бабусі, Олександрі Михайлівні Рудченко (вдові Панаса Мирного): "Посылаю тебе фотографию, которую ты просила. Я там немного грозный, но ничего не попишешь. Такой уж у меня вид. В жизни я немного добрый. Бабуся, как ты себя чувствуешь? Вот летом, вероятно, я приеду на более долгое время" [15]. Лист від 21 червня 1941 року. Це був останній мирний день. 22 червня почалася війна, і вже через місяць Юрій писав: "Я очень жалею, что в этом году не смог приехать в Полтаву" [12].

Із серпня 1941 року Ю. Рудченко навчавсь у військовому училищі: "Сейчас я в училище. Буду командиром" [13], – писав батькові. І навіть у цей період думає не лише про себе,

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

а й про здоров'я родичів, долю музею: "Как у тебя дела с музеем? Очевидно, сейчас всякая работа прекратилась? Ведь сейчас все должно пойти на борьбу. Музей можно будет отстроить и позже" [13].

А в листі від 29 серпня 1941 року Юрій з гордістю сповіщав, що йтиме захищати Батьківщину: "С институтом распрощался потому, что останусь в армии пожизненно. Ведь я буду командиром, а комсостав из армии не увольняется. Да это в конце концов не плохо. Люди нужны везде. <...> Сейчас положение такое, что выбирать не приходится. Буду защищать свою Родину могучей стальной машиной. Здесь я сильно поправился и вообще чувствую себя хорошо. Правильный режим дня на меня влияет хорошо. Одно, что мне трудно дается, это научиться быстро заворачивать портянку" [14]. У цьому ж листі Юра знову жалкує: "Жаль, что нам в это лето не удалось повидаться. Ну, ничего, отвоюем, а там, может, и увидимся" [14]. Якби ж то знав Михайло Панасович, що це була остання вісточка від сина!..

На запит М. П. Рудченка з Управління з персонального обліку втрат діючої армії 1944 року надійшла відповідь: "Сообщаю, что военнослужащий Рудченко Ю. М. по спискам потерь в Управлении не числится. Без указания полевой почты розыск произвести не представляется возможным" [2].

Більше тридцяти років вважалося, що Юрій зник безвісти. І ввесь цей час батько шукав сина.

Після смерті Михайла Панасовича пошуки продовжили науковці музею на чолі з директором О. І. Володарець. І ось на запит Полтавського літературно-меморіального музею Панаса Мирного з Головного управління кадрів Міністерства оборони СРСР 1977 року надійшов лист, із якого стало відомо, що Юрій воював на Кавказі в складі 63-ої окремої танкової бригади. Будучи командиром танка Т-70, лейтенант Рудченко Юрій Михайлович загинув 6 листопада 1942 року (у день народження свого батька) в бою за село Гізель, недалеко від міста Орджонікідзе [3]. Даних про місце поховання не було.

Тоді співробітники музею Панаса Мирного звернулися до учасників Всесоюзної пошукової експедиції "Літопис Великої Вітчизняної", до молоді Північної Осетії з проханням знайти могилу Юрія Рудченка. На звернення відгукнулися журналісти осетинської газети "Молодой коммунист", у якій було опубліковано низку статей про внука Панаса Мирного. Секретар Північно-Осетинського обкому ВЛКСМ Ч. Зангієв доручив пошуки місця поховання Ю. М. Рудченка червоним слідопитам с. Гізель. І як результат – лист до директора музею М. Л. Лисенка від журналіста, автора шести книг військово-патріотичної тематики, учасника Великої Вітчизняної війни Віталія Дмитровича Лук'яненка. Він опублікував статті про Юрія Рудченка на сторінках газети "Социалистическая Осетия", у журналі "Пионер" (осетинською мовою), виступав у місцевих телепередачах. "К сожалению, – пише Віталій Дмитрович, – вестей от красных следопытов пока нет. Лично мое мнение – лейтенант Ю. Рудченко похоронен в районе с. Гизель, но узнать точно где не представляется возможным. Здесь установлен памятник на общей могиле – по-моему, следует на нем выбить фамилию Рудченко и в торжественной обстановке. Таким образом, в вашем музее можно будет оформить уголок о внуке классика украинской литературы" [5].

Сім років тому в музеї Панаса Мирного діяла виставка "Листи з фронту", на якій були представлені й кілька листів Ю. М. Рудченка. Про цю виставку записали радіопередачу, яку почув Ігор Васильович Назаревич. Старенький дідусь відразу ж прийшов до науковців і розповів, що знав Юрія Рудченка з дитинства. Разом хлопці ходили до школи, гралися. Повідав нам, що Юра був допитливим, старанним і цілеспрямованим, добре вчився, відвідував заняття технічних гуртків, захоплювався конструюванням моделей машин. Це і вплинуло на вибір професії. Пізніше Ігор Васильович зустрічався з Юрієм уже в Харкові. Потім була війна. І. В. Назаревич нічого не знав про долю Ю. М. Рудченка. І раптом – радіопередача. Старенький почув страшну правду: його друг загинув багато ро-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

ків тому. Тож і прийшов до музею поділитися своїми спогадами.

І все ж на той час ще не все було до кінця з'ясованим. 2009 року в музей письменника призначили директором І. П. Півня. Ігор Петрович відразу зацікавився цією історією. Він звернувся до архівної служби Республіки Північна Осетія – Аланія з проханням підтвердити факт загибелі в бою Ю. М. Рудченка. Ми не сподівалися бодай на якусь відповідь. Але 16 липня 2009 року надійшло повідомлення з Центрального державного архіву історико-політичної документації Республіки Північна Осетія – Аланія, у якому зазначалося, що "в запеклих і кровопролитних боях війська лівого флангу 9-ї армії, у складі яких діяли Північно-Осетинська бригада народного ополчення і 9 партизанських загонів, зломили опір ворога і заволоділи селищем Гізель. Під час захисту міста Орджонікідзе багато частин, підрозділів і окремі бійці, командири та політпрацівники виявили мужність і доблесть, покрили себе нев'янучою славою. Місто Орджонікідзе захищали представники всіх національностей. Їх імена ніколи не забуде осетинський народ!

Імена загиблих солдатів, сержантів і офіцерів Радянської Армії увічнені на меморіальній дошці братської могили на східній околиці селища Гізель. Текст меморіального напису говорить: "Слава Героям Вітчизняної війни, які героїчно загинули в боях за с. Гізель з німецькими окупантами, – від імені районних організацій Гізельдонського району, від трудящих Північної Осетії і особового складу Орджонікідзенського військового училища МВС ім. С. М. Кірова" [1].

У братській могилі поховано 244 бійців. Поруч встановлено обеліск і фігуру воїна. Відвідування братської могили стало традицією для трудящих республіки, військовослужбовців, курсантів, учнів шкіл. Курсанти вищого військового училища МВС і учні Гізельської середньої школи дбайливо доглядають за братською могилою.

Ім'я лейтенанта Рудченка Юрія Михайловича занесено до четвертого тому Книги Пам'яті Республіки Північна Осетія – Аланія [17].

І ось напередодні 65-річчя Перемоги науковці музею створили куточок експозиції, присвячений онукові Панаса Мирного. На стендах представлені листи Юрія, документи про розшук його могили, а також фотографії. Особливо привертає увагу останнє фото, зроблене в червні 1942 року. На ньому – лейтенант Юрій Рудченко за 5 місяців до загибелі. В очах хлопця – біль і страждання, бо юнакові вже довелося зазнати жахіть війни, бачити загибель однополчан.

Юрій не хотів помирати. Мріяв якнайшвидше звільнити країну від ворогів. Адже його ще чекала справа. Можливо, головна в житті. Він же обіцяв батькові відвоювати, повернутися й допомогти відновлювати і створювати музей свого дідуся Панаса Мирного. Може, став би другим директором. Та не судилося...

Нарешті все відомо про долю Ю. М. Рудченка. Хоч – і ні. Рано ще ставити крапку в цій історії. Хотілося б написати ім'я Ю. М. Рудченка на пам'ятнику загиблим воїнам біля с. Гізель та висипати жменьку рідної землі на могилу цього останнього нащадка видатного українського письменника, нашого земляка Панаса Мирного.

Література

1. Архівна довідка Центрального державного архіву історико-політичної документації Республіки Північна Осетія – Аланія від 16.07.2009 р. № 779-р. – ПлммПМ. 292-д.

2. Відповідь Управління з персонального обліку втрат діючої армії від 11.02.1944 р. – ПлммПМ. 227-д.

3. Довідка Центрального архіву Міністерства оборони СРСР від 30 березня 1977 р. про загибель Рудченка Ю. М. – ПлммПМ. 87-д.

4. Копія випису з першої частини метричної книги про народження Юрія Рудченка, видана причетом Всіх Святих церкви Кладовищенської міста Полтави. 1919 р. – ПлммПМ. 59-д.

5. Лист В. Д. Лук'яненка до директора музею М. Л. Лисенка. 1986 р.

6. Лист Ю. Рудченка до батька від 04.11.1928 р. – ПлммПМ. 122-л.

7. Лист Ю. Рудченка до батька від 21.06.1938 р. – ПлммПМ. 124-л.

8. Лист Ю. Рудченка до батька від 23.10.1940 р. – ПлммПМ. 126-л.

9. Лист Ю. Рудченка до батька від 14.09.1940 р. – ПлммПМ. 125-л.

10. Лист Ю. Рудченка до батька від 21.02.1941 р. – ПлммПМ. 129-л.

11. Лист Ю. Рудченка до батька від 18.05.1941 р. – ПлммПМ. 130-л.

12. Лист Ю. Рудченка до батька від 24.07.1941 р. – ПлммПМ. 283-л.

13. Лист Ю. Рудченка до батька від 10.08.1941 р. – ПлммПМ. 281-л.

14. Лист Ю. Рудченка до батька від 29.08.1941 р. – ПлммПМ. 282-л.

15. Лист Ю.Рудченка до Олександри Михайлівни Рудченко від 21.06.1941 р. – ПлммПМ. 131-л.

16. Мирний Панас. Зібрання творів у семи томах. – Т. 7. – К., 1971.

17. Сторінка 737 Книги Пам'яті РПО – Аланія. Копія. – ПлммПМ. 293-д.

Микола Селецький

УКРАЇНА – ЙОГО МОЛИТВА, ЙОГО РОЗПУКА ВІКОВА

За рисою "вдача" Олесь Гончар поділив українців на дві категорії: "порода хитрих" і "порода безхитрісних". Перша категорія – це ті "унтери, що тримали колись на собі імперію, постачали кадри держимод, а при потребі вміли незрівнянно лабузнитись, ставали перед панством тихесенькі, богобоязливі, мовчки таїлися в кущах своєї невдатності та копили злість для майбутньої помсти". До другої категорії – "безхитрісних, відкритих натур", яких "формували походи, козацька степова воля, життя в товаристві", які "дозволяли собі розкіш жити розкуто", не захищалися "панцирем лицемірства й холуйства та інтриганства" і через це діставали "отруєні стріли", – належить талановитий журналіст, поет Олександр Тарасенко. Частенько лихі стріли наздоганяли цього неординарного лубенця, згустилися вони над ним і сьогодні. А все тому, що за сміливе і правдиве слово всякчас була понадміру висока плата. Не всі, хто його виборював, вистоювали до кінця, траплялося, ламалися, переходили на інший бік барикад, цілилися і стріляли в колишніх своїх однодумців. Останнє аж ніяк не стосується Олександра Васильовича, бо має він совість, як чистий кришталь, бо "пощади <...> у долі не просив". Йому пасують інші Гончарові характеристики: "ходячий вулкан", "ходячий вогонь", "захисник України, мужичий її син, оборонець". Цей "глобинсько-лубенський несамовит", із вдячністю сприйнявши подарований Господом, матір'ю й рідною землею талант, упевнено й твердо йшов "від отчого порогу через всю земну красу" до заповітних мрій – і домігся, чого хотів. Не зупинився, проте, на досягнутому, торує свою то тернисту, то стовпову дорогу далі, долаючи перешкоди, офіруючи собою. Шлях нелегкий випав цьому полтавцеві: голодне й холодне повоєнне дитинство, напівсирітство. Трудовий стаж розпочав чотирнадцятилітнім у "рідному колгоспі" (працював за трудодень, за шматок глевтяка, за глизяву галушку), закінчив заочно місцеву середню школу, відбув військову службу на Житомирщині. Прагнув стати студентом факультету журналістики Львівського військово-політичного училища, та не судилося: "Після відповідного вивчення органами біографії моїх рідних, – розповідає Олександр Васильович, – зрозумів, що мої устремління марні". Колишньому багаторічному директорові Будинку культури, активному культармійцеві довелося добре потрудитися, аби "з волі Бога крізь заплутане життя" вийти на широкі журналістські простори, стати редактором першої демократичної газети на Лубенщині "Поклик", 2005 року заснувати обласний загальнополітичний та літературно-мистецький часопис "Майдан СВОБОДИ". "Сам пишу, сам рецензую, сам видаю, сам поширюю, сам відсиджую за це" – ці слова правозахисника, письменника "друга українських дисидентів" (Олесь Гончар) Володимира Буковського стали девізом професійної діяльності Олександра Тарасенка. Життєве кредо цього невтомного працівника культури – "Журналістською справою займатися, допоки не потьмяніє розум і стане здоров'я".

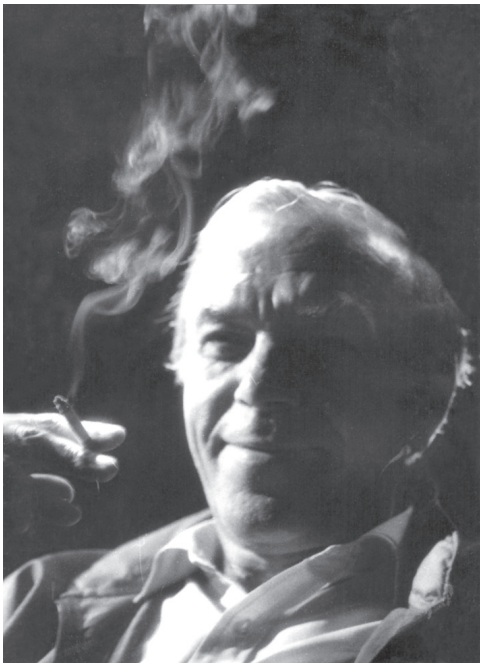

Кожна з його творчих граней – журналістика, поезія, громадська діяльність – самобутня, цікава, освітлена мудрістю, рясна здобутками. Цей майстер пера несміливо виносить на суд людський своє художнє слово, не хизується збірками творів, не прагне публікувати їх у престижних виданнях, а філігранно обточує строфу, шліфує рядок, дбає про вишуканість поезії, усвідомлюючи, що вона має зачепити за душу навіть найчерствішого. Усе,

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

що дійшло до читача (а той знає Олександра Тарасенка як ніжного і гострого лірика) сприймається розумом і серцем. Найбільше задоволення митець одержує від малювання "чарівної осені в золотім багрянці", коли

Пожовкле листя в передсмертнім танці
Кружляє й тихо падає до ніг...
А повутина бабиного літа
Снує в високих травах килими.

А ще йому вельми дорога наша уславлена й ославлена сива минувшина, з якої "луна не долетить". Поет гордиться звитягами своїх попередників, переймається болючими проблемами українського сьогодення й вірить, що

Прийде пора нових падінь і злетів,
У гніздах знов народяться орли...
Забуде світ придворних всіх поетів,
Загубить час і Замкові вали.
Та буде хліб, і пісня, й стежка, й доля,
Допоки є у світі ще народ.
Допоки він, задля святої волі,
Не втомиться іти на ешафот.

Літературний світ Олександра Тарасенка, за твердженням полтавського письменника Анатолія Пахомова, зітканий головно з болісних відгуків на сучасні суспільні проблеми, закликів до високої моральності, до національної згуртованості. Очі цього небайдужого, чутливого поета "помічають ще дуже і дуже багато брехні, лицемірства і несправедливості <...> про нього напишуть цілий том досліджень, бо натура цікава, неординарна, постать відома, перо – залізне, вороноване. Бо саме таких літописців вивчатимуть нащадки". "Багато пафосу в словах", – скажете ви. Можливо, але й велика правда є в цьому щирому зізнанні колеги і друга. Вони – не комплімент до поважного 65-річного ювілею, який Олександр Васильович святкує у Франків день – 27 серпня; вони – це об'єктивне й заслужене поцінування надбаного за нелегке для митця півстоліття, і не лише в художній царині. Доносити людям пристрасне слово істини, яку тримають десь у тенетах, яку не хочуть чути довкруги, за яку маєш поплатитися спокоєм, посадою, кар'єрою, – також подвиг. Що ж до публіцистичного доробку Олександра Тарасенка, то він щедрий на гірку правду, яка не до смаку сильним світу цього, наскрізно заряджений національною ідеєю, суголосний і з перебулими подіями, і з тими, які вершаться нині.

Олександр Васильович у таємниці тримає, що з 1996 року веде щоденник. "Не відношу себе до видатних і знаних, – читаємо першу нотатку, датовану 3 квітня, – але гадаю, з часом ця "самописка" стане цікавим експонатом для дослідників. Звичайно ж – якщо такі знайдуться і заінтересуються моїм іменем". "Не зовсім скромно", – знову кинете докір ви. Можливо, але ж кожна людина має право на самооцінку, звісно, в розумних вимірах, які не межують із самолюбством, пихатістю, далекі від претензійності на геніальність. (А такого хоч греблю гати в мистецьких колах.) Олександр Васильович – аж занадто скромна людина. Тільки-но цитовані рядки прохопилися якось самі собою, позаяк вимогливість до інших, а передусім до себе – ось наріжний принцип, якого він дотримується. Навіть побіжне – краєчком ока, з авторських рук – знайомство з його діаріушем переконує, що зафіксувано важливі епізоди з життя щедрого на таланти, огорненого якоюсь особливою духовною аурою лубенського краю. Покличемося хоча б на нотатку від 10 квітня 1997 року: "Відбулася творча зустріч з письменницькою елітою Полтави... Звичайно, вони (письменники) не очікували такого рівня майстерності наших авторів. У схвальних виступах, що прозвучали з вуст О. Чучі, Ю. Дмитренка, М. Костенка, Ф. Гаріна, В. Мирного, А. Дяченка, відчувалася щирість та (по-доброму) заздрість за колектив, який виступив перед аудиторією обласного центру". Нашу увагу привернув і такий запис від 9 жовтня 1997 року: "Вчора – тріумфальний вечір за участю наших симоненківців у Спілці письменників України. Вітання були від Віктора Женченка, Надії Добридень, Петра Засенка, Емми Бабчук, столичного відділення "Союзу Українок", Бориса Чіпа та ін. Ведучим вечора був секретар СПУ Михайло Шевченко. Безсумнівно, що ця подія знайде розголос в Україні та поза її межами. Майже весь 3-годинний вечір записаний <...> Всесвітньою службою «Радіо-Україна»"... Згадано в щоденниках багатьох людей теплим і з присмаком гіркоти словом. Суворий ззовні митець-лубенець чутливий до людського болю, він не здатний на щось зле, його діарійні розмисли-претензії до окремих керівників, колег радше моралізаторські, аніж викривальні.

Про політичну діяльність Олександра Тарасенка говорити не будемо. Вона невідривна від плину життя в Україні, якій він сповна віддав себе, якою живе і за яку ладен "душу погубить". Високих нагород ювіляр не чекає, йому не до вподоби чиношанування, офіційні учти. Знаємо, що ніжним, палким, ясним

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

словом у день уродин до нього, усрібленого сивиною, умудреного великим життєвим досвідом, добутим із товщі народної, змореного щоденними турботами, але вольового, твердого в намірах, озветься багато людей, яким він освітлив шлях, подарував миті прекрасного спілкування, яких причарував своєю свіжою й багатою на роздуми лірикою, заворожив соковитою публіцистикою. Задумів в Олександра Васильовича – море. Отож нехай вони здійсняться, а попереду нехай будуть ще поважніші дати. Ваші друзі, колеги, прихильники й шанувальники, вельмишановний Майстре, чекають від Вас нових творчих звершень і перемог. Чи не найкраще про засновника і видавця "Майдану СВОБОДИ" сказав кримський поет Сергій Сурмач у вірші з промовистою назвою "Нередагований редактор":

Супроти вітру й не важко ніби...
Але з системою сам на сам,
та ще коли ця система ніпель,
жлобам на подив, на страм хохлам...
Він не сховає грошву до нички,
не зрадить істину за слівце,
"Майдан..." жбурляє, мов рукавичку,
суспільству збоченому в лице.
Він не відсидиться в криївці,
вогонь накликавши, не втече.
Оце такі вони, українці,
Перо козацьке стає мечем.

Зичимо Вам і всім нам теплих зустрічних вітрів, нехай суховії обійдуть стороною Україну, нехай Ваш відомий на вседержавному рівні часопис стане співцем справжньої свободи, якої заслужив наш народ, а Майдан раз у раз збирає людей для проголошення благих вістей, для надихання на лицарські, шляхетні діяння. Накликаємо на Вас і на нас вогонь любові, миру, достатку, віримо, що перо козацьке не правитиме українцям за меч, а вимережуватиме чисті й правдиві рядки, сторінки, томи нашої величної історії.

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

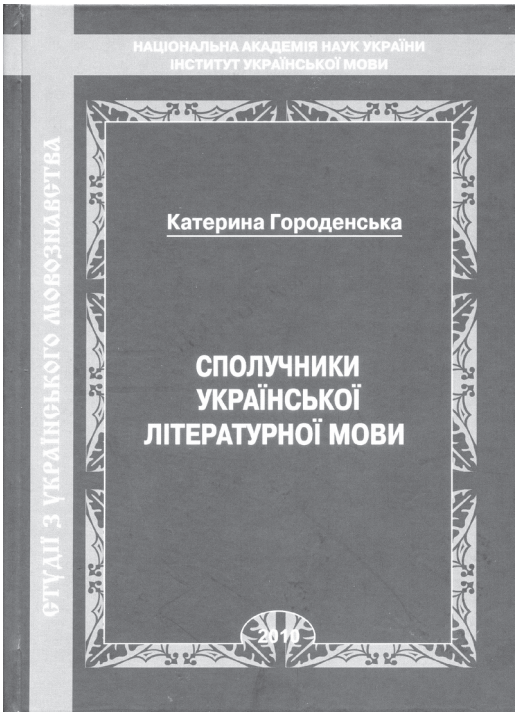

Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови: Монографія / Інститут української мови. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 208 с.

Монографія є цілісним дослідженням сполучників сучасної української літературної мови. Обґрунтовано слівноморфемний статус сполучників, визначено їхні граматичні (формально-синтаксичну та семантико-синтаксичну) функції, запропоновано уточнену формально-синтаксичну диференціацію сполучників, виокремлено семантичні групи сполучників сурядності, підрядності, сурядності-підрядності та підрядності-сурядності, розмежовано сполучникові спеціалізовані й транспозиційні реалізації семантико-синтаксичних відношень у складнопідрядних і складносурядних реченнях, простежено нові явища у функціонально-стильовому використанні сполучників різних семантичних груп, з'ясовано співвідношення синтетизму й аналітизму в їхньому складі.

Для науковців, викладачів і студентів університетів, учителів та учнів старших класів.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Галина Білик

ДАР ПИСАТИ ПОРТРЕТИ ВСЕСВІТУ

Художник Юрій Самойленко – про "душу і мову" пензля

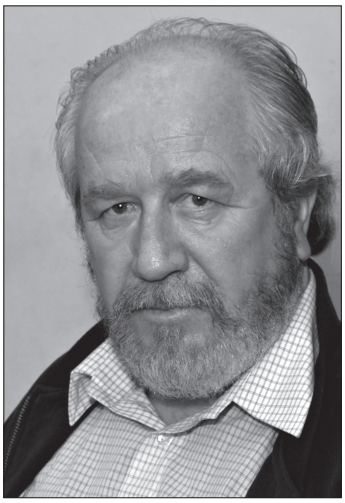

Юрій Олексійович ***САМОЙЛЕНКО*** *– живописець, майстер декоративно-прикладного мистецтва (гобелену) й вітражу, член Національної спілки художників України (1990), заслужений діяч мистецтв України (2004), кавалер орденів Рівноапостольного князя Володимира ІІІ ст. (2006) та Архистратига Михаїла УПЦ КП (2011), лауреат премії імені Миколи Ярошенка (2010). Від 1996 року він очолює Полтавську обласну організацію НСХУ, веде за собою потужну творчу армаду колег-митців, опікується художницьким життям краю, організацією виставок, презентацій, різноманітних культурно-мистецьких акцій, діяльністю художніх майстерень, підготовкою молодої зміни. Як член художньої ради Полтави дбає про естетичне оформлення та художньо-архітектурний розвиток міста.*

А розпочалася життєва дорога знаного сьогодні в Україні та за її межами майстра пензля в селі Великі Липняги Семенівського району на Полтавщині, де 6 жовтня 1946 року він побачив світ. Дитячі та юнацькі роки майбутнього художника пройшли в натхненному творчою історією, багатому на таланти селі Веселий Поділ, де він зробив свої перші художні спроби. 1971 року закінчив художньо-графічний факультет Курського державного педагогічного інституту, засвідчивши таким чином життєвий вибір й узявши курс на мистецький професіоналізм. Нині Ю. О. Самойленко є автором кількох сотень робіт різного жанру й матеріалу, активним учасником міських, обласних, всеукраїнських та закордонних художніх виставок. Його твори зберігаються в Полтавському краєзнавчому музеї, Полтавському художньому музеї (Галереї мистецтв) імені М. Ярошенка, музеї-заповіднику А. Макаренка, у багатьох приватних колекціях.

– Юрію Олексійовичу, колись сільський дяк, поглянувши на руку малого Тараса Шевченка, "прорік" його нездатним до малярства. Очевидно, у Вас були інші навчителі, які скерували до серйозного заняття творчістю. Як Ви прийшли до відкриття в собі хисту? Як відбувалося Ваше художницьке становлення?

– Напевно, це буде зухвалим – таке порівняння, але й мені вчителька, коли я малював на уроках, говорила: "Юрку, все життя малювати не будеш!" А ось так сталося, що я малюю все життя... Мабуть, усе вже закладене в людині при народженні, і відчути, що є твоїм у житті, й не схибити і тим самим реалізуватися – ось що важливо.

Стосовно вчителів скажу, що учнем ще вступив я до багатьом відомого "Заочного народного університету мистецтв імені Н. К. Крупської", виконував різні завдання з малюнку та композиції, надсилав їх. Один із педагогів якраз і порадив мені поглиблювати освіту в якомусь із художніх навчальних закладів...

Важко визначити, як відбувалося моє становлення як художника. Але пам'ятаю, як мене вразив і полонив своєю красою народний килим на білому снігу. Ця краса в мене й досі перед очима... Ще одне незабутнє потрясіння дитячих років (а мені було років п'ять) – картонка під перекидний календар, на якій було зображено зимовий пейзаж, сани з упряженим конем біля будинку з ледь прочиненими дверима... Окрім самого пейзажу, мене вразило те, як художник зумів передати факт присутності людини: вона щойно забігла в

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

будинок... Не знаю, що це... Можливо, магія мистецтва, яка глибоко запала мені в душу... Згодом я дізнався, що то була репродукція з картини І. Левітана. Також мені пощастило натрапити в бібліотеці на книгу "Жага до життя" І. Стоуна – про геніального Ван Гога... Подібні життєві моменти і ситуації для мене як майбутнього художника були великою мірою визначальним.

– Оглядаючись на пережите, а це непросте післявоєнне дитинство, "творча весна" в час "духовної еміграції" багатьох українських митців через політичні утиски, не вельми сприятливі для творчої діяльності "перебудовно"-кризові роки, злам суспільних цінностей і т. ін., як Ви вважаєте, що визначило Ваш мистецький почерк, вирізнило улюблені теми, жанри, техніки?

– Найголовніше в житті – не зробити чогось такого, за що було б потім соромно. Бо надалі вже всі розмови – про "такий час" і "не можна було по-іншому" – від лукавого.

Я навчався в Курську. Потрапив туди випадково – поїхав вступати разом із приятелями, а по правді, й не знав, куди б можна було ще податися... Згодом намагався перевестися до Києва, привіз свої роботи – їх навіть деякі викладачі демонстрували своїм студентам, а мені висловлювали підтримку... Пустили переночувати в кабінет ректора (щоправда, без його відома), а той візьми та й рано повернись на роботу... Звичайно, не з цієї причини, а через надто жорсткі правила переводу й загрозу взагалі опинитися поза межами вишу, мій намір не здійснився... Можливо, живучи в Києві, я б долучився до шістдесятників (чи постшістдесятників), бо вільнолюбивий дух визрів у мені ще в Семенівці під час спілкування (а частіше – захопленого споглядання) зі старшими і вже відомими художниками. Потім із мене "інтернаціоналіста" Курськ зробив переконаного "націоналіста": своєю зневагою до всього українського, манкуртством тепло влаштованих там землячків... Після інституту три роки військової служби в Азербайджані... Душа вже просто рвалася додому, на Полтавщину, хоч центрами мистецького життя вважалися Москва, Петербург, а в нас – хоч і "периферійними" – Київ, Харків. Скажу щиро: для мене надзвичайно важливий цей зв'язок із материзною, він дає мені творчі сили, інакше – не знаю, як склалося б життя. Від 1973 року я в Полтаві і – під її духовним покровом. Безумовно, доводилося заробляти на прожиття, займатися не тільки мистецтвом, а ремеслом, рутиною, але Муза, дякувати Богу, ніколи не покидала... А сьогодні, коли вже давно не юнак, боюся і мить утратити й не довести до завершення якийсь із навіяних нею задумів. Дивно, наскільки з роками ущільнюється час...

А моя творча манера сформувалася якось сама собою. До речі, я ніколи не обмежував себе в жанрах або техніках, більше того – хочеться й надалі оволодівати новими прийомами, матеріалами...

– Чи бачите себе представником якоїсь школи в малярстві, чи прагнете до цього? А може, на Ваш погляд, кожен митець має пройти свій неповторний шлях самореалізації, і кваліфікувати його – вже справа дослідників?

– Проблема "школи" в мистецтві – далеко не проста. На мою думку, Полтавщина нині перебуває на шляху формування такої стильової цілісності. Хоч окремо слід говорити про художні ремесла – вишивку, кераміку, килимарство тощо – й центри, які їх репрезентують. Що стосується другої частини Вашого запитання, то в ньому є й відповідь, бо таки справа дослідників й енциклопедистів визначати стилі й приналежність митця до тієї чи тієї школи. Кожен художник прагне насамперед творити, а не розмислювати про "шляхи мистецтва".

– Вашу ювілейну виставку, яка проходила в жовтні в Полтавському художньому салоні, було названо "Земле моя...". Для багатьох відвідувачів вона стала справжнім святом душі, феєрверком кольору, світла, радісного настрою, життєвої снаги... Прекрасно, що Вам так пишеться. І справді, тільки з великим піднесенням треба говорити про красу Світу, бо він ідеальний, а водночас тендітний... Як виник задум такої авторської тематичної репрезентації? Чи справдилися Ваші внутрішні очікування від цієї виставки?

– Чи справдилися мої очікування? Відповіді в мене стосовно цього немає. Адже оцінки, відчуття – це так відносно. А моїм завданням було створити цілісну експозицію з ...певним щемом у душі. Я хотів передати красу рідного краю, моє особисте відчуття його неповторності, а разом із тим – незахищеності перед навальною цивілізацією, точніше, перед споживацтвом, за відсутності, здавалося б, основного інстинкту людства – до самозбереження... Нагадати той сумнозвісний посту-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

лат, що ми – "парость" від природи, а отже, будь-який замах на неї – це дамоклів меч над нами. Людство, засліплене жагою вдоволення матеріальних потреб, вишукуванням зруч-

Відкриття ювілейної персональної виставки в Художньому салоні м. Полтави. *Жовтень 2011 р.*

ностей і шляхів збагачення, постало нині на межі самознищення. А егоїзм передує основному гріху людини – гордині... Ось чому ця виставка для мене особлива – як вибачення перед довкіллям, і не тільки за себе... Романтизувати й оспівувати в наш час "красу природи", коли добре знаєш про її тотальне знищення, в моєму уявленні, рівноцінно великому фарисейству. Вважаю, що митець не повинен тут присипляти суспільну свідомість, а, як мінімум, виголошувати пересторогу. Стати на захист природи – ось що потрібно.

– Безумовно, людина присутня на Ваших полотнах як творчий суб'єкт, душа якого – у барвах, півтонах, композиції, грі уяви... А чи є вона для Вас об'єктом зображення?

– Ви правильно зауважили, що людина – це не тільки зовнішнє зображення, не копіювання натури, а значно глибше. А якщо говорити, наприклад, про портрет, то він не характерний для моєї творчості.

– Як живописець уживається у Вас з іншими іпостасями творчості художника? Наскільки це споріднені і водночас різні напрямки мистецької самореалізації? І який з них для Вас найулюбленіший?

– Справді, я працюю в різних матеріалах, але це розцінюю не як перевагу чи якесь особисте вирізнення: таке моє внутрішнє бажання! Наприклад, в останніх роботах я відкрив для себе пастель, її ще не використані можливості... Здебільшого, художник, який постійно працює в одному матеріалі, в одному стилі, наперед прогнозує результат, я ж, натомість, подеколи й не знаю, куди приведе мене творчий процес... Відверто скажу Вам: часто робота втягує, полонить і керує тобою настільки, що, зрештою, сам подивований її плодами.

– Як Ви досягаєте гармонії з матеріалом творчості? Чи відчуваєте "опір" і мусите його перемагати? Чи самі йдете за покликом художнього образу, підкоряєтеся? Або ж очікуєте "моментів натхнення", коли все вдається само собою без зайвих зусиль?

– Очікувати "момент натхнення" можна тільки в постійній праці, іншого не дано. Виключенням можуть бути хіба що генії, але хто з них не працював до самоспалення, до згину?!.

– 40 років Ви на професійній художницькій стезі. Що для Вас творчість? І за якими критеріями Ви сприймаєте й оцінюєте творчість колег по цеху?

– Творчість – це одкровення. Якщо немає цього таїнства, немає того, що йде з глибини душі, і духовної потреби втілити цей поклик на полотні, папері тощо, – це гріх, котрий кваліфікується як "заритий талан"... Це і є основним критерієм творчості взагалі, як на мене.

– Цікаво довідатися про Ваше розуміння таких понять, як "національне мистецтво", "національний художник".

– Питання надскладне. І найперше я б не зводив ці характеристики лише до зовнішніх ознак творчості чи об'єктів зображення. Геніальний зі світовим ім'ям скульптор Олександр Архипенко – родоначальник кубізму, який жив в Україні, Росії, Франції, США, – національний художник чи ні?!. За зовнішньою ознакою ми "відмовилися" від Миколи Гоголя, великого українця, – тільки тому, що він писав російською? Звернімося до твору "Ніч перед Різдвом", у якому Вакула по суті "дискредитує" далеко не меркантильний візит запорожців до царського двору своїм проханням "про черевички". "Далебі, мені дуже до вподоби ця простодушність!", – ви-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

гукує цариця... Отака простакуватість, приземленість, зацикленість на матеріальному, за якою – "нечиста сила", в уявленні письменника, чи й не стала причиною зруйнування Січі й поневолення України? Гоголь одним із перших у літературі вказує на "ахіллесову п'яту" нашого народу, безумовно, вболіваючи за нього. Але так само це засторога й для всього людства: про те, що зло породжує більше зло...

А отже, митець, який відчуває себе приналежним до певного етносу, заглиблений у національні джерела, поєднаний надзвичайно чутливими струнами з болем свого народу і водночас – цікавий для світу, на мою думку, і є національним.

– Упевнена, що помітно змінилося Ваше життя після того, як Ви очолили обласну організацію Спілки художників. Сьогодні багато говориться, зокрема і з боку влади, про необхідність розпуску таких державних творчих об'єднань. Яка Ваша позиція? І якими Ви бачите завдання, можливості, потенціал НСХУ, зокрема на терені Полтавщини?

– Очільник творчого колективу добровільно бере на себе складний і відповідальний тягар (або "хрест") тільки з однією метою – послужитися мистецькій громаді, заради єдиної цілі – згуртувати Спілку чи інше творче об'єднання. Тільки в згуртованості та взаємній повазі митців є виправдання існування творчих товариств. А всілякі "заяви" щодо їх розпуску чи реорганізації – це не просто хибна позиція: ними прикрите злочинне намагання "підпорядкувати" Спілки, котрі на сьогодні є самодостатніми і змушують із собою рахуватися. Не виключено, що хтось сподівається й на стару, добре відому тактику: поділяй і володарюй, адже в Спілок є майно, яке також потрапить під "реформування"... Наша Спілка, можливо, як ніколи раніше, обходиться без ідеологізації й політики. Приміром, виставкоми складаються тільки з професіоналів без жодних представників влади. Не надто опікується держава, але й не тисне, не заважає: митець має всі можливості для творчої самореалізації. Полтавська обласна організація як складова Національної спілки художників України об'єднує 77 яскравих, сильних, талановитих особистостей і є потужним творчим осередком зі своєю 40-річною історією.

– Знаю, що планувалося видати альбом, у якому розкривалася б історія Полтавської обласної організації Національної спілки художників України. Чи ведеться над ним робота?

Із колегами-митцями, членами Полтавської обласної організації Національної спілки художників України

– Видавнича діяльність ведеться доволі активно, але не настільки добре, як того бажалося б. Маючи альбом з нагоди 35-річчя ПООНСХУ, ми не змогли поки що видати його до недавнього чергового ювілею. Заради справедливості наголошу, що Спілка за підтримки видавництва "АСМІ" створила серію "Художники Полтавщини": на сьогодні побачили світ більше тридцяти альбомів, присвячених як сучасним художникам – членам НСХУ, так і корифеям українського мистецтва – Марії Башкирцевій, геніальній Катерині Білокур... Не можна не відзначити, що готується видання окремого тому "Образотворче мистецтво" знаної вже крайової енциклопедії "Полтавіка", й це стане визначною подією не тільки для нас, а й для всієї України.

– Чи не втрачає сучасна Полтавщина своїх виставкових традицій?

– Полтавщина багата такими традиціями. Ми з гордістю можемо відзначити, що перша Всеукраїнська художня виставка відбулася якраз у Полтаві 1903 року з нагоди встановлення пам'ятника Іванові Котляревському. Наша організація разом із музеєм І. П. Котляревського та Художнім музеєм (Галереєю мистецтв) імені М. Ярошенка 2003 року провела другу Всеукраїнську художню виставку до 100-річчя відкриття пам'ятника славетному землякові. Нині готуємося до третьої подібної виставки, запланованої на 2013 рік.

У наші дні в Полтаві започатковано Всеукраїнську виставку декоративно-прикладного мистецтва "Світ Божий, як Великдень..."; на сьогодні вона проводилася вже в кількох містах України. Варто згадати й виставку пам'яті Опанаса Сластьона та ін.

А крім того, активно проводяться персональні й колективні виставки в художніх салонах Полтави та інших міст, нерідко ми запрошуємо гостей із сусідніх областей і навіть країн...

– Цікаво почути з Ваших уст про взаємодію "дорослих" художників із юними. Чи підготуємо достойну зміну? Чи достатньо турботливих опікунів має ця проблема в місті та області?

– Така взаємодія надзвичайно важлива і вона, безумовно, здійснюється, зокрема через творче спілкування, майстер-класи знаних митців, організацію виставок і конкурсів дитячих робіт. І не один юний талант, вчасно підтриманий старшими художниками, згодом вливається до ПООНСХУ або ж знаходить своє визнання деінде в Україні чи навіть закордоном. Скажу, наприклад, про Максима Мазура – сина відомого художника, члена НСХУ Володимира Мазура, решетилівчанина. Уже підлітком він виставлявсь у Художньому салоні, захопив нас усіх своїми дитячими монументальними творами, а сьогодні це вже сформований художник, закінчує Київську академію культури і мистецтв, має виразний авторський почерк і чималий виставковий досвід...

Однак справедливо слід наголосити, що основна робота з "культивування" майбутнього художника (як і людини взагалі) належить учителеві. Маємо підготувати гарного вчителя – для середньої загальноосвітньої школи, для художньої, для вищої... Щоб він відчував свою відповідальність перед майбутнім, умів розпізнавати хист дитини й ніколи жодним чином не нашкодив її духовному розвитку. Працюючи доцентом кафедри образотворчого мистецтва Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка й постійно спілкуючись із обдарованою молоддю, я повсякчас прагну передати їй і якомога більше фахових мистецьких навиків, і ці свої вболівання за юну зміну.

Якщо ж у цілому характеризувати діяльність полтавських молодих художників, то, безперечно, тут є чимало невикористаних резервів, скажімо – слід активніше заявляти про себе на всеукраїнському рівні. Як позитивне зрушення відзначу створення при ПООНСХУ молодіжного творчого об'єднання "Друга неділя жовтня" (саме тоді святкуємо День художника), двоє учасників якого нині є претендентами до вступу в Спілку.

Важливою для становлення й розвитку юних художників є участь у різного роду конкурсах, зокрема – фондованих комерційними організаціями, подеколи із солідним преміальними. Остерігає лише те, щоб матеріальний зиск від мистецтва в уявленні дітей і їхніх батьків не затушовував його істинну духовну сутність.

– 2009 року художники були одними з ініціаторів встановлення пам'ятника Іванові Мазепі в Полтаві... Мабуть, трохи згодом це питання вирішуватиме вже наступне покоління?..

– Так, у Полтаві було проведено Всеукраїнський конкурс на кращий проект пам'ятника гетьманові Івану Мазепі, і я очолював його журі. Конкурс проходив у два етапи, а перемогла робота київського скульптора Миколи Білика та полтавського архітектора Віктора

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Шевченка. До речі, полтавські художники своїми творами долучилися до благодійного аукціону, зароблені кошти від якого були спрямовані на створення пам'ятника. Можна сказати, зробили тоді чимало. Але...

Це ще одна поразка Мазепи і з тієї ж самої причини: через відсутність єдності в наших рядах. Водночас передавати готовий пам'ятник для встановлення в якомусь іншому місті (пропозиції є!) вважаю недопустимим. Це буде не тільки нашою ганьбою, а й історичною несправедливістю.

– Що Ви скажете про художньо-архітектурну естетику сучасної Полтави? Хотілося б щось змінити, поліпшити або відродити? Чи є щодо цього конкретні пропозиції, плани художньої ради міста?

– Можливо, висловлюсь надто різко, але, на мій погляд, взагалі не існує жодної архітектурно-будівної концепції сучасної Полтави. Інакше – як допустили вторгнення в класичну забудову центру міста?! Чого варте так зване "Злато місто", нахабно вклинене в унікальну круглу площу? Це варварство. Не зберегли і Кадетський корпус: частини архітектурного шедевра доведені до руйнації... А уявляєте в цій дивовижній архітектурі – Державний гуманітарний університет! Ото була б справжня турбота про місто й людей.

Стосовно художньої ради скажу, що вона має швидше номінальне значення й тільки дорадчий голос. Хоч, знаю, така ситуація не лише в Полтаві... Проблема органічного входження сучасної архітектури в уже існуючу – на жаль, не тільки з розряду професійних, вона має і свій моральний бік. Але тут мусимо виявляти непоступливу громадянську й людську позицію – за будь-якого тиску грошовитих "облаштувальників" не торгуймо святим і вічним.

– Які, на Ваш погляд, риси (крім таланту, звичайно) потрібні сучасному художникові?

– Напевно, повторюся, але скажу, що творчість, як на мене, – це одкровення, це сповідь. І здатність митця до такої саморепрезентації є найголовнішою рисою. Є й інші важливі: чітка громадянська позиція, любов до рідної землі, неприйняття конформізму як темної сили мистецтва... Ми, українці, маємо неперевершений приклад сучасного митця світового рівня – поетесу Ліну Костенко. Оце і є совість нації.

– Ви прожили велике життя в мистецтві. Скажіть, чи якісь із мріянь юного художника Юрка Самойленка вдалося здійснити? Чи до своєї найяскравішої мети він ще продовжує мандрувати?

– Я не є хворобливо амбітною людиною. І не беруся зараз визначати, чи то є добре, чи погано. Мене з дитинства зачаровувала краса

У Пархомівському історико-художньому музеї

в житті і мистецтві, й, дякувати Богу, я присвячую своє життя служінню мистецтву. А чи Ви знайдете художника, який би досягнув вершини? У цьому, можливо, і сенс нашого пробування у світі – у поступі, в постійному самовдосконаленні.

– Щиро вдячна Вам за цю розмову. І зичу ще багато-багато літ земного буття, краси творчості! Хай Сили Небесні запліднюють Вашу душу цілющою енергією, а полотна й мистецькі вироби несуть її нам, захопленим шанувальникам!

– Дякую за запрошення до розмови. Хай наша творчість, всі наші справи вершаться імені Твого ради, Господи!

Михайло Шкурка

СЕЛО МИХАЙЛІВКА ЛЕБЕДИНСЬКОГО РАЙОНУ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ У ТВОРЧОСТІ ВИДАТНИХ УКРАЇНСЬКИХ ТА РОСІЙСЬКИХ ХУДОЖНИКІВ

1. Іконопис. Сакральне мистецтво

Історично малярське мистецтво Слобожанщини (Слобідської України) розвивається з середини XVII століття, тобто з початку колонізації Дикого поля вихідцями із Середнього Подніпров'я. 1675 року, після тривалих земельних спорів із "лебединськими черкасами", племінник гетьмана Самойловича гадяцький полковник Михайло Васильович Самойлович нарешті отримав від московського царя Олексія "жаловану" грамоту на необжиті землі Дикого поля в межах Лебединського повіту (тепер Сумська область) та заснування на них слободи, яку й назвав на честь свого імені Михайлівкою. Оскільки сім'я Самойловичів була набожною (батько Михайла Василь Іванович був священиком в одному з лебединських храмів), то одночасно із заселенням слободи почали розбудову церкву і в сусідньому лісовому урочищі (яке й по сьогодні має назву "Монастирище") невеличкого монастиря – Іоано-Предтечевої пустині.

Першим будівничим пустині був ієромонах Тихон Білєвський. Коли будівництво храму наближалося до завершення, на черзі постало питання облаштування інтер'єру обителі відповідно до канонів православного християнства. Потрібно було виготовити і встановити іконостас, виконати іконописні роботи, обладнати вівтар тощо. При загальних будівельних роботах фундатор пустині обходився ще силами свого маєтку, а вже як прийшла черга до написання ікон чи декоративної різьби по дереву тощо, – довелося робити замовлення "на стороні", скоріше всього, на Полтавщині та в інших губерніях Гетьманщини.

На жаль, авторство іконописів Михайлівської Іоано-Предтечевої пустині на сьогодні не встановлене. Проте вчені-мистецтвознавці вбачають схожість їхнього письма до ікон із села Дворічний Кут Харківської єпархії. Зокрема, ікони "Деісус" та "Іоаким і Анна" з іконостаса за часом написання і характером письма близькі до дворічанського іконопису. "Як і дворічанські мальовила, вони вражають піднесеністю та благородством образів, багатою гамою кольорів. Подібно до інших видатних пам'яток живопису <...>, тут панують декоративно-площинні форми, велично-монументальний стиль, поєднаний з мажорним колористичним вирішенням". Не випадково в описі, складеному під час ліквідації Михайлівської Іоано-Предтечевої пустині 1788 р. про ікону "Деісуса" згадується як про твір, написаний видатним "изографом и изукрашенное золотом и серебром" [5, с. 55, 57].

Із часу закриття Іоано-Предтечевої пустині і до наших днів минуло більше 220-ти років. Спочатку по закриттю пустині храмові ікони, богослужбові книги та інші предмети церковного ритуалу передавалися в існуючу (дерев'яну) михайлівську церкву Різдва Пресвятої Богородиці. Після побудови в Михайлівці замість дерев'яної нової цегляної церкви частина художніх цінностей Предтечевої пустині перейшла до палацу місцевого поміщика графа В. О. Капніста, де й знаходилася до жовтневого перевороту 1917 року. Що було далі – неважко собі уявити. Графський палац пограбували й спалили. Те, що вдалося вирятувати (меблі, фарфор, картини), було передане в Лебединський краєзнавчий музей, Миколаївську й інші церкви міста. Однак більшість культурних цінностей розікрали. Доля

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

іконописних творів упродовж десятків років нам достеменно не відома. І лише в 1970-х роках відомий лебединський краєзнавець Борис Іванович Ткаченко все, що в нього малося на зберіганні з Іоано-Предтечевої пустині, передав до Національного художнього музею України. У результаті патріотичного вчинку Бориса Івановича в Україні вдалося зберегти шедеври іконописного малярства Слобожанщини, перекрити дорогу унікальним іконам до рук випадкових осіб.

Найбільш цінним витвором іконопису Слобожанщини мистецтвознавці вважають лик "Свята Анна", який походить із михайлівської Іоано-Предтечевої пустині. Ікона була написана разом із парною їй – "Святий Іоаким" у 1680–1685 роках на замовлення засновника пустині Михайла Самойловича. Ікона "Свята Анна" – рідкісна пам'ятка мистецтва Слобожанщини. Вона несе в собі всі ознаки раннього бароко, характеризуючи епоху переходу від іконописного традиціоналізму до нового світського світогляду. Змінюється і трактування релігійного образу, який набуває земного буття [6, с. 28, 29].

Одночасно зі щойно згаданими парними іконами, на замовлення Михайла Самойловича у 1680–1685 роках було виконано ще один унікальний твір іконописного малярства – образ "Святий Микола з житієм". Спочатку він був у михайлівській сільській церкві, потім – у приватній колекції графа В. О. Капніста. Після Другої світової війни (1967 року) експедиція під керівництвом мистецтвознавця Л. Членової встановила місцезнаходження ікони в Миколаївській церкві міста Лебедина, після чого лик передали в Київ у Національний музей українського образотворчого мистецтва. "На іконі Святий Микола з житієм суворого ревнителя віри зображено доброзичливим, розумним та добросердним захисником людей... Величний і монументальний образ святого виступає в оточенні житійних клейм, їх розповідна роль розкривається в багатстві сюжетів з їх вільною і динамічною побудовою. Ікона вирізняється особливим образним і мистецьким строєм, високою художньою майстерністю; вона є унікальною пам'яткою Слобожанщини кінця XVII ст.". До числа старовинних ікон із Михайлівської Іоано-Предтечевої пустині належить і напрестольна ікона "Усікновення голови Іоана Предтечі". Вона зберігається в лебединського краєзнавця. Не можна оминути й оригінальні витвори іконописного малярства, які зберігалися в михайлівській сільській церкві Різдва Пресвятої Богородиці. Як відомо, церквою опікувалися династії відомих поміщиків і можновладців – Самойловичів, Полуботків, Іваненків, Миклашевських, Капністів та ін. У результаті тут нагромаджувалися кращі зразки іконопису, дорогоцінні шати, срібло. Де це все поділося згодом – невідомо. Та все ж допитливому читачеві рекомендуємо ознайомитися з книгою відомого лебединського краєзнавця Б. І. Ткаченка "Лебедія" [9, с. 288–291], у якій він знайде окремі відповіді.

Окрасою інтер'єрів православних храмів є іконостас – перегородка з іконами, котра відокремлює вівтар від іншої частини храму. Царські врата іконостасу Предтечевої пустині – взірець високохудожньої різьби по дереву. Після смерті графа В. Капніста михайлівський маєток переходить у власність його сина Олексія. Невдовзі той одружується із Софією Карповою. Випадково нам вдалося віднайти в приватній колекції жительки Михайлівки Параски Олександрівни Кривошей вінчальні ікони графа. Відчувається вправна рука художника-іконописця, а проте його прізвище, як і попередніх, нам невідоме.

2. Портретний живопис

Зібрання портретів михайлівчан включає в себе картини, написані видатним російським художником Валентином Сєровим, харківським художником Іваном Святенком, місцевим художником, членом Національної спілки художників України Леонтієм Вішталем. На Лебединщині В. Сєров залишив по собі галерею жіночих портретів сім'ї графа В. О. Капніста й етюд "Михайлівка". Цікаво, за яких обставин митець зацікавився Михайлівкою і безпосередньо графською сім'єю, адже жив і навчався він то в Москві, то в С.-Петербурзі, аж раптом його погляд привернула до себе – за тисячі верст від столиці – провінційна Лебединщина?.. Виявляється, 1892 року В. Сєров отримує (за протекцією І. Рєпіна) замовлення на виконання групового портрета царської сім'ї Олександра III. Приводом для замовлення картини для харківського дворянства став порятунок царської родини під час аварії поїзда, в якому їхав цар, поблизу станції Борки Харківської губернії [2].

Пишучи полотно, В. Сєров познайомився з графом Капністом – власником маєтку в селі Михайлівка, предводителем Лебединського повітового й Харківського губернського дворянства, своєрідним радником художника по

церемоніймейстерській частині представлення картини Олександру III. Між художником і графом установлюються дружні стосунки, а завершивши договірну роботу з харківським дворянством, В. Сєров на запрошення Капніста приїжджає в Михайлівку. На противагу великому промисловому місту, художника зачаровує тут розмірений побут графського маєтку, вишукана архітектура палацу, ландшафтний парк на пагорбах гір, картинна галерея, унікальна бібліотека, архів давніх історичних актів...

Для більш повної характеристики атмосфери, що панувала в михайлівській садибі, бодай коротко зупинимося на родині графа. Василь Олексійович (1838–1910) був онуком відомого поета і драматурга В. В. Капніста, мав вищу університетську освіту, служив дійсним статським радником, гофмейстером, предводителем дворянства. Із 1857 року, як нащадок по жіночій лінії, він стає власником михайлівського маєтку. Його дружина Варвара Василівна – онука князя Миколи Григоровича Рєпніна-Волконського. Це її трирічною разом із братом Васею намалював Т. Г. Шевченко, від'їжджаючи з Яготина на початку 1844 року. Варвара Василівна була активним збирачем та охоронцем українських старожитностей, меценатом. 1919 року, відчуваючи, що можливості відродження незалежності України були остаточно втрачені, вона вимушено емігрувала в одну з країн Європи. Подружжя Капністів мало трьох дітей: двох дочок і сина. Дочки Варвара і Єлизавета після отримання належної освіти вийшли заміж за рідних братів графів Володимира й Олексія Мусіних-Пушкіних, які виконували при царському дворі обов'язки церемоніймейстерів. Їхній брат Олексій одружившись із Софією Карповою, а під час революційних подій 1917-го емігрував до Франції...

В. Сєров так захопився жінками з сім'ї графа, що саме їм присвятив своєрідну портретну галерею. Першим з'явився портрет дружини Василя Олексійовича Капніста Варвари Василівни. Досліджуючи портретну галерею михайлівчан, мистецтвознавець С. Побожій у книзі "Валентин Сєров і Сумщина" пише: "Погрудний портрет Варвари Василівни Капніст В. Сєров виконав у техніці пастелі. Ретельно прописане обличчя графині, що доброзичливо дивиться на нас, контрастує з одягом, написаним художником узагальнено, наче у пориві натхнення" [8, с. 25–36.]. Проте мистецтвознавець І. Грабар відзначає, що поряд із низкою "барвистих робіт", пастельний портрет графині "дуже сірий" [4, с. 102, 106, 128.]. Але думки критиків не завжди можуть співпадати із творчим задумом автора.

Зовсім інший підхід відзначаємо в написанні портретів дочок Капніста Варвари і Єлизавети Мусіних-Пушкіних. Особливої уваги заслуговує портрет Варвари. "Це прекрасний взірець сєровської портретної галереї, – пише С. Побожій. – З його створенням композиційні пошуки стають для художника самодостатніми. На портреті постать зображеної рішуче зміщена вліво. Темний колір плаття молодої жінки підкреслює силуетність постаті, надаючи портретові риси модерну. Відчувається неприхована симпатія автора до портретованої, обличчя якої – світла домінанта композиції... Портрет В. Капніст входить до низки таких портретних зображень художника, які без перебільшення збагатили золотий фонд російського живопису" [8, с. 29–31]. Портретна галерея Капністів включає також і портрети Єлизавети Василівни Мусіної-Пушкіної. Мистецтвознавець Сергій Дягілєв у статті "Передвижна виставка 1897 року" зазначав: "Портрет графини Мусиной-Пушкиной очень прост и красиво написан: в нем мы видим вещь, сделаную со вкусом, – качество, совсем отсутствующее у наших портретистов". Із написанням жіночих портретів сім'ї Капніста В. Сєров набуває нечуваної популярності й – після І. Рєпіна – стає першим портретистом Росії.

Починаючи з 1675 року (року заснування села), Михайлівка більше п'яти разів змінювала своїх власників. Це були представники тодішньої правлячої еліти: від засновника села Михайла Самойловича до останніх його власників Василя та його сина Олексія Капністів. Усі вони воліли увічнити свою присутність в місцевій історії шляхом портретування. На жаль, нам не вдалося віднайти портрети засновника Михайлівки Гадяцького полковника Михайла Самойловича й наступного власника села Івана Обідовського. Зате, коли селом заволодів гетьман України Павло Полуботок, написання портретів його родини і спадкоємців по жіночій лінії набуло значного поширення.

Із портретами власників Михайлівки полуботківського періоду можна ознайомитися в Лебединському та Сумському художніх і краєзнавчому обласному музеях. Майже всі вони виконані невідомими місцевими художниками й особливої мистецької цінності не складають. Передостаннього власника Михайлівки графа В. О. Капніста портретував

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

відомий харківський художник Іван Микитович Святенко. Ретельно пророблені риси обличчя, парадний одяг портретованого поряд із згармонізованістю кольорового вирішення картини свідчить про високий фаховий рівень маляра. Портрет графа зберігається в Лебединському художньому музеї. Завершується портретна галерея михайлівчан портретом агронома радгоспу "Михайлівка" Володимира Івановича Віштала. Автор портрета – рідний дядько портретованого, учасник вітчизняних і зарубіжних художніх виставок, член Національної спілки художників України. Портрет зберігається в приватній колекції власника.

3. Пейзаж

Михайлівка здавна приваблювала до себе й непересічною красою природи, багатством природних ландшафтів. Ще 1857 року відомий церковний діяч Філарет Гумілевський у своєму Історико-статистичному описі Харківської єпархії відзначав: "Местность Михайловки – прелестная. Смотря с хребта гор, под которыми расположена Михайловка, вы видите амфитеатр гор и при подошве их долину, покрытую бархатною зеленью лугов; вблизи хребтов лентою вьётся Псёл, который, орошая в весеннее время долину водою, оплодотворяет её раскошною растительностью". Серед відомих дореволюційних художників, які першими присвятили свої пейзажні замальовки (етюди) Михайлівці, були вже згадуваний Валентин Сєров, Сергій Васильківський і Василь Кричевський.

В. Сєров, перебуваючи в Михайлівці залишив нам у спадок свій чудовий етюд центральної частини села. Домінантою картини постає велична, одна з кращих в Харківській єпархії церква Богородиці в оточенні типових для України струнких тополь. Зліва від неї – білокам'яна альтанка. На другому плані картини видніється характерний для села гористий пейзаж. Сонячний літній день, спокій. Та здається, що мине ще день-другий, і з хмар, які так майстерно виписав художник, почне накрапати теплий літній дощик. Авторство етюду на полотні не вказане, але опосередковано про це свідчить запис у щоденнику першого директора Лебединського краєзнавчого музею Б. К. Руднєва від 3 червня 1943 року, де мовиться: "Я снял с экспозиции 5 этюдов Васильковского и один этюд Серова". Пізніше авторство етюду "Михайлівка" також було зафіксоване і в інвентарних книгах музею. Якщо воно вже не викликає сумніву, то зі встановленням дати написання твору виникають деякі складнощі. Дослідник творчості В. Сєрова на Сумщині відомий мистецтвознавець С. І. Побожій вважає, що етюд "Михайлівка" скоріше всього можна датувати першою половиною 1890-х років. Ця картина знаходиться на зберіганні в Лебединському художньому музеї.

Видатний український художник Сергій Іванович Васильківський (1854–1917) посідає помітне місце в образотворчому мистецтві України в останню третину XIX ст. – на початку XX ст. За покликанням він був пейзажистом, хоч звертався й до інших жанрів в малярстві – побутового, історичного, до монументального живопису. Та все ж він більше знаний як майстер українського пейзажу [7, с. 12–16]. Позитивне значення в розвитку його художнього обдарування мав переїзд 1861 року сім'ї до Харкова. Невдовзі, 1869-го, в місті була відкрита приватна малювальна школа М. Раєвської-Іванової з досить широкою програмою навчання. Цей навчальний заклад готував учнів до вступу в Академію мистецтв та інші тогочасні виші, а також для практичної роботи літографами, декораторами, іконописцями тощо. Першим учителем Васильківського в школі був талановитий художник, вихованець К. Брюлова Д. Безперчий.

До петербузької Академії мистецтв Сергій Іванович поступив 1876 року. Уже через три роки за етюд з натури він отримав срібну медаль, а всього за період навчання – 11 срібних і 2 золотих медалі. З 1880 року він починає відвідувати і клас пейзажу. Його учителем був відомий пейзажист М. Клодт. У роки навчання в Академії неоціненний вплив на Васильківського мав незрівнянний співець південної природи художник В. Орловський.

Після закінчення навчання в Академії мистецтв і пенсіонерської подорожі до Франції Сергій Васильківський приймає рішення повернутися на свою батьківщину – в Харків. Із цього часу він усе своє життя як художник присвятив Слобожанщині. Сотні картин, етюдів, рисунків автора знаходяться на зберіганні в численних музеях колишнього Радянського Союзу та приватних колекціях. А все ж найбільш значним є зібрання його мистецьких творів на батьківщині – в Харківському художньому музеї.

Окрасою експозиції Лебединського художнього музею також є зібрання мистецьких творів С. Васильківського (всього більше десяти картин). Серед них: "Журавлівка",

"Водяний млин", "Чумаки", "Портрет Івана Мазепи", "Казбек" та ін. Відвідуючи Лебединський повіт, Васильківський не залишив поза увагою і знамениту Михайлівку. Коли саме він відвідав село, – нам достеменно не відомо. На його етюді, який зберігається в Києві в Національному музеї образотворчого мистецтва, вказується: "Село Михайлівка. 1900-ті роки. Дерево, олія, 37х24, 2. ДМУОМ". Картина багатопланова. На першому плані – характерна сценка з українського сільського побуту: молода жінка приїхала до потічка і наповнює водою встановлену на двохколісному возику бочку. На другому плані – куточок забудови дореволюційної Михайлівки. На вулиці – ні душі. У такий літній погожий день і дорослі, й діти – в полі. Неначе оберіг, над селом височить пагорб михайлівських гір, а далі – безкінечна блакить неба. З такою любов'ю, з таким ліризмом міг оспівати слобожанське село тільки С. Васильківський. Відомий український живописець-пейзажист М. Бурачек стверджував, що мистецькі твори Васильківського – "це поеми на честь сонця, повітря, ніжних кольорів України; як пейзажист, він заслуговує почесного місця не тільки серед художників тодішньої Росії, але і серед пейзажистів Заходу" [7, с. 91, 162].

Завершуючи огляд дореволюційного пейзажного живопису, присвяченого Михайлівці, не можна не згадати і В. Кричевського. Василь Григорович Кричевський (1872, с. Ворожба Лебединського району – 1952, Венесуела) – український живописець, архітектор, графік, відомий автор проекту й будівництва будинку полтавського земства, інших будівель у Каневі, Лохвиці. Його пензлю належать картини "Гребля Квітки-Основ'яненка", "Ярмарок", "Кам'яна балка" тощо. Як художник, Василь Григорович залишив нам свої враження про Михайлівку у двох етюдах: "Вулиця у селі Михайлівка" і "Михайлівка". Твори зберігаються в Києві в Національному художньому музеї образотворчого мистецтва України.

Нинішня Михайлівка в природно-ландшафтному вимірі за останні 100 років майже не змінилася. Хіба що збіднює вигляд села відсутність величного за своєю архітектурою палацу графа Капніста й парку, зруйнованих у роки жовтневого перевороту в Росії. Не стало також і визначної культової споруди – церкви Різдва Богородиці, яка стояла поряд із палацом. Та все ж, як і раніше, Михайлівка зачаровує. Ще здалеку, курсуючи до села, бачимо вкриті лісом гори, а там, де оголюються їх вертикальні схили, на поверхню виходять біло-рожевого кольору породи. Восени, коли приходить пора "бабиного літа", гори набувають золотаво-жовтого забарвлення... Не можна замовчати й красу виїзду з Михайлівки в напрямку до Василівки і Штепівки. Цей фрагмент дороги місцеві жителі недарма називають Земською горою. Адже подолати тут майже 90-метровий підйом можна лише за спеціально облаштованим серпантином. Уздовж траси зліва височіють пагорби лісового урочища "Москалівщина", які змінюються глибокими урвищами, справа – стрімкі схили та за́лежні. Це відома в Україні геологічна пам'ятка – "Михайлівське оголення порід полтавської серії". Подолавши врешті-решт підйом, не поспішайте їхати далі, зупиніться хоч на кілька хвилин і помилуйтеся панорамою простору, що майже сягає Лебедина. Унизу біліють михайлівські хати, за ними – тихоплинний Псел, далі луки з численними озерцями й перелісками. Ось така природна краса цього краю в поєднанні зі славним історичним минулим і надихнули нашого земляка сучасного художника, заслуженого діяча мистецтв України, професора О. Д. Басанця на творчу працю. Надихнули, аби назавжди увічнити в малярстві пам'ять про свою незабутню малу батьківщину – Лебединщину.

Олександр Дмитрович народився в старовинному місті Лебедині, яке і по сьогодні у своїй забудові, назвах основних вулиць і кутків несе всі ознаки сотенного містечка колишнього Сумського козачого полку. Місті, яке дало путівку в життя поетові Михайлу Петренку – авторові знаного українського романсу "Дивлюсь я на небо...", всесвітньо відомим оперним співакам Борису Гмирі й Іванові Стешенку, видатним художникам братам Федорові й Василеві Кричевським...

Першим вчителем О. Д. Басанця, який дав юному школяреві ази художньої грамоти, був директор Лебединського художнього музею Василь Андріанович Зайченко. За порадою вчителя, згадує Олександр, він "...пропадал в музее; копировал, исполненные тонкого поэтического лиризма картины Сергея Васильковского". Далі було Одеське художнє училище. Саме тут прекрасні педагоги закладали у своїх учнів фундаментальне ставлення до живопису, пізнання побудови композиції, малюнку кольорової гами, допомагали осягнути кожному власне художнє мислення. 1956 рік стає для Олександра переломним: він – студент Київського художнього інституту (нині Національна академія об-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

разотворчого мистецтва і архітектури). Київ зустрів бурхливими столичним життям, безліччю історичних пам'яток, численними музеями та художніми виставками, молодіжними вечорами. У цій круговерті великого міста не важко було й заблукати, збитися на манівці. Та Олександр виявився не з тих, хто легко піддається звабам. Із перших днів навчання він поставив собі за мету: вчитись! У ті роки в художньому інституті існувала своєрідна українська мистецька школа, яка несла в собі досвід і традиції ще з дореволюційних часів – Врубеля, Мурашка, Кричевських, інших видатних художників. Олександру Дмитровичу завжди везло на вчителів: у Київському художньому інституті його педагогами були Карпо Дем'янович Трохименко і Володимир Миколайович Костецький. Згодом довелося навчатися в майстерні Віктора Григоровича Пузирькова...

Наче журавлині ключі, пролетіли студентські весни, а за ними – вже майже п'ятдесят років художньої та викладацької роботи. Ще й сьогодні професор Басанець продовжує успішно передавати свій фаховий і життєвий досвід студентам академії. Адже Олександр Дмитрович не просто талановитий художник – він Майстер, який завжди має що сказати молоді. Наведемо фрагменти деяких його філософських роздумів стосовно образотворчого мистецтва (мовою оригіналу): "Мне близка живопись, наполненная внутренней энергией, душевными переживаниями, и к этому я всегда стремился и стремлюсь. И мне кажется, что сейчас я только начинаю понимать те большие, сложные задачи живописи, которые, наверное, чем-то близки к задачам большого симфонического оркестра. Если в оркестре каждый музыкант играет не сам по себе, если все инструменты звучат слажено, создавая стройную гармонию звуков, тогда и возникает чудо рождения большого искусства. Так и в живописи, большое ли это сложное, многофигурное полотно или маленький етюд – не важно. Если есть гармония цвета, ритм, если есть большие чувства, душа художника, тогда и возникает чудо рождения большого искусства" [1].

З роками кожна людина віддається спогадам про своє минуле, рідний край, малу батьківщину. Поклик серця – цей ще остаточно не досліджений закон людського буття – спонукає нас у мандри до тих місць, де ще вціліла батьківська хата, де пройшли роки дитинства і юності, де знайшли свій останній спочинок наші батьки, діди та прадіди. Для Олександра Дмитровича незабутньою є Лебединщина. Саме їй – селу Михайлівці – художник присвятив три свої кращі мистецькі твори: "На горах михайлівських", "Алея в парку михайлівського графа Капніста", "Псел біля броду".

За сімейною традицією, всі діти Олександра Дмитровича – художники. Менший із синів – Ігор – після закінчення Академії образотворчого мистецтва і архітектури вправно оволодів технікою пейзажу. Захопившись краєвидами Михайлівки, він також створив на її честь дві чудові картини: "Михайлівські далі" та "Курганівські простори".

Таким чином, можемо зробити висновок про особливу енергетику нашого краю, його міст і сіл, про які, як-от про Михайлівку Лебединського району Сумської області, можна писати цілі томи досліджень, аналізуючи і непросту історію, й національно-етнографічний колорит, і виробничо-творчі здобутки людності, і незнищенний слід тієї чи тієї місцевості, прокладений у мистецтві.

Література

1. Басанец А. Д. Искусство – это душа художника: [интервью журналу "Аристократ" в записи Глеба Юхимца] / А. Д. Басанец // Аристократ. – 2003. – № 1. – С. 42–49.

2. Валентин Серов в переписке, документах и интервью. Том 1. – Л.: Художник РСФСР, 1985. – С. 190, 203, 205, 206.

3. Валентин Серов. Альбом; [изд. второе]. – Л.: "Аврора", 1986. – С. 51, 262.

4. Грабарь Игорь. Валентин Серов. Жизнь и творчество / И. Грабарь. – М.: "Издание И. Кнебель", 1913.

5. Жолтовский П. М. Український живопис XVII–XVIII ст. / П. М. Жолтовский. – К.: "Наукова думка", 1978.

6. Мистецтво українського іконопису XII–XIX ст. – К.: "Мистецтво", 1999.

7. Огієвська І. В. Сергій Іванович Васильківський / І. В. Огієвська. – К.: "Наукова думка", 1980.

8. Побожій С. І. Валентин Сєров і Сумщина / С. І. Побожій. – Суми: ВТД "Університетська книга", 2005.

9. Ткаченко Б. І. Лебедія / Б. І. Ткаченко. – Суми: "Слобожанщина", 2000.

Олексій Вертій

РОЗБУДИВ УКРАЇНСЬКЕ ЄСТВО

Нотатки про концертну подорож Віктора Мішалова "Шляхами кобзарів"

Віктор Юрійович Мішалов – бандурист, дослідник кобзарства, композитор, диригент. Народився він 4 квітня 1960 року в м. Сіднеї (Австралія). Закінчив музичний факультет Сіднейського державного університету (1984), Сіднейський педагогічний інститут (1986). Із 1970 р. вивчав гру на бандурі в П. Деряжного, Г. Бажули, а потім – на стипендію Австралійської Ради Мистецтв – у Північній Америці в П. Гончаренка, Г. Китастого, П. Китастого, В. Ємця та Л. Гайдамаки. У Київській консерваторії протягом 1979–1984 рр. навчався по класу бандури (проф. С. Баштан), диригування (проф. М. Щоголь), вокалу (проф. М. Єгоричева та М. Кондратюк). Одночасно в Києві вивчав і гру на старосвітській бандурі в Г. Ткаченка. Працював викладачем у школах Австралії, а з 1988 р. – у Торонто (Канада). Від 1988 р. – концертмейстер Української Канадської Капели Бандуристів імені Т. Г. Шевченка. Засновник Канадської Капели Бандуристів (1991). Від жовтня 1999 р. – заслужений артист України. Кандидат мистецтвознавства (20 лютого 2009 року в Харківській державній академії культури успішно захистив кандидатську дисертацію "Культурно-мистецькі аспекти ґенези і розвитку виконавства на харківській бандурі"). Нагороджений орденом "За заслуги" III ступеня (серпень 2009 р.).

Концертував Віктор Мішалов в Австралії, Європі, Північній Америці та Україні із сольними концертами на бандурі, а також у супроводі симфонічного оркестру. Видано перші диски його інструментальної музики на бандурі (1982, 1985, 1988, 1989), перший компакт-диск (1992) та інші компакт-диски в супроводі оркестру (1998, 2000), відеопідручник гри на бандурі (2001), CD у виконанні Канадської Капели Бандуристів (2005, 2009). У цілому він автор понад 90 статей і довідок про українську музику, кобзарство й історію бандури. Дослідник творчості Г. М. Хоткевича й харківської бандури. Автор музики до кількох документальних фільмів.

У липні-серпні 2010 року за сприяння Товариства українського козацтва імені І. Богуна в Австралії та підтримки Міністерства культури і туризму України, Товариства зв'язків з українцями за межами України

Віктор Мішалов, бандурист, диригент, композитор, науковець, педагог, заслужений артист України

"Україна-Світ", Центру національних культур митець здійснив концертну подорож "Шляхами кобзарів", під час якої виступив у містах і селах Харківської, Сумської, Полтавської, Київської, Тернопільської, Хмельницької, Волинської, Львівської та Закарпатської областей. Основу концертної програми склали інструментальні твори ("Коломийка", муз. М. Колесси; "Таращанський козачок", обробка П. Гончаренка; "Невільничий ринок у Кафі", муз. Г. Хоткевича), "Поема про 1933 рік" (сл. О. Веретенченка, муз. Л. Гайдамаки), "Пісня Мазепи" (сл. М. Степаненка, муз. В. Мішалова), мелодекламація "У тієї Катерини" (сл. Т. Шевченка, муз. Г. Хоткевича), українські народні думи "Про бідну вдову" (перейнято від Г. Ткаченка), "Маруся Богуславка" (від кобзаря М. Кравченка), "Буря на Чорному морі" (мелодія Г. Хоткевича), гумористичні пісні ("Сіяв мужик гречку", слова і му-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

зика народні; "Сільський адвокат", сл. М. Домонтовича, муз. В. Мішалова) та інші твори. Як бачимо, частина з них або зовсім не відома, або ж мало відома в Україні. Надзвичайне зацікавлення в слухачів вони викликають ще й своєрідністю індивідуального стилю виконання, сутність якого полягає в тому, що бандурист грає харківсько-зіньківським способом, тобто перебирає струни обома руками й усіма десятьма пальцями, що дає можливість використовувати найбагатші виражальні засоби бандури порівняно з іншими способами гри. Далі подаємо нотатки про цю подорож у Полтавській області.

23 липня, с. Березоточа, м. Лубни

Старовинна назва Лубен – Лубні, Лубень. Місто засноване 988 року київським князем Володимиром Святославичем як сторожова фортеця. 1107 року українські князі тут розгромили половців. Пізніше Лубни занепали. З 2-ої

Кобзар Євген Адамцевич (1904–1972)

половини XVI століття вони належали князям Вишневецьким. 1658 року як адміністративну й військову одиницю на Лівобережній Україні створено Лубенський полк із полковим центром у Лубнах. До складу Лубенського полку спочатку входило 13 сотень, у 2-ій половині XVIII століття – 23. Козаки Лубенського полку брали участь у повстаннях проти гетьмана Івана Виговського під проводом Мартина Пушкаря та Якова Барабаша (1657–1658) й інших козацько-селянських рухах. 1781 року, після ліквідації полкового устрою на Лівобережній Україні, територія Лубенського полку відійшла до Київського і Чернігівського намісництв. За царських часів Лубни були повітовим містом Полтавської губернії. 1918 року тут відбувалися бої Окремої Запорозької дивізії з більшовиками. У місті жив і працював відомий український письменник Володимир Малик (Сиченко). Неподалік Лубен у с. Березоточі знаходиться дослідна станція лікарських рослин Інституту агроекології Української академії сільськогосподарських наук. Тут у с. Солониця народилися кобзар Євген Адамцевич (1904–1972), письменник Василь Барка (Очерет) (1908–2003), дослідник кобзарства, доктор філологічних наук, професор Павло Охріменко (1919–1997).

На Лубенщині широко побутувало кобзарське мистецтво та думовий епос. Лубенський лікар М. Ніговський, П. Куліш, А. Зайкевич, П. Мартинович та інші фольклористи в Лубенському повіті від кобзарів та лірників А. Никоненка, Ф. Кононенка, П. Кулибаби, співака Лександра Михайлюка записали українські народні думи "Козак Голота", "Бідна вдова і три сини", "Сестра та брат", "Буря на Чорному морі", "Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі", "Про Ганджу Андибера", "Про Марусю Богуславку", "Про козацьке життя", "Плач невольників", "Про перемогу під Корсунем". У Лубнах бував кобзар Федір Кушнерик.

Кобзар Анатолій Парфиненко подав свідчення про 12 співців, які у 20-х роках XX ст. жили або мандрували на Лубенщині й Миргородщині. Тісно пов'язане з Лубнами і життя Миколи Зайця, церковного регента, учасника Харківської, Шишацької та Миргородської капел бандуристів. Із 1918 по 1923 рік він служив у військових формуваннях УНР і при 225-му стрілецькому полку в Лубнах працював керівником гуртка бандуристів. Був двічі арештований, а 1938 року засуджений особливою трійкою до розстрілу, пропав безвісти. У другій половині XX ст. в Лубнах жили і працювали бандуристи Леонід Кобилянський та Іван Кудін. Нині в Лубенській музичній школі є клас бандури, у ньому працюють чотири викладачі, щороку до цього класу набирають близько 20 дітей, частина з яких продовжує оволодівати грою на бандурі в Полтавському музичному училищі. Юні бандуристи беруть дієву участь у культурно-мистецькому житті міста, району та області.

Полтавщина особливо дорога Вікторові Мішалову. Тут у селі Чорнобаї (нині Черкаська обл.) з багатодітною родиною жив його прадід Василь Мішалов. У Золотоніській чоловічій гімназії він навчався. У Березоточі на

Лубенщині на станції лікарських рослин працювали його дідусь Марко Мішалов та бабуся Домна Погодіна. Тут народився його батько Юрій. Тож цілком зрозуміле бажання п. Віктора відвідати ці краї.

...Швидко мчить авто трасою. Ось і Березоточа. Ось і дослідна станція лікарських рослин Інституту агроекології Української академії сільськогосподарських наук. Чи ж пам'ятають тут Марка Мішалова, Домнікію Погодіну та їх сина Юрія? Назустріч нам іде, посміхаючись, жінка. Ще в дорозі заступник начальника відділу культури й туризму Лубенської міськради Світлана Васюк попередила, що в Березоточі нас чекає кандидат біологічних наук, директор дослідної станції з наукової роботи Людмила Глущенко. У тій привітній та симпатичній жінці вгадуємо саме Людмилу Анатоліївну. Знайомимось. Проходимо до затишної зали, обставленої книгами, журналами, газетами. Тут нас зустрічає вже літній чоловік, колишній завідувач виробництвом Микола Сапа. Кажуть, що має підійти ще одна колишня співробітниця. Микола Павлович розповідає історію станції, знайомить п. Віктора з науковими працями його діда, які тут дбайливо зберігаються. А Людмила Анатоліївна приносить з архіву світлини, на яких п. Віктор легко впізнає свого діда. Затим підходить Ельвіра Бойченко. Їй уже за 80. Вона добре пам'ятає Марка Мішалова та Домну Погодіну, під керівництвом якої працювала. Характеризує обох як чуйних, розсудливих і шляхетних людей, з котрими завжди було цікаво. На завершення Віктор виконує думу "Про бідну вдову і трьох синів". Твір зворушує уже сивих слухачів. Про що вони думають? Про прожите і пережите? Про своїх давніх друзів? Про їхнього внука, що так несподівано з'явився тут і переніс у спогади про давно минулу юність? Мабуть, про все потроху. Лише стареча сльоза скочується помережаним зморшками обличчям. Гість і господарі обмінюються подарунками. Зворушлива зустріч, щемливо-бентежне прощання і запросини та сподівання на нові побачення... Після закінченні подорожі Закарпаттям наприкінці серпня 2010 р. В. Мішалов повернувся в Березоточу і дав тут концерт, який викликав незвичайне захоплення краян.

У Лубнах в актовій залі музичної школи збираються слухачі. Заступник начальника управління культури Лубенського міськвиконкому С. Васюк доклала всіх зусиль, щоб якнайкраще підготувати зустріч. І це їй вдалося. Дієву допомогу надав і міський голова Василь Коряк. 14 година 35 хвилин. Концерт Віктора Мішалова розпочинається. Програма та сама, що й у Переяславі-Хмельницькому. Але стільки емоцій, стільки нових вражень! Які тут різні люди, але щось їх об'єднує, чогось чекають їхні спраглі душі. Намагаюся з'ясувати, що ж саме це "щось". Спостерігаю за тим, як слухачі сприймають кожен виконуваний п. Віктором твір, як його переживають, про що думають, до яких висновків доходять.

Тетяна Бутрим, журналіст, учитель української мови та літератури: *"Рецитації Віктора Мішалова, будь-то думи "Про бідну вдову і трьох синів", "Маруся Богуславка", "Буря на Чорному морі" чи "Пісня Мазепи", "Пісня про Сагайдачного", діють на слухача гіпнотично. Виконавець послідовно розвиває музичний мотив, жодного разу не відчула якихось дисонансів, створюється враження, що ніхто не грає, ніхто нічого не виконує. Відтак тебе охоплює відчуття того, що ти природно живеш у природному світі, адже мелодії, зміст виконуваних творів – не щось стороннє. Вони виражають тебе, і ти знаходиш вираження себе в них. Цей світ твориться сам по собі, він творить тебе, а ти – його".*

Олександр Печора, редактор газети "Ріднокрай", голова Лубенської "Просвіти" імені Т. Г. Шевченка: *"Віктор Мішалов якось легко й природно вводить слухача в досі забутий і не знаний нами наш національний світ, світ нашої далекої давнини, нашої історії, коли наші предки одностайно ставали проти турецько-татарських поневолювачів, коли боротьба за рідний край, за його волю і честь були справою кожного. Це те, але разом з тим і не те, що ми вивчали в школі. Це, усетаки, щось інше. Слухав, наприклад, думу "Маруся Богуславка" та музичну картинку "Невільничий ринок у Кафі" і відчував власну причетність до національної історії, ще раз і ще глибше усвідомлював свій моральний обов'язок перед нею. У Віктора Мішалова немає ані грама штучності. У нього усе щиро, по-рідному, отже, й глибоко природно".*

Олександр Бородін, менеджер: *"Слухав "Невільничий ринок у Кафі", думи "Маруся Богуславка", "Про бідну вдову і трьох синів", "Поему про 1933", інші твори у виконанні Віктора Мішалова і ловив себе на думці: як довго, наполегливо і послідовно окупанти роз'єднували нашу націю, насамперед духовно, морально. Робилося усе, щоб наше, рідне ставало для нас чужим, щоб ставились до нього зневажливо, з погордою.*

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Але ми вистояли у тій боротьбі. Наш національний епос, духовні цінності українського народу завжди додавали нам сил і снаги, завжди об'єднували нас духовно, об'єднували на ґрунті української національної ідеї. Зустріч з Віктором Мішаловим – ще одне свідчення того. Слухаєш його і входиш у світ якогось до кінця не збагненого самозабуття. Оті перегри, мелізми, рецитації, які він увібрав у своє єство десь далеко від України – в Австралії чи то Канаді, знову і знову народжуються у твоєму серці, у твоїй душі. Ні, не струни бандури перебирає виконавець, він перебирає струни твоєї душі, твого серця. Усе те не просто зачаровує аудиторію: починаєш відчувати і усвідомлювати – усі ми одна-єдина українська Родина. Чи то йдеться про наших далеких мужніх і героїчних предків, чи то тих, кого доля закинула до далекої Австралії і такої ж неблизької Канади, чи то про нас, наших сучасників, у серцях яких такі зустрічі, як зустріч із Віктором Мішаловим, пробуджують рідне, дороге, нагадують нам, що ми Українці, що Україна у нашому серці і її необхідно пробуджувати там кожному".

Виступ Віктора Мішалова, обмін думками з ним засвідчили ще одну вельми прикметну особливість нашого національного відродження, а саме – сімейну зацікавленість національними цінностями, формування на їх підставі сімейних взаємин, укладу родинного життя. Довідавшись про те, що до міста приїжджає Віктор Мішалов, потребу зустрічі з ним відчули кілька родин. Так, 57-річна бухгалтер-пенсіонер Наталія Авдєєва на концерт завітала з тридцятирічною донькою Лесею Касьян і трирічним онучком Мирославом. Як бачимо – одразу три покоління. Л. Касьян розповідає, що в них, як у справжній українській родині, свято шанують українську пісню. Друга бабуся Мирославчика Марія щедро передає свій багатий пісенний репертуар онучкові. Тому разом з українською піснею Мирославчик із дитинства всотує в себе український дух, народну мораль, національні духовні цінності. Як і його переяславський ровесник Дмитрик Захарець, хлопчик услухається в поки що не зовсім зрозумілі йому наспіви, заколисуючі мелодії. Але вони міцно залягають у його підсвідомість, пробуджують українські гени, очевидно, викликають якісь думки, здогади. Та коли Віктор Мішалов став виконувати українську народну гумористичну пісню "Сіяв мужик гречку", малюк щиро засміявся: *"Чому ж щуку називають раком, а козу – цапом? Це ж неправильно?!"*. Що скажеш про такі перші аналітичні розміркування й висновки? Виросте з хлопчини щирий українець!

Не могли пропустити нагоди послухати Віктора Мішалова й Олександр Сиченко, син відомого письменника Володимира Малика, разом із дружиною Ольгою. Обоє переживають почуття незвичайного духовного піднесення. *"Прожила уже чимало літ, а чогось подібного ніколи не чула. Відкрила для себе досі незнаний світ, – ділиться враженнями пані Ольга. – Цей світ, ця бандура закладені в нас на генному рівні. Тому так щиро й бентежно відгукується душа на кожен звук, на кожен відтінок мелодії, на кожне слово"*. Пан Олександр висловлює свою щиру вдячність Вікторові Мішалову за те, що він разом з українцями-емігрантами зберігав там, за океаном, наші національні духовні цінності, рятував їх від комуно-совєтської чуми і тепер повертає до нас, в Україну. *"Значить, Україна була, є і завжди буде"*, – підсумовує пан Олександр. Важко з цим не погодитись.

23 липня, м. Пирятин

Пирятин – місто на Придніпровській низовині над річкою Удаєм, райцентр. Уперше згадується воно в Лаврентіївському літописі під 1155 р. Близько 1362 р. Пирятин переходить під владу литовських феодалів, після Люблінської унії 1569 р. – шляхетської Польщі. За Гетьманщини місто входило до Кропивнянського, а з 1658-го – до Лубенського полку. У 1781–1920 рр. – це повітове місто (із 1802 р. – Полтавської губернії).

29 серпня 1900 р. у Пирятині народився український письменник і публіцист Сергій Домазар (Давиденко). Доля закинула його з родиною в далеку Австралію, де 18 липня 1987 р. літератор помер. Похований у Сіднеї. В автобіографічному романі "Замок над Водаєм" він зобразив події 1920-х років у Пирятині й на Пирятинщині. Роман перекладено англійською, а вперше в Україні видано в Сумах 2003 року.

Із цим краєм тісно пов'язане життя кобзарів та лірників Федора Баші, Дмитра Скорика, Єфима Перепелиці, Петра Ткаченка (Галашка), Федора Кушнерика. Скажімо, від Федора Баші у 1883–1884 рр. відомий фольклорист Василь Горленко записав думи "Про козацьке життя", "Прощання козака з родиною", "Чорноморська буря". А від Єфима Перепелиці – думу "Удова". Широко побутувала в краї і дума "Олексій Попович". Катерина Грушевська навіть говорила про те, що на Пирятинщині була своєрідна кобзарська школа, в якій культивувалася ця

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

дума. Такий здогад підтверджується тим, що в багатьох варіантах думи герої тісно пов'язані з Пирятином ("Олексій Попович пирятинський", "пирятинський родич", виїздить він із Пирятина, отаман також називається "пирятинський").

Опанас Сластьон. Кобзар Дмитро Скорик. *1876 р.*

Пирятин зустрів нас трохи стурбовано. "Спекотні дні. Час відпусток. Чи прийдуть люди?" – хвилюється т. в. о. начальника управління культури і туризму Пирятинського райвиконкому Валентина Артюхова. Прийшли. Правда, небагато. Усього 15 осіб. Концерт розпочався, а група в складі трьох осіб продовжує обговорювати свої виробничі справи. Когось це дратує, інші подають відповідні знаки. Але на те вони мало зважають. Та номер за номером усе більше й більше захоплює їх. Поволі, й самі того не зауваживши, вони залишають розмови про свої буденні справи і поринають у світ мелодій. "*Не знаю, як то сказати, як то висловити, але те таке прекрасне, так зворушує тебе*", – відповідає на мої запитання Олександр Олефіренко, один із них. "*Ніколи не чула, скільки й живу, українських народних дум у, так сказати, живому виконанні. А ось почула і переживаю трепетні почуття*", – збентежено говорить зв'язківець Ніна Ковальова. Бідкаються, що так пізно дізналися, про те, що до Пирятина приїжджає Віктор Мішалов, члени Всеукраїнського об'єднання "Свобода" пенсіонерка Ганна Нестеренко та її донька Євгенія, а то б привели сюди своїх родичів, сусідів, знайомих, однопартійців. Учитель музики та співів Сергій Андріяш перейнятий багатим репертуаром гостя, гармонійним поєднанням різних манер виконання. Особливо вразила його англомовна пісня під супровід української бандури. "*А це значить, що бандура має невичерпні можливості, що вона прадавня і цілком сучасна*", – підсумовує п. Сергій. Отже, поштовх до відродження звичаїв національної духовності краю дано!

24 липня, м. Миргород

Заснований Миргород у середині XVI ст. До 1648 р. належав князеві Єремії Вишневецькому, згодом став полковим містечком Гетьманщини. Миргородський полк створений улітку 1648 р. під час національно-визвольної війни українського народу проти польсько-шляхетських загарбників. Козаки Миргородського полку брали участь у повстанні 1657–1658 рр. під проводом Мартина Пушкаря та Якова Барабаша проти Івана Виговського. 1781 р. після ліквідації полкового устрою на Лівобережній Україні територія Миргородського полку відійшла до складу Київського намісництва. Із 1802 р. – за часів російського панування – повітове місто Полтавської губернії, нині районний центр Полтавської області. У Миргороді народились українські письменники Панас Мирний (П. Рудченко) та Іван Білик (І. Рудченко). Із містом тісно пов'язане життя і творчість Григорія Сковороди, Давида Гурамішвілі, Тараса Шевченка.

Миргород – один із найвідоміших осередків кобзарства. Здавна тут побутував український народний епічний звичай, про що свідчать записи народних дум, зроблені в Миргороді, Великих Сорочинцях, Шахворостівці та інших навколишніх селах. Одним із перших таких записів є дума "Про смерть Івана Коновченка, або про похід Козаків проти Татар", який зробив Микола Цертелєв на Миргородщині 1814 р. від невідомого кобзаря. Знаним носієм епічного звичаю був миргородський кобзар Самійло Яшний. Він знав і добре виконував думи "Три брати Азовські", "Удова і три сини", "Дівка бранка", багато народних пісень, у Миргороді обирався головою цеху старців. Його учнем був кобзар Михайло Кравченко з Великих Сорочинець, від якого Ф. Колесса, О. Сластьон (від нього також записано думи), Микола Лисенко, Дмитро

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Яворницький записали думи "Утеча трьох братів з Азова", "Маруся Богуславка", "Невольницька дума", "Бідна вдова і три сини" та ін.

1908 року Леся Українка та її чоловік Климент Квітка за свій кошт спорядили на Полтавщину експедицію на чолі з Ф. Колессою для записування дум і пісень від кобзарів. Але учасникам експедиції царська охранка заборонила

Опанас Сластьон. Кобзар Самійло Яшний. *1903 р.*

їздити містами й селами. Тоді миргородський художник, знавець кобзарства і виконавець дум Опанас Сластьон запросив експедицію та кобзарів Михайла і Платона Кравченків, Опанаса Баря, Миколу Дубину, Степана Пасюгу, Явдоху Пилипенко, лірника Антона Скобу, від яких і було записано на воскові валики українські думи та пісні. Повертаючись додому, Ф. Колесса зустрівся і з кобзарем Іваном Кучугурою-Кучеренком, від якого також записав кілька дум. Згодом він розшифрував ці записи і 1910 та 1913 рр. видав їх двома випусками. На основі цього матеріалу Ф. Колесса підготував ґрунтовний реферат, із яким 1909 р. виступив на III Міжнародному конгресі музичного мистецтва у Відні. Виступ пробудив інтерес до кобзарського епосу і жваво обговорювався учасниками конгресу, серед яких були відомий дослідник східної музики Е. Горнбостель та видатний чеський фольклорист і етнограф Л. Куба. На щастя, зроблені в Миргороді записи збереглися. Уже в наші дні за допомогою Бібліотеки Конгресу США воскові валики з ними вдалося відновити, а отже, і врятувати для нащадків.

На XII Археологічному з'їзді в Харкові (1902) Гнат Хоткевич доповів, що в Миргородському повіті на той час проживало 9 кобзарів і 15 лірників. 1922 р. було організовано Першу Миргородську капелу бандуристів імені М. Кравченка, але 1930-го вона розпалася. Дослідник кобзарства Кость Черемський у книзі "Повернення традиції. З історії нищення кобзарства" (Харків, 1999) наводить свідчення кобзаря Анатолія Парфиненка, який деякий час жив у Миргороді і приятелював з бандуристами І. Склярем, Я. Сітком, Д. Самойленком, а разом з останнім ще й заснував капелу бандуристів при Миргородському круп'яному заводі, про те, що у 20-роках XX ст. на Лубенщині та Миргородщині було 12 співців. Однак дикий розгул більшовизму приніс біду, горе, незчисленні страждання й мученицьку смерть багатьом кобзарям і бандуристам краю. Богдан Жеплинський у "Реєстрі народних співців, які були знищені у 30-х роках або доля яких невідома" наводить 17 імен і прізвищ кобзарів, бандуристів та лірників Полтавщини, поміж яких 5 – із Миргорода та Миргородщини. Це – Михайло Губенко, Петро Лавриш (Лаврик), Матвій (прізвище невідоме), Пасічниченко (ім'я невідоме) та Іван Сіроштан (див.: Жеплинський Богдан. Коротка історія кобзарства в Україні. – Львів, 2001. – С. 189–192). Такої ж долі зазнав і керівник Шишацької капели бандуристів Никифор Чумак (1892 р. н.). 1919 року він бере дієву участь у Дубчаківському повстанні в Миргородському повіті. 30 березня 1937 року був заарештований удруге і за "участь у керівництві контрреволюційною організацією" засуджений до розстрілу. За ухвалою ОУНКВС у Полтавській області від 21–23.03.1938 р. вирок було виконано 23.03.1938 р. о 23.00. По т. зв. справі "Чумака Н. – Зайця М." проходила ще 41 особа, а це і знайомі Чумакові бандуристи та кобзарі. Разом із "керівниками" "контрреволюційної організації Чумака Н. – Зайця М." до розстрілу було засуджено Колесника Пантелеймона Григоровича (1896 р. н.), Расторгуєва Сергія Андрійовича (1895 р. н.), Зінченка Іларіона Омеляновича (1888 р. н.), Володарця Петра Ілліча (1900 р. н.), Ульченка Василя Івановича (1879 р. н.), Крутька Миколу Порфировича (1899 р. н.), Садового Сергія Федоровича (1904 р. н.), Могильника Василя Семеновича (1895 р. н.), Красняка Марка Дмитровича (1898 р. н.), Приступу Михайла

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Лукича (1894 р. н.), Дядюренка Трохима Андрійовича (1904 р. н.), Глушка Костянтина Леонтійовича (1892 р. н.), Теслю Омеляна Степановича (1880 р. н.), Мироненка Микиту Івановича (1883 р. н.), Баштового Давида Романовича (1898 р. н.) (докладніше про це див.: Черемський Кость. Повернення традиції. З історії нищення кобзарства. – Х., 1999. – С. 100–104).

Із діяльністю Миргородської капели пов'язане й життя Дмитра Вовка (1907–1983). Бували в Миргороді й Федір Кушнерик та Євген Адамцевич. Прикметно, що син Опанаса Сластьона Юрій тривалий час жив і працював у США. Нині в Дембері (США) мешкає внук видатного фольклориста, кобзаря та художника. Там вони пропагували і пропагують творчу спадщину свого батька і діда.

Про все це й нагадав Віктор Мішалов своїм слухачам під час концерту в Миргороді. Правда, виступ відбувся за прикрих обставин: нинішні привладні партійці доклали всіх зусиль, щоб зірвати концерт. За кілька днів до нашого приїзду завідувачка відділу культури та туризму міської Ради Тетяна Колибельник нам заявила, що в них немає кому розклеїти по місту оголошення. Коли в інших містах місцеві радіо, телебачення, газети докладно інформували населення про приїзд Віктора Мішалова, то в Миргороді, швидше всього, вони одержали вказівку не робити цього або ж побоялися робити це самостійно. Дві жінки, які відпочивали в Миргородському санаторії-курорті, випадково довідалися про концерт, прийшли на нього. Вони потім розповідали, що багато хто з відпочиваючих охоче послухали б гру і спів Віктора Мішалова, але нічого не знали про його виступ у місті (хоч ми говорили особисто з директором курорту Вірою Ксьондз про можливість такої зустрічі, але вона заявила, що програма відпочинку в них уже детально розписана на два місяці і вільного часу зовсім не залишилося).

А все те засвідчило, що влада не так уже міцно і тримається, адже й за несприятливих обставин те́пла, невимушена зустріч миргородців із п. Віктором відбулася. Харківські кобзарі буквально за кілька годин до нашого приїзду повідомили про це свого знайомого Олександра Ксьондзенка, координатора об'єднаних націоналістичних організацій Миргорода, який разом із друзями, як змогли, так і оповістили населення. Отож і в Миргороді послухати Віктора Мішалова прийшли родини Юрія Гриненка, Миколи Борисова, Олександра Ксьондзенка, приєдналися до них і Володимир Волик, котрий приїхав погостювати до мами з Голландії, письменник Анатолій Сазанський, інші мешканці міста. Усі вони зачаровано слухали "Таращанський козачок" (обробка П. Гончаренка), "Карпатську рапсодію" (муз. В. Мішалова), "У тієї Катерини" (сл. Т. Шевченка, муз. Г. Хоткевича), "Турецький танець" (муз. З. Штокалки), "Невільничий ринок у Кафі" (муз. Г. Хоткевича), думи "Про бідну вдову", "Маруся Богуславка", "Буря на Чорному морі" тощо. Припала їм до душі й пісня "Про Сагайдачного" на слова українського поета з Австралії, земляка миргородців В. Онуфрієнка. За згаданих вище обставин то було якось символічно…

Виступ Віктора Мішалова, як і всюди, в Миргороді також мав надзвичайний успіх. "*Чарівник!*" – так одним словом схарактеризувала почуте й пережите вже літня Раїса Карлюк, родичі якої грали в Миргородській капелі бандуристів. "*Такого у нас, на жаль, не почуєш*", – доповнила її товарознавець Валентина Ксьондзенко. "*А мені найбільше сподобались думи*", – сором'язливо, тиснучись до свого тата Миколи, сказала школярочка-початківець Софійка Борисова. "*Вражає глибинний національний зміст мистецтва Віктора Мішалова. Воно потрясає, повертає нас до наших першовитоків – до козацтва, гайдамаччини, часів боротьби з турецько-татарськими та московськими поневолювачами, відроджує дух войовничості, непокори, тому й так потрібне нам сьогодні*", – підтримують своїх попередників Володимир Волик та Анатолій Сазанський. І то справді так.

25 липня, м. Гадяч

Засноване місто Гадяч 1634 р. За Гетьманщини було полковим, за царату (з 1802 р.) – повітовим. 16 травня 1658 р. гетьман Іван Виговський після приборкання ним проросійського бунту полтавського полковника Мартина Пушкаря й розриву з Москвою уклав тут договір. За цим Гадяцьким договором Україна в межах Київського, Чернігівського та Брацлавського воєводств мала входити в союз як незалежне Велике Князівство Руське на рівних правах із Польщею та Литвою. На чолі князівства мав стояти гетьман, якого вибирали б українські стани пожиттєво й затверджував король. Договір передбачав окремі міністерські уряди, послів до спільного законодавчого сейму, судовий трибунал і скарб, окрему монету й армію. Польські й литовські війська не мали права перебувати в Україні, а коли б у разі потреби зайшли, то переходили б під команду гетьмана. В Україні мали бути засновані 2 університети,

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

дозволялося відкривати колегії, гімназії, надавалася свобода друку. Але невдачі Івана Виговського у війні з Москвою, що почалися після початкової великої перемоги під Конотопом (28–29.06.1659), відсутність високого рівня національного самоусвідомлення в широких масах зумовили повстання проти гетьмана і поклали кінець чинності Гадяцької угоди.

У містечку народилися Михайло Драгоманов, Олена Пчілка (Ольга Косач, мати Лесі Українки). Тут жили і працювали Панас Мирний, Леся Українка, бували Микола Гоголь, Ольга Кобилянська, Антон Чехов. Є училище культури імені І. П. Котляревського. Нині це районний центр Полтавської області.

На початку XX ст. Опанас Сластьон від учня кобзаря Хоми Коваленка, Олександра Гришка з с. Лютенька Гадяцького повіту записав думи "Удова" та "Плач невольників". Відоме й ім'я кобзаря Петра Гузя з цього ж села, який навчався в сорочинського кобзаря М. Кравченка. Від нього 1939–1940 рр. було записано думи "Втеча трьох братів із города Азова, з турецької неволі", "Про трьох братів самарських", "Олексій Попович", "Бідна вдова і три сини", пісні "Віє вітер, віє буйний", "Ой гоп, чики-чики", "А в сусіда хата біла" та ін. Гузь брав участь у повстанні під проводом отамана Христового проти більшовиків і створив про нього пісню. Зі спогадів кобзарів М. Сарми-Соколовського та А. Парфиненка довідуємося, що "Пісня про отамана Христового" була дуже популярною у 1920–1930-х роках серед кобзарів Полтавщини. К. Черемський говорить, що 1989 року А. Парфиненко виконував її первісний варіант у Харкові. У "Реєстрі народних співців, які були знищені у 30-х роках або доля яких невідома" Б. Жеплинський називає й ім'я Гури (Гуріна) Петра Івановича з Красної Луки Гадяцького району, який пропав безвісти. У 30-х роках XX ст. у с. Веприк Гадяцького району працював бандурист Дмитро Андрусенко. У місцевій школі він організував капелу бандуристів, яка брала активну участь у культурно-мистецькому житті школи, села та району.

Кобзар Петро Гузь (1895–1959)

У Гадячі Віктор Мішалов уперше. Край вражає його багатою і поетичною, типово українською природою, звичаями, історією. Концерт-зустріч відбувся в Гадяцькому училищі культури. Значну роботу з підготовки до нього провела начальник управління культури Гадяцької районної Ради Лариса Труш. Дієву допомогу надала їй міська рада та районна державна адміністрація. Через місцеве радіо та газету населення було сповіщене про приїзд відомого у світі бандуриста, тому в актовій залі училища й зібралося чимало зацікавлених людей. Серед них учні, працівники культури, викладачі, пенсіонери.

Линуть над залою то легкі та грайливі коломийкові інтонації, то драматично-напружені ритми "Пісні про Мазепу", українських народних дум. В уяві слухачів постають образи степу, козацької могили, славного українського гетьмана Мазепи. Голос виконавця, звучання його бандури такі чисті та ясні. Вони переходять то в тиху розмову, то наростають і наростають, як грізні хмари підносяться вгору, а разом з ними оживає й витає в залі незнищенний український дух. Образ Мазепи в яскравому художньому потрактуванні вводить слухачів у глибоку задуму: це – наша історія, яку досі нам було велено не знати, аби ми залишалися безбатченками, аби тут вільно панувало комуністичне зло.

Віктор Мішалов коротенько коментує джерела та особливості виконання того чи того твору. Іноді це переходить у душевну розмову гостя зі своїми слухачами. Працівників районної бібліотеки імені Лесі Українки Вікторію Гайдабуру та Наталку Єщенко, наприклад, дивує глибоке знання В. Мішаловим історії гадяцького краю і Полтавщини загалом, наших звичаїв, мови. "*Народився і виріс у далекому австралійському Сіднеї, але говорить про те, про що ми не знали,* – діляться враженнями. – *Біда наша в тому, що сьогодні наша молодь у кафе, барах, на дискотеках, а від свого, рідного, питомо українського вона така далека. Дякуємо панові Віктору, що зберіг наші духовні та ідейні цінності і повертає їх нам. Це повчально для нас. Також Вікторові необхідно мати своїх учнів, щоб*

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

вони продовжувати його благородну справу, щоб вона не загинула".

Особливо переймаються слухачі мелодекламацією "У тієї Катерини". Мораль граничної козацької честі та гідності потрясає кожного до глибини душі. Спостерігаю глибоку задуму. Значить, болить їм, осмислюють і сприймають... Кожному відома зі школи і дума "Маруся Богуславка". Нагадавши слухачам, що виконуватиме її миргородським способом, Віктор майстерно і на високому художньо-естетичному рівні розгортає ще одну сторінку нашої історії. Дума звучить як плач, як благання до наших сучасників бути пильними, вірними національно-визвольним ідеалам предків, виховувати на них нові покоління. Тому голос виконавця – голос-стогін, разом зі змістом та мелодією думи він творить єдине ціле, єдиний світ.

Звертаюся до директора Гадяцького районного Будинку культури Віктора Жартовського і прошу поділитися своїми враженнями та думками від почутого і пережитого. "*Щось неймовірне!* – говорить він. – *На концерті Віктора Мішалова живеш у якомусь зовсім іншому, хоч і не знаному досі, але такому до болю рідному світі. Від того щемно стає на серці: чому наше, рідне, дороге так довго залишалося чужим для нас? Вражає техніка виконання, колорит виконаних творів. Обидві руки не просто перебирають струни. Вони викликають з них муки, болі, радощі і страждання. Візьмемо для прикладу ту ж таки думу "Маруся Богуславка". Гармонія тут у всьому: своє, особисте (героїв твору, виконавця і слухача) і народне не існують самі по собі, вони самовиражаються одне в одному, творять єдиний світ. Бачили, як зі стану того самозабуття дітей вивели лише оплески, що бурею зірвалися в залі. Зміна інтонацій у голосі та мелодії також "працюють" на гармонію, своїм напруженим драматизмом рвуть душу. Для мене й сама бандура постала в новому баченні. Не сумнівався в тому, що американські пісні можна чудово виконувати в супроводі, скажімо, гітари. А тут раптом пісня англійською мовою – і все цілком природно, ніби так було завжди"*.

Після закінчення концерту слухачі ще довго обмінювалися думками, враженнями, дякували виконавцеві, висловлювали бажання, щоб така зустріч була не останньою.

25 липня, м. Лохвиця

Місто розташувалося в північній частині Полтавської області, районний центр Лохвицького району. В історичних джерелах воно вперше згадується 1320 р. У першій половині XVII ст. Лохвиця належала князям Вишневецьким. Згодом це сотенне містечко, а в 1802–1912 рр. – повітове місто Полтавської губернії. У Лохвиці бував Григорій Сковорода, тут йому встановлено пам'ятник (скульптор І. Кавалерідзе). Також є пам'ятник письменникові-землякові із с. Харківці Архипові Тесленку (скульптор І. Коломієць).

В історії кобзарства краю найчільніше місце займає Іван Кравченко. Народився він у Лохвиці в сім'ї кріпака дрібнобуржуазних дворян Крюковських, від яких і дістав прізвисько Крюковський. Деякий час жив у Сенчі, потім знов у Лохвиці, де на Прилипці разом із синами збудував хату і добув свого віку. Помер 1885 року. І. Кравченко-Крюковський – це втіленням класичного кобзарського звичаю. Він знав кобзаря, лірника Андрія Шута із Сосницького повіту Чернігівської губернії, кобзарів Антона і Трифона з Великих Бубнів Роменського повіту, Потапа з Нової Греблі Лохвицького повіту, лірника Архипа Никоненка з Оржиці Лубенського повіту Полтавської губернії. Репертуар Кравченка-Крюковського складали думи "Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі", "Олексій Попович", "Федір безродний, бездольний", "Самійло Кішка", "Три брати самарські", "Івась Коновченко, Вдовиченко", "Сокіл і соколя", "Проводи козака", "Сестра та брат", "Бідна вдова і три сини", пісні та псальми. Думи й пісні від нього в різний час записували Порфирій Мартинович та Василь Горленко.

Взагалі на Лохвиччині ще на початку XIX ст. записував думи від кобзарів Платон Лукашевич. У кобзаря Петра Неховайзуба з с. Бондарі Лохвицького повіту навчавсь Опанас Сластьон. Під портретом кобзаря, намальованого власноруч, О. Сластьон написав: "1875, с. Бондарі Лохвицького повіту. Мій "пан-отець", що навчив мене співати думи. О. Сластіон". Сластьон також виконав портрети кобзарів Лохвицького повіту Трихона Магадина (1876), хлопця-кобзаря Петра, учня І. Крюковського (1876). Наприкінці XIX ст. у Лохвиці жив кобзар Макар Циганенко (помер 1968 р. у с. Посад Ведмежівської сільради Роменського району Сумської області). Нині в місті діє музична школа, у ній є клас бандури.

Уперше і єдиний раз за час поїздки шляхами полтавських кобзарів ми запізнюємося. Хвилин на 10–15. Нам телефонують і запевняють, що чекають. Гурт, який зібрався біля Лохвицького районного Будинку культури,

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

зауваживши наше авто, ожив. Одразу всі йдуть до зали. Відчувається, що чекали з нетерпінням... До початку XX ст. кобзарство, український народний думовий епос був на Лохвиччині звичайним побутовим явищем. Зацікавленість бандурою тут жива й сьогодні, про що говорять викладачі та учні музичної школи, які прийшли на концерт.

"Звідки довідались про зустріч з Віктором Мішаловим? Що спонукало завітати сюди?" – запитую семикласника Мирона Мироненка, який разом із братом третьокласником Тарасом поспішає до зали. *"Побачили афішу, і це зацікавило нас. Я вчуся в музичній школі грати на бандурі, наша мама Оксана також бандуристка, отож не могли знехтувати такою нагодою. Це ж нам так потрібно"*, – відповідає Мирон. А он поблизу радіє за своїх синів, у яких беруть, мабуть, уперше, інтерв'ю, й мама Оксана, студентка Харківської консерваторії. "Ні, таки не вбили більшовицькі сатрапи в наших душах наше рідне, хоч як докладали до цього рук, – подумалося мені, – бо ж у генах оцих двох хлопчиків та їх мами живуть й Іван Стрічка, й Іван Кравченко-Крюковський, їхні думи й пісні". Більше того, коли на початку концерту п. Віктор запитував, чи є в залі такі, що грають на бандурі, з добрий десяток присутніх, а серед них більшість дітей, піднесли у відповідь руки.

Опанас Сластьон. Хлопець-кобзар Петро, учень І. Крюковського. *1876 р.*

Концерт продовжується. Знову дзвенять тривожні акорди "Поеми про 1933". Обома руками, ніби легендарний гусляр, який прийшов до нас зі сторінок вікопам'ятного "Слова о полку Ігоревім", ударяє бандурист у струни, мовби випускаючи на волю стогін і ридання закатованих сталінським режимом українців. Зала завмирає від того стогону, від того ридання. Кожен слухає надривну мелодію, спів, переживає почуте як власну долю, як долю близьких і рідних, як долю нації. А далі йдуть "У тієї Катерини", пісня "Про Сагайдачного", "Невільничий ринок у Кафі". Між номерами програми – розповіді про українців Австралії, про українські школи і навчання в них, про педагогів, які вчили дітей не забувати, що вони українці, не забувати рідного краю, рідної мови. Один із таких – В. Онуфрієнко, нащадок полтавських козаків...

Була на концерті й Валентина Бабенко зі своєю донею Євгенією. Уважно слухали кожен номер програми, переживали почуте. *"Зачаровує все,* – говорить Євгенія, – *але голос! голос! То такий лагідний і добрий, то грізний. Наче грім серед ясного неба, та однаково милий і благородний, коли йдеться про Україну, і непримиренний, коли бичує зло, наших ворогів". "Усе так прекрасно, не можу виокремити бодай 2–3 номери. Бо ж усе таке рідне, близьке, тривожне"*, – ніби знімає, розводячи руки, пелену самозабуття контролер швейної фабрики Лідія Мінаєва. – *Побачила афішу – і якась невидима сила привела мене сюди. Рада, що це почуття не підвело нас. Дай, Боже, панові Віктору щастя і щастя"*.

Своєрідно висловила своє захоплення мистецтвом бандуриста й пенсіонерка Марія Сторонська: *"Дум у такому виконанні ніколи не чула* (а це ж у краї, де вони були повсякденним побутовим явищем! – *О. В.*). *Мішалов же якось непомітно, спокійно вводить тебе в образ, заворожує. Так може робити людина доброї вдачі, талановитий митець. А Віктор і є саме таким. Хотіла б мати такого своїм учителем"*... Оксану Мироненко вражає техніка гри лівою рукою: *"У В. Мішалова працюють усі пальці. Квінтоснова і глісандро правої руки, мелізми під час виконання, скажімо, "Невіль-*

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

ничого ринку у Кафі" досить точно і виразно передають рух морських хвиль, викликають відчуття тривоги, відтворюють красу гір, моря. У нас такого чути досі не доводилось, а от в Австралії та Канаді українці це зберегли і нашу національну першооснову кобзарського звичаю повертають сьогодні нам". А бандуристка Тамара Федоренко заявила: *"Я щаслива! Я вдячна долі за цю зустріч!"*

На жаль, так думають, цим живуть ще далеко не всі. В сусідній модерно облаштованій широкій залі зібралася молодь, якій, очевидно, було байдуже до дивовижного світу краси та благородства, що його творив Віктор Мішалов, а колись давно – тут, на Лохвиччині, на їхній рідній землі – творили кобзарі. Та хочеться вірити: пройде небагато часу, і вони та їхні діти повернуться до культури пращурів, приймуть її усім серцем, чим вельми облагородять його. І зокрема геній Віктора Мішалова долучиться до такого благодатного оновлення української людини та землі.

ПРЕЗЕНТУЄМО ВИДАННЯ

Мистецьке гроно. Альманах культурно-мистецької спілки Гадяцького краю та Гадяцького райкому профспілки працівників освіти і науки України; [ред. колег.: І. Лісовий, Г. Недвига, Л. Недовіс, О. Недовіс; відп. за вип. О. Недовіс; худ. оформл. Н. Волошина]. – Гадяч: В-во "Гадяч", 2011. – 48 с.

Літературно-краєзнавчий альманах, містить поетичну, пісенну, дитячу сторінки, рубрики "Проза", "Фолькльористика", "Мистецтвознавство", "Наші гості", "Гумор", "Історії слід", "Бібліотекознавство". Читачі можуть ознайомитися із творами Анатолія Ходикіна, Ніни Поливаної, Жанни Лупинос, Миколи Федорова, Івана Басараба, Бориса Левицького, Лідії Бруяки, із науковими розвідками Валентини Верещаки й Наталії Кириленко, Людмили Зубко й Аліни Тюжиної, Галини Виноградової, Ольги Красюк.

Це число видання присвячене 170-річчю від дня народження вченого, громадсько-політичного діяча, педагога Михайла Драгоманова, тож поміж інших матеріалів містить тематичні публікації: Людмили Мельничук "Людина земная з печаттю пророка…", Ганни Дейни "Цяцьчин хутір", Григорія Шанька "Родина Драгоманова" (історична поема), Тетяни Третяченко "Три фотопортрети Михайла Драгоманова" та ін.

Для краян і широкого кола читачів.

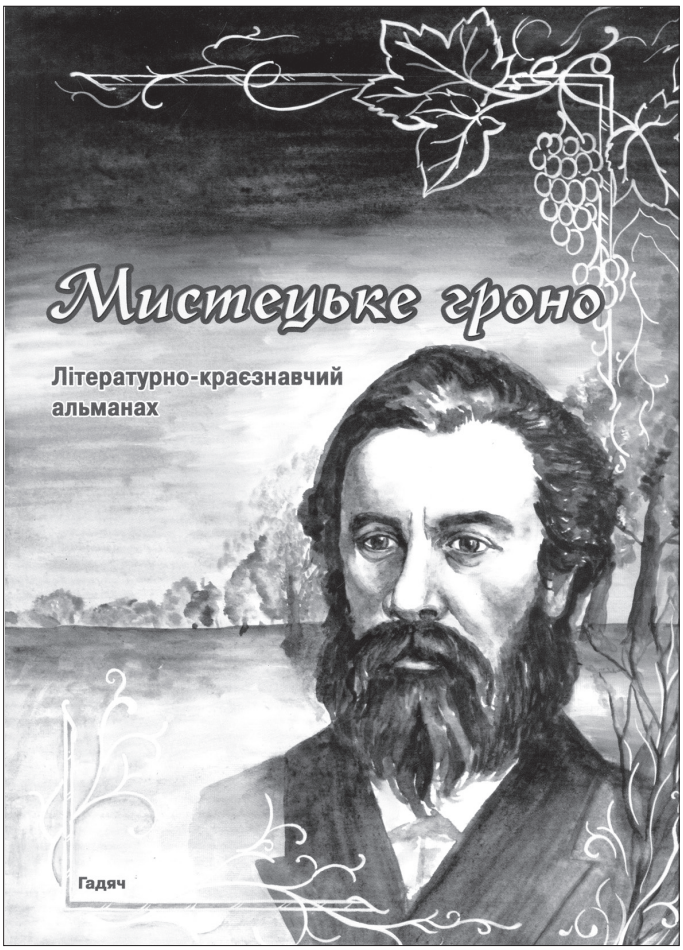

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Микола Степаненко

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ "ПОЛТАВІКА" ПРО КРАЙОВІ ЛІТЕРАТУРНІ ПРЕМІЇ

Анонсуємо матеріали про засновані на Полтавщині літературні премії, які ввійдуть до майбутнього 7-го тому енциклопедії "ПОЛТАВІКА".

Артеменка Петра імені обласна комсомольська премія. Заснував 1967 Полтавський обком ЛКСМУ 1967 (протокол № 13 засідання бюро Полтавського обкому ЛКСМУ від 13.01.1967) з метою залучення широкого кола молодих сил області до створення нових високохудожніх та глибоко ідейних творів про сучасника, його відданість революційній традиції старшого покоління, про героїчні шляхи комсомолу. Присуджувалася щорічно 29 жовтня – у день народження комсомолу. 1972 затверджено нове "Положення про обласну комсомолу премію ім. П. Артеменка…", до якого внесено зміни й поправки, зокрема такі: присуджують один раз у два роки за кращі твори в галузі 1) літератури, журналістики, публіцистики (книги, серії творів, надрукованих у періодиці, статті, нариси, фейлетони, памфлети, репортажі, кореспонденції молодих літераторів і журналістів, у яких висвітлено трудові досягнення, духовне багатство молоді), 2) театрального мистецтва й кіномистецтва, музики (кращі спектаклі останнього театрального сезону професійних і самодіяльних театрів, окремих молодих виконавців за створення цікавих образів молодого сучасника, нові любительські кінофільми, у яких змальовано життя комсомолу Полтавщини, кращі музичні твори окремих самодіяльних композиторів), 3) живопису (нові твори живопису, графіки, скульптури, присвячені комсомолу), а також 4) за розвиток художньої самодіяльності (молодіжні колективи художньої самодіяльності, у репертуарі яких високоідейні твори про комсомол, молоду радянську людину) (протокол № 8 засідання бюро Полтавського обкому ЛКСМУ від 27.10.1972). Лауреатами в галузі літератури, журналістики, публіцистики стали: Василь Котляр, Павло Христич (за документальну повість "Полтавці не здаються", 1967), Надія Хоменко (за твори "Повість про любов", "Ходить щастя недалеко", "Люби – мене", 1968), Григорій Барвінок, Лев Евселевський, Павло Пустовіт (за документальний нарис "Чуєш, Дніпре!", 1968), Федір Гарін (за збірку поезій "Вірші тобі", "Подив", "Троянди і метал", 1970), Олексій Ющенко (за велику роботу, пов'язану з пошуком, упорядкуванням і виданням творів колишнього секретаря Лубенського райкому комсомолу, що загинув від рук фашистських загарбників, Петра Артеменка, 1974), Володимир Костенко (за документальну повість "Щастя тут, на землі", 1976), Михайло Казидуб (за збірку поезій "Багаття на вітрах", 1976), Федір Тютюнник (за цикл нарисів про молодого сучасника, надрукованих у газеті "Комсомолець Полтавщини" в 1974–1976, 1976), Леонід Вернигора (за книгу повістей і оповідань "Гарячий серпень", 1978), Ганна Антипович (за серію статей на морально-етичні теми, опубліковані в газеті протягом 1979–1980 рр., 1980), Людмила Овдієнко (за лірику останніх років, 1980), Андрій Нанкевич (за книгу "Червоний глід", серію нарисів і публіцистичну діяльність, 1982), Леонід Думенко (за серію статей про соціальний розвиток села, становлення молодого спеціаліста сільського господарства, 1984), Василь Лис (за повість для середнього та старшого шкільного віку "Сині підсніжники", 1984), Олександр Чуча (за створення п'єси "Далека пісня", 1984), Олександр Білан (за сатиричні твори останніх років, 1987–1988, 1988), Іван Моцар (за цикл нарисів про молодих героїв-полтавців, а також за серію публікацій на теми комсомольського життя, 1987–1988, 1988), Лідія Віценя (за серію нарисів про молодих сучасників, а також за цикл публіцистичних статей, які розкривають проблеми морального й естетичного виховання, 1987–1988, 1988), Ганна Волкова (в галузі журналістики, 1989). Інші лауреати премії: Володимир Бокань (за серію гравюр "У шелесті верб", 1967), колектив театру юного глядача при Полтавському палаці піонерів (кер. С. Л. Болотна, за

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

постановку спектаклю П. Лубенського "Нескорена Полтавчанка", 1967), Борис Прокопович (за постановку спектаклю І. Попова "Сім'я", 1970), заслужений ансамбль пісні і танцю УРСР Полтавського міського Будинку культури (худ. кер. В. Міщенко, 1970), колектив авторів Полтавського НДІ "Емальхіммаш" (М. Ситник, А. Бабич, А. Волощенко, за розробку технології виготовлення фарфорових насадок, 1970), Валерій Мозок (за серію робіт: "Н. К. Крупська в Полтаві", "Перед стартом", "Портрет товариша", "Герой Соціалістичної Праці В. Г. Гайовий", "Війна", 1972), народний самодіяльний ансамбль пісні і танцю "Горлиця" Палацу культури Полтавської бавовнопрядильної фабрики (керівник Г. Левченко, 1972), Віталій Кашперський (за постановку на сцені обласного музично-драматичного театру ім. М. В. Гоголя спектаклю за п'єсою Тамари Ян "Твої 16", 1974), Олексій Чухрай (за створення пісень "Вічне тепло", сл. В. Котляра, "Ветерани", сл. М. Казидуба, "Моя Полтава", сл. А. Драгомирецького, 1974), молодіжний жіночий вокальний ансамбль "Лубенчанка" Лубенського районного Будинку культури (худ. кер. Б. Прокопович, 1974), Олександр Білаш (за пісні останніх років), Емілія Болотна (за великі заслуги у створенні театру й багатьох спектаклів на комсомольсько-молодіжну тематику, 1976), Ольга Кийко (за високу виконавську майстерність, широку пропаганду комсомольської пісні й активну участь у житті обласної комсомольської організації, 1976), група авторів обласного театру ляльок у складі: Є. Підгорний, А. Дубова, Н. Вербунко, Н. Фокіна, В. Сірик, Л. Щоголова (за виконання ролей у спектаклі "Маленька фея" [постановка режисера В. Сірика, художник Є. Орлова], 1978), Володимир Білоус (за художні образи нашого сучасника у скульптурних творах "Портрет молодого хлібороба", "Зміна йде" та ін., 1978), Микола Підгорний (за живописні твори "Старі листи", "Червневий вечір", "Прапор боротьби" та ін., 1978), Валерій Побоков (за художнє оформлення залу Комсомольської слави на честь 60-ліття ВЛКСМ, 1978), Український народний хор "Калина" Полтавського державного педагогічного інституту ім. В. Г. Короленка (керівник Г. Левченко, за пропаганду української народної пісні й високу виконавську майстерність, 1980), Володимир Попенко (за серію політичних плакатів, які висвітлюють боротьбу прогресивного людства за мир, 1980), дитяча художня школа м. Полтави (за підготовку молодої творчої зміни, організацію художніх виставок, естетичне виховання підростаючого покоління, 1982), дитячий танцювальний ансамбль "Черевички" СШ № 2 м. Комсомольська (за роботу з естетичного виховання школярів, залучення дітей до самодіяльної художньої творчості, 1982), самодіяльний народний ансамбль сучасного бального танцю "Грація" Палацу культури "Облміжколгоспбуд" (за концертну діяльність, пропаганду бального танцю, вагому роботу з естетичного виховання молоді, 1982), інструментальний ансамбль "Балалайка" Полтавського музичного училища ім. М. В. Лисенка (за активну концертну діяльність, 1982), народний самодіяльний ансамбль народного танцю "Зорецвіт" Палацу культури виробничого об'єднання "Дормашина" м. Кременчука (керівник В. Білошкурський, за пропаганду й високе художнє виконання народних українських танців, 1984), ансамбль пісні і танцю "Ровесник" Палацу піонерів і школярів м. Полтави (керівник Г. Калайда, за активну пропаганду серед учнів кращих досягнень радянського й народного мистецтва, велику роботу з комуністичного виховання підростаючого покоління, 1984), Володимир Колесников (за створення монументальних робіт у Полтавському медичному стоматологічному інституті, суспільно-культурному комплексі Половки, новому приміщенні аеропорту, 1984), творча група Полтавського обласного музично-драматичного театру ім. М. В. Гоголя у складі народних артистів УРСР В. Сумського, В. Кожевнікової, заслужених артистів УРСР Р. Алексеєнко, О. Зазимка, Л. Онищенко, А. Опанасенко, художника А. Камарди (за виконання основних ролей і постановку п'єси "Далека пісня", 1984), В'ячеслав Крачмер (за створення проектів із забудови центру експериментально-показового села Проценки Зіньківського р-ну, 1984), Віоліна Безуглова (за значні досягнення у творчій і суспільній діяльності, 1987–1988, 1988), зразковий дитячий хореографічний ансамбль "Джерельце" Миргородського Палацу культури курорту "Миргород" (за активну роботу з комуністичного виховання, високий ідейно-художній рівень репертуару й виконавську майстерність, 1987–1988, 1988), Олександр Білим, Ольга Білим (за велику роботу з естетичного виховання, популяризацію бальних танців, 1987–1988, 1988), Анатолій Москаленко (за музичні твори "Балада про подвиг", "Веселий секрет", 1987–1988, 1988), Олександр Фомичов (у галузі архітектури, 1990), Надія Вакуленко (в галузі декоративно-ужиткового мистецтва, 1990), колектив Полтавського обласного театру ляльок (у галузі театрального мистецтва, 1990), колектив народного ансамблю танцю "Весна" Полтавського державного педагогічного інституту ім. В. Г. Короленка, колектив чоловічого вокального ансамблю "Хорольські козаки" Хорольського технікуму механізації сільського господарства, колектив зразкового самодіяльного духового оркестру Зарізького сільського

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Будинку культури, колектив пісенно-танцювального ансамблю "Полтава" Полтавської обласної філармонії (в галузі концертно-театральної діяльності, 1990). Відомостей про лауреатів премії 1969, 1971, 1986 не виявлено.

Л-ра: Державний архів Полтавської області. – Ф. 82. – Оп. 9. – Спр. 14. – Арк. 7; Там само. – Спр. 12. – Арк. 30; Там само. – Спр. 39. – Арк. 131; Там само. – Спр. 40. – Арк. 150; Там само. – Спр. 48. – Арк. 31; Там само. – Спр. 50. – Арк. 51; Там само. – Оп. 11. – Спр. 45. – Арк. 60; Там само. – Спр. 46. – Арк. 97; Там само. – Спр. 68. – Арк. 124; Там само. – Оп. 12. – Спр. 17. – Арк. 14; Там само. – Оп. 15. – Спр. 10. – Арк. 57; Там само. – Оп. 17. – Спр. 16. – Арк. 38; Там само. – Оп. 21. – Спр. 12. – Арк. 12; Там само. – Оп. 25. – Спр. 12. – Арк. 137; Там само. – Оп. 29. – Спр. 12. – Арк. 98; Там само. – Оп. 37. – Спр. 6. – Арк. 118; Там само. – Спр. 66. – Арк. 113.

(у співавт. з Т. Пустовітом)

Бразова Леоніда імені обласна премія. Засновник щорічної премії імені Леоніда Бразова – Полтавська обласна рада. Основна мета премії – сприяти розвитку сучасної української літератури, пропагувати творчість сучасних письменників-земляків серед населення, утверджувати гуманістичні цінності в суспільстві. Присуджують за досягнення в галузі сучасної української літератури. Дата вручення премії 9 листопада – День української писемності та мови, день народження письменника Леоніда Бразова. Номінації: поезія; проза; драматургія; публіцистика; критика і літературознавство. Процедура вручення премії відбувається прилюдно в одному з обласних закладів освіти або культури за участі представників широкої громадськості й із висвітленням у засобах масової інформації. Лауреати премії: 2007 – Анатолій Гальченко, член Національної спілки письменників України, за збірку "Стерня"; Микола Костенко, член Національної спілки письменників України, за книгу прози "Золоті ворожбити: новелети й оповідки"; Лариса Хоролець, народна артистка України, член Національної спілки письменників України, член Національної спілки театральних діячів, член Національної ради Конгресу української інтелігенції, за драму "Третій"; Іван Наливайко, член Національної спілки журналістів України, за публікації в "Зорі Полтавщини" (2005–2007), збірку нарисів "З глибини віків відлунюють малинові дзвони"; Анатолій Дяченко, член спілки літераторів Полтавщини, за збірку критичних статей, рецензій, біографічних нарисів про полтавських літераторів другої половини XX ст. "Хвалю й сварю, кого люблю"; 2008 – Володимир Мирний, член Національної спілки письменників України, за збірку "Життя по колу йде"; Раїса Плотникова, член Національної спілки письменників України, за роман "Афганський кут"; Василь Котляр, письменник, за комедію "Чиста криниця"; Віталій Цебрій, член Національної спілки журналістів України, за книгу історичних нарисів, статей та портретів "Полтавський пантеон"; Лариса Безобразова, доцент Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка, за видання зібрання творів Леоніда Бразова та збірника наукових розвідок "Батько"; 2009 – Лідія Віценя, редактор відділу культури Всеукраїнської громадсько-політичної газети "Зоря Полтавщини", член Національної спілки письменників України, за книгу поезій "Усе в житті не випадково"; Іван Нечитайло, член Національної спілки письменників України, за книгу новел, оповідань і повістей "А життя дається раз..."; Валентин Посухов, журналіст, член Полтавської спілки літераторів, за збірку публіцистичних творів "Земля скарбів"; Наталія Коломієць, заступник завідувача редакції радіотеатру на Українському радіо, за збірку п'єс і радіоп'єс "Літо відповідей"; Володимир Пащенко, академік Національної академії педагогічних наук України, за монографію "Гончарова правда про духовність і церкву"; 2010 – Інна Дідик, член Національної спілки письменників України, за поетичні збірки "Дві землі – дві долі", "Вересневі пісні зорі"; Любов Казименко-Непотушева, ветеран Полтавської капели бандуристок, за книгу "Перлина України"; Михайло Наєнко, доктор філологічних наук, професор, член Національної спілки письменників України, за драматичні твори "Отець Антоній", "Фауст"; Ольга Ніколенко, доктор філологічних наук професор, за монографії "Поезія французького символізму", "Бароко. Класицизм. Просвітництво", "Волюнтаризм у поезії"; Володимир Ковпак, прозаїк, за пригодницьку повість "Кембердянський вій"; Іван Моцар, журналіст, за збірку "Овиди пам'яті. Літературні спомини, щоденники"; 2011 – Олександр Печора, член Полтавської спілки літераторів, за збірки поезій "Повстали приспані тривоги", "Яблуко на вітрах"; Тетяна Луньова, прозаїк, кандидат філологічних наук, за книгу новел і акварелей "Рукописи не форматуються"; Людмила Нестуля, член Міжрегіональної спілки письменників України, режисер і сценарист ОДТРК "Лтава", за телевізійний фільм "Квіти на зиму", цикл історико-краєзнавчих і мистецьких передач "З одвічністю на «ти»"; авторський колектив науковців Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка у складі Олександра Єрмака, Петра Киридона, Бориса Года, за монографію "Полтавський державний педагогічний університет імені В. Г. Короленка: історія і сучасність"; Віта Сарапин, кандидат філологічних наук, доцент кафедри педагогіки, культурології та історії вищого навчального за-

кладу Укроопспілки "Полтавський університет економіки і торгівлі", за монографію "...Із хаосу душі створити світ": поезія Юрія Клена на літературному тлі першої половини XX століття".

Величка Самійла імені премія. Заснувала 2003 Полтавська міська рада з метою презентації достойних зразків національної культури в контексті творчості одного з основних її фундаторів С. Величка. Присуджують щороку за кращі здобутки, які утверджують гуманістичні й національні ідеали, ідеї незалежності України, духовні цінності українського народу та є вагомим внеском у національно-культурне відродження Української держави. Номінації: "Дослідження в галузі історії України і Полтавщини"; "Відображення історичних подій у засобах масової інформації"; "За сприяння розвитку Державному історико-культурному заповіднику «Поле Полтавської битви»"; "Відображення доленосних подій у творах мистецтва". Церемонія вручення відбувається на території державного історико-культурного заповідника "Поле Полтавської битви". Лауреати: 2003: Людмила Шендрик, заступник директора з наукової роботи Державного історико-культурного заповідника "Поле Полтавської битви"; Валентин Посухов, журналіст, краєзнавець; Євген Путря, художник; Микола Підгорний, заслужений художник України; 2004: Юрій Волошин, доктор історичних наук; Олександр Супруненко, кандидат історичних наук; Анатолій Чорнощоков, народний художник України; 2006: Володимир Пащенко, доктор історичних наук; Ірина Діптан, кандидат історичних наук; Віра Жук, кандидат історичних наук; Іван Новобранець, заслужений художник України; 2007: Володимир Мокляк, заступник директора з наукової роботи Полтавського краєзнавчого музею; редакторський колектив обласної щомісячної інформаційно-краєзнавчої газети "Край"; Валерій Трегубов, кандидат архітектури; фольклорно-етнографічний колектив "Яківчанські витівки"; 2008: Олександр Єрмак, кандидат історичних наук; авторський колектив (В. Самородов, С. Кигим, О. Халимон) Полтавського краєзнавчого музею; колектив ЗОШ № 24 м. Полтави; Марія Панченко, студентка Полтавського національного технічного університету ім. Ю. Кондратюка; 2009: Петро Кравченко, доктор філософських наук; Володимир Ковпак, краєзнавець і творчий колектив "Студії «Місто»"; Ігор Гречановський, художник; Євген Ніколенко, науковий співробітник Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка; 2010: Микола Якименко, доктор історичних наук; Людмила Бабенко, кандидат історичних наук; Василь Скорик, краєзнавець; Анатолій Мішин, директор творчого виробничого об'єднання телевізійних програм Полтавської ОДТРК "Лтава"; Віталій Павлов, начальник відділу туризму та культурної спадщини управління культури міськвиконкому; 2011: Віктор Закалюжний, доцент кафедри біології Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка; Тарас Пустовіт, заступник директора Державного архіву Полтавської області; Світлана Чорна, головний редактор газети "Україна козацька"; колектив СП "Полтавська газова компанія".

Л-ра: Косиченко Л. Премія імені Самійла Величка // Урядовий кур'єр. – 2003, 23 серпня; Дениско Тетяна. Премія імені Самійла Величка // Зоря Полтавщини. – 2005, 20 липня; Шендрик Л. Премія імені Самійла Величка // Край. – 2007. – № 41; Премія імені Самійла Величка у контексті збереження та популяризації історико-культурної спадщини України // Полтавський вісник. – 2008, 22 серпня; Премія імені Самійла Величка // Зоря Полтавщини. – 2009, 7 липня.

Гоголя М. В. імені літературна премія. Заснували управління культури та управління освіти Полтавського міськвиконкому 2009 (у зв'язку із святкуванням 200-літнього ювілею від дня народження М. Гоголя) з метою утвердження загальнолюдських цінностей, розширення світогляду молоді, популяризації творчості письменника-земляка. Проводять серед учнів загальноосвітніх закладів міста (дві вікові категорії: "молодша" [13–15 років] і "середня" [16–17 років]) та студентів вищих навчальних закладів, з 2011 – "старша". Щорічно вручають 1 квітня в Полтаві біля пам'ятника М. Гоголю. Лауреати премії: Юлія Рябуха (ЗОШ № 18), Олександра Третякова (гімназія № 33), Євген Горбашко (ЗОШ № 26) ("молодша" вікова категорія, 2009), Юлія Цапенко (ЗОШ № 22), Юрій Петрушевський (НВО № 14) ("середня" вікова категорія, 2009), Олена Горшечнікова (студентка Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка (нині національний університет)), Наталія Жилань (студентка Полтавського національного технічного університету ім. Юрія Кондратюка) (категорія "студенти вищих навчальних закладів", 2009), Анастасія Притула (ЗОШ № 19), Валерія Звягольська (ЗОШ № 26) ("молодша" вікова категорія, 2010), Артур Купріян (ЗОШ № 18), Юлія Могила (ЗОШ № 22), Юлія Шемякіна (ЗОШ № 14) ("середня" вікова категорія, 2010), Вікторія Дегтярьова, Михайло Рахно (студенти Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка), Анна Синяківська (студентка Полтавського національного технічного університету ім. Юрія Кондратюка) (категорія "студенти вищих навчальних закладів", 2010), Кристина Гулак (НВО № 14),

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Карина Яковець (гімназія № 33), Максим Семенко (ЗОШ № 12) ("молодша" вікова категорія, 2011), Діана Устименко (ЗОШ № 10), Яна Копил (НВО № 14), Лариса Федоренко (ЗОШ № 26) ("середня" вікова категорія, 2011), Ксенія Пивоварська (студентка Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка), Валерій Луцьо (студент Полтавського національного технічного університету ім. Юрія Кондратюка), Оксана Кальченко (спеціаліст І категорії управління з питань архітектури та містобудування Полтавського МВК) ("старша" вікова категорія, 2011).

Л-ра: Вечірня Полтава. – 2009, 2 вересня; 2010, 3 лютого; Полтавський вісник. – 2010, 29 січня.

Зерова Миколи імені українсько-французька літературна премія. Заснували 1993 Міністерство культури України й Посольство Франції в Україні з метою поглиблення взаєморозуміння, розвитку культурних зв'язків між Францією і Україною, сприяння публікації українських перекладів визначних творів класичної й сучасної французької літератури, нагородження українських перекладачів французької прози, поезії та драматургії. Присуджують за кращий український переклад творів французької літератури. Перша премія: запрошення для участі в заходах щодо відзначення лауреатів Гонкурівської премії в Парижі у листопаді 1993 року за кращий переклад прозового чи поетичного твору: Анатоль Перепадя (за переклад "Вибраних творів" А. Камю (К., 1991), 1993). Друга премія: стипендія для перекладацького стажування у Франції протягом одного місяця за кращий переклад прозового чи поетичного твору, залежно від жанру твору, відзначеного першою премією: Всеволод Ткаченко (за переклад поезій А. Рембо ("Всесвіт", 1977, № 6), 1993). Третя премія: заохочувальна премія за кращий перший переклад; стипендія для перекладацького стажування у Франції протягом одного місяця: Євгенія Кононенко (за поетичний дебют у виданні французьких сонетів ("Березіль", 1982, № 3–4), 1993). Особливу премію присуджено посмертно видатному українському перекладачеві світової, зокрема французької, літератури Миколі Лукашеві, який помер 1989 року (1993). Інших лауреатів не виявлено.

Л-ра: Україно-французька літературна премія // Літературна Україна. – 1993. – 2 вересня; Логвиненко О. Визначено лауреатів україно-французької літературної премії // Літературна Україна. – 1993. – 23 вересня.

Зерових братів імені премія для учнів загальноосвітніх шкіл Зіньківського р-ну Полтавської обл., які досягли особливих успіхів на всеукраїнських предметних олімпіадах та конкурсі-захисті науково-дослідницьких робіт учнів – членів Малої академії наук. Заснувала 17.10.2008 Зіньківська районна рада. Вручають щорічно на районному святі "Юні обдарування Зіньківщини", що відбувається в травні. Номінації: "Перше місце на четвертому етапі всеукраїнських учнівських олімпіад з базових дисциплін, третьому етапі конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт", "Друге місце на четвертому етапі всеукраїнських учнівських олімпіад з базових дисциплін, третьому етапі конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт", "Третє місце на четвертому етапі всеукраїнських учнівських олімпіад з базових дисциплін, третьому етапі конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт", "Перше місце на третьому (обласному) етапі всеукраїнських учнівських олімпіад з базових дисциплін, другому (обласному) етапі конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт", "Друге місце на третьому (обласному) етапі всеукраїнських учнівських олімпіад з базових дисциплін, другому (обласному) етапі конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт", "Третє місце на третьому (обласному) етапі всеукраїнських учнівських олімпіад з базових дисциплін, другому (обласному) етапі конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт". Лауреатами премії стали учні шкіл м. Зінькова і Зіньківського району: В. Касяненько (Проценківська загальноосвітня школа І–ІІІ ст.), Ю. Барило, О. Пушко, А. Писаренко, В. Жолоб, Т. Батрак, С. Королько, Є. Дуб'яга, А. Авраменко, Т. Татаріна, В. Глушенко, А. Ковалик (Зіньківська спеціалізована школи І–ІІІ ст. № 1), С. Боровик, Н. Костенко, Д. Хоменко, О. Омельченко (Опішнянська спеціалізована школа І–ІІІ ст.), Ю. Кравченко, О. Макуха, Л. Косяк, Н. Кривоніс, І. Прудка, І. Мильченко (Зіньківська спеціалізована школа І–ІІІ ст. № 2), О. Кльокта (М.-Будищанська загальноосвітня школа І–ІІІ ст.), Ю. Богдан (Тарасівська загальноосвітня школа І–ІІІ ст.), О. Мацера (В.-Павлівська спеціалізованоа школа І–ІІІ ст.), Т. Жолоб (Човно-Федорівська загальноосвітня школа І–ІІІ ст.), Л. Петренко (Пишненківська загальноосвітня школа І–ІІІ ст.) та ін.

Ковіньки Олександра імені обласна премія. Заснувала 1990 Полтавська організація Спілки письменників України. Присуджувалася один раз на три роки кращому письменникові-гумористу Полтавщини. Лауреатами премії стали полтавці Віктор Семеняка (1992) і Павло Стороженко (1995), а також сумчанин, нині головний редактор українського сатирично-гумористичного журналу "Перець" Михайло Прудник.

Л-ра: Казидуб М. Олександре Івановичу, воскресайте // Голос України. – 1992, 28 січня; Полтавець В.

Гумор Ковіньки житиме вічно // Полтавщина. – 1995, 20 січня; Лауреати літературних премій Національної спілки письменників України (2001–2008): біобібліографічний покажчик / Уклад.: Р. В. Кузнєцова. – Івано-Франківськ, 2009.

Короленка В. Г. імені премія. Заснувала 2003 з нагоди 150-річчя від дня народження письменника Полтавська міська рада з метою забезпечення умов для творчого розвитку особистості, підвищення культурного рівня та естетичного виховання громадян. Нагороджують щорічно письменників, науковців, митців, юристів, працівників засобів масової інформації, громадсько-політичних діячів, представників підприємницьких структур регіону, обдаровану молодь за наукові досягнення, творчі здобутки, успіхи в громадсько-політичній діяльності, благодійну роботу, меценатство. Вручається в урочистій обстановці на території Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка. Номінації: "За глибоке знання життєвого шляху і творчої спадщини В. Г. Короленка" [лауреати: Наталія Барбицька, учениця ЗОШ №10 (2003); Марина Закревська, учениця ЗОШ № 12 (2004); Анна Бурдейна, учениця гімназії № 33 (2005); Тетяна Тіхонова, учениця ЗОШ № 5 (2006); Марина Савеля, учениця ЗОШ № 26 (2007); Ігор Банний, учень гімназії № 6 (2008); Ярослав Борута, учень ЗОШ № 10 (2009); Олег Голег, учень ЗШ № 2 (2010); Яна Копил, учениця НВО № 14 (2010); Катерина Ніколенко, учениця СШ № 3 (2010); Анна Галінська, учениця ЗШ № 25 (2011); Катерина Комар, учениця ПУВо № 14 (2011); Максим Вепринський, учень ЗОШ № 22 (2011)]; "За активну участь у громадському та культурному житті міста" [лауреати: Валерій Голуб, асистент Полтавського національного технічного університету ім. Ю. Кондратюка (2003); Валентина Титаренко, кандидат сільськогосподарських наук, декан факультету технологій та дизайну Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка (нині національний університет) (2006); Микола Леонович (2004), Яніна Печонова (2005), Катерина Барабаш (2006); Майя Сидоренко (2006), Володимир Тонкошкур (2006), Вікторія Тарасова (2007), Ярослав Блоха (2008), Ірина Кругляк (2009), Костянтин Некрасов (2010), студенти і магістранти Полтавського державного (національного) педагогічного університету ім. В. Г. Короленка; Олександра Свиридюк, студентка Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка (2011)]; "За активну популяризацію життєвого шляху і літературної спадщини В. Г. Короленка [лауреати: Віра Роїк, народна майстриня вишивки (2003); Лідія Віценя, журналіст, редактор відділу культури газети "Зоря Полтавщини" (2004); Людмила Крамущенко, доцент Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка (нині національний університет) (2005); Людмила Ольховська, провідний науковий співробітник Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка (2006); Людмила Нестуля, журналіст ОДТРК "Лтава" (2007); Володимир Судаков, поет, член Полтавської спілки літераторів (2008); В'ячеслав Джиган, журналіст Полтавської телевізійної студії "Місто" (2009); Наталія Свиридюк, член Національної спілки майстрів народного мистецтва України, майстер народної ляльки (2010); Микола Костенко, член Національної спілки письменників України, голова Полтавської спілки літераторів, член Товариства послідовників В. Г. Короленка (2011)]; "За пропаганду творчої спадщини В. Г. Короленка, ідей демократії й гуманізму, дотримання прав і свобод України" [лауреати: Володимир Скукіс, заступник голови обласної спілки адвокатів (2003); Володимир Пащенко, ректор Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка (нині національний університет) (2004); Лариса Безобразова, кандидат філологічних наук, доцент Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка (нині національний університет) (2005); Ольга Ніколенко, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри зарубіжної літератури Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка (нині національний університет) (2006); Надія Кочерга, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства та гуманітарної підготовки Полтавського національного технічного університету імені Ю. Кондратюка (2007); Гліб Кудряшов, асистент кафедри української мови Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка (нині національний університет) (2008); Вадим Скарга, громадський діяч (2009); Ірина Яковлєва, начальник юридично-адміністративного управління міськвиконкому (2010); Володимир Губар, кандидат архітектури, доцент, перший проректор із науково-педагогічної роботи Полтавського інституту економіки і права (2011); Анатолій Мучник, кандидат політичних наук, доцент кафедри журналістики Полтавського інституту економіки і права (2011)]; "Спонсорство та меценатство" [лауреати: Василь Бугрій, директор ТОВ "Бурат" (2003); Семен Антонець, засновник ПП "Агроекологія" (2004); Володимир Чернявський, виконуючий обов'язки голови правління "Полтаваобленерго" (2005); Григорій Левченко, керівник хору "Калина" Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка (нині національний університет) (2006); Борис Божко,

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

директор Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка (2007); Володимир Каплін, генеральний директор н/в фірми "Володимир" м. Кременчук (2007); Оксана Клочко, журналіст газети "Вечірня Полтава" (2007); Валентин Кожем'якін, фотограф, кінооператор (2007); Віктор Самородов, доцент кафедри екології Полтавської державної аграрної академії (2007); Олександр Черницький, скульптор (2007); Євген Ширай, головний архітектор Полтавської облдержадміністрації (2007); Ольга Кушніренко, старший викладач кафедри образотворчого мистецтва Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка (нині національний університет) (2008); Юлія Борсук, Ольга Женова, Анастасія Тимошенко, студенти Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка (нині національний університет) (2008); Валентина Нагога, Любов Міщанін, садівник літературно-меморіального музею В. Г. Короленка (2009); колектив міського духового оркестру "Полтава" (керівник: Едуард Головашич) (2010); Василь Яременко, професор Інституту культурологічних та етнополітичних досліджень ім. Іларіона Київського МАУП (2011); Антоніна Антонець, заслужений працівник сільського господарства України, заступник виконавчого директора ПП "Агроекологія" Шишацького р-ну Полтавської обл. (2011)].

Короленка Володимира Галактіоновича імені обласна ювілейна премія. Ініціатор одноразової ювілейної премії – організаційний комітет з підготовки та відзначення 150-річчя від дня народження В. Г. Короленка. Заснувала Полтавська обласна рада (14.07.2003). Премія є відзнакою, якою нагороджують письменників, публіцистів, журналістів, науковців, працівників освіти й культури, учнівську і студентську молодь. Вона присуджувалася за вагомі здобутки, що утверджують гуманістичні й національні ідеали, духовні цінності українського народу, високі національні морально-етичні чесноти, зразки доброти та людяності, у таких номінаціях: "Висвітлення ідей гуманізму та засад демократизму у творах полтавських літераторів"; "Пропаганда життєвого, творчого шляху та громадянського подвигу письменника-демократа В. Г. Короленка"; "Кращі учнівські і студентські твори, присвячені літературній, гуманістичній діяльності В. Г. Короленка"; "Науково-пошукова робота, літературні розвідки засад світогляду В. Г. Короленка, його творчості, правозахисної і громадсько-політичної діяльності"; "Утілення образу В. Г. Короленка у творах митців Полтавщини". Лауреати премії: Борис Левін (посмертно), Євген Ніколенко, Олександр Лаврентьєв, Любов Гейштор, Семен Антонець.

Л-ра: На честь ювілею Короленка // Зоря Полтавщини. – 2003, 16 липня.

Котляревського І. П. імені дитяча літературна премія. Заснував 2002 Полтавський літературно-меморіальний музей І. П. Котляревського (наказ відділу культури та дозвілля Полтавського міськвиконкому № 33-д від 27.11.2002) для учнів 7–12 класів шкіл м. Полтави з метою утвердження гуманістичних цінностей в учнівському середовищі, виявлення літературних талантів серед школярів, заохочення їх до літературної творчості. Присуджують за кращі учнівські твори в гумористичному жанрі (байка, новела, оповідання, гумореска, вірш), які оцінюються за такими критеріями: висока художня вартість; відображення проблем сучасного суспільства; актуальність тематики; оригінальність ідей та образів; самостійність сюжету, правдивість персонажів; відповідність жанру; грамотність. Урочиста церемонія відбувається щорічно 9 вересня – у день народження письменника. За 2002–2011 лауреатами стали 36 учнів. Твори лауреатів 2003–2004 опубліковані в збірнику "Голоси Енеєвих нащадків" (Полтава: ІВА "Астрея", 2004).

Котляревського І. П. імені обласна премія. Засновник щорічної премії імені І. П. Котляревського – Полтавська обласна рада. Основна мета премії – сприяти розвою української мови, що є важливим чинником духовного й суспільного життя. Премія імені видатного митця має об'єднати громадськість Полтавщини довкола розбудови нашої держави на національних засадах, сприяти дбайливому ставленню до українського слова, формувати патріотичні почуття, інтерес до рідної мови та культури. Дата вручення премії – 9 листопада – День української писемності та мови. Номінації: освіта; наука; культура; засоби масової інформації; військова справа. Номінації: "Театральна діяльність" (нагороджуються митці, які професійно займаються театральною діяльністю і мають вагомі здобутки в популяризації українського театру); "Слово" (нагороджуються учасники аматорських, молодіжних та шкільних театрів, які мають у своєму творчому доробку вистави українською мовою, а також читці, декламатори, ведучі, конферансьє, які популяризують українську мову); "Музично-пісенна творчість" (нагороджуються виконавці класичних та автори і виконавці сучасних українських музичних творів); "Поетичний твір" (нагороджуються поети, які мають творчі доробки українською мовою); "Сучасна проза" (нагороджуються ав-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

тори прозових творів, які популяризують українську мову); "Медіапроект" (нагороджуються автори радіо-, телепередач, документальних та публіцистичних фільмів, автори публікацій, у яких популяризується українська мова); "Подія року" (нагороджуються члени творчих спілок, громадських організацій, представники творчої інтелігенції за реалізацію заходів, спрямованих на утвердження української мови). Лауреати премії: 2007 – Микола Степаненко, декан філологічного факультету Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка; Олександр Білоусько, директор центру дослідження історії Полтавщини, автор видавничого проекту "Історія Полтавщини"; авторський колектив науковців кафедри українознавства та гуманітарної підготовки Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка (Надія Кочерга, Алла Лисенко, Світлана Дорошенко); мистецька родина Пілюгіних (подружжя – Євген, Лариса, доньки – Ольга і Наталія), художники декоративно-ужиткового мистецтва; колектив науковців Полтавського літературно-меморіального музею І. П. Котляревського (Людмила Орлова, Євгенія Стороха, Валентина Скриль, Лариса Лобінцева, Зінаїда Педан); Микола Ляпаненко, генеральний директор Полтавської ОДТРК "Лтава"; Валерій Оснач, старший викладач Полтавського військового інституту зв'язку; В'ячеслав Ждан, ректор Української медичної стоматологічної академії; Володимир Пащенко, ректор Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка; 2008 – Зоя М'ясоїд, методист методичного кабінету управління освіти Полтавського міськвиконкому; Володимир Тарасенко, заслужений працівник культури України; Олег Гаврильченко, головний редактор газети "Хлібороб"; Володимир Ромаскевич, полковник Полтавського козацького куреня козацького Війська Запорізького низового; Олександр Сиченко, заступник головного лікаря Лубенської центральної міської лікарні; колектив пісенно-танцювального ансамблю "Полтава"; Ольга Коваленко, завідувач відділу Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені Михайла Остроградського; Тетяна Балагура, учитель-методист Полтавського міського ліцею ім. Івана Котляревського; 2009 – Леонід Стороженко, доктор технічних наук, професор, дійсний член Академії будівництва та Інженерної академії України; Віта Сарапин, доцент кафедри культурології та історії Полтавського інституту споживчої кооперації України; Ольга Хало, член Національної спілки письменників України; Михайло Олефіренко, письменник; Іван Циган, редактор газети "Решетилівський вісник"; Анатолій Курінний, учитель історії Попівської загальноосвітньої школи І–ІІ ст. № 2 Карлівського району; Віталій Закладний, головний лікар Полтавського обласного психоневрологічного диспансеру; Олена Гаран, голова Полтавської обласної організації Національної спілки письменників України; 2010 – Алла Вітрюк, провідний майстер сцени Полтавського академічного обласного театру ляльок; Ірина Цебрій, доцент, керівник студентського аматорського театру "Фабула" Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка; Володимир Данилейко, поет, культуролог, фольклорист; Іван Басараб, учитель Ланнівської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів Карлівського району, член Полтавської спілки літераторів; Володимир Мирний, член Національної спілки письменників України; Інна Дідик, редактор телебачення Полтавської ОДТРК "Лтава"; Віталій Скакун, завідувач музичної частини Полтавського академічного обласного українського музично-драматичного театру ім. М. В. Гоголя, народний артист України; 2011 – колектив Полтавського академічного обласного українського музично-драматичного театру ім. М. В. Гоголя (директор Олексій Андрієнко); Юлія Зірка та Олександр Рець, ведучі, працівники обласного центру естетичного виховання учнівської молоді; ансамбль бандуристок "Любава" Полтавського музичного училища ім. М. В. Лисенка (художній керівник Юлія Хниченко); Едуард Кухаренко, поет; Сергій Мирний, прозаїк, учасник ліквідації аварії на ЧАЕС; Ірина Філоненко, старший редактор обласного радіо Полтавської ОДТРК "Лтава"; Тетяна Зеленська, заслужений працівник культури України, директор обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І. П. Котляревського.

Малика Володимира імені премія. Заснувала Лубенська міська рада 2001 за пропозицією Фонду імені Володимира Малика "Слово" та редакції газети "Лубенщина" для відзначення письменників, літераторів, науковців, працівників освіти й культури, журналістів, митців, ділових людей, громадських та державних діячів. Присуджують за кращі творчі здобутки, присвячені темі історії України та рідного краю. Номінації: "Література і публіцистика"; "Краєзнавство і народна творчість"; "Мистецтво і монументальна скульптура". Лауреати премії: Ольга Хало (за історико-документальну поему "Северин Наливайко", поему "Катерина Білокур", роман "Геєна", 2002), Ніна Малій, Олександр Кузьмінський (за документальний відеофільм "Лицар слова і любові" до 80-річчя В. Малика, 2002), Ігор Козюра, Валерій Козюра (за книги "Чорний лелека", "Історичні

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

постаті Посулля", серію публікацій на сторінках республіканських, обласних та місцевих видань до 80-річчя з дня народження В. Малика, 2002), Олександр Зот, Микола Цись (за меморіальну дошку біля садиби В. К. Малика по вул. Лісній, 1, 2002), авторська група літопису "Лубни у ХХ ст." (за літопис "Лубни у ХХ столітті" (14-томне в 15 книгах видання, 2003), Володимир Білоус (за ряд фотовиставок у м. Києві, Полтаві, Миргороді, Лубнах, зокрема за фотовиставку "Вічна загадка любові", 2004), Євген Бутенко (за художній твір "Фортеця над Сулою", 2005), Павло Корнієнко, Олександр Сиченко (за документальний нарис "Дорога добра та надії", 2005), Віктор Міщанин (за літературно-наукове видання "Хутори ви мої, хутори...", 2005), Григорій Олійник (за документально-публіцистичну повість "Біль і радість", 2006), учні ЗОШ № 1 м. Лубни – члени МАН (керівник – Л. Величко) (за колективний краєзнавчий доробок, 2006), Анатолій Дяченко (за путівник "Полтава моя – це поезія і проза", збірку казок "Чому у рака вирячені очі?", 2006), Ольга Закорко (за вишиті рушники "У щасливій нашій хаті..." та чоловічу сорочку-чумачку й участь у виставках вишивок, 2006), Олексій Калайтан (за фото, листівки, буклети з краєвидами Лубен, участь у створенні літопису "Лубни в ХХ ст.", 2006), М. Костенко (за книги "Золоті ворожбити", "Старе вино", "Краюха вечности", 2007), В. Бутрим (за книги "40 років Лубенської станції переливання крові", "Видатні жінки Лубенщини", "Історичні події і постаті Лубенщини", "Пам'ять серця", "Чудова мить моєї вулиці", 2007), Л. Початко (за творчий художній доробок, 2007), О. Житинський (за творчий доробок композитора, 2007), Наталя Баклай (за книгу поезій "Батькова криниця", 2008), Віталій Григор'єв (за книгу "Роде наш прекрасний" (Історія Глобинського району в особах), 2008), Іван Любич (за сольний концерт, концертну й викладацьку діяльність, 2008), Олексій Неживий (за книги "Час неминущий", "Борис Грінченко: вартовий слова", "Юному краєзнавцеві Луганщини", матеріали, опубліковані в засобах масової інформації, методичні розробки, 2009), Іван Чайка (за книги "Дзвони над Лютенькою", "У герці", 2009), авторський колектив (голова Віктор Самородов, за книгу "В. І. Вернадський і Полтавщина: факти, документи, бібліографія", 2009), Григорій Сердюк (за книгу "Перлина Козельщини", 2009), народний аматорський ВА "Контингент" (за творчий музичний доробок колективу, 2009), Микола Кондратенко (за книгу "Чоловічі сповіді", 2010), Василь Скорик (за книги "Тріумф перемоги", "Гоголь і Диканька", "Крізь дві війни" (літературний запис), "Слово про батька" (у співавт.), 2010), Юрій Зілінський (за серію фоторобіт, представлених на виставках 2008–2009, 2010), Раїса Плотникова (за книжку "Обличчям до полум'я", 2011), Олександр Печора (за збірки поезій "Повстали приспані тривоги" та "Яблуко на вітрах", 2011), Володимир Мокляк (за книжки "Полтавщина козацька", "Полтавський полк", "Джерела з історії Полтавського полку" (тт. 1, 2), 2011), Володимир Семенюта (за художні роботи в галузі живопису та графіки, 2011), Антоніна Лоїк (за авторську та виконавську діяльність у царині пісенної творчості, 2011).

Л-ра: Логвиненко Євгенія. Лауреати премії імені Володимира Малика // Зоря Полтавщини. – 2011, 16 лютого.

Мирного Панаса імені полтавська обласна премія. Засновник щорічної премії імені Панаса Мирного – Полтавська обласна рада (рішення від 7.04.1999). Присуджують письменникам, науковцям, працівникам освіти, й культури, журналістам, митцям, майстрам народних ремесел, діловим людям, громадським і державним діячам за кращі здобутки, які утверджують гуманістичні й національні ідеали, ідеї незалежності України, духовні цінності українського народу та є вагомим внеском у національно-культурне відродження Української держави. Номінації: "Література", літературознавство"; "Мистецтво"; "Народна творчість, народні ремесла"; "Журналістика, публіцистика"; "Благодійна та громадська діяльність". Лауреати премії: 1999: Володимир Мирний (за активну громадську діяльність, пов'язану із популяризацією життєвого й творчого шляху Панаса Мирного, та за книгу прози й поезії "Теплий дощ у неділю"); колектив науковців літературно-меморіального музею Панаса Мирного (за відновлення меморіального будинку Панаса Мирного та публікацію наукових видань, створених на основі фондових і архівних документів: "Садиба-музей Панаса Мирного в Полтаві", "Оселя пам'яті й любові", "Панас Мирний. Відоме й невідоме"); 2000: Петро Ротач (за книгу "Від Удаю до Орелі. Т. Г. Шевченко і Полтавщина"); колектив наукового, публіцистичного, художньо-літературного альманаху "Рідний край" (за відродження створеного 1905 року в Полтаві часопису "Рідний край"); 2001: Микола Костенко (за епічний роман-баладу "Книга Велеса"); Михайло Казидуб (посмертно) (за 16 поетичних, прозових і публіцистичних книг); Володимир Малик (за роман "Князь Ігор. Слово о полку Ігоревім"); Анатолій Лата (за історичне дослідження "Білики: історичне минуле в документах, спогадах і художніх творах"); Володимир Пащенко (за наукове видання "Православ'я в новітній історії України"); 2002: Володимир Тарасенко (за пое-

му "Апостол праведної ліри"); Віктор Семеняка (за цикл публікацій у рубриці "Діалоги на перетині тисячоліть"); Едуард Головашич (за активну концертну діяльність); Олексій Чухрай (за популяризацію українського пісенного фольклору); Олександр Короста шов (за благодійну діяльність); 2003: Петро Мостовий (м. Лубни) (за збірки віршів "Материнська пісня", "Порятує любов"); Микола Степаненко (м. Полтава) (за цикл публіцистичних передач у рубриках "Слово рідне", "Плекаймо рідне слово"); Віталій Скакун (за створення музики до вистав "Енеїда", "Ніч перед Різдвом"); Олексій Громовий (за творчий доробок у царині керамічного живопису та іграшки); Михайло Сукач (за благодійну діяльність); 2004: Юрій Дмитренко-Думич (за художньо-публіцистичний роман-мозаїку "Український вузол"); Григорій Гринь (за публікації на сторінках газети "Голос України", що сприяють утвердженню ідей гуманізму); Андрій Сербутовський (за твори живопису "Подруги", "Хліба половіють"); Микола Жорновий (за популяризацію української народної пісні); Вадим Голобородов (за благодійну діяльність); Олександр Сухань (за благодійну діяльність); 2005: Любов Пономаренко (за книгу прози "Ніч у кав'ярні самотніх душ"); Микола Іваненко, Олександр Горшечніков, Юрій Гапон, Сергій Манченко (за слайд-фільм "Був і бачив... Афганістан. Фото бойового командира"); Валентина Титаренко (за творчий доробок та виставкову діяльність останніх років); Алла Гусак, Дмитро Стариков (за фільм "Полтавський державний літературно-меморіальний музей Панаса Мирного з циклу "Скарби музеїв Полтавщини"); Володимир Кривий (за благодійну діяльність); 2006: Валентина Нездойминога (за книги віршів для дітей "Азбука на канікулах" та "Від весни до весни"); Тетяна Дениско (за творчий доробок 2004–2005 років); Іван Чех (за творчий доробок та виставкову діяльність останніх років); Микола Бурнос (за фільм "Саша Путря"); Федір Піддубняк (за відродження в Миргороді Свято-Успенської церкви, заснування товариства "Милосердя і здоров'я", просвітницької газети "Вісник милосердя" та гуманітарної аптеки); 2007: Євген Бутенко (за роман "Край дикого поля", повість "В межиріччі Сули і Хоролу", біографічну трилогію "Долі щасливий шлях"); авторський колектив історико-краєзнавчого видання "Полтавщина. Історичний нарис"; Григорій Шевченко (за творчий доробок та концертну діяльність); Григорій Кисіль, Ірина Середа (за художні розробки-схеми для вишивки та вишиті портрети видатних людей Полтавщини); Олександр Артеменко (за багаторічну благодійну діяльність та активну участь у громадському житті); 2008: Іван Нечитайло (за віршовану повість "Вічно молода Марія"); Ванда Лис (за збірку нарисів, інтерв'ю, публіцистики "Хай горить свіча", збірку фейлетонів, гумористично-сатиричних матеріалів "Ми з Софі Лорен"); Сергій Гнойовий (за творчий доробок останніх років); Анатолій Фіктянов (за декоративно-прикладні вироби українського ковальства); Атон Осінній (за благодійну діяльність та активну участь у громадському житті області); Семен Антонець (за благодійну діяльність та активну участь у громадському житті області); 2009: Наталія Баклай (за книгу "Отава"); Віталій Ханко (за книгу "Полтавщина: плин мистецтва, діячі. Мистецтвознавчі праці"); авторський колектив у складі: О. М. Ніколенко, М. І. Ляпаненка, Н. Г. Іванченко, Д. М. Старикова, Б. В. Чернявського (за документальний фільм "Дороги Гоголя"); Євгеній Путря (за творчий доробок); Віктор Фурман (за творчий доробок); Юрій Кішінець (за благодійну діяльність: здійснення спонсорських проектів у галузі освіти, допомогу в лікуванні тяжкохворих, за реставрування Тріумфальної арки в Диканьці); 2010: Марія Бойко (за книгу "Моя Україна – це любов моя"); Михайло Булах (за книгу "Свят-хліб" [посмертно]); Аліна Кваша, Віктор Самородов, Максим Кривошеєв, Микола Янко, Євген Хорольський, Олександр Іваненко, Наталія Черниш, Валентин Кулик, Володимир Яблуновський, Олена Шорбенко, Віктор Река, Лариса Темник, Світлана Пальщикова (за фільми "Від переконань не відмовлюсь", "Вавилов"); Василь Безуля (за творчий доробок); Петро Шевчук (за твори українського килимарства); Микола Біденко, Валерій Роздорожній (за здійснення спонсорських проектів у галузі охорони здоров'я, культури та спорту); 2011: Олексій Неживий (за монографію "Григір Тютюнник: текстологічна та джерелознавча проблематика життя і творчості"); Валерій Козюра, Ігор Козюра (за книгу нарисів "Історичні силуети"); Володимир Слєпцов (за творчий доробок); Віра Забора (за творчий доробок); Анатолій Попельнюх (за благодійну та спонсорську допомогу громадським організаціям ветеранів війни та праці, "Союз Чорнобиль", спортивним товариствам, закладам охорони здоров'я, освіти, культури Гадяцького району). Церемонія вручення премії Панаса Мирного відбувається на колишній садибі Панаса Мирного, а нині території літературно-меморіального музею письменника.

Симоненка Василя імені літературно-мистецька премія. Ініціатор щорічної літературної премії – літоб'єднання ім. О. Донченка та відділ культури Лубенської районної ради. Засновник її – Лубенська районна рада Полтавської обл. (рішення від 14.04.2000; зміни й доповнення до цього рішення внесені 17.12.2003 і 28.05.2009).

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Присуджується громадянам України – письменникам, літераторам, науковцям, працівникам освіти і культури, журналістам, митцям – за кращі літературно-мистецькі твори, які утверджують ідеали гуманізму, духовні цінності українського народу, відстоюють права людини і є вагомим внеском у соціально-культурне відродження Української держави. Номінації: література і публіцистика; мистецтво і монументальна скульптура. Рішення про присудження премії публікується в пресі до дня народження Василя Симоненка – 8 січня. Лауреати премії: Олександр Печора, член Полтавської спілки літераторів, редактор літературно-мистецької газети "Рідноокрай", голова міськрайонної організації товариства "Просвіта"; Марина Назаренко (Кононенко), працівник газети "Вісник"; Микола Кочерга; Валерій Козюра, учитель-історик; Ігор Козюра, учений-історик; Василь Бут, педагог, поет; Микола Шиян; Юлія Манойленко, письменниця, науковий працівник Лубенського краєзнавчого музею; Сергій Сурмач, педагог; Віктор Юркевич, художник-оформлювач; Інна Дідик, автор і режисер документального фільму "Рожеві лебеді Василя Симоненка"; Микола Цись, скульптор; Олександр Зот, архітектор; Наталія Баклай, письменниця; Валентина Панченко, народна майстриня; Ніна Шаварська, письменниця, журналістка, ведуча мистецьких програм Національної радіокомпанії України; Микола Костенко, письменник; Василь Лапушкін, художник; Віталій Сова, журналіст, письменник; Світлана Яценко, керівник Літературно-меморіального музею Василя Симоненка в Тарандинцівській СШ Лубенського р-ну; Олексій Несторенко, автор портрета Василя Симоненка; Дмитро Шупта, письменник, автор поеми "Василеві окрайці"; Володимир Стеценко, автор вокального циклу "Василеві окрайці"; Володимир Тарасенко, письменник; Володимир Раковський, композитор; Василь Яременко, професор Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, голова Федерації патріотичних видань України, директор Інституту культурологічних досліджень МАУП; народний аматорський колектив "Українська Швейцарія" (кер. А. П. Куценко); Олексій Неживий, доцент Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка; вокальний жіночий ансамбль "Любисток" Лубенського районного Будинку культури; народний квартет "Гілея"; Віктор Юрієвич, художник; Валентина Панченко, народна майстриня; Світлана Ігор, майстриня народної вишивки.

Л-ра: Скобельський В. У Біївці, до Симоненка // Голос України. – 2006, 21 січня.

Тютюнників братів імені районна літературно-мистецька премія. Заснувала 2009 Зіньківська районна рада. Вручають щороку 5 грудня. Номінації: "За особисту перемогу в районному конкурсі поетичних творів", "За особисту перемогу в районному конкурсі прозових творів", "За особисту перемогу в районному конкурсі краєзнавчо-публіцистичних творів", "За особисту перемогу в районному конкурсі творів декоративно-ужиткового мистецтва", "За особисту перемогу в районному конкурсі сценаріїв до тематичних літературно-мистецьких вечорів". Лауреати премії: Ганна Литовець, бібліотекар Зіньківської спеціалізованої школи I–III ст. (за особисту перемогу в районному конкурсі поетичних творів, 2009); Юрій Пацула, оператор Зіньківського ВУЖКГ (за особисту перемогу в районному конкурсі прозових творів, 2009); Віктор Міщанин, член Національної спілки майстрів народного мистецтва України та Українського керамологічного товариства (за особисту перемогу в районному конкурсі краєзнавчо-публіцистичних творів, 2009); Людмила Омеляненко, майстриня-гончар з Опішні (за особисту перемогу в районному конкурсі творів декоративно-ужиткового мистецтва, 2009); Катерина Кардаш, завідувачка клубу с. Шилівка, Олександра Влох, бібліотекар Шилівської бібліотеки-філіалу (за особисту перемогу в районному конкурсі сценаріїв до тематичних літературно-мистецьких вечорів, 2009). У 2010 премія не присуджувалася.

Л-ра: Лауреати районної премії імені братів Тютюнників за 2009 рік // Голос Зіньківщини. – 2010, 17 березня.

Шевченка Антона імені літературно-мистецька премія. Заснувала Миргородська міська Рада Полтавської області (рішення від 23.04.2002) з метою відзначення творчих особистостей м. Миргорода, ушанування пам'яті члена Спілки письменників України А. Шевченка. Вручають щорічно. Першу премію присуджено родині покійного миргородського поета А. Шевченка за збірку віршів, що вийшла друком напередодні смерті митця. Інші лауреати: Наталя Харасайло-Виноградова, педагог, поетеса (2003), Леонард Ніколаєнко, журналіст (2004), Людмила Розсоха, краєзнавець (2005), Олександр Калайтан, фотохудожник (2006), Олександр Черкас, журналіст, художник (2007), Дмитро Коршунов, скульптор (2008), Ганна Бабич, краєзнавець (2009), Ніна Унтило, художниця (2010).

Л-ра: Миргород: Газета Миргородської міської ради. – 2005, 6 січня; 2006, 26 січня.

Валентина Орєхова

ПЕРЛИНИ КНИЖКОВОГО ФОНДУ БІБЛІОТЕКИ ПОЛТАВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА

В путь вирушайте, книжки, що часто
гортав я й пестив.
В путь, моє сяйво, ідіть! Втіхо й окрасо моя!
Іншим щасливішим душам поживою
будьте однині,
Інші блаженні серця нектаром вашим поїть!

Елегія Стефана Яворського
в перекладі М. Зерова

Наукова бібліотека Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка ось уже майже століття щедро пригощає читачів своїми духовними скарбами. Нині серед понад півмільйонного багатогалузевого книжкового багатства зберігається майже 10 тисяч документів – пам'яток книжкової культури (першої пол. XVIII – 30-х років XX ст.). Це унікальні, раритетні видання. Вони – гордість усього Полтавського краю. У фонді рідкісних і цінних видань міститься колекція понад тисячі книг із дарчими написами та автографами відомих письменників, педагогів, мовознавців, літературознавців, істориків, громадських діячів. Книжковий фонд – цінний краєзнавчий інформаційний ресурс, який дає змогу, зокрема, стати свідком історії Полтавщини, рости духовно й інтелектуально.

Бібліотеку вишу було засновано разом із відкриттям Полтавського вчительського інституту 1914 року, а книги, які стали підмурком теперішнього фонду, подаровані здебільшого шістьома викладачами. Так, наприклад, директор учительського інституту Олександр Костянтинович Волнін власноручно склав список книг, які й на сьогодні вважаються класичними та обов'язковими для вивчення в педагогічних вишах світу. Це твори В. М. Бехтерєва, Я. А. Коменського, П. Ф. Лесгафта, Д. Локка, Й. Г. Песталоцці, І. М. Сеченова, К. Д. Ушинського. Вони й тепер є окрасою бібліотечного фонду вишу. Сам Олександр Костянтинович дарував книгозбірні свої праці. На одному з видань – "Празднование 100-летнего юбилея Отечественной войны 1812 года в В.-Сорочинской учительской семинарии им. Н. В. Гоголя: 25–27 августа 1912 г. / Под ред. А. Волнина. – Миргород, 1913" – зберігся дарчий напис "В фундаментальную библиотеку Полтавского учительського института. 25.VIII. 1917 г.". Офірувала книги і громадськість міста. Вони склали основу двох книгозбірень: фундаментальної та учнівської. До кінця 1914 року фонд нараховував 873 книги [1, с. 207].

У період 1919–1921 років бібліотека одержує книги з різних ліквідованих і реорганізованих навчальних закладів: Полтавської Маріїнської жіночої гімназії, приватної гімназії Н. О. Старицької, Полтавського Петровського кадетського корпусу, Олександро-Миколаївської церковно-учительської школи, Полтавської вчительської семінарії та ін. На багатьох книгах збереглися написи (провенієнції): Борис Пилипович Мамаєнко, Артемій Робертович Орбінський, Павло Олександрович Бахов, Іван Миколайович Різенко, Наталя Маковська, А. Волков, Н. Васильев, Н. Кисіль тощо. Є поміж них і такий: "Наталье Александровне Старицкой от собирателя. Г. Стрижевский" ("Сборник малоруських сказок: записаны Г. Стрижевским. – К.: Тип. Императорского Университета Св. Владимира, 1905").

У ці роки фонди бібліотеки щедро поповнилися цінними виданнями з книгозбірні відомого українського історика XIX століття, професора Київського університету Св. Володимира Петра Васильовича Голубовського, послідовника В. Антоновича. Їх придбано в нащадків ученого 1918 року для Українського університету, заснованого в Полтаві. Про це пише у своїх споминах Вадим Михайлович Щербаківський, визначний український археолог, етнограф, мистецтвознавець, громадський і просвітній діяч, який у ті роки стояв біля витоків цього університету і відомий передусім як один з керівників УВУ в Мюнхені, один із провідних науковців західноєвропейської української діаспори: "...У Відні я купив німецьких книжок, а у Львові українських аж три екземпляри "Записок Наукового Товариства ім. Т. Г. Шевченка"

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

від двадцятого тому до останнього. На все це я витратив своїх власних 10.000 рублів, але тепер в мене були важливі наукові українські матеріали. Коли додати до цього ще й українську бібліотеку, що була при Українському Клубі, то ми вже мали досить добру збірку українських книжок для університету. Потім пощастило придбати ще одну чудову бібліотеку Голубовського, професора Київського університету, яка мала 25.000 томів підібраних книжок. Зокрема філософічний факультет був вже дуже забезпечений книжками" [8, с.10]. Переважна більшість книг, якими користувався учений Голубовський, – історичні, але є чимало літературознавчих, мовознавчих студій, мистецтвознавчих видань і творів художньої літератури. Бібліотека П. Голубовського й лягла в основу наукового фонду книгозбірні вишу та фонду Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського. Значну частину її книжок у 1960-х роках передано фондові Національної історичної бібліотеки України. Окремі видання збереглися у фондах Полтавського краєзнавчого музею.

У рік заснування Інституту народної освіти (1921) були злиті книжкові фонди вчительського інституту та Полтавського історико-філологічного факультету Харківського університету, заснованого 1918 р. Створилася потужна книгозбірня – 20 тисяч примірників. Її активно поповнювало місцеве відділення товариства "Просвіта". Кращі наукові сили Харківського університету – академіки і професори Д. І. Багалій, Ф. І. Шміт, Е. Г. Кагаров, М. В. Сумцов, В. П. Бузескул, С. Н. Таранушенко та інші – приїжджали до Полтави й читали лекції на історико-філологічному факультеті [4, с. 5]. Доброю традицією стало те, що вони дарували свої праці з написами, автографами. Ось приклад: "В библиотеку Полтавского университета. 19.02.1919 р. От автора" – так на своїх книгах написав Федір Іванович Шміт, мистецтвознавець, археолог, професор Харківського університету, пізніше (з 1924) – директор Російського інститут історії мистецтв у Ленінграді, репресований.

Привертає увагу і книга "Полное собрание починений Михаила Васильевича Ломоносова с приобщением сочинителя и с прибавлением многих его нигде не напечатаных творений. Ч. V. – Третьим тисненим в Санкт-Петербурге, иждевением Императорской Академии наук, 1804" із досить цікавим написом: "Полтавскому ИНО. При сем препровождаю книгу "Полное собраний сочинений Ломоносова", изд. 1804 г., которую я сам жертвую библиотеке ИНО. Эта книга принадлежит библиотеке Ушинского, разграбленной крестьянами и выменяна мною на коробку спичек. 21.XII.27 г.". Підпис нерозбірливий.

Книги, як і люди, мають свою долю. Цей латинський вислів якнайточніше пасує до книг з автографами. Напис на книзі – це документ часу, свідок історії. Він забезпечує їй довге життя, робить унікальною, винятковою, культурно значущою. Тут зробимо невеликий екскурс в історію.

...Невідомо, як би склалося життя нашого славного земляка Осипа Бодянського, якби під час навчання в Полтавській семінарії не потрапила до його рук збірка українських пісень Михайла Максимовича. За свідченням видатного українського літературознавця й етнографа Миколи Сумцова, "...уже на семинарской скамье обнаружились его литературные наклонности, развившиеся отчасти под влиянием изданного М. А. Максимовичем в 1827 г. сборнике малорусских народных песен" [3, с. 52]. Далі професор М. Сумцов (у критико-біографічному словнику С. Венгерова) зазначає: "...из семинарии О. Бодянский вынес первые зародыши той любви к родине, которая служила характерным признаком его личности, руководила им всю его жизнь, в значительной степени направляя его литературную, научную и издательскую деятельность" [3, с. 65]. Коли Бодянський переїхав до Москви на навчання, М. Максимович став його вчителем і другом. Друге видання збірки "Українських народних пісень"(1834) Максимович готував уже за участю свого земляка.

Відголос наукової праці вченого-славіста, історика, поета, етнографа, а також видавця перших українських літописів Осипа Максимовича Бодянського лунає й нині. З яким душевним трепетом перегортаємо обгорілі, розтріпані часом сторінки книги "О времени происхождения словянских письмень. – М., 1855"; це найвагоміше дослідження славіста, на якому він власноручно на титульній сторінці написав: "В библиотеку Полтавской Духовной семинарии от сочинителя, признательного воспитанника. 3-го февраля 1855 года. Осип Бодянский".

Відомий дослідник нашого краю, історик, архівіст, перший і багаторічний директор музею історії Полтавської битви І. Ф. Павловський листувався з Осипом Максимовичем, переймався його ідеями. Павловський у "Короткому біографічному словнику вчених і письменників Полтавської губернії" занотував таке: "Це був видатний учений і великий трудівник науки" [6, с. 22].

Праця Н. П.Василенка "О. М. Бодянський и его заслуги для изучения Малороссии", яка вийшла в Києві 1904 року (до 25 роковин від дня смерті славіста) окремим відтиском із журналу "Киевская старина" (із колекції викладача нашого вишу С. Данішева), буде корисною для дослідників творчості славетного земляка, яким по праву пишається Полтавщина.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Значне місце серед документальних першоджерел краєзнавчих ресурсів посідає літопис видатного українського історіографа і письменника Самійла Величка: "Летопись событий в Югозападной России XVII веке /сост. Самоил Величко, бывший канцелярист канцелярии войска Запорожскаго, 1720: изд. Временной комиссиею для разбора древних актов. – К.: Литотипографическое заведение Іосифа Вальнера, 1848–1853". Його віднайшов академік М. П. Погодин серед інших рукописів у комісіонерів на аукціоні (раніше рукопис належав відомому в ті часи збирачеві Лаптєву) і видав у 4-х томах у Києві.

На першому томі літопису стоїть автограф Дейниковського та печатка "Бібліотека історико-філологічного факультету", також міститься вказівка "переплетено у закладі Герленмова в Москві". До четвертого тому ввійшли документи XVII ст., упорядковані видавцями.

Справжня "перлина" фонду – одне з найдавніших видань "Творений велемудрого Платона. Ч. 3: содержащаяся в себе законы или о законоположении тринадцяти книг и преложенная с греческого языка на российский Иоанном Сидоровским. – СПб, 1785" (із колекції родини Сулими, № 109); на форзаці знаходимо напис: "Штаба капитана Петра Сулимы".

Особливу данину нашої поваги слід віддати землякові із Лубен, відомому літературознавцю, видавцеві та бібліографові Семену Опанасовичу Венгерову. У наших фондах зберігаються прижиттєві фундаментальні довідково-біографічні видання цього вченого, історико-культурне значення яких очевидне: "Критико-біографічний словник російських письменників і вчених: від початків руської освіченості до наших днів" (тт.1–6, 1885–1904) – підручна книга для кожного сучасного бібліографа (тут уміщено багато матеріалів з історії української літератури і культури); "Очерки по истории русской литературы. – СПб, 1907".

С. О. Венгеров подавав до "Нового енциклопедичного словника" Ф. А. Брокгауза та І. А. Ефрона матеріли про українську літературу, які також має наш фонд рідкісних видань. Слід відмітити, що вчений зробив вагомий внесок у галузь книгознавства. Він досліджував творчість М. Гоголя, К. Аксакова, І. Гончарова. Особливий інтерес викликає праця С. Венгерова "Писатель-гражданин Гоголь", яка прийшла до читача в Санкт-Петербурзі 1913 року. Змістом дослідницької діяльності Семена Опанасовича було не тільки виявлення забутих імен, а також редагування шеститомного зібрання творів О. С. Пушкіна. Велику наукову цінність становлять і унікальні бібліографічні картотеки, укладені дослідником. Вони опинилися в архіві Пушкінського дому й сьогодні викликають неабиякий інтерес у вчених, зокрема тих, наукова увага яких прикута до проблем української літератури та культури. Венгеров виховав не одну плеяду літературознавців, бібліографів і книгознавців.

До золотого фонду джерелознавства ввійшли праці першого історика української літературної мови Павла Житецького. У 1903–1911 роках він був почесним членом Полтавської ученої Архівної комісії, надрукував понад 30 наукових розвідок. У наших фондах знаходяться такі прижиттєві видання вченого: "Очерк звуковой истории малорусского наречия. – К.: Тип. Ун-та, 1876"; "Словарь книжной малорусской речи по рукописи XVII века. – К.: Тип. Г. Т. Корчакь-Новицкаго, 1888"; "Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII веке с приложением Словаря книжной малорусской речи по рукописи XVII века. – К.: Тип. Г. Т. Корчакь-Новицкаго, 1889"; "Мысли о малорусских думах: изд. ред. журн. "Киевская Старина" – К.: Тип. Г. Т. Корчакь-Новицкаго, 1893"; "Енеида Котляревского и древнейший список ее в связи с обзором малорусской литературы XVIII века: изд. "Киевской Старины". – К.: Тип. Имп. Университета Св. Владимира, 1900" (кілька перевидань); "Теорія поэзії. – 3-е вид. – К.: Тип. Ун-та, 1902". У праці "О переводах Евангелия на малоруський язык. – СПб.: Тип. Имп. Акад. наукь. – 1906. – 65 с." учений заклав основи теорії й практики українського перекладу.

Особливу увагу привертає до себе "Граматка". – СПб, 1857" Пантелеймона Олександровича Куліша, який у 1852–1854 роках жив на Полтавщині в селі Зарозі Лубенського повіту (нині Оржицький р-н), вивчав місцевий фольклор, писав твори, опрацьовував нові книги, які йому передавав земляк, професор Московського університету О. Бодянський, і водночас готував до друку знаменитий 2-томник "Записки о Южной Руси" (1856–1857).

Окрасою фонду є й перша тритомна антологія творів українського письменства "Вік (1798–1898)", опублікована з нагоди святкування століття "Енеїди" І. П. Котляревського, який першим і відкриває це унікальне видання. Епіграфом послугували крилаті слова Т. Г. Шевченка:

Возвеличу
Малих отих рабів німих;
Я на сторожі коло них
Поставлю слово…

Вийшла вона 1900 року в трьох томах з короткими життєписами й оцінками творчості письменників та бібліографіями. Укладена праця за історичним принципом, і фактом своєї

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

появи вона підсумовувала столітню історію нової української літератури. Маємо 2-ге видання –1902 р.– зі змінами й додатками, у якому вміщено твори понад 80 письменників, серед яких – майстри слова нашого краю: Л. Боровиковський, Л. Глібов, Є. Гребінка, Грицько Григоренко, П. Куліш, Д. Маркович, Панас Мирний, Олена Пчілка, В. Самійленко, Л. Старицька, М. Старицький та інші. Сторінки з творами репресованого й забороненого А. Кримського видалені радянською цензурою і знищені.

Вивчаючи культурне минуле Полтавщини, ми неодмінно звертаємося до місцевих видань дореволюційного часу, серед яких праці краян -істориків та літературознавців В. Є. Бучневича, В. І. Василенка, П. О. Гнєдича, В.П. Милорадовича, Л. В. Падалки, І. Ф. Павловського та ін., котрі спорудила у світ Полтава до 1920 року.

Спектр літературознавчих джерел досить розлогий: першодруки, прижиттєві видання авторів, автографи, листи, різні тексти й записи, бібліографічні покажчики та довідники. Зокрема, в бібліотеці наявні прижиттєві видання письменників Полтавщини XIX сторіччя О. Афанасьєва-Чужбинського, І. Білика, М. Драгоманова, В. Короленка, П. Куліша, Панаса Мирного, Олени Пчілки, В. Самійленка, М. Старицького та інших.

Увагу кожного бібліофіла приверне прижиттєве видання трагедії В. Шекспіра "Гамлет, принц Данський" у перекладі українською мовою М. Старицького (К., 1882). У ньому вміщено передмову перекладача та ноти М. Лисенка до музичного оформлення постанови цього твору. На титульній сторінці стоїть печатка "Из библиотеки Дейниковского".

Дослідникам духовного життя минулого прислужать дореволюційні журнали "Основа", "Киевская старина", "Записки наукового товариства імені Т. Г. Шевченка", "Світло", "Вестник Европы", "Южные записки", "Филологические записки", "Отечественные записки", пушкінський і некрасовський "Современник", "Русское богатство" та інші видання. Бібліографічною рідкістю є "Украинский Вестник" (1818). Це один із перших літературно-художніх часописів в Україні, його видавали в друкарні Харківського університету троє талановитих людей: Є. Філомафитський, капітан Г. Квітка (Г. Квітка-Основ'яненко) та вчитель гімназії Розумник-Гонорський. Зокрема, саме тут П. Гулак-Артемовський друкував свої вірші та переклади з Руссо, Мільтона, Расіна.

Особлива гордість бібліотеки – книжкові зібрання відомих постатей української науки і культури: письменника Панаса Мирного, історика П. В. Голубовського, славіста М. А. Жовтобрюха, астронома А. Р. Орбінського, колекція "Шевченкіана" літературознавця П. П. Ротача. Цей почесний ряд доповнили викладачі університету: історик С. О. Данішев, мовознавець Д. І. Ганич, академік В. О. Пащенко. Їхні меморіальні колекції заслуговують окремої розповіді.

Тепле слово подяки хотілося б висловити всім, хто дарував книги бібліотеці. Щире спасибі тим, хто й нині поповнює нашу духовну скарбницю і цим самим сприяє розвитку рідної культури, освітлює шлях прийдешнім поколінням.

Література

1. Бака М. В. Невичерпна скарбниця знань / М. В. Бака, Л. І. Костенко, Л. Л. Цвєткова // Історична пам'ять : наук. зб. / Полт. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – 2000. – Вип. 1–2. – С. 207–211.

2. Бажинов І. Д. Венгеров Семен Опанасович / І. Д. Бажинов // Українська літературна енциклопедія. – К., 1988. – Т. 1. – С. 287.

3. Венгеров С. А. Критико-биографический словарь русских писателей и ученых: от начала рус. образованности до наших дней / С. А. Венгеров. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1897. – Т. V. – 467 с.

4. Лобурець В. Є. Полтавський державний педагогічний інститут імені В. Г. Короленка: нарис історії / В. Є. Лобурець. – Полтава, 1994. – 24 с.

5. Наукові записки Полтавського державного педагогічного інституту : ювілейне вид. 1921–1946 рр. – Полтава : Полтав. обл. друк., 1946. – Т. VI. – 176 с.

6. Павловский И. Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVII века / И. Ф. Павловский; Полтав. ученая Архивная комиссия. – Полтава : Типо-литография преемников Дохмана, 1912. – 238 с.

7. Полтавщина: енциклопедичний довідник / За ред. А. В. Кудрицького. – К. : Укр. енциклопедія, 1992. – 1022 с.

8. Щербаківський В. Український університет у Полтаві : спогади / Вадим Щербаківський; Центр охорони та досліджень пам'яток археології, Управління культури Полтавської облдержадміністрації, Держ. архів в Полтав. обл. – Полтава, 1994. – 40 с.

Микола Степаненко

НОВИЙ ПОГЛЯД НА ПРИЙМЕННИКОВУ СИСТЕМУ

(Роздуми над монографічним дослідженням Т. В. Левакіної "Семантична диференціація та функціювання прийменників соціативності в українській мові". – Херсон, 2011. – 237 с.)

Прийменник, завдяки значеннєвій і стилістичній поліфункціональності, якнайточніше об'єктивує різноманітні відношення, що віддзеркалюють відображений у нашій свідомості світ з усім спектром його зв'язків, подій, колізій. Складна природа цих відношень зумовлює розгалужену класифікацію прийменників загалом і логічних зокрема, з-поміж яких носії мови навіть інтуїтивно, підсвідомо в змозі виокремити соціативні. Категорія сумісності здавна цікавила вчених. У лінгвістиці є певні напрацювання з цієї проблеми. Що ж до українського мовознавства, то це питання далеке від остаточного розв'язання: немає комплексного дослідження, у якому було б описано всі соціативні прийменникові одиниці, їхню структурну розмаїтість, значеннєву типологію, функційні властивості. З огляду передусім на це актуальність праці Тетяни Василівни Левакіної "Семантична диференціація та функціювання прийменників соціативності в українській мові" не викликає анінайменшого сумніву. У ній поставлено за мету проаналізувати кількісний і якісний склад прийменників української мови, що вказують на соціативні відношення, а також установити функційно-стилістичні сфери їхнього вживання. Робота цікава методами дослідження, інтерпретацією загальних і часткових теоретичних аспектів, які безпосередньо і опосередковано стосуються прийменникової системи з її внутрішніми лексико-семантичними зв'язками, ієрархічними залежностями, закріпленістю за функційними різновидами мови.

Рецензована праця не осібна в лінгвістичному просторі, вона органічно входить до серії граматичних праць українських мовознавців, які зосереджували свої наукові зусилля довкруж питання статусу й типології прийменника, проблеми прийменникової еквівалентності (Г. Балабан, І. Вихованець, І. Данилюк, А. Загнітко, Н. Кущ, Г. Ситар, І. Щукіна та ін.). Позитивним є те, що ця робота концептуально пов'язана з реалізацією наукової програми Інституту української мови НАН України "Структура граматичних категорій української мови". Нашу увагу привернуло також широке коло завдань, виконання яких сповна забезпечило досягнення основної мети. Матеріал чотирьох розділів засвідчує, що численність завдань не тільки не перешкоджала глибині й вичерпності їхнього розв'язання, а навпаки, посилювала їхню аргументованість, спонукала до пошуку вагоміших доказів, які б дали підстави констатувати 1) окремішність прийменників соціативності в різних мовах, і в українській насамперед, 2) їхні генетичні зв'язки з іншими прийменниками та тими лексичними одиницями, котрі слугували базою для їхнього творення, а також 3) полісемантичність їхньої структури, 4) здатність синхронно репрезентувати різні значеннєві відтінки, що перебувають між собою у відношенні рівноважності або ядерно-периферійної співвіднесеності.

Наукова новизна, як і актуальність, заслуговує схвалення, оскільки в роботі комплексно схарактеризовано соціативність як мовне явище на матеріалі українських прийменників, удосконалено й розширено семантичний формат соціативних прийменників, виявлено особливості їхньої закріпленості за різними стилями літературної мови. Тетяна Левакіна запропонувала власне визначення соціативності і ввела в лінгвістичний ужиток термін "еквіприйменник", покласифікувала прийменникові одиниці, які залишилися за берегами лексикографічної практики, ідентифікувала ненормативні прийменники із семантикою соціативності. Вона суттєво доповнила й розширила теоретичні положення про способи вираження категорії сумісності в сучасній українській літературній мові.

До пріоритетних положень праці віднесемо й те, що загальні висновки в ній відображають

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

окреслене коло завдань і, як удало зінтегрований матеріал розділів, дають усі підстави твердити про достатній ступінь опрацювання проблеми. Варто наголосити й на тому, що висновки до кожного розділу сприяють логічному виструнченню результатів дослідження, що вони оперті на великий фактичний матеріал, добутий із різних за своєю жанровою природою джерел, які тільки-но побачили світ і зафіксували найновіші мовні зміни.

Тетяна Василівна добре обізнана із спектром висвітлюваних проблем, оволоділа раціональною методикою аналізу наукових теорій, уміє віднаходити спільне і відмінне в досить різних, подеколи навіть полярних, наукових концепціях, толерантно солідаризуватися з іншими вченими, послідовно відстоюючи свою думку. Робота рясніє вставними конструкціями на взірець "на наш погляд", "на нашу думку" й ін., тобто вона багата на авторські роздуми, аргументи й контраргументи. До цього дослідницю спонукала магістральна для неї проблема – проблема дискусійна, недостатньо розроблена, складна за своєю суттю, оскільки не втискується навіть під дією сили в утрадиційнену точку зору про диференціацію прийменникової системи на три семантичні групи: просторові, часові й логічні.

Важливу, але не надмірну увагу в роботі приділено теорії дослідження цієї системи: з'ясовано статус і семантику прийменника, установлено критерії розмежування прийменників та їхніх функційних еквівалентів, які поіменовано еквіприйменниками, проаналізовано різні підходи до типології прийменникових відношень, запропоновано власну класифікацію логічних прийменників, об'єднаних значенням соціативності. "Соціативність, – переконливо доводить авторка, – це співучасть в одній справі кількох осіб, для якої характерна множинність учасників дії, їхня відносна рівноправність, активність і належність до суб'єктів або до об'єктів спільної дії". Дефініція коротка, але ємка, вона зосереджує в собі іманентні ознаки соціативності. Стосовно ж другорядних ознак, то їх багато, тому цілком логічно вони не ввійшли до тільки-но цитованої словникової статті.

Тетяна Василівна доречно зауважує, що в українській мові засобами реалізації соціативності (спільності, сумісності), крім прийменниково-відмінкових форм, виступають префікси *су-, спів-, про-* зі значенням "той, хто на боці кого-небудь, однодумець, прихильник когось, чогось", *со-* у словах соратник і соратниця. Установлюючи одмінності між поняттями "соціативність" і "комітативність" – як складниками загальної категорії сумісності – за ознакою "рівноправність / нерівноправність учасників сумісної дії", вона доцільно оперує терміном "соціатив", кваліфіковано витлумачує соціативні відношення, репрезентовані власне- та еквіприйменниками.

Усі зведені в єдиний корпус соціативні власне-прийменники та еквіприйменники української мови Тетяна Левакіна характеризує за трохи призабутим, немодним сьогодні "польовим принципом" (на основі їхньої наближеності до центра або периферії поля соціативності). Відповідно до обґрунтованих критеріїв вирізнення соціативності як мовного феномена дослідниця вибудовує струнку систему відтінків соціативних відношень й виокремлює вісім мікрополів: власне-соціативне значення; соціативність – неподільноий зв'язок; соціативність – паралельний зв'язок; соціативність – протиставний та зіставний зв'язок; соціативність – керівництво, заступництво, контролювання; соціативність – внутрішня локалізація; соціативність – спосіб дії; соціативність – причина. У кожному з них вичленувано центральні та периферійні одиниці. Підставою для цієї семасіологічної процедури послужили такі надійні критерії, як ступінь виразності власне-соціативного значення, стилістична обмеженість, поширеність / непоширеність у комунікативній сфері. Центральність, периферійність і далекопериферійність мікрополів установлено за допомогою кількісного методу.

Функційно-семантичне мікрополе власне-соціативності, стверджує авторка, є стрижневим у полі соціативних прийменників, а прийменник *з* у поєднанні з орудним відмінком іменника виступає ядерною, базовою одиницею цього мікрополя загалом і поля соціативності зокрема; для периферійних міекрополів характерний нижчий ступінь специфічних ознак сумісності прийменникових одиниць: мікрополям далекої периферії притаманна розгалужена варіативність одиниць, ненормативність форм, а також синкретичність значень.

Позитив убачаємо в тому, що Тетяна Василівна однією з перших на основі кодифікованих сучасних джерел виявила і впорядкувала прийменникову систему соціативності (190 одиниць), вирізнивши в ній за допомогою диференційних ознак протиставлення: 1) центральні (34) / периферійні (96) / далекопериферійні прийменники (60), 2) власне-прийменники (58) / еквіприйменники (132). Призначення прийменників, на думку дослідниці, – "якнайточніше передати різноманітні відношення, що існують у реальному житті", "саме ці реалії диктують розгалуженість (різноманітність) прийменникових відношень. Але до їхньої типології, – уточнює вона, – треба підходити з позиції системності мови: кваліфікувати основні групи прийменникових відношень, у їхніх межах виокремити

підгрупи, у межах яких, у свою чергу, – мікропідгрупи (за необхідності докладної диференціації)". Цю задекларовану на початку роботи системну стратегію витримано впродовж усього дослідження.

Цікавим і цінним є й такий аспект монографічної праці, як характеристика функційно-стильових особливостей власне- та еквіприйменників соціативності в українській мові. На широкій джерельній базі авторка переконливо доводить, що власне-соціативні прийменникові одиниці переважно стилістично нейтральні, і лише деякі з них виявляють специфічні функційні властивості, як-от: вираження відношень сумісності тільки в поєднанні з назвами істот або неістот, що зазнали уособлення, переживши процес метафоризації. Таку ж особливість мають деякі прийменники соціативності як паралельного зв'язку; деякі еквіприйменники мікрополя соціативності як неподільного зв'язку зосереджені лише в публіцистичному та науковому або тільки в розмовному стилях; центральні еквіприйменники на позначення протиставного та зіставного зв'язку використовують здебільшого в науковому та публіцистичному стилях; функційну лімітативність виявляють також еквіприйменники соціативності як керівництва, заступництва, контролювання; основною підставою для виокремлення периферійних мікрополів соціативності став ступінь актуалізації однієї або декількох специфічних ознак сумісності (значення сумісної дії, множинності учасників, рівноправності й активності суб'єктів чи об'єктів дії й т. ін.); функційною рисою еквіприйменників мікрополя соціативності як способу дії є закріплення головно за науковою, публіцистичною та офіційно-діловою сферами; деякі еквіприйменники соціативності як причини активно побутують найчастіше в офіційно-діловому й публіцистичному стилях, інші (рідше) – у розмовному, ще інші (як мовні кліше) – в офіційно-діловому.

Завершують дослідження, як і належить, загальні висновки, які є аргументованим і переконливим свідченням того, що запропоновану теоретичну концепцію успішно реалізовано на конкретному мовному матеріалі.

Позитивно оцінюючи роботу Тетяни Василівни Левакіної, вважаємо за необхідне зазначити таке:

1. Виклад матеріалу подекуди переобтяжений не завжди новаторськими думками й поглядами, до того ж нерідко поданими в складній формі, пересипаній термінами, що вимагає заглиблення в загальновідомі істини, ті вже окласичнені положення, яким не варто було надавати статусу засадничих. Має місце нагромадження цитат без достатнього обґрунтування їх або й зовсім без коментування. Надмірним є також використання електронних ресурсів як носіїв літературних джерел.

2. Більшу увагу варто було приділити семантичним принципам структурування мікрополів прийменників соціативності, аргументації понять на взірець "далека периферія", "прицентрове мікрополе", "центральні прийменники", "периферійні прийменники" тощо. Не висвітленою належно залишилася проблема синкретизму. Дослідниці слід було опертися на валентний аналіз сполук із соціативними прийменниками, а семантичну типологію соціативності виводити не тільки із значення прийменника, а й із плану змісту тих компонентів, з якими він сполучається. Такий синтагматичний аналіз уможливив би чіткішу диференціацію семи "соціативність", допоміг би глибше проникнути в семантичний механізм соціативності, употужнив би технологію структурування мікрополів, ідентифікування еквіприйменників.

3. На жаль, у роботі, центральною проблемою якої є функційний підхід до аналізу прийменників соціативності, часто не розрізнено, а буває, і сплутано поняття "функційний стиль", "функційний підстиль", "жанровий модифікат стилю", "текст як об'єктиватор стилю". З невідомих причин поза увагою опинився релігійний стиль, у якому прийменники соціативності займають особливе місце й виявляють своєрідну функційну поведінку.

Звичайно, висловлені розмірковування стосуються окремих положень і не впливають на загальну позитивну оцінку роботи. Вони не применшують науково-практичного значення її. Зроблені висновки й узагальнення справді є неабияким унеском у теорію прийменника, у розроблення проблеми прийменникової соціативності та прийменникової еквівалентності. Вони добре прислужаться укладачам реєстру українських прийменників і прийменникових статей у тлумачних словниках, а також лінгводидактам, які готуватимуть мовні посібники і спецкурси з теоретичної та практичної граматики.

Отже, Тетяна Василівна підготувала багатоаспектну працю, що засвідчує новий комплексний підхід до аналізу соціативності як самобутнього явища на матеріалі українських прийменників соціативної семантики, запропонувала визначення понять "соціативність" і "еквіприйменник", удосконалила й розширила семантичний діапазон соціативних прийменників, виявила їхні функційні спромоги, покласифікувала прийменникові одиниці, не зафіксовані в жодному словникові, маркувала ненормативні прийменники із семантикою соціативності.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

ДВА ПОГЛЯДИ НА ОДНУ КНИГУ

Степаненко Ніна. Часопис "Рідний Край": духовні обшири українства /Н. С. Степаненко. – Полтава: ПП Шевченко Р. В., 2011. – 190 с.

Черезстолітній перегук

Дослідження Н. С. Степаненко винятково актуальне і вельми корисне для сучасного читача. Тижневик "Рідний Край" (1905–1916 рр.), як справедливо зауважує авторка у вступному слові, "нині є одним із надійних, об'єктивних джерел вивчення нелегких шляхів розвою історії українського народу, його визвольних

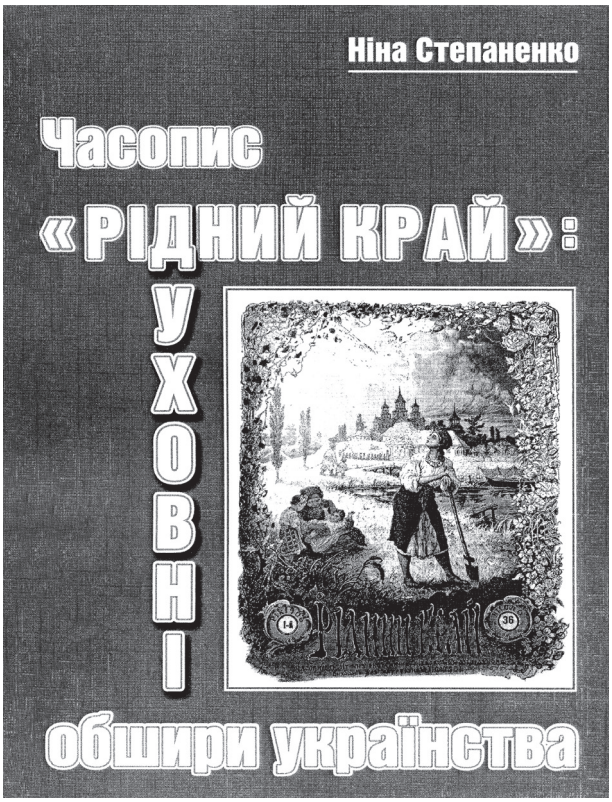

змагань, націєтворчих прагнень, шляхів формування українського красного письменства, місця й ролі в ньому визнаних і менш відомих поетів, прозаїків, драматургів, перекладачів, його зв'язку зі світовим літературним процесом, шляхів становлення української літературної мови, уходження її в освітню галузь і всі інші царини буття". Ніні Степанівні вдалося добре розкрити літературознавчу сторінку журналу, вияскравити такі знакові постаті українського красного письменства, як Іван Котляревський, Тарас Шевченко, Євген Гребінка, Іван Франко, Олена Пчілка. Заслуговують на неабияку увагу розділи про Боже слово українською мовою ("Честь і хвала ... тим, хто положив свою працю на таку ... поважну справу" ("Рідний Край" про Святе Письмо в українському перекладі)) та про матір гетьмана Івана Мазепи ("Марія-Магдалена, матір гетьмана Мазепи" (Штрихи до історичної розвідки Олени Пчілки)).

Цінним є й те, що авторка монографії перекидає місток від "часописі політичної, економічної, літературної, наукової" "Рідний Край" (початок XX століття, 1905–1916 рр.) до відновленого 1999 року наукового, публіцистичного, художньо-літературного альманаху з такою самою назвою й цим розкриває столітню тяглість нашої історії, складність тих проблем, що стосуються мовної ситуації в Україні, національної школи. Дослідниця вдало використовує синхронно-діахронний підхід до висвітлення того або того питання, намагається правдиво з'ясувати його, виокремити ті грані, які не могли бути поміченими в науці радянської доби. Вона має рацію, коли заявляє, що порушені нею проблеми потребують ґрунтовного монографічного аналізу. Погоджуємося з Ніною Степанівною і в тому, що в часопису "Рідний Край", який виходив у Полтаві, Києві й Гадячі на початку XX століття, велике майбутнє.

Юрій Волошин,
доктор історичних наук, професор кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Духовні сторінки "Рідного Краю"

Про часопис "Рідний Край", що виходив у світ на початку XX століття, ми знаємо небагато. Інформацію про це видання добуваємо здебільшого з літературознавчих, історичних, культурологічних оглядів. Самого тижневика сьогодні не знайти. Він зберігається лише в бібліотеках, окремі числа його розкидані по музеях. Про "Рідний Край" донедавна говорити було не велено, оскільки його сторінки рясніли "націоналістичними статтями" (якщо по-сучасному, то патріотичними українознавчими студіями). Н. С. Степаненко зробила спробу (причому досить успішну) донести українознавчі ідеї журналу до широких читацьких кіл. Свою працю вона адресує філологам, краєзнавцям, учителям, студентам гуманітарних факультетів, усім, хто цікавиться українознавчими проблемами.

Монографія композиційно складається з дванадцятьох розділів та переднього слова з промовистою назвою "Часопис "Рідний Край": черезстолітній погляд". Усі вони в єдності ви-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

світлюють такі важливі для початку збіглого XX сторіччя й сьогодення проблеми, як мовна політика, мовна ситуація в Україні, національна освіта і школа, роль і місце в національно-культурному просторі І. Котляревського, Т. Шевченка, Є. Гребінки, І. Франка, Олени Пчілки й інших майстрів слова та державних діячів. Авторка рясно ілюструє свої думки витягами з тижневика, подеколи використовує цінні архівні матеріали, праці видатних українських істориків, філологів. Книга корисна й цінна. Її з цікавістю читатимуть не лише філологи та історики, а усі, хто переймається проблемами минулого нашої культури.

Тетяна Лещенко,
кандидат філологічних наук,
доцент, завідувач кафедри філософських,
суспільних наук, українознавства та української мови
Української медичної стоматологічної академії

Микола Костенко

ПОЕТИЧНІ КВІТИ ІСТОРИКА

Мова про те, про що слід давно поговорити

Нечасто на телебаченні зустрінеш справжній шедевр естетики в кінодраматургії. Тим більше – на документальній основі, коли оживають давні персонажі і речі. І особливо, коли йдеться про великих історичних осіб, їх неперебутність у духовному часопросторі життя і в нашій пам'яті. Очевидно, кіноновела Людмили Нестулі "Квіти на зиму" позначає якесь рубіжне явище в цій справі. В ній утілено поетичну історію – долю музею-садиби великого письменника-гуманіста Володимира Галактіоновича Короленка, а ще більше – самовідданого творця тієї драматичної історії маєтного ансамблю та його неповторного інтер'єру, старшої доньки письменника Софії Володимирівни – доброго генія цього унікального куточка Полтави. Кіносюжет – продовження своєрідної полтавської Короленкіани, що складає честь самій телерадіокомпанії "Лтава".

Непомильне кінооко повертає нас у минувшину, у буремні 1920–1930-ті, потім – через війну – у наш час. Для однієї кінострічки, що розмотує такий часопростір за якихось тридцять хвилин, погодьтесь, завдання аж надто складне. Виручити може лише точність операторського бачення (головний оператор фільму – Дмитро Старіков) та укрупнене мислення автора-режисера кіносюжету. Зрештою, так воно й вийшло. Ми присутні при життєвій драмі Софії Володимирівни, яка взяла на себе весь тягар створення й зберігання музею на садибі Будаговських, зробивши майже неймовірне такими малими силами: музей, його неповторні експонати, рукописи й книги Володимира Галактіоновича, маса епістолярію, найцінніші ужиткові речі – все це було врятовано в найтяжчі роки тогочасного існування, у часи соціально-класового протистояння. За всіма мірками, зробити таке було дуже непросто. За кадром кіносюжету залишається багато що, найперше – ходіння муками чиновних кабінетів у державі, доцільність революційного перевороту в якій В. Г. Короленко так і не визнав. Держава поцінувала інше – нетлінний естетичний набуток творів великого письменника, їхнє величезне виховне значення. Вона поступилася класовим заради загальнолюдського інтересу – і цим залагодила справу в цілому. Під час війни бездоганно спрацював гуманітарний міст Полтава – Свердловськ – Полтава, було знайдено кошти на відбудову музею...

А починається кіноновела неначе якось буденно: "З листа Івана Тепловича, 1922 рік". Небайдужий чоловік дивиться на садибу, на її мешканців співчутливо і... трохи лірично. Така веремія навколо, таке лихоліття, стільки крові, жахів, голоду і холоду, а тут – інтелігентні люди дбайливо оберігають рукописи й книги, нехитре майно, ще й квіти саджають навколо – аж буяють вони в садибі. Добрі, лагідні обличчя мешканців, привітність, чисто, хоч і простенько. Домашні перебирають засохлі стебла квітів – лущать на насіння, на посадку наступної весни. Життя тривало, набуваючи нових рис і не втрачаючи кращого зі старого: ялинка, запрошені діти, гостина, цікаві усміхнені личка... Як і було за Короленка – завжди, щороку. І знову – дівочі руки з квітами. Стебла, одяг, обличчя, рухи – м'яка пастораль, ні шелесту, ні слова, просто й виразно. Стук у двері – Софії Володимирівні приносять листа. Чиясь рука – і все. У конверті – фотокартка двох дівчаток. Це вони – дві сестрички, Софія і Наталія, ще малі. Фото десь мандрувало по чужих руках, але збереглося – бо Короленків знали й шанували. І ось вони вдома знову. Так по крихті, по дрібничках облаштовувався музей. Далі – кадрові напливи: донька з матір'ю, Євдокією Семенівною, з батьком – він і дорослі доньки... Вітерець

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

перебирає листи. Софія, наче підхоплена цим вітром історії, розкинувши руки, нечутно проходить-пролітає такими рідними їй кімнатами... Вона щаслива, бо тут – густий аромат їхнього домашнього життя з батьками, тут до неї озивається кожна річ, кожен дріб'язок... Речі, речі, портрети батьків – усе наче відгукується на її поривання. Вона самотня жінка, проте ніби й не почувається одинокою. У Наталії був чоловік – помер, є донечка, а їй – Софії – призначено бути добрим духом родинного гнізда.

Сніговою стежкою попід стіною сповільнено йде з паличкою батько. Ось він у своєму кабінеті, стоїть незрушно, наче прислухається до чогось – до чого? До бурелому історії? До шелестіння квітів у дівочих руках? До своїх невисловлених думок? Чи до наших майбутніх голосів? А так воно і є. Бо написане в "Истории моего современника" – адресоване безпосередньо нам.

Що ще брати авторові-режисерові для такого фільму? Ще з побутової історії – Волга, її скелясті береги, старі пароплави, легка однокінна "прольотка", шляпки, довгі спідниці – край, де народилися доньки. "Старые иконы нехитрого письма"... Молільники. Дівочий хоровод. Життєпис тогочасся. Ніби звичайні картинки – та вони щось суттєве додають до загальної тональності сюжету. Докидають правдиві штришки, рисочки, акварельки. І як вибух: українська революція, погромлене село, перекошені тини, обідрані діти. Десь тут нещодавно громами прокотивсь Махно. Були й денікінці, були й петлюрівці. І врешті – влада червоних. Але ж промайнула надзвичайна картина: жінка, задкуючи, захищає собою останні мішечки з хлібом від реквізиції... В її постаті – розпач, страх: нічого їй не допоможе, усе руйнується на очах... Лише кадр, штришок – а скільки експресії! А друкарня знай видає агітки, а в лікарнях штопають покалічених на фронтах...

...Прибув давній друг В. Г. Короленка Василь Григорьєв. Не встиг – похорон письменника відбувся. Траурна афіша, сум, туга. Та продовжується дитяча епопея – Софія Володимирівна невтомно клопочеться в справах Ліги порятунку дітей. Бо голод, морози, недоїдання, лютують тиф, дитячі хвороби. Іван Теплович згадує вже 1926 року: все ще смутний час, бандитизм, постріли, погоні. Найбільший друг фізкультурників і виробників коксагизу Сталін на трибуні приймає від дітей оберемки квітів... І той же Теплович вже й 1940 року: філософія Короленкової Полтави – філософія вічності. Нове – незабуте старе. Вічність нового обривається кадрами евакуації. Війна. Фашисти знищують все на своєму шляху. Музейні цінності спішно вивозять на Урал, у Свердловськ, де вже на них чекають. Упаковане при охороні. І зворотні кадри: повернення додому. Рідні стіни сплюжені ворогом, та вони – рідні, все влаштується. Софія Володимирівна почорніла від потрясінь, та без неї нічого не робиться. Вона всьому дає лад. Усе стає на свої місця, обживається наново. Стежки багатьох нових людей сходяться тут – у приміщеннях музею. Ось прибився харків'янин Микола Попов – його бачимо біля ґанку в товаристві Софії Володимирівни. А навколо буяють квіти, квіти...

Мало чи багато розказано за 30 хвилин? Це як міряти, як прочитати кіноновелу. Як на мене – вона містить явний магнетичний момент: не помітив, як ті хвилини й промайнули. Показані речі продовжували говорити до мене своїми голосами. А причина назовні – дотик до всього золотих рук Софії Володимирівни. І пастельно-мозаїчна гра квітів, їх відтінків. Бо ті відтінки – перебіг людських життів. Не важили ракурси – важили добрі справи. Квіти на зиму – це духовний пастівник для нас, нащадків. Це велика й містка метафора квітування доброчинності навіть у жахливі часи. Квіти, колись посіяні в душах живущих, мають незнищенне насіння.

Кадри цього фільму – не динаміка звичного для ока руху, що відтворює життєподібну картинку, це – кінодрама, потрясіння фактами неспростовними, лише на перший погляд – давноминулими, застарілими.

Кольорові колажі з квітів, гра на світлотінях фотокарток і малюнків, імпресіоністичні акварелі, як певна розмитість давнини, ці закидані паперами столи, раптове вривання кінохроніки й кадрів зі старих художніх фільмів, непрокоментовані закадрово шматочки стрічки – вся розмаїтість новели про долю одного закутка Полтави та її мешканців продемонструвала неабиякий здобуток автора й режисера стрічки, кіномайстра й знаної поетеси Людмили Анатоліївни Нестулі. В ній втілилася творча манера дослідниці, утілено певний історичний урок з коментарем для майбутнього. Імпресіоністичність присутня не як егоїстична химера сьогоднішніх "новаторів" кіноіндустрії, а лише в якості естетичного виміру кіносюжету як явища культури. Саме явища і доволі непересічного. Новела – зразок для навчання кінематографічного молодняка: як на малій площі помістити цілу епоху і як при цьому не впасти в побутову банальність.

А ще – як готувати подібні речі з непрофесійними акторами. Хвала Богові, творцям не спало на думку сучасних "кривляк" піднімати до рівня геніальних людей минулого. Непрофесіоналка Інна Савченко – їй-право, навіть дуже симпатична в ролі Софії Володимирівни. Вона пластична, граційна, проста в спілкуванні, під-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

корює глядача ще й своєю чарівною посмішкою. Понад похвалу – робота оператора Дмитра Старікова. Мабуть, чимало років треба було попрацювати пліч-о-пліч режисерові і операторові, щоб так розуміти один одного. Уміння мислити блочно, образами в їх сукупності, цілісності – дар Божий. Що це так, варто нам пригадати більш ранні роботи Людмили Нестулі: кіноновели "Мій – у значенні невіддільний від мене", "Лікті дитини, яка біжить", дещо про полтавських художників. Зовсім недавно з'явилися стрічки з циклу "З одвічністю на "ти". Полтавщина архітектурна". Мова в них насправді була не про особливості власне пілястр, пілонів, колон, карнизів, нефів, бань тощо. Довірливо й просто розповідалося про архітектоніку мислення творців цих об'єктів, що стали "завмерлою музикою в камені", – ось що головне. Про продуктивний вихід думки творця, її змістовну напруженість і динамічність на стадії розмислення про неповторність храму чи казарми, палацу чи лазні. Про те, що архітектор – деміург історії мислення естетичного (архітектура – завжди симфонія), а вже потім – побутового, ринкового і т. ін. Ця ж самонастанова втілена і в кіноновелі "Квіти на зиму". За великим рахунком, Людмила Нестуля у своїх пошуках демонструє реформаторську ідею необхідності повернення саме до глибоко естетичного втілення драматичних задумів на телебаченні. Краса потрясає назавжди. Це розуміли великі майстри кіно, хто йшов слідами Довженка. Шокуюче кіно, гнітюча мозаїчність низькосмакових шматків, відсутність високодуховних іктів у кінострічках – не більш ніж вияв психічного неладу в їхніх творців. Малознайомі широкому глядачеві майстри, котрі чаклують над створенням катарсисних моментів у малих формах, – світла мить у нашій культурі. Виходить, не все втрачено.

Саме тому так цікаво відкривати новизну й миті особистісного духовного видужання в кінотворах Людмили Нестулі – поетеси історії красивого кіно на телебаченні. А це, мабуть, тому, що вона справді високоестетична поетеса – авторка трьох книг поезії, де кінематографічність присутня на кожній сторінці, й перечитувати їх – насолода для тих, хто цінує щирий вибух почуття, а не його мальовану імітацію.

Сергій Шебеліст

ОЛЕСЬ УЛЬЯНЕНКО: ПОРТРЕТ З НАТУРИ І БЕЗ ЦЕНЗУРИ

Рецензія на книгу: Ульяненко О. Без цензури: інтерв'ю / Олесь Ульяненко. – К.: Махаон-Україна, 2011. – 376 с.

"Людина, що пише, – згорає,
але то благословенний вогонь".

За сорок вісім років земного життя письменник Олесь Ульяненко (1962–2010) залишив по собі чималу літературну спадщину: понад двадцять романів, у яких писав про питання, які не давали спокою його душі й виривалися назовні у вигляді справді вистражданих творів. Натомість у численних інтерв'ю автор неохоче розповідав журналістам про особисте, про що часто шкодували його співрозмовники і колеги, адже на основі самої біографії Олеся можна було створити запаморочливий детективно-пригодницький трилер. Бурхлива хорольська юність, навчання в Лубенському медучилищі, втеча з дому, мандри на Далекий Схід, Миколаївська "морехідка", служба в Афганістані, панкування в середовищі богемного Ленінграда, участь у боротьбі за незалежність України, бездомне й голодне поневіряння в Києві, несподіване для багатьох здобуття єдиної за всю історію Малої Державної премії України імені Тараса Шевченка, анафема від православної церкви Московського патріархату за роман "Знак Саваофа", несправджені мрії про кіно, тавро першого офіційно забороненого письменника-"порнографа", судовий процес із Національною експертною комісією з питань захисту суспільної моралі (т. зв. "Нацкоммором"), фактична перемога у виснажливому процесі, близькі перспективи виходу на міжнародну арену та врешті – смерть за не зовсім з'ясованих обставин... Одним словом, захопливих сюжетів вистачало.

Напевно, тому близький друг письменника, критик Михайло Бриних якось жартома запропонував Олесеві: "Улян, ти напиши про себе

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

книжку, усі 10 томів вийдуть і переплюнуть усе те, що ти понаписував" (с. 112). Також подібні ідеї висував інший колега по перу – Андрій Курков, який, говорячи про популяризацію української літератури за кордоном, наголошував: "Ульяненка треба продавати як людину з біографією" (с. 127). На всі ці намовляння Олесь відповідав у властивому для нього стилі: "Мабуть, можна мене й за саму автобіографію продати – це раз. Але, власне, можна і за тексти продати – це два. Можна все скопом продати... Я не проти продатися, та поки що не дуже купують" (с. 128). Письменник чітко для себе розмежовував приватне життя і книжки, порівнюючи їх із "дружбою" кішки й собаки, проте інтерес до його постаті не вгавав, а після смерті взагалі отримав новий імпульс зацікавленості. Утворений вакуум знань спробували заповнити друзі літератора, які зібрали, впорядкували і видали збірку "Без цензури", куди ввійшли понад сорок інтерв'ю з Олесем Ульяненком.

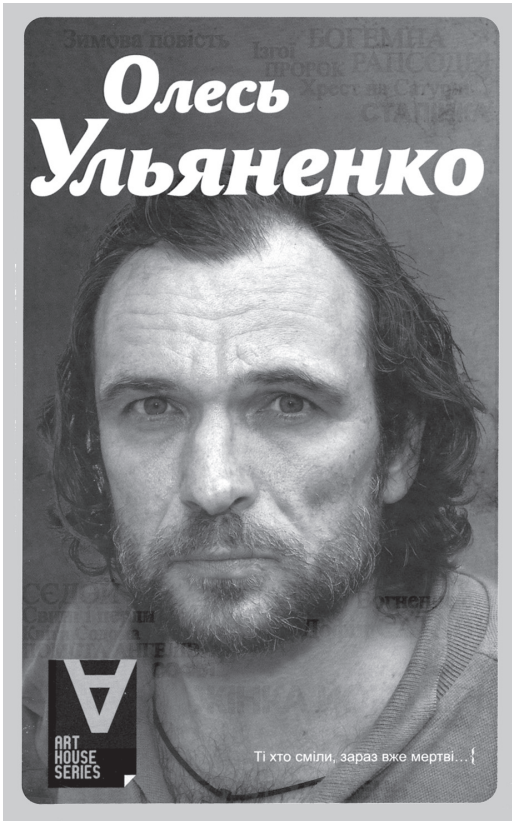

Ініціатор проекту – режисер Мирослав Слабошпицький, для котрого вихід цієї книжки став справою честі: "Його (Ульяненка. – *С. Ш.*) приклад мене обнадіював. Я вважав, що можна жити так. Адже він, якоюсь мірою, праведно жив. Праведник. Не в тому розумінні, що не пив горілки чи не мав сексуальних стосунків із жінками. А саме в тому, що чесно ставився до свого дару, був у цьому плані достатньо безкомпромісний і, несучи його, попри все, не зсучувався й не продавався. Я дуже сподівався побачити його нагороди за життя. Але раптом його не стало. Мене це страшенно вкурвило, яка несправедливість. Із цього і з'явився задум книжки його інтерв'ю, які він давав від 1994-го до 2010-го. У результаті вийшло щось на кшталт роману. Людина говорить упродовж 16 років. Вона змінюється, а через неї відчуваєш і метаморфози країни" (Український тиждень. – 2011. –19–25 серпня. – № 34). Читач книжки навряд чи знайде в ній "справжню біографію" чи "розгадку таємниці таланту" Ульяненка, проте це видання, безумовно, дозволяє глибше зрозуміти світоглядні позиції письменника і його творчу мотивацію.

Скажімо, критики часто "звинувачували" Олеся в надмірній демонстрації насильства, естетизації зла і натуралістичних описах усіляких збочень, тим самим навішуючи на літератора ярлик "чорнушника" і "порнографа". Так, справді, в його романах чимало жорсткого реалізму та суспільних патологій, але було би великим спрощенням стверджувати, що митець "смакує" потворністю, пропагує розтління чи, взагалі, сам потихеньку "маніячить" у перервах між писанням творів. Тут швидше йдеться про особливий художній прийом, коли зло відтіняє добро: "Іонеску висунув таку тезу: щоб показати жах, треба показати його втричі більшим, щоб люди відчули – це страшно. У моїх творах не чорнуха, а картинка сучасності" (с. 193). По суті, Ульяненко займався "доведенням від супротивного", застерігаючи, як не треба жити, і демонструючи, що може трапитися з людиною, яка живе без Бога в душі: "Розбожнене життя – затаєний символ тваринної підсвідомості – мало хто визнає за животіння: не перед громадою, а перед собою" (с. 14). Цьому питанню присвячені майже всі його романи, вже самі назви яких – "Знак Саваофа", "Дофін Сатани", "Квіти Содому", "Ангели помсти", "Пророк" – мають релігійний підтекст, а в багатьох інтерв'ю митця регулярно і не для красного слівця звучить апеляція до Всевишнього, який присутній у творах, "але так тонко, як повітря навколо нас" (с. 194). Навряд чи автор справжньої "чорнухи" переймався би такими високими матеріями.

Узагалі, писання було для Ульяненка сакральним і містичним процесом, під час якого життя підкидало йому нові вражаючі сюжети та образи. Найчастіше його героями ставали мешканці суспільного дна, кримінальники та представники звироднілої "еліти". Вивівши на орбіту маргіналів, письменник започаткував цілу проблемно-тематичну нішу в українській літературі, адже до того писати про таке і так було якось не заведено. Хвиля жорстких урбаністичних романів з'явилася вже після проривного успіху "Сталінки", відзначеної з подачі Павла Загребельного Малою Шевченківською

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

премією (1997). Завдяки цьому роману, опублікованому в часописі "Сучасність", Ульяненко – патлатий і в порваних джинсах – увійшов у велику літературу та водночас нажив собі ворогів: "У братів по перу отрута з іклів капала, жовч бризкала, піна бушувала" (с. 23). Старші колеги зі Спілки письменників узагалі пішли до Президента Кучми, аби переконати його, що він, мовляв, "неправильно премію дав", а новоспеченого лауреата намовляли відмовитися від відзнаки, "зганьбленої" недостойними митцями (власне, вся "ганебність" полягала в тому, що "Шевченківка" – вкупі з деякими статусними привілеями – не дісталася котромусь із її завзятих критиків).

Олесь, як, до речі, й Леонід Кучма, не піддався на ці вмовляння, саркастично порадивши "доброзичливцям" самим спочатку відмовитися від премій, квартир і дач, отриманих від нелюбої тоталітарної влади, та спробувати віддати його борги: "Власне, я від "избытка популярности" ніколи не потерпав, потерпав тільки від "избытка денег" (усміхається)" (с. 125). Визнання заслуг літератора на найвищому державному рівні не лише відкрило перед ним нові творчі перспективи, але й допомогло у вирішенні побутових проблем: "Звичайно, та премія багато змінила. В мене по-іншому пішло життя. До того я був просто "киевским писателем", а тоді став більш-менш відомий у провінції. Більше ворогів з'явилося, але кожна нормальна людина повинна мати ворогів, це закон. Зрештою, завдяки їй я квартиру отримав: якби не премія, я б її не отримав ніколи. Просто смішно було дивитися: мені роками не давали ту квартиру, а тут ніби "Сим-сим, откройся!" – двері відчинялися одні за одними, ні черги, ні жодних перепон. Я дивлюся: "Ну-у, Ульяненко, окстись" (сміється)" (с. 129). Але навіть дещо облаштувавши побут, письменник жив досить аскетично і "геть не шикарно", заробляючи на хліб виключно літературною працею, як відомо, не надто прибутковою в Україні.

Коли ж вибухнув скандал довкола "арештованого" роману "Жінка його мрії" (2009), який до заборони "Нацкоммором" добре продавався, це стало справжнім ударом для Ульяненка, бо його фактично позбавили засобів до існування. Книжку вилучили з магазинів із формулюванням експерта Варвари Ковальської, що вже стало класичним: "Художня майстерність, мовна виразність автора може сприяти спонуканню негідних інстинктів у читача, що дає підстави визнати їх порнографічними" (с. 316). Ще менш прихильно оцінив роман академічний літературознавець Микола Сулима: "Письменник силкується "оживити" розповідь пікантними сценами, але й вони відгонять дрімучим натуралізмом, тобто виявляються "перетрушеною нафталіном банальністю", бо написані без найменшого натяку на майстерність. <…> Роздута навколо роману О. Ульяненка шумиха свідчить про несмак тих, хто його захищає. Дивують також розмови про свободу творчості, яку хтось хоче задушити. Замість того, щоб чесно сказати авторові "Жінки його мрії" про його творчу поразку, з нього роблять героя, готового просити політичного притулку в Німеччині" (с. 322–323). Таким чином, Олесь Ульяненко став першим у незалежній Україні офіційно забороненим письменником, причому класиком, який був змушений доводити право на свободу творчості (не лише своє) в суді й розплачуватись за це лікуванням від нервового виснаження. Однак у підсумку митець вийшов із суперечки переможцем: роман "реабілітували", невдовзі перевидали в іншому видавництві, а сумнозвісна Комісія з питань захисту суспільної моралі нарешті перестала "займатися літературою". Загалом темі судової тяганини у збірці "Без цензури" присвячено близько двадцяти інтерв'ю, хоч не менш пізнавальним є розділ "Додаткові матеріали", куди ввійшли копії експертних висновків, позовних заяв, клопотань, заперечень, колективних звернень українських письменників і членів Російського ПЕН-центру на захист Ульяненка, а також подячні листи зарубіжних славістів, які отримали в бібліотеки добірку Олесевих книжок (можна лише пошкодувати, що міжнародна кар'єра літератора, зокрема вихід чеськомовних перекладів, починається лише тепер, коли його з нами немає).

За те, щоб бути почутим і зрозумілим, автор дорого заплатив іще за життя. Під час однієї розмови він зауважив: "Я проти того, щоб себе жаліти і плакатися, який, мовляв, я нещасний, ніхто мене не любить. Ти вибрав це – і значить, все, іди. Назад повернення немає" (с. 55). Безліч подібних містких і по-ульяненківськи влучних фраз розкидані по всій збірці інтерв'ю і, здається, що з таких ось цитат-пазлів кожен її читач зможе скласти портрет "свого" Олеся Ульяненка – з натури і без цензури.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Ольга Пилипчук

ДУША, ЯК РОСА, РОСА – ЩО МОВ КАМІНЬ

Нещодавно в м. Кременчуці, що подарував Україні яскравий цвіт таланту Андрія Головка і Віктора Баранова, в міському палаці культури відбулася презентація нової книги молодого наддніпрянського поета Олександра Пантелея. "Нефритові роси" – це вже шоста збірка автора, слово якого все голосніше розлунюється Україною.

Здавалось би, роси – такі тендітні краплинки води, що швидко зникають, а нефрит – камінь. Невже знову пуста новомодна еклектика? Та ні!

Як відомо, цей надміцний мінерал подібний до сталі. Іще з сивої давнини його використовували для виготовлення зброї і найдивовижніших у світі прикрас. Вірили, що наділяє він справедливістю та впевненістю. Так, у Китаї свята́ 6-метрова статуя Будди виточена з нефриту, який там цінується дорожче за срібло і золото, є символом чистоти, чесності й мужності. Може, тому, коли відкриваєш цю книгу, вловлюються на її сторінках не просто розсипані тендітні росинки, а міцні, як криця, поезії, від яких кам'яніє серце, щоби знов оживати полум'ям духу.

Олекандр, без сумніву, має Божий дар. А для природженого поета це означає – нести до людей своє мудре, правдиве, виважене совістю Слово. Під час прочитання віршів складається враження, що автор у своєму 30-літньому віці без остраху, як досвідчений зрілий поет, говорить про історичні події минувшини й разом із тим відкриває читачеві епохи грядущі. Його хвилює доля держави, рідної землі, духовного карбу нашого народу:

Дай, земле, мудрості сьогодні,
Дай, Боже, сил добрати слів,
Щоб ними мирно дух народний
І окрилявся, і горів!

Горить дух поезії... І не просто горить, а палає яскравим вогнем:

Рідний люде, скажи: що не пізно
Нам з тобою за правдою йти
І з-під крил молодої Вітчизни
Шалом справ дивувати світи.

Ідучи в глибоких роздумах, автор ніби сповідується і водночас звертається до народу:

Ще в тумані вірна путь донині,
Ще гряде нам біль і боротьба,
Не підняти зроду Україну
Упівголос мовою раба!

Ви скажете, що старіють літературні стилі, відходять у минуле теми, ідеї. Так! Відходять. Але ж дух українського народу живе, він вічний. Своїми віршами поет будить національну пам'ять і свідомість нашого народу:

Хто за волю у пеклі згорав би,
Знає серцем закон боротьби:
Не казати народної правди –
Все одно, що брехати собі!

Відчувається внутрішня розкутість літератора, свобода і щирість слова, яким він володіє насправді чудово:

Колись з мечем змагались до чужого
Сміливий брит і цезарів сини,
А ми за так дамо своє від Бога,
Утомлені війною без війни!?

Та все ж не тим земля моя багата –
Це тут в степах змужнів козацький рід,
Що нам поклав на стягах написати
Святої волі перший заповіт!

Автор твердо вірить у домінанту християнських мотивів, вірить, що простелиться світла

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

дорога для нашої України, і сам Господь допоможе народу вийти на омріяний, воістину праведний шлях:

Я тим живу – що вірю в Україну,
І вірю в те, що правда тут жива,
Якій ми, ледь народжуючись, винні
Свої думки, і справи, і слова.

Веде Господь цю землю поміж бурі...
Хай знають всі цей пристанок вершин,
Де на крилі могутньої культури
Живе народ великої душі!

Наполегливість, з якою поет працює над віршами, жага до пізнання, постійний пошук і сумніви змушують подивитися на світ відкритим серцем, з любов'ю до Батьківщини:

Де спить Дніпро, коли байбак
вже плаче,
Прийшов я в світ між росталі снігів...

І що побачив Сашко в цьому розбурханому світі?... Насамперед – неперевершену красу:

Тут діл пере вербові вишиванки
І родить спів дорога літнім ранком...

Автор купається в безмежному чарі весняного отчого краю, рідної землі, з якою його не розлучити:

Можна будь-що забрати в поета,
Навіть більше, аби ж то могли...
Тільки суща душа його – в леті,
Його ж слово – належить землі!

І справді, любов до Батьківщини пронизує кожну сторінку книги, тішить невгамовну душу автора, наснажує вірою, що саме краса возвеличить його країну, рідне місто, душу кожного з нас:

Тихо мріє струмок за дорогою,
Що, як вічність, у нашім краю,
І задумливий, може, від того я
Кожним подихом щастя ловлю!

... Як ми бачимо, поет постійно звертається до краси земної, адже земля – це символ жіночого начала, материнства, берегиня всього живого у світі.

Книгу "Нефритові роси" вінчає поема "Куруків", яка має й суттєву історичну цінність. Читаючи її, наче торкаєшся давнини, маловідомих звитяг нашого народу, що закарбувалися в пам'яті людей XVII століття (повстання М. Жмайла 1625 р.). Використовуючи архівний матеріал, автор гармонійно накладає на нього художній вимисел, наче вирізьблює з канви історії персонажів, шукає і знаходить глибинний порив людини до волі, висот духу і справжнього кохання.

Завершу свою рецензію, як і годиться, поезією Сашка, світлими рядками любові, якою розмовляє душа поета, молодого громадянина:

В усі часи, де нам сягнути вільно,
Довів цей світ у вічній боротьбі –
Одна земля з душею нероздільна,
І путь одна призначена тобі!

Раїса Самойленко

"ЦЯ КНИЖКА ПИСАЛА МЕНЕ..."

Рецензія на книгу: Петро Миколайович Щербань. Віхи життя (до 85-річчя від дня народження) / Ред.-упорядн.: А. М. Бойко, Є. І. Коваленко, Д. І. Пащенко, П. М. Щербань (мол.). – Умань.: ВЦ ПП Жовтий О. О., 2011. – 398 с., іл.

У його далекому дитинстві мама Параска Кирилівна, спостерігаючи за прудконогим і не за роками допитливим сином Петрусем, нерідко скрушно зітхала: "Господи, і що ж з нього вийде?"

Вийшло! І за найвищим розрядом! Сьогодні ім'я уродженця машівської землі – талановитого педагога, заслуженого вчителя України, професора, громадсько-політичного діяча, кавалера 5 орденів і 28 медалей, довічного президентського стипендіата Петра Миколайовича Щербаня знають не тільки в науковому світі нашої країни, а й далеко за її межами. Він автор понад 350 наукових і навчально-методичних праць, серед яких 6 монографій, 21 навчальний посібник, 38 брошур; розробник національної доктрини розвитку освіти України та низки інших важливих освітянських документів.

Життєву позицію цього істинного українського інтелігента інший видатний письменник Борис Олійник схарактеризував так: "Професор П. М. Щербань належить до тієї категорії вчених, котрим не потрібно було перманентно "перебудовуватись", підлаштовуючись під кон'юнктуру моменту. Уже майже півстоліття як кар'єрний освітянин він виховує не лише грамотних громадян, а й – що найголовніше – свідомих свого роду-первороду справжніх українців".

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

Своєрідним підсумком зробленого й пережитого стала нова книга Петра Миколайовича, котра вийшла друком до його 85-річного ювілею. Кожна сторінка "Віх життя" вражає надзвичайною душевною теплотою, гордістю і

болем за рідну землю, незборимим бажанням знайти відповіді на гострі соціально-політичні проблеми. У виданні зібрано статті, присвячені національному вихованню учнівської і студентської молоді, ролі вищої школи у формуванні національної еліти, становленні українських патріотів. У кожній із них відчувається безмежна відданість національній ідеї, високим духовним українським традиціям.

Автор закликає: "Будьмо обережними, щоб ми не стали частиною великої стратегії, за якою наша національна культура, класична література і мистецтво і ми, українці, не опинилися б на смітнику історії". Для виходу з цієї ситуації передусім як інтегрований чинник національної безпеки має розглядатись освіта. На жаль, залишковий принцип фінансування гальмує її розвиток.

Шевченківськими рядками про Божу силу слова розпочинається розділ "Як рятуватимемо Україну і мову її солов'їну". У ньому наголошується, що слово є найуніверсальнішою формою буття свідомості людини, тому що мова – найважливіший, найбагатший, найміцніший зв'язок, що об'єднує покоління народу в одне велике історичне живе ціле. Невіддільною від долі держави є українська мова, тому необхідно розробити Державну програму її порятунку: і вчений тут-таки виголошує низку конкретних пропозицій для втілення цієї ідеї...

Безумовно, багатьом будуть корисними роздуми і поради науковця, його заповіді педагогічного спілкування, психолого-педагогічні настанови батькам. Вони буквально викристалізувані енциклопедичними знаннями, високою фаховістю, компетентністю і просто життєвим досвідом мудрої людини. Ось кілька цитат: "найперше, що необхідно батькам, – бути завжди прикладом для дітей"; "не робіть зауважень дітям при чужих людях"; "не спілкуйтеся з дітьми малоросійським суржиком. Готуйте дітей громадянами – патріотами України, які володіють солов'їною мовою свого народу".

Із 400-х сторінок книги чимало відведено розділу фотодокументалістики, у якому на світлинах увічнено реалії щасливого родинно-сімейного життя, історії, що відтворюють співпрацю п. Щербаня з видатними особистостями, широкі й активні його зв'язки зі світом (Петро Миколайович кілька років працював першим заступником голови правління Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном), родовідне дерево Щербанів.

Особливою гордістю Петра Миколайовича є те, що батьківською стежкою пішли син Микола й онук Петро – нині кандидати педагогічних наук, доценти полтавських вишів. Тож не випадково автор, наголошуючи, "цю книжку я не писав – ця книжка писала мене", – ніби заповідає: "Нехай зіронька творчого українця ніколи не згасає в моїх дітях, онуках і правнуках".

Ми переконані, що рецензоване видання викличе жвавий інтерес науковців, освітян, батьків, допитливого юнацтва.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

НАШІ АВТОРИ

БАЛАНДІНА Надія – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

БАРАБАШ Юрій – доктор філологічних наук, професор (м. Москва).

БІЛИК Галина – старший викладач кафедри української мови та літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ВЕРТІЙ Олексій – доктор філологічних наук, старший науковий співробітник Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

ВИШНЕВСЬКА Галина – кандидат філологічних наук, доцент (м. Київ).

ВІРЧЕНКО Тетяна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

ГОНЧАРЕНКО Іван – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Дипломатичної академії України при МЗС України й Вищих курсів іноземних мов Міністерства закордонних справ України.

ДЕМИДЕНКО Тетяна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ДРОБИШЕВА Людмила – поетка, учитель української мови та літератури Полтавської гімназії № 9.

ЄЩЕНКО Марина – поетка, прозаїк, здобувач кафедри теорії літератури та компаративістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ЗАЛІЗНЯК Світлана-Майя – поетка, прозаїк, перекладач (м. Полтава).

ІГНАТЬЄВА Світлана – кандидат філологічних наук, докторант Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

КИШКАНЬ Михайло – поет, студент 4 курсу факультету філології та журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

КОЛОЇЗ Жанна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету.

КОЛОМІЄЦЬ Сергій – письменник, художник (м. Кобеляки Полтавської області).

КОМЕНДАНТ Стефанія – мовознавець (м. Київ).

КОСТЕНКО Микола – письменник, критик, редактор, голова Полтавської спілки літераторів, член НСПУ, НСЖУ.

КРАМАРЕНКО Надія – поетка, прозаїк, драматург (м. Гадяч Полтавської області).

КУХАРЕНКО Едуард – поет (м. Полтава).

ЛЕВЧЕНКО Григорій – заслужений діяч мистецтв України, професор кафедри музики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ЛИТВИН Лариса – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови та літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ЛУНЬОВА Тетяна – кандидат філологічних наук, письменниця, видавець (м. Полтава).

ЛЮБА Євгенія – поетка (м. Полтава).

МІКУЛА Ольга – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології Закарпатської філії Київського славістичного університету.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2011. №2 (25)

НІКОЛЕНКО Ольга – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри зарубіжної літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

НОВІКОВА Марина – доктор філологічних наук, професор кафедри російської та зарубіжної літератури Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.

ОРЄХОВА Валентина – заступник директора бібліотеки Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ПАВЛОВА Ірина – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ПАНТЕЛЕЙ Олександр – поет, член Кременчуцької спілки літераторів "Славутич", Полтавської спілки літераторів.

ПАЩЕНКО Вікторія – провідний науковий співробітник Полтавського літературно-меморіального музею Панаса Мирного.

ПЕДЧЕНКО Світлана – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ПИЛИПЧУК Ольга – член НСЖУ, член Спілки літераторів "Славутич" м. Кременчука.

ПІЧУГІНА Тетяна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри зарубіжної літератури Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

ПОДРИГА Володимир – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови та літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

РЕВЕГУК Віктор – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

РЯБЧУК Микола – письменник, публіцист, політолог, старший науковий співробітник Українського центру культурних досліджень, Центру європейських гуманітарних досліджень Національного університету "Києво-Могилянська Академія".

САМОЙЛЕНКО Раїса – член НСЖУ, заслужений журналіст України (м. Полтава).

СЕЛЕЦЬКИЙ Микола – журналіст, член НСЖУ (м. Полтава).

СТЕПАНЕНКО Микола – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови та літератури, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

СТЕПАНЕНКО Ніна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ТАНАНА Раїса – завідувач відділу "Історія Шевченкової могили" Шевченківського національного заповідника, заслужений працівник культури України (м. Канів).

ЧЕБОТАРЬОВА Анастасія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри зарубіжної літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ЧЕРКАСЬКА Анастасія – учениця 8 класу Полтавської спеціалізованої школи № 29 з поглибленим вивченням англійської мови.

ШЕБЕЛІСТ Сергій – кандидат наук із соціальних комунікацій, старший викладач кафедри журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ШКУРКА Михайло – кандидат економічних наук, краєзнавець (м. Київ).